

2023

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI
2023

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2023

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-6583-50-4

© 2024 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Mayıs 2024, İstanbul

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Düzeltili: Berrin Çalışkan, Mustafa Said İşeri

Kapak: Erkan Söğüt

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
1. BÖLÜM	
TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER	9
RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ ULUSLARARASI SİSTEME VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ KEMAL İNAT, BURHANETTİN DURAN	11
TÜRKİYE'NİN SİLAH TEDARİK POLİTİKASI RIFAT ÖNCEL	33
ARABULUCULUK VE TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK FAALİYETLERİ YÜCEL ACER	49
TÜRKİYE'NİN İNSANI DİPLOMASİ VİZYONU: KALKINMA YARDIMLARI DENİZ İSTİKBAL	69
TÜRKİYE'DEKİ SİYASİ PARTİLER VE TOPLUMSAL GRUPLARIN FİLİSTİN MESELESİNE YÖNELİK TUTUMLARI MAHMUT HAKKI AKIN	85
2. BÖLÜM	
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2023 GELİŞMELERİ	101
TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2023 KEMAL İNAT, MUSTAFA CANER	103
TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKALARI 2023 TALHA İSMAİL DUMAN, ŞÜKRÜ CAN ÖZTÜRK	123

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ VE YEMEN POLİTİKASI 2023 MEHMET RAKİPOĞLU	143
TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKALARI 2023 HAYDAR ORUÇ	161
TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2023 FATİH OĞUZHAN İPEK	183
TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2023 İSMAIL NUMAN TELCİ	203
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2023 NURBANU BULGUR	215
TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2023 GLORIA SHKURTI ÖZDEMİR, AHMET KAYHAN YILDIZ	229
TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI 2023 MELİH YILDIZ	247
TÜRKİYE'NİN RUSYA VE GÜNEY KAFKASYA POLİTİKALARI 2023 ÜNAL TÜYSÜZ	259
TÜRKİYE'NİN KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI 2023 HACI MEHMET BOYRAZ	281
TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2023 MEHMET UĞUR EKİNCİ	301
TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2023 MUSTAFA ONUR YALÇIN	325
TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKALARI 2023 AHMET TURAN	341
TÜRKİYE'NİN AFRIKA POLİTİKASI 2023 TUNÇ DEMİRTAŞ	357
TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2023 MERVE ZORLU, MUSTAFA YETİM	375
TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2023 BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR	389

ÖN SÖZ

Elinizdeki kitapla birlikte 15. sayısına ulaşan *Türk Dış Politikası Yıllığı*, Türkiye'nin değişik bölgelere ve ülkelere dair politikalarına yönelik araştırma yapan akademisyenlerin ve konuya meraklı okuyucuların vazgeçilmez eseri haline gelmiştir. Türkiye'nin İran, Irak ya da Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarında son on beş yılda ne tür gelişmeler yaşandığını merak edenlerin yapmaları gereken tek şey *Türk Dış Politikası Yıllığı*'nin on beş yıllık arşivini incelemektir. "Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olunmaz" ilkesiyle yola konulan *Türk Dış Politikası Yıllığı* Türkiye'nin dış politikasına dair önemli gelişmeleri dikkate sunarak söz konusu gelişmeleri okuyucusunun yorumlamasını sağlamayı amaçlıyor. Alanında uzman yazarlar somut gelişmeleri aktardıktan sonra bu gelişmelerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair kolaylaştırıcı analizler de sunuyor kuşkusuz ancak bu serinin kitaplarında esas olan bilgileri aktarmak ve yorumu okuyucusuna bırakmaktır.

Türk Dış Politikası Yıllığı önceki sayılardaki geleneği sürdürerek bu yıl da iki bölüm şeklinde yapılandırılmıştır. İlk bölüm farklı yazarların kaleme aldığı bağımsız makalelerden oluşmaktadır. Kemal İnat ve Burhanettin Duran'ın makalesi Rusya-Ukrayna savaşının uluslararası sistemi ve Türkiye'yi nasıl etkilediği konusunu ele alırken Mahmut Hakkı Akın Türkiye'deki ideolojik kırılmalar bağlamında siyasi partilerin ve toplumsal grupların Filistin meselesine yönelik tutumlarını incelemiştir. Yücel Acer, Rifat Öncel ve Deniz İstikbal'in yazıları ise farklı perspektiflerden Türk dış politikasının yüz yılına odaklanmıştır. Yücel Acer, Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerini tarihsel perspektifle analiz ederken Deniz İstikbal aynı perspektifle Türkiye'nin kalkınma yardımlarını ele almaktadır. Rifat Öncel ise Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu silahları tedarik politikasında yaşanan dönüşümleri incelemektedir.

Türk dış politikasının bölgesel boyutlarının 2023 gelişmeleri de farklı yazarların imzasını taşıyan makalelerde ele alınmıştır. Kemal İnat, Mustafa Caner, İsmail Numan Telci, Mehmet Rakipoğlu, Talha İsmail Duman, Şükrü Can Öztürk,

Haydar Oruç ve Fatih OĞuzhan İpek, Türkiye'nin Ortadoğu ũlkelerine yönelik politikalarını analiz ederken Nurbanu Bulgur AB politikasını, ũnal Tüysüz Rusya ve Kafkasya politikalarını, Hacı Mehmet Boyraz Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikasını, Mehmet UĞur Ekinci Balkanlar politikasını, Mustafa Onur Yalçın Doğu Asya politikasını, Tunç Demirtaş Afrika politikasını, Ahmet Turan Orta Asya ve Pakistan politikalarını, Mustafa Yetim Latin Amerika politikasını, Melih Yıldız Yunanistan politikasını, Gloria Shkurti Özdemir ve Ahmet Kayhan Yıldız ABD politikasını ve Büşra Zeynep Özdemir de Türkiye'nin enerji politikasını kaleme almıştır.

Eserimize katkıda bulunan kıymetli yazarlarımıza ve SETA ekibine minnettarız. Umuyoruz ki bu kitap da siz okurlarımıza faydalı olur.

Burhanettin Duran

Kemal İnat

Mustafa Caner

1. BÖLÜM

TÜRK DIŞ
POLİTİKASI
ÜZERİNE
BAĞIMSIZ
MAKALELER

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ ULUSLARARASI SİSTEME VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ*

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

BURHANETTİN DURAN

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
SETA Genel Koordinatörü

GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminde küresel güçler Kore, Vietnam, Küba ve Afganistan gibi birçok cephede karşı karşıya geldiler. Afganistan'da ABD ve müttefikleri Sovyetler Birliği'nin bu ülkeye müdahalesine karşı direnişçileri desteklerken Vietnam ve Küba'da Amerikan müdahalesine direnen güçlere destek veren Sovyetler Birliği idi. Kore'de ise Çin'in müdahalesine karşı Güney'e destek vermek için asker gönderen ABD ve müttefiklerine karşı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yönetimi Kuzey Kore ve Çin'i desteklemişti. Soğuk Savaş'ın Batı'nın üstünlüğüyle sonuçlanmasının ardından ABD tek süper güç olarak kaldığı için 1990'lar ve 2000'ler küresel güçler arasında bu tür mücadelelere sahne olmadı. ABD, bazı müttefikleri ile birlikte eski Yugoslavya çatışmaları çerçevesinde 1995 ve 1999 yıllarında Sırbistan'a ya

* Bu makalenin İngilizcesi daha önce *Insight Turkey* dergisinde yayımlanmıştır.

da 1991 ve 2003 yıllarında Irak'a karşı askeri müdahalelerde bulunduğunda onu dengeleyecek bir küresel aktör çıkmadı. Ama Vladimir Putin'in devlet başkanı olmasının ardından 2000'lerin ortasından itibaren gücünü artıran Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a askeri müdahalesi sırasında da ABD ve müttefikleri onu durduracak adımları atmadılar.

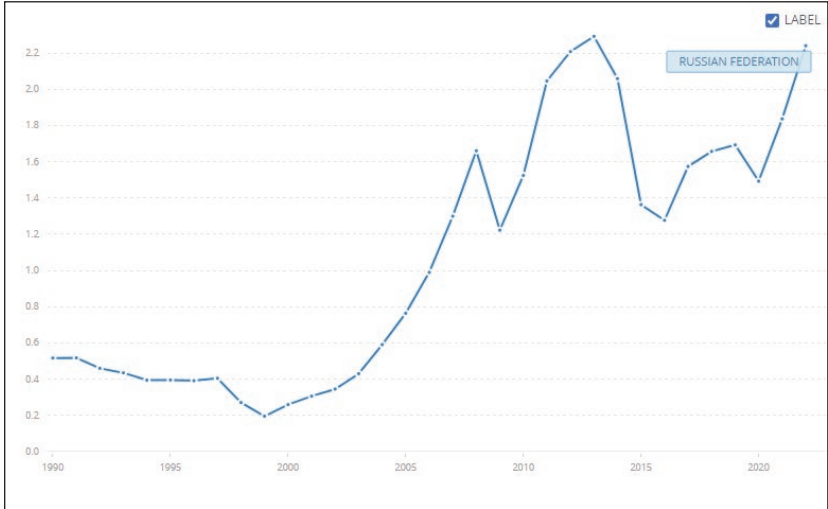
2010'larda bu durumun değişmeye başladığı ve küresel güçler arasında sahadaki güç mücadelesinin geri döndüğü söylenebilir. Arap isyanları sürecinin tetiklediği Suriye iç savaşında ABD, Rusya'nın geleneksel nüfuz sahasına askeri olarak müdahil olurken iki küresel güç arasındaki güç mücadelesi Ukrayna'da da kendisini gösterdi. Batı nüfuzunun Ukrayna'yı da içine almasını engellemek isteyen Rusya'nın önce 2014'te Kırım'ı işgal ve ilhak etmesi Avrupa ve ABD'nin yaptırımlarına maruz kalmasına yol açtı. Ardından 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik daha geniş kapsamlı saldırısı Batı yaptırımlarının ağırlaşması ve Kiev yönetiminin askeri olarak desteklenmesi sonucunu doğurdu. Çatışmanın derinleşmesiyle birlikte Ukrayna cephesinde Sovyetler'in Afganistan'ı işgaline benzer koşullar ortaya çıktı. ABD ve AB'nin Ukrayna'ya yönelik yoğun desteği karşısında konvansiyonel askeri güç ve finansal açıdan zorlanan Moskova, sahip olduğu nükleer silahlarla dengeyi sağlayabileceğini ima etmeye başladı.

Küresel güç mücadelesinde asıl rakibi olarak Çin'i gören ve Pekin'e karşı mücadelede Avrupalı müttefiklerini arkasında hizalamak isteyen ABD açısından Rusya ile gerginliğin bu düzeyde tırmanmasının ne anlama geldiği tartışmalıdır. Moskova'nın 2008'deki Gürcistan saldırısıyla başlayıp Suriye, Ukrayna, Libya ve diğer bazı Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa ülkelerine uzanan askeri güç kullanımını da içeren agresif nüfuz politikasına karşı koyulması beklentisi güçlüydü. Ancak gelinen noktada, Rusya'nın bu düzeyde baskılanmasının bu ülkenin Pekin'e karşı yürütülen ve daha önemli görülen güç mücadelesinde Çin'in yanına itilmesi ya da zayıf ihtimal de olsa nükleer çatışma riski gibi sonuçlar doğurması ABD ve müttefikleri tarafından hiç arzu edilmeyen bir gelişme olacaktır. Bu risklere rağmen Batı'nın Moskova karşısında mücadeleyi sertleştirme politikasından elde edebileceği muhtemel fayda ise Rusya'nın sınırlandırılması ve Avrupa, Ortadoğu ve Afrika'da ABD ve AB'nin çıkarlarına zarar verecek adımlardan uzak durmasıdır. Ukrayna'daki savaşın seyri bu sonuçlardan hangisinin gerçekleşeceği konusunda belirleyici olacaktır.

SAVAŞ ÖNCESİNDE ULUSLARARASI SİSTEM VE RUSYA'NIN İKİLEMİ

Rusya'nın Ukrayna konusundaki motivasyonunu anlamak için Soğuk Savaş sonrasında uluslararası siyasal sistemin nasıl bir gelişme gösterdiğini incelemek gerekir. Soğuk Savaş döneminde iki süper güçten biri olan Rusya, bu mücadeleyi kaybetmesinin ardından 1990'larda en fazla nükleer silahı olan ama ekonomik yardıma muhtaç bir ülke konumuna düşmüştü. 1999'da gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) açısından 195,9 milyar dolar ile dünyanın 22. büyük ekonomisi konumuna gerileyen Rusya bu süreçte eskiden kendi nüfuz alanında yer alan Doğu Avrupa ülkelerinin büyük kısmını Batı'ya kaybetmişti. 2004'e kadar bu ülkelerin neredeyse tamamı NATO'ya ve AB'ye üye oldu. Batılı kurumların kendi sınırlarına bu kadar yaklaşmasından rahatsız olan Rusya'nın o tarihe kadar bu gelişmeleri önleyecek kapasitesi yoktu. Ancak 2000'lerde gösterdiği ciddi ekonomik büyümeyle 2000'de 259,7 milyar dolar olan GSYH'sini 2008'de 1,6 trilyon dolara çıkararak Rusya, ABD ve AB'nin doğuya genişlemesine itirazını daha yüksek sesle dile getirmeye başladı.

Grafik 1. Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın GSYH'sinin Gelişimi (1990-2022, Trilyon Dolar)

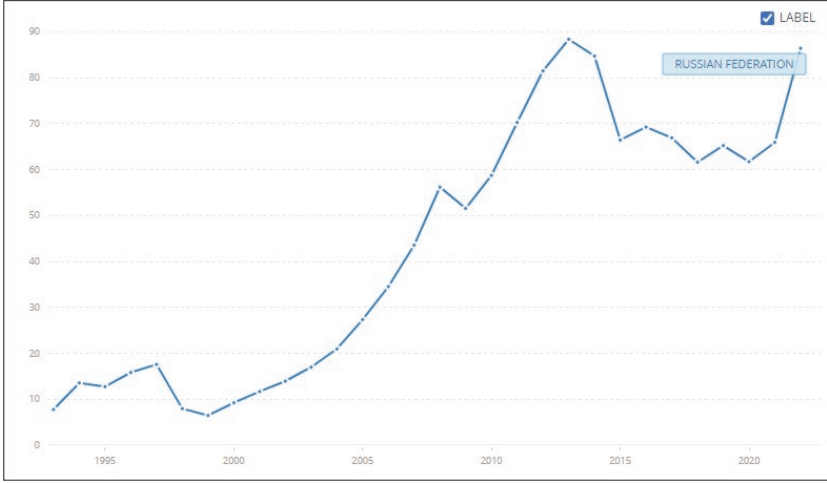

Kaynak: "GDP (Current US\$) - Russian Federation", Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2022&locations=RU&start=1990>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

Aynı dönemde askeri harcamalarını da yaklaşık 5 kat artışla 9,2 milyar dolardan 56,2 milyar dolara yükselten Rusya, henüz NATO ve AB üyesi olma-

yan DoĐu Avrupa Őlkelerini kendi nūfuz alanı içerisinde tutmak için askeri gū de kullanmaya baŐlamıŐtır. Gūrcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova Rusya'nın ekonomik, siyasi ya da askeri mūdahalelerine maruz kalmıŐtır.

Grafik 2. Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Askeri Harcamaları (1993-2022, Milyar Dolar)

Kaynak: "Military Expenditure (Current USD) - Russian Federation", Dūnya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?end=2022&locations=RU&start=1993>, (EriŐim tarihi: 29 Aralık 2023).

Rusya'nın ekonomisinde ve buna paralel olarak askeri harcamalarındaki hızlı artıŐ 2010'larda da devam etmiŐ ve 2013'e gelindiğinde ũlkenin GSYH'si 2,3 trilyon dolara, askeri harcamaları ise 88,3 milyar dolara ulaŐmıŐtır. Rusya ekonomisinin bu kadar hızlı būyūmesi ve aynı dönemde AB ũlkelerinin halen 2008/2009 dūnya ekonomik krizinin neden olduğu sorunları ozememiŐ olmaları Putin yūnetiminin dıŐ politikada daha sert bir tutum takınmasını beraberinde getirmiŐtir. Bu yaklaŐımın bir sonucu olarak Rusya, Ukrayna ūzerinde AB ile ūiddetlenen nūfuz mūcadelesinin ardından 2014'te Kırım'ı iŐgal etmiŐ ve Donbas būlgesini de Ukrayna'dan ayırmak için ayrılıkçı Rusların isyanına destek vermiŐtir. Buna mukabil AB ũlkeleri ve ABD saldırgan politikaları nedeniyle Rusya'ya karŐı yaptırımlar uygulamaya baŐlamıŐtır. Gerek bu yaptırımların etkisi gerekse Moskova'nın Ukrayna dıŐında Suriye ve Libya çatıŐmalarına doğrudan taraf olmasının yol açtığı ekonomik maliyetler nedeniyle Rusya ekonomisinin 2013'e kadar

gösterdiği hızlı büyüme sona ermiş ve ülkenin GSYH'si 2016'da 1,3 trilyon dolara gerilemiştir.

Rusya için asıl sorun ise Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel güç mücadelesinin birincil aktörleri olan ABD ve Çin'in ekonomik açıdan çok gerisine düşmüş olmasıdır. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği, Amerikan ekonomisinin yaklaşık ortalama üçte biri oranında bir üretime sahipken Rusya'nın GSYH'si 2000'de ABD'nin yüzde 2,5'ine kadar gerilemiştir. Bu oran 2013'te yüzde 13,6'ya kadar yükselse de 2021'de 6 puan azalarak yüzde 7,6'ya düşmüştür. Çin karşısında Rusya'nın gerilemesi ise daha dramatik olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin GSYH'si Çin'in birkaç kat büyüklüğüne sahipken 1990'lardan itibaren bu durum tersine dönmüş, 2000'de Rusya'nın GSYH'si Çin'in yüzde 21,4'üne kadar gerilerken 2021'de Rusya, Çin'in sadece onda biri kadar üretim yapabilen bir ülke konumuna düşmüştür.

TABLO 1. RUSYA'NIN (1991 ÖNCESİ SSCB) GSYH'SİNİN ABD VE ÇİN'E ORANLARI (1960-2021, YÜZDE)		
	ABD'YE ORANI (YÜZDE)	ÇİN'E ORAN (YÜZDE)
1960	34,8	316,6
1970	41,3	477,2
1980	33,3	498,6
1990	13,5	223,0
2000	2,5	21,4
2010	10,1	24,9
2013	13,6	23,9
2021	7,6	10,1

Kaynak: "GDP (Current US\$) - Russian Federation, United States, China", Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2021&locations=RU-US-CN&start=1960>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023); Kemal İnat ve Melih Yıldız, "Will the Rise of China Transform the International System?", *Insight Turkey*, Cilt: 23, Sayı: 4, (Güz 2021), s. 242.

Putin'in Ukrayna'ya yönelik saldırısının nedenini öncelikli olarak bu rakamlarda aramak gerekir. Rusya, küresel güç mücadelesinde sürekli olarak zemin kaybederken eski ABD Başkanı Barack Obama'nın 2014'teki bir konuşmasında Rusya'yı bir "bölgesel güç" olarak tanımlaması Rusya Devlet Başkanı Putin'i rahatsız etmiştir.¹ Rusya'nın etkili bir küresel aktör olduğunu ve

¹ "Obama Calling Russia a Regional Power is 'Disrespectful' – Putin", *The Moscow Times*, 12 Ocak 2016; Scott Wilson, "Obama Dismisses Russia as 'Regional Power' Acting Out of Weakness", *The Washington Post*, 25 Mart 2014.

Batı'nın nüfuz alanını genişletmesine karşı koyabildiğini göstermek isteyen Putin, giderek askeri araçlara daha fazla müracaat eden bir dış politikaya yönelmiştir. Sonunda 24 Şubat 2022'de Ukrayna'nın işgali girişimine varan bu politika konusunda Putin'i cesaretlendiren birtakım faktörlerin varlığından da bahsetmek gerekir. Öncelikle NATO ve AB içerisinde ciddi anlaşmazlıkların varlığının Rus lideri Ukrayna'ya askeri müdahale karşısında Batı'nın ortak, kararlı ve etkili bir tepki gösteremeyeceği düşüncesine ittiği söylenebilir. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un NATO'nun "beyin ölümü"nü gerçekleştirdiğini ifade etmesi² ve eski ABD Başkanı Donald Trump'ın NATO'yu "modası geçmiş" (*obsolete*) bir örgüt olarak tanımlaması Batı'nın en önemli askeri ittifakındaki sorunları göstermiştir. İttifakın lideri ABD; Almanya ve diğer bazı Avrupalı üyelerle savunma harcamalarının düşüklüğü ve Rusya ile enerji ilişkileri üzerinden anlaşmazlık yaşıyordu. Yine ABD'nin Türkiye ile YPG/PKK terör örgütüne destek, Doğu Akdeniz sorunları ve Rusya ile askeri ve enerji iş birlikleri konuları üzerinden gerilim yaşaması söz konusuydu. Bunlara ek olarak Türkiye ile Yunanistan ve Fransa arasında Doğu Akdeniz nedeniyle yaşanan sorunlar Moskova tarafından NATO'nun zayıflığı olarak görülüyordu. Benzer şekilde AB içerisinde Macaristan ve Polonya gibi ülkelerin Brüksel, Berlin ve Paris ile birçok konuda ciddi anlaşmazlıklar içerisinde olması da Rusya'nın AB'yi kritik meselelerde ortak hareket etme yeteneğinden yoksun bir örgüt olarak değerlendirmesi sonucunu doğuruyordu.

AB ve ABD'nin son dönemde yaşanan krizleri yönetme konusundaki başarısızlığı da Moskova'yı Ukrayna konusundaki adımlarında cesaretlendirmiş olabilir. Dünya ekonomik krizi, mülteci krizi ve koronavirüs (Covid-19) krizi sırasında AB'nin verdiği görüntü bu krizlerin etkin bir şekilde yönetilemediğini göstermişti. 2008'de ABD'de başlayan dünya ekonomik krizi Avrupa'da başta Yunanistan, İtalya ve İspanya olmak üzere birçok ülkeyi iflasın eşiğine getirmiş, bazı AB ülkelerinde yaşanan ekonomik küçülme 2014'e kadar sürmüş ve buna bağlı olarak işsizlik oranları dramatik şekillerde artış göstermişti. Ekonomik krizin başarılı bir şekilde yönetilememesi 2015'teki yoğun Suriyeli mülteci akını ile birleşince birçok Avrupa ülkesinde yabancı ve mülteci düşmanlığı aşırı şekilde artmış ve bunu fırsat bilen aşırı sağcı partilerin yükselişi Birliğin geleceğini de tehdit eder hale gelmişti. Rusya'nın bu dönemde hem

² "NATO Alliance Experiencing Brain Death, Says Macron", BBC, 7 Kasım 2019.

AB içindeki istikrarsızlığı artırmak hem de Avrupa siyasetine müdahalede yararlı bir araç olarak kullanmak için bu aşırı sağcı partileri desteklediği iddiaları yaygın bir şekilde gündeme geldi.³

Koronavirüs krizi sırasında da AB oldukça başarısız kriz yönetimi ile gündeme geldi.⁴ Maske, eldiven ve solunum cihazı gibi basit ürünlere erişim konusunda yaşanan sorunlar, AB ülkelerinin birbirlerinin maskelerine el koymaları ve benzer paylaşım sorunlarının aşı konusunda yaşanması ciddi bir koordinasyonsuzluğa işaret ediyordu.⁵ Rusya'nın bu kriz sırasında da AB'nin başarısızlığını güç gösterisi için bir fırsat olarak kullandığı ve küresel salgının ilk safhasında çok zor günler geçiren İtalya'ya yardım etmek amacıyla Rus askeri araçlarının Kuzey İtalya caddelerinde boy gösterdiği görüldü.⁶

Putin'in Ukrayna'ya saldırı emrini verirken hesaba kattığı faktörlerden biri de Asya'nın yükselişle birlikte uluslararası siyasal sistemde yaşanan kırılmayı kuşkusuz. Moskova'da, Çin'den gelen meydan okumaya odaklanmak zorunda olan ABD ve AB'nin Ukrayna meselesi yüzünden Rusya ile gerginliği çok fazla artırmaktan kaçınacağı beklentisi vardı.⁷ Gerçekten de özellikle son otuz yılda gösterdiği hızlı büyümeyle satın alma gücü paritesine göre GSYH (PPP-GDP) açısından artık dünyanın en büyük gücü olmuş bir Çin ve aynı gösterge açısından Batı'yı geçmiş bir Asya söz konusuydu. Yaklaşık iki yüz elli yıldır devam eden "Batı'nın üstünlüğü" hiç olmadığı kadar tartışılır hale gelmişti. ABD ve AB'nin asıl meydan okumanın geldiği Çin ve Asya'ya odaklanması gerekiyordu. Ama Batı'nın Rusya-Ukrayna

³ Benjamin Bidder, "Russlands rechte Freunde", *Der Spiegel*, 4 Şubat 2016; Andrew S. Weiss, "With Friends Like These: The Kremlin's Far-Right and Populist Connections in Italy and Austria", Carnegie Endowment, 27 Şubat 2020, <https://carnegieendowment.org/2020/02/27/with-friends-like-these-kremlin-s-far-right-and-populist-connections-in-italy-and-austria-pub-81100>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

⁴ Tobias Käufer, "Europa – das wahre Corona-Desaster", *Die Welt*, 15 Ekim 2020.

⁵ "Lieferung für Italien: Tschechien und Polen kassierten angeblich Masken und Beatmungsgeräte ein", *Kurier*, 22 Mart 2020; "Der Impfstoff-Streit verschärft sich", *FAZ*, 22 Mart 2021; "Impfstoff ungerecht verteilt? EU droht neuer Streit", T-Online, 13 Mart 2021; Koronavirüs salgını sonrasında büyük güç rekabetinin hızlanması ve AB'ye etkileri için bkz. Burhanettin Duran, "The Future of Global Great Power Competition after the Coronavirus", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 2, (İlkbahar 2020), s. 79-92.

⁶ Yaroslav Trofimov, "Viruspolitik at Play as Moscow Sends Soldiers to Help Italy", *The Wall Street Journal*, 31 Mart 2020; Andres Wysling ve Markus Ackeret, "From Russia with Love' – Putin bohrt seinen Propaganda-Spiess in die weiche Nato-Flanke", *Neue Zürcher Zeitung*, 15 Nisan 2020; Ellen Ivits, "Russland schickt Corona-Hilfe nach Italien – was sich Putin davon verspricht", *Stern*, 27 Mart 2020.

⁷ Marwan Bishara, "Putin's Five Fatal Mistakes in Ukraine", Aljazeera, 6 Ekim 2022.

savaşına verdiği tepkinin hiç de Moskova'nın beklediği gibi olmadığını belirtmek gerekir.

Rusya'yı özellikle Avrupa'nın tepkisinin bu kadar sert olmayacağı dűşüncesiyle Ukrayna'ya saldırmaya iten sebeplerden bir diğeri de Avrupa űlkelerinin birçoğunun Rusya'dan gelen doğal gaza olan bağımlılığıydı. Bazı Avrupa űlkelerinin Rus gazına bağımlılığı yüzde yüzü bulurken Almanya gibi AB'ye yön verme konusunda çok etkili bir űlkenin bile enerji konusunda Rusya'ya ciddi bağımlılığı söz konusuydu. 2021'de Almanya "tükettiği doğal gazın yüzde 55'ini, petrolün yüzde 34'ünü ve kömürün yüzde 26'sını" Rusya'dan ithal etmiŐti.⁸ Putin, enerji konusunda bu düzeyde Rusya'ya bağımlı olan Orta ve DoĐu Avrupa űlkelerinin Ukrayna saldırısı nedeniyle Moskova ile doğrudan karŐı karŐıya gelmeye cesaret edemeyeceğini dűşünüyordu. Ama bu konuda da Rus liderin büyük ölçüde yanıldığını vurgulamak gerekir. Söz konusu Avrupa űlkeleri bir yandan Rusya'ya karŐı ağır yaptırımlar uygulayıp Ukrayna'ya askeri yardımda bulunurken bir yandan da yüksek maliyetlerine rağmen hızlı bir Őekilde alternatif enerji tedarikçileri arayışına girdiler.⁹ Bu çerçevede alternatif tedarikçi bulmanın göreceli olarak daha kolay olduğu petrol ve kömür konusunda Rusya'dan ithalatı kademeli olarak yasaklarken¹⁰ Moskova'nın doğal gaz vanalarını kapatması öncesinde doğal gaz depolarını doldurmak için bu űlkeden yüksek miktarda alım gerçekleŐtirdiler.

Son olarak Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısını açıklarken hesaba katılması gereken bir baŐka faktör de bu űlkenin sahip olduğu nükleer silahlardır. Moskova'daki karar vericilerin, űlkelerinin dünyanın en büyük iki nükleer gücünden biri olmasının Ukrayna'ya yardım etmek isteyecek űlkeler açısından caydırıcı bir rol oynayacağını dűşünmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ukrayna'yı mağlup etmek için konvansiyonel askeri gücünün yeterli olduğunu, bu űlkeye destek verecek űlkelerin ise Rusya'nın nükleer gücünden çekinerek belirli sınırları geçmeyeceğini tahmin ettikleri anlaşılıyor. Savaşın

⁸ Kemal İnat, "Savaşın Yıl Dönümünde Almanya'nın Ukrayna Politikası", *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 76, (Şubat 2022).

⁹ Kemal İnat, "Almanya 'KıŐı Atlamak' için Körfez'in Kapisında", *Anadolu Ajansı*, 26 Eylül 2022.

¹⁰ "EU-Embargo für russisches Öl tritt in Kraft", *FAZ*, 5 Aralık 2022; "EU-Embargo auf russische Kohle ist in Kraft getreten", *Der Spiegel*, 11 AĞustos 2022.

değişik safhalarında Rus liderlerin nükleer silahlardan bahsetmeleri¹¹ bu hesapları yansıtsa da şimdiye kadar Rusya'nın sahip olduğu nükleer silahların Batılı ülkeleri Ukrayna'ya yardım ve Moskova'ya yaptırımlar konusunda birçok adımdan alıkoymadığı görülüyor.

SAVAŞIN ULUSLARARASI SİSTEME ETKİLERİ

Savaşın bugüne kadarki gelişimi, Rusya'nın planladığı sonuçları elde edemediğini ve birçok konuda yanlış hesap yaptığını gösteriyor. Moskova'nın tahmin edemediği ölçüde Batılı ülkeler tarafından desteklenen Ukrayna yine Moskova'nın tahmin etmediği düzeyde direniyor. Batı'nın Ukrayna'ya askeri yardımı ve Rusya'ya karşı yaptırımlarının güçlü olması Ukrayna'nın askeri direnişinin beklenenden daha fazla etkili olması ve savaşın uzaması sonucunu doğurmuştur. Savaşın uzaması ise Rusya'nın savaşı kaybetmesi ihtimalinin de giderek daha fazla konuşulmasına yol açıyor. Artık Rusya'nın savaşı kaybetme ihtimalinin de konuşuluyor olması ise nükleer silahların kullanılması dahil olmak üzere birçok senaryonun gündeme gelmesi sonucunu doğuruyor. Geline nokta gerektiren Rusya'nın gerekse Ukrayna'nın Kırım ve Donbas bölgesinden vazgeçmeye yanaşmaması çatışmanın barışçı bir şekilde sonuçlandırılması şansını azaltıyor. Batılı ülkelerin desteğinin artması sonucu Rusya'nın bu bölgelerin kontrolünü kaybetmesi Putin'in otoritesini sarsacak bir gelişme olacağı için Rus liderin böyle bir gelişmeyi önlemek için nükleer silahları devreye sokma riskinin ne düzeyde olduğu ise bilinmiyor. Bu da Ukrayna krizini hem ABD ve AB tarafından desteklenen Ukrayna hem de Rusya açısından son derece tehlikeli yapıyor.¹²

ABD'nin Rus işgaline karşı mücadele eden bir Avrupa ülkesine yoğun desteğinin olduğu bir savaşta nükleer silahların kullanılabileceğinden bahsedilmesi Rusya-Ukrayna savaşının uluslararası siyasal sistem açısından doğurduğu sonuçların en önemlisidir. Batı'nın Ukrayna'ya yönelik askeri desteğinin her geçen gün bir üst düzeye çıkarıldığı düşünüldüğünde iki büyük

¹¹ Carlo Martuscelli, "Top Russia Official Threatens West with 'Global Catastrophe' over Weapons to Ukraine", *Politico*, 22 Ocak 2023; Jessie Yeung ve Katharina Krebs, "Ukraine War is going to 'Take a While,' Putin Says as He Warns Nuclear Risk is Increasing", CNN, 8 Aralık 2022; Kristin van Bruusgaard, "How Russia Decides to Go Nuclear", *Foreign Affairs*, 6 Şubat 2023.

¹² J. Andres Gannon, "If Russia Goes Nuclear: Three Scenarios for the Ukraine War", CFR, 9 Kasım 2022; Masha Gessen, "Why Vladimir Putin would Use Nuclear Weapons in Ukraine", *The New Yorker*, 1 Kasım 2022.

nükleer gücün bu savaşta doğrudan karşı karşıya gelme riski her geçen gün artmaktadır. Konvansiyonel üstünlüğü Ukrayna'ya yapılan silah yardımıyla dengelenen Rusya'nın hedefine ulaşmak için Ukrayna topraklarında nükleer silah kullanması söz konusu olursa Kiev yönetimini direnmesi konusunda cesaretlendiren Washington böyle bir durumda büyük bir baskı altında kalacaktır.¹³ Nükleer silahlara sahip ülkeler daha önce de Kore, Vietnam ve Afganistan savaşlarında Ukrayna'dakine benzer bir durumla karşı karşıya geldiler. Ancak ne Kore ve Vietnam ABD için ne de Afganistan SSCB için bugün Ukrayna'nın Rusya için sahip olduğu öneme sahipti. Ukrayna'nın Rusya için önemi daha çok SSCB'nin 1962'de nükleer başlıklı füze yerleŐtirmeye çalıştığı Küba'nın ABD için önemine benzetilebilir. Küba için nasıl bir nükleer savaş riski söz konusu olduysa Ukrayna için de benzer bir risk söz konusu olabilir. Bu nedenle Ukrayna krizinin daha fazla büyümeden barışçı bir şekilde çözüme kavuşturulması uluslararası sistemin istikrarı açısından da büyük önem arz ediyor.

Savaşın uluslararası siyasal sistem açısından bir başka sonucu ise Batı ile Rusya arasındaki ilişkiyi tamir edilmesi çok zor bir düzeye sürüklemesidir. Putin'in iktidara gelmesinin ardından Rusya'nın Gürcistan, Kırım ve Suriye'deki askeri güç kullanımları Batılı ülkelerde rahatsızlığa yol açtı ama yine de başta Almanya ve Fransa olmak üzere birçok AB ülkesi Moskova ile ilişkileri belirli bir düzeyin üzerinde tutmaya çalıştı. Özellikle enerji alanında Rusya'ya bağımlı olanlar bu bağımlılıklarını azaltma konusunda adım atmadı. Hatta Berlin, Washington'dan gelen bütün eleştirilere rağmen doğal gaz konusunda kendisini Moskova'ya daha bağımlı kılacak Kuzey Akım 2 boru hattının inşasını sürdürmekte ısrar etti.¹⁴ Ancak Rusya'nın Şubat 2022'de Ukrayna'ya yönelik saldırısı Avrupa ülkelerinde şok etkisi oluşturdu ve özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde ciddi güvenlik endişelerine yol açtı. Aslında Putin bu saldırıyla halen Rusya ile iş birliği yapılabileceğine inanan Avrupa ülkelerinin bile Moskova'ya sırtını dönüp Washington ile birlikte hareket etmeyi tercih etmelerine neden oldu. Artık neredeyse bütün AB ülkeleri tarafından Rusya iş birliği yapılacak bir ülke olarak değil Avrupa'nın güvenliğini tehdit eden bir saldırgan olarak görülmeye

¹³ Gannon, "If Russia Goes Nuclear".

¹⁴ Daniel Brössler, "Merkel verteidigt Einigung im Streit um Nord Stream 2", *Süddeutsche Zeitung*, 22 Temmuz 2021; Matthew Karnitschnig, "Why Merkel Chose Russia over US on Nord Stream 2", *Politico*, 26 Temmuz 2021.

başlandı. Bu olumsuz tecrübenin ardından Rusya-Ukrayna savaşı barışçı bir çözüme ulaşsa bile Moskova'ya yönelik negatif algının değişmesinin uzun zaman alacağını vurgulamak gerekir.

Avrupa'da Rusya'ya yönelik tehdit algısının bu derece derinleşmesinin doğrudan NATO ittifakına ve dolayısıyla Batı ile Çin arasında şiddetlenmesi beklenen güç mücadelesinin seyrine de etkide bulunduğunu belirtmek gerekir. Rusya saldırganlığı karşısında ABD'nin liderlik rolü üstlenmesi AB içerisindeki Atlantikçi kanadı da güçlendirmiştir. Avrupa'nın savunmasında ABD'ye ihtiyaç olduğunu ve NATO'nun Avrupa güvenlik mimarisinin ana aktörü olarak kalması gerektiğini savunan Atlantikçiler güçlenirken Avrupa'nın ABD'den bağımsız kendine özgü bir güvenlik yapılanmasına sahip olması gerektiğini ileri süren Avrupalılar ise geri planda kalmıştır. Avrupa ülkelerinin Ukrayna krizi sırasında ABD'nin arkasında hizalanması, Çin'e karşı daha sert geçmesi beklenen küresel güç mücadelesi açısından da bir prova niteliği taşımıştır. Rusya karşısında ABD'nin desteğine muhtaç olduklarını bir kez daha gören AB ülkeleri Çin'e karşı rekabette de Washington'ın arkasında hizalanmaya zorlanmıştır. Bu konuda en fazla direnç gösteren Almanya'nın bile gerek Washington'dan ve AB içindeki Atlantikçilerden gerekse kendi koalisyon hükümetinin küçük ortakları Yeşiller ve FDP'den gelen baskılarla Rusya politikasında geri adım attığı gibi Çin konusunda da benzer bir yol izlemesi beklenmektedir.¹⁵

Kısa vade açısından bakıldığında bu şekilde denge politikasını terk edip ABD'nin peşine takılmış görünen Almanya'nın Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısının ardından askeri harcamalarını yoğun şekilde artırma kararı almasının orta ve uzun vadede küresel siyasal sistem açısından önemli sonuçları olabilir. Berlin'in yıllık askeri harcamalarını GSYH'sinin yüzde 2'sinin üzerine çıkarma kararı alması ve onun dışında 100 milyar avro ek askeri harcama planladığını açıklaması¹⁶ dünyanın dördüncü büyük ekonomisine sahip Almanya'yı en fazla askeri harcama yapan üçüncü ülke haline getirecektir. Bu da orta ve uzun vadede Almanya'nın uluslararası sistemdeki siyasi ve askeri etkilerinin

¹⁵ İnat, "Savaşın Yılı Dönümünde Almanya'nın Ukrayna Politikası"; Nikolas Busse, "Scholz in China. Nicht den Russland-Fehler wiederholen", *FAZ*, 4 Kasım 2022; Wilfried Jilge, "Deutsche Russlandpolitik. Die Lehren aus dem Scheitern", *FAZ*, 11 Aralık 2022.

¹⁶ "Olaf Scholz kündigt 100 Milliarden Euro zusätzlich für Bundeswehr an", *Die Zeit*, 27 Şubat 2022; Maria Sheahan ve Sarah Marsh, "Germany to Increase Defence Spending in Response to 'Putin's War' – Scholz", Reuters, 27 Şubat 2022; Guy Chazan, "How War in Ukraine Convinced Germany to Rebuild Its Army", *Financial Times*, 23 Mayıs 2022.

artacağı anlamına gelmektedir. Berlin'in 20. yüzyılda dünya siyasetinde ve özellikle de iki dünya savaşında oynadığı rol hatırlandığında Almanya'nın silahlanma kararının önemi daha iyi anlaşılır. Almanya'nın tarihi ve ekonomik kapasite olarak uluslararası sistemi etkileme düzeyi üzerine geniş bir literatür mevcuttur.¹⁷

Enerji arz ve pazar güvenliği konusu da Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı kapsamında yaşanan gelişmelerle ciddi boyutlarda gündeme gelmiştir. AB ülkelerinin Rusya'ya karşı uyguladığı sert yaptırımlar sonrasında Moskova'nın Eylül'den itibaren Avrupa'ya gaz akışını bazı istisnalar dışında kesmesi, onun öncesinde AB'nin Rusya'dan kömür ve petrol ithalatına getirdiği yasaklar ve Kuzey Akım doğal gaz boru hatlarına karşı Eylül sonunda gerçekleştirilen saldırılar enerji güvenliği konusunda yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Rusya için petrol, doğal gaz ve kömür ihracatından elde edilen gelirin ne kadar önemli olduğu ve birçok AB ülkesi için Rusya'dan ithal edilen doğal gazın ikame edilmesi zor bir enerji kaynağı olduğu düşünüldüğünde, savaş nedeniyle bu kaynakların Avrupa'ya akışında yaşanan kesintinin önemi anlaşılır. AB tarafından kararlaştırılan yaptırımlarla Rus ekonomisine zarar vermek suretiyle Ukrayna'da geri adım atması sağlanmaya çalışılırken Moskova yönetiminin karşı önlemleriyle bu yaptırımlar Avrupa ülkelerini vurmaya başlamıştır. Enerji fiyatlarındaki aşırı artış ciddi bir maliyet enflasyonuna yol açarken kışın ısınmak için yeterli enerji bulunamayacağı endişesiyle tasarruf tedbirleri yürürlüğe koyulmuştur. Avrupa'da Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi, Rusya'da da Avrupa'nın güvenilir bir pazar olmadığı algısı oluşmuştur.¹⁸

26 Eylül 2022'de Kuzey Akım 1 ve 2 doğal gaz boru hatlarında Danimarka ve İsveç münhasır ekonomik bölgesi sınırlarında yer alan geniş bir alanda meydana gelen patlamalar ise enerji güvenliğinin farklı bir boyutunu gündeme getirmiştir. Dört hattan üç tanesinde ciddi hasara yol açan patlamaların bir suikast ya da saldırı sonucu gerçekleştiğinin anlaşılması üzerine taraflar birbirlerini suçlamıştır. Batı medyasında sabotajın sorumlusu olarak Rusya'yı suçlayan

¹⁷ Kemal İnat, "Birleşme Sonrasında Almanya'nın Dış Politikası: 'Normalleşme'nin Son Adımları", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, (2009), s. 1-38.

¹⁸ "German Chancellor Scholz Publicly Brands Russia an Unreliable Gas Supplier", Yahoo News, 24 Temmuz 2022; Kate Connolly, "German Chancellor Says He is Working Fast to Find Alternatives to Russian Gas", *The Guardian*, 22 Ağustos 2022; "Kreml: 'Russland bleibt maximal zuverlässiger Lieferant'", *Süddeutsche Zeitung*, 20 Haziran 2022.

çok sayıda haber çıkarken,¹⁹ Polonya ve Ukrayna gibi ülkeler Rusya'yı suçlar-ken²⁰ Moskova ise saldırının arkasında İngiltere'nin olduğunu iddia etmiştir.²¹ Zamanla Rusya'nın kendisine zarar verecek böyle bir saldırıyı gerçekleştirmiş olması ihtimali zayıflarken Batı medyasında da saldırının gerçek failinin kim olduğu sorusuna odaklanan haberler yoğunluk kazanmıştır.²² 8 Şubat'ta ise Pulitzer Ödülü sahibi Amerikalı gazeteci Seymour Hersh'in saldırının arkasında ABD'nin olduğu iddiası büyük yankı uyandırmıştır.²³ Hersh'in Amerikan dalgıçlarının Norveç ile iş birliği içerisinde Kuzey Akım boru hatlarına yerleştirdiği bombaların Başkan Biden'ın emriyle patlatıldığı iddiası ABD tarafından yalanlanırken Moskovadan Washington'a yönelik sert suçlamaların yapılmasına neden olmuştur. Rusya Parlamento Başkanı Wjatscheslaw Wolodin "Biden tarihe adını terörist olarak yazdırdı" ifadeleriyle Amerikan başkanını suçlayıp tazminat talep ederken²⁴ Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Rusya ve Almanya arasındaki iyi ilişkileri bozmak için ABD'nin bu sabotajı gerçekleştirdiğini ve Amerikalı yetkililerin saldırıyı kendilerinin yaptıklarını itiraf ettiklerini ileri sürmüştür.²⁵ Lavrov, itiraf derken bazı Amerikalı yetkililerin Kuzey Akım boru hattı aleyhine açıklamalarını kastetmiştir. Siyasi İşlerden Sorumlu Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Victoria Nuland 27 Ocak'taki bir Senato oturumunda "Kuzey Akım 2'nin şimdi denizin dibinde bir parça metal olmasından çok mutlu olduğunu" açıklamıştı.²⁶ ABD Başkanı Biden'ın da Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması durumunda Kuzey Akım 2 boru hattının mutlaka engelleneceği yönündeki açıklamaları söz konusuydu.²⁷ Rusya'dan Almanya'ya uzanan bir doğal

¹⁹ Florian Niederndorfer ve Alicia Prager, "Deutscher Experte sieht Russland hinter Anschlag auf Nord-Stream-Pipelines", *Der Standard*, 28 Eylül 2022; "Was für Russland als Täter spricht – und was dagegen", *Der Spiegel*, 30 Eylül 2022.

²⁰ "Neue Spekulationen über Anschlag auf Nord Stream", *Express*, 27 Aralık 2022.

²¹ "Kreml wirft Briten Pipeline-Anschläge vor", *Tagesschau*, 29 Ekim 2022; "Großbritannien wirft Russland 'glatte Lüge' bei Vorwürfen zu Nord Stream-Explosionen vor", *Der Spiegel*, 29 Ekim 2022.

²² "Keine Belege für russische Sabotage an Pipelines", *Stern*, 4 Şubat 2023; Sergey Vakulenko, "Shock and Awe: Who Attacked the Nord Stream Pipelines?", Carnegie Endowment, 30 Eylül 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/88062>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

²³ "US-Journalist sieht USA hinter Nord-Stream-Sabotage", *Der Spiegel*, 9 Şubat 2023.

²⁴ "Moskau bezeichnet Biden als "Terroristen"", N-tv, 9 Şubat 2023.

²⁵ "Lawrow: USA geben Beteiligung an Nord-Stream-Explosionen zu", RT Deutsch, 12 Şubat 2023.

²⁶ "Top US Official Hails Nord Stream 2 Blast", RT, 27 Ocak 2023.

²⁷ "Biden droht mit Aus für Nord Stream 2, falls Russland Ukraine angreift", *Die Zeit*, 7 Şubat 2022.

gaz boru hattına yapılan saldırı üzerinden iki nükleer gücün bu şekilde karşı karşıya gelmesi bundan sonraki süreçte uluslararası sistemin geleceğini etkileyecek yeni bir çatışma kapısının aralandığı anlamına gelmektedir.

Enerji güvenliğinin yanında gıda güvenliği ve uluslararası ticaret yollarının güvenliği konuları da Rusya-Ukrayna savaşı çerçevesinde yaşanan sorunlarla gündeme geldi. Savaş nedeniyle Rusya ve Ukrayna gibi dünyanın en önemli tahıl üreticileri arasında yer alan iki ülkenin bu ürünleri uluslararası pazarlara ulaştırmasının önünde engeller ortaya çıkması bir yandan gıda fiyatlarında aşırı artışlara neden olurken diğer yandan birçok yoksul ülkede açlık tehlikesinin büyümesine yol açtı. Türkiye'nin arabuluculuğuyla 22 Temmuz 2022'de imzalanılan ve 17 Kasım'da süresi yüz yirmi gün uzatılan Tahıl Koridoru Anlaşması²⁸ ile bu sorun büyük ölçüde ortadan kaldırılrsa da bu kriz kritik ürünlerin tedarikçilerinin doğrudan taraf olduğu sorunların ne tür felaketlere yol açabileceğini bir kez daha göstermiş oldu.²⁹

Rusya-Ukrayna savaşının uluslararası sistem açısından gündeme getirdiği bir başka önemli konu ise uluslararası ödemelerde ihtiyaç duyulan SWIFT sisteminin güvenilirliği meselesi olmuştur. SWIFT yaptırımlarının ABD ve AB ülkeleri tarafından bir silah olarak kullanılması³⁰ daha önce de rastlanılan bir durumdur. Ancak bu silahın Rusya gibi büyük bir devleti hedef alması Batı dışındaki dünyada ABD ve Avrupa ülkelerinden bağımsız bir uluslararası ödeme sistemi geliştirilmesi konusundaki isteği artırmıştır. Moskova ve Pekin yönetimleri bu konuda alternatif arayışlarını artırırken³¹ Rusya'ya yönelik yaptırımların Çin için avantaj oluşturduğuna dair yayınlar da yapılmıştır.³² Rusya ve Çin'in SWIFT'e alternatif arayışlarına Batı'nın bu silahı giderek daha sık kullanmasından endişe

²⁸ Kaan Bozdoğan, "Tahıl Koridoru için İmzalar Atıldı", Anadolu Ajansı, 22 Temmuz 2022; "Tahıl Anlaşması Uzatıldı, Türkiye'ye Övgü Yağdı", TRT Haber, 18 Kasım 2022.

²⁹ İlkay Dellal, "Tahıl Koridoru Anlaşması'nın 3 Önemli Etkisi", Anadolu Ajansı, 2 Aralık 2022.

³⁰ Markus Frühauf, "SWIFT als Waffe", FAZ, 4 Mayıs 2022.

³¹ Sven Hilgers, "China und Russland: Kommt jetzt die Anti-Dollar-Koalition?", Friedrich Naumann Stiftung, 22 Nisan 2022, <https://www.freiheit.org/de/suedost-und-ostasien/china-und-russland-kommt-jetzt-die-anti-dollar-koalition>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023); Huileng Tan, "China and Russia are Working on Homegrown Alternatives to the SWIFT Payment System", Business Insider, 29 Nisan 2022; Bernhard Seyringer, "Digital Yuan setzt auf Russland", *Wiener Zeitung*, 19 Ocak 2023.

³² Andreas Nölke, "Abkopplung Russlands von Swift: Vorteil China", *Börsen Zeitung*, 25 Şubat 2022.

eden başka ülkeler de katılmıştır.³³ Bu gelişmeler Asya'nın yükselişiyle birlikte düşünüldüğünde Batı'nın uluslararası ödemeler sistemindeki egemenliğinin yakın ya da orta vadede sarsılması söz konusu olabilir.

SAVAŞIN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Türkiye, AK Parti döneminde izlediği denge politikasını Rusya-Ukrayna savaşı döneminde de devam ettirmiştir. NATO üyelerinin çoğunun açık bir pozisyon alarak Rusya karşısında Ukrayna'yı desteklemesine rağmen Türkiye'nin tarafsız kalmasının üç önemli nedeni vardır. İlk olarak ABD ve bazı AB ülkelerinin son dönemde Türkiye'ye karşı uyguladıkları ağır müdahaleci ve baskıcı politika Ankara'nın birçok Avrupa başkenti gibi bu savaşta Washington'un arkasında hizalanmasının önündeki temel engel olmuştur. İkinci olarak Batı'dan gelen ağır baskı ve yaptırımlar karşısında bağımsız dış politika çizgisini korumak isteyen Ankara'nın izlediği denge politikasında önemli bir dengeleyici aktör olarak görüldüğü Moskova ile kurduğu ilişki Rusya'nın karşısında açık pozisyon almasını engellemiştir. Üçüncü olarak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun savaşın ilk safhasında belirttiği gibi arabulucuya olan ihtiyaç açısından Türkiye tarafsız bir pozisyon almayı ve Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışmanın barışçı şekilde çözülmesi yolunda kolaylaştırıcı rol oynamayı tercih etmiştir.³⁴ İlerleyen süreçte iki ülke dışişleri bakanlarının ilk defa Mart 2002'de Türkiye'nin arabuluculuğunda Antalya'da bir araya gelmesi ve Temmuz 2022'de bütün dünyayı ilgilendiren Tahıl Koridoru Anlaşması'nın yine Türkiye'nin girişimleriyle İstanbul'da imzalanması seçilen yolun ne kadar doğru olduğunu göstermiştir.³⁵

Ankara'nın savaşın başından beri tarafsız pozisyonunu korumasına rağmen Ukrayna-Rusya savaşının Türkiye'ye etkileri oldukça büyük olmuştur. Her şeyden önce savaş nedeniyle enerji ve gıda fiyatlarında yaşanan artış bir yandan Batılı ülkelerle yaşadığı sorunlar diğer yandan koronavirüs salgınının neden olduğu olumsuz etkiler nedeniyle problemler yaşayan Türkiye ekonomisi için yeni bir yük oluşturmuştur. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırdığı 24 Şubat 2022'de 94 dolar

³³ Günter Mainhold, "Von BRICS zu BRICS+: Suche nach Allianzen und neuer Identität", Stiftung Wissenschaft und Politik, 27 Temmuz 2022, <https://www.swp-berlin.org/publikation/von-brics-zu-brics-suche-nach-allianzen-und-neuer-identitaet>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

³⁴ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'ndan Rusya Ukrayna Savaşı Açıklaması: Türkiye Taraf Tutmak Zorunda Değil", *Sabah*, 1 Mart 2022.

³⁵ Burhanettin Duran, "Ukrayna Krizinde Türk Diplomasisi", *Kriter*, Cilt: 6, Sayı: 67, (Nisan 2022), s. 6-8.

olan Brent petrolün varil fiyatının savaşın getirdiği risklerle birlikte hızla yükselerek 8 Mart'ta 128 dolara ulaşması Türkiye gibi petrol ve doğal gaz açısından dışa bağımlı ülkelerin enerji maliyetini aşırı şekilde artırarak bütçe dengelerini sarsmıştır. Temmuz sonuna kadar 100 doların üzerinde seyreden petrol fiyatlarında yıl sonuna doğru düşüş yaşansa da 2022'de Türkiye'nin enerji ithalatı için ödediği para bir önceki yıla göre yüzde 91 artış göstererek 96,5 milyar dolara yükselmiştir.³⁶ Enerji fiyatlarındaki bu yükselme Türkiye'de enflasyonun da hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. Savaşın başladığı Şubat'ta yüzde 54,4 olan enflasyon oranı Ekim'de yüzde 85,5'e kadar yükselerek özellikle sabit gelirli kesimlerde rahatsızlığa neden olmuştur. Türkiye'nin arabuluculuğuyla imzalanan Tahıl Koridoru Anlaşması'nın gerçekleşmesine kadar Rusya ve Ukrayna'dan gelen tahıl ve sıvı yağların Türkiye ve dünya pazarlarına ulaşmasında yaşanan kesinti de bu ürünlerin fiyatlarında yaşanan aşırı artış nedeniyle enflasyondaki büyük artışta önemli rol oynamıştır.

Savaşın enerji ve gıda fiyatları üzerinden Türkiye'de AK Parti döneminde görülen en yüksek enflasyon oranlarına yol açmasının dışında önemli etkilerinden biri de Türkiye ile Rusya arasında dış ticaret hacmindeki artış olmuştur. Batılı ülkelerin uyguladığı yaptırımlar nedeniyle bu ülkelerle ticareti kısıtlanan Rusya'nın dış ticaretinde Türkiye'nin önemi 2022'de büyük artış göstermiştir. 2021-2022 arasında Rusya'nın toplam ithalatında Türkiye'nin payı yüzde 2,26'dan yüzde 4,68'e çıkarken aynı dönemde Rusya'nın ihracatında Türkiye'nin payı ise yüzde 5,37'den yüzde 9,89'a yükselmiştir. Bu artışla birlikte Türkiye, Rusya'nın en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Çin'in ardından ikinci sıraya yükselmiştir. Benzer bir durum Türkiye'nin dış ticaretinde Rusya'nın payı açısından da söz konusu olmuştur. 2021'de Türkiye'nin toplam ithalatında Rusya'nın payı yüzde 10,67 iken 2022'de bu oran yüzde 16,18'e çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin ihracatında Rusya'nın payı yüzde 2,56'dan yüzde 3,67'ye yükselmiştir.³⁷ Bu rakamlarla birlikte Rusya 2022'de Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı konumuna gelmiştir.

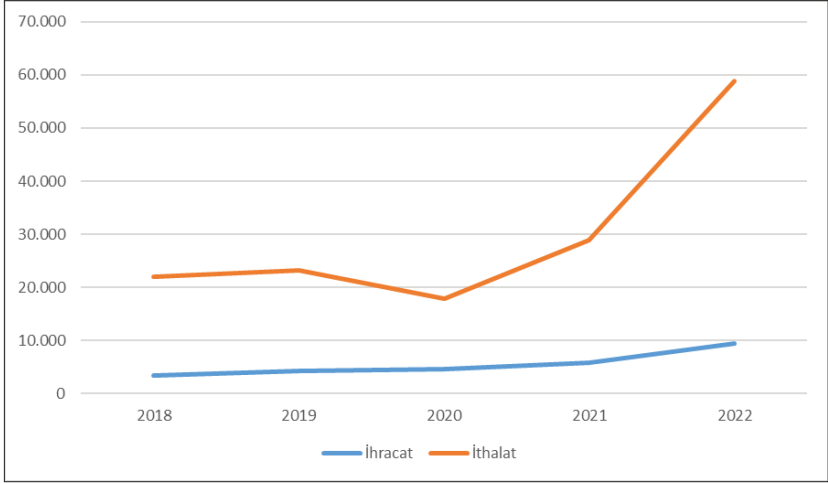
2022'de Türkiye'nin Rusya'dan ithalatının bir önceki yıla göre yüzde 103'lük artışla 58,8 milyar dolara çıkması doğrudan Ukrayna-Rusya savaşı-

³⁶ "Türkiye'nin Enerji Faturası 2022'de Yüzde 91 Arttı", Enerji Günlüğü, 31 Ocak 2023, <https://www.enerjigunlugu.net/turkiyenin-enerji-faturasi-2022de-yuzde-91-artti-52683h.htm>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

³⁷ Trade Map, <https://www.trademap.org/Index.aspx>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

nın etkileriyle ilgilidir. Moskova'nın yaptırımlar nedeniyle enerji kaynakları satışının zorlaştığı ve birçok ülkenin enerji kaynaklarına erişiminin sıkıntılı olduğu bir dönemde Türkiye Rusya'dan petrol ithalatını artırmıştır. 2021'de Türkiye'nin toplam petrol ithalatında Rusya'nın payı yüzde 29,9 iken (13,3 milyon ton) 2022'de bu oran yüzde 40,7'ye (19,3 milyon ton) yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'nın payı ise yüzde 44,8'den (26,3 milyon Sm³) yüzde 39,5'e (21,6 milyon Sm³) düşmüştür.³⁸ 2022'de Türkiye'nin enerji ithalatı için Rusya'ya ödediği para ise yüzde 204 artış göstererek 13,7 milyar dolardan 41,6 milyar dolara yükselmiştir.³⁹ 2022'de Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında yaşanan yüzde 62'lik artış da Rusya'nın savaş ve yaptırımlar nedeniyle başka ülkelerden temin edemediği bazı ürünleri Türkiye'den tedarik ettiğini göstermektedir.

Grafik 3. Türkiye-Rusya Ticaretinin Gelişimi (2018-2022, Milyon Dolar)

Kaynak: Trade Map

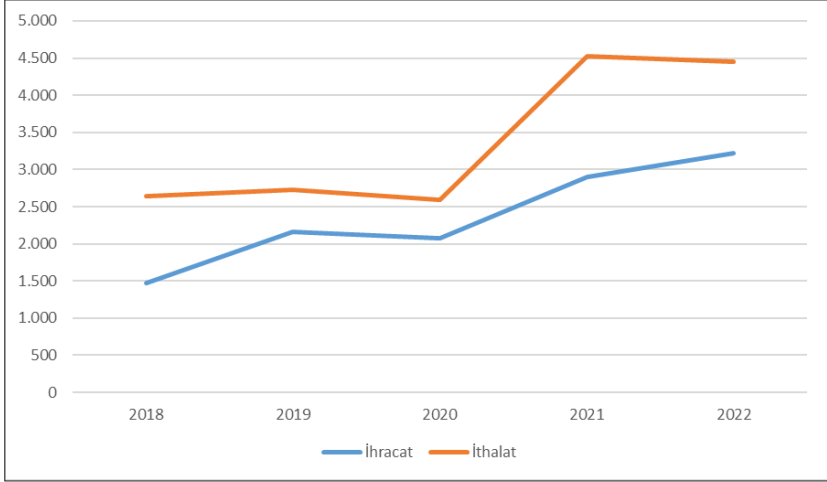
Savaşın Türkiye'nin Ukrayna ile ekonomik ilişkilerine etkileri açısından bakıldığında ise Rusya ile ilişkilerdekine benzer bir değişikliğin söz konusu olmadığı görülür. 2022'de Türkiye'nin Ukrayna'dan ithalatı 2021'e göre yüz-

³⁸ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, <https://www.epdk.gov.tr>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

³⁹ "Dış Ticaret İstatistikleri", TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

de 1,6'lık ufak bir düşüş kaydederken aynı dönemde Türkiye'nin Ukrayna'ya ihracatı ise yüzde 11 artmıştır.

Grafik 4. Türkiye-Ukrayna Ticaretinin Gelişimi (2018-2022, Milyon Dolar)

Kaynak: Trade Map

Türkiye'nin Ukrayna ile ticaretinde savaş nedeniyle önemli bir değişiklik yaşanmasa da bu ülkeye satılan SİHA'lar⁴⁰ gerek Türk savunma sanayiinin geldiği noktayı göstermesi gerekse Ankara'nın bölge sorunlarına yaklaşımı açısından büyük önem arz etmiştir. 2019'dan beri Ukrayna'ya çok sayıda Bayraktar TB2 SİHA satan Türkiye, Ukrayna'nın bu silahları savaş sırasında Rusya'ya karşı etkili bir şekilde kullanmasıyla yakın çevresindeki silah ticaretinde önemli bir aktör olduğunu bir kez daha göstermiştir.⁴¹ Daha önce Suriye, Libya ve Karabağ'da Türkiye tarafından üretilen SİHA'ların savaşın seyrini etkileyecek şekilde kullanılmasının ardından şimdi de Ukrayna cephesinde bu silahların Rusya'nın karşısına çıkması Moskova'yı rahatsız etmiştir.⁴² Ancak belirtildiği üzere Türkiye'nin bir yandan Ukrayna'ya bu silahları satarken diğer yandan Rusya ile ticari ilişkilerini ciddi oranda artırması Moskova'yı

⁴⁰ Muhammed Ayyıldız, "Ukrayna'ya 50 Adet Bayraktar TB2 Teslimatı", Savunma Sanayi ST, 30 Haziran 2022, <https://www.savunmasanayist.com/ukraynaya-50-adet-bayraktar-tb-2-teslimati>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

⁴¹ "Ukrayna'da Bayraktar SİHA'larının Başarı Sırrı Ne?", DW Türkçe, 17 Mart 2022.

⁴² "Rusya: Ukrayna'nın Türk SİHA'larını Kullanması Ülkenin Doğusunda İstikrarsızlığa Yol Açabilir", BBC Türkçe, 27 Ekim 2021.

SİHA satışına rağmen Ankara ile ilişkilerini iyi düzeyde tutma konusunda motive etmiştir.

Savaşın bundan sonraki süreçte nasıl bir gelişme göstereceği ve nasıl sonuçlanacağı ise gerek uluslararası sistemin gerekse Ankara'nın denge politikasının geleceği açısından önemli olacaktır. Bu açıdan bakıldığında üç senaryodan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilkinde göre Batı'nın Ukrayna'ya yoğun desteği nedeniyle Rusya'nın konvansiyonel savaşı kazanamayacağını görerek ve nükleer silah kullanma riskini de göze alamayarak kuvvetli bir özerklik sözü karşılığında işgal ettiği Ukrayna topraklarının tamamı ya da bir kısmından çekilmesi durumu Putin'in başarısızlığı anlamına gelecektir. Böyle bir senaryoda Ukrayna konusundaki hedeflerine ulaşamaması ve Rus ekonomisinin bu süreçte gördüğü zarar Putin'in popülaritesinin zayıflamasına ve Rusya'nın küresel sistemdeki ağırlığının azalmasına yol açacaktır. Rusya'nın bu süreçten zayıflayarak çıkmasının Türkiye açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olacaktır. Rusya, Ortadoğu ve Kafkasya'daki bölgesel güç mücadelelerinde Türkiye'nin rakibi olduğu için bu ülkenin gücünün zayıflaması söz konusu bölgelerdeki etkinliğinin de azalması anlamına geleceği için Ankara'nın bu bölgelerde avantaj elde etmesi söz konusu olabilir. Ancak Rusya aynı zamanda Türkiye'nin Batı'dan gelen baskı politikalarının dengelemesinde ihtiyaç duyduğu bir aktör olduğu için bu ülkenin zayıflamasının Ankara'nın denge politikasını zorlaştıracığından da bahsedilebilir.

İkinci muhtemel senaryoya göre Rusya'nın Ukrayna saldırısındaki hedeflerine büyük ölçüde ulaşması durumunda Batılı ülkelerin görece zayıfladığı, buna karşılık Rusya ve Çin'in ağırlığının arttığı bir uluslararası sistem söz konusu olacaktır. Böyle bir durumda Afganistan hezimetinin ardından Ukrayna'daki Batı yanlısı hükümete de istediği desteği sağlama konusunda aciz konuma düşmüş bir ABD ve Avrupa'dan bahsedilecektir. Batı'nın Rusya karşısındaki savunma hattını Ukrayna yerine Romanya'dan Polonya ve Baltık devletlerine uzanan çizgiye geri çekmesi anlamına gelecek bu durum söz konusu ülkelerdeki güvenlik endişelerini artıracak, NATO ve AB'ye olan güveni derinden sarsacaktır. Böyle bir senaryonun gerçekleşmesinin Türkiye açısından muhtemel etkilerine bakıldığında ise Rusya karşısında gerileyen ABD ve Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye karşı müdahaleci politikalarının da zayıflaması söz konusu olacaktır. Bu durum aynı zamanda Moskova'nın Ortadoğu ve Kafkasya'daki güç mücadelelerinde etkinliğini artırması anlamına da gelece-

ğinden Ankara'nın denge politikasında Batılı ülkelerle iş birliğini biraz daha öne çıkarması gerekecektir. Moskova'nın ve Batılı başkentlerin Ankara ile ilişkilerinde Türkiye'nin egemenliğine ne düzeyde saygılı hareket edecekleri ise bu konuda belirleyici bir başka faktör olacaktır.

Gerçekleşme ihtimali daha zayıf üçüncü senaryo olan Rusya'nın açık bir şekilde savaşı kaybetmesi durumunda gerek bu ülke gerekse uluslararası sistem açısından çok ciddi sonuçların ortaya çıkması muhtemeldir. Savaşı kaybeden Putin'in iktidarı kaybetmesi ve Rusya'nın büyük bir istikrarsızlığa sürüklenmesi ya da bu sonuçlarla karşılaşmak istemeyen Putin'in sınırlı nükleer silah kullanma emri vermesi söz konusu olabilir. Her iki durumda da Batı'nın vereceği tepki uluslararası sistemin geleceği açısından belirleyici olacaktır. Putin'in iktidarı kaybetmesi durumunda bu süreci iyi yöneten Batılı ülkeler Rusya'yı Yeltsin döneminde olduğu gibi Batı ile yakın ilişkilere sahip bir ülke haline getirebilirler. Ama sürecin Batı açısından iyi yönetilememesi Rusya'nın büyük bir kaosa sürüklenmesi ya da Çin'in nüfuzu altına girmesi sonucunu doğurabilir ki her iki durum da ABD ve Avrupa ülkeleri için ciddi riskler içerecektir. Sürecin nükleer silah kullanımına kadar varması ihtimali ise belirtildiği üzere gerek Batılı ülkeler gerekse uluslararası sistem açısından daha büyük tehlikeler içermektedir. Bu senaryodaki muhtemel gelişmelere Türkiye açısından bakıldığında yapılması gereken ilk tespit büyük bir komşu ülkenin istikrarsızlığa sürüklenmesinin Türkiye'ye ciddi zararlar vereceğidir. Irak ve Suriye'nin kaosa sürüklenmesi örneklerinde Türkiye bunu yaşamıştır. Rusya'nın istikrarsızlığa sürüklenmesi belki Türkiye için bu ülkeyle güç mücadelesi içinde olduğu bölgelerde göreceli avantaj ortaya çıkaracaktır ancak bu istikrarsızlıktan Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik açısından uğrayacağı zararlar daha fazla olacaktır. Ayrıca Rusya'nın zayıflayarak Batı ya da Çin'in nüfuz alanına girme ihtimalleri Türkiye'nin izlediği denge politikası açısından olumsuz bir gelişme olacaktır.

SONUÇ

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı daha şimdiden iki büyük nükleer gücü karşı karşıya getirmesi, sebep olduğu enerji ve tahıl krizi ile buna bağlı olarak ortaya çıkan aşırı enflasyon ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinin denge politikasını terk edip ABD'nin arkasında hizalanmasını sağlayarak Batı ittifakını konsolide etmesi bakımından uluslararası sisteme önemli etkilerde

bulundu.⁴³ Savaşın bundan sonraki seyrine bağlı olarak bu etkilerin daha da artması kuvvetle muhtemeldir. Bazı Doğu Avrupa ülkelerinin işgale uğrama endişelerinin artması, enerji güvenliği, gıda güvenliği, nükleer silahların kullanılabilme ihtimalinin tartışılması savaşın başından beri uluslararası medyada sıkça gündeme gelen konular arasında yer aldı. ABD'nin Çin'e karşı küresel mücadeleyi öncelerken kendisini Rusya ile böyle bir dolaylı savaşın içinde bulması Asya'nın yükselişi ile birlikte düşünüldüğünde uluslararası sistemin geleceği açısından kritik öneme sahip bir gelişmedir. Washington'un bundan sonraki süreçte bu savaşı nasıl yürüteceği ve Rusya'ya karşı bu mücadeleden güçlenerek mi yoksa zayıflayarak mı çıkacağı asıl meydan okumanın geldiği Çin'e karşı mücadelenin seyri açısından belirleyici olacaktır.

Türkiye, on yıldan fazla süredir uyguladığı denge politikası açısından iki önemli aktör olan ABD ve Rusya arasındaki bu mücadelede tarafsız kalmayı tercih etti. Bu tercihte gerek ABD ve Avrupa ülkeleri gerekse Rusya ile son dönemde yaşadığı sorunlar ve iş birliklerinin rolü önemlidir. Ankara'nın bu tercihi ayrıca, hem Rusya ile Ukrayna arasındaki barış çabalarında arabulucu olabilmek hem de Rusya'nın karşı yaptırımlarına maruz kalmamak hedefini de taşıyordu. Ancak Türkiye, bir yandan tarafsızlığını açıklayıp Rusya'ya Batı'nın uyguladığı yaptırımlara katılmazken diğer yandan da Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklediğini vurgulamaktan ve hatta bu ülkeye savaşta çok etkili SİHA'ları satmaktan geri durmamıştır. Şimdiye kadar uyguladığı tarafsızlık politikası Türkiye'nin denge politikasının savaştan ciddi bir zarar görmesini ve bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi enerji arz sorunları yaşamasını engellemiştir. Savaşın bundan sonraki süreçte Türkiye'ye etkisinin düzeyini ise çatışmaların seyri belirleyecektir.

⁴³ Burhanettin Duran, "Ukrayna'da Savaşın İkinci Evresi", *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 68, (Mayıs 2022), s. 6-8.

TÜRKİYE'NİN SİLAH TEDARİK POLİTİKASI

RIFAT ÖNCEL

Araştırmacı, SETA

Türkiye geçtiğimiz yirmi yılda kendi ihtiyaçlarına özgü tasarım ve yerli üretimle bir savunma sanayii ekosistemi oluşturmayı başardı. İçinde bulunduğu coğrafyadan kaynaklanan güvenlik problemleri nedeniyle Türkiye kuruluşundan itibaren önemli bir silah tedarikçisi durumundaydı. İki dünya savaşı arası dönemde uluslararası politikada ortaya çıkan revizyonist güçlere karşı hissedilen tehdit algısı İkinci Dünya Savaşı ile birlikte zirveye çıkmıştı. Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye önce Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit ve sonrasında Yunanistan ile girdiği güvensizlik sarmalı nedeniyle büyük silahlanma programlarına gitmek durumunda kaldı. Soğuk Savaş'ın bitişiyle başta Avrupa Kıtası olmak üzere küresel bir silahsızlanma eğilimi ortaya çıkarken Türkiye Yunanistan ve Suriye ile yaşadığı sorunların yanı sıra PKK terörü ile mücadele kapsamında küresel eğilimin aksine savunma harcamalarını artırmaya devam etti. 1990'larda Türkiye'nin rekor düzeyde askeri modernizasyon plan ve programı bulunmaktaydı. Müteakip süreçte

söz konusu planların bir kısmı gerçekleştirilirken büyük bir kısmından ise vazgeçilerek bu silah ve teknolojilerin ülkenin kendi imkanları ile geliştirilmesi amaçlandı.

Bu çalışma Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren çeşitli güvenlik sınamalarıyla karşı karşıya gelen Türkiye'nin silah tedarik politikalarını günümüze değin tartışmaktadır. Gerek incelenen zaman aralığının çok büyük olması gerekse sayısız silah ticaretinin gerçekleştirilmesi nedeniyle bu çalışma günümüzde ikili siyasi ve askeri ilişkileri yakından ilgilendiren büyük silah tedarikleri ile sınırlı tutulmuştur.

SİLAH ALIMLARINA YÖN VEREN FAKTÖRLER

TEHDİT ALGILAMASI

Türkiye'nin dışarıdan yoğun silah alımına başladığı dönem olarak İkinci Dünya Savaşı'nın ertesindeki süreç verilebilir. İki dünya savaşı arası dönemde Cumhuriyet'in de getirdiği atılımla bir sanayileşme ve yerli silah üretimi girişimi başlatılmıştır. Türkiye'nin NATO'ya girişiyle birlikte ise hızlı biçimde dışarıdan silah sistemleri tedarik edilerek ordunun modernizasyonu hedeflenmiştir. Türkiye NATO üyesi olarak birçok silah hibesi ve kredi seçenekleriyle Silahlı Kuvvetlerini yenilemeyi başarsa da uzun soluklu düşünüldüğünde bu durum bağımlılık ilişkisi oluşturmuş, bakım ve işletme gibi masraflar eklendiğinde ülke bütçesine önemli bir yük getirmiştir. Bu bağımlılık ilişkisinin 1960'lardan itibaren Kıbrıs'taki sorunun gösterdiği üzere yalnızca ekonomik bir boyutu değil siyasi sonuçlarının da olduğu görülmüş, dışarıdan silah tedarikinin otonom dış ve güvenlik politikalarının yürütülmesinde güçlü bir engel olabileceği anlaşılmıştır. Bu dönem Türkiye'nin silah tedarik politikası bakımından bir dönüm noktası teşkil etmiş, içeride bir savunma sanayii altyapısı kurma girişimleri başlarken dışarıdan alımlarda ise teknoloji transferi ve ortak üretim gibi hususların anlaşmalara dahil edilmesinde ısrarcı olunmuştur.

TEKNOLOJİ KAZANIMI VE ORTAK ÜRETİM

Türkiye'nin Kıbrıs meselesi ile başlayarak siyasi sorunlar nedeniyle yaşadığı problemler, ülkeyi teknoloji kazanımı yaparak kendi savunma ekosistemini kurmaya itmiştir. Bu anlamda 1970'lerden itibaren imzalanan silah anlaşmalarında

mutlaka *offset*¹ imkanı olması istenmiş, bu şekilde alınan sistemler üzerinde bir üretim tecrübesi ve teknoloji transferinin kazanılması hedeflenmiştir. Benzer şekilde *offset* anlaşmaları ile Türkiye topraklarında savunma sanayii alanında istihdam oluşturulurken üretilen ürünlerin yurt dışına satışı yoluyla da döviz akışı sağlanabilmektedir. İlerleyen satırlarda anlatıldığı üzere Türkiye, ABD'den F-16 alımlarında *offset* elde etmiş ve söz konusu uçaklar üzerinde önemli bir tecrübe kazanmıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin İtalya ile gerçekleştirdiği anlaşmalar yoluyla kazandığı teknoloji transferi dikkat çekicidir.

ABD gibi büyük güçlerin silah satışları yoluyla etki üretmek istemeleri, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin ise silah ihracatlarını artırarak kendi savunma ekosistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlama arzuları Türkiye'nin *offset* arayışını kolaylaştırmıştır. Türkiye söz konusu dönemde *offset* alan bir ülke konumunda olmuştur. Süreç içerisinde mümkün olan maksimum düzeyde yerli katkının projelere katılması ve bu şekilde ulusal savunma sanayiinin hızlı bir şekilde geliştirilmesi amaçlanmıştır. Benzer şekilde ihracat lisanslarının alınmasına da büyük önem atfedilmiş ve bu şekilde Türkiye'de üretilen platformların üçüncü ülkelere satışının önü açılmak istenmiştir. Günümüzde Türkiye hem *offset* alan hem de *offset* sağlayan bir ülke konumundadır. Türkiye'nin satışını gerçekleştirdiği birçok platformun üretimi belirli aşamalarda alıcı ülkenin topraklarında gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla *offset* alan bir ülkeden *offset* sağlayan bir ülke kimliğine bürünmek de milli savunma sanayiinin geldiği nokta bakımından anlam taşımaktadır.

BÜROKRATİK YAPIDAKİ DEĞİŞİM

Amerikan silah ambargosuyla silah tedarik politikasında gidilen değişiklik bürokratik düzenlemelerle de desteklenmiş, ilgili yasal zemin oluşturulmak suretiyle silah teknolojilerinin kazanımı süreci teşvik edilmeye çalışılmıştır. Verimli bir savunma sanayii ekosistemi için elverişli bir bürokratik ortamın bulunması önem taşımaktadır. Zira hükümet, silahlı kuvvetler ve sektör firmaları arasındaki ilişkinin koordinesinin tek bir merkez tarafından yürütülmesi etkin ve hızlı karar alma süreçlerini sağlamaktadır.

¹ Savunma sanayiinde *offset* uygulamaları silah satın alan aktörün harcadığı paranın bir kısmını ilgili üretim süreçlerine dahil olmak üzere çeşitli yöntemlerle kendi ekonomisine yeniden kazandırması olarak ifade edilebilir. Bu şekilde ülkedeki dövizin korunmasının yanı sıra bilgi birikimi elde edilmesi ve teknoloji kazanımı gibi hususlar da hedeflenmektedir.

Bu kapsamda 1985'te Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuş, 1989'da Savunma Sanayii MüsteŐarlıđı (SSM) olarak yeniden yapılandırılmıştır. SSM 2017'de Cumhurbaşkanlığına bađlanmıŐ ve bir sonraki yıl Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) ismiyle yeniden yapılandırılmıştır. Silahlı Kuvvetlerin envanterindeki ihtiyaçların analiz edilmesi, küresel eğilimlerin tespiti ve etkin tedarik süreçlerinin sağlanması bakımından SSB oynadığı rolü bu süreçte güçlendirmiştir.²

Bürokratik yapıdaki deđiŐimle birlikte Türkiye silah tedarik politikasındaki teknoloji kazanımı ve ortak üretim amaçlarını daha etkili gerçekteŐtirmeye çalışmıştır. Bu noktada ilgili bürokratik yapılar arasındaki uyum ve koordinasyonun artırılmasıyla Türkiye yalnızca silah alan değil aynı zamanda silah satan bir ÷lke konumuna yükselmeyi hedeflemiştir. Geçtiğimiz dönemde dış politikasında aktif bir savunma diplomasisi uygulaması Türkiye'nin bir silah ihracatçısı konumunu kazanmasına yardımcı olmuştur.

Haziran 2022'de dokuz ÷lkeye ilgili büyükelçiliklerin bünyesinde çalıŐmak üzere savunma sanayii müşavirleri atama kararının alınması, savunma sanayiinde silah alımlarının yanı sıra silah satışları ve savunma iş birliği arayışlarının varlığına işaret etmektedir. Bu ÷lkelerin Katar, Pakistan, Azerbaycan, Brezilya, Endonezya, İngiltere, Malezya, Umman ve BangladeŐ olduğu açıklanmıştır. Genel olarak bakıldığında ismi geçen ÷lkelerin Türkiye'nin yakından savunma iş birliği yaptığı aktörler olduğu gör÷lmektedir.³ Türk yetkililer bugüne kadar MMU KAAAN için İngiltere, Azerbaycan ve Pakistan ile iş birliği yapıldığını açıklamıştır. Yine Endonezya, Katar ve Malezya gibi ÷lkelerle ortaklık hususunda gör÷melerin gerçekteŐtiđi bilinmektedir.⁴ Türkiye'de özellikle gençlere yönelik teknolojik farkındalığın artırılması ve teknolojik gelişimi hızlandırmak amacıyla düzenlenen TEKNOFEST'in Azerbaycan'da da yapılmaya başlanmasıyla⁵ Türkiye bir teknoloji kültürü ihracatçısı niteliğine de kavuşmuştur. TEKNOFEST'in

² İsmail Demir, "Savunma Teknolojileri ve Teknoloji Kültürü", *Milli Teknoloji Hamlesi*, ed. Mehmet Fatih Kacı, Muzaffer Şeker ve Mürsel Doğrul, (Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara: 2022).

³ Göksel Yıldırım, "9 ÷lkeye 'Savunma Sanayii MüŐaviri' Atanacak", Anadolu Ajansı, 2 Haziran 2022.

⁴ "Milli Muharip Uçak için 5 ÷lkeye Ortaklık Teklifi: Endonezya, Pakistan, Malezya, Azerbaycan ve Katar", Hava Haber, 9 Ocak 2023, <https://havahaber.com/milli-muharip-ucak-icin-5-ulkeye-ortaklik-teklifi-endonezya-pakistan-malezya-azerbaycan-ve-katar>, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2024).

⁵ Tolga Yanık, "TEKNOFEST Azerbaycan Başladı", Anadolu Ajansı, 26 Mayıs 2022.

önümüzdeki yıllarda Pakistan ve Katar gibi ülkelerde de gerçekleştirilmesi beklenebilir.

ABD'DEN SİLAH ALIMLARI

Türkiye'nin dışarıdan silah alımlarında en büyük ve kritik rolü ABD oynamıştır. Uzun bir süre Türk kara, deniz ve hava kuvvetleri Amerikan platformlarını kullanmıştır. Günümüzde ise Türk Hava Kuvvetleri çok büyük oranda ABD platformlarıyla görev gerçekleştirmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa süre sonra başlayan Türk-Amerikan savunma iş birliği oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir.

F-16 PROGRAMI

Türkiye'nin ABD ile savunma iş birliğinin en büyük unsuru hiç şüphesiz F-16 uçaklarıdır. Artık efsanevi silah sistemleri arasında yer alan F-16 uçakları ile Türk Hava Kuvvetleri büyük bir güce kavuşurken Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) modernizasyonu ve geleceği bakımından da bir dönüm noktası niteliği taşımıştır. Yine gerek satışın büyüklüğü gerekse müteakip on yıllarda yapılan yeni alımlar, modernizasyon çalışmaları ve müsterek tatbikatlar Türk-Amerikan savunma ve güvenlik iş birliğinin yegane göstergesi haline gelmiştir. Bu dönemde kurulan Türk Havacılık ve Uzay Sanayii AŞ (TUSAŞ) özellikle uçak gövdesinin üretimi hususunda büyük bilgi ve tecrübe kazanmış, süreç içinde çok sayıda uçak TUSAŞ tesislerinde üretilerek yabancı ülkelere ihracı da gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ilk olarak 1983'te ABD'den 132'si F-16C ve 28'i F-16D olmak üzere toplam 160 adet F-16 savaş uçağı almıştır. Burada dikkat çekici olan Amerikan firması General Dynamics ile yapılan anlaşma kapsamında Türk Uzay Sanayii'nin (Turkish Aerospace Industries, TAI) kurulmasıdır. Benzer şekilde 1985'te Türk Hava Kuvvetleri ile General Electric arasında ortak girişimle Türk Motor Sanayii (Turkish Engine Industries, TEI) kurulmuştur. O dönemde F-16 uçaklarında kullanılan F-110 GE100 motorlarını üretmek için kurulan TEI günümüzde Türk uçak, helikopter ve İHA sistemlerinde kullanılmak üzere özgün motor çalışmaları gerçekleştirmektedir.

Türk savunma sanayiinde bu şekilde F-16 uçakları konusunda önemli bir bilgi birikimi yapılabilmesinin temelleri atılmıştır. Anlaşmayı müteakiben 150 milyon dolarlık *offset* sözleşmesi imzalanmıştır. Bu uçakların ilk 8'i

ABD’de, kalan 152 savaş uçağı ise Türkiye’de TUSAŞ ile General Dynamics ortaklığında üretilmiştir. Bu uçağları Türk Hava Kuvvetleri 1987-1995 arasında teslim almıştır. Programın devamında Öncel-II Projesi kapsamında 80 adet yeni F-16 uçağı yine Türkiye topraklarında üretilmiştir. Söz konusu projede üretilen uçağlar Blok-50 konfigürasyonundadır. Yine bu projede TUSAŞ’nın gövde imalat oranı yüzde 80’e çıkmıştır. TUSAŞ tesislerinde üretilerek teslim edilen toplam 278 adet F-16’dan 3’ünün “mükemmel” ve 29’unun da “sıfır hatalı” olarak değerlendirildiği bilinmektedir.⁶ Öncel-II Projesi’nin gerçekleştirilmesine Türkiye’nin 1991 Körfez Savaşı’ndaki politikaları nedeniyle ABD, Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından 2,5 milyar dolarlık mali destek sağlanmıştır.

Günümüzde halen Türk Hava Kuvvetlerinin ana vurucu gücü olan, önümüzdeki yirmi yılda da envanterin büyük kısmını teşkil edecek F-16 uçağları, Türkiye’nin savunma alımları bakımından bir milat olarak değerlendirilebilir. Bunun nedeni olarak bazı faktörler sayılabilir. Birincisi Türk Hava Kuvvetleri, envanterine çok gelişmiş bir uçağı yüksek sayıda katmaya başlamış ve bu şekilde kabiliyet olarak bir üst lige çıkmıştır. Türkiye F-16 uçağları ile bölgesinde ciddi bir caydırıcı hava gücüne kavuşmuştur. İkincisi ilgili anlaşma ile Türkiye topraklarında ortak üretime karar verildiği ve çeőtli *offset* imkanları elde edildiğinden Türk savunma sanayii için önemli bir kazanım elde edilmiştir. Bu sayede günümüzde başta TUSAŞ olmak üzere Türk firmalar F-16’lara yönelik çeőtli gövde ve aviyonik modernizasyon programları uygulayabilmektedir. Üçüncüsü de F-16 uçağları yılları içinde ek alımlar ile birlikte Türk-Amerikan savunma iş birliğinin sembolik bir göstergesi haline gelmiş, günümüzde de iki ülke arasındaki askeri iş birliğinin en büyük alanını oluőturmıőtur.

ABD’DEN SİLAH ALIMLARINDA YAŞANAN PROBLEMLER

Türkiye’nin ABD ile Kıbrıs meselesi nedeniyle 1960’lar ve 1970’lerde yaşadığı sorunlar silah tedarik politikası bakımından bazı sonuçlar doğurmuştur. 1964’te dönemin ABD Baőkkanı Lyndon Johnson’ın Türkiye Baőkkanı İsmet İnönü’ye yolladığı mektupta Türkiye’nin Kıbrıs’a Amerikan silahlarıyla

⁶ “Öncel-II F-16 Programı”, TUSAŞ, <https://www.tusas.com/urunler/ucak/f-16/f-16-oncel-ii>, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2024).

müdahale etmesi durumunda olası bir SSCB saldırısına karşı NATO tarafından korunmayacağını ifade etmesi, dış kaynaktan silah alımının oluşturabileceği riskleri göstermiştir.⁷ Bu anlamda hareket bağımsızlığının sağlanması açısından en azından kritik sistem ve alt sistemlerin yerli olarak üretilebilmesinin önemi anlaşılmıştır.

1975'te Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle ABD'nin uygulamaya koyduğu silah ambargosu ise yerli üretimin öneminin Türkiye'de iyice anlaşılmasına neden olmuş, üç yıl boyunca uygulanan ambargoya karşılık olarak Türkiye de ABD ile 1969'da imzaladığı Ortak Savunma ve İş Birliği Anlaşması'nı askıya almıştır. Türkiye'deki üsleri kullanma olanağı sunan bu anlaşmanın askıya alınmasının, ABD'nin bölgedeki istihbarat toplama ve keşif faaliyetlerini akamete uğratması ise Amerikan yönetimleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Diğer taraftan jeopolitik gerekliliklerin hissedilmesi ve dönemin Amerikan yönetiminin Kongreye baskısı ambargonun tam manasıyla uygulanmamasını da sağlamıştır. Örneğin Türkiye ile ABD 1977'de Peace Diamond II Projesi'ni imzalamış, anlaşma kapsamında Türkiye 1977-1978 arasında ABD'den RF-4E taktik keşif uçakları ve F-4E avcı bombardıman uçaklarını envanterine kazandırmıştır.⁸

Diğer taraftan –ilerleyen satırlarda bahsedildiği üzere– Amerikan silah ambargosu, Türkiye'nin NATO'daki Avrupalı müttefikleriyle silah anlaşmaları yapma motivasyonunu ortaya çıkarmış, bu anlamda günümüzde de sürmekte olan yakın ve kalıcı savunma sanayii iş birliklerinin temelleri atılmıştır. Söz konusu dönemde gerek ABD'nin gerekse Türkiye'nin Avrupalı NATO ülkelerine Türkiye'ye silah satışı hususunda baskı yaptıkları anlaşılmaktadır.

Oluşan karşılıklı zarardan sonra Ağustos 1978'de Amerikan ambargosu kaldırılmış, iki ülke arasında Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Türk-Amerikan savunma iş birliğinde bugüne değin süren yeni bir sayfa açılmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye'nin yerli savunma sanayii kapasitesinin geliştirilmesi için ABD'nin yardım edeceğini taahhüt etmesi dikkat çekici bir kazanım olmuştur.⁹ F-16 programında görüldüğü gibi

⁷ Süha Bölükbaşı, "Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 29, Sayı: 3, (1993), s. 505-525.

⁸ The Military Balance, *IJSS*, Cilt: 77, 78.

⁹ *Report by the Comptroller General of the United States, The Defense and Economic Cooperation Agreement – US Interests and Turkish Needs*, (United States General Accounting Office, Gaithersburg: 1982), s. ii.

Türkiye ABD'den silah alırken teknoloji kazanımı yapmaya da gayret etmiş, tank modernizasyonundan uçak yapımına, gemi inşasından zırh delici mermi üretimine kadar kapsamlı bir teknoloji transferi aranmıştır.

ABD ile tedarik konusunda benzer bir problem yakın bir dönemde yaşanmıştır. Ekim 2021'de iletilen talep mektubuna rağmen Türkiye'ye F-16 savaş uçaklarının satışına uzun bir süre onay çıkmamıştır. ABD Başkanı Joe Biden'ın satışı desteklediğini birkaç kez açıklaması, Türk Hava Kuvvetlerinin ana vurucu gücü olması, Türkiye'nin söz konusu uçağı envanterinde en fazla bulunduran üçüncü ülke olması ve F-16 konusunda geçmişteki yakın Türk-Amerikan ortaklığına rağmen özellikle Kongrenin aleyhte tutumu ve lobi gruplarının yoğun faaliyetleri satışı engelleyebilmektedir.¹⁰

Süreç bu yönüyle de 1975-1978 ambargosuyla çok benzer dinamikler içermiştir. O dönemde de Amerikan yönetimleri karşı olsalar da Yunan lobisinin yoğun faaliyetleri ve Kongre baskısıyla ambargo uygulanabilmiştir. Buna binaen ABD'ye olan tedarik bağımlılığının söz konusu ülkenin iç siyasi yapısıyla da yakından ilgisi olduğu görülebilir. Bu durum ABD'nin tedarikçi olduğu her bir savunma satışını çeşitli risklere maruz bırakarak belirsizliğe sürükleyebildiğini göstermektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki birçok problemlili alan nedeniyle Amerikan siyasi yapıları, Türkiye'nin dış politikasında çeşitli politika değişiklikleri yapması hedefiyle savunma satışlarını bir baskı unsuru olarak kullanabilmektedir. Örneğın F-16 sürecinde de son olarak Türkiye'nin İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliklerini onaylaması bir şart olarak dile getirilmiştir. Halbuki Türkiye, Finlandiya ve İsveç'in başta PKK olmak üzere terör örgütleriyle mücadeledeki zafiyetten duyduğu rahatsızlığı dile getirerek iki ülkele Üçlü Muhtıra imzalamış ve bu muhtırayı temel alan yeni bir süreç başlamıştır.¹¹ Bundan öncesinde ise Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde terörle mücadele operasyonlarını veya sınır ötesi hareketlerini durdurması, Yunanistan'a yönelik politikasını kapsamlı bir değişikliğe tabi tutması gibi birçok şart öne sürülmüştür. Geleneksel olarak bakıldığında da ABD ve SSCB gibi süper güçlerin silah

¹⁰ Rifat Öncel, "3 Soruda Türkiye'nin ABD'den F-16 Talebi", Anadolu Ajansı, 27 Şubat 2023.

¹¹ Üçlü Muhtıra Türkiye'nin endişelerini ve bunların giderilmesi için İsveç ve Finlandiya'nın atacakları adımları açık bir şekilde belirtmektedir. Bkz. "Üçlü Muhtıra", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 28 Haziran 2022, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2022-06-28-uclu-muhtira.pdf>, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2024).

satışlarını, alıcı devlette dış politika davranışlarını etkilemek için araçsallaştırma motivasyonunun olduğu görülmektedir.¹² Güncel uluslararası politikada da silah satışlarının alıcı ülkede etki üretmek bakımından da değerlendirildiği göze çarpmaktadır.

Dolayısıyla başta terörle mücadele ve Yunanistan'la ilişkiler olmak üzere Türk dış ve güvenlik politikalarında en öncelikli bazı alanlarda tarihsel sürekliliği olan bir savunma tedariki problemi görülebilmektedir. Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilemesi ve savunma tedarikinin siyasetin gölgesi altında kalması bu hususta başat bir rol oynamıştır. Geçtiğimiz yıllarda yaşanan gelişmeler ise bu süreci hızlandırmış; ABD, Suriye'deki iç savaşta PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG'ye yoğun bir şekilde silah, mühimmat, eğitim ve istihbarat desteği sağlamıştır. Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervlerinin bulunmasından sonra ABD, Türk-Yunan ilişkilerindeki dengeli rolünü koruyamaz hale gelerek Yunanistan'la daha fazla yakınlaşmış ve bu durum ise savunma iş birliğine zarar vermiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde PKK'ya karşı gerçekleştirdiği askeri hareketler sonrasında aslında müttefik ülkeler olan birçok aktörün Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlaması, dışarıdan savunma tedarikinde maksimum teknoloji transferi ve ortak üretim arayışının rasyonelitesini ortaya koyan gelişmeler olmuştur.¹³

AVRUPA'DAN SİLAH ALIMLARI

Türkiye özellikle ABD'den tedarik edemediği, mali açıdan etkin bulmadığı veya teknoloji transferi gerçekleştiremediği durumlarda Avrupalı müttefikleriyle büyük silah anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle 1975-1978 arasında Amerikan silah ambargosu uygulanırken 1970'lerin sonlarından itibaren Avrupalı NATO müttefiklerinden artan oranda silah tedarik ettiği görülmektedir. Söz konusu dönemde İtalya'dan avcı uçağı, helikopter ve hava-hava füzeleri, Almanya'dan yüksek miktarda ana muharebe tankı, eğitim uçağı, torpido botu, mayın karşı önlem gemisi, yine Almanya ve Fransa'dan tanksavar silahları satın alınmıştır.¹⁴

¹² Keith Krause, *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*, (Cambridge University Press, New York: 1992).

¹³ Örneğin bkz. Hüseyin Koyuncu, "Hangi Ülkeler Türkiye'ye Silah Satışını Durdurdu?", Euronews Türkçe, 15 Ekim 2019; Onur Erem, "Barış Pınarı Harekatı: Bazı Batılı Ülkelerin Silah Satışını Durdurması Türkiye'yi Nasıl Etkileyebilir?", BBC Türkçe, 17 Ekim 2019.

¹⁴ The Military Balance, *IJSS*, Cilt: 76, 77, 78.

Bu dönemde özellikle Batı Almanya'nın Türkiye için önemli bir savunma ortağı ve silah tedarikçisi olarak öne çıktığı görölmektedir. Günümüzde Türk Kara Kuvvetleri envanterindeki özellikle ana muharebe tanklarına baktığında Almanya'nın söz konusu dönemde başlayan etkisi anlaşılmaktadır. Türkiye, Almanya'dan 1982-1983 arasında 391 adet Leopard tankı almıştır. Bunların 71'i 1982-1984 arasında ve 320'si ise 1990-1993 döneminde tedarik edilmiştir. Alman tankları 2000'lerde de Türkiye'nin envanterine girmeye devam etmiştir. 2006-2011 arasında 354 adet Leopard 2A4 tankı satın alınmıştır.¹⁵ Denizaltı platformlarında da Türkiye'nin alım yaptığı dış kaynak Almanya olmuştur. Türkiye, Alman Type-209 (Ay, Preveze ve Gür sınıfı olarak) denizaltılarının Güney Kore ile birlikte en büyük kullanıcısı olmuştur. Günümüzde Türkiye'nin donanma modernizasyonu kapsamında gerçekleştirdiği Reis sınıfı denizaltı inşası Almanya ile ortak bir şekilde yürütölmektedir. Bu denizaltılar sahip oldukları havadan bağımsız tahrik gibi gelişmiş özellikleriyle Türk Deniz Kuvvetlerine ciddi bir kabiliyet artışı sağlayacaktır.¹⁶ Dolayısıyla özellikle Almanya'nın ABD'den sonra Türkiye için güçlü bir savunma ortağı olarak konumlandığı görölmektedir. Bugün Türk Kara Kuvvetlerinde Alman tankları ve Türk Deniz Kuvvetlerinde Alman denizaltıları büyük rol oynamaktadır.

Türkiye'nin geçmişten bugüne savunma alımları yaptığı ve savunma iş birliği içinde olduğu bir başka ülke ise İtalya'dır. Bu kapsamda İtalyan AgustaWestland firması ile 40 adet SF-260 hafif eğitim uçağının ortak üretimi üzerinde anlaşılmış ve uçaklar TUSAŞ tesislerinde üretilmiştir. Benzer şekilde Türkiye'nin yerli helikopteri ATAK'ın temellerinin atılmasında İtalya ile yapılan iş birliği önemli bir rol oynamıştır. 1990'larda ABD'den tedarik etmekte sorun yaşanan Cobra helikopterlerinin yerine 2005'te açılan ihaleyi yine AgustaWestland firması kazanmıştır. Bu firma Türkiye'nin helikopterin görev bilgisayarı ve yazılımına erişim sağlamasını ve kritik parçaların Türkiye'de üretilmesi talebini kabul etmiştir.¹⁷

¹⁵ Mehmet Güzel, "Almanya En Fazla Silah İhracatını Türkiye'ye Yaptı", *Defence Turk*, 6 Mayıs 2020.

¹⁶ İbrahim Sünnetçi, "REİS Sınıfı Tip 214TN Denizaltıları ve Doğu Akdeniz'deki Denizaltı Gücü", *Defence Turkey*, Cilt: 14, Sayı: 98, (Nisan 2020), s. 82-89.

¹⁷ İbrahim Sünnetçi, "The Past and Present Defence Industry Cooperation Between Turkey and Italy", *Defence Turkey*, Cilt: 13, Sayı: 88, (2018).

İspanya da Türkiye'nin savunma sanayii alanında yakın iş birliği gerçekleştirdiği ülkelerden biridir. Türkiye 1990'da İspanyol firma CASA ile 52 adet CN-235 hafif nakliye uçağının TUSAŞ tesislerinde ortak üretimi için anlaşma sağlamış ve bu uçakların ortak üretimi 1998'de tamamlanmıştır. Günümüzde Türk Donanmasının amiral gemisi olan çok maksatlı amfibi hücum gemisi TCG Anadolu'ya İspanya başta tasarım olmak üzere önemli bir destek sağlamıştır. Bu anlamda TCG Anadolu'dan daha büyük uçak gemisi konseptinde bir gemi tasarım ve inşası için Türkiye ile İspanya çeşitli görüşmelerde de bulunmuştur.

NATO DIŞI SİLAH ALIMLARI

İSRAİL İLE 1990'LARDA SAVUNMA İŞ BİRLİĞİ

1990'larda İsrail, Türkiye'nin stratejik düzeyde savunma iş birliği yaptığı bir ülke konumuna gelmiştir. Bu dönemde iki ülkenin ortak tehdit algılamalarının yanı sıra Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında Batılı müttefiklerinden insan hakları ve demokrasi gibi sebeplerle istediği silah sistemlerini alamaması bu iş birliğinin itici gücü olmuştur. Keza 1995'te Suriye ile Yunanistan arasında bir askeri eğitim anlaşmasının imzalanması, Suriye'nin PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ı topraklarında barındırması ve Öcalan'ın sonrasında Yunanistan tarafından saklanması gibi faktörler Türkiye ile İsrail arasında bir savunma iş birliğini ortaya çıkarmış ve güçlendirmiştir. Bu anlamda dönemin başbakanı olan Tansu Çiller'in 1994'te gerçekleştirdiği ziyarette Türkiye ile İsrail arasında güvenlik iş birliği kapsamında birçok anlaşma imzalanmıştır.

İmzalanan anlaşmaların arasında Türkiye'nin ABD'den tedarik ettiği 54 adet F-4E ve 48 adet F-5 A/B uçaklarının modernizasyonunun İsrail Havacılık Endüstrisine (Israel Aviation Industries, IAI) verilmesi de bulunmaktadır. Şubat 1996'da ise iki ülke arasında Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması (Military Training and Cooperation Agreement, MTCA) imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında pilotların karşılıklı ülke hava sahalarında eğitimi, *know-how* transferi ve Akdeniz'deki tatbikatlar da dahil olmak üzere ortak tatbikatlar gibi hususlarda anlaşmalar sağlanmıştır.¹⁸ Başka bir anlaşma Ağustos 1996'da imzalanmış ve taraflar arasında teknoloji trans-

¹⁸ Onur Gökçe, "The Dynamics of Turkish Israeli Relations", *All Azimuth*, Cilt: 1, Sayı: 2, (2012), s. 60; açık kaynaklar.

feri, teknisyen ve araştırmacı eğitimi, istihbarat paylaşımı gibi konularda uzlaşılmıştır. 1997’de ise Türk F-5 uçaklarının modernizasyonunun ihalesi İsrail’e verilmiştir. Diğer taraftan Türkiye, İsrail ile bu ülkeye ait Arrow-II füzelerinin ve Merkava-III tanklarının ortak retimi, Türk M60 tanklarının modernizasyonu ve TSK için G-3 piyade tüfeklerinin yerini alabilecek bir tüfek üretimi hususlarında görüşmelerde bulunmuştur.¹⁹ Türkiye, İsrail’den Popeye I ve Popeye II hava-kara füzeleri satın almış, Popeye II füzeleri Türkiye’de lisans altında üretilmiştir. Türkiye insansız hava araçları (İHA) alanında ise İsrail’den Heron İHA sistemlerini tedarik etmiştir. İki lke ilişkilerinin 2000’lerin sonlarında bozulmasıyla bu iş birliklerinin çok büyük kısmı ortadan kalkmış, füze projeleri ve tank alımları gibi yeni anlaşmalara dair görüşmeler sonlandırılmıştır.²⁰

RUSYA VE S-400 ALIMI

Türkiye geleneksel olarak Rusya ile bir savunma iş birliğine girmemiştir. Günümüzde de Türkiye’nin Rusya ile bir savunma iş birliği olduğu söylenemezse de S-400 uzun menzilli hava savunma sisteminin bu ülkeden tedarik edilmesi ve konuşlandırılması geçtiğimiz dönemde silah tedarik politikasında bir kırılım potansiyeli ortaya çıkarılmıştır. Türkiye 2017’de Rusya’dan S-400 satın almak için 2,5 milyar dolar değerinde bir anlaşma imzalamış ve Temmuz 2019’da dört batarya sistem teslim edilmiştir. Türkiye 16 Ekim 2020’de Sinop’ta S-400 sistemlerini deneme testine tabi tutmuştur.

Türkiye daha önce NATO lkeleri dışında İsrail ve Güney Kore gibi ülkelerden çeşitli silah sistemleri olsa da bu ülkeler de Batı’nın güvenlik mimarisi içerisinde yer almaları sebebiyle Rusya’dan ayrışmaktadır. Rusya bahsi geçen ülkelerin aksine söz konusu güvenlik mimarisinin tezat aktörü olarak konumlanmaktadır.²¹ Bu anlamda Türkiye’nin Rusya’dan S-400 tedariki başta ABD olmak üzere NATO mttetikleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Rusya’nın potansiyel bir tehdit olarak görülmesinin yanı sıra S-400’n sofistike bir silah sistemi olması sebebiyle başta F-35 olmak üzere

¹⁹ Gökçe, “The Dynamics of Turkish Israeli Relations”.

²⁰ “İsrail’le Köprüler Atılıyor”, NTV, 16 Haziran 2010.

²¹ Can Kasapoğlu, “Turkish-Russian Defense Cooperation: Political-Military Scope, Prospects and Limits”, EDAM, (2019/4), s. 2.

NATO sistemlerine yönelik tehdit oluşturmaları gibi endişeler ABD tarafından direkt veya dolaylı olarak dillendirilmiştir.²²

Bu kapsamda Türkiye'nin F-35 programdaki ortaklığı önce askıya alınmış ve sonrasında tamamen sonlandırılmıştır. ABD 2017 tarihli Amerika'nın Hasımlarıyla Mücadele Yasası (CAATSA) kapsamında dönemin SSB başkanı dahil üst düzeydeki SSB görevlilerine Nisan 2021'de yaptırımlar uygulamıştır.²³ Türkiye ise çok kez gerçekleşen taleplerine rağmen ABD'nin Patriot sistemlerinin satışına gerekli teknoloji transferi ve ortak üretim gibi şartlarla razı olmadığını, yine İtalyan-Fransız ortaklığında üretilen SAMP/T alımı için benzer uygun koşulların oluşmadığını ifade etmiş ve bu anlamda hava savunma gereksiniminin karşılanması adına Rus sistemini tercih ettiğini belirtmiştir. Rusya'dan alınan S-400 sistemi kapsamında herhangi bir teknoloji transferinin olup olmadığı hakkında ise halihazırda bilgi bulunmamaktadır.

Ağustos 2021'de Rus şirket Rosoboronexport başkanının Rus medya-sındaki açıklamasında Türkiye'nin yakında ikinci parti S-400 sistemlerini almaya yakın olduğu yönündeki açıklamaları meseleyi yeniden alevlendirmiştir. Türk yetkililer ise bunu kesin bir dille yalanlayarak ikinci parti alımın gündemde olmadığını belirtmiş ve hatta Rusya'nın ABD ile yapılan görüşmelere zarar verme niyetine dikkat çekmişlerdir.²⁴ Niha-yetinde ikinci parti S-400 alımı veya Türkiye'nin Rusya'dan farklı silah sistemlerini satın alması gibi hususlar süreçte çokça tartışıl-sa da bugüne değin gerçekleşmemiştir. Benzer şekilde Türkiye ile Rusya arasında herhangi bir savunma projesinde ortaklık yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Gerek ilk etapta S-400 alımı gerekse ikinci parti alımın görünür gelecekte rafa kaldırılması, uluslararası güvenlik ortamının ve ikili ilişkilerin seyrinin silah alımlarındaki belirleyici rolünü göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu anlamda Türkiye ile ABD'nin Suriye'deki iç savaşta çelişen pozisyonlarından itibaren giderek antagonistik hale gelen

²² Gregory Sanders, "The Great Unwinding: The U.S.-Turkey Arms Sales Dispute", CSIS, 17 Mart 2020, <https://www.csis.org/analysis/great-unwinding-us-turkey-arms-sales-dispute>, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2024).

²³ "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik CAATSA Yaptırımları Yürürlüğe Girdi", BBC Türkçe, 6 Nisan 2021.

²⁴ "S-400: Türkiye'nin Rusya'dan Satın Aldığı, ABD'yle Krize Yol Açan Füzeye Savunma Sistemi", BBC Türkçe, 27 Eylül 2021.

ikili ilişkilerin Türkiye'nin Rus sistemlerini seğmesinde önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.²⁵

SONUÇ

Türkiye algıladığı yoğun güvenlik tehditleri sebebiyle son yüz yıldır önemli miktarda silah tedarik etmiştir. Cumhuriyet'in ilk döneminde yerli üretim üzerine yoğunlaşılsa da SSCB'den algılanan tehditle birlikte ABD ile geręekleşen yakınlaşma ve NATO ittifakına katılım, TSK'nın Amerikan silahlarıyla donatılmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemle başlayıp günümüze kadar devam eden süreçte başta Türk Hava Kuvvetleri için olmak üzere Türkiye'nin en büyük silah ithalatı geręekleştirdiĐi ülke ABD olmuştur. Geçtiğimiz birkaç yılda uzun bir süre Türkiye'nin F-16 modernizasyon talebinin Washington yönetimi tarafından bekletilmesi bu sürecin güncel bir yansıması olmuştur. Diğer taraftan Türkiye 1975-1978 arasında uygulanan Amerikan silah ambargosu nedeniyle tedarik kaynaklarını çeşitlendirmiş ve bu dönemde NATO içindeki Avrupalı müttefiklerine yönelmiştir. Türkiye bu süreçte özellikle Almanya, İtalya ve İspanya ile günümüze kadar süren güçlü bir savunma iş birliği geliştirerek birçok büyük alım geręekleştirmiştir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren İsrail de Türkiye için etkili bir savunma satıcısı olarak ortaya çıkmış, iki ülke arasında silah alımlarının yanı sıra eğitim ve ortak tatbikatlar içeren anlaşmalar yapılmıştır.

Türk savunma sanayii için kırılma noktası ise 1990'larda planlanan büyük askeri modernizasyon projesinin yerli ve milli üretim anlayışıyla dış kaynaklardan yapılmasının mümkün olduğunca azaltılması, yapılan dış alımlarda ise maksimum düzeyde teknoloji transferi geręekleştirilmesi iradesiyle ortaya çıkmıştır. Keza Türkiye, Soğuk Savaş'ın ardından 1990'larda kapsamlı bir kuvvet modernizasyonu planı yapmış ve bu kapsamda orduda modernizasyonu geręekleştirmek adına 150 milyar dolarlık bir bütçe öngörmüştür. Bu dönemde çok sayıda ana muharebe tankı, taarruz helikopteri, havadan erken uyarı uçağı, İHA, mayın avcı gemisi ve taktik tekerlekli aracın alınması planlanmıştır.

Bu çalışma halihazırda Türk savunma sanayiinde özgün tasarımıyla geliştirilen bazı silah sistemlerinin muadili sayılabilecek platformların geçmişte han-

²⁵ Jim Townsend ve Rachel Elleus, "The Tale of Turkey and the Patriots", The War on the Rocks, 22 Temmuz 2019, <https://warontherocks.com/2019/07/the-tale-of-turkey-and-the-patriots>, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2024).

gi aktörlerden neden ve hangi süreçler sonucunda alındığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu anlamda Türkiye'nin müttefik seçimleri ile paralel şekilde silah tedarikini NATO mensubu ülkelerden gerçekleştirdiği hatta bu konuda diğer uluslararası aktörlerle kıyaslandığında oldukça muhafazakar bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu yaklaşım platformlar üzerinde kazanılan tecrübe ve uzun süreli güçlü savunma iş birliklerinin kazanımı gibi pozitif unsurlar ortaya çıkarırken zaman zaman satıcı ülkeye yedek parça ve bakım gibi hususlarda bağımlı kalınması gibi bazı dezavantajlara da neden olmuştur.

Türkiye'nin Rusya'dan 2017'de S-400 hava savunma sistemini satın alması ise söz konusu tedarik yaklaşımında ciddi bir kırılım oluşturmuştur. Türkiye'nin Rusya'dan uçak ve başka sofistike silah sistemleri de alabileceği yönündeki birçok spekülasyona rağmen bunlar gerçekleşmemiş ve iki ülke arasında bir savunma iş birliği ortaya çıkmamıştır. Aksine Türkiye, Rusya'nın halihazırda savaştığı Ukrayna ile savunma iş birliğini artırmış, savaş öncesi imzalanan anlaşma kapsamında Bayraktar TB2 İHA'larının tedariki sürdürülmüş ve aynı zamanda bu ülkede İHA üretim tesisinin kurulması da kararlaştırılmıştır. Son olarak Türkiye'nin ABD ile F-16 modernizasyonu kapsamında anlaşmaya varması, Eurofighter Typhoon uçaklarını almak istemesi, Avrupa Gökyüzü Kalkanı Girişimi'ne katılması ve Batılı müttefikleriyle ortak olarak gerçekleştirdiği büyük projeler önümüzdeki süreçte savunma sanayii ortaklarının geleneksel Batılı müttefikleri olarak süreceğini işaret etmektedir.

ARABULUCULUK VE TÜRKiYE'NİN ARABULUCULUK FAALİYETLERİ

YÜCEL ACER

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Ana Bilim Dalı

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana hem kendi bölgesinde hem de küresel ölçekte barış ve güven ortamına büyük önem atfetmiştir. Bu yaklaşımla bütün dünyaya büyük acılar yaşatan İkinci Dünya Savaşı'nın da dışında kalmayı seçmiştir. Gelişmeye ve kendi toplumu için bir refah ortamı yaratmaya odaklanan Türkiye geçmişte ve özellikle son yıllarda ekonomisini daha da geliştirmeye büyük önem atfetmektedir. Ancak uluslararası toplum için temel bir öneme ve değere sahip devletler arası barış ve güvenlik günümüzde çok sayıda ve çok çeşitli tehditlerle karşı karşıyadır. Bilinen silahlı çatışma ve saldırı gibi tehdit unsurlarının yanı sıra içinde yaşadığımız doğal çevreyi, temel ihtiyaçlarımız olan gıda ve barınma güvenliğini, haberleşmeyi, ekonomik istikrarı ve enerji tedarikini tehdit eden unsurlarla da karşı karşıyayız. Bununla birlikte başta terör örgütleri olmak üzere devlet dışı silahlı yapılanmaların da hepimize yönelmiş birer tehdit unsuru olduğu belirtilmelidir.¹

¹ Sami Kiraz, "3 Soruda-2022'de Türkiye'nin Arabulucu Rolü", Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2023.

Risklerle ön plana çıkan bugünkü uluslararası ortamda Türkiye aktif ya da donmuş hatta potansiyel birçok ülkesel ve devletler arası sorunun yaşandığı bir coğrafyada bulunuyor olmakla daha büyük risklerle de karşı karşıyadır. Türkiye doğrudan taraf olduğu ve dolaylı olarak etkilendiğı sorunların güvenlik, ekonomik, ticari ve sosyolojik açılardan olumsuz sonuçlarını derinden yaşamaktadır. Son yıllarda gelişen ekonomisi ve buna paralel olarak değışen ve etkinleşen dış politikası ile Türkiye hem yakın çevresinde hem de başka bölgelerdeki sorunların çözümüne katkı sunmaya ve böylelikle gelişmenin önündeki riskleri azaltarak istikrara katkı sağlamaya özel bir önem vermektedir. Hem bu istikrarın Türkiye'nin gelişimine yapacağı katkılar hem de Türk dış politikasına hakim prensiplerin yansması olarak Türkiye, sorunların çözümüne katkı sağlamayı yüz yıldır gelişen dış politikasının önemli bir unsuru haline getirmiştir.

Türkiye özellikle kendi bölgesinde ve hatta ötesinde kalıcı barış, istikrar ve refah ortamının tesisi için uluslararası sorunların barışçı çözüm yöntemlerinden birisi olan arabuluculuk konusunda bölgesel ve küresel ölçekteki çabalarında bilinçli bir rol oynamaya başlamıştır. Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri kendi başına aldığı ikili inisiyatiflerin yanı sıra Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ve İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) çerçevesinde başlattığı müstakil girişimlerdeki eş başkan konumu ve ev sahipliği yaptığı uluslararası arabuluculuk konferansları serisi gibi çok katmanlı ve çeşitli bir nitelik göstermektedir.

Türkiye önleyici diplomasi ve arabuluculuğa atfettiğı önem çerçevesinde, mevcut ihtilafların barışçıl yollardan çözülmesi yönünde etkin çaba sarf etmekte ve geniş bir coğrafyada çok sayıda girişime öncülük etmektedir. Bu tecrübelerin Türkiye'yi mevcut süreçlerde öncü ülkelerden birisi haline getirdiğı söylenebilir. Bu çalışma çok genel hatlarıyla Türkiye'nin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana arabuluculuk faaliyetlerini özetlemeyi ve Türk dış politikasının başarısına yansmalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

ULUSLARARASI SORUNLAR VE ARABULUCULUK

ULUSLARARASI SORUN KAVRAMI

VE ULUSLARARASI SORUNLARIN ÇÖZÜMÜ

Hukuki anlamda uluslararası ilişkilerde uyumsuzluk ya da "sorun" kavramı bir hukuki mesele veya bir gerçek durumla ilgili devletler arasında hukuki

görüşlerin ya da çıkarların çatışması durumu olarak ifade edilmektedir.² Uluslararası Adalet Divanı (UAD) bu bağlamda yargı yetkisine ilişkin değerlendirmelerinde uyuşmazlığı taraflar arasında “hukuki veya olgusal bir noktadaki anlaşmazlık, hukuki görüş veya çıkar çatışması” olarak tanımlamıştır.³ Uyuşmazlığın var olabilmesi için “Taraflardan birinin iddiasına diğer tarafın kesin olarak karşı çıktığının gösterilmesi gerekir” demiştir.⁴ İki tarafın “belirli uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi veya yerine getirilmemesi sorunuyla ilgili olarak açıkça zıt görüşlere sahip olması” gerekir.⁵

Dolayısıyla uluslararası sorun; gerçek bir durum, hukuki ya da siyasi bir konu üzerinde, bir tarafın iddialarının diğeri tarafından reddedilmesi, karşı talep öne sürülmesi veya reddedilmesinden doğan bir anlaşmazlıktır.⁶ Bir sorunun uluslararası olması birden çok devletin ya da uluslararası birimin soruna dahil olması olarak tanımlanabilir.⁷ Bu anlamda uluslararası sorunun esasen devletler arasındaki sorunlar ile sınırlandırılması uluslararası hukuk bağlamında makul gözükmektedir devlet dışı aktörler arasındaki etkileri aşan sorunların da devletler arası ilişkileri etkileyerek devletler arası sorunlara dönüşmesi mümkündür.

Ancak yine de belirli bir devletin sınırları içerisinde kalıp uluslararası niteliği olmayan sorunların bulunması da mümkündür. Nitekim BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 1. paragrafında “Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, BM'ye esasen herhangi bir devletin iç yetkisine giren konulara müdahale etme yetkisi

² *Mavrommatis Palestine Concessions Case (Greece v. U.K.)*. Judgment No. 2, 1924, P.C.I.J., Series A, No. 2. par. 19, s. 11.

³ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 22. maddesi, sözleşmenin yorumlanması veya uygulanmasıyla ilgili bir anlaşmazlığın varlığında UAD'nin yargı yetkisini zorunlu kılmaktadır.

⁴ *South West Africa (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa)*, Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 1962, s. 328.

⁵ *Alleged Violations of Sovereign Rights and Maritime Spaces in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Colombia)*, Preliminary Objections, Judgment, I.C.J. Reports 2016 (I), s. 26, para. 50; Citing Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania, First Phase, Advisory Opinion, s. 74; Ayrıca bkz. *Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan)*; İhtiyati Tedbir Talebi Kararı, 7 Aralık 2021.

⁶ J. G. Merrills, *International Dispute Settlement*, 8. Baskı, (Cambridge University Press, Cambridge: 2017).

⁷ Muhammed Erdal, “An Institution for Peaceful Resolutions of International Disputes ‘Permanent Court of Arbitration’”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Şeref Ertaş’a Armağan, Cilt: 19, Özel Sayı, (2017), s. 2871-2892.

vermez” diyerek sadece ulusal yetki içerisinde kalan meselelerin ya da ilişkili sorunların varlığını da kabul etmiş olmaktadır.

Uluslararası hukuk uluslararası sorunların çözümüne dair devletlere temel bir yükümlölük getirmektedir. Bu yükümlölük BM Antlaşması’nın 2. maddesinin 4. paragrafında “Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuŐmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düŐürmeyecek biçimde, barışı yollarla özzerler” Şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla devletler bir uluslararası sorunu belirli bir süre içerisinde çözme yükümlölüğü altında olmasalar da sorunları barıŐıl yollarla çözmek zorundadır.

Bu yöntemlerin neler olduğu ise yine BM Antlaşması’nda ismen sayılmaktadır. Antlaşmanın 33. maddesine göre devletler uluslararası sorunlarına “görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları” ile çözüm aramalıdır. Ayrıca antlaşma bu yöntemler listesinin barıŐıl olmak Şartı ile genişletilebileceğini “Bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdırlar” ifadesiyle ortaya koymaktadır. İlgili madde ayrıca “Güvenlik Konseyi, gerekli gördüğünde tarafları aralarındaki uyuşmazlığı bu gibi yollarla çözmeye çağırır” diyerek devletlerin belirli bir yöntemle ve belirli bir sürede çözmesinin zorunlu kılınabileceğini de ima etmektedir.⁸

Bir uluslararası sorunun çözüm yöntemlerinin dışında çözümde esas alınacak kural, ilke ya da prensiplerin neler olduğu da önem arz etmektedir. özümüne esas teşkil edecek kurallar ve ilkeler sorunun çözümüne hangi prensipler temelinde ulaŐılacaĐını ifade etmektedir. Taraflar belirli bir çözümü talep ederken dayandıkları belirli yaklaşımlar, kurallar ya da prensipleri de öne sürmektedir. Bunlar ilgili hukuk kuralları ve/veya prensipleri olabileceği gibi hukuk kurallarının dışında bazı unsurlar, yaklaşımlar, ilkeler ya da prensiplere dayanıyor da olabilir. Bu bağlamda tarafların çözümüne esas teşkil edecek unsurlar, kurallar ya da prensipler üzerinde uzlaŐmıŐ olması da önem arz etmektedir.

BİR ÇÖZÜM YÖNTEMİ OLARAK ARABULUCULUK

Uluslararası sorunların barıŐıl çözüm yöntemlerinden birisi olan arabuluculuk –oldukça genel ifadelerle– iki ya da daha fazla devletin belirli bir ko-

⁸ Ayrıca bkz. BM Antlaşması, madde 34, 36(1), 37.

nuya dair çatışan talep ve iddialarını uzlaştırmak maksadı ile üçüncü tarafın çözüm önerileri sunarak ve çeşitli yöntemler kullanılarak müdahale etmesi olarak tanımlanabilir. Arabulucu bir devlet olabileceği gibi herhangi bir gerçek kişi veya kişiler ya da uluslararası bir örgüt de olabilmektedir.

Arabuluculuk çoğu kez başlayan bir görüşme sürecinde üçüncü tarafın bu sürece aktif katılımı yöntemini içerebilmektedir.⁹ Arabuluculuk bir tarafın uyuşmazlığa taraf olan devletlerin görüşmelere başlamaları hususunda çaba sarf etmesi anlamına gelen “dostça girişim”den farklı olarak görüşmelere doğrudan katılmayı da içermektedir. Bununla birlikte ikisi arasındaki çizgi her zaman net olamamaktadır. BM genel sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi dostça girişim başlatarak tarafları görüşme masasında buluşturmuş ancak ilerleyen dönemde Annan Planı olarak bilinen çözüm önerisiyle görüşmelere dahil olmuştur. Türkiye ve Ermenistan’ın üzerinde uzlaştığı protokoller ise İsviçre’nin arabuluculuğunda hazırlanmıştır.¹⁰

Dostça girişimde üçüncü taraf uyuşmazlığın özüne ilişkin konulara dahil olmamalıdır. Arabuluculukta ise üçüncü taraf bir adım öteye geçerek uyuşmazlığın özüne ilişkin konuların çözümü için de çaba sarf eder, kimi zaman kendisi de çözüm önerilerinde bulunur ve tarafların birbirini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Dostça girişimde bulunanın görüşmelere katılmaması teknik olarak doğrudur. Bununla birlikte Kıbrıs örneğinde olduğu gibi uygulamada dostça girişimde bulunan taraf kendi rolünün çok ötesine de geçebilmektedir.

Dostça girişim ve arabuluculuğa ilişkin ayrıntılı düzenlemeler 1899 ve 1907 Lahey konvansiyonlarında bulunmaktadır.¹¹ Taraflar arasında düşmanlığın ortaya çıktığı durumlarda bile üçüncü devletler dostça çözüm ve arabuluculuk önerilerini taraflara iletebilecektir. Böyle bir teklif dostane olmayan bir tavır olarak algılanmayacaktır.¹² Bu iki uyuşmazlık çözüm yolu da bağla-

⁹ Malcolm D. Shaw, *International Law*, 8. Baskı, (Cambridge University Press, Cambridge: 2017), s. 1018.

¹⁰“No:56,22Nisan2009,TürkiyeCumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı’nın Ortak Açıklaması”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22Nisan2009, https://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Şubat 2024).

¹¹ Ayrıntılar için bkz. Enver Bozkurt, Selcen Erdal ve Yasin Poyraz, *Devletler Hukuku*, 11. Baskı, (Yetkin Yayınları, Ankara, 2021), s. 231-234.

¹² Madde 3.

yıcı olmayıp tarafların rızası asıldır.¹³ Prosedürün temel gereklilikleri gayriresmîlik ve gizliliklidir.¹⁴

Uluslararası sorunların çözüm yöntemlerinden birisi olarak arabuluculuk bazı çok taraflı uluslararası sözleşmelerde açıkça yer almıştır. Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne İlişkin 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri, 1936 tarihli İyi Niyet ve Arabuluculuk Hakkında Amerikalılar Arası Antlaşma, BM Şartı, Arap Devletleri Ligi Paktı, Amerikan Devletleri Örgütü Şartı, 1948 tarihli Barışçıl Çözümlere İlişkin Amerikan Antlaşması (Bogota Paktı), 1964 tarihli Afrika Birliği Örgütü Şartı ve Arabuluculuk, Uzlaştırma ve Tahkim Komisyonu Protokolü, 1959 tarihli Antarktika Antlaşması, 1970 tarihli BM Şartı Uyarınca Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İş Birliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi (Genel Kurul kararı 2625 [XXV], Ek), 1975 Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı Nihai Senedi, 1982 tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne dair Manila Deklarasyonu (Genel Kurul kararı 37/10, Ek) bunlardan bazılarıdır.

Arabuluculuğun uluslararası sorunların çözümüne dair önemli işlevleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1899 ve 1907 tarihli iki Lahey sözleşmesinin 8. maddesindeki “Barışçıl ilişkilerin kopmasını önlemek amacıyla arabuluculuk başlatılabilir” ifadesinin de gösterdiği üzere gerilimin tırmanmasını önleyici bir işleve sahiptir. İki ya da daha fazla devlet arasında silahlı çatışma başladığı durumlarda ateşkes sağlanması veya geçici bir çözüme ulaşılması gibi işlevler göyerek kalıcı bir çözüm sağlanmasına önemli katkılar da sağlayabilir.

Esasen arabuluculuk bir anlaşmazlığın mevcut olduğu bir durumda uyuşmazlığın ortadan kaldırılmasına hizmet edebilir. Bunun için tarafların karşıt iddialarını uzlaştırma ve tarafları bir ölçüde tatmin edebilecek bir çözümü teşvik etme işlevi görmektedir. 1907 Lahey Sözleşmesi’nin 4. maddesi arabulucunun görevinin karşıt iddiaları uzlaştırmak ve fikir ayrılığı olan devletler arasında ortaya çıkabilecek gerginliği yatıştırmak olduğunu ifade etmektedir.

Bir uyuşmazlığın halline dair arabuluculuğun başlaması çoğu kez arabuluculuk niyeti taşıyan üçüncü tarafın teklifi ve sorunun taraflarınca bu teklifin kabul edilmesi ile başlamaktadır. Bazı örneklerde ise sorunun taraflarından birisi ya da tarafların tamamının üçüncü tarafa arabuluculuk teklif etmesi ve bunun

¹³ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 12. Basım, (Turhan Kitapevi, Ankara: 2018), s. 449-451.

¹⁴ Örneğin Bogota Paktı’nın 12. maddesi. Bkz. “American Treaty on Pacific Settlement ‘Pact of Bogota’”, Birleşmiş Milletler, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2030/volume-30-I-449-English.pdf>, (Erişim tarihi: 20 Şubat 2024).

kabul edilmesi ile başlamıştır.¹⁵ Uluslararası bir uyuşmazlığın taraflarına genel ya da spesifik rızaları olmaksızın arabuluculuk empoze edilemez.

Arabuluculuk teknikleri uyuşmazlığın niteliğine bağlı olarak iletişim işlevini, konuların açıklığa kavuşturulmasını, teklif taslaklarının hazırlanmasını, taraflar arasındaki anlaşma alanlarının araştırılmasını ve tarafların üzerinde durduğu sorunları azaltmak veya en aza indirmek için geçici düzenlemelerin detaylandırılmasını içerir. Bir anlaşmazlığın hızlı ve kalıcı bir çözüme kavuşturulması temel amacı ile alternatif yöntemlere de başvurulabilir.

Bir arabulucuda aranan nitelikler de başarılı bir arabuluculuk için elzemdir. Bir arabulucunun uyuşmazlığın taraflarına kendi konumlarını anladığını, herhangi tarafa karşı ön yargılı olmadığını ve belirli bir uyuşmazlıkta arabuluculuk işlevini yerine getirmek için gerekli becerilere sahip olduğunu göstermesi önemlidir.

Arabuluculuğun avantajları arasında hızlı sonuç vermesi yer almakla birlikte genel bir süre sınırlaması bulunmamakta ancak bazı durumlarda arabuluculuk çalışması için bir süre sınırlaması getirilebilmektedir. Örneğin 1936 tarihli İyi Niyet ve Arabuluculuk Hakkında Amerikalar Arası Antlaşma'nın 4. maddesi arabulucunun tarafların barışçıl bir çözüme varmaları için altı ayı geçmeyecek ve üç aydan az olmayacak bir süre belirlemesini öngörmektedir.

Arabulucunun uyuşmazlığın barışçıl çözümüne yönelik önerileri tavsiye niteliğinde olup hiçbir zaman bağlayıcı güce sahip değildir. Arabulucunun önerisi her ne kadar bağlayıcı olmasa da taraflarca anlaşmazlığın başarılı bir şekilde çözümlüne ulaşmak için kullanılabilir. Aksi kararlaştırılmadıkça arabuluculuk yoluyla ulaşılan çözümden dolayı genellikle arabulucuya herhangi bir hukuki yükümlülük doğmaz. Bununla birlikte arabulucuların, arabuluculuk bulgularının uygulanması için mali nitelikteki de dahil olmak üzere daha fazla yardım sağlamayı veya bu uygulamanın garanti edilmesini üstlendikleri durumlar da vardır.

TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK FAALİYETLERİ

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası güç dağılımı çift kutuplu bir yapıya evrilmiş, Doğu ve Batı blokları olarak adlandırılan bu güç odakları ara-

¹⁵ Lisa Lindsley, "The Beagle Channel Settlement: Vatican Mediation Resolves a Century Old Dispute", *Journal of Church and State*, Cilt: 29, Sayı: 3, (Güz 1987), s. 435-455.

sındaki ideolojik ayırım ve ortaya çıkan gerginlik, adına “Soğuk Savaş” denilen bir ortam oluşturmuştur. Savaş sonrasında kurulan yeni siyasi ve ekonomik dünya düzeni bu güç dağılımı ortamında yalnızca Batı Blokuna hakim bir düzen olarak devam ederken Doğu Bloku ise kendine özgü, kendi içerisinde işleyen farklı bir siyasi ve ekonomik düzen oluşturup yürütmüştür.¹⁶

1990’ların başında Doğu Blokuna hakim sistemin işleyemez hale gelip bu blokun dağılmasına yol açması ile yeni bir güç dağılımı dönemine girilmiştir. Çok kutuplu dünya düzeni olarak adlandırılabilir bu yeni düzen içerisinde eskiye nazaran daha fazla ikili, bölgesel ve küresel uyumsuzluk ve silahlı çatışmaya yaşanmaya başlanmıştır.

Soğuk Savaş boyunca Türkiye yalnızca İran-İrak Savaşı (1980-1988) sırasında sınırlı bir arabuluculuk yürütmüştür. İki komşu ülkesinin giriştiği savaşta doğrudan ve dolaylı olarak zarar gören Türkiye, taraflar arasındaki şiddetin son bulması adına faaliyetler yürütmüştür. Savaşın başlangıcından itibaren Türkiye’nin adı sık sık arabuluculuk yapacak ülkeler arasında zikredilmiş ve Türkiye iki savaşan devlet temsilcileri ve diğer ilgili devletlerin temsilcileri ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁷

Savaşın başladığı andan itibaren Türkiye esasen tarafsız olduğunu ve bu minvalde aktif tarafsızlık politikası yürüteceğini açıklamış ve savaş süresince de bu çizgide hareket etmeye özen göstermiştir. Savaş boyunca ise Türkiye’den toplamda iki kez arabuluculuk önerisi gelmiştir. Bunlardan ilkinde dönemin muhalefet lideri CHP’li Bülent Ecevit düzenlediği bir basın toplantısında Türkiye’nin ve iki savaşan ülkenin esenliğini ve iyiliğini düşünerek bir öneride bulunmak istediğini, bu iki ülkenin ortaklaşa güvenebilecekleri bir dosta arabuluculuk görevi vermeleri mümkünse bunu süratle yapmalarını beklediğini ifade etmiştir. Böyle bir arabulucu görevini Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) liderinin ya da onun da içinde bulunacağı bir grubun yapabileceğini belirtmiştir. Ecevit’in teklifi üzerine arabuluculuk teklifi FKÖ temsilcisi Evad Yasin tarafından Yaser Arafat’a ve İran’ın Ankara’daki maslahatgüzarı Ahmed Moşavegzade tarafından da İran’a iletilmiştir. Ancak Arafat iki ülke arasında-

¹⁶ Ertan Efeğil ve Nezih Müsaoglu. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri”, *Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 4, (Yaz 2009).

¹⁷ Sami Kiraz, “Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye’nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, (2020), s. 227-238.

ki gerginlikleri çözüme kavuşturmada etkin olamamış ve taraflar bu çağrıya olumlu yanıt vermemiştir.¹⁸

İkinci arabuluculuk teklifi ise dönemin başbakanı Bülent Ulusu’nun Dışişleri Bakanı İlder Türkmen ile birlikte savaşı sonlandırmak için görüşmeler yapmak üzere Tahran’a gitmesi sırasında yapılmıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün açıklamasına göre bu ziyaret resmi bir arabuluculuk girişimi olmayıp her iki ülkeyle de sürdürülen dostane ilişkiler çerçevesinde uzun süredir devam etmekte olan savaşa dair duyulan endişe ve kaygıların iletildiği yüksek düzeyde bir temas niteliğinde gerçekleştirilmiştir. Ancak haber ajansları Ulusu’nun bu ani Tahran ziyaretinin savaşı sonlandırmaya yönelik bir faaliyet olduğu haberine yer vermişler, Başbakan Musavi’nin verdiği yanıtlar da bunun bir arabuluculuk girişimi sayılabileceği yönünde olmuştur. Nitekim İslam Konferansı Teşkilatı’nın Taif’teki zirve toplantısında bulunan Aracılık Komitesi’ne Arap Birliği’nin ricası ile Ulusu liderliğinde Türkiye de katılmış ve Ocak 1982’de aracılık faaliyetinde bulunmuştur.¹⁹

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM

Soğuk Savaş sonrası dönemde arabuluculuk hususunda önemli gelişmeler yaşanmış, değişen uluslararası koşullar ve Türkiye’nin yakın çevresinde yaşanan çatışmalar Ankara’nın daha yoğun bir arabuluculuk sürecine girmesine yol açmıştır. Bu dönemde 19 farklı çatışmada arabuluculuk girişiminde bulunan Türkiye bu süreçte geleneksel stratejisi olan dış kaynaklı çatışmalara karışmama ilkesinden önemli ölçüde uzaklaşmıştır.²⁰ Arabuluculuk girişimlerinin büyük çoğunluğu, komşu ülkelerde yaşanan çatışmalara ilişkin olmakla birlikte Türkiye, Osmanlı bakiyesi bölgelerde ve İslam dünyasının değişik ülkelerinde de arabuluculuk faaliyetleri yürütmüştür.

21. yüzyılın ilk on yılı ise Türkiye’nin arabuluculuk faaliyetlerinin nispeten yoğun görüldüğü bir dönemdir. Bu süreçte hem iç siyasette yaşanan dönüşüm hem de Ankara’nın dış politikada daha aktif bir sürece girmesi,

¹⁸ “Arafat İnan ile Irak Arasında Arabuluculuk Yapmalı”, *Milliyet*, 13 Nisan 1980, s. 7.

¹⁹ Ceren Yücealtay, “İran-İrak Savaşı ve Türkiye Üzerine Etkileri”, *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, (2022), s. 21-34.

²⁰ Burak Akçapar, “Diplomaside Siyasi Girişimcilik: Barış için Arabuluculuk Girişiminin On Yılı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 18, Sayı: 69, (2021), s. 36.

Türkiye'nin hem yakın çevre hem de görece uzak çevresindeki uyuşmazlıklara ya da çatışmalara daha yoğun katılımını beraberinde getirmiştir.

Filipinler

Türkiye, yakın dönemin en önemli başarılı arabuluculuk etkinliğini Filipinler'de yaşanan iç çatışmada yürüterek müdahale coğrafyasını ciddi biçimde genişletmiştir. Bu barış süreci ayrıca Türkiye'nin değişen arabuluculuk anlayışının kurumsallaştırılması çabalarının da önemli başlangıç noktalarından birisini oluşturmuştur.

Türkiye 1970'lerden itibaren Mindanao bölgesinde devam eden silahlı çatışmaların durdurulması için yürütülen çabalara katkı veren ülkelerden birisi olmuştur. Bu çerçevede Ankara, Filipinler hükümeti ile Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF) ve Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF) arasında iki kanaldan yürütülen barış müzakerelerinde Uluslararası Temas Grubu (ICG) ve İİT Güney Filipinler Barış Komitesi içinde yer almıştır.

Belirtilen bu barış süreci STK'lar, iş çevreleri, uluslararası ve bölgesel örgütler, bölge ülkeleri gibi bu sürece katkı veren aktörlerden oluşmuştur. Geniş katılımlı arabuluculuk ekibi sayesinde bütün anlaşmazlık nedenleri müzakere edilmiş ve nihayetinde tarafların üzerinde uzlaşabileceği bir çözüme ulaşılabilmıştır. Bu süreçte Türkiye çok boyutlu ve çok aktörlü arabuluculuğun başarılı bir uygulamasında etkin aktörlerden birisi olmuştur.²¹

Balkanlar ve Doğu Avrupa

Türkiye'nin bu dönemde yürüttüğü arabuluculuk sayılabilecek bir başka girişimi Balkanlarda 1990'larda yaşanan çatışmalar olmuştur. Türkiye, Boşnaklar ve Hırvatlar arasında arabuluculuk yapmış ve 1994 tarihli antlaşmanın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. 1990'lar boyunca daha çok barışı koruma faaliyetlerine katılan Türkiye genellikle uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket eden bir pozisyon benimsemiştir.²²

²¹ Sami Kırız, "Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi", *Akdeniz İİBF Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, (2020), s. 232.

²² Yakup Şahin, "Kimlik ve Dış Politika: Türkiye'nin Arap-İsrail ve Balkan Uyuşmazlıklarına Dönük Arabuluculuk Girişimleri (2002-2016)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2019), s. 79.

Türkiye 1992'de İstanbul'da düzenlenen Balkan Konferansı'nda Balkan ülkeleri arasında arabuluculuk rolü yürütmüştür. Dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Boşnaklar ile Hırvatlar arasında arabuluculuk girişimleri için Saraybosna'yı iki kez ziyaret etmiş, Türkiye'nin yumuşak güç politikası izlediğini ve Balkanlarda istikrara öncelik verdiğini ifade etmiştir. Osmanlı'nın kültürel ve tarihi yönlerine dayanan proaktif bir dış politika izleyen Türkiye ayrıca 2009 sonrasında İstanbul toplantıları aracılığıyla Bosna Hersek'teki hükümetin Boşnak, Hırvat ve Sırp üyeleri arasındaki uyuşmazlıkların çözümü konusunda da arabuluculuk yapmıştır.²³

Türkiye, Güneydoğu Avrupa ülkeleri iş birliği süreci dönem başkanlığını üstlenmek suretiyle bu görevini yapıcı manada kullanarak bölgesinde dönüştürücü rol oynamaya çalışmıştır. Özellikle Saraybosna'nın Belgrad'a olan güvensizliğini ortadan kaldırma konusunda çaba göstermiştir. Ankara, oluşturulmasına önyak olduğu Üçlü Danışma Mekanizması kanalıyla bölge ülkeleri arasında istişareler gerçekleştirerek problemlerini halletmeye çaba göstermektedir.²⁴ Bosna Hersek'te halen Boşnak, Sırp ve Hırvat tarafları arasında yaşanan bazı çözülmemiş problemlerin nihai çözüme ulaştırılabilmesi için Türkiye yoğun bir diplomatik çaba sarf etmektedir.²⁵

Asya, Ortadoğu ve Afrika

Türkiye özellikle 2010'dan sonra Afrika'daki çatışmaların sona erdirilmesi bağlamında yürütülen arabuluculuk faaliyetlerinde daha fazla rol almaya başlamıştır. Yine bu yıllarda sorunları ortadan kaldırmaya dönük etkin bir dış politika yaklaşımı ile İran (2010), Kırgızistan (2010), Filistin (2011), Sudan (2011), Eritre (2011), Somali (2013), Myanmar (2013), Mali (2013) ve Libya (2014) kaynaklı çatışmalarda arabuluculuk yürütmüştür.²⁶

²³ Jahja Muhasilović, "Turkey's Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002-2017)", Union of Turkish World Municipalities, (2020), <http://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2020/12/Jahja-Muhasilovic-30122020-2.pdf>, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2024).

²⁴ Sina Kısacık, "Soğuk Savaş Sonrasında Bosna-Hersek Krizi ve Türkiye-Bosna Hersek İlişkileri", Politika Akademisi, 26 Kasım 2012, <https://politikaakademisi.org/2012/11/26/soguk-savas-sonrasinda-bosna-hersek-krizi-ve-turkiye-bosna-hersek-iliskileri>, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2024).

²⁵ Caner Sancaktar, "1990 Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Politikası", TASAM, 12 Temmuz 2010, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1294/1990_sonrasi_turkiyenin_balkanlar_politikasi, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2024).

²⁶ Kiraz, "Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi", s. 233.

İran bağlamındaki arabuluculuk faaliyeti çerçevesinde Türkiye, Tahran'ın nükleer programı nedeni ile karşı karşıya geldiği uluslararası yaptırımların ortadan kaldırılması ve bu sorunun çözümüne dair Brezilya ile birlikte arabuluculuk yürütmüştür. Üçlü mekanizma içerisinde yer alarak nihayetinde Tahran Antlaşması'nın²⁷ imzalanmasına katkı sağlamıştır.

2011 ve sonrasında Suriye iç savaşı ve meydana getirdiği bölgesel sorunlar daha sonraki aşamalarda Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki arabuluculuk çabalarını artırarak devam ettirmesine yol açmıştır denebilir. Başta Suriye olmak üzere komşu ülkeler ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile yaşadığı sorunlar, AB ve ABD ile ilişkilerde yaşanan gerginlikler ve artan güvenlik kaygıları nedeniyle daha aktif bir dış politika yürütülmesine yol açarken en azından bu bölgede bazı sorunların doğrudan tarafı olarak Suriye bağlamında arabuluculuk faaliyetlerinin yerini doğrudan müdahale almıştır.

İsrail ve Suriye arasında ABD'nin desteğine rağmen görüşmelerin başarısız kalması ve 2003'te yeniden başlayan İsrail bombalamaları sonrasında Ankara'nın taraflar arasında arabulucu olma girişimi Şam yönetimi tarafından da olumlu karşılanmış ve 2007'de Türkiye'nin iki ülke arasında mesajlar iletilmesiyle arabuluculuk süreci resmen başlamıştır.²⁸ O dönemler başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan'ın telefon diplomasisi ve yetkili temsilcilerin bir araya getirilmesi ile arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde İsrail'in Gazze'de operasyon başlatması ise Suriye'nin durumu protesto etmesine ve görüşmelerden çekilmesine neden olurken Türkiye'nin arabuluculuğu da bu şekilde sonlanmıştır.²⁹

Türkiye, Suriye'deki iç karışıklıklar başlamadan önce Suriye ve Irak arasında da arabulucu olarak görev almıştır.³⁰ Suriye'de iç çatışmaların başlamasından sonra Türkiye ve Rusya'nın ortak girişimiyle başlayan Astana Süreci'nde Rusya, Suriye rejimi ve İran'ın; Türkiye ise ılımlı muhalefetin garantörlüğünü üstlenmiştir. Rusya ve Türkiye'nin girişimleri ile Aralık 2016'da kapsamlı ateşkes anlaşması imzalanmış ve sonrasında çok taraflı görüşmelere geçilmiş-

²⁷ Tahran Antlaşması veya Nükleer Takas Antlaşması 17 Mayıs 2010'da Türkiye, Brezilya ve İran arasında imzalanan bir antlaşmadır.

²⁸ Şeyma Kızılay, "Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri", Politika Akademisi, 16 Haziran 2020, s. 419, <https://politikaakademisi.org/2020/06/16/turkiyenin-arabuluculuk-faaliyetleri>, (Erişim tarihi: 16 Haziran 2020).

²⁹ Nuri Yeşilyurt, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt 3, 2001-2012, ed. Baskın Oran, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2013), s. 419.

³⁰ Yeşilyurt, "Ortadoğu'yla İlişkiler", s. 420.

tir. 4-5 Temmuz 2017 arasında beşincisi yapılan Astana toplantılarında taraflar çatışmasız bölge ve güvenli bölge konusunda anlaşabilmiştir.³¹

Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri Asya ve Afrika bağlamında ise sürekli bir gelişim göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye, önleyici diplomasi ve arabuluculuğa atfettiği önem çerçevesinde, mevcut ihtilafların barışçı yollardan çözülmesi yönünde etkin çaba sarf etmiş ve geniş bir coğrafyada çok sayıda girişime öncülük etmiştir.

Bunlar arasında Irak, Lübnan ve Kırgızistan'da iç uzlaşının sağlanmasına yönelik çabalar sarf edilmiş, Afganistan'da barış ve güvenliğin temini bakımından önemli bir role sahip Pakistan ile birlikte kurulan üçlü iş birliği mekanizması ile bölgesel sahiplenme ilkesi temelinde "Asya'nın Kalbi-İstanbul Süreci" hayata geçirilmiş, İsrail ile Suriye arasındaki dolaylı görüşmelere katkı sağlanmış, İran'ın nükleer programına ilişkin sorunun barışçı şekilde ve diyalog yoluyla çözülmesi için gayret gösterilmiştir. Ayrıca Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasındaki temasları kolaylaştırmaya yönelik çaba harcanmıştır.³²

İç karışıklıklar yaşayan Libya'da Nisan 2019'a kadar görüşmelere BM de dahil olmuş ancak uluslararası katılımlı bir konferans planlanırken Hafter'in Trablus'a saldırısı çözümü ve ateşkesi engellemiştir. Bunun üzerine Türkiye ve Rusya'nın arabuluculuk girişimiyle taraflar bir araya getirilmiş ve Moskova'da gerçekleştirilen görüşmelerle ateşkes sağlanmaya çalışılmıştır. Ateşkes metni üzerinde anlaşma sağlanmışken Hafter'in Moskova'yı terk etmesi ise arabuluculuk sürecini sonlandırmıştır. Türkiye'nin Libya konusundaki aktif dış politikası bu ülke ile tarihi ve kültürel bağlara da dayanmaktadır.³³

2010'dan itibaren yürütülen arabuluculuk faaliyetlerinde müdahale coğrafyası genişleyen Türkiye bilhassa Afrika'daki çatışmalarda etkin rol oynama gayreti göstermiştir. Ankara bu süreçte Sudan (2011), Eritre (2011), Somali (2013), Mali (2013) ve Libya (2014) kaynaklı çatışmalarda arabuluculuğa varan temaslar yürütmüştür. Ancak anılan bu ülkelerden yalnızca Somali'de nispeten daha somut adımlar atılırken diğer ülkelerde ise arabuluculuk daha ziyade görüşmeler düzeyinde kalmıştır.

³¹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Cilt 2, (Alfa Yayınları, İstanbul: 2017), s. 506-510.

³² "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Şubat 2024).

³³ Kızılay, "Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri".

Türkiye'nin Somali ve Somaliland arasında yapılan görüşmelerdeki rolü Afrika girişimi çerçevesinde öne çıkmıştır. Somaliland hiçbir ülke tarafından tanınmayan ve uluslararası toplum tarafından Somali'ye bağılı bir özerk bölge olarak kabul edilen bir konuma sahiptir. Somaliland'ın bağımsızlık talebi uyuşmazlığın kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye, Somali ile bu ülkeden tek taraflı bağımsızlığını ilan eden Somaliland eyaleti arasında yürüttüğü arabuluculukta iki tarafın liderleri arasında uzun bir süreden sonra diyalog başlamasını sağlamıştır. Diyalog süreci kapsamında liderler 13 Nisan 2013'te Ankara'da bir araya gelmiş ve görüşmelerin sonunda Ankara Bildirisi imzalanmıştır.³⁴ Bildiri ile Somali Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Somali'de meydana gelen liderlik değışikliğinin ardından diyaloğun yeniden başlatılması ve diyalog sürecini ileriye taşıyacak bir mekanizmanın tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede "Tek Somali" söylemini güçlendirmeye çalışan Türkiye'nin girişimleriyle 2012-2015 arasında Ankara ve İstanbul'da düzenlenen konferanslarla taraflar arasında diyalog ve uzlaşma mekanizmaları kurulmaya çalışılmıştır.³⁵

BM Bünyesinde Yürütölen Faaliyetler

Türkiye'nin BM bünyesinde arabuluculuğa dair önemli bir katkısı Finlandiya ile birlikte 24 Eylül 2010'da New York'ta "Barış için Arabuluculuk" girişimini başlatması olmuştur.³⁶ Söz konusu girişim uluslararası uyuşmazlıkların çözümü bakımından sahip olduğu öneme binaen arabuluculuğu uluslararası toplum nezdinde daha görünür kılma ve arabuluculuk çabalarına daha fazla emek ve kaynak ayrılmasını sağlama amaçlarına yönelik olmuştur.³⁷ Girişim neticesinde 22 Haziran 2011'de BM Genel Kurulunda oydaşma ile A/65/283 sayılı karar kabul edilmiştir. Söz konusu karar ara-

³⁴ Ankara Bildirisi için bkz. "Somali ve Somaliland Cumhurbaşkanlarının Ankara'daki Görüşmeleri Sonunda İmzaladıkları Ankara Bildirisi, 13 Nisan 2013", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/somali-ve-somaliland-cumhurbaskanlarinin-imzaladiklari-ankara-bildirisi_-13-nisan-2013_-ankara.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2013).

³⁵ Bkz. M. Yusuf Eren, "Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Arabuluculuk Yöntemi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya: 2014), s. 127; Sırat Jafar Mohamed, "Bölgesel ve Küresel Güçler Denklemine Somali'de Çatışmacı ve Çözömcü Taraflar", ORDAF, 9 Eylül 2020, <https://ordaf.org/bolgesel-ve-kuresel-gucler-denkleminde-somalide-catismaci-ve-cozumcu-taraflar>, (Erişim tarihi: 9 Eylül 2020).

³⁶ "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk".

³⁷ Akçapar, "Diplomaside Siyasi Girişimcilik: Barış için Arabuluculuk Girişiminin On Yılı", s. 30.

buluculuk konusunda BM’de kabul edilen ilk karar olması bakımından da özel bir öneme sahiptir.

BM genel sekreterinin Haziran 2012’de hazırladığı “Etkin Arabuluculuk Rehberi” ve Eylül 2012’de arabuluculuk konusunda çıkarılan müteakip Genel Kurul kararı³⁸ Türkiye’nin katkı verdiği girişimden sonra gerçekleşen somut ilerlemeler olmuştur. Bölgesel ve alt bölgesel teşkilatların arabuluculuktaki rolü ve önemine dair 86 üye ülke tarafından desteklenen karar tasarısı BM Genel Kurulunda Temmuz 2014’te oydaşmayla kabul edilmiştir. Ayrıca BM Genel Kurulunda Eylül 2016’da 69 ülkenin birlikte sunduğu “Anlaşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümü, İhtilafların Önlenmesi ve Çözümünde Arabuluculuğun Rolünün Güçlendirilmesi” başlıklı karar³⁹ da kabul edilmiştir. Böylelikle Dostlar Grubunun girişimiyle arabuluculuk konusunda kabul edilen Genel Kurul kararı sayısı 4’e ulaşmıştır.

Görüldüğü üzere Türkiye’nin destek verdiği girişimler arabuluculuk konusuna dikkat çeken bir ilgi ve destek sağlamış, bu kapsamda teşkil edilen Arabuluculuk Dostlar Grubunun (ADG) üye sayısı 53 ülke ve BM dahil 8 uluslararası/bölgesel kuruluşun katılımıyla 61’e ulaşmıştır.⁴⁰ BM’nin ADG bakanlar toplantılarının on birincisi “Barışçı Yollardan Çatışma Çözümünde Bir Araç Olarak Arabuluculuk: İlk BM Kararının 10. Yılında Bir Değerlendirme ve Geleceğe Bakış” temasıyla 2 Şubat 2022’de gerçekleştirilmiştir. Toplantıda 8 dışişleri bakanı, 1 genel sekreter, 1 genel sekreter yardımcısı, 1 devlet bakanı ve 9 bakan yardımcısı olmak üzere toplam 20 üst düzeyli konuk konuşma yapmıştır. Toplam 45 ülke/uluslararası örgüt etkinlikte temsil edilmiştir.

AGİT Bünyesinde Yürütülen Faaliyetler

BM bünyesindeki faaliyetlere benzer nitelikte bir girişim de Türkiye, Finlandiya ve zamanın dönem başkanı İsviçre’nin öncülüğünde AGİT bünyesinde 2014’te ADG’nin tesis edilmesi olmuştur. ADG’nin amacı uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü için arabuluculuk yönteminin AGİT faaliyetlerinde görünürlüğünün artırılması ve ayrıca tecrübe paylaşımının sağlanmasıdır.

³⁸ A/66/811 ve A/66/291 sayılı kararlar

³⁹ A/70/304 sayılı karar

⁴⁰ “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”.

Grup ilk kez 6 Mart 2014'te Viyana'da düzenlenen toplantıyla bir araya gelmiştir. Eş başkanlığını Türkiye'nin yaptığı ADG son olarak 27 Ekim 2021'de Finlandiya'nın ev sahipliğinde Viyana'da toplanmış, AGİT coğrafyasında arabuluculuğun önemi ve AGİT'in bu konuda nasıl daha etkin hale getirilebileceği konuları konuőulmuőtur.⁴¹

İİT Bünyesinde Yürütölen Faaliyetler

Arabuluculuk faaliyetlerinin ön plana çıkarıldığı bir başka platform İİT olmuştur. Çarpıcı gerçek şudur ki dünyada mevcut çatışmaların yarısından fazlası İİT coğrafyasında gerçekleşmektedir. Bu gerçekten hareketle Türkiye, İİT'nin zirve dönem başkanı ve icra komitesi başkanı olduğu dönemden itibaren arabuluculuk faaliyeti bağlamında kapasite inşa çalışmalarına katkıda bulunacak faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 2018'den itibaren "İİT'nin Arabuluculuk Kapasitesinin Güçlendirilmesi" başlıklı İİT Dışışleri Bakanları Konseyi (DBK) tarafından 4 ayrı karar alınmıőtir.⁴²

Bu kararlar bahsedilen kapasite artırımına katkı sağlamak için İİT Arabuluculuk Temas Grubu kurulmuştur. Grup kurulduktan kısa süre sonra İİT içindeki en büyük ikinci temas grubu haline gelmiştir. Grubun eş başkanlığını Türkiye ile birlikte İİT Genel Sekreterliği, Suudi Arabistan ve Gambiya üstlenmiştir. Grubun kurucu toplantısı 73. BM Genel Kurulu üst düzey haftası vesilesi ile 24 Eylül 2018'de New York'ta bakanlar seviyesinde gerçekleştirilmiştir.

İİT bünyesinde arabuluculuğa yönelik farkındalık ve kapasite inşası çalışmaları kapsamında İİT ölkelerine odaklanacak şekilde 2017'de konferanslar dizisi başlatılmıőtir. 2019'a kadar üç kez Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenen İİT Üyesi Ölkeler Arabuluculuk Konferansları'nın dördüncüsü 5-7 Haziran 2022 arasında Suudi Arabistan'ın ev sahipliğinde Cidde'de gerçekleştirilmiştir.

İstanbul Arabuluculuk Konferansları ve Diğer Faaliyetler

Türkiye'nin arabuluculuğa verdiği önemin bir başka göstergesi uluslararası katılımlı İstanbul Arabuluculuk Konferansları'na da ev sahipliği

⁴¹ "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk".

⁴² Bu kararlar őunlardır: 45.(53/45-POL), 46.(56/46-POL), 47.(55/47-POL) ve 48.(54/48)

yapmasıdır. İstanbul Arabuluculuk Konferansı arabuluculuk konusunda uzman akademisyenleri, bu alanda çalışma yürüten STK'ları, BM ve bölgesel örgütlerin temsilcilerini görüş alışverişinde bulunmaları için bir araya getirecek bir platform olarak öngörülmüştür.⁴³ Konferans arabuluculuk ve ilişkili konularda uzmanları bir araya getirerek bilgi ve tecrübe paylaşımına ortam hazırlamaktadır.

İstanbul Arabuluculuk Konferansları ilk kez Türkiye'nin arabuluculuk ile ilgili girişimleri ve ev sahipliğinde 24-25 Şubat 2012 arasında "Arabuluculuk Yoluyla Barışın Geliştirilmesi" (Enhancing Peace through Mediation) teması ile düzenlenmiştir.⁴⁴ BM, AGİT ve İİT içinde Arabuluculuk Dostlar ve Temas gruplarının aynı anda eş başkanlıklarını yapan tek ülke olan Türkiye 2012'den bu yana İstanbul Arabuluculuk Konferansları'nı tertiplemektedir.

8. İstanbul Arabuluculuk Konferansı 10 Mart 2022'de İkinci Antalya Diplomasi Forumu'ndan (ADF) önce "Değişen Barış Ortamında Arabuluculuk Mercek Altında" (Spotlight on Mediation in a Changing Peace Landscape) temasıyla gerçekleştirilmiştir. Böylece iki etkinlik arasında bir sinerji oluşturulması, önleyici diplomasi ve arabuluculuk konularının ADF için belirlenen "diplomasiyi yeniden kurgulamak" yaklaşımına katkı sağlaması hedeflenmiştir.⁴⁵ 40'tan fazla ülkeden 200'den fazla katılımcının iştirak ettiği konferansa dışişleri bakanları ve bazı uluslararası örgütlerin temsilcileri katılmıştır.⁴⁶

8. İstanbul Arabuluculuk Konferansı'nda günümüzde barışın sağlanmasında arabuluculuğun yeri ile ilişkili olarak arabuluculuk alanında tecrübesi olan bazı uzmanlar deneyimlerini paylaşmıştır. Başarılı bir arabuluculuk süreci ile arabulucuların sahip olması gereken temel özellikler, erken uyarının ve çatışmaların önlenmesinin önemi, kadınların ve gençlerin arabuluculuk süreçlerine katılımları gibi konular ele alınmıştır. İstanbul Arabuluculuk Konferansı'nda çatışma halindeki Rusya ve Ukrayna dışişleri bakanlarının Türkiye dışişleri bakanı aracılığı ile bir araya getirilmesi de somut bir eylem olmuştur.

⁴³ "İstanbul Arabuluculuk Konferansı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/istanbul-arabuluculuk-konferansi.tr.mfa>, (Erişim tarihi:10 Şubat 2024).

⁴⁴ "İstanbul Arabuluculuk Konferansı".

⁴⁵ "No: 80, 9 Mart 2022, 8. İstanbul Arabuluculuk Konferansı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-80_-8-istanbul-arabuluculuk-konferansi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Şubat 2024).

⁴⁶ "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk".

Arabuluculukla ilgili Türkiye'nin birçok çabasına daha tanıklık etmek mümkündür. İİT bünyesinde ve teşkilata üye ülkelerde arabuluculuk kapasitesinin geliştirilmesi çalışmaları çerçevesinde, teşkilat üyesi ülkelerden genç diplomatlarının katılımıyla 3-7 Eylül 2018 ve 9-13 Eylül 2019 tarihlerinde Ankarada iki kez "Barış için Arabuluculuk Sertifika Programı" düzenlenmiştir. New York'ta önde gelen düşünce kuruluşu Uluslararası Barış Enstitüsü'nün (IPI) iş birliğiyle 19 Mayıs 2020'de düzenlenen "Koronavirüs Salgını Çatışma Dinamiklerini ve Arabuluculuğu Nasıl Etkiliyor: Barış ve Güvenliğe Yönelik Yeni Zorluklar" (How the Coronavirus Pandemic Affects Conflict Dynamics and Mediation: New Challenges to Peace and Security) başlıklı bir webinar, İstanbul Arabuluculuk Konferansları ve BM Siyasi Konular ve Barışı İnşa İşleri Bölümü bünyesinde Ocak 2020'de kurulan "İnovasyon Hücresi" (Innovation Cell) iş birliğiyle 27 Mayıs 2021'de gerçekleştirilen "Giderek Dijitalleşen Dünyada Barış için Yeni Teknolojilerden Yararlanmak" (Leveraging New Technologies for Peace in an Increasingly Digital World) başlıklı webinar gibi başkaca bazı faaliyetlerde de Türkiye rol almıştır.

SONUÇ

Türkiye, bölgesel ve küresel anlamda barış ve güvenliğin korunması ve geliştirilmesine dış politikasının öncelikleri arasında yer veren bir devlettir. Arabuluculuk, barış inşası ve insani diplomasiye dair çabaları ile güvenlik odaklı ve kendi içine kapalı dış politika yaklaşımının kabuğunu kırarak daha etkin bir konuma gelme çabası içerisinde dir.⁴⁷

Günümüzde bu dış politika anlayışı "girişimci ve insani dış politika" olarak tanımlanmakta, çatışma çözümü çabaları da bu anlayışın en önemli aracı olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin arabuluculuk alanında bu çalışmada özetlenen ve çeşitlendirilmekte olan çabaları uluslararası çatışmaların barışçı çözümüne katkı sunma ve özellikle kendi bölgesinde barış içerisinde gelişme sürecine katkı sağlama amaçlarına yönelik olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin arabuluculuk ile ilgili çabalarının amacı küresel güvenliğinin ortak değeri ve normlar etrafında şekillendirilmesinin de sağlanmasıdır.⁴⁸

⁴⁷ Talha Köse, "Türk Dış Politikasında Arabuluculuk ve Artan Üçüncü Taraf Rollerini", *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 74, (2022).

⁴⁸ Kiraz, "3 Soruda-2022'de Türkiye'nin Arabulucu Rolü".

Türkiye bu anlayışla son yıllarda geniş bir coğrafyada pek çok çatışmanın çözümü yönünde aktif olarak çalışmaktadır. Türkiye’nin bu süreçlerde edindiği en önemli tecrübe ise her sorunun kendine has dinamikleri ve koşullarının olduğu ve arabuluculuk çalışmalarının bu farklılıklar dikkate alınarak yürütülmesi gerektiğidir. Ancak ihtilafın niteliği ne olursa olsun önleyici diplomasinin bazı altın kuralları ve uyulması gereken bazı ilkeleri olduğu da unutulmamalıdır. Başarılı bir arabuluculuk için arabulucunun da bazı özelliklere sahip olması gerektiği de vurgulanmaktadır.⁴⁹ Türkiye de sahadaki arabuluculuk faaliyetlerini bu genel ilkeler çerçevesinde sürdürmekte ve sağlayacağı katma değere bağlı olarak sorunun tüm taraflarıyla karşılıklı güven ilişkisi içinde ve belli değerler temelinde hareket etmektedir.

Uluslararası krizlerde arabuluculuk rolleri geleneksel olarak büyük güçler, bölgesel hegemonik aktörler, İsviçre ve Nordik ülkeleri tarafından oynanmaktaydı. Türkiye son dönemdeki etkinliği ve çabaları ile bu konuda yeni bir oyuncu konumuna gelmiş durumdadır. Daha önceki dönemlerde daha çok askeri kapasitesi ve sert gücü ile etkili roller oynayan Türkiye son yirmi yıldır bu rolleri daha etkin ve yapıcı diplomatik araçlarla çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, lider diplomasisi, uluslararası forumların oluşturulması, çok boyutlu, çok aktörlü ve çok katmanlı diplomasi ile insani diplomasi yaklaşımları Türk dış politikasına yeni bir soluk getirmiştir.⁵⁰

⁴⁹ Bkz. “Our Mediation Endeavours”, www.istanbulmediation.org, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2024).

⁵⁰ Köse, “Türk Dış Politikasında Arabuluculuk ve Artan Üçüncü Taraf Roller”.

TÜRKİYE’NİN İNSANİ DİPLOMASİ VİZYONU: KALKINMA YARDIMLARI

DENİZ İSTİKBAL

Araştırmacı, SETA

GİRİŞ

“İnsani yardım”, “resmi kalkınma yardımı” ve “yabancı yardım” gibi terimler 20. yüzyılın ortalarından itibaren literatürde yerlerini almıştır. İlk kez OECD tarafından 1969’da kullanılan “kalkınma yardımı” terimi günümüze gelişerek gelmiştir. Zengin ülkelerin az gelişmiş aktörlere ekonomik ve finansal desteklerini ifade etmek için kullanılan kalkınma yardımı birçok başlık altında yapılabilmektedir. İnsani yardım, eğitim, idari ve sivil altyapılar, ekonomik ve finansal hibe, sağlık, üretim teşviki, borçlanma yardımı ve sığınmacı koruma programı gibi alanlara yoğunlaşan kalkınma yardımı birçok ülke tarafından kullanılabilir. Türkiye ise diğer aktörlere kıyasla kalkınma yardımlarına farklı bir vizyonla yaklaşmaktadır. Türkiye’nin resmi kalkınma yardımları geçmişten günümüze artarak devam etmiştir. 1980’lerin sonrasında daha fazla görünür hale gelen Türkiye’nin resmi kalkınma yardım politikası Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’nın (TİKA) kurulmasıyla

daha fazla öne çıkmıştır. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin ekonomik altyapısını iyileştirmek için faaliyet yürüten TİKA 2002'den sonra farklı kıtalarda da görevler üstlenmiştir. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yardım yapma ve görev üstlenme kapasitesini ciddi oranda artıran TİKA'ya ek olarak farklı kamu kurumları da kalkınma yardımları yapar konuma erişmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Türk Kızılay ve Türkiye Maarif Vakfı (TMV) kalkınma yardımı yapan diğer kamu kuruluşlarına örnek verilebilir.

1992-2023 döneminde 93,42 milyar dolarlık kalkınma yardımı yapan Türkiye önemli bir tecrübe kazanmıştır. Gelişmiş ülkelere kıyasla milli gelire oranla dünyada kalkınma yardımları açısından ikinci sırada yer alan Türkiye rakamsal açıdan ilk beş aktör arasında bulunmaktadır. Türkiye 2023'te 10 milyar doları aşması beklenen kalkınma yardımlarını Afrika, Asya, Latin Amerika ve Karayipler gibi bölgelerde işlevsel hale getirmektedir. Türkiye az gelişmiş ülkeler yoğunlukta olmakta birlikte daha çok bölgesel bazlı yardım politikasına başvurmaktadır. Yerel bazda ülkelere göre kalkınma yardımları değişebilmektedir. Örneğin doğal afetler sonrasında acil durum yardımları devreye alınmakta ve Türk yardım kuruluşları bölgeye intikal etmektedir. Su kaynak ihtiyacının olduğu bölgelerde su kuyuları açılırken eğitim ve sağlık gibi alanlarda olan eksikliklerin hissedildiği coğrafyalarda ise hibe şeklinde altyapıya odaklanılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları 1985-2023 arasında analiz edilmektedir. TİKA, Türk Kızılay, TDV ve TMV gibi kuruluşların yardımları çalışmada ayrıca incelenmiş ve Türkiye'nin benimsediği insani diplomasinin çıktıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise uluslararası yardımlar diğer ülkelerle karşılaştırmalı şekilde değerlendirilmiştir.

TÜRKİYE'NİN DIŞ YARDIM POLİTİKASI VE KALKINMA

“Dış yardım” bir ülkenin diğer ülkelere hibe, destek veya karşılıksız olarak verdiği finansal ve fiziksel yardımları ifade etmektedir. OECD dış yardımı askeri ve özel sektör desteklerini dışarıda bırakacak şekilde ele almaktadır. Ayrıca OECD gönüllü ve şarta bağlı olmadan yapılan yardım ve hibeleri dış yardım kapsamında değerlendirmektedir. Dış yardımların 1967'den sonra kavramsal çerçevesi oluşturulmuş ve günümüze kadar gelişerek gelmiştir. Devletlerin dış yardım politikaları da mevcut kavramsal perspektif dahilinde gelişmiştir. 1967'de 2 milyar dolar civarında olan resmi dış yardımlar günü-

müzde 200 milyar doları aşmıştır. Ülkelerin dış yardımlara başvurma sebepleri farklı amaçlar dahilinde yapılagelmiştir. Bu amaçlar şöyle sıralanabilir: ahlaki ve insani motivasyon, siyasi, ticari ve askeri hedefler, ekonomik gelişim. Dış yardım alan ülkeler ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdir.¹

Türkiye'nin dış yardım politikası alıcı bir aktör olarak başlamış ve 1980'lerin başından itibaren değişerek dış yardım yapan konumuna evrilmiştir. Gelişmiş ülkelerin Türkiye'ye yaptığı kalkınma yardımı ve hibelerde en fazla öne çıkan Marshall Yardımları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin ekonomik altyapısının tekrar inşa edilmesi için ABD –ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte– kalkınma yardımları yapmıştır. Bu yardımları alan aktörler arasında Türkiye de yer almaktadır. 1945-1980 döneminde Türkiye'ye birçok gelişmiş ülke kalkınma yardımı yapmıştır. 1985'te ise Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa bir kalkınma yardımı Sahra Altı Afrika ülkelerine iletilmiştir. Kuraklık sorunu nedeniyle gıda yardımına ihtiyaç duyulan ülkelere 10 milyon dolarlık kaynak tahsis edilmiştir. İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) üyesi Müslüman ülkelere doğru genişleyen teknik yardım ve hibelerle devam eden kalkınma yardımları Devlet Planlama Teşkilatı ve Kalkınma Bankası öncülüğünde yürütülmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türk devletlerinin bağımsızlığını kazanması ise Türkiye'nin kalkınma yardımları politikasını daha geniş bir alana yaymıştır. TİKA'nın 1992'de kurulması ise kalkınma yardımları açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur.²

Yugoslavya'nın parçalanması ve Balkanlarda meydana gelen rejim değişiklikleri Türkiye'nin kalkınma yardımlarını devlet inşası, serbest piyasaya adaptasyon ve yerel kalkınma gibi alanlara itmiştir. 1992-2003 arasında yaklaşık 1,065 milyar dolar kalkınma yardımı gerçekleştiren Türkiye 21. yüzyılın başlarından itibaren dış yardım politikasına daha fazla önem vermeye başlamıştır.³ Türkiye 1992-2003 döneminde ortalama yıllık 80 milyon dolarlık kalkınma yardımı ile Güney Kore, Portekiz ve İrlanda gibi ülkelere kıyasla daha büyük ölçekli hibeler yapmıştır. Diğer gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında ise Türkiye'nin bu dönemde daha az kalkınma yardımı yaptığı söylenebilir.

¹ Ömer Eroğlu, "Does Foreign Aid Work on Economic Development of Developing Countries", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (1997), s. 30-36.

² "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2019), s. 47-48.

³ "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", s. 48-50.

Bu gelişmiş ülkelere Almanya, Fransa ve İngiltere örnek olarak verilebilir.⁴ Türkiye'nin kalkınma yardımı politikasında kritik bir dönüm noktası 2003 yılıdır. Bu yıldan itibaren dış yardımlar bir öncelik haline getirilmiştir. Proaktif dış politikanın getirisi olarak artan küresel bağlar Türkiye'nin yükselen refah gücüyle birleşmiştir.⁵ Türkiye'de sağlanan siyasi istikrar ve ekonomik büyüme dış yardımların miktarını büyütmüş ve ikili ilişkiler daha önemli hale gelmiştir. Ayrıca ekonomik gelişimin bir paydaş olarak kabul edilmesi ve tecrübe paylaşımından yana olan Türkiye'nin dış politikası kalkınma yardımlarını dünya geneline yaymıştır. Türkiye'nin milli geliri 2002-2023 arasında 240 milyar dolardan 1,154 trilyon dolara ulaşırken⁶ toplam kalkınma yardımları da aynı dönemde 85 milyon dolardan 10 milyar dolara çıkmıştır. Yardım yapılan ülke sayısı da çok büyük oranda artmış ve 140 ülkeye kalkınma yardımı yapılır hale gelinmiştir.⁷

Türkiye'nin dış yardım politikası ve ekonomik gelişmesi arasında önemli bir bağlantı vardır. Devlet inşa sürecinin yanı sıra eğitim, sağlık ve diğer insani temel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanan Türkiye'nin dış yardım politikası insani bir perspektifle hayata geçirilmiştir. Gıda yardımları, su kuyularının açılması, mesleki eğitim kursları, sağlık kuruluşlarının inşası ve eğitim çalışmaları, ulaşım altyapısının iyileştirilmesi ve güvenlik gibi alanlarda daha görünür olan Türkiye'nin dış yardımları insani hedefler doğrultusunda gelişme göstermiştir. Özellikle kırsal bölgelerin gelişimine odaklanan kalkınma yardımları ülkelerin ekonomik altyapılarına katkı sunmaktadır.

İNSANİ DİPLOMASİ VİZYONU (2002-2023)

"İnsani diplomasi" kavramı dış yardım ve kalkınma ile yakından ilgilidir. Yardım yapılan ülke veya aktörlere herhangi bir şart sunmadan ve karşılık beklemeden yapılan destekler bu kavramın temelini oluşturmaktadır. Türkiye'nin 2002'de Afrika Birliği'ne gözlemci üye olmasıyla artan insani girişimleri 2005'in Afrika Yılı ilan edilmesiyle devam etmiştir. Aynı yıl TİKA'nın ilk ofisinin Etiyopya'da açılmasını Senegal ve Sudan'daki TİKA ofisleri takip etmiştir. 2011'de

⁴ "ODA by Sector", OECD, <https://data.oecd.org/oda/oda-by-sector.htm#indicator-chart>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2024).

⁵ "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", s. 49.

⁶ "World Economic Outlook Database", IMF, Washington DC, 2023.

⁷ "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu", TİKA, Ankara, 2022.

Suriye'de başlayan iç savaş ise Türkiye'ye bir sığınmacı akını başlatmış ve dış yardımların Suriye merkezli olarak gelişmesine zemin hazırlanmıştır. Türkiye'nin en fazla dış yardım yaptığı ülke olan Suriye 2011-2023 arasında en büyük kalkınma yardımını alan ülke olmuştur. Türkiye devreye aldığı yardımlarda insani kaygıları gözeterek ahlaki bir yaklaşım benimsemiştir. Ardından Somali'de yaşanan insani drama müdahil olan Türkiye devlet inşa sürecine ağırlık vermiştir. Somali ordusunun yeniden inşa edilmesi, güvenlik güçlerinin eğitimi, sağlık hizmetlerinin normalleşmesi ve ticaretin gelişmesi için Türkiye ikinci en fazla dış yardım ve kalkınma hibelerini Somali'ye yapmıştır.⁸ Geçmişten günümüze Türkiye'nin kalkınma yardımlarının küresel toplamı ise 93,42 milyar dolara ulaşmıştır. 2002'de 85 milyon dolar olan kalkınma yardımları miktar olarak 100 kattan fazla artarak 10 milyar dolara ulaşmıştır. Kamunun farklı kurumları aracılığıyla yapılan kalkınma yardımlarında benimsenen insani yaklaşım diğer aktörlere kıyasla Türkiye'nin tanınırlığı ve kabul edilebilirliğini başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyada artırmıştır (Tablo 1).

TABLO 1. KALKINMA YARDIMLARI (2002-2023, MİLYAR DOLAR)			
YIL	MİKTAR	YIL	MİKTAR
2002	0,085	2013	3,307
2003	0,076	2014	3,591
2004	0,339	2015	5,104
2005	0,601	2016	7,943
2006	0,712	2017	9,327
2007	0,602	2018	9,927
2008	0,780	2019	9,371
2009	0,707	2020	8,797
2010	0,967	2021	8,397
2011	1,273	2022	7,892
2012	2,533	2023*	10,039
TOPLAM		92,370	

Kaynak: TİKA

* 2023 rakamları tahmin edilmiştir.

⁸ "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", s. 50-52.

Kamu yardımlarına eşlik eden özel sektör yardımları da Türkiye'nin "insani diplomasi vizyonu"na katkı sunmuştur. Kamuya kıyasla toplam kalkınma yardımları içerisinde 11 milyar dolarlık hacme sahip özel sektör yardımları farklı insani yardım kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiştir. 2002'de 17 milyon dolar civarında olan özel sektör yardımları 2016'da 1,25 milyar dolara ulaşarak rekor kırmış ancak bu tarihten itibaren bir düşüş eğilimine girmiştir. Türkiye'de ilerleyen yıllarda ekonomik refahın artmasıyla birlikte özel sektör yardımlarının da yükselmesi beklenebilir (Tablo 2).

TABLO 2. ÖZEL SEKTÖR İNSANİ YARDIMLARI (2002-2023, MİLYAR DOLAR)			
YIL	MİKTAR	YIL	MİKTAR
2002	0,017	2013	0,661
2003	0,015	2014	0,718
2004	0,067	2015	1,072
2005	0,120	2016	1,247
2006	0,143	2017	1,109
2007	0,120	2018	1,129
2008	0,156	2019	0,564
2009	0,141	2020	0,682
2010	0,193	2021	0,684
2011	0,254	2022	0,640
2012	0,502	2023*	0,813
TOPLAM		11,047	

Kaynak: TİKA

* 2023 rakamları tahmin edilmiştir.

Türkiye'nin benimsediği ve küresel bir vizyon haline dönüşen insani diplomasi hamlesinin kamu kurumları üzerinden analiz edilmesi Türkiye ile diğer aktörler arasındaki farklılıkların ortaya koyulmasında önem taşımaktadır. Ayrıca Türkiye, Birleşmiş Milletler'in (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde kalkınma yardımlarını işleme almaktadır. Uluslararası kurumlarla yapılan iş birlikleri de Türkiye'nin benimsediği insani diplomasi vizyonunun vazgeçilmez bir parçasıdır. BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında ise şunlar bulunmaktadır:

- Yoksulluğa Son
- Açlığa Son
- Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam
- Nitelikli Eğitim
- Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
- Temiz Su ve Sanitasyon
- Erişilebilir ve Temiz Enerji
- İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme
- Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı
- Eşitsizliklerin Azaltılması
- Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
- Sorumlu Üretim ve Tüketim
- İklim Eylemi
- Sudaki Yaşam
- Karasal Yaşam
- Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar
- Amaçlar için Ortaklıklar⁹

TÜRKİYE'NİN YARDIM KURULUŞLARI

TİKA

Türk dünyası Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından serbest piyasaya uyum için çalışmalar yürütmüştür. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Azerbaycan sosyalist ekonomik sistem nedeniyle kamu merkezli ticari sistemlerini dönüştürmede birçok sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunların aşılmasında TİKA büyük bir sorumluluk üstlenmiştir. Verilen eğitimler, açılan okul ve kütüphaneler Türk dünyası için süreci daha kolay yönetilebilir hale getirmiştir. 2000'lerin başlarından itibaren Türk devletinde yaşanan gelişim ve küresel sistemle entegrasyon TİKA'nın farklı bölgelerde faaliyet yürütmesine olanak sağlamıştır. Özellikle Türkiye ile ortak açılan üniversiteler

⁹ "The 17 Goals", BM, <https://sdgs.un.org/goals>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2024).

Türk dünyasının en prestijli okulları olmuştur. Elde edilen tecrübeyle birlikte TİKA Latin Amerika ve Güneydoğu Asya gibi coğrafyalara da açılmaya başlamıştır. Günümüzde 61 destinasyonda 63 program koordinasyon ofisi ile 150 ülkede faaliyet gösteren TİKA, Türkiye'nin dış yardımlarında önemli bir yürütücü kurum haline gelmiştir. TİKA'nın üstlendiği misyon, vizyon ve temel değerler göz önüne alındığında kurumun ilerleyen dönemde daha büyük projelere imza atması beklenebilir. İnsan odaklı ve tarafsızlık değerleriyle hareket eden TİKA'nın ortaya koyduğu kalkınma vizyonu, Türkiye'nin uluslararası arenada daha pozitif Şekilde tanınmasına katkı sunmaktadır.¹⁰

TİKA eğitim, sağlık, tarihi doku restorasyonu ve üretim gibi alanlarda faaliyet yürütmektedir. Eğitim alanında okul inşası, eğitim tesisi onarımı ve tadilatı, mesleki eğitim desteğiyle görev üstlenilmektedir. Sağlık alanında hastane tesis inşası, sağlık tesisi tadilatı ve onarımı, sağlık personeli mesleki eğitimi gibi destekler verilmektedir. Üretim sektöründeki yardımlar donatım desteği, ekipman ve materyal teşviki, personel eğitimini kapsamaktadır. Restore edilen eserler ise Türk tarihi açısından önem taşıyan eserleri içermektedir. Türkiye'nin uluslararası kalkınma iş birliği faaliyetlerini etkin Şekilde uygulamak amacıyla hareket eden TİKA kurumsal kapasitesini geçmiş yıllara kıyasla ciddi anlamda artırmıştır. Kurumsal kapasitesinin en fazla arttığı bölge günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin yer aldığı Orta Asya'dır. TİKA'nın yıllık bütçesinden en fazla kalkınma yardımı alan bölge de Orta Asya'dır.¹¹

TİKA'nın kalkınma yardımları arasında Pakistan'ın Sind eyaletinde okullara ulaŐımın kolaylaştırılması, Kolombiya'da kız çocuklarının eğitime katılımının sağlanması, Gürcistan'da Duisi köyü anaokulu ve kreŐinin yenilenmesi, Kudüs Üniversitesi'nde kız yurdunun yapılması, Afganistan'da Herat İŐitme Engelliler Meslek Okulu'nun onarım ve donanımı, Irak'ta Tuzhurmatu Türk Dili Bölümü'ne fiziksel destek verilmesi, Kosova'da Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nin inşa edilmesi, Macaristan'da ELTE Üniversitesi Türkoloji Bölümü'ne donanım desteği, Nepal'de yabancı diller okullarına ek derslik yapılması ve tadilatı, Tacikistan'da yazılımcı yetiŐtirme programı, Azerbaycan'da AĞdam ve Zengilan modüler hastanelerinin donanımı, BangladeŐte sağlık

¹⁰ "Hakkımızda", TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2024).

¹¹ Mustafa Nalçacıoğlu vd., *Türk İŞbirliği ve Koordinasyon Ajansı Faaliyet Raporu 2023*, (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: 2023).

ocakları programı, Mali'de Sikasso Bölgesi Sağlık Projesi, Lübnan'da Katı Atık Geri Dönüşüm Projesi, Özbekistan'da Meskun Mahalde Özel Operasyon Kursu, Senegal'de Servis Hizmeti Mesleki Eğitim Programı ve 30 ülkede Türkiye Tecrübe Paylaşım Programı bulunmaktadır. Bu örneklerden hareketle Türkiye'nin insani diplomasi vizyonu daha fazla anlaşılabilir.¹²

TMV

2016'da kurulan ve Türkiye'nin eğitim alanında uluslararası arenadaki en büyük temsilciliğini üstlenen TMV 67 ülkede faaliyet yürütmektedir. 67 ülkede 416 eğitim kurumuyla okul öncesinden yüksek öğrenime kadar neredeyse bütün eğitim süreçlerinde faaliyet yürüten vakıf BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde hizmet vermektedir. Kar amacı gütmeyen ve kamu kaynakları kullanılarak eğitim alanında küresel bir marka değeri haline gelen vakıf Anadolu kültürünü dünyaya tanıtmaktadır. Eğitim öğretim, eğitime destek, yayın, burs ve barınma gibi ihtiyaçlara cevap veren vakıf "eğitimin uluslararasılaşmasına" hizmet etmektedir. Ayrıca vakıf FETÖ terör örgütünün imkan ve kabiliyetlerini ortadan kaldırmak için birçok okulu devralmıştır. 20 ülkede 233 okul ülkeler arasındaki ilişkileri gözeterek TMV'ye devredilmiştir. Kuruluşundan itibaren 29 ülkede 166 yeni okul açılmış ve vakfın eğitim altyapısı kuvvetlendirilmiştir. 50 binden fazla öğrencinin eğitim gördüğü TMV okullarında ev sahibi ülkenin kültür ve değerlerinin tanıtılmasına özel bir önem verilmektedir. Türkiye'nin kalkınma yardımlarının önemli parçalarından biri de yardım yapılan ülkeye katkı sunulmasıdır.¹³

TÜRK KIZILAY

1868'de asker ve hastalara yardım cemiyeti olarak kurulan ve günümüzde dünyanın en büyük yardım kuruluşlarından biri haline gelen Türk Kızılay, Türkiye'nin insani diplomasisinin önemli bir parçasıdır. Ulusal ve uluslararası alanda faaliyet yürüten Kızılay yıllık ortalama 45 milyon kişiye destek sunmaktadır. Doğal afet, yoksullukla mücadele ve yardıma muhtaç kişilere sunduğu destekle kritik bir görevi ifa eden Kızılay sağlık, eğitim ve diğer alan-

¹² Nalçacıoğlu vd., *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Faaliyet Raporu 2023*, s. 40-45.

¹³ "Türkiye Maarif Vakfı 2021 Faaliyet Raporu", TMV, (2022), <https://turkiyemaarif.org/uploads/editions/files/16435827a044b6.pdf>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2024).

larda sorumluluk üstlenmektedir. Yıllık ortalama 40'tan fazla ülkede sosyal sorumluluk projeleri üstlenen Kızılay doğal afetler sonrasında bölgeye intikal eden ilk kuruluşlardan biri olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde su kuyusu açma, gıda ihtiyaçlarını giderme, göçmenlerin barınma ihtiyaçlarını karşılama ve asgari geçim desteği sunma gibi birçok alanda Kızılay aktif olarak görev almaktadır. Kar amacı gütmeyen ve diğer yardım kuruluşlarıyla iş birliğine açık olan Kızılay, Türkiye'nin uluslararası arenadaki insani misyonuna ciddi oranda katkı sunmaktadır. Uluslararası iş birliği yapılan ülkeler arasında Almanya, Katar ve İngiltere gibi refah seviyesi yüksek ülkeler de bulunmaktadır. Birlikte yapılan yardım faaliyetlerinde Uluslararası Kızılay'ın da katkısı yer almaktadır. Savunmasız toplulukların korunması, tamamlayıcı sosyal uyum yardımları, ruh sağlığı ve psikososyal destek programları, çocuk koruma yurtları ve gıda yardımları gibi farklı alanlarda faaliyet yürüten Kızılay'ın insani amaçlarla hareket etmesi ve kar hedefinin olmaması kurumun uluslararası arenada kabul edilebilirliğine yardımcı olmaktadır. Oluşturduğu etki göz önüne alındığında kurumun bütçesinin az bir seviyede olduğu söylenebilir. Örneğin 2022'de Kızılay'ın toplam geliri 740 milyon doların biraz üzerinde gerçekleşmiştir.¹⁴ Ancak verimli alanlara kanalize edilen yardımlar kurumun bütçesine göre ciddi bir küresel etki oluşturmuştur.

TDV

1975'te kurulan TDV İslami perspektif ve insani bir yaklaşımla hareket etmektedir. Günümüzde 149'dan fazla ülkede faaliyet yürüten vakıf dini hizmetlerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Kültür, sosyal ve hayır gibi farklı alanlarda faaliyetler yürüten vakıf yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarına da hizmet vermektedir. Kuruluşundan günümüze kadar 25 ülkede 100'ün üzerinden cami ve eğitim binası yapan vakıf yurt içinde de 3 bin 817 cami ve 2 bin 866 Kur'an kursunu tamamlamıştır. Eğitim alanında 111'den fazla ülkede faaliyet yürüten vakıf eğitim hayatının neredeyse bütün evrelerinde bulunmaktadır. Vakfın önemli faaliyetlerinden biri de su kuyusu açılmasıdır. Günümüze kadar 35 ülkede 1.150 su kuyusu açan TDV 10 milyondan fazla kişinin temiz suya erişimini sağlamıştır. Sayının büyüklüğü göz önüne

¹⁴ "2022 Faaliyet Raporu", Türk Kızılay, (2023), <https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/kizilay-2022-dernek-faaliyet-raporu-15-11-2023-43686247.pdf>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2024).

alındığında kalkınma yardımları açısından vakfın insan yaşamının en temel ihtiyacına çözüm sunduğu söylenebilir.¹⁵

YEE

“Kültürel diplomasi” kavramının en iyi örneklerinden biri olan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) Türkçenin uluslararası arenada öğretilmesi ve tanıtılması görevlerini ifa etmektedir. Türkiye'nin kültürel diplomasi politikasının başat kurumu olan YEE tüm faaliyetlerini kültürel diplomasi ekseninde yürütmektedir. Kültürel etkinlikler, dil, uluslararası yayıncılık, medya ve literatür çevirisi, eğitim ve bilim alanlarında faaliyet yürüten enstitü Türkiye'nin küresel tanınırlığına katkı sunmaktadır. Yurt dışında 84 temsilci bulunan ve Türkçe yeterliliğinin diğer ülkelerde ölçüm sınavlarını yapan kurum Türkiye'nin ve Türkçenin doğru tanıtılmasını amaçlamaktadır. 63 ülkede faaliyet yürüten enstitü Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu, Afrika, Asya, Uzak Doğu ve Amerika gibi farklı coğrafyalarda bulunmaktadır. Enstitünün Türkçe öğretim merkezlerinde 200 binden fazla kişi Türkçe eğitimi almıştır. Alınan eğitimler sonrasında Türk üniversitelerine yurt dışından başvuru yapılabilmektedir. Enstitü Türk edebiyatını, kültürünü ve sanatını tanıtmak için de programlar düzenlemektedir. Ücretsiz olarak verilen kursların birer kalkınma yardımı olarak yapılması ve finansal beklentilerin olmaması Türkiye'nin insani diplomasi vizyonunun önemli bir yansımasıdır.¹⁶

AFAD

2009'da farklı bakanlıklar bünyesinde bulunan müdürlükler birleştirilerek İçişleri Bakanlığının alt birimi olarak tasarlanan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) doğal afetlere hazırlık ve acil müdahale görevlerini ifa etmektedir. Ulusal görevlerinin yanı sıra doğal afet yaşayan pek çok ülkeye destek sunan ve insani yardım gerçekleştiren kuruluş 60'tan fazla ülkede doğal afetlere acil müdahale gerçekleştirmiştir. Diğer yardım kuruluşlarında olduğu gibi barınma, gıda güvenliği, su ihtiyacı ve sağlık gibi alanlarda faaliyetler yürütmek-

¹⁵ “2022 Faaliyet Raporu”, TDV, (2023), <https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdasi/Raporlar/TDV%20-%20Faaliyet%20Raporu%20-%202022.pdf>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2024).

¹⁶ “2022 Yılı Faaliyet Raporu”, YEE, (2023), https://koln.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/2022_faaliyet_raporu.pdf, (Erişim tarihi: 21 Mart 2024).

tedir. Güney Sudan'da gıda yardımı yapan, Sudan'da barınma ihtiyacına cevap veren ve Pakistan'daki sel felaketi sonrasında bölgeye insani yardım ulaştıran ilk kuruluşlardan biri AFAD olmuştur. Somali'deki iç savaş nedeniyle yurtlarından edilen sığınmacılara da ilk yardımı AFAD ekipleri ulaştırmıştır. BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde hareket eden AFAD'ın insani yardım açısından Türkiye'nin insani diplomasi vizyonunun kritik görünen kurumlarından biri olduğu söylenebilir.¹⁷ 6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkezli yaşanılan depremler sonrasında birçok ülkenin Türkiye'ye acil müdahale ekiplerini göndermesi ve arama kurtarma faaliyetlerine katılmaları geçmiş yıllarda yapılan yardımlarla bağlantılıdır. Türkiye'nin AFAD aracılığıyla karşılık beklemeden yaptığı yardımlar doğal afet yaşadığı bir dönemde Türkiye'ye yönelik insani yardımlar şeklinde yansıma bulmuştur. Türkiye'nin benimsediği tecrübe paylaşımı ve eğitim çalışmaları ilerleyen dönemde diğer ülkelerle ilişkilerini pozitif yönde daha fazla etkileyebilecektir.

KALKINMA YARDIMLARINDA ULUSLARARASI KARŐILAŐTIRMA

Küresel kalkınma yardımları 2002-2023 döneminde ciddi anlamda artmıştır. 2002'de 66 milyar dolar olan dünyadaki kalkınma yardımları 2023'te 210 milyar dolara çıkarak iki katından fazla artış göstermiştir. Diğer ülkelere kıyasla Türkiye ise kalkınma yardımlarını hem oransal olarak dünya ortalamasının çok üzerinden artırmış hem de miktar olarak yardımları yükseltmiştir. 2002'de 85 milyon dolar olan resmi kalkınma yardımları 2023'te 10 milyar dolara çıkmıştır. Türkiye, küresel kalkınma yardımlarının 2002'de yüzde 0,12'sini gerçekteştirirken 2018'de payını yüzde 5,94'e çıkarmıştır. 2023'te yüzde 4,78'e gerileyen Türkiye'nin payına kıyasla kalkınma yardımlarında 10 milyar dolarlık eşik aşılmıştır (Tablo 3). IMF'ye göre Türkiye 2024'te dünya ekonomisinin yüzde 1,22'sini oluşturmaktadır.¹⁸ Küresel kalkınma yardımlarında ise 2002-2023 döneminde yüzde 2,97'lik payı ile kendi ekonomik büyüklüğünün iki katından fazla kalkınma yardımı yapmıştır (Tablo 3). Diğer ülkelerle kıyaslandığında Fransa, İngiltere ve İtalya gibi aktörlerin ekonomik

¹⁷ "AFAD 2022 Faaliyet Raporu, AFAD, (2023), https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Kurumsal-Raporlar/2022-idare-faaliyet-raporu_son_web.pdf, (Erişim tarihi: 21 Mart 2024).

¹⁸ "World Economic Outlook Database", IMF, (2023), <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/October>, (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2024).

büyüklüğüne göre Türkiye'nin gerisinde kaldıkları görülmektedir. Ayrıca Batılı ülkelerin sömürgeci geçmişleri ve kalkınma yardımlarında seçici davranmaları yaptıkları yardımların etkisini azaltmaktadır. Özellikle Fransa'nın Batı Afrika ülkelerine yaptığı yardımlar geri çevrilirken Fransız diplomatların bazı Afrika ülkelerini terk etmesi istenmiştir.¹⁹

TABLO 3. KÜRESEL KALKINMA YARDIMLARI (2002-2023, MİLYAR DOLAR)			
YIL	DÜNYA	TÜRKİYE	TÜRKİYE'NİN PAYI (YÜZDE)
2002	66,19	0,085	0,12
2003	76,60	0,076	0,10
2004	86,92	0,339	0,39
2005	107,05	0,601	0,56
2006	105,51	0,712	0,67
2007	106,63	0,602	0,56
2008	124,65	0,780	0,62
2009	124,40	0,707	0,56
2010	128,40	0,967	0,75
2011	139,27	1,273	0,91
2012	133,35	2,533	1,89
2013	150,95	3,307	2,19
2014	161,30	3,591	2,22
2015	146,60	5,104	3,48
2016	158,58	7,943	5,00
2017	164,78	9,327	5,66
2018	167,11	9,927	5,94
2019	162,83	9,371	5,75
2020	193,24	8,797	4,55
2021	202,11	8,397	4,15
2022	203,99	7,892	3,86
2023	210,00	10,039	4,78
Toplam	3.106,47	92,370	2,97

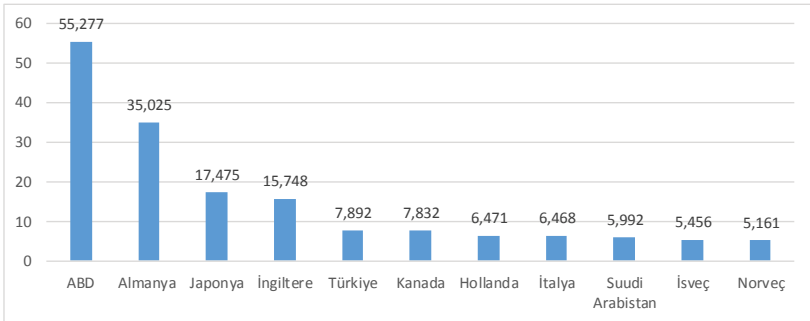
Kaynak: Dünya Bankası ve TİKA

¹⁹ "French Ambassador Expelled from Mali", BBC, 31 Ocak 2022; "French Ambassador to Niger Returns to Paris", Aljazeera, 27 Eylül 2023.

2002-2023 arasında dünya genelinde yapılan kalkınma yardımlarının toplam miktarı 3,1 trilyon dolardır. Bu miktarın yaklaşık 92,37 milyar doları Türkiye tarafından yapılmıştır. Oransal olarak toplam küresel kalkınma yardımlarının yüzde 2,97'si Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir (Tablo 3). Asya başta olmak üzere Afrika ve Balkanlar Türkiye'nin en fazla kalkınma yardımı yaptığı bölgeler olmuştur. Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'nın diğer bölgelere kıyasla Türkiye'den büyük ölçekli kalkınma yardımı almadığı söylenebilir. Ancak ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin ekonomik imkan ve kabiliyetlerinin artması uzak coğrafyalara kalkınma yardımlarını da artıracaktır.

Gelişmiş (yüksek gelirlili) ülkeler ile Türkiye'nin kalkınma yardımları miktar olarak karşılaştırıldığında 2000'ler öncesi dönemde Türkiye'nin geriden takip ettiğini söylemek mümkündür. Fakat 2010'lerden itibaren Türkiye'nin kalkınma yardımlarında hızla aradaki farkı kapattığı ve 2013'ten itibaren de gelişmiş birçok ülkeyi geride bıraktığı görülmektedir. Örneğin OECD'nin 2022'de kalkınma yardımları istatistiklerinden hareketle Türkiye'nin dünyada en fazla kalkınma yardımı yapan on ülke içerisinde yer aldığı görülmektedir. Türkiye toplam olarak pek çok gelişmiş ülkeden daha fazla kalkınma yardımı yapmaktadır (Grafik 1). Türkiye'nin ilerleyen yıllarda artması beklenen milli geliri ve kamu kaynaklarıyla birlikte kalkınma yardımlarına daha fazla kaynak aktarması beklenebilir. 12. Kalkınma Planı'nda (2024-2028) ortaya koyulan Türkiye Yüzyılı perspektifinde de benzer bir vizyonun olduğu belirtilmiştir.²⁰

Grafik 1. Ülkelere Göre Kalkınma Yardımları* (Milyar Dolar)

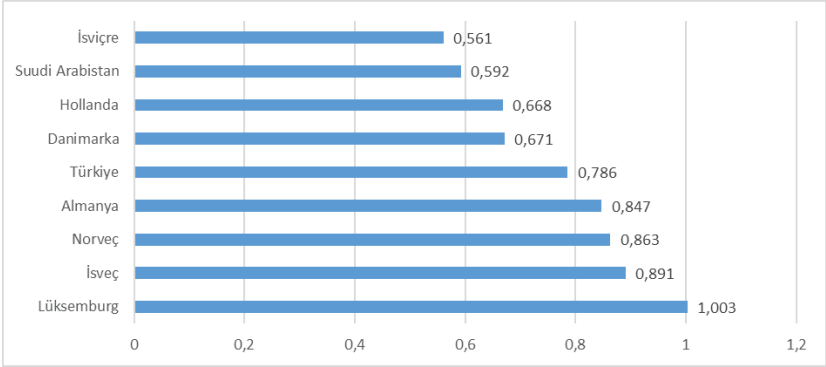
Kaynak: OECD

* Veriler 2022'ye aittir.

²⁰ "On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)", T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2023), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_17112023.pdf, (Erişim tarihi: 21 Mart 2024).

Milli gelir açısından Türkiye'nin kalkınma yardımlarının diğer ülkelerle kıyaslanmasının Ankara'nın benimsediği dış politik önceliklerin daha iyi analiz edilmesine yardımcı olabilir. Çünkü diğer ülkelere göre hem milli gelire oranla hem de miktar olarak daha fazla kalkınma yardımı yapan Türkiye kalkınma tecrübelerini diğer ülkelerle farklı alanlarda paylaşmak istemektedir. OECD'ye göre 2022'de milli gelirine oranla en fazla kalkınma yardımı yapan ülke Lüksemburg olmuştur. Bu ülkeyi İsveç, Norveç, Almanya ve Türkiye takip etmektedir. İngiltere, Fransa ve ABD gibi aktörler yüksek miktarlarda kalkınma yardımları yapsalar da milli gelirlerine oranla düşük bir seviyede bulunmaktadır (Grafik 2).

Grafik 2. Milli Gelire Oranla Kalkınma Yardımları Sıralaması (2022, Yüzde)

Kaynak: "Official Development Assistance (ODA)", OECD, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm>, (Erişim tarihi: 21 Şubat 2024).

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin kalkınma yardımları alanındaki performansı önemli bir tecrübe kazandığını ortaya koymaktadır. Milli gelire oranla kalkınma yardımları sıralamasında dünya genelinde üstlerde yer alan Türkiye gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ilk beş aktör arasında yerini almıştır. 2023'te 10 milyar doların üzerine çıkması beklenen kalkınma yardımlarının Afrika, Asya, Latin Amerika ve Karayipler gibi farklı coğrafyalarda etkili bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Az gelişmiş ülkelerle geliştirilen iş birliğiyle birlikte Türkiye'nin öncelikle bölgesel bazlı yardım politikalarını benimsemesi dikkat çekicidir. Yerel ihtiyaçlara yönelik esnek bir yaklaşım sergileyen Türkiye, kalkınma yardımlarını ülkeler arasında farklılaştırmaktadır. Örneğin doğal afetlerin ardın-

dan devreye alınan acil durum yardımları Türk yardım kuruluşlarının hızla müdahale etmelerine olanak tanımaktadır. Su kaynaklarının sınırlı olduğu bölgelerde su kuyuları açılırken eğitim ve sağlık gibi alanlardaki eksikliklerin hissedildiği coğrafyalarda da hibe şeklinde altyapı projelerine odaklanılmaktadır. Bu stratejik yaklaşım Türkiye'nin kalkınma yardımlarını çeşitli ihtiyaçlara göre yönlendirme ve sürdürülebilir kalkınma için önemli bir katkı sağlama kapasitesini yansıtmaktadır.

Türkiye'nin kalkınma yardımlarındaki mevcut performansı sadece bir rakamsal ivme değil aynı zamanda ülkenin dış politika hedefleri ve öncelikleriyle de yakından ilişkilidir. Türkiye, kalkınma tecrübelerini diğer ülkelerle paylaşarak uluslararası arenada daha etkin bir rol oynama niyetindedir. Bu bağlamda Türkiye'nin kalkınma yardımlarındaki başarısı ekonomik bir gösterge olmanın ötesinde küresel sorumlulukları üstlenme ve uluslararası iş birliğine katkı sağlama isteğini de yansıtmaktadır. Türkiye'nin bu alandaki misyonu kapsayıcı ve sürdürülebilir bir kalkınma vizyonunu benimsemesini ve bu vizyonu diğer ülkelerle paylaşarak küresel kalkınmaya katkıda bulunma taahhüdünü yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin kalkınma yardımları rakamsal bir olgu olmasının yanında stratejik bir hedefin ürünü olarak da öne çıkmaktadır. Bu hedef ülkenin uluslararası arenada güçlü bir aktör olarak konumlanmasına ve kalkınma çabalarında etkili bir rol oynamasına olanak tanımaktadır. İnsani diplomasi vizyonu olarak isimlendirilen ve tarafların ekonomik kalkınmasına yardımcı olmayı amaçlayan Türkiye'nin kalkınma yardımlar, insani perspektifin öne çıktığı dış politik hedefler bütününe işaret etmektedir. Bu hedefler bütünü TİKA, AFAD, YTB, TDV, YEE, TMV ve Türk Kızılay gibi kurumlarla kurumsallaşarak küresel hale gelmiştir. Ayrıca BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde benimsenen bu yaklaşım uluslararası iş birliğini de kuvvetlendirmiştir.

TÜRKİYE'DEKİ SİYASİ PARTİLER VE TOPLUMSAL GRUPLARIN FİLİSTİN MESELESİNE YÖNELİK TUTUMLARI

MAHMUT HAKKI AKIN

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

ÖZET

Ekim 2023'ten itibaren bir soykırıma dönüşerek devam eden Gazze olayları, Türkiye'deki siyasal akımlar tarafından tepkilerle karşılanmıştır. Farklı siyasal akımların olaylara tepkileri tarihsel sürekliliğin mirasını, ideolojik sınırları, iç ve dış siyasete dair konumlanmaları temsil etmektedir. Filistin meselesi, Filistin'in bir zamanlar Osmanlı toprağı olması nedeniyle Türkiye'nin tarihsel bir meselesidir. Buna binaen artık sınırlarımız dışında bir mesele diyerek kolayca kenarda bırakılamamıştır. Filistin meselesinde siyasal partiler, dernekler ve kanaat önderlerinin bazı ortak vurgulara sahip olmalarının yanında birbirlerine tamamen karşıt görüşlere sahip oldukları da görülmektedir. Hatta aynı tarihi ve ideolojik referanslara sahip siyasal gruplar arasında bile bu tür çelişkiler var olabilmektedir. Bu bölümde tarihsel ve siyasal bir mesele olarak Filistin meselesine bağlı bir şekilde son dönemde Gazze'de yaşanan olaylar farklı siyasal görüşlerin perspektiflerinden incelenmiştir.

GİRİŞ

Filistin meselesi, uzun yıllardır Türkiye’de önemli bir gündem konusu olmuştur. Tarihe bağlı dini ve kültürel ilişkilerin yanında coğrafi yakınlık, Türkiye’deki ilginin oluşması ve sürdürülmesinde öncelikle akla gelen hususlardır. Bununla birlikte Filistin’de yaşananlar, Türkiye’deki farklı kesimlerde dönemlere göre farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

İsrail’in resmen kurulduğu 1948, Türkiye’nin de İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçtiği bir döneme denk gelmiştir. Bu geçiş sürecinde yakın coğrafya ile nasıl ilişkiler kurulacağı ve Filistin topraklarında bir Yahudi devletinin kurulması konusu Türkiye kamuoyunda da tartışılmıştır. Devletin dış politikada aldığı yeni pozisyon nedeniyle İsrail’in varlığını kabul eden ve destekleyen anlayışın karşısında özellikle İslamcı ve sol düşüncede İsrail’in kurulmasına eleştirel bakan görüşler daha fazla olmuştur. Ancak bu iki ideolojik yaklaşım meseleyi farklı vurgularla değerlendirmiştir.

Filistin meselesinin farklı siyasal görüşlere mensup parti, dernek ve kanaat önderleri tarafından algılanması ve tartışılması sadece Filistin’de neler olup bittiği sınırlarında kalmamıştır. Siyasal gruplar Filistin’i hem uluslararası etkiler hem de Türkiye’nin kendi gündemi sınırlarında iç siyasal çatışmalar, gerilimler, mesafeler ve bazen de yakınlaşmalar açısından ele almıştır. Dolayısıyla Türkiye’deki siyasal görüşlere göre Filistin meselesi değerlendirildiğinde sadece dış siyaset ve uluslararası ilişkiler değil iç siyaset, tarihsel ve toplumsal dinamikler de dikkate alınmak durumundadır. Örneğin Kudüs’ün işgal edilmesi, meseleye bakışı hem uluslararası hem de iç siyaset dinamikleri açısından değiştirmiştir. “Kendi ulus devlet sınırlarımız dışında bizi ilgilendirmeyen bir çatışma” şeklinde retoriğe dönüştürülebilene bu mesele, Müslümanlar için kutsal bir şehrin işgali sonrasında dini hassasiyetlerin daha fazla öne çıktığı bir konu haline gelmiştir.

Filistin meselesinin Türk siyasal hayatındaki sürekliliğine bakıldığında hangi görüşten olurlarsa olsunlar Türkiye’de iktidarda ya da muhalefetteki siyasetçilerin bazı ortak hassasiyetleri gözettileri görülmektedir. Ayrıca Filistin meselesi Türk siyasal hayatında iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerde yeri olan bir mesele olarak da dikkat çekmektedir.

Hamas’ın 7 Ekim 2023’te İsrail’e yönelik taarruzu, Gazze’de Filistin tarihinin en kanlı olaylarının yaşanmasına sebep olarak gösterilmiştir. Aylardır İsrail güçleri Gazze’de sivil halka karşı çok büyük bir katliama girişerek ço-

ğunluğu çocuk ve kadın on binlerce insanın ölümüne, 1,5 milyon insanın yerinden edilmesine, gıda ve ilaç gibi insani yardımları engelleyerek açlık ve hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur. Şu ana kadar yaşananlar açıkça 21. yüzyılın en büyük soykırım girişimidir. Yedinci ayında halen devam eden saldırılar dünya kamuoyunda ve Türkiye'de önemli bir yer işgal etmektedir. Türkiye'de farklı siyasal grupların uluslararası ve iç siyaset ilişkilerini göz önünde bulunduran bir çeşitlilik dikkat çekmektedir. Siyasal hareketlerin kendi tarihsel sürekliliklerinde döneme ve iktidar ile ilişkilerine bağlı söylem değişiklikleri de fark edilmektedir.

Bu çerçevede bu bölümde Türkiye'de dört temel siyasal eğilimin Gazze'de yaşanmakta olan, ulusal ve küresel etkileri bulunan trajik olaylara nasıl yaklaştıkları genel olarak incelenmektedir.

MİLLİYETÇİLİK VE TÜRLERİNİN TAVIRLARI

Bütün ideolojiler gibi milliyetçilik de kendi içinde birbirine yakın ve uzak yorumlara sahiptir. Türk milliyetçiliği, kendi içinde kökleri Osmanlı'ya uzanan bir geleneğe ve farklı yorumlara sahiptir. Zaman zaman birleşmeler ve yakınlaşmalar yaşansa da siyasal alanda bazı vurgu farklarına bağlı olarak ayrışmalar da yaşanmıştır. Bugün Türkiye'de milliyetçilik düşüncesinin temsili konusunda birbirlerinden ayrılmış siyasal partiler dikkat çekmektedir. Bu siyasal partilerin hemen hepsi ya doğrudan Milliyetçi Hareket Partisi'nden (MHP) ya da MHP'den ayrılarak kurulmuş bir partiden ayrılanlar tarafından kurulmuştur. Büyük Birlik Partisi, İYİ Parti ve Zafer Partisi, farklı milliyetçilik yorumlarına sahip partiler olarak siyasete devam etmektedir. Bu partilerin her biri Türkiye'de asıl Türk milliyetçiliğini kendilerinin temsil ettiği iddiasına sahiptir. Partilerin sadece milliyetçilik yorumları değil güncel siyasal olaylara gösterdikleri tepkiler de değişmektedir. Bu durum Türk milliyetçiliğini temsil eden partiler için de geçerlidir.

Filistin meselesi hakkında tarihsel süreklilikte Türk milliyetçilerinin farklı görüşlerinden ve ifadelerinden bahsetmek mümkündür. Elbette İsrail'in kuruluşu, Arap-İsrail Savaşları, Soğuk Savaş döneminin etkileri ve yakın dönemde Türkiye'de Arap göçmen sayısındaki ciddi artışa bağlı olarak dönemlere göre değişen etkilerden bahsetmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki konjonktürde bugünkü milliyetçiliğin kökleri olarak kabul edilebilecek Türkçü-Turancı milliyetçilik ile Anadolu Türk-İslam

milliyetçiliği anlayışının Filistin meselesindeki gelişmelere ortak bir antisyonist bakış açaŐısıyla yaklaŐtıĐı takip edilebilir. Nihal Atsız, Yahudilik, dÖn-melik, Sabetaycılık, Masonluk ve Siyonizm kavramlarını yazılarında çokça kullanmıştır. Yahudilere ırk olarak olumsuz bakan Nihal Atsız, İsrail kurulduktan sonra bir milli Ölkü etrafında bir araya gelmelerini ise takdir etmiştir.¹ Türk milliyetçiliğinin Anadoluculuk yorumuna sahip olan Nurettin Topçu “Yahudi ise ne hukuki ne ahlaki varlığı olmayan bir bezirgandır. Ne dÖŐünen ne de yapan insandır; o alıp satan adamdır; yani büyük pazarların dolandırıcısıdır” sözleriyle Yahudilik ile kapitalizm ve sÖmürgeci dÖnya sistemi arasında bir ilişki kurmuştur.²

Türk milliyetçiliğinin Filistin meselesine yaklaşımında dini bağları gÖrmezden gelmeyen ancak bir yandan da meselenin Öncelikli muhatabının Araplar olduğuna işaret eden bir anlayış daha çok Öne çıkmıştır. Hatta Türk milliyetçiliğinin Őuur altında Birinci DÖnya Savaşı’nda Araplar için savaŐmak üzere Filistin’e, Hicaz’a ve Yemen’e gidildiği ve buna karşılık Arapların Türk ordusuna destek olmadığı yönünde Önemli bir siyasal tavır bulunmaktadır. MHP Kurucu Genel Başkanı Alparslan TÖrkeŐ, Filistin meselesinde bölgede barışın olması ve bağımsız bir Filistin’in kurulması yönünde gÖrÖŐ bildirmiştir. TÖrkeŐ’in vefatından Önce “Filistin meselesi TÖrkiye’nin meselesidir”³ ifadesi de kayda geçmiştir.

BugÖn MHP’nin 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden itibaren devletin bekası sÖylemi ve siyaseti temelinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile hareket etmesi, her iki siyasal partinin de birbirlerinin hassasiyetlerini gÖzetmelerine sebep olmuştur. Diğer milliyetçi partiler açaŐından bakıldığında ise Ekim’de başlayan Gazze saldırıları sonrasında milliyetçi camiada bölünmÖŐlüĐe bağlı olarak farklı ve hatta birbirinin zıddı kabul edilebilecek çıkmıŐlar yapılmıştır. Öncelikle MHP’nin çizgisi değerlendirildiğinde partinin milliyetçi ve muhafazakar seçmen tabanının desteğini alacak bir çizgi izlediği takip edilebilir.

¹ Yusuf Ziya Bölükbaşı, “Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm: Hüseyin Nihal Atsız Yazıları Üzerine Bir İnceleme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, (2019), s. 302.

² Nurettin Topçu, *İradenin Davası: Devlet ve Demokrasi*, (Dergah Yayınları, İstanbul: 2004), s. 115.

³ Hikmet Selahaddin Gezici ve Yasin TaŐpınar, “Milliyetçi Hareket Partisi”, *Filistin Meselesi: TÖrkiye’de Siyasi Partilerin Yaklaşımları*, der. GÖkhan Bozbaş, (Tezkire Yayınları, Ankara: 2017), s. 147-148.

24 Ekim 2023'te MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Gazze için Türkiye'nin garantörlük teklifini olumlu karşılamış ve şunları söylemiştir:

Milliyetçi Hareket Partisi olarak çağrımız şudur: Eğer bugünden itibaren 24 saat içinde ateşkes sağlanamazsa, saldırılar durmazsa, mazlumların üzerine bombalar bırakılmaya ısrarla devam ederse, milletimle açık açık paylaşıyorum ki Türkiye süratle devreye girmeli, tarihi, insani ve inanç sorumluluğunun gereği her neyse yapmalıdır. Gazze'yi koruma ve kollama misyonunu üstlenmek bize ecdadımızın mirasıdır. Türkiye Cumhuriyeti, Gazze'yi yüzü gülen çocukların şehri, kardeşlerimizin huzur ve güven içinde yaşayacağı bir İslam beldesi yapmaya hazırdır, buna da and olsun, hamd olsun muktedirdir. Sayın Cumhurbaşkanımızın aktif ve çok boyutlu diplomatik mücadelesinde de Türk milleti ve tüm inananlar yanındadır.⁴

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Gazze konusunda AK Parti tabanının da kabul edeceği bir yerde durmuştur. Filistin meselesini doğrudan milli ve dini bir mesele olarak kabul etmiş ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın diplomatik çabalarını desteklemiştir. Ayrıca Hamas'ın terör örgütü olup olmadığı konusundaki tartışmalarda İYİ Parti ve Zafer Partisi'nden ayrılmıştır.

İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Gazze'deki olaylara dair İsrail'in savaş suçu işlediğini ve durdurulması gerektiğini belirterek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin acil toplanması gerektiğini söylemiştir. Ancak AK Parti ve MHP ittifakının söylemlerine mesafesini de göstermiştir:

Netanyahu savaş suçlusudur, bebek katilidir. Netanyahu terörü, Hamas terörü ile aynı şeydir. Netanyahu'nun bu tavrı daha fazla cezasız kalmaz. "Mehmetçik Gazze'ye" diye slogan atan bir şuursuz zihniyetin dolduruşuna gelenler var. Gazze'yi vatan parçası görenler, buyursunlar gitsinler.⁵

Bu ifadelerle dikkat edildiğinde hem MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'ye hem de Gazze'de yaşanan trajediye Türkiye'nin doğrudan ve hatta askeri yollarla müdahil olmasını savunanlara karşı duruş fark edilebilir. İYİ Parti'nin kendi tabanını ve milliyetçilik anlayışını Cumhuriyet İttifakı'ndan ayırt etmek için böyle bir söyleme başvurduğu akla gelmektedir.

Türkiye'de göçmen meselesi üzerinden göçmen karşıtlığı toplumsal bir taban bulduktan sonra MHP'den İYİ Parti'ye geçen ve daha sonra da İYİ

⁴ Utku Şimşek, "MHP Genel Başkanı Bahçeli'den İsrail'in Gazze'ye Yönelik Saldırılarına İlişkin Açıklama", Anadolu Ajansı, 21 Ekim 2023.

⁵ "Meral Akşener: Gazze'yi Vatan Parçası Görenler, Buyursunlar Gitsinler", Politik Yol, 25 Ekim 2023, <https://www.politikyol.com/canli-iyi-parti-lideri-meral-aksener-partisinin-grup-toplantisinda-konusuyor25102023>, (Erişim tarihi: 24 Mart 2024).

Parti'den ihraç edilen Ümit Özdağ, Zafer Partisi'ni kurmuştur. Avrupa'daki aşırı sağ partilerinkine benzer vurgularla Türk milliyetçiliğinde Nihal Atsız çizgisini Kemalist bir yorumla yeniden üreten Zafer Partisi, Gazze konusunda MHP ve İYİ Parti'ye göre daha farklı bir kutbu temsil etmiştir. Özdağ'ın şü sözleri Türk milliyetçiliğinde tarihsel olarak kendisini sürdürmüş yorumlardan birini temsil etmektedir:

Filistin davası, İslam davası değildir. Filistin davası, Türk milletinin davası değildir. Filistin davası, Filistinli Arapların davasıdır. Filistin davası, nasıl İslam davası olsun? Filistin Kurtuluş Örgütü'nün içerisinde Filistinli Hristiyanlar da var, Filistinli ateistler de var, Filistinli Müslümanlar da var. Bu, bir dini dava değil bir milli davadır. Biz, Filistin'i vermemek için Hristiyan ordusuyla savaştık. O zaman yanımızda değildiniz. Öte yandan Kudüs meselesini bir Arap, Filistin davasından ayrı görürüz. Zafer Partisi olarak ve Kudüs'ü de İsrail'in başkenti olarak kabul etmeyiz.⁶

Özdağ'ın bu açıklamalarının MHP ve İYİ Parti'den farklı olarak kendi tabanına hitap etmenin ötesinde özellikle İslamcılara karşı ve hatta onları tahrik etme yönü de bulunmaktadır. Bu ve benzeri açıklamalar sonrasında sosyal medya üzerinden İslamcılar ile Zafer Partililer arasında karşılıklı ithamlarla pek çok polemik yaşanmıştır. Bir kısmı Zafer Partililer olmak üzere bazı milliyetçiler birbirlerinden alıntı yaparak "Filistin benim sorunum değil, Arapların sorunudur, ben Türküm" gibi ifadelerle sosyal medyada etki oluşturmaya çalışmıştır.

İSLAMCILIK VE TÜRLERİNİN TAVIRLARI

Filistin meselesi İslamcılık için çözülmesi gereken bir mesele olmanın ötesinde bir "dava" olarak kabul edilmiştir. Türkiye İslamcılığının Cumhuriyet sonrasında en baştan beri Filistin meselesine karşı hassasiyeti takip edilebilir. Matbuatta yaşanan serbestlik yıllarına denk gelen İsrail'in kuruluş döneminden itibaren Cevat Rifat Atilhan, Eşref Edip Fergan, Raif Ogan, Ömer Rıza Doğrul, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel ve Nurettin Topçu'nun Filistin'de bir Siyonist devletin kurulmasına karşı çıktıkları yazılarına yansımıştır.

Dönem itibarıyla milliyetçilik, muhafazakarlık ve İslamcılığın birbirlerine yakınlığı ve bu isimlerin bir kısmının Türk milliyetçiliğine katkıda bulunan

⁶ "Ümit Özdağ: Filistin Davası, Türk Milletinin Davası Değildir; Filistinli Arapların Davasıdır", T24, 15 Ekim 2023, <https://t24.com.tr/haber/umit-ozdag-filistin-davasi-turk-milletinin-davasi-degidir-filistinli-araplarin-davasidir,1134628>, (Erişim tarihi: 24 Mart 2024).

isimler olduğu dikkate alınmalıdır. Genel vurgu, Siyonizmin baştan itibaren Türklere ve Müslümanlara düşman olduğu, Türkiye'de bürokraside, matbuatta ve akademide etkili olan din karşıtı mason ve dönmelerin Yahudi ya da Yahudilerin çıkarlarına hizmet eden insanlar oldukları şeklindedir. Filistinli Müslümanların öldürülmeleri, yerlerinden edilmeleri ve diğer mağduriyetler de büyük bir Yahudi devletinin kurulması ve önce Arapları daha sonra da Türkleri tehdit edecekleri şeklinde sıkça işlenen temalardır. Zamanla İsrail'in Filistinlileri topraklarından sürgün etmeleri, topraklara daha çok yayılmaları ve Kudüs'ün işgal edilmesi İslamcı fikir adamları ve siyasetçiler için Filistin meselesini sürekli gündemde tutmuştur. Solcuların Filistin meselesine kendi siyasal konumları ve söylemleri üzerinden sahip çıkmaları karşısında İslamcılar 1970'lerde özellikle Fetih ve Yaser Arafat'a karşı mesafeli olmuş ve Filistin'in bir İslam davası olarak kabul edilmesi yönünde çaba göstermiştir.⁷ 1980'ler ve 1990'larda Hamas gibi İslamcı hareketler yükseldikçe söylemini geçmişe göre kısmen değiştiren ve İslami bir yöne çekmeye çalışan Yaser Arafat'a karşı eleştirilerin devam ettiği takip edilmektedir.

Milli Görüş Hareketi, Filistin meselesini ortaya çıkışından itibaren gündemde tutmuştur. Milli Selamet Partisi'nin (MSP) 6 Eylül 1980'de Konya'da düzenlediği Kudüs Mitingi, 12 Eylül 1980'de yapılan darbenin ve MSP'nin kapatılma gerekçelerinden biri olarak kabul edilmiştir. 1980'ler ve 1990'larda Milli Görüş Hareketi'ni temsil eden Refah Partisi (RP), Filistin meselesine sahip çıkmak için konferans, panel, anma toplantısı ve mitingler düzenlemiştir. Milli Görüş Hareketi'nden doğan ve bugün siyasal arenada yer alan AK Parti, Saadet Partisi (SP) ve Yeniden Refah Partisi'nin (YRP) Gazze'deki olaylardan sonra gösterdikleri tepkiler ve hassasiyetler de birbirine yakın tepkilerdir. Elbette SP ve YRP'nin AK Parti'ye yönelik muhalif eleştirileri bulunmakla birlikte İsrail'in terörist tavrı karşısında İslami hassasiyetler gösterme noktasında birleştikleri takip edilebilmektedir.

AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 29 Ocak 2009'da Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu panelinde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e *one minute* ifadesiyle karşı çıkışı ve beyanları sonrasında paneli terk etmesi uluslararası ilişkiler literatürüne Davos Krizi olarak geçmiştir. Arap Baharı

⁷ "Müslümanları Bekleyen Tehlike: Arafat'ın Düşen Maskesi", *Yeniden Milli Mücadele*, Sayı: 17, (1970), s. 11; "Maskesini İndirdiğimiz Komünist Gerillalar", *Yeniden Milli Mücadele*, Sayı: 34, (1970), s. 5; "Arafat Yanlışta İsrar Ediyor", *Tevhid*, Sayı: 20, (1979), s. 12.

ve sonrasında Türkiye ile İsrail arasındaki gerginliklerin devam etmesi sürecinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'in terörist yöntemler uygulayan bir devlet olduğunu sıkça belirtmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin normalleşme seyrinde Filistin'de yaşanan ve Müslümanları mağdur eden herhangi bir uygulama karşısında sessiz kalmamıştır. Ekim 2023'te Hamas'ın taarruzu sonrasında başlayan İsrail'in saldırılarına karşı ifadelerini sertleştirmiştir. 28 Ekim 2023'te Cumhuriyet İttifakı üyesi siyasal parti liderleriyle İstanbul'da büyük bir miting düzenlemiştir. Pek çok konuşmasında İsrail'in bir "terör devleti" olduğunu ve Yahudilere karşı soykırım uygulayan Nazilere benzediğini sıkça dile getirmiştir.⁸ Diplomatik yollarla ateşkes için çaba göstermiş ve İsrail'e kayıtsız şartsız destek veren Almanya'yı ziyaret ettiğinde Almanya Başbakanı Olaf Scholz ile düzenlediği basın toplantısında şu sözleri söylemiştir:

Bizim İsrail'e borcumuz yok ama borçlu olanlar rahat konuşmıyor. Biz Holokost cenderesinden geçmedik. Öyle bir durumumuz da yok.⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Hamas'a destek veren açıklamaları ulusal ve uluslararası kamuoyunda çokça tartışılmıştır. Çünkü Gazze olaylarının başlangıcında Hamas'ın eylemlerinin İsrail'e savunma hakkı verdiği ve Hamas'ın terörist bir örgüt olduğu söylemi hakim bir söylem olarak ortaya çıkarılarak kullanılmıştır.

SP ve YRP ise söylemler konusunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ve AK Parti tabanına yakın durmakla birlikte özellikle İsrail ile ticari ilişkiler konusunda iktidarın ciddi bir adım atmadığını iddia ederek iktidarı eleştirmişlerdir. Bununla birlikte, iktidarın İsrail'le ticareti kısıtlayan son adımı sonrasında, genel eleştirilerin yerini kısıtlanan ürünlerin içerikleri almıştır.

Öte yandan, İsrail'e destek açıklaması yapan firmaların ürünlerini boykot noktasında sivil bir inisiyatif geliştiren İslamcı sivil toplum kuruluşları (STK'lar) da İsrail ile ticari anlaşmaların durdurulması ve ihracatın bitirilmesi gibi taleplerini sıkça dile getirmiştir. Yine STK'lar gıyabi cenaze namazları, yardım kampanyaları ve İsrail'i tel'in eden gösterilerle Gazze'de yaşanan büyük trajediyi gündemde tutmaya gayret etmiştir.

⁸ Seval Ocak, Gazi Nogay, Zafer Fatih Beyaz, Aykut Yılmaz ve Kemal Karadağ, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: BM'de Gazze Kararına Çekimsiz Oy Kullanan Ülkelerin Liderlerine Telefon Açacağız", Anadolu Ajansı, 15 Kasım 2023.

⁹ Mümin Altaş, Zafer Fatih Beyaz ve Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bizim İsrail'e Borcumuz Yok, Ama Borçlu Olanlar Rahat Konuşmıyor", Anadolu Ajansı, 17 Kasım 2023.

SOLCULUK VE TÜRLERİNİN TAVIRLARI

Türk sosyalist hareketi Filistin meselesini 1960'ların sonundan itibaren ve özellikle 1970'lerde önemsemiştir. Deniz Gezmiş ve Cengiz Çandar gibi dönemin önemli isimlerinden bir kısmının Lübnan, Suriye ve Filistin'deki Fetih kamplarına askeri eğitim almaya gittikleri bilinmektedir. Cengiz Çandar 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan beri Filistin direnişinin Türkiye'deki solcuları mıknaş gibi çeken bir efsane olduğunu ve Suriye'deki Filistinli örgütlerle temas kurarak gerekli eğitimi aldıktan sonra Türkiye'de kendi sol fraksiyonlarında askeri birimlerini kurmak amacıyla olduklarını yazmıştır.¹⁰ Filistin meselesinde İslamcılar din kardeşliği ve İslam birliği anlayışına karşı olarak solcuların kapitalizm ve emperyalizm karşıtlığı odaklı vurguları olmuştur. Hatta 1970'lerde Türkiye'deki solcuların Filistin'deki kamplara gitmesinin "hem modern bir gerilla mücadelesi öğrenmek hem de bir halkın topyekün emperyalizme, Siyonizme ve Arap gericiliğine karşı verilen uzun erimli bir halk savaşı" olduğu şeklinde çok yönlü bir ideolojik yorumda bulunanlar da olmuştur.¹¹ Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Arap sosyalizmine bağlı olmasının da Türk solunun sempati duymasında bir karşılığı olduğu kabul edilebilir.

Türk solunun zamanla Filistin meselesine eskisi gibi sahip çıkmadığı ve bu konunun siyasal gündemlerinden yavaş yavaş uzaklaştığı görülmüştür.¹² Bu durumun oluşmasında birkaç sebep tespit edilebilir. Filistin meselesi bir yandan uluslararası kamuoyunda zamanla Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmi odaklarından çıkararak daha İslami bir mesele haline gelmiştir. 1980'lerin sonunda Hamas'ın İhvan-ı Müslimin'den etkilenen İslamcı anlayışı daha da yükselmiştir. Bu uluslararası etkinin bir sonucu olarak Türkiye'de Filistin meselesi İslamcıların meselesi olarak kabul edilmiştir. Böylece Türk solu emperyalizm ve gericilikle mücadele söylemlerinin geri planda kaldığı bir duruma karşı karşıya gelmiştir. Yine de Türk solu için İsrail karşıtlığı; ezilen bir halkın yanında olmak, Amerikan emperyalizmine ve kapitalizme karşı olmak anlamlarına gelmiştir. Filistin'in daha yoğun bir şekilde gündem olduğu hemen her dönemde vurgu bu iddialar üzerine olmuştur.

¹⁰ Cengiz Çandar, *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2012), s. 52.

¹¹ Faik Bulut, *Filistin Rüyası*, (Öteki Yayınları, Ankara: 1995), s. 36.

¹² Bedir Sala, "Türkiye'deki Sosyalist Hareketler", *Filistin Meselesi: Türkiye'de Siyasal Partilerin Yaklaşımları*, der. Gökhan Bozbaş, (Tezkire Yayınları, Ankara: 2017), s. 62.

Türk solunun bir başka temsilcisi olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tarihinde Filistin meselesine yaklaşımının dönemlere göre değişen yönleri takip edilmektedir. Öncelikle 1948'de CHP iktidarı İsrail'i resmi olarak tanımıştır. Böylece Türkiye, İsrail'i uluslararası alanda resmi olarak tanıyan ilk Müslüman devlet olmuştur. CHP'nin 1960'lardan itibaren koalisyon hükümetlerinde ve muhalefette Filistin meselesinde Türk halkının dini inanç ve değerleri konusundaki genel hassasiyetlerini gözetererek hareket ettiği, daha sol görüşe sahip Fetih ve Yaser Arafat'a yakın durduğu takip edilebilir.¹³

Mevcut CHP Genel Başkanı Özgür Özel ise Gazze'deki olaylar sonrasında önce Ekim 2023'te ve ardından Mart 2024'te Hamas'ı terör eylemleri gerçekleştiren bir örgüt olarak tanımlamıştır. Bu açıklamaları nedeniyle gelen tepkiler üzerine Hamas için terör örgütü ifadesini kullanmadığını söylemiştir.¹⁴ Berlin'de katıldığı Sosyalist Enternasyonal Toplantısında Gazze'de ateşkes sağlanması için harekete geçilmesi gerektiğini ve kendisinin de Nisan'da Filistin'e gideceğini söylemiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur:

Bugün Gazze'de yaşananlar, sosyal demokrat ve sosyalist partilerin yüzyılı aşkın bir süredir savunduğu, insan haklarını, ihtiyaç sahiplerinin refahını ve masumların korunmasını amaçlayan ilkelere aykırıdır. Tam da bu yüzden, bu dramı durdurmak için harekete geçmemiz gerekiyor. Cumhuriyet Halk Partisi olarak, parçası olduğumuz Sosyalist Enternasyonal ailesinin Başkanı Pedro Sanchez'in ortaya koyduğu tutumu destekliyor, Birleşmiş Milletler kararlarına ve uluslararası hukuka uyulması; sivil ölümlerine yol açan saldırıların derhal durdurulması, ateşkesin kalıcı olarak sağlanması çağrımızı yineliyoruz. Bizler, dünyanın her yerinde sorun ve çatışmaların çözümünün şiddet ve savaştan değil, diyalog ve iş birliğinden geçtiğine inanıyoruz.¹⁵

Türkiye'de sosyalist solun önde gelen temsilcisi olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise Filistin meselesinde 1970'lerde kabul edilen görüşleri takip etmektedir. TİP'in sosyal medya hesabında "Gazze'de hastane bombalayan, soykırım yapmayı arzulayan katil İsrail'e kınama değil, yaptırım istiyoruz! Filis-

¹³ Selçuk Aslan ve Yusuf Uysal, "Cumhuriyet Halk Partisi Özelinde Filistin Sorunu", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (2019), s. 382.

¹⁴ "Sanal Hafıza Sergisi: Özgür Özel Hamas'a Terör Örgütü Dedi mi?", *Serbestiyet*, 14 Mart 2024, <https://serbestiyet.com/ozel-haber/sanal-hafiza-sergisi/sanal-hafiza-sergisi-ozgur-ozel-hamasa-teror-orgutu-dedi-mi-160213>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2024).

¹⁵ "CHP Genel Başkanı Özgür Özel'den Berlin'de Gazze Çağrısı: 'Sivil Ölümlere Yol Açan Saldırıları Derhal Durdurulmalı'", *CHP*, 9 Aralık 2023, <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-ozgur-ozel-den-berlinde-gazze-cagrisi-sivil-olumlere-yol-acan-saldirilar-derhal-durdurulmalı>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2024).

tin'de yaşanan savaş suçları karşısında sokaklarda olacağız. Türkiye üzerine düşeni yapmak zorundadır!" şeklinde bir tweet paylaşmıştır. Tweete eklenen afişte ise şu ifadeler yer almıştır:

Bu bir etnik temizlik! Bu bir katliam! Kınama değil, İsrail'e yaptırım! Türkiye ile İsrail arasındaki tüm diplomatik, siyasi ve askeri ilişkiler kesilsin. Ticari anlaşmalar derhal iptal edilsin! Savaş suçları nedeniyle İsrail'e yaptırım uygulansın! Gazze'deki sivil halkın can güvenliği derhal sağlansın!¹⁶

Ayrıca TİP tarafından Gazze'de yaşanan olaylarla ilgili çok sayıda tweet paylaşılmış, ateşkes çağrısında bulunulmuş, İsrail aleyhine daha sert ifadeler kullanılmış ve hükümet, İsrail ile ticaret yapma konusunda eleştirilmiştir.

Türkiye Komünist Partisi (TKP) yetkilileri ise Hamas'ın saldırılarının hemen ardından "Filistin direnişi meşrudur" açıklaması yapmıştır. TKP Genel Sekreteri Kemal Okuyan bu konuda pek çok sol parti ve dernekten farklı bir açıklama yapılmasını şu şekilde açıklamıştır:

İsrail devletinin ve emperyalistlerin propagandasına alet olmamak, bu propagandayı geriletmek için! Bakın, bu görüntülerdeki vahşeti ve barbarlığı bizim savunmamız mümkün olabilir mi? Bunların bir bölümü Hamas tarafından çekildi ve servis edildi. Burada da bir hesap var. Ancak on yıllar boyunca sürmekte olan Filistin direnişinin meşruiyetini ortadan kaldırmaya dönük inanılmaz bir kampanya başlatıldı İsrail, ABD ve Avrupa çapında. Buna bir tavır almak, müdahale etmek gerekiyordu her şeyden önce. Filistin direnişinin Türkiye'de sadece siyasal İslamcılar ve cihatçılar tarafından sahiplenilmesi gibi bir tablo ile karşılaşılacaktı. Sonuçta Filistin sorununu "uygar ve barışçı İsraililer, barbar Araplar" algısına kurban etmek istiyorlar. TKP buna boyun eğmez.¹⁷

TKP, antiemperyalist ve antiamerikancı bir vurgunun yanında Filistin meselesinin sadece İslamcılarının bir meselesi olmadığına dikkat çekmiştir. Hatta Filistin direnişini sadece Hamas'ın bir direnişi olmanın ötesinde kabul etmiştir. Bu duruş bir yönüyle sosyalist solun geçmişten gelen mirasını kabullenmek anlamına gelir. Ayrıca Batı medyası tarafından oluşturulmaya çalışılan algı manipülasyonlarına karşı çıkmaya da özellikle vurgu yapılmıştır.

Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) de Ocak'ta İstanbul'da Filistin için bir miting düzenleme kararı almıştır. Kararın kamuoyuna

¹⁶ Türkiye İşçi Partisi, X, 17 Ekim 2023, <https://twitter.com/tipgenelmerkez/status/1714375412015333800>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2024).

¹⁷ "Kemal Okuyan, TKP'nin Filistin Tavrını Anlattı: 'Propagandaya Alet Olmayız'", Haber Sol, 10 Ekim 2023, <https://haber.sol.org.tr/haber/kemal-okuyan-tpknin-filistin-tavrini-anlattı-propagandaya-alet-olmayız-385415>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2024).

ilan edildiği metinde Filistin halkının ve topraklarının adeta silinmek istendiği ve demokrasi ve barış söyleminde yarıőan dÜnya devletlerinin soykırımı suç ortaklığı yaptıkları ifade edilmiştir. DEM Parti seçmen kitlesinin diğer sol partilerle kıyaslandığında İslami hassasiyetlere daha fazla sahip olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Özetle Türkiye’de sol akımları temsil edenler açısından Gazze’de yaşanan olaylar farklı gerekçeler ve vurgularla gündem haline getirilmiştir. Burada da tarihsel süreklilik ve mirasın etkileri takip edilebilmektedir. Antiemperyalist ve antikapitalist vurgulara bağlı daha net bir İsrail karşıtlığı ile Hamas konusunda farklı yaklaşımlar ve toplumu hesaba katan bir siyaset anlayışı genel olarak dikkat çekmektedir.

LİBERALLİK VE TÜRLERİNİN TAVIRLARI

Türkiye’de liberallik ve liberalizm, tarihsel olarak bir burjuva sınıfı oluŐmadıĐı için entelektüeller arasında karşılık bulmuŐsa da toplumsal taban ve siyasal örgütlenme konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Merkez sağ ve sol partilere liberal denilse bile bu liberallik genellikle sınırları net olmayan ve fazlaca Türkiye Őartlarında kendine öĐĐü bir liberalizm olarak yorumlanmıştır. Ancak sonuçta kendilerini doğrudan liberal olarak kabul eden siyasal partiler ve STK’lar da bulunmaktadır. Bu başlıkta Liberal Demokrat Parti (LDP) ve Liberal DÜŐüne Topluluğu’nun (LDT) bölünmesi sonrasında ortaya çıkan iki görüş temsiliyeti üzerinden analiz yapılmıştır.

LDP, Türkiye’de seçimlerde istediği sonuçları elde edememiŐ bir parti olsa da halen siyasette varlığını sürdürmektedir. Partinin web sitesi ve sosyal medya hesapları incelendiğinde Gazze’de yaşanan olaylara dair sadece tek bir tweetin paylaşıldığı tespit edilmiştir. Bu tweet Hamas’ın İsrail’e saldırısının yaşandığı gün Şu ifadelerle paylaşılmıştır:

Terörden yıllarca mustarip bir Ülke olarak İsrail sokaklarında esen #Hamas terö-rünü, her türlü kınadığımız gibi kınıyor; yerel halka sağlık ve barış diliyoruz.¹⁸

Daha sonrasında İsrail’in Gazze saldırıları ve yaşanan trajedi üzerine ise hiçbir paylaşım yapılmamıŐtır. Ayrıca bu konuya temas eden, Güney Afrika’nın İsrail’in Uluslararası Adalet Divanında yargılanması talebi de dahil olmak üzere

¹⁸ Liberal Demokrat Parti, X, 7 Ekim 2023, <https://twitter.com/liberaLDP/status/1710731612898410565>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2024).

herhangi bir konu hakkında da paylaşım yoktur. LDP, mevcut iktidara muhalefet odağında bir siyaset izlemektedir.

LDT'den ayrılan ve AK Parti'ye muhalif bir konumu benimseyen liberallerin katkıda buldukları Özgürlük Gündemi web sitesinde Gazze olayları iki kez değerlendirilmiştir. Mustafa Erdoğan'ın kaleme aldığı "Editör'den" başlığıyla yayımlanan 24 Ekim 2023 ve 30 Ocak 2024 tarihli gündem değerlendirme yazılarında Gazze olaylarına değinilmiştir. Bu yazılarda olayların akışıyla ilgili genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra ABD ve Avrupa'nın İsrail'e desteği, Arap dünyasının sessizliği ve tepkisizliği, AK Parti hükümetinin arabuluculuk çabalarının karşılıksız kalması, "bu savaşın daha da büyüyüp bütün Orta Doğu'ya yayılmadan ve telafisi imkansız kayıplara ve insani dramlara neden olmadan sona ermesi" temennisiyle bitirilmiştir.¹⁹ Mustafa Erdoğan ikinci yazısında ayrıca Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Uluslararası Adalet Divanına başvurusunu değerlendirmiştir. Yazıda başvurunun önemi, İsrail'in hukuken soykırım sanığı haline geldiği, kararın İsrail'in iç politikasında da etkili olabileceği ve Netanyahu hükümetine maliyetleri olabileceği ifade edilmiştir.²⁰

LDT'nin AK Parti'ye daha yakın duran kanadının bir temsilcisi olarak Atilla Yayla, Gazze olaylarının başlamasından itibaren İsrail karşısında ve Gazze halkının yanında olduğunu hem *Türkiye* gazetesindeki köşe yazılarında hem de sosyal medya hesabındaki paylaşımlarda beyan etmiştir. Sosyal medyada düzenli olarak İsrail'in katliamları ve Gazze halkının trajedisine ilgili haberleri, videoları ve sosyal medya içeriklerini takipçileriyle paylaşmıştır. Yayla özellikle sol Kemalistlerin ve Kemalist milliyetçilerin Müslüman bir ülkede yaşamalarına rağmen Hamas'ı terör örgütü olarak kabul etmek suretiyle doğrudan İsrail'e destek verdiklerine dikkat çekmiştir. Yine bu kesimin İsrail'i daha Batılı, ilerici ve çağdaş, Filistinli Müslümanları ise Doğulu, gerici ve çağ dışı gördüklerini ancak asıl Batılı medeniyet değerlerinden bihaber olduklarını savunmuştur.²¹

Türkiye'de liberalizme dair bahsi geçen değerlendirmeleri doğrular bir tarzda kendilerini liberal olarak tanımlayan önde gelen isimlerin Filistin me-

¹⁹ "Editör'den" Özgürlük Gündemi, Sayı: 47, 24 Ekim 2023, <https://oad.org.tr/yayinlar/ozgur-luk-gundemi-47>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2024).

²⁰ "Editör'den", Özgürlük Gündemi, Sayı: 54, 30 Ocak 2024, <https://oad.org.tr/uncategorized-tr/ozgur-luk-gundemi-sayi-54>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2024).

²¹ Atilla Yayla, "Toplum Kesimleri ve İsrail Destekçiliği", *Türkiye*, 14 Şubat 2024.

selesi ve Gazze’de yaşanan son olaylarda farklı görüşleri, daha yakın oldukları büyük siyasal gruplara ve AK Parti iktidarına karşı mesafelerine göre değişmektedir. Buna bağlı olarak ise birbirinden oldukça farklılaşan ve hatta çelişen tavırlar da görülebilmektedir.

SONUÇ

Filistin meselesi, Türk siyasal hayatı bağlamında özgün bir konu olarak ele alınabilecek bir konudur. Çünkü geçmişten bugüne Türk siyasal hayatının blnmşlĞnde bu meselenin bir yeri bulunmaktadır. Buna bağlı olarak ana siyasal akımlar ve ideolojiler meseleyi kendilerine göre kurgulamışlar ve meselenin özellikle belli yönlerini ne çıkarmışlardır. Dolayısıyla Filistin meselesi, din kardeşliği ve Müslüman hassasiyetiyle ilgili bir mesele olarak kabul edildiği gibi emperyalist ve kapitalist sistemle mücadele ya da Türklerden ok Arapların bir meselesi olarak tanımlanabilmiştir. Yedi aydır Gazze’de devam eden olaylara/katliamlara karşı Türkiye’de toplumsal tabana sahip siyasal gruplar hem tarihsel sürekliliğin mirasını taşımakta hem de döneme bağlı oluşan şartlar ve iç siyaset üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Milliyetçiler, Türkiye i siyasetinde kendi içlerindeki blnmşlĞe bağlı olarak Filistin meselesine birbirlerinden çok farklı Şekilde bakmaktadır. MHP, AK Parti ile yakın ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı destekleyen bir konumdadır. Gazze’de yaşananlara dini ve tarihten gelen milli bir mesele olarak yaklaşılması ve devlet olarak inisiyatif alınması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşılık CHP ile ittifak ortaklığını bitirse bile İYİ Parti bir taraftan İsrail’i kınamakta ve ateşkes çağırısında bulunmakta bir taraftan da Hamas’ı olaylarla ilgili sorumlu görmekte ve terörle ilişkilendirmektedir. İYİ Parti, dini ve tarihi bağı kabul etmekle birlikte Filistin meselesinin Türkiye’nin iç meselesi gibi kabullenilmesine mesafeli yaklaşılmasını savunmaktadır. Zafer Partisi ise Filistin meselesinin bir İslam davası meselesi olmadığını, Arapların bir meselesi olduğunu ve Hamas’ın terör rgt olduğunu savunmaktadır. Gazze’de olaylar başladıktan sonra sosyal medyada farklı gruplarla ve özellikle de İslamcı ve muhafazakar kesimlerle en çok tartışmaya giren grup da Zafer Partililerdir. Muhalif milliyetçiler, AK Parti ve MHP’ye özellikle İsrail ile ticari ilişkiler üzerinden sert eleştiriler getirmektedir.

İslamcılar için Filistin meselesi başından itibaren Müslümanları ilgilen-diren asli bir mesele olmuştur. İslamcılar, Hamas’ı bir terör rgt olarak

kabul etmemekte, tarihsel süreçte Filistin topraklarının haksız bir şekilde işgal edilmesine ve Filistinli Müslümanların uğradıkları haksızlıkların Hamas'ın saldırılarıyla başlamadığına dikkat çekmektedir. SP, YRP ve Gazze konusunda aylardır yoğun bir mesai harcayan İslamcı STK'lar AK Parti'nin söylemlerini ve hassasiyetlerini paylaşmakla birlikte boykot ve ticari ilişkiler gibi konularda bazı tereddütleri dile getirmektedir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, olayların başlamasından itibaren Hamas'a destek veren ve İsrail'i terör devleti olarak tanımlayan sözler söylemekten çekinmemiştir. Erdoğan açıkça şu ifadeyi kullanmaktan çekinmemiştir: "Hamas bir terör örgütü değil topraklarını ve vatandaşlarını koruma mücadelesi veren bir kurtuluş ve mücahitler grubudur." Bu açıklamasını daha sonra birkaç defa tekrar etmekle Erdoğan, Hamas konusundaki yaklaşımından herhangi sapma belirtisi göstermemiştir. Bunun yanında, Erdoğan ve hükümeti ateşkes için çeşitli diplomatik yollara da başvurmuştur. Ayrıca, bir yandan da insani yardımın Gazze'ye iletilmesi konusunda tüm imkanlar seferber edilmekte, refakatçileri ile birlikte bazı yaralıların/hastaların Türkiye'ye getirilip tedavi edildiği de bilinmektedir.

Türkiye'de sosyalist sol hareketin tarihinde Filistin meselesi çok önemli bir yer işgal etmiştir. Filistin'in İsrail'e karşı direnişi Türk solu tarafından emperyalizme ve kapitalizme karşı bir dava olarak savunulmuştur. Bazı solcular gençlik yıllarında Filistin'de askeri eğitim almıştır. Zamanla Filistin davasında Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizminin etkisinin azalıp İslamcı yorumun öne çıkması, sol içinde Filistin meselesine yüklenen anlam ve değerde değişmelere sebep olmuştur. Çünkü Türkiye'de de Filistin meselesi, Kudüs'ün işgali öne çıkarılarak daha çok İslamcılarının bir meselesi haline gelmiştir. Bu etkiler Gazze olaylarında da kendisini göstermiştir. Sosyal demokrat bir parti olarak CHP, Hamas'ı terör eylemleri gerçekleştirmekle eleştirirken insani trajedinin son bulması çağrısında bulunmuştur. TİP ve TKP ise İslamcılardan sonra en sert İsrail karşıtlığını temsil eden partiler olarak dikkat çekmektedir. İsrail'i emperyalist, işgalci ve kapitalist sistemin Ortadoğu'daki bir unsuru olarak kabul eden sosyalist sol söylemde Filistin halkının özgürlüğü vurgusu da dikkat çekmektedir. Bu siyasal görüşlere sahip olanlar meseleyi İslami bir bağlam içinde yorumlamaktan da kaçınmaktadır. DEM Parti de kendi siyasal söylemine göre halkların bağımsızlığına referansla Filistin halkının yanında yer aldığını iddia etmektedir.

Türkiye’de kendilerini liberal olarak tanımlayanların Filistin meselesine bakışları ise birbirlerinden uzak ve hatta birbirleriyle çelişkili bir durumdadır. AK Parti iktidarına muhalefet söylemiyle öne çıkan LDP, olaylara kayıtsız bir konumu benimsemiştir. Gezi olaylarından sonra bölünen LDT’nin iki fraksiyonunda ise olaylara nötr bir yaklaşım sergileme ile Gazze halkının trajedisini paylaşma ve İsrail’e karşı Filistin halkının yanında net bir şekilde durma eğilimleri görülmektedir.

Gelinen noktada Gazze’ye yönelik Türkiye tarafından söylemsel zeminde net tavırlar, diplomatik tüm çabalar, insani yardım düzlemindeki adımlar açıkça ortaya konmasına rağmen “Herhangi bir şey yapılamıyor” şeklindeki algının zaman zaman ön plana ge(tiri)ldiği, hatta bazen toplumsal düzlemde bir kanıksama ve alışma durumuna dönüştüğü söylenebilir. Bu nedenle olsa gerek, Erdoğan’ın İsrail karşıtı söylemini, diplomatik ve insani çabalarını bir hamle daha öteye geçirip İsrail ile ticari ilişkileri sınırlandırmaya yönelik son adımı, yapılan bazı algı çalışmalarını da boşa çıkarabilir.

Öte yandan Türkiye’de STK’lar, dernekler ve vakıflar hem meselenin gündemden düşmemesi noktasında hem de Gazze’ye acil insani ihtiyaçları ulaştırmakla ilgili çalışmalara devam etmektedir. Farklı toplumsal tabanlara hitap eden siyasal hareketler ve partiler de bu meselede tarihsel birikime bağlı olarak ulusal ve uluslararası şartlar ve güncel siyaseti hesap ederek söylem geliştirmektedir. Buna bağlı olarak farklı siyasal görüşler etrafında meseleyi sahiplenme, meselenin çözümünü temenni etme ve meseleye kayıtsız kalma gibi farklı yaklaşımlar söz konusudur.

2. BÖLÜM TÜRK DIŞ
POLİTİKASININ
2023
GELİŞMELERİ

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2023

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

MUSTAFA CANER

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2023 yılında Türkiye ve İran gibi iki önemli bölge ülkesinin iş birliği yerine rekabet eksenli bir ilişkiye sahip olmasının Ortadoğu için ne kadar olumsuz sonuçları olacağına görüldüğü bir yıl oldu. 7 Ekim'de Hamas tarafından İsrail'in işgali altındaki topraklara gerçekleşen saldırının ardından İsrail'in Gazze halkına karşı başlattığı soykırımın başta ABD, İngiltere ve Almanya olmak üzere Batılı devletler tarafından genel olarak desteklenmesi, gözleri bu soykırım cephesini dengeleyecek bir bölgesel ya da küresel karşı cephe arayışına yöneltti. ABD ve İsrail merkezli Siyonist imparatorluğu dengeleyebilecek kapasiteye kısmen sahip olan Çin, Rusya ve Hindistan gibi aktörlerin bir kısmının Gazze ile yeterince ilgilenmemesi, Hindistan gibilerin ise İsrail'e destek vermeyi seçmesi Ortadoğu'dan ya da genel olarak İslam dünyasından Gazze soykırımına karşı duracak bir gücün çıkıp çıkmayacağına sorulması sonucunu doğurdu. İslam dünyasının toplam ekonomik gücünün (GSYH'sinin) sadece ABD'nin

bile ancak üçte biri kadar olması, toplam yıllık askeri harcamalarının ise yine ABD'nin dörtte biri kadar bile olmaması böyle bir dengelemenin zorluğunu ortaya koydu. Daha acı olan gerçek ise İslam dünyasında ekonomik ve askeri kapasitesi en yüksek olan ülkelerin Gazze soykırımını durdurmak konusunda bu soykırıma destek veren ülkelerin gösterdiği dayanışmanın çok uzağında kalmaları oldu.

Türkiye ve İran bahsi geçen bu rakamlara ve güç dengesizliğine rağmen iş birliği yapmaları durumunda Gazze soykırımını engelleme konusunda etki doğurabilecek iki ülkedir. Ancak her iki ülkenin tutumlarına ve iki ülkedeki medyanın genel yayın politikalarına bakıldığında Gazze'ye sahip çıkma konusunda iş birliği yapmak yerine bu mesele üzerinden karşı tarafa saldırının daha çok öne çıktığı görüldü. İran'daki bazı çevreler Türkiye ve özellikle de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Filistin politikasını haksız yere eleştirdikleri gibi Türkiye'deki bazı çevreler de İran'a yönelik ağır eleştirilerde bulundular. Siyonist saldırganlığına karşı özellikle ekonomik ve diplomatik alanlarda ortak bir cephe oluşturmanın zorunlu olduğu bir dönemde, İsrail saldırganlığını bir kenara bırakıp Gazze politikası üzerinden Türkiye'nin imajını karalamaya çalışan İranlı çevreler ile aynı mesele üzerinden İran algısını kötüleştirmeye çalışan Türkiyeli çevreler Siyonistlerin Ortadoğu'daki işlerini kolaylaştırma konusunda bilerek ya da bilmeden iş birliği yaptı.

Türkiye ile İran'ın birtakım sorunlara sahip oldukları ve bu sorunların iki ülke ilişkilerini zaman zaman gerginleştirdiği bir gerçektir. Ancak Gazze soykırımını sırasında ne kadar sağlam bir ittifak olduğunu bir kez daha ispatlayan İsrail-ABD-İngiltere-Almanya-Fransa-Kanada-Hollanda (ve daha birçok ülke) ittifakının saldırganlığına karşı Türkiye'nin, İran'ın, Mısır'ın, Suudi Arabistan'ın tek başına karşı koyabilmeleri ve bağımsız bir dış politika izleyebilmeleri mümkün değildir. Söz konusu ABD-İsrail merkezli Siyonist ittifakın en fazla saldırısı altında kalan İran ve Türkiye'nin Gazze soykırımını sırasında bile bu "şer ittifakı"ndan gelen tehditlere karşı iş birliği arayışı içine girmek yerine birbirlerine zarar verici bir tavır içinde olmaları Ortadoğu'nun barışa uzak olmasının temel nedenidir. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım Avrupa'daki geleneksel rakipler için bir "dip noktası" oluşturmuş ve bugünkü AB'ye varan bir iş birliği sürecine girmeleri için zemin oluşturmuştur. Bu sayede Avrupalılar kendi aralarında savaşmaya son vermiş ve yetmiş beş yıllık bir barış ve iş birliği dönemi inşa etmiştir. İsrail-ABD eliyle

gerçekleştirilen Gazze soykırımı da Ortadoğu ülkeleri ve halkları için artık “dip nokta” sını oluşturmalı ve Ortadoğu’yu AB benzeri bir barış havzasına dönüştürmeleri için gerekli işaret olarak görülmelidir. Yoksa bu soykırımdaki tepkisizlikten cesaret alan Siyonist cephe Ortadoğu halkları için yeni felaketler ve “dip nokta”ları hazırlamaktan imtina etmeyecektir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye ve İran’ın siyasi ilişkilerinde geleneksel rekabet-iş birliği dengesinde rekabet boyutunu temsil eden ayrışmaların tam da bölgenin birliğe olan ihtiyacının en güçlü hissedildiği bir dönemde minimize edilememesi, başta Filistin olmak üzere pek çok bölgede sorunların devamlılığına sebep olmuştur. Ancak iki büyük gücün diplomatik araçları en azından var olan sorunların derinleştirilmemesi üzerine kullanmaları olumlu bir gelişmedir. Bu anlamda Türkiye’nin genel normalleşme temayülünün bir unsuru olan dengeli yaklaşımını İran’a karşı da sürdürdüğü söylenebilir. İran’dan da en azından resmi hükümet kanallarınca söz konusu yaklaşımı zedelemeyecek karşılıklar gelmiştir. Ancak tekrar vurgulamak gerekirse bu durum sadece ayrışmaların görünürlüğünü azaltmakta fakat ayrışmaların kendisini azaltmamaktadır.

OLUMLU DİPLOMATİK ETKİLEŞİMLER

Yıl boyunca bahsi geçen diplomatik temaslar, Türkiye-İran hattında istikrarsız bir tablonun ortaya çıkmaması adına süreklilik arz etmiştir. Dışişleri bakanlarının diyalogu aktörlerin bölgesel sorunlar karşısındaki farklı pozisyonlarının çatışmaya evrilmemesi adına faydalı olmuştur. Özellikle Türkiye’nin 6 Şubat depremleriyle sarsıldığı bir dönemde pek çok ülkeyle gerçekleşen deprem diplomasisi, komşumuz İran ile ilişkilere de olumlu katkıda bulunmuştur. İran’dan gelen dayanışma mesajları ve yardımlar felaket anlarında yapıcı reflekslerin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. “Asrın felaketi”nin hemen ardından İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı telefonla aramış ve taziye mesajını iletmiştir.¹ Yine mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile yaptığı görüşmede İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan “Türkiye’nin güneyinde meydana gelen acı deprem olayı beni, İran hükümetini ve milletini derinden etkiledi ve üzdü. Bu olaydan zarar gören ai-

¹ “İran Cumhurbaşkanı Reisi’den Erdoğan’a Taziye Telefonu”, TRT Haber, 7 Şubat 2023.

leler başta olmak üzere, cumhurbaşkanına ve aziz Türkiye Cumhuriyeti halkına başsağlığı diliyoruz. Bu zor durumda Türk milletinin ve hükümetinin yanında-
yız” diyerek dayanışma mesajı vermiştir.² 8 Mart’ta Abdullahiyan’ın Ankara’yı
ziyareti vesilesiyle düzenlenen basın toplantısında konuşan Dışışleri Bakanı
Çavuşoğlu, İnan’dan gelen yardımlara hususan teşekkür etmiştir. İnan’dan gelen
150 kişilik arama kurtarma ekibi ve İnanlı görevlilerin Adıyaman’da kurdukları
sahra hastanesinin faaliyetlerinin yanında pek çok insani yardım malzemesinin
ulaştırılması gibi detaylar Çavuşoğlu tarafından zikredilmiştir.³

Ankara-Tahran ilişkilerinin 2010’larda bozulmasının en önemli sebebi Su-
riye iç savaşında takındıkları farklı tavırlardı. Türkiye, Suriye’de demokratik
bir açılımın gerçekleşmesi adına muhaliflerin seslerine kulak verilmesi gerek-
tiğini ifade ederken İnan ise Esed’in antidemokratik tutumunu değiştirme-
mesini desteklemişti. Silahlı çatışma ve iç savaşa dönüşen süreçte Ankara ve
Tahran farklı cephelerde yer almışlardı. Astana süreci ile bir nebze toparlanan
ilişkilerin daha üst seviyeye çıkabilmesi, Suriye’de siyasi çözüme ulaşılması-
yla mümkün hale gelecektir. Bu anlamda Türkiye ile Suriye arasında başlayan
normalleşme sürecine destek veren ülkelerden biri de İnan’dır. Normalleşme
sürecine dair ilk görünür adım 25 Nisan’da Moskova’da atılmıştır. Türkiye,
Suriye, İnan ve Rusya’nın savunma bakanları ve istihbarat başkanlarının katılı-
mıyla düzenlenen toplantıya dair Milli Savunma Bakanlığının yayımladığı
açıklamada şu cümleler yer almıştır:

Suriye’deki güvenlik durumunun güçlendirilmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin
normalleştirilmesi alanında atılabilecek somut adımlar, Suriye topraklarında
her şekliyle terör örgütleri ve tüm aşırılıkçı gruplarla mücadele, Suriyeli mül-
tecilerin topraklarına dönmelerine yönelik çabaların yoğunlaştırılması konuları
ele alınmıştır.⁴

Daha sonra taraflar 10 Mayıs’ta Moskova’da dışışleri bakanlarının katılımı-
yla bir başka zirve gerçekleştirmiştir. Türkiye Dışışleri Bakanlığının açıklama-
sında zirvenin olumlu bir atmosferde geçtiği ve görüşmelerin devam ede-

² “Emir Abdullahiyan İnan’ın Türkiye’deki Deprem Bölgesi için Yardıma Hazır Olduklarını Vurguladı”, IRNA, 7 Şubat 2023.

³ “Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun İnan Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı, 8 Mart 2023, Ankara”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 8 Mart 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-iran-disisleri-bakani-ile-yaptigi-ortak-basin-toplantisi-8-3-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2024).

⁴ Sarp Özer, “Türkiye-Rusya-Suriye-İnan Dörtlü Toplantısı Moskova’da Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 26 Nisan 2023.

çeği, bu hususta dışişleri bakan yardımcılarının dört ülkenin savunma bakanları ve istihbarat başkanlarıyla koordineli olarak bir yol haritası hazırlamak üzere görevlendirildiği ifade edilmiştir.⁵ Daha sonra ise 20-21 Haziran arasında Astana'da yine aynı tarafların dışişleri bakan yardımcılarının katılımıyla 20. Astana Zirvesi düzenlenmiştir. Ancak bu kez diğer Astana zirvelerinden farklı olarak Türkiye-Suriye normalleşmesi görüşmelerde merkezi bir yer tutmuştur. Zirve sonrasında açıklanan ortak bildiride Türkiye-Suriye normalleşmesi adına yapılan çalışmaların önemine dikkat çekilmiş ve bu çalışmaların cumhurbaşkanları düzeyinde bir görüşmeyi mümkün kılmak adına sürdürülmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁶ Devam eden süreçte yeni Dışişleri Bakanını Hakan Fidan, İran'a ilk resmi ziyaretini 3 Eylül'de gerçekleştirmiş ve Suriye ile normalleşme konusunu da bu ziyarette ele aldıklarını belirtmiştir. Bu anlamda "Bizim Suriye hükümetinden ve onlarla yapacağımız iş birliğinden beklentilerimiz net" diyen Bakan Fidan, mültecilerin güvenli geri dönüşlerinin sağlanması ve terörle mücadelede Suriye yönetiminin atmasını bekledikleri adımlar konusunu vurgulamıştır. Ayrıca normalleşme konusunda dörtlü mekanizmanın çalıştığını da sözlerine eklemiştir.⁷ Son olarak 23 Eylül'de BM Genel Kurulu vesilesiyle New York'ta bulunan Astana Platformu paydaşları, dışişleri bakanları toplantısı formatıyla Suriye meselesini görüşmüştür.⁸ Şüphesiz ki normalleşmenin başarılması bölgesel dengelerin de buna izin vermesiyle mümkündür. 7 Ekim sonrası süreçte Türkiye-Suriye normalleşmesi de duraklamıştır. Ancak Türkiye ve İran taraflarının yıl içerisindeki diplomatik çabaları iç savaştan beri en yoğun seviyede gerçekleşmiştir.

⁵ "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ve Suriye Arap Cumhuriyeti Dışişleri ve Gurbetçiler Bakanı Faysal Mikdad Arasında Gerçekleşen Görüşme Hakkında Ortak Açıklama, 10 Mayıs 2023, Moskova", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Mayıs 2023, <https://www.mfa.gov.tr/tc-db-mevlut-cavusoglu-rf-db-sergey-lavrov-iic-dbi-huseyin-emir-abdullahiyan-sac-db-faysal-mikdad-gorusme-hk.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2024).

⁶ Meiramgul Kussainova ve Mehmet Şah Yılmaz, "Astana Garantörleri Suriye-Türkiye İlişkilerinin Normalleştirilmesine Yönelik Sürecin Sürdürülmesinin Önemi Vurguladı", Anadolu Ajansı, 21 Haziran 2023.

⁷ "Bakan Fidan'dan Irak'a Kerkük Uyarısı: Süratle Son Verilmesini İstiyoruz", *Milliyet*, 3 Eylül 2023.

⁸ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın BM 78. Genel Kurulu Kapsamında Yaptığı Basın Toplantısı, 23 Eylül 2023, New York", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Eylül 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-bm-78-genel-kurulu-kapsaminda-yaptigi-basin-toplantisi-23-9-2023-new-york.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 23 Şubat 2024).

İki ülkenin diğer bir bölgesel ayrışma konusu ise Güney Kafkasya denklemi-nde hususan Zengezur Koridoru'nun hangi istikameti kullanarak faaliyete geçeceği üzerineydi. Azerbaycan ve Türkiye, Nahçıvan-Ermenistan-Azerbaycan hattının bu anlamda kullanıma açılması gerektiğini savunmuşlarsa da bu talebe İran tarafı son üç yılda oldukça ayak diretmişti. Hatta İran ve Azerbaycan arasında tansiyon zaman zaman yükselmiş ve karşılıklı düzenlenen askeri tatbikatlarla gerginliğin dozu oldukça artmıştı. İran tarafı Zengezur'un Ermenistan'dan geçmesini "sınır değişimi" olarak görüyor ve buna müsaade etmeyeceğini ifade ediyordu. Bu minvalde İran'ın dillendirdiği bir başka argüman ise "İsrail ve Siyonistler" in Güney Kafkasyadaki varlıklarının o bölgede karışıklık çıkarmaya hizmet ettiği yönündeydi. Bununla ilgili olarak Abdullahiyan'ın 8 Mart'taki Türkiye ziyaretinde söyledikleri dikkate değerdir. Abdullahiyan, "Kafkasya'daki sorunların temeli Siyonistlerin oraya ayak basmasıdır. İran, tüm tarafları İsrail konusunda uyanık olmaları ve İsrail'in Kafkasya'ya ayağını açmamaları konusunda uyarıyor" şeklinde konuřarak⁹ Azerbaycan ve İsrail arasındaki iyi ilişkileri ve dolaylı olarak da Türkiye'nin bu denklemdeki pozisyonunu hedef almıştır.

2023'te bu konuda da tansiyonu düşürecek gelişmeler yaşandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan ziyareti dönüşünde gazetecilere yaptığı açıklamalarda Zengezur Koridoru'nun İran topraklarından da geçebileceğini ifade etti. Bu açıklamaya İran tarafının tepkisi son derece olumlu oldu. Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Nasır Kenani "Ulaşım yollarının herkesin menfaatini sağlayacak, refah getirecek şekilde geliştirilmesine katılıyoruz" diyerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamalarını desteklemiş oldu.¹⁰ Bu olumlu açıklamaların hemen ardından Güney Kafkasya konulu 3+3 toplantısı 23-24 Ekim arasında Tahran'da düzenlendi. Gürcistan dışışleri bakanının katılmadığı toplantıda diğer platform üyesi ülkelerin temsilcileri hazır bulundu. Dışışleri Bakanı Hakan Fidan'ın Türkiye'yi temsil ettiği toplantıda bir sonraki toplantının Türkiye'de yapılması kararlaştırıldı.¹¹

Bütün bunların dışında önemli günler ve yıl dönümlerinde paylaşılan tebrik mesajları da ilişkilerin sıcak tutulması adına faydalı olmuştur. Cumhurbaşkanı

⁹ "İran ve Türkiye Dışışleri Bakanlarından Ortak Basın Toplantısı", MEHR, 8 Mart 2023.

¹⁰ "İran: Ulaşım Yollarının Herkesin Menfaatini Sağlayacak Şekilde Geliştirilmesine Katılıyoruz", TRT Haber, 2 Ekim 2023.

¹¹ Haydar Şahin, "Bir Sonraki 3+3 Formatındaki Güney Kafkasya Toplantısı, Türkiye'de Yapılacak", Anadolu Ajansı, 24 Ekim 2023.

Erdoğan'ın seçim zaferinin ardından mevkidaşını arayıp tebrik eden isimlerden biri de İran Cumhurbaşkanı Reisi olmuştur. Bu vesileyle ikilinin telefon görüşmesinde bölgesel meseleler de ele alınmıştır.¹² Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı vesilesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı tebrik eden Reisi "İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki iş birliği ve karşılıklı anlayışın, iki millete hayırlar ve değerli kazanımlar, bölgeye ve dünyaya da barış, istikrar ve refah getireceğine inanıyorum" şeklinde konuşmuştur.¹³ Benzer şekilde iki ülkenin resmi yetkilileri muhtelif zamanlarda yaptıkları açıklamalarla olumlu mesajlar vererek ilişkileri dengede tutmaya çalışmıştır. Fars dili ve edebiyatı uzmanı Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç'a 2023'te Türkiye'nin Tahran büyükelçisi görevi tevdi edilmiştir. Büyükelçi Kırlangıç göreve gelmesinin ardından verdiği ilk röportajda Türkiye olarak İran'a uygulanan yaptırımlara karşı çıktıklarını ve bu yaptırımların "haksız" olmasının yanı sıra Türkiye'nin de ticari çıkarlarına zarar verdiğini ifade etmiştir.¹⁴ Bu açıklama yaptırımlar gibi hayati bir konuda Türkiye'nin geleneksel yapıcı tavrının devamı niteliğindedir. Bir diğer taraftan da Türkiye'nin ABD'nin baskılarına rağmen komşusuyla ilişkisinde özerk hareket etmek istediğini ifade etmektedir.

BÖLGESEL MESELELERDE AYRILIKLAR

Türkiye'nin "Aksa Tufanı" yaklaşımı itidalli ve ateşkes odaklı bir nitelik arz etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'in katliamlarını kınayıp tedricen tonunu oldukça sertleştirmiş, Hamas'ın bir direniş örgütü olduğunu söylese de sivilleri hedef almasına da karşı çıkmıştır. Türkiye'nin insani kayıpları sona erdirmeye yönelik diplomatik yaklaşımı karşısında İran'ın ise ateşkesten ziyade bölgesel siyasetinin askeri araçlarını harekete geçirdiği görülmüştür. İki ülkenin yaklaşımlarındaki bu temel farklılık Gazze meselesinde neyi öncelikleli ile alakalıdır. İran'ın tavrı İsrail'e karşı silahlı mücadelenin vekil unsurları aracılığıyla derinleştirilmesi doğrultusunda şekillenmiş ve diplomatik çözüm arayışları dışarıda bırakılmıştır. Buna mukabil Türkiye ise "Temas Grubu" ve

¹² "İran Cumhurbaşkanı Reisi'nden Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Tebrik Telefonu", TRT Haber, 30 Mayıs 2023.

¹³ "Dünyadan Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıl Dönümü Dolayısıyla Kutlama Mesajları", Anadolu Ajansı, 29 Ekim 2023.

¹⁴ "Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi: İran'a Yönelik Zalimce Yaptırımlar Bizi de Tehdit Ediyor", IRNA, 13 Nisan 2023.

“garantörlük” gibi somut teklif ve pratik adımlarla meseleye yaklaşmayı tercih etmiştir. İnan’ın tavrına yönelik zımnî bir eleştirî Dışışleri Bakanı Hakan Fidan tarafından yapılırken İnan tarafı ise Türkiye’yi İsrail ile petrol ticareti yaptığı gerekçesiyle şiddetli biçimde eleştirmiştir. Dışışleri Bakanı Fidan 7 Ekim sonrası süreçteki bir açıklamasında Türkiye ve İnan arasındaki yaklaşım farklılığının altını şöyle çizmiştir:

İnan’ın özellikle kendine bağı müzahir milis gruplar üzerinden oluşturduğu direniş hattı, söylemi ve bunu pratiğe dönüştürme şekli, bölge politikalarında kendi tabanı nezdinde meşruiyet kazanırken, İsrail için ise büyük bir tehdit oluşturuyor. Son yıllarda İnan’ın, İsrail’den intikam alma çabası ile Hamas’ın özgürlük çatışmasının keşiştiği bir alan var. Karşılıklı olarak birbirlerinden istifade ettikleri görülüyor. Burada şu an itibarıyla bizim önceliğimiz yaşanan çatışmanın coğrafi yayılmasının önlenmesidir.¹⁵

İnan tarafının ateşkesi değı İsrail ile çatışmayı büyötmeyi öncelmesi de dikkat çekmiştir. Bu anlamda Türkiye, İnan üst düzey resmi makamlarının isim vererek eleştirdikleri bir ölke olmasa da dolaylı olarak işaret ettikleri bir ölke olmuştur. İnan dini lideri Ali Hamaney, Kasım ayının başında İsrail ile Müslöman ölkelere arasındaki petrol ticaretinin sona erdirilmesi çağrısında bulunmuştur.¹⁶ Bunun üzerine 9 Kasım’da Tahran’daki Türkiye Büyökelçiliğı önünde toplanan bir grup, Türkiye’nin İsrail’e petrol sevkiyatında bulunduğı gerekçesiyle protesto gösterisi düzenlemiştir.¹⁷ İnan’da büyükelçilikler önünde bu türden protestoların yapılması resmi otoritelerden alınan izinle mümkündür ve böyle bir eyleme izin verilmesi Tahran’ın Türkiye’ye yönelik yaklaşımını göstermektedir. Yine benzer bir protesto 18 Aralık’ta Meşhed kentindeki Türk Konsolosluğu önünde gerçekleşmiştir. İnan mediasında “öğrenciler” olarak geçen protestocular Türkiye’yi “İsrail’e petrol sevkiyatı yaptığı” gerekçesiyle protesto etmiştir.¹⁸

Türkiye ve İnan arasındaki yaklaşım farklılığının başka tezahürleri de olmuştur. 11 Kasım’da olağanüstü toplanan İslam İş Birliğı Teşkilatı’nın (İİT)

¹⁵ Sümeyye Dilara Dinçer, Büşranur Koca, Gökhan Çeliker ve Tuğba Altun, “Dışışleri Bakanı Fidan, Terör Örgütlerinin Her Eylemini ‘Adrese İade’ Ettiklerini Söyledi”, Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2023.

¹⁶ “Iran’s Supreme Leader Calls for Blocking Oil Exports to Israel”, *Şarku’l-Evsat*, 2 Kasım 2023.

¹⁷ “تجمع مردمی دانشجویی در اعتراض به صادرات نفت و ارزاق به رژیم صهیونیستی برگزار شد”, Fars, 9 Kasım 2023.

¹⁸ “تجمع دانشجویان مشهدی مقابل کنسولگری ترکیه در اعتراض به ادامه تجارت با رژیم کودکش”, ISNA, 18 Aralık 2023.

Riyad zirvesinde sekiz ülkenin katılımıyla kurulan ve Gazze'de kalıcı bir ateşkes için diplomatik mekanizmaları kullanacak olan Temas Grubu'nda İran yer almamıştır.¹⁹ Sahadaki gerçeklik dikkate alındığında denklemin asli unsurlarından olan İran'ın diplomatik çözüm girişimlerinin dışında kalması niyetini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde İran 21 Ekim'de Kahire'de toplanan barış zirvesine de katılmamıştır.²⁰

Ancak iki ülke arasındaki bu ayrışmanın alenen açığa çıkması ve siyasilerin diline yansımaya da izin verilmemiştir. Filistin meselesi ile alakalı olarak taraflar söylem düzeyinde de olsa iş birliği ve ortak bir tutum almanın gerekliliğini ifade etmiştir. Bu anlamda yoğun bir görüşme trafiği de dikkat çekmiştir. İki ülkenin dışişleri bakanları 7 Ekim'de sıcağı sıcağına bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve "Aksa Tufanı" saldırısını ele almıştır.²¹ 1 Kasım'da Türkiye'ye ziyarette bulunan İran Dışişleri Bakanı Abdullahiyan "Ben bir kez daha Türk hükümeti ve halkına, Filistin halkını desteklemek açısından, savaşın durdurulmasında ve Gazze halkının tehcirine karşı ve insani yardımların ulaştırılmasını sağlama hususunda gösterdikleri destekten dolayı teşekkür ederim"²² diyerek Türkiye'nin Filistin konusundaki olumlu rolünü tasdik ve takdir etmiştir. Aynı görüşmede konuşan Dışişleri Bakanı Fidan da "Türkiye ve İran bu bölgede ilelebet var olacaktır. İkili ilişkilerimizi her alanda geliştirmemiz ve bölgesel konularda iş birliği yapmamız son derece önemlidir"²³ diyerek ikili ilişkilerin önemine dikkat çekmiştir.

Benzer görüşme trafiği cumhurbaşkanları arasında da gerçekleşmiştir. 16 Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, İranlı mevkidaşını arayarak Filistin konusunda atılması gereken olumlu adımları vurgulamıştır.²⁴ 9 Kasım'da iki lider 16. Ekonomik İş Birliği Teşkilatı zirvesi sebebiyle buldukları Taşkent'te bir

¹⁹ Muhittin Ataman, "İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Gazze'deki Gelişmelerdeki Rolü: Hayır Kuru mu, Uluslararası Örgüt mü?", *Kriter*, Cilt: 8, Sayı: 85, (Aralık 2023).

²⁰ Mona Hojat Ansari, "Cairo Summit Raises Concern over Absence of Key Players, Casting Doubt on Tangible Results", *Tehran Times*, 21 Ekim 2023.

²¹ "Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'dan Yoğun Diplomasi Trafiği", *Milliyet*, 7 Ekim 2023.

²² Tuğba Altun, "İran Dışişleri Bakanı Abdullahiyan, Dışişleri Bakanı Fidan ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", *Anadolu Ajansı*, 1 Kasım 2023.

²³ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile Ortak Basın Toplantısı, 1 Kasım 2023", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Kasım 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-iran-disisleri-bakani-huseyin-emir-abdullahiyan-ile-ortak-basin-toplantisi-1-11-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2024).

²⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Filistin Diplomasisi", TRT Haber, 16 Ekim 2023.

araya gelmiş ve Filistin meselesini ele almıştır. Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, mahiyetinde Dışışleri Bakanı Fidan ve diğer önemli bakanlarla birlikte İranlı heyet ile görüşmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan basına kapalı bu görüşmeye dair açıklamasında İslam dünyasının Gazze konusunda ortak tavır almasının gerekliliğine işaret etmiştir.²⁵ Son olarak iki lider 26 Kasım'da bir telefon görüşmesi daha gerçekleştirmiş, İsrail'in Gazze'deki katliamlarının yanı sıra yakında İbrahim Reisi'nin beklenen Türkiye ziyareti vesilesiyle düzenlenecek olan Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi'nin hazırlıklarını konuşmuştur.²⁶ Ancak Reisi'nin beklenen Türkiye ziyareti 2023 içerisinde gerçekleşmemiştir. Bu ziyaretin gerçekleşmesine dair beklenti aslında yılın ilk günlerinde Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın tarafından ifade edilmesine²⁷ rağmen ziyaretin bir türlü gerçekleşmemesi, ilişkilerin anlamlı bir fark oluşturacak şekilde dönüşmesinin iki tarafın da gündeminde olmadığını göstermektedir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler 2023'te de zayıf bir düzeyde kalmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıla göre ciddi oranda azalmıştır. Türkiye ile İran arasındaki enerji dışı ticaret hacmi 2023'te 2022'ye göre yüzde 15,3 azalarak 4,54 milyar dolar olarak gerçekleşirken Türkiye'nin İrandan ithal ettiği doğal gaz miktarı da yüzde 42 oranında azalarak 5,4 milyar metreküp düşmüştür. 2023'te İran vatandaşlarının Türkiye'de satın aldığı konut miktarı da yüzde 48 oranında azalarak 4 bin 272'ye gerilemiştir. Buna karşılık İrandan Türkiye'ye gelen turist sayısı 2023'te bir önceki yıla göre yüzde 7 oranında artarak 2,5 milyonu aşmış ve tarihin en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

İRAN'DAN ENERĐİ İTHALATI

Amerikan yaptırımları nedeniyle petrolün alınmadığı İrandan enerji ithalatı 2023'te de doğal gaz ile sınırlı kalmıştır. Bunun yanında bu ülkeden doğal gaz ithalatında da ciddi bir düşüş söz konusu olmuştur. Bir önceki yıla göre Türkiye'nin

²⁵ Mustafa Hatipoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Reisi ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2023.

²⁶ Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Reisi ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 27 Kasım 2023.

²⁷ "Kalından 'Cumhurbaşkanı Reisi'nin Türkiye Ziyareti' Açıklaması", MEHR, 4 Ocak 2023.

İran'dan ithal ettiği doğal gaz miktarı yüzde 42 oranında azalarak 5,4 milyar metreküpe düşerken Temmuz ve Eylül aylarında İran'dan Türkiye'ye doğal gaz akışı gerçekleşmemiştir. Ağustos ve Ekim aylarında da Türkiye'nin İran'dan aldığı gaz önceki yılların aynı aylardaki ortalamasının çok gerisinde kalmıştır. Bunun yanında İran'ın arıza gerekçesiyle doğal gaz akışını yüzde 70 oranında azalttığı Ocak'ta²⁸ bu ülkenin Türkiye'nin gaz tedarikindeki payı yüzde 4,7'ye düşmüştür. Bu oran İran'ın yine arıza gerekçesiyle doğal gaz akışını bir süreliğine durdurduğu Ocak 2022'deki oranın bile çok gerisinde kalmıştır. 2022'de İran'ın 20 Ocak'tan itibaren arıza gerekçesiyle Türkiye'ye doğal gaz akışını geçici olarak durdurması nedeniyle Türkiye'deki sanayiye gaz verilememiş ve bazı sanayi kuruluşları faaliyetlerini geçici olarak durdurmak zorunda kalmıştır. Ancak o dönemde bile İran'dan Türkiye'ye gaz akışı Ocak ve Şubat aylarında aylık 500 milyon metreküpün altına düşmemiştir. 2023'ün Ocak ve Şubat aylarında ise İran'dan gaz akışı çok daha fazla azalmasına rağmen Türkiye'nin aldığı tedbirlerle bu azalış bir soruna yol açmamıştır. Bunda alternatif tedarikçilerden temin edilen gaz ile depolama tesislerinin kapasitelerinin geliştirilmesi önemli rol oynamıştır.

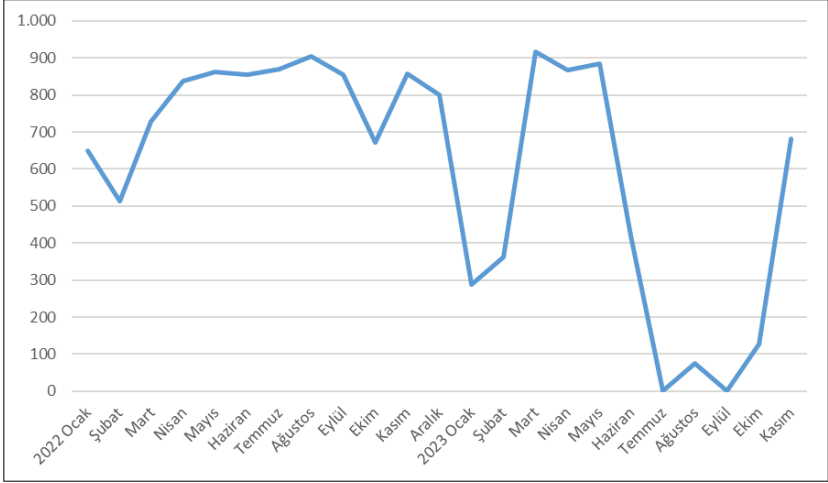
TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN DOĞAL GAZ İTHALATI (2022-2023)					
	2022		2023		DEĞİŞİM (YÜZDE)
	MİLYON SM ³	İRAN'IN PAYI (YÜZDE)	MİLYON SM ³	İRAN'IN PAYI (YÜZDE)	
Ocak	648,80	9,68	287,95	4,76	-55,62
Şubat	513,80	8,19	363,21	6,04	-29,31
Mart	728,73	11,72	916,70	20,11	25,79
Nisan	837,42	20,59	866,89	21,77	3,52
Mayıs	862,06	23,11	885,01	23,97	2,66
Haziran	855,05	22,29	419,18	17,97	-50,98
Temmuz	870,54	25,52	0,00		-100,00
Ağustos	904,87	23,49	73,89	2,01	-91,83
Eylül	854,55	25,12	0,00		-100,00
Ekim	671,30	20,73	128,25	3,82	-80,90
Kasım	857,13	20,79	682,58	15,39	-20,36
Aralık	800,44	13,78	781,49	12,89	-2,37
Toplam	9.404,69	17,19	5.405,15	10,7	-42,52

Kaynak: EPDK verilerinden derlenmiştir.

²⁸ "BOTAŞ: İran'dan Gaz Teslimatı Şebeke Arızası Nedeniyle Yüzde 70 Azaldı", TRT Haber, 7 Ocak 2023.

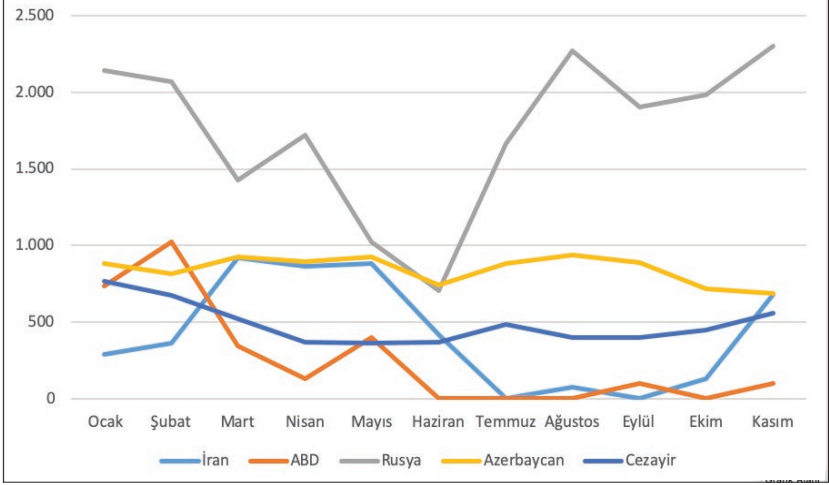
İran'dan doğal gaz ithalatının son iki yılına bakıldığında 2023'ün 2022'ye göre ciddi oynamalara sahne olduğu görölür. Türkiye ile İran arasındaki "al ya da öde" anlaşması dikkate alındığında 2023'te bu ülkeden doğal gaz ithalatında yaşanan azalmanın Türkiye açısından sorunlara yol açması söz konusu olabilir.

Grafik 1. Türkiye'nin İran'dan Gaz İthalatı (Ocak 2022-Kasım 2023, Milyon Sm³)

Kaynak: EPDK

Türkiye'nin 2023'teki doğal gaz ithalatına bakıldığında İran'dan doğal gaz akışının azaldığı dönemlerde daha çok Rusya ve Azerbaycan'ın devreye girdiği görölmektedir. Ocak ve Şubat aylarında bu iki ülkenin yanına Cezayir ve ABD'nin de eklenmesi, bu ülkelerden alınan LNG ile İran'dan gelmeyen doğal gazın telafi edilmesi söz konusu olmuştur. İran'dan doğal gaz ithalatının tamamen kesildiği yaz aylarında ABD'den LNG ithalatının da tamamen kesildiği, Cezayir ve Azerbaycan'dan ithalatın aynı seviyede devam ettiği ve Rusya'dan ithalatın ise ciddi oranda arttığı görölmektedir.

Grafik 2. Türkiye'nin Gaz İthalatında İlk Beş Ülke (Ocak-Kasım 2023, Milyon Sm³)

Kaynak: EPDK

2023'te iki ülkenin enerji dışı ticaretine bakıldığında Türkiye'nin İran'a ihracatında yaşanan artışa karşılık ithalatında ise ciddi bir düşüş yaşandığı görülmektedir. İhracatta yaşanan artışta “hububat, bakliyat ve yağlı tohumlar” kalemindeki yüzde 216'yı aşan artışın etkisi büyük olmuştur. Bu artışa rağmen “kimyevi maddeler ve mamulleri” 2023'te de Türkiye'nin İran'a ihracatında en büyük kalemi oluşturmuştur. Bu sektördeki ihracat bir önceki yıla göre yüzde 8,9 oranında azalarak 545 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu sayılan sektörlerin dışında 2023'te Türkiye'nin İran'a ihracatında öne çıkan diğer sektörler tekstil, mobilya ve orman ürünleri, makine, otomotiv ve elektrik-elektronik ürünleri olmuştur. Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatının hedeflenen düzeyin çok altında kalmasının temel nedeni Amerikan yaptırımları nedeniyle bu ülkeyle ticaret yapmanın zor olmasının yanında İran'ın da ülke içinde üretimi yapılan veya zaruri ihtiyaç olarak görülmeyen ya da lüks olarak nitelendirilen malların ithalatını yasaklayarak ülke dışına döviz çıkışını en aza indirmeye yönelik politikasıdır.²⁹

²⁹ “Türkiye-İran İkili Ticaretine Dair Değerlendirmeler”, Tahran Ticaret Müşavirliği, (Aralık 2023), [https://ticaret.gov.tr/data/620cc9c213b87642c457ec08/Türkiye-İran%20İkili%20Ticaretine%20Dair%20Değerlendirmeler%20\(Aralık%202023\)---.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/620cc9c213b87642c457ec08/Türkiye-İran%20İkili%20Ticaretine%20Dair%20Değerlendirmeler%20(Aralık%202023)---.pdf), (Erişim tarihi: 10 Şubat 2024).

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN İRAN’A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2022-2023, MİLYON DOLAR)

	2022	2023	DEĞİŞİM (YÜZDE)
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	598,7	545,1	-8,9
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar	146,5	463,1	216,6
Tekstil ve Ham Maddeleri	336,5	345,4	2,9
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	271,0	277,6	2,5
Makine ve Aksamları	235,4	210,2	-10,6
Otomotiv Endüstrisi	172,1	176,3	2,4
Elektrik, Elektronik	183,3	156,0	-14,9
Demir ve Demir Dışı Metaller	65,7	79,4	20,9
İklimlendirme Sanayii	93,6	79,2	-15,4
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	49,6	77,6	56,3
Madencilik Ürünleri	81,0	74,2	-8,4
Çelik	54,8	56,1	2,3
Tütün	53,8	33,7	-37,5
Toplam	2.442,0	2.672,3	9,5

Kaynak: TİM verilerinden derlenmiştir.

Türkiye’nin enerji dışı alanda İnan’dan ithalatına bakıldığında bir önceki yıla göre yüzde 36 oranında bir düşüşün söz konusu olduğu görölür. Bu düşüşte en fazla pay sahibi olan ise “alüminyum ve alüminyumdan eşya” sektörü olmuştur. Bu alanda İnan’dan yapılan ithalat 2023’te bir önceki yıla göre yaklaşık yarıya düşerek 410,8 milyon dolar olarak gerçekteŐmiştir. İnan’dan yapılan ithalatta en fazla paya sahip kalemler sıralamasında ilk on sırada yer alan sektörlerden sadece “meyveler” kaleminde bir önceki yıla göre bir artış söz konusu olmuş, bunun dışındaki sektörlerde Türkiye’nin İnan’dan ithalatı ciddi oranlarda azalmıştır. İnan’dan enerji dışı ithalatın azalmasında bu ülkenin genel olarak ihracatının azalmasının önemli etkisi olduğunun altını çizmek gerekir. Devam eden Amerikan yaptırımlarının İnan ekonomisine verdiği zarar 2023’te de devam etmiş ve ülkenin ihracatındaki daralma Türkiye’nin bu ülkeden yaptığı ithalata da yansımıştır. Yaptırımlar nedeniyle Türkiye zaten İnan’dan petrol ithal etmemektedir. Bunun dışında 2023’te Türkiye’nin İnan’dan doğal gaz ve enerji dışı sektörlerdeki ithalatları da ciddi oranda azalmıştır.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN İTHALATINDA DOĞAL GAZ DIŞINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2022-2023, MİLYON DOLAR)

	2022	2023	DEĞİŞİM (YÜZDE)
Alüminyum ve Alüminyumdan Eşya	807,2	410,8	-49,2
Plastikler ve Mamulleri	431,8	307,4	-28,7
Bakır ve Bakırdan Eşya	505,5	286,4	-43,3
Çinko ve Çinkodan Eşya	353,1	269,7	-23,7
Demir ve Çelik	158,9	141,3	-11,3
Kimyasal Ürünler	160,2	92,8	-41,8
Mineral Yakıtlar ve Türevleri	67,7	52,5	-22,4
Meyveler	34,5	45,3	31,8
Cam ve Cam Eşya	52,3	35,5	-32,7
Gübreler	77,7	27,7	-64,3
Doğal Gaz Dışında Toplam İthalat	2.913,2	1.862,3	-36,1

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Daha önceki yılda olduğu gibi BOTAŞ'ın talebi üzerine TÜİK'in ham petrol ve doğal gaz ithalatını “gizli veri” kapsamına alması nedeniyle Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği doğal gazın parasal karşılığı bilinmediğinden Tablo 3'te bu rakamlar yer almamıştır.³⁰ Bu nedenle 2023'te Türkiye ile İran arasındaki toplam ticaret hacminin görülmesi için TÜİK'in yukarıdaki verilerine iki ülke arasındaki doğal gaz ticareti verileri de eklenmelidir.

DIĞER EKONOMİK İLİŞKİLER

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli kalemlerinden biri olan turizm açısından bakıldığında 2023'te de Türkiye'nin İranlı turistlerin önemli hedef ülkelerinden biri olduğu görülür. İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı yüzde 7 civarında artarak 2,5 milyonu aşmıştır. Buna rağmen bu artış Türkiye'ye gelen toplam turist sayısındaki yüzde 9,5'lik artışın gerisinde kalmış ve Türkiye'ye gelen toplam yabancı ziyaretçiler arasında İranlıların oranında bir önceki yıla göre ufak bir düşüş söz konusu olmuştur. Ancak bu düşüşe rağmen 2023 Türkiye'ye İran'dan en fazla turist geldiği yıl olarak kayıtlara geçmiştir.

³⁰ “İthal Enerjinin Faturası: 80,5 Milyar Dolar”, *Dünya*, 19 Aralık 2022.

TABLO 4. TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI ZİYARETÇİLERİN MİLLİYETLERİNE GÖRE DAĞILIMI (2021-2023, İLK BEŞ ÜLKE)

ÜLKELER	2023	2023 MİL.PAYI %	2022	2022 MİL.PAYI %	2021	2021 MİL.PAYI %
Rusya Fed.	6 313 675	12,83	5 232 611	11,74	4 694 422	19,00
Almanya	6 193 259	12,59	5 679 194	12,74	3 085 215	12,48
İngiltere (Birleşik Krallık)	3 800 922	7,72	3 370 739	7,56	392 746	1,59
Bulgaristan	2 893 092	5,88	2 882 512	6,47	1 402 795	5,68
İran	2 504 494	5,09	2 331 076	5,23	1 153 092	4,67
DIĞER	27 503 738	55,89	25 068 263	56,25	13 983 996	56,59
GENEL TOPLAM	49 209 180	100,00	44 564 395	100,00	24 712 266	100,00

(*): 2023 yılı verileri geçicidir.

Kaynak: "Sınır İstatistikleri Aylık Bülteni", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Şubat 2024), <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249702/sinir-istatistikleri.html>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2023).

Türkiye-İran ekonomik ilişkileri açısından bir başka anlamlı veri de İran vatandaşlarının Türkiye'de konut almak suretiyle yaptıkları döviz transferinin 2023'te de azalarak da olsa devam etmesidir. 2023'te de İranlılar Ruslardan sonra Türkiye'de en fazla konut satın alan yabancılar olurken bu rakamlarda bir önceki yıla göre yaklaşık yarı yarıya bir düşüş söz konusudur. Buna göre 2023'te İranlıların Türkiye'de satın aldıkları konut miktarı 4 bin 272'ye düşmüştür. Bu düşüşte hem Türkiye'de aşırı şekilde artan konut fiyatlarının hem de vatandaşlığa geçiş için gerekli asgari gayrimenkul edinme bedelinin 250 bin dolardan 400 bin dolara çıkarılmasının etkili olduğu tahmin edilmektedir.

TABLO 5. TÜRKİYE'DE YABANCIYARA KONUT SATIŞLARI (2022-2023, İLK BEŞ ÜLKE)

	2022	2023	DEĞİŞİM (YÜZDE)
Rusya	16.312	10.560	-35,3
İran	8.223	4.272	-48,1
Irak	6.241	1.917	-69,3
Ukrayna	2.574	1.720	-33,2
Kazakistan	2.702	1.440	-46,7
Yabancıya Toplam Konut Satışı	67.490	35.005	-48,1
Türkiye'de Toplam Konut Satışı	1.485.622	1.225.926	-17,5

Kaynak: "Konut Satış İstatistikleri, Aralık 2023", TÜİK, 19 Ocak 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49516>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2024).

Türkiye’de konut sahibi olan İranlıların önemli kısmının ülkemize yerleştiği de TÜİK verilerinden anlaşılmaktadır. Bu durum ekonomik imkanları yeterli olan İran vatandaşlarının Türkiye’yi göç edilecek ve gayrimenkul yatırımı yapılabilecek bir ülke olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. 2021 ve 2022’de Türkiye’de ikamet etmeye başlayan İran uyruklu yabancıların sayısı 65 bini geçmiştir. Bu rakamla birlikte söz konusu yıllarda Türkiye’de ikamet etmeye başlayan toplam yabancılar içinde İranlıların oranı yüzde 8 civarındadır.

TABLO 6. TÜRKİYE’DE İKAMET EDEN İRAN UYUKLU NÜFUSUN İKAMET ETMEYE BAŞLADIĞI YILLAR VE TOPLAM YABANCI NÜFUSA ORANI (2017 VE ÖNCESİ-2022)

	İKAMETE BAŞLAYAN İRAN UYUKLU YABANCI SAYISI	TOPLAM İKAMETE BAŞLAYAN YABANCILAR İÇİNDEKİ ORANI (YÜZDE)
2022	25.997	6,4
2021	39.455	9,6
2020	7.468	5,1
2019	14.105	5,6
2018	11.110	5,6
2017 ve Öncesi	18.891	4,6
Toplam	117.026	6,4

Kaynak: “Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022”, TÜİK, 24 Temmuz 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-İstatistikleri-2022-49457>, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2024).

TABLO 7. İRAN VATANDAŞLARININ TÜRKİYE-İRAN ARASINDAKİ GÖÇ HAREKETLİLİĞİ (2018-2022)

	İRAN’DAN TÜRKİYE’YE GÖÇ	TÜRKİYE’DEN İRAN’A GÖÇ	FARK
2022	25.802	34.563	-8.761
2021	66.984	10.267	56.717
2020	13.372	30.397	-17.025
2019	42.351	18.004	24.347
2018	31.922	9.242	22.680

Kaynak: “Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022”.

İranlıların Amerikan yaptırımlarından kaçmak için Türkiye’de şirket kurma yoluna gittikleri de görülmektedir. Bu çerçevede örneğin Ekim 2023’te

Türkiye’de kurulan yabancı ortak sermayeli şirketlerin yüzde 6,7’sine karşılık gelen 62 tanesi İran ortaklı kurulmuştur. Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları tarafından kurulan şirketler çıkarıldığında ise geri kalan yabancı sermayeli şirketler arasında İranlıların payının yüzde 17,2’ye yükseldiği görülür. Buna göre İranlılar Ekim 2023’te Türkiye’de en fazla yabancı ortaklı şirket kuran yabancı grup olmuştur.³¹

SONUÇ

Türkiye-İran ilişkileri 2023’te de önceki yıllardaki trendini takip etmiş ve ciddi krizler yaşanmadan ancak ciddi ilerlemeler de sağlanmadan dengeli bir şekilde sürmüştür. Burada altı çizilmesi gereken nokta ise iki tarafın da bölgenin büyük dönüşümlerden geçtiği bir dönemde gerginlikleri artırmaktan kaçınmaları ve diplomatik kanalları açık tutmalarıdır. Türkiye’de cumhurbaşkanı seçimi sonucunda beş yıl daha Cumhurbaşkanı Erdoğan yönetiminin devam edeceğinin kesinleşmesi İran tarafının da Türkiye’ye karşı yaklaşımında dengeli olmasını sağlamıştır.

Bölgesel meselelerde yumuşama ve normalleşme temayülüne kısmi ayrışmalar ve yaklaşım farklılıkları eşlik etmiştir. Resmi söylemlerde ayrışmaların aleniyete bürünmesine izin verilmemiş ve taraflar birbirini dolaylı yollardan test etmiştir. En ciddi ayrışma ise Filistin konusunda yaşanmış, özellikle İran tarafının bölgesel çıkarlarını maksimize etmeyi öncelemesi, Türkiye’nin kalıcı ateşkes doğrultusundaki diplomatik çabalarının sonuca ulaşmasına engel olmuştur. Bir diğer engel ise elbette Batı dünyasının Filistin’deki katliama karşı İsrail’i destekleyici tutumudur.

Ekonomik tabloya bakıldığında ise daha da olumsuz bir manzara bizi beklemektedir. Amerikan yaptırımlarının etkisiyle Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerde 2023’te önemli düşüşler yaşanmıştır. Ticaret hacmindeki azalışlar özellikle İran’dan doğal gaz ithalatında belirgin olmuştur. Türkiye doğal gaz ithalatında alternatif tedarikçilere yönelerek İran’dan bağımsızlaşma eğilimindedir. Konut alımlarında yaşanan düşüş de ekonomik belirsizliklerin etkisini göstermektedir. Ancak İranlıların Türkiye’de şirket kurma eğilimi ekonomik ilişkilerin bazı alanlarda devam ettiğini ve bir iş birliği potansiyelinin bulunduğunu göstermektedir.

³¹ “Kurulan-Kapanan Şirket Rakamları Açıklandı”, Capital, 24 Kasım 2023, <https://www.capital.com.tr/haberler/tum-haberler/kurulan-kapanan-sirket-rakamlari-aciklandi>, (Erişim tarihi: 10 Şubat 2024).

Siyasi ve ekonomik ilişkiler arasındaki bağ yadsınamayacak kadar önemlidir. Özellikle İran gibi önemli bir sınır komşusu ve bölgesel rekabet içerisinde bulunan aktör söz konusu olduğunda bozuk siyasi ilişkiler kaçınılmaz olarak ekonomik tabloya yansımaya sebep olacaktır. Taraflar arasında güvenin ve ortak siyasi anlayışın pekişmesi ise ticaret verilerini olumlu şekilde etkileyecektir. Zengezur Koridoru meselesi bunun en önemli örneğidir. Hem jeopolitik hem de ekonomik bir boyutu olan bu projede iki tarafın çözümde anlaşmaları siyasi ve ekonomik faydalar sağlayacaktır. Benzer şekilde bölgede “Kalkınma Yolu Projesi” türünden girişimlere Tahran yönetiminin tepkisinin de önümüzdeki dönemdeki ilişkilerde belirleyici olacağı söylenebilir.

KRONOLOJİ

23 Şubat	Türkiye'nin yeni Tahran büyükelçisi akademisyen Hicabi Kırılancık oldu.
8 Mart	İran Dışişleri Bakanı Emir Abdullahiyan, Türkiye'yi ziyaret etti.
7 Nisan	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, mevkidaşı İbrahim Reisi ile telefonda görüştü.
25 Nisan	Türkiye, Suriye, Rusya ve İran arasında ülkelerin savunma bakanları ve istihbarat başkanlarının katılımıyla Türkiye-Suriye normalleşmesi konulu dörtlü zirve gerçekleştirildi.
10 Mayıs	Türkiye, İran, Rusya ve Suriye dışişleri bakanlarının katılımıyla Moskova'da dörtlü toplantı gerçekleştirildi.
20-21 Haziran	Suriye konulu Astana zirvelerinin 20.'si Kazakistan'ın başkentinde düzenlendi.
22 Temmuz	Dışişleri Bakanı Fidan, mevkidaşı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
3 Eylül	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, İran'ın başkenti Tahran'a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi.
23 Eylül	Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanları BM Genel Kurulu için buldukları New York'ta Astana Platformu toplantısı gerçekleştirdi.
7 Ekim	Dışişleri bakanları Fidan ve Abdullahiyan “Aksa Tufanı” saldırısını ele aldıkları bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
16 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İranlı mevkidaşı Reisi ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
23 Ekim	Dışişleri Bakanı Fidan, 3+3 formatındaki görüşmelere katılmak üzere Tahran'a gitti.

- 1 Kasım İıran Dışışleri Bakanı Emir Abdullahiyan Tırkiye'yi ziyaret etti.
- 9 Kasım İki ũlkenin cumhurbaşkanları Taşkent'te 16. Ekonomik İŞ Birliği Teşkilatı Zirvesi vesilesiyle bir araya geldi.
- 26 Kasım Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İıranlı mevkidaşı Reisi ile telefonla gırüŐtü.

TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKALARI 2023

TALHA İSMAİL DUMAN

Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

ŞÜKRÜ CAN ÖZTÜRK

Araş. Gör., Polis Akademisi

GİRİŞ

2023'te Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler jeopolitik faktörler ve bölgesel dinamiklerin etkileri altında önemli gelişmeler ve müzakerelerle şekillendi. 2023'ün başında Suriye iç savaşında özellikle kuzeybatı bölgelerdeki aktif çatışmalarda bir azalma görüldü. Ancak Türkiye destekli muhalif güçlerin terörist gruplara karşı askeri operasyonları devam etti. Türkiye'nin stratejisi Suriye sınırında güvenli bölgeler oluşturmayı hedefliyordu. Bu da bölgesel güvenlik ve siyasi dengeler üzerinde önemli etkiler oluşturdu. Türkiye yılın ilerleyen dönemlerinde Suriye'de terörle mücadele kapsamında askeri operasyonlarını yoğunlaştırdı ve ABD'nin Suriye'nin kuzeyindeki YPG ile iş birliğine karşı tepkisini Amerikan mevkidaşı Antony Blinken ile görüşen Dışişleri Bakanı Hakan Fidan aracılığıyla ifade etti. PKK ve YPG'ye yönelik operasyonlar Türkiye'nin Suriye politikasının merkezinde yer aldı. Bu dönemde İran'ın Suriye'deki rolü özellikle ABD ile ilişkileri

bağlamında daha karmaşık bir hal aldı. Rusya'nın arabuluculuk çabaları ise Türkiye-Suriye ilişkilerindeki yakınlaşmada önemli bir rol oynadı. Rusya ve İran, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed'e desteklerini sürdürdü. Ankara ile şam yönetimleri arasındaki potansiyel normalleşme özellikle Suriye'nin muhalif bölgelerinde endişe oluşturdu. Bu durum yerel ve uluslararası alanda çeşitli tepkilere neden olurken ABD ve AB, Türkiye'nin Suriye rejimi ile geliştirdiğ ilişkilere dair endişelerini ifade etti.

Lübnan'da artarak devam eden siyasi ve ekonomik kriz, tam yetkili bir kabinenin kurulamaması ve yeni cumhurbaşkanının bir yılı aşkın süredir seçilememesi sebebiyle daha da derinleşmiştir. Küresel ve bölgesel aktörlerin müdahil olmasıyla hepten çözümsüz bir hal alan bu durum ülkede gündelik hayatı yaşanılmaz hale getirmiştir. Belediye hizmetlerinden mahrum kalmaktan temel ihtiyaç malzemelerine erişimde zorluk yaşamaya kadar bir dizi sorunla karşı karşıya bulunan Lübnan halkı iç savaş dönemini aratacak boyutta sıkıntılarla yüzleşmektedir. Bu açmazlar denkleminde insani yardım ve kamu diplomasisi aracılığıyla Lübnan'daki görünürlüğünü artıran Türkiye bir yandan siyasi konumu bakımından tüm aktörlerce kabul gören tarafsız arabulucu pozisyonunu yeniden inşa etmek için uğraşmakta diğer yandan ise ticari fırsatlar bağlamında Lübnan'daki varlığını tahkim etmeye çalışmaktadır. Suriye iç savaşındaki duruşu sebebiyle Lübnan'daki eski imajı hasar gören Türkiye'nin son yıllardaki yoğun girişimleri Ankara-Beyrut hattında kuvvetli bir ilişi ağının tekrar dizayn edildiğine işaret etmektedir.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI

2023 yılı Türkiye-Suriye ilişkilerinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönem özellikle Suriye iç savaşının başladığı 2011'den bu yana iki ülke arasındaki ilişkilerde gözlemlenen gerginliğin ardından ilişkilerde yaşanan donukluğun aşılmasına yönelik çabaların arttığı bir süreci işaret etmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerde gözlemlenen bu gelişmeler bölgesel güvenlik, göçmen krizi, terörle mücadele ve ekonomik iş birlikleri gibi birçok alanda kendini göstermiştir.

Türkiye, Suriye sınırındaki güvenlik endişelerini ve terör tehditlerini önlemek amacıyla 2023'te de önemli askeri operasyonlar gerçekteşirmiştir. Ancak bu dönemde her iki ülkenin de terör örgütleri olarak nitelendirdikleri gruplara karşı koordineli bir mücadele yürütme eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.

Bu kapsamda Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki bazı bölgelerde güvenliği sağlama ve terör koridorlarını engelleme çabaları, Suriye hükümeti ile yapılan iş birliği ve diyalog çerçevesinde ele alınmıştır.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar konusu 2023'te de en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Türkiye bu dönemde hem Suriye içindeki istikrarın sağlanması hem de bu ülkedeki insani durumun iyileştirilmesi amacıyla uluslararası toplumla iş birliği içinde çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Göçmen krizinin yönetilmesi ve Suriye'de güvenli bölgelerin oluşturulması konularında iş birliği ve diyalog kanallarının güçlendirilmesi bu sürecin önemli bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

İLİŞKİLERİN NORMALLEŞTİRİLMESİ ARAYIŞI VE DOĞRUDAN TEMASLAR

5 Ocak'ta Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed ile görüşme niyetini açıkladı. Bu açıklama Türkiye'nin Suriyeli muhalif liderleri Ankara'da ağırlayarak onlara desteğini göstermesinin ardından geldi. Bu gelişme Türkiye ile Suriye arasında 2011'den bu yana akamete uğrayan diplomatik ilişkilerin devlet başkanları nezdinde yeniden kurulabileceğini gösterdi ve iki ülke arasındaki güvenlik ve diplomatik ilişkilerin geleceğine ilişkin soruları gündeme getirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan gelişmelere bağlı olarak Türkiye, Rusya ve Suriye dışişleri bakanlarının katılımıyla üçlü toplantının beklendiğini, bunun ardından bu ülkelerin liderleri arasında olası bir toplantının yapılabileceğini belirtti. Rusya'nın bu diyalogun başlatılmasına dahil olması Moskova'nın iki devletin uzlaşmasında oynadığı kilit rolü gösteriyor.¹ Bu dönemdeki diplomatik manevralar Türkiye'nin Suriye politikasında dengeli bir yol izlemeye çalıştığının bir göstergesi olarak öne çıkıyor. Türkiye bir yandan Suriye'deki muhalif güçlere desteğini sürdürürken diğer yandan da Şam yönetimi ile ilişkilerini normalleştirme yolunda önemli adımlar atmaya hazır olduğunu gösteriyor.²

Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Esed ile görüşmesinin Şam'ın Türk kuvvetlerinin Suriye topraklarından tamamen çekilmesi şartına bağlı olmayacağını belirtti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Suriye'deki askeri operasyonlarının

¹ Jess Diez, "Syria-Turkey Relations: A Diplomatic Turning Point?", Middle East Policy Council, 10 Ocak 2023.

² Can Acun ve Kutluhan Görücü, "Türkiye'nin Suriye Politikası ve 2023 Senaryoları", *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 75, (2023).

güney sınırının güvenliği ve terör gruplarından gelen tehditlere karşı gerekli olduğunu vurguladı. Türkiye özellikle Suriye'nin kuzeybatı bölgesinde, Suriye muhalefetinin önemli bir askeri ve siyasi müttefiki olmayı sürdürdü ve ülkenin kuzeyinde çok sayıda üs kurarak binlerce asker konuşlandırdı.

2023'te Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkileri etkileyen faktörlerden biri de yılın başlarında İran'ın Suriye'deki diplomatik tutumunun değişmesiydi. Başlangıçta İran, Kuzeydoğu Suriye'deki ABD varlığına dair kararlı atımlar atmak noktasında istekli değildi. Ancak ABD-İran nükleer anlaşması görüşmeleri zayıflayıp Rusya-İran ilişkileri güçlendikçe Tahran'ın yaklaşımı deĐiŐti. İran, Suriye'deki Amerikan varlığını sona erdirmeye konusuna odaklanmaya başladı ve Tahran'ın tutumundaki bu değişim Türkiye-Suriye ilişkileri de dahil olmak üzere bölgesel dinamikleri etkiledi.³ Bu gelişmelerden sonra Türk yetkililer terörle mücadeleyi ele alan ve Suriyeli mültecilerin gönüllü ve güvenli bir şekilde evlerine dönüşünü kolaylaŐtıran diplomatik sürecin başarıyla devam edeceği yönündeki umutlarını dile getirdiler.⁴

Ankara ile Şam arasındaki diplomatik yakınlaşma Ocak'tan Nisan 2023'e kadar Türkiye'nin Suriye'deki askeri operasyonlarında bir azalmaya yol açtı. Bu durgunluk bölgeyi istikrara kavuŐtırmaya yönelik daha geniş çabaların bir parçası olarak görüldü ve Rusya'nın Türkiye ile Suriye arasındaki normalleşme çabalarından etkilendi. Bu çabaların da bir sonucu olarak Rusya, İran, Suriye ve Türkiye'nin dışişleri bakan yardımcıları arasında Moskova'da 3-4 Nisan arasında yapılan toplantıda taraflar istişareleri sürdürme konusunda mutabakata vardılar. Dörtlü görüşmeye Dışişleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar, Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayman Susan, İran Dışişleri Bakanının Siyasi İşler Danışmanı Ali Asgar Hacı ve Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Mihail Bogdanov katıldı.⁵ Toplantı özellikle Suriye iç savaşının başladığı 2011'den bu yana iki ülke arasında devam eden gerginliğin hafifletilmesine yönelik diplomatik çabaların çok önemli bir parçası olarak değerlendirildi. Toplantının ana gündem maddeleri arasında Suriye'de kalıcı barışın sağlanması, terör örgütleriyle mücadele ve mültecilerin güvenli

³ Armenak Tokmajyan ve Anais Wahibi, "The Long Road to Rapprochement between Syria and Turkey", The Century Foundation, 15 Ağustos 2023.

⁴ Diez, "Syria-Turkey Relations?".

⁵ "Moskova'da 4'lü Suriye Toplantısı... İşte O Kritik Toplantıdan Detaylar", CNN Türk, 4 Nisan 2023.

geri dönüşlerinin sağlanması yer alıyordu. Özellikle PKK/YPG'ye karşı iş birliği ve bu grupların bölgede oluşturduğu tehditler de tarafların ortaklaşa ele aldığı konular arasındaydı. Ayrıca toplantı kapsamında Suriye'ye insani yardım konusunda atılacak adımlar da ele alındı ve Türkiye'nin Suriye'ye yönelik insani yardım çabaları, hava sahalarının açılması ve yardım tırlarının geçişi gibi konular tartışıldı.⁶

Görüşmeler potansiyel diplomatik ilerlemeye yönelik olumlu bir adım oldu. Suriye'nin ana müttefiki olan ve Türkiye ile uzlaşmayı teşvik eden Rusya bu görüşmelerde çok önemli bir rol oynadı. Rusya Dışişleri Bakanlığı toplantının olumlu ve yapıcı atmosferine ve ülkelerin dışişleri bakan yardımcılarının Türkiye-Suriye ilişkilerini ilerletmek için bir yol haritası hazırlamakla görevlendirildiğine dikkat çekti. Tüm katılımcılar Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını ve Suriyeli mültecilerin ülkelerine hızlı bir şekilde geri dönmeleri için çabaların yoğunlaştırılması gereğini bir kez daha teyit ettiler.

Türkiye ve Suriye bakan yardımcılar düzeyindeki görüşmelerin ardından 10 Mayıs 2023'te önemli bir gelişme olarak Moskova'da Rusya ve İran'ın da dahil olduğu bakanlar düzeyinde bir görüşme gerçekleştirildi. Moskova'daki Rusya Dışişleri Bakanlığı binasında yapılan toplantıya Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ve Beşar Esed rejiminin Dışişleri Bakanı Faysal Mikdad katıldı. Görüşme Suriye iç savaşı, Türkiye'nin muhalif gruplara verdiği destek ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Beşar Esed'in görüşme niyetleri üzerinde yoğunlaştı. Moskova görüşmelerinin sonucunda, Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleştirilmesine yönelik bir yol haritasının hazırlanması amacıyla üst düzey temasların ve teknik görüşmelerin sürdürülmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu yol haritası, dört ülkenin savunma bakanlıkları ve istihbarat servisleriyle koordinasyonu içerecek ve gündemdeki karmaşık sorunların çözümüne yönelik kapsamlı bir yaklaşımın göstergesi olacaktı.⁷

Görüşmelere Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Suriyeli mevkidaşı Faysal Mikdad öncülük etti. Bu toplantı Suriye iç savaşının başladığı 2011'den bu yana Türkiye ve Suriye dışişleri bakanları arasındaki ilk resmi toplantıydı. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve İranlı mevkidaşı Hüseyin Emir

⁶ “Moskova'da Türkiye ve Suriye Arasında Kritik Toplantı”, A Haber, 4 Nisan 2023.

⁷ Emre Gürkan Abay, Ali Cura, Mustafa Deveci ve Ahmet Dursun, “Türkiye, Rusya, İran ve Esed Rejimi Dışişleri Bakanlarının Suriye Konulu Toplantısı Başladı”, Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2023.

Abdullahiyan'ın katılımı ise bu devletlerin Suriye çatışmasında ve bölgesel düzeyde oynadığı kritik rolü bir kez daha gösterdi.⁸ Toplantıda konuőulan ana konulardan biri de Suriyeli mültecilerin geri dönüşü oldu. 3,5 milyondan fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye, onların güvenli ve gönüllü geri dönüşlerini kolaylaőtırmada iş birliğinin önemini vurguladı. Toplantıda ayrıca terörle mücadelede iş birliğinin gerekliliği ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasının önemi de ele alındı.

Moskova toplantısı aynı zamanda daha geniş jeopolitik sonuçları açısından da dikkate değerdi. Bu gelişme Suriye'nin yakın zamanda Arap Birliği'ne yeniden kabul edilmesi ve Beşar Esed'in Suudi Arabistan'daki Arap Birliği zirvesine davet edilmesi Suriye ile diğer bölgesel güçler arasındaki diplomatik iliőkerin yeniden yapılandırıldığını gösterdi. Bu gelişmeler Suriye'ye yönelik bölgesel yaklaőtımda tecritten yeniden katılıma doğru bir değişimi işaret etti.

6 ŞUBAT DEPREMLERİNİN ETKİSİ

6 Şubat 2023'te Türkiye'nin güneyi ve Suriye'nin kuzeyini etkileyen yıkıcı depremler bölgede derin sonuçlar doğurdu. 7,8 büyüklüğindeki deprem Türkiye'de 50 binden fazla kişinin ölümine ve 110 bine yakın kişinin de yaralanmasına yol açarak milyonlarca insanı yerinden etti.⁹ Suriye'de ise mevcut iç savaş nedeniyle depremden kaynaklanan ölü ve yaralı sayısı net olarak bilinemese de Birleşmiş Milletler (BM) rakamlarına göre muhaliflerin kontrol ettiği bölgede 4 bin 600, hükümetin kontrol ettiği bölgede ise 1.400'e yakın insan hayatını kaybetti.¹⁰ Bu felaket yollar, köprüler ve binalar da dahil olmak üzere altyapıda geniş çapta hasara yol açarak önemli ekonomik bozulmaya ve vahim bir insani duruma yol açtı. Deprem Suriye'nin Arap dünyasıyla diplomatik olarak yeniden etkileőime geçmesini kolaylaőtırdı ve Esed'in Türkiye ile uzlaőması aciliyetini azalttı. Aynı zamanda Suriye'de yeni bir Türk askeri operasyonu olasılığını da geçici olarak azalttı.¹¹

⁸ Abay, Cura, Deveci ve Dursun, "Türkiye, Rusya, İnan ve Esed Rejimi Dışışleri Bakanlarının Suriye Konulu Toplantısı Başladı".

⁹ "Aykut Yılmaz, Kahramanmaraş Merkezli Depremlerde Hayatını Kaybedenlerin Sayısı 50 Bin 96 Oldu", Anadolu Ajansı, 20 Mart 2023.

¹⁰ "BM, Depremin Vurduğu Suriye'de Ölü Sayısının Artmasından Endişe Ediyor", Euronews Türkçe, 16 Şubat 2023.

¹¹ "Turkey-Syria Earthquakes: Insights for Recovery and Response", PeaceRep, 10 Mart 2023.

Depremler bölgedeki diplomatik dinamikleri de etkiledi ve özellikle Suriye'de ülkenin toparlanması açısından hayati önem taşıyan inşaat ve enerji sektörleri başta olmak üzere yaptırımların yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Ancak yaptırım rejiminde yapılacak herhangi bir değişiklik, ABD'nin İran'ın Suriye'ye müdahalesine ilişkin politikası da dahil olmak üzere daha geniş bölgesel dinamikler nedeniyle şüpheye karşılandı. Bu durum ise Esed rejimini iç savaş ve insani krizden sorumlu tutmak ile yaptırımlardan etkilenen Suriyelilere yardım için insani erişimin sağlanması arasında hassas bir dengenin kurulması gerektiğini bir kez daha gösterdi.

TERÖRLE MÜCADELE VE ABD İLE İLİŞKİLER

2023'te Türkiye'nin Suriye ve Irak'taki PKK/YPG varlığına yönelik tutumunun bölgesel güvenlik dinamiklerini etkileyen önemli bir faktör olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'nin terör gruplarını meşru hedefler olarak tanımlaması bölgesel gelişmeler açısından çok önemli olmaya devam etmiştir.

ABD'nin Suriye'deki ileri sürdüğü terörle mücadele operasyonlarında SDG'yi desteklemesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde zaman zaman gerilimlere yol açmıştır. Türkiye, YPG'yi PKK'nın Suriye kolu ve terör örgütü olarak tanımlarken ABD ise YPG'ye desteğini sürdürmüştür. 1 Ekim 2023'te Ankara'da Emniyet Genel Müdürlüğü girişinde gerçekleştirilen terör saldırısının faillerinin Suriye'den geldiğinin tespit edilmesinin ardından Türkiye'nin Irak ve Suriye'de PKK/YPG'ye ait tüm altyapı, üstyapı ve enerji tesislerini meşru hedef olarak tanımladığı belirtilmiştir. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan bu tesislerin ve şahısların Türkiye'nin güvenlik güçleri, silahlı kuvvetleri ve istihbarat unsurlarının meşru hedefi haline geldiğini açıklamıştır.¹²

Bu açıklamanın ardından Türkiye, Suriye'nin kuzeyindeki PKK/YPG hedeflerine yönelik geniş çaplı askeri operasyonlar gerçekleştirdiğini 6 Ekim'deki 246 nolu Dışişleri Bakanlığı açıklamasıyla kamuoyu ile paylaşmıştır.¹³ Bu operasyonlar Ankara'daki terör saldırısının ardından Türkiye'nin meşru müdafaa hakları doğrultusunda başlatılmıştır. Operasyonlar çerçevesinde bölücü

¹² "Dışişleri Bakanı Fidan'dan YPG/PKK Uyarısı: Tüm Enerji Tesisleri Meşru Hedefdir", NTV, 1 Ocak 2024.

¹³ "No: 246, Irak ve Suriye'de PKK/YPG Terör Hedeflerine Yönelik Operasyonlarımız Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Ekim 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-246_-irak-ve-suriye-de-pkk-ypg-teror-hedeflerine-yonelik-operasyonlarimiz-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2024).

terör örgütüne ait çok sayıda hedefin imha edildiği belirtilmiştir. Suriye'nin kuzeyindeki Tel Rıfat, Cizire ve Derik bölgeleri operasyonlar kapsamındaki önemli hedefler arasında yer almıştır. Operasyonlar sırasında bazı teknik çatışmalar yaşanmış ve bir Türk SİHA'sı kaybedilmiŐtir. Bununla birlikte operasyonların genel hedeflerini ve devamını etkilemediği vurgulanmıştır.¹⁴ Türkiye'nin bu adımları terörle mücadeledeki kararlılığını ve sınırlarını koruma konusundaki kararlı tutumunu yansıtmıŐtır.

ABD'nin PKK/YPG'ye verdiği destek iki NATO üyesi arasındaki anlaşmazlıkların temelini oluşturmaktadır. ABD aslında terör örgütü olarak tanımladığı PKK'nın Suriye kolu olan YPG'yi DEAŞ'a karşı mücadelede stratejik bir ortak olarak görürken Türkiye ise YPG'nin terör örgütü olduğunu ve ABD'nin bu desteğinin terörizmle küresel mücadeleye zarar verdiğini savunmaktadır. Bu ikilem NATO ittifakı içerisindeki dayanışma ve ortak güvenlik anlayışını zorlamakta ve bölgedeki güvenlik politikalarının yeniden değerlendirilmesini gerektirecek bir durum oluşturmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında Dışışleri Bakanı Fidan ile Amerikan mevkidaşı Blinken arasındaki görüşme de dahil olmak üzere ABD'li yetkililerle yapılan görüşmelerde Suriye'deki faaliyetlerin koordinasyonu ve çatışmaların ele alınması üzerinde durulmuŐtur.¹⁵ Bu görüşmeler özellikle terörle mücadele ve terör gruplarının yönetimindeki bölgeler konusunda her iki ülkenin Ortadoğu'daki çıkarlarının anlaşılması aÇısından hayati öneme sahiptir.

2023'te Türkiye'nin terör örgütü PKK ile mücadelesinde izlediği strateji sadece askeri güç ve güvenlik önlemleriyle sınırlı kalmayarak bölgesel ve uluslararası aktörlerle iş birliği, diplomatik girişimler ve çok boyutlu bir yaklaşıma da dayanmıŐtır. Bu süreçte Suriye ile ilişkiler Türkiye'nin dış politikasında merkezi bir yer tutmuŐ, özellikle KYB-PKK ilişkileri ve Suriye'deki gelişmeler stratejinin ana hatlarını belirlemiŐtir.¹⁶

Türkiye'nin Suriye'de özellikle enerji altyapısına yönelik operasyonları PKK'nın finans kaynaklarına zarar vermiş ve bölgedeki güç dengelerini etkilemiştir. AĞustos'ta meydana gelen çatışmalar ve Arap aşiretlerinin YPG'ye

¹⁴ "Türk İHA'sının ABD Tarafından Düşürülmesinin Ardından PKK Hedeflerine Yeni Saldırı", Euronews Türkçe, 1 Ocak 2024.

¹⁵ "Dışışleri Bakanı Fidan'ın, ABD Dışışleri Bakanı Blinken ile Görüşmesi Sona Erdi", *Őar-ku'l-Avsat*, 21 Aralık 2023.

¹⁶ Sibel Düz, "Türkiye'nin PKK ile Mücadelesi: 2023'teki Gelişmeler ve 2024'ten Beklentiler", *Sabah*, 23 Aralık 2023.

karşı girişimleri ise bölgedeki etnik ve siyasi dinamikleri yeniden şekillendirmişdir. ABD’nin bölgedeki politikaları özellikle YPG ile ilişkileri Türkiye’nin Suriye politikasında kritik bir faktör olarak kalmaya devam etmiştir.¹⁷

2023 yılı Suriye’nin doğusundaki Deyrizor ilinde PKK/YPG baskısı altındaki Arap aşiretleri ile ABD’nin desteklediği terör örgütü arasındaki çatışmalarla ön plana çıktı. Bu çatışmaların fitilini ateşleyen olay ise “Deyrizor Askeri Meclisi” adlı yapılanmanın komutanı Ahmet Habil’in PKK/YPG mensupları tarafından Ağustos’ta alıkonulması oldu.¹⁸

27 Ağustos’ta Deyrizor ilinde başlayan çatışmalar diğer Arap aşiretlerinin de katılımıyla hızla Rakka, Haseke illeri ve Halep’in Münbiç ilçesine yayıldı. Çatışmalara Akıdat aşireti lideri İbrahim Hefil öncülük etti. Arap aşiretleri 27 Ağustos-13 Eylül arasında düzenledikleri operasyonlarla Deyrizor, Rakka, Haseke illeri ve Halep’e bağlı Münbiç ilçesinde toplam 33 köyü terörden arındırdı. Ancak Arap aşiretleri terör örgütünün saldırıları sonucunda sivil kayıpları önlemek amacıyla bu köylerden geri çekilerek ABD ile müzakere masasına oturdu.¹⁹

SİĞİNMACILARIN GERİ DÖNÜŞÜ

2023’te Ankara’nın Suriyeli sığınmacılar konusunda izlediği dış politika özellikle Türkiye-Suriye ilişkileri bağlamında önemli diplomatik gelişmeleri içermiştir. Türkiye, Suriye ile ilişkilerinde güvenli bölgeler oluşturarak sığınmacıların geri dönüşlerini teşvik etme stratejisini benimsemiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ve inşa edilen konut projeleri sığınmacıların geri dönüşlerini destekleyen önemli adımlar olarak öne çıkmıştır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suriye’deki güvenli bölgelere geri dönen sığınmacılar için altyapı ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik projeleri açıklamıştır. Bu projeler sığınmacıların Suriye’ye gönüllü geri dönüşlerini sağlama ve onların yaşam standartlarını yükseltme amaçlarını taşımaktadır.

¹⁷ Murat Yeşiltaş, “Terörle Mücadelede Yeni Dönem”, *Sabah*, 7 Ekim 2023.

¹⁸ Ethem Emre Özcan ve Mehmet Burak Karacaoğlu, “Suriye’de 2023 Yılı Deprem, Araplarla PKK/YPG Çatışması ve ABD Üslerine Saldırıların Gölgesinde Geçti”, *Anadolu Ajansı*, 30 Aralık 2023.

¹⁹ Özcan ve Karacaoğlu, “Suriye’de 2023 Yılı Deprem, Araplarla PKK/YPG Çatışması ve ABD Üslerine Saldırıların Gölgesinde Geçti”.

Türkiye Cumhuriyeti, Suriye'nin kuzey bölgelerinde güvenli alanların oluşturulması ve terör örgütleri PKK ile DEAŞ'tan arındırılmasının ardından bölgeye dönüş yapacak Suriyeli mülteciler için kapsamlı bir yeniden yerleşim ve rehabilitasyon planını hayata geçirmiştir. Bu çerçevede Fırat Kalkanı ve Barış Pınarı hareketleri bölgelerinde yer alan toplam 9 yerleşim alanında 600 bin Suriyeli mültecinin geri dönüşü sağlanmış, ek olarak 1 milyon Suriyelinin daha gönüllü olarak geri dönüşü için altyapı çalışmaları ve konut inşaatları hızla devam etmektedir. Bu projeler Türkiye'nin Suriye'de istikrarın sağlanması ve mültecilerin güvenli bir şekilde ülkelerine dönüşlerini teşvik etme politikasının bir parçasıdır.²⁰

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğünde Suriye'nin kuzeyinde 28 bin 681 dairelik konut projeleri ve 100 bin briket evin inşası gerçekleştirilmiştir. Bu projeler mültecilere yönelik kalıcı konut ihtiyacını karşılama ve bölgede sosyoekonomik kalkınmayı destekleme amacıyla planlanmıştır. Özellikle Fırat Kalkanı bölgesinde 18 bin 239 daire ve Barış Pınarı bölgesinde de 10 bin 402 daire olmak üzere toplamda 240 bin konutun inşası hedeflenmektedir. Bu konutlar mültecilerin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde 60, 80 ve 100 metrekaare büyüklüklerinde tasarlanmıştır.²¹

Bu yeniden yerleşim planı kapsamında Türkiye'nin uluslararası toplumdan mali destek talebinde bulunarak bölgenin yeniden inşası için gerekli kaynakların mobilize edilmesine yönelik çabaları da dikkat çekmektedir. Suriyelilerin yoğun yaşadığı on iki ilde kurulan "Gönüllü Geri Dönüş Büroları" aracılığıyla geri dönüş süreçlerinin kolaylaştırılması ve mültecilerin bilgilendirilmesi amaçlanmaktadır.²²

Bölgedeki güvenlik, sağlık, eğitim, ekonomi ve altyapı gibi temel hizmetlerde yapılan iyileştirmeler, Suriye'nin kuzeyinde yaşam koşullarının normalleşmesine ve bölgenin sosyoekonomik olarak canlanmasına katkıda bulunmaktadır. Özellikle emniyet ve asayişin sağlanması, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, eğitim ve meslek edindirme kurslarının açılması, ekonomik

²⁰ Kasım İleri ve Tuğçenur Akgün, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriyeli Mültecilerin Ülkelerine Dönmesini Sağlayacağız", Anadolu Ajansı, 19 Mayıs 2023.

²¹ Merve Safa Akıntürk, "Bir Milyon Kişi Daha Böyle Dönecek", *Yeni Şafak*, 22 Mayıs 2023.

²² Akıntürk, "Bir Milyon Kişi Daha Böyle Dönecek".

faaliyetlerin canlandırılması ve altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi bölgedeki yaşam kalitesinin artırılmasında önemli rol oynamaktadır.²³

Bölgede güvenlik, sağlık, eğitim, ekonomi, gençlik ve spor, aile ve sosyal hizmetler, ticaret, din ve altyapı olmak üzere çeşitli alanlarda önemli adımlar atılmıştır. Güvenlik açısından 12 bin 130 güvenlik personeline mesleki eğitim verilmiş ve ALO 195 ihbar hattı ile halkın acil durumlarda güvenlik güçlerine erişimi kolaylaştırılmıştır. Yol güvenliği için 111 kontrol noktası oluşturulurken bölgedeki asayiş ve emniyetin sağlanmasında Kent Güvenlik ve Yönetim Sistemi (KGYs) devreye alınmıştır.²⁴

Sağlık hizmetleri açısından bölge halkına 10 kamu ve 32 özel hastane, 120 sağlık merkezi, 23 mobil sağlık hizmeti, 77 ambulans ve 39 acil sağlık hizmeti istasyonu sunulmuştur. Eğitim alanında 350 bin 330 öğrencinin eğitimine devam ettiği 1.463 okul bulunmakta ve 25 yeni okulun inşası da sürmektedir. Ek olarak meslek edindirme kursları açılarak bölge halkının ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Ekonomik canlanma çabaları kapsamında organize sanayi bölgeleri oluşturularak çeşitli sektörlerde 3 bin 47 imalathanenin faaliyete geçirilmesi planlanmıştır. Halihazırda belirli bölgelerde 181 imalathane faaliyete geçmiş ve günde 100 bin ekmek üretimi sağlayan fırınlar inşa edilmiştir. Bu organize sanayi bölgeleri aracılığıyla 100 binden fazla kişiye istihdam sağlanması hedeflenmektedir.²⁵

Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde hayata geçirdiği bu kapsamlı yeniden yerleşim ve rehabilitasyon planı, bölgede uzun vadeli istikrarın sağlanması ve Suriyeli mültecilerin güvenli ve onurlu bir şekilde ülkelerine dönüşlerinin teşvik edilmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmalar uluslararası toplumun desteği ve iş birliği ile bölgesel barış ve istikrara katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak 2023'te Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılarla ilgili dış politikasının temel odak noktası, sığınmacıların güvenli bölgelere geri dönüşlerini teşvik etmek ve bu süreci destekleyecek diplomatik girişimlerde bulunmak olmuştur. Bu politika hem Türkiye-Suriye ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını hem de bölgesel güvenlik ve istikrarın korunmasını hedeflemiştir.

²³ Akıntürk, "Bir Milyon Kişi Daha Böyle Dönecek".

²⁴ Akıntürk, "Bir Milyon Kişi Daha Böyle Dönecek".

²⁵ Akıntürk, "Bir Milyon Kişi Daha Böyle Dönecek".

TÜRKİYE'NİN SURIYELİ MUHALEFETE DESTEĞİ

2023'te Türkiye'nin Suriyeli muhalefete yönelik politikası özellikle Ankara-Şam ilişkileri çerçevesinde karmaşık ve çok boyutlu bir yaklaşımı içermiştir. Bu politika Türkiye'nin güvenlik kaygıları ile Rusya ve ABD ile ilişkiler noktasında bir denge gözetilerek şekillenmiştir. Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere sağladığı askeri ve lojistik destek 2023'te de devam etmiştir. Bu destek eğitim, silah ve mühimmat sağlama, aynı zamanda Suriye'nin kuzeyindeki güvenli bölgelerin korunması ve yönetilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde kurduğu gözlem noktaları ve askeri üsler bu politikanın bir parçası olmuştur. Türkiye, Suriyeli muhaliflerin siyasi çıkarlarını da uluslararası arenada savunmaya devam etmiştir. Bu kapsamda BM ve diğer uluslararası kuruluşlarda Suriye meselesinin çözümüne yönelik çabalarını sürdürmüş, Suriyeli muhaliflerin müzakere masasında yer almasını sağlamaya çalışmıştır.

Türkiye bir taraftan Suriye ile diplomatik ilişkileri yeniden kurarken diğer yandan Ankara'da Suriye muhalefeti için oluşturulan gruplara yönelik desteğini tekrar teyit etmiştir. 3 Ocak 2023'te Suriye Geçici Hükümeti Başkanı Abdurrahman Mustafa, Suriye Müzakere Komitesi Başkanı Bedir Camus ve Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu Başkanı Salim Muslat'tan oluşan heyet Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve diğer yetkililerle bir araya gelmiştir. Dışışleri Bakanlığının açıklamasında temaslar sırasında "Suriye bağlamındaki son gelişmelerin ele alındığı ve 2254 sayılı BMGK kararı uyarınca Suriye muhalefeti ile halkına verilen desteğin yenilendiği" belirtilmiştir.

Bu hamle kısmen Rusya'nın etkisi ve Türkiye'nin Suriye hükümetiyle yeniden diplomatik ilişkiler kurma yönündeki eğilimiyle ilişkilendirilmiştir. Özellikle Türkiye'nin PKK/YPG gibi terör örgütlerine karşı Suriye'nin kuzeyinde yürüttüğü askeri ve diplomatik stratejiler bu sürecin önemli bir parçası olmuştur. Türkiye, sınır bölgelerindeki güvenlik tehditlerini ele almak ve bölgede siyasi bir çözüm bulmak için somut adımlar atmıştır.

Türkiye ile Rusya arasında devam eden görüşmeler Tel Rıfat, Münbiç ve Ayn el-Arap gibi bölgelerin durumuna odaklanmıştır. Rusya bu bölgelerin Suriye rejimine teslim edilmesi için PKK/YPG'yi ikna etmeye çalışmış ancak bu çabalar sonuç vermemiştir. ABD ise herhangi bir askeri operasyona karşı çıkmış ve özellikle Münbiç ve Ayn el-Arap gibi bölgelerdeki olası operasyonlar için yaptırım tehdidinde bulunmuştur.

Bu politikaların uygulanması bölgesel güvenliği, terörle mücadeleyi ve mülteci sorununu ele alırken Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarları ile bölgesel ve uluslararası dinamikler arasında dengeli bir yol izlemesini gerektirmektedir. Türkiye'nin bu yaklaşımı bölge güvenliği ve Ankara-Şam ilişkilerinin geleceği üzerinde derin etkiler oluşturabilir ve geniş Ortadoğu bölgesindeki durumu şekillendirebilir.

TÜRKİYE'NİN LÜBNAN POLİTİKASI

2022'de siyasi ve ekonomik açıdan altın çağını yaşayan Türkiye-Lübnan ilişkileri 2023'te her iki ülkede ortaya çıkan olağan dışı gelişmeler sebebiyle yükseliş ivmesini sürdürememiştir. Deprem ve savaş gündemleri iki ülke liderlerinin ziyaretlerini kısıtladığı gibi ekonomik ilişkilerde de bir önceki yıla nazaran görece bir düşüş yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İnsani yardım ve kamu diplomasisi faaliyetleri bağlamında genel gidişat muhafaza edilirken Lübnan basınında Türkiye aleyhtarı yayınlardaki düşüş ivmesinin istikrarlı bir şekilde devam ettiği görülmüştür.

SIYASI GELİŞMELER

2023'te Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkilerde temel belirleyici faktör her iki ülkede yaşanan olağanüstü gelişmeler olmuştur. 6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkezli yaşanan deprem ve Ekim'den itibaren Lübnan'da İsrail'le mücadele kapsamında ortaya çıkan savaş gündemi iki ülke liderleri arasındaki ziyaretlerin ana çerçevesini oluşturmuştur. Bu bağlamda Lübnan Dışişleri ve Göçmenler Bakanı Abdullah Buhabib ile Kamu İşleri ve Ulaştırma Bakanı Ali Hamiyye'nin depremin hemen ardından Türkiye ziyareti Ankara-Beyrut hattında yıl içerisindeki ilk resmi temasın sağlanmasını mümkün kılmıştır. Deprem nedeniyle taziyelerini iletmek ve dayanışma göstermek amacıyla bu ziyareti gerçekleştirdiklerini belirten Buhabib, dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve diğer bazı Türk yetkililerle bir araya geldiklerini beyan etmiştir. Kısıtlı imkanlarla da olsa arama kurtarma ekipleri ve insani yardım organizasyonları ile sürece katkı sunmaya çalıştıklarını vurgulayan Buhabib "Türkiye ile çok yakın ve iyi ilişkimiz var. Türkiye bizim için çok cana yakın ve yardımsever bir ülke. Lübnan ile Türkiye arasında mükemmel ilişkiler var"²⁶ açıklamasında bulunmuştur.

²⁶ Mustafa Deveci, "Lübnan Dışişleri Bakanı Buhabib: 'Bu Kötü Olayda Lübnanlılar Tüm Kalpleriyle Türkiye ile Birlikteydi'", Anadolu Ajansı, 24 Şubat 2023.

Dışışleri Bakanı Hakan Fidan'ın Beyrut ziyareti yıl içerisinde Türkiye'den yapılan st düzeye tek ziyaret olmuştur. İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları kapsamında bölge turuna çıkan Fidan, sınır hattında İsrail'le sıcak çatışma içerisinde olan Lübnan'da Başbakan Necib Mikati, Dışışleri Bakanı Abdullah Buhabib ve Genelkurmay Başkanı Joseph Aun ile bir araya gelmiştir. "Gazze'deki dramın diğer ülkelere etkisinin azaltılması, savaşın başta Lübnan, Mırsır ve Ürdün olmak üzere bölge ülkelerinin istikrarsızlaŐtırılmasına yol açacak bir Şekilde gelişmesine engel olmak için elimizden geleni yapıyoruz"²⁷ ifadelerini kullanan Dışışleri Bakanı Fidan, başkenti Doğu Kudüs olan Filistin devletinin kurulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Başta Suriye meselesi olmak üzere bölgesel gelişmelerin de ele alındığı görüşmelerde Türkiye'nin Lübnan'ın istikrarı için Beyrut yönetimiyle dayanışma içerisinde olduğu dile getirilmiştir. Ziyaret kapsamında Türk İŞbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından yenilenen Lübnan Dışışleri Bakanlığı binasının resmi açılışı da yapılmıştır.²⁸

Diğer yandan Lübnan Başbakanı Mikati yıl içerisinde Türkiye'ye iki ziyaret gerçekleştirmiştir. Haziran'da Recep Tayyip Erdoğan'ın tekrar göreve seçilmesinin ardından yemin törenine katılan Mikati,²⁹ Kasım'da ise Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek üzere Türkiye'ye kısa süreli bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nda basına kapalı gerçekleştirilen bu görüşmeye dair İsrail sorununun yanı sıra Lübnan'daki siyasi ve ekonomik problemlerin masaya yatırıldığına ilişkin tahminler yapılmıştır.³⁰

İki lke ilişkilerinde Türkiye'nin Lübnan Bykelisi Ali Barış Ulusoy'un tüm grupları kapsayıcı ziyaretleri de önemli bir işleve sahip olmuştur. Geçtiğimiz yıllarda ülkedeki farklı dini ve mezhebi gruplarla temaslarını arttıran Ulusoy, Türkiye'de yaşanan depremin ardından taziyyeye gelen Sünni, Şii, Dürzi, Maruni ve diğer parti-grup liderleriyle icra ettiği görüşmelerle bu çabalarını daha da yoĐunlaŐtırmıŐtır. Yıl içerisinde ziyaretlerini çeŐitlendiren Ulusoy, bakanlar ve bürokratların yanı sıra çeşitli sivil toplum kuruluşlarına

²⁷ "Hakan Fidan Lübnan'da: Filistin Devleti Kurulmalı", Rudaw, 17 Ekim 2023.

²⁸ Sümeyye Dilara Diğer ve Tuğba Altun, "Dışışleri Bakanı Fidan, Lübnan Dışışleri Bakanı Buhabib ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2023.

²⁹ Zafer Fatih Beyaz, "High-Level Participation from 78 Countries at Turkish President Erdogan's Inauguration Ceremony", Anadolu Ajansı, 3 Haziran 2023.

³⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan Başbakanı Mikati'yi Kabul Etti", TRT Haber, 25 Kasım 2023.

da misafir olmuş, Türkmen bölgelerinin haricinde Télé Liban TV'nin stüdyolarının yenilenmesi gibi çeşitli kamu kurumlarına yönelik yatırımlarda da öncü rol üstlenmiştir.

Bu bağlamda BM Geçici Görev Gücü (UNIFIL) kapsamında Lübnan'da bulunan Türk askerinin görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına ilişkin tezkereyi Mecliste kabul ederek Lübnan'daki varlığını ve etkinliğini önemseydiğine yönelik mesaj veren Türkiye,³¹ Güney Lübnan'da Hizbullah ile İsrail arasında yaşanan çatışmalardan ötürü Türk vatandaşlarına tedbirli olmaları çağrısında bulunmuş³² ancak bölgede bulunan iki Türk vatandaşı İsrail hava saldırısında hayatını kaybetmiştir.³³ İsrail saldırılarına yönelik tedbir amaçlı Lübnan'ın ulusal hava yolu şirketi Middle East Airlines'ın filosundaki 5 uçağın İstanbul'a gönderilmesine imkan sunarak ülkedeki rolüne vurgu yapan Türkiye,³⁴ Renault-Nissan grubunun eski yöneticisi Carlos Ghosn'un 2019'da Japonya'dan Lübnan'a İstanbul üzerinden kaçışında rol oynadıkları gerekçesiyle iki kişinin Lübnan'da yeniden sorgulanmasını sağlayarak³⁵ Beyrut yönetimiyle ilişkilerinde etkin bir pozisyona sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Tüm bu tablodan yola çıkarak 2023'te her iki ülkede yaşanan olağan dışı gündemler sebebiyle Ankara-Beyrut ilişkilerinin önceki yıllara nazaran daha durağan bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Son yıllarda Lübnan'daki siyasi aktörlerle eşit mesafeli ilişki geliştirmeye çalışan Türkiye'nin bu pozisyonunu muhafaza etmesi halinde –tüm olumsuz yapısal şartlara rağmen– yakın süreçte bu ülkedeki görünürlüğünü daha da artırma potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

EKONOMİK GELİŞMELER

2022'deki hızlı yükseliş trendini 2023'te koruyamayan Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkileri deprem ve savaş gündemlerinden kısmen de olsa etkilenmiş, 2 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefinin tekrar altına düşerek yaklaşık

³¹ "Lübnan Tezkeresi'ne TBMM'den Onay", Independent Türkçe, 11 Ekim 2023.

³² "Dışişleri Bakanlığı'ndan Lübnan'da Bulunan Türk Vatandaşlarına Uyarı", *Hürriyet*, 13 Ekim 2023.

³³ "İsrail'in Hava Saldırısında İki Türk Vatandaşı Hayatını Kaybetti: Lübnan Sınırında Tansiyon Yüksek", *Şarku'l-Avsat*, 24 Kasım 2023.

³⁴ "Lübnan'ın 5 Uçağı İstanbul'da", NTV, 17 Ekim 2023.

³⁵ "Lübnan Türkiye'nin Talebi Üzerine Carlos Ghosn'un Kaçışıyla İlgili İki Kişiyi Sorguladı", Euronews Türkçe, 9 Eylül 2023.

1,7 milyar dolarlık kapasiteyle sınırlı kalmıştır. Dış ticaret dengesi –geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi– Türkiye lehine fazla vermeye devam ederken ihracat ve ithalat rakamları arasındaki fark yine oldukça açılmıştır. Nüfusa ve gayri-safı yurt içi hasılaya (GSYH) oran bakımından Türkiye'nin bölgedeki ihracat pazarında önemli bir konuma sahip olan Lübnan'ın geçtiğimiz yıl sıralamada elde ettiği yeri kısmen kaybetse de Ortadoğu ülkelerine yönelik ihracat portföyündeki pozisyonunu büyük ölçüde muhafaza ettiği görölmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN LÜBNAN İLE TİCARETİ (2017-2023, BİN DOLAR)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2023	1.609.747	107.809	1.717.809	1.501.938
2022	2.676.381	104.204	2.780.385	2.572.177
2021	1.694.517	48.417	1.742.934	1.646.100
2020	930.695	51.549	982.244	879.146
2019	1.111.505	64.239	1.175.744	1.047.266
2018	963.660	175.832	1.139.492	787.828
2017	959.421	134.152	1.093.573	825.269

Kaynak: TÜİK

2023'te Lübnan'a ihracat bir önceki yıla nazaran yaklaşık yüzde 40 azalarak 1 milyar 600 milyon dolar seviyesine gerilerken ithalat rakamları ise bir önceki yıla göre yüzde 3 artarak 108 milyon dolar civarında seyretmiştir. Her ne kadar ihracat düşüşte ve ithalat yükseliŐte görünse de rakamsal değerlendirmede ihracatın payının büyüklüğü net bir şekilde görölmektedir. Lübnan'daki siyasi ve ekonomik krizlerin seyri başta olmak üzere iki ülkenin iç gündem maddelerinin yoğunluğu, gelecek yıllarda ticaret hacmine ilişkin öngörülerde belirleyici olacaktır. Buna göre deprem sebebiyle kısmi düşüş gösteren ihracat rakamlarının önümüzdeki yıl tekrar yükselişe geçeceği, ithalat rakamlarının benzer seviyelerde kalacağı ve iki ülke arasındaki ticaretin tekrar 2 milyar doların üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir.

DİĞER GELİŞMELER

TİKA üzerinden Lübnan'da yürütölen kamu diplomasisi faaliyetleri 2023'te de devam etmiştir. TrablusŐam'ın Kura Belediyesine bağlı Baturatij

köyünde İkinci Abdülhamid döneminde inşa edilen Baturatij Hamidiye Camii, TİKA tarafından restore edilerek yeniden ibadete açılmıştır.³⁶ Kadınların ev ekonomisine katkı sunması için kalkınma projelerini de hayata geçiren TİKA, süt işletmesi ve gıda üretim işletmesi gibi farklı projeleri destekleyerek ekonomik krizle baş etmeye gayret eden Lübnan halkına alternatif geçim kaynakları sağlamaya çalışmıştır.³⁷

İnsani yardım diplomasisine ilişkin faaliyetlerin de yoğun bir şekilde sürdürüldüğü yıl içerisinde Sadakataşı, İHH ve AFAD gibi kurumlar üzerinden Lübnan'daki ihtiyaç sahiplerine yönelik yardımlar yapılmıştır.³⁸ Yunus Emre Enstitüsü (YEE) de kültürel diplomasi araçlarını kullanarak Türkçe kursları başta olmak üzere çeşitli etkinliklerle bu ülkedeki faaliyetlerini sürdürmüştür.³⁹ Buradan yola çıkarak iki ülke arasındaki kültürel ilişkilere yapılan yatırımların her geçen yıl arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. İki ülke ilişkilerinde önemli bir işleve sahip olan kamu diplomasisinin Lübnan'daki tüm aktörleri kapsayan bir formatta yürütülmesi Türkiye'nin gelecek yıllarda bu ülkede üstleneceği roller açısından da avantajlar sağlayacaktır.

SONUÇ

Yıl biterken Türkiye ve Suriye diplomatik görüşmelerine devam etmiştir. Odak noktası bölgesel güvenlik ve mülteci krizine yönelik uzun vadeli çözümler olmuş ve 2024'te de diyalogun sürdürülmesi için bir temel oluşturulmuştur. Her iki ülkenin de yerinden edilmiş milyonlarca Suriyeli için sürdürülebilir çözümler aramasıyla mülteci durumu önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Başta terör grupları ve sınır istikrarı olmak üzere güvenlik kaygılarının ele alınması görüşmelerin ana odak noktasıdır.

2023'te Türkiye ile Suriye arasındaki diplomatik etkileşimler bölgesel siyasette önemli bir değişime işaret etmiştir. Zorluklar devam etse de devam eden diyalog özellikle güvenlik ve insani konuların ele alınmasında iş birliğinin yararları konusunda karşılıklı anlayışla gerçekleşmiştir. 2023'te kaydedilen iler-

³⁶ "TİKA Lübnan'da Abdülhamid Han'ın Yaptırdığı Camiyi Restore Etti", TRT Haber, 3 Şubat 2023.

³⁷ İdiris Okuducu, "TİKA'nın Lübnan'da Hayata Geçirdiği Projelerde Çalışan Birçok Kadın Kendi Ekmeğini Kazanıyor", Anadolu Ajansı, 8 Mart 2023.

³⁸ İdiris Okuducu, "Sadakataşı Derneği Lübnan'da Çok Sayıda Yardım Projesini Hayata Geçirdi", Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2023.

³⁹ "Yunus Emre Enstitüsü, Lübnan'daki Türkmenlere Türkçe Öğretiyor", İHA, 23 Kasım 2023.

leme gelecekteki katılım ve bölgede uzun zamandır devam eden çatışmaların potansiyel çözümü için önemli bir temel oluşturmuştur.

Lübnan'la ilişkilerinde ise 2010 öncesindeki pozisyonunu tekrar inşa etmek için uğraşan Türkiye son yıllardaki politikalarını bu çerçevede şekillendirmektedir. Yapısal şartlar bakımından zor bir yıl olan 2023'te de mevcut çizgisini devam ettiren Ankara kimi noktalarda ivme kaybı yaşasa da siyasi-ekonomik ilişkiler ve kamu diplomasisi bağlamında Lübnan'daki yatırımlarını sürdürmüştür. İrtibat kurduğu aktörleri çeşitlendirmek ve halkın tüm kesimleriyle ilişkisini geliştirmek için daha kararlı adımlar atmaya ihtiyaç duyan Türkiye'nin Lübnan ile ilişkilerini Sünniler ve Türkmenler parantezinde okumadan yürütmesi önem arz etmektedir. Geçmişten bakiye kalan olumlu imajını geniş boyutlu bakış açısıyla birleştirmesi halinde Lübnan'ın siyasal ve toplumsal boyutlardaki açmazlarını çözüme kavuşturma konusunda önemli bir avantaj yakalayacak olan Türkiye'nin mevcut adımlarını durağanlıktan kurtararak daha yapıcı aksiyonlar alması elzemdir. Bu bağlamda takip edilecek politikalar hem Lübnan'daki aktörlerle güven ilişkisini yeniden dizayn etme imkanı sunacak hem de bu ülkeyi içine sürüklendiği krizlerden kurtarma noktasında kolaylaştırıcı bir rol oynayacaktır.

KRONOLOJİ

5 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed ile görüşme niyetini açıkladı.
3 Şubat	İkinci Abdülhamid döneminde inşa edilen Baturatij Hamidiye Camii, TİKA tarafından restore edilerek yeniden ibadete açıldı.
6 Şubat	Türkiye ve Suriye'de on binlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açan iki deprem gerçekteşti.
24 Şubat	Lübnan Dışışleri ve Göçmenler Bakanı Abdullah Buhabib ile Lübnan Kamu İşleri ve Ulaştırma Bakanı Ali Hamiyye, Kahramanmaraş merkezli depreme ilişkin taziyelerini iletmek ve dayanışma göstermek amacıyla Türkiye'ye ziyarette bulundu.
3-4 Nisan	Rusya'nın başkenti Moskova'da Türkiye, Rusya, Suriye ve İran dışışleri bakan yardımcılarını düzeyinde dörtlü iştifaeler gerçekteştirildi. Toplantıda taraflar iştifaelerini sürdürme konusunda mutabakata vardı.
10 Mayıs	Türkiye, Rusya, Suriye ve İran dışışleri bakanları Moskova'da dörtlü toplantı gerçekteştirdi. Görüşme Suriye iç savaşı, Türkiye'nin muhalif gruplara verdiği destek ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Beşar Esed'in görüşme niyetleri üzerinde yoğunlaştı.

- 3 Haziran Lübnan Başbakanı Necib Mikati, yeniden cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan'ın yemin törenine eşiyile birlikte iştirak etti.
- 11 Ekim UNIFIL kapsamında Lübnan'da bulunan Türk askerlerinin görev süresinin uzatılmasına ilişkin tezkere TBMM'de kabul edildi.
- 18 Ekim İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları kapsamında bölge turuna çıkan Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Lübnan'ı ziyaret etti. Lübnanlı liderlerle görüşen Fidan, Filistin meselesini ve bölgesel meseleleri masaya yatırdıklarını belirtti. Fidan ayrıca TİKA tarafından yenilenen Lübnan Dışişleri Bakanlığı binasının resmi açılışını yaptı.
- 22 Kasım Seyfullah Öztürk ve Yakup Erdal isimli iki Türkiye vatandaşı Güney Lübnan'da İsrail'in hava saldırısında hayatını kaybetti.
- 25 Kasım Lübnan Başbakanı Necib Mikati, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek üzere Türkiye'ye kısa süreli bir ziyaret gerçekleştirdi.

TÜRKİYE’NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ VE YEMEN POLİTİKASI 2023*

MEHMET RAKİPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Araştırmacı, Dimensions for Strategic Studies

GİRİŞ

Bu çalışma 2023’te yaşanan gelişmeler kapsamında Türkiye’nin Körfez ülkeleri ve Yemen politikalarını incelemektedir. Arap devrimleri, Mısır darbesi, Doğu Akdeniz ve Libya başta olmak üzere bölgesel birçok meselede farklı bloklarda yer alan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn ile 2021’in son aylarından itibaren rekabet yerine iş birliğinin tercih edilmesi ile Türkiye-Körfez ülkeleri ilişkileri olumlu bir atmosfere girmiş ve 2022’de yakınlaşmaların kurum-sallaştığı görülmüştür. 2023’te de söz konusu normalleşme ve yakınlaşmalar konsolide edilerek aktörler arası iş birlikleri derinleştirilmiştir. Katar ve Kuveyt ile uzun yıllardır sürdürülen iş birlikleri 2023’teki karşılıklı adımlarla perçinlenmiş ve ortaklıklar birçok alanda genişletilmiştir. Bu kapsamda çok defa karşılıklı üst düzey temaslar gerçekleştirilmiş ve kapsamlı anlaşmalar imzalanmıştır. Dolay-

* Bu bölümün yazımında 2023’te Türkiye başlıklı kitabın “Türkiye- Körfez Ülkeleri İlişkileri” bölümünden yararlanılmıştır.

siyla ilişkilerde gerilim ve rekabet yerini iş birliği ve dostluk ortamına bırakmıştır. Körfez  lkeleri ile yakalanan uyum 2023'te de artarak sürerken Yemen'deki iç savaş devam etmiş, Türkiye savaşın ve istikrarsızlığın son bulması adına y r t t Ğ  diplomasiyi terk etmemiŐtir. Ayrıca Türkiye ve Körfez  lkeleri 7 Ekim'den bu yana artarak devam eden ve soykırım boyutuna varan İsrail'in saldırganlığına yönelik ortak tepki vermiştir. Bu kapsamda Kasım'daki İslam İŞ Birliği Teşkilatı (İİT) zirvesi ve Körfez İŞ Birliği Konseyi gibi zirvelere Türkiye'nin katıldığı ve Körfez  lkeleriyle benzer pozisyonu benimsediği g r lm Őt r.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri 2022'deki normalleşme sonrasında sağılanan iş birliği zeminini 2023'te de sürdürmüştür. İki  lke arasındaki iş birliği siyasi, ekonomik, medya, kültür ve güvenlik alanlarına doğrudan yansımış ve bu alanlarda kurumsal açıdan birçok adım atılmıştır. Bu anlamda gerek Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ve Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in gerekse Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaretler ve icra edilen toplantılar ilişkilerin geliştirilmesine vesile olmuştur.

Ankara-Riyad arasındaki iyi ilişkiler 6 Şubat'ta Türkiye'nin on bir ilini etkileyen depremlerde tezahür etmiştir. Dış politikada insani yardıma büyük önem atfeden Suudi Arabistan KrallıĐı¹ deprem sonrasında Türkiye'nin yaralarını sarmak adına birçok adım atmıştır. Diğer bir ifadeyle "asrın felaketi" olarak adlandırılan depremlerin ardından Suudi Arabistan'ın Türkiye'nin yanında bir duruş sergilediği belirtilebilir. Bu anlamda deprem sonrasında Suudi Arabistan, Kral Selman Yardım ve İnsani  alıŐmalar Merkezi'nin koordinasyonu ile Türkiye'ye 100 ton insani yardım göndermiştir. Ayrıca krallık, Sahem isimli bir program başlatmış ve bu kapsamda 1,6 milyona yakın baĐıŐŐı ve Őirketten toplamda 100 milyon dolar maddi yardım tahsil etmiştir. 100 kişilik yardım ekibinin yanında önemli miktarda tıbbi malzemeyi Türkiye'ye gönderen Suudi Arabistan aynı zamanda 3 bin konteyner ev desteği sağlamış ve deprem bölgelerinde 3 sahra hastanesi inşa etmiştir.² Dolayısıyla deprem sonrasında y r t len afet diploma-

¹ Abdüssamet Pulat, İsmail Akdoğan ve Mustafa Őeyhmus Küpeli, "Suudi Arabistan-İran Bölgesel Rekabetinde Suudi Dış Yardımlarının Siyasi Etkinliği (2010-2020)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 18, Sayı: 69, (2021), s. 103-119; Mehmet Şahin ve Seyedmohammad Seyedi Asl, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 57, (2022), s. 42.

² Mehmet Rakipoğlu, "Deprem Diplomasisi ve Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *Vizyon Siyasi Kalınma Merkezi*, 10 Mart 2023.

sisi siyaset alanında iki ülke arasındaki normalleşmeyi güçlendirirken iş birliğini de perçinlemiştir.³

Siyasi iş birliği dış politikada yakalanan uyuma doğrudan yansımıştır. Libya, Doğu Akdeniz ve Suriye'de bir süredir sürdürülen rekabetçi politikalar⁴ yerini iş birliğine bırakmıştır. Söz konusu durum bölgesel ve küresel ölçeklerde iki aktörün benzer hedeflere matuf adımlar atmasını ve dolayısıyla siyasi iş birliklerinin derinleşmesini sağlamıştır. Bu anlamda Suudi Arabistan ve Türkiye'nin dış politikalarını çeşitlendirme noktasında müşterek politikaları takip ettiği söylenebilir. İki aktörün de NATO dışı örgütlere üyelik süreçleri, Rusya ve Çin⁵ gibi Batı dışı aktörlerle yakınlaşmaları bu süreçlere örnek verilebilir. Her iki aktör tarafından dış politikadaki normalleşme ve çeşitlendirme süreçleri olumlu karşılanmıştır. Örneğin Suudi Arabistan Türkiye'nin Suriye rejimi ve Mısır ile normalleşme süreçlerini olumlu karşılarken Türkiye de Suudi Arabistan'ın BRICS üyeliğini ve İran ile normalleşmesini olumlu karşılamış, Riyad'ın bölgesel diplomatik aktivizmini desteklemiştir.⁶ Dolayısıyla dış politika bağlamında inşa edilen normalleşme 2023'te konsolide edilmiş ve daha da güçlü bir hale bürünmüştür. Son olarak İsveç'teki Türkiye Büyükelçiliği binası önünde gerçekleştirilen çirkin saldırının ardından Suudi Arabistan tarafından da kınama açıklaması yapılmıştır.⁷ Ayrıca Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Kur'an-ı Kerim'i yakma eylemini kınamak amacıyla İİT bünyesinde 2 Temmuz'da Cidd'e'de düzenlenen oturumu Türkiye'nin desteklediğini ifade etmek amacıyla Suudi mevkidaşı Faysal bin Farhan'ı aramıştır. Ayrıca yapılan telefon görüşmesinde ikili ilişkiler de ele alınmış, Kurban Bay-

³ Gökhan Erel, "Afet ve İnsani Diplomasi: Körfez Ülkelerinden Türkiye'ye Deprem Yardımları", *Sabah Perspektif*, 25 Şubat 2023; Betül Doğan Akkaş, "GCC States Support for Türkiye Reflects a Burgeoning Partnership", *Gulf International Forum*, 28 Şubat 2023.

⁴ Necmettin Acar, *Arap Baharı Sürecinde Suudi Arabistan'da Güvenlik ve Dış Politika*, (Nida Akademi, 2023), s. 239-244; Necmettin Acar, "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika; Suudi Arabistan Örneği", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, (2018), s. 139-171.

⁵ Necmettin Acar, "Basra Körfezi Güvenlik Mimarisinde Çin Faktörü", *Basra Körfezi Güvenliğinin Yeni Dinamikleri*, ed. Özden Zeynep Oktav ve Necmettin Acar, (Orion Kitabevi, Ankara: 2022), s. 58-63; Necmettin Acar, "Suudi Arabistan'ın İran'ı Dengeleme Politikasının Değişimi", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, (2022), s. 175-177.

⁶ Dildar Baykan Atalay, "Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Diplomatik İlişkilerin Kurulması Mutabakatını Memnuniyetle Karşıladi", *Anadolu Ajansı*, 10 Mart 2023.

⁷ "إدانات عربية ودولية لسماع السويد بحرق نسخة من القرآن الكريم" (İsveç'te Kur'an-ı Kerim'in Yakılmasına İzin Verilmesini Arap Devletlerinin Kınaması), *Yeni Şafak Arapça*, 22 Ocak 2023.

ramı vesilesiyle tebrik mesajlarının paylaşıldığı aktarılmıştır. Dolayısıyla taraflar arasında siyasi iş birliği güçlenerek devam etmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde seyrettiği bir diğer alan ekonomidir. Suudi Arabistan son yıllarda yaşanan çalkantılı ekonomik süreçlerin son bulması ve ekonomik toparlanmanın sağlanması adına Türkiye'ye mali destek sağlamıştır. Örneğin Mart'ta Riyad yönetimi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na 5 milyar dolar mevduat yatırımı sağlayacağını ilan etmiştir. Suudi Arabistan Kalkınma Fonu iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirme amacıyla bu kararın alındığını açıklamıştır.⁸ Benzer şekilde Suudi Arabistan Maliye Bakanı Muhammed Abdullah Cedde Davos'ta düzenlenen ekonomi forumunda "Pakistan, Mısır ve Türkiye'ye de ekonomik destek veriyoruz, destek vermeye devam edeceğiz" şeklinde bir açıklama yaparak ekonomik ilişkilerde yakalanan sinerjinin sürdürüleceğini belirtmiştir.⁹ Suudi bakanın bu açıklaması Türkiye'de belli çevrelerce çarpıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin bakanın ifadesinde yer alan *vulnerable* ifadesini muhalif medya "savunmasız" olarak tercüme ederek iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini zedelemeyi denemiştir. Fakat tercüme kaynaklı yanıltıcı yönlendirme içeren bu haberlerin doğruyu yansıtmadığı birçok mecra tarafından ispatlanmıştır.¹⁰

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayan diğer bir gelişme ise 19-21 Mart arasında Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'daki Uluslararası Sergi ve Fuar Merkezi'nde düzenlenen Türk Expo Fuarı ve Suudi Arabistan-Türkiye İş Forumu olmuştur. Bu iki önemli etkinlikle birlikte karşılıklı ticari girdilerin artırılması hedeflenmiştir. Nitekim Türkiye'nin Riyad Büyükelçisi Fatih Ulusoy koronavirüs (Covid-19) salgını öncesinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 7 milyar dolara yaklaştığını, bu tarz etkinlikler ve kurumsal iş birlikleriyle ticaret hacminin 2 katına çıkarılmasını hedeflediklerini ifade etmiştir. Ayrıca Ersoy, Suudi Arabistan'ın petrol dışı sektörlerde üretimin artırılması adına Türkiye'nin ara mamullerine, üretilen makine ve ekipmana ve diğer birçok ürüne ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle fuar ve forum Suudi Arabistan'ın ekonomik dönüşümü noktasında Türkiye'nin katkı sağlaması açısından önemli fırsatlar sun-

⁸ "Suudi Arabistan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na 5 Milyar Dolar Yatıracak", Euronews Türkçe, 6 Mart 2023.

⁹ "Suudi Arabistan Maliye Bakanı'ndan Türkiye'ye Destek Açıklaması", Bloomberg HT, 18 Ocak 2023.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. "Suudi Arabistan Maliye Bakanı'nın Türkiye'ye Savunmasız Dediği İddiası", Teyit.org, 19 Ocak 2023.

muştur. Türkiye açısından ise fuar ve forum Türk ürünlerinin daha fazla pazara ulaşması açısından bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Türk İhraç Ürünleri Fuarı'nın açılışının yapıldığı foruma Ticaret Bakanı Mehmet Muş ve Suudi mevkidaşı Mecid bin Abdullah Kasabi, Suudi Arabistan Odalar Federasyonu Başkanı Hassan bin Mucib Huveyzi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Başkanı Nail Olpak, iş dünyası temsilcileri, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) genel sekreter vekili ve beraberindeki heyet katılmıştır. Forum kapsamında icra edilen görüşmelerde Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki mevcut ticari ilişkiler ele alınmış ve olası iş birliklerinin geliştirilmesi adına somut adımlar atılmıştır. Örneğin başta katılım bankacılığı, altyapı, inşaat, hayvancılık ve mücevherat olmak üzere birçok sektördeki firma ve temsilcisi arasında anlaşmalar imzalanmıştır. Riyad'da gerçekleşen bu foruma iki ülkenin ticaret bakanlarının yanı sıra 500'e yakın şirket katılmıştır.¹¹ Forum kapsamında imzalanan anlaşmalar neticesinde 1.140 Suudi şirketin Türkiye'de, 390 Türk şirketin de Suudi Arabistan'da yeni yatırımlar yapacağı duyurulmuştur.¹² İmzalanan anlaşmalar sonrasında iki ülkenin karşılıklı yatırımlarının artması beklenebilir.

Ekonomide yaşanan olumlu gelişmeler ticaretin canlanmasını sağlamıştır. İlişkilerin gergin olduğu dönemde Türk ürünlerine yönelik uygulanan ambargonun kalkması iki ülke arasındaki ticareti artırmıştır. Dolayısıyla ekonomi alanındaki yakınlaşma ticari verilere doğrudan olumlu şekilde yansımıştır. Örneğin Türkiye İhracatçılar Meclisinin (TİM) verilerine göre Ocak-Nisan döneminde Suudi Arabistan'a yapılan ihracat yüzde 600 artış göstererek 1 milyar dolara yaklaşmıştır. 2022'de 1 milyar dolara yaklaşan Türkiye'nin Suudi Arabistan'a yönelik ihracatı 2023'te 2 milyar doları aşmıştır. Suudi Arabistan'a yönelik ihracatta öne çıkan ise halı sektörü olmuştur.¹³ Bu sektörde Suudi Arabistan'a 109 milyon 473 bin dolar tutarında ihracat yapan Türkiye, hububat, bakliyat yağlı tohumlar ve mamulleri, kimyevi maddeler ve mamulleri, hazır giyim ve konfeksiyon, elektrik ve elektronik sektörü gibi alanlarda da bu ülkeye ihracatını artırmıştır. İstanbul, Gaziantep, Ankara, Hatay ve Bursa illeri Türkiye'den Suudi Arabistan'a en çok ihracat gerçekleştiren iller olarak öne çıkmıştır.¹⁴ Öte yandan iki ülke hacıların kota ve hizmetlerinin yenilenmesi adına birtakım an-

¹¹ "Dev İş Birliği! Türkiye ile Suudi Arabistan Arasında İmzalar Atıldı", *Sabah*, 20 Mart 2023.

¹² "1140 Suudi Şirket Türkiye'de Yatırım Yapacak", NTV, 20 Mart 2023.

¹³ "Türkiye, BAE ve Suudi Arabistan'a İhracatta Atağa Kalktı", TRT Haber, 19 Nisan 2023.

¹⁴ "Türkiye'den Suudi Arabistan'a Büyük İhracat", *Star*, 24 Mayıs 2023.

laşmalar imzaladığını da duyurmuştur.¹⁵ Bu anlamda turizmin kolaylaştırılması adına Suudi Arabistan e-vize sistemine Türkiye'yi de dahil etmiştir.¹⁶ Taraflar arasındaki görüşmeler sonucu iki ülke arasındaki tarifeli uçuş sayısı 148'den 268'e yükseltilmiştir.

İki lke arasındaki ilişkilerin olumlu seyrettiği bir diğer alan da medya sektörü olmuştur. Normalleşmeyle birlikte aleyhte yayın yapılmaması noktasında alınan karar sonrasında Suudi Arabistan, Türkiye ile medya alanında iş birliğinin artırılması için Enformasyon Bakanı Selman Duseri'yi görevlendirmiştir. Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz'in başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu haftalık toplantısı sonrasında alınan bu karar iki ülke arasındaki iş birliğinin farklı alanlara yansiyacağının göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁷

İş birliğinin artırıldığı diğer bir alan da tarım sektörüdür. Tarım ve Orman Bakanı İbrahim Yumaklı, Suudi Arabistan Çevre, Su ve Tarım Bakanı Abdurrahman Fazlı ile Riyad'da bir araya gelmiş ve taraflar arasında "Tarım Alanında İş Birliği Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Söz konusu mutabakat zaptı; tarım sektörünün iklim değişikliğine uyumunun sağlanması, tarım alanında özellikle iklim değişikliği ile ilgili teknolojilerin geliştirilmesi ve tanıtılması, hasat sonrası teknikler ve tarımsal ürün işleme, hayvancılık ve bitkisel üretim, bitki, tohum ve veterinerlik sertifikaları dahil sağlık ve hayvan sağlığı konuları ve tarım sektöründe suyun verimli kullanılması konularında iş birliklerini içermiştir. Mezkur alanlarda iş birliklerini artırmak ve geliştirmek için gerekli prosedürler ve tedbirler hakkında danışmak üzere çalışma grubu oluşturulması ve bu grubun ihtiyaç duyulduğunda dönüşümlü olarak her iki ülkede de toplantılar yapması öngörülmüştür.¹⁸

İki lke arasında iş birliğinin tezahür ettiği diğer bir nokta güvenlik ve savunma alanıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 18 Temmuz'da Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaret kapsamında savunma sanayii ve TB2 SİHA satışları gibi meselelerde de anlaşmalar imzalanmıştır.¹⁹ Bunlar arasında en dikkat çekici olanı Suudi Arabistan

¹⁵ "Suudi Arabistan'dan 24 ülkeyle Hac Anlaşması", TRT Haber, 10 Ocak 2023.

¹⁶ "Türkiye, Suudi Arabistan'ın Elektronik Vize Uygulamasına Dahil Edildi", *şarku'l-Evsat*, 17 Ekim 2023.

¹⁷ "Suudi Arabistan, Türkiye ile Medya Alanında İş Birliği için Enformasyon Bakanı'nı Görevlendirdi", Sputnik Türkiye, 30 Mayıs 2023.

¹⁸ "Türkiye ile Suudi Arabistan Tarım Alanında İş Birliği Yapacak", Independent Türkçe, 3 Aralık 2023.

¹⁹ Gökhan Erel, "Türkiye-Körfez İlişkilerinde Normalleşmeden Konsolidasyona: Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan, Katar ve BAE Ziyaretleri", ORSAM Görüş, 19 Temmuz 2023.

Savunma Bakanlığı ile Baykar arasında Bayraktar Akıncı TİHA (taarruzi insansız hava aracı) ihracatı ve iş birliği alanında imzalanan savunma anlaşmasıdır. Bu anlaşma kapsamında Baykar tarafından Suudi Arabistan Savunma Bakanlığına mezkur aracın nasıl kullanılacağına dair eğitim, teknik destek ve lojistik hizmetlerinin sağlanacağı konusunda mutabakata varılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri güçlendiren bu adımla Türkiye, Suudi Arabistan'ın güvenlik tedariki noktasında yaşadığı meydan okumalarla mücadelesine destek vermiştir. Krallığın yüksek teknoloji geliştirme kabiliyetine de katkı sağlayan bu iş birliği adımı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti gerek Batı medyası gerekse Arap medyasında geniş yankı uyandırmıştır. Bu anlamda Fransız haber ajansı AFP, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinde Baykar anlaşmasını öne çıkarırken Arapça yayın yapan *Şarku'l-Evsat* gazetesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın turunun yatırım ve istikrar odaklı olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu turu kapsamında Doğrudan Yatırımın Teşvik Edilmesi Alanında İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı, İletişim Alanında İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı, Savunma Alanında İş Birliğine İlişkin Uygulama Planı ve Enerji Alanında Mutabakat Zaptı gibi anlaşmalar da imzalanmıştır. Netice olarak bu ziyaret iki ülke arasındaki iş birliğinin güçlendirilerek çeşitlendirildiği bir gelişme olarak kaydedilmiştir.

Bütün bu olumlu atmosfere rağmen ikili ilişkileri zedeleme potansiyeline sahip olan bir gelişme Aralık'ın sonunda yaşanmıştır. 29 Aralık'ta Suudi Arabistan'ın Riyad şehrindeki Al-Awwal Park Stadyumu'nda Galatasaray ile Fenerbahçe futbol kulüpleri arasında oynanması planlanan müsabakanın ertelenmesi Atatürk merkezli bir krize dönüştürülmüştür. Fakat gerek Suudi Arabistan gerekse Türkiye yaşananların diplomatik bir krize dönüşmemesi adına oldukça rasyonel ve temkinli davranmıştır. Nitekim krizin çıkmasına sebep olanın Suudi Arabistan yönetimi olmadığı ve krallığın FIFA'nın ortaya koyduğu uluslararası standartlara uygun biçimde davrandığı görülmüştür. Dolayısıyla sonraki günlerde yapılan açıklamalarda krizin, temelde müsabakanın tarafları olan Galatasaray ile Fenerbahçe futbol kulüplerinin planlanan akıştan farklı taleplerde bulunmalarından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Ankara ve Riyad yönetimleri dünya basınına yansıyan²¹ bu süreci oldukça rasyonel

²⁰ "Türkiye, Suudi Arabistan'a Taarruzi İnsansız Hava Aracı Satacak", BBC Türkçe, 18 Temmuz 2023.

²¹ "Suudi Arabistan'daki Süper Kupa Krizi Dünya Basınına Nasıl Yansıdı?", Independent Türkçe, 30 Aralık 2023.

düzeyde yöneterek krizin diplomatik ve siyasi ilişkileri zedelemesinin önüne geçmiştir.²²

TÜRKİYE- KATAR İLİŞKİLERİ

Türkiye ile stratejik ortaklığa sahip olan Katar, Körfez'deki diğer aktörler gibi 6 Şubat depremlerinde Türkiye'nin yanında olmuştur. Bu anlamda Katar Televizyonu'nda acil yardım kampanyası başlatılmıştır. Depremin ertesi günü Katar Kızılayı deprem bölgesine 6 binin üzerinde battaniye ve binlerce bakım kiti göndermiştir. Katar ayrıca 2022 Dünya Kupası boyunca kullanılan portatif 10 bin mobil evi depremzedelerin kullanması için Türkiye'ye bağışlamıştır. Bununla birlikte acil yardım desteği başta olmak üzere birçok sağlık hizmeti veren 3 sahra hastanesi, insani yardım taşıyan 30'dan fazla uçak, halk tarafından toplanan aynı destekler, tıbbi malzeme ile birlikte 30'a yakın doktor ve asistan desteği de Katar tarafından temin edilmiştir. Bu noktada Katar Kızılayı ve Katar Hayır Kurumu (Qatar Charity) öne çıkan kurumlar olmuştur. Arama kurtarma çalışmalarında da kurumsal destek sağlanmıştı. Bu anlamda 120 kişilik arama kurtarma ekibi, 12 araç, ekipman, 3 sahra hastanesi ve ilk yardım sağlık ekibinin ulaşımı için Türkiye'ye bir hava köprüsü kurulmuştur. İnsani yardımın yanında Katar emiri Türkiye'ye gelerek deprem sonrasında ülkemize resmi ziyaret gerçekleştiren ilk lider olmuştur. Depremden bir gün sonra 7 Şubat'ta Katar'ın uluslararası arama kurtarma ekibi Lehviya, Kuveyt ve BAE acil durum ekiplerine dahil olarak Türkiye'deki arama kurtarma çalışmalarına katılmıştır.

Ayrıca Katar TV ve Katar Medya Şirketi gibi mecralar Katar Hayır Kurumu ve Hayır Aktiviteleri Düzenleme Otoritesi gibi kurumlarla iş birliği halinde yardım ve bağış kampanyaları düzenlemiştir. Yayınlarda 46 milyon dolar toplanmıştır. Ayrıca Katar tarafından Türkiye'deki depremzedelere 10 bin portatif kabin ve mobil ev tahsis edilmiştir. Öte yandan Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad Sani şahsi hesabından 14 milyon dolar depremzedelere yardım göndermiştir. Dolayısıyla deprem ikili ilişkilerin güçlendirilmesine vesile olmuştur. 2014 ve 2017 krizlerinde Türkiye, Katar'ın yanında durduğu gibi Katar'da deprem sürecinde Türkiye'nin yanında yer almıştır.

²² Yıldray Oğur, "Riyad'da Krizi Kim Çıkardı?", Serbestiyet, 30 Aralık 2023.

Cumhurbaşkanı seçiminden büyük bir zaferle çıkan Recep Tayyip Erdoğan 17-19 Temmuz'da Katar'ı da kapsayan Körfez turuna çıkmıştır. Bu kapsamda Katar Emiri Şeyh Temim ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında Türkiye-Katar diplomatik ilişkilerinin 50. yıl dönümü münasebetiyle ortak bildiri imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında savunma sanayii yatırımlarının geliştirilmesi, üçüncü ülkelere ihracat ve yenilenebilir enerji başta olmak üzere birçok farklı alanda anlaşma imzalanarak ikili iş birlikleri derinleştirilmiştir.

Kasım'da Katar, Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi (KİK) ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik iş birliğini güçlendirmeyi ve iki taraf arasındaki ticari alışverişin değerini artırmayı amaçlayan İstanbul'daki KİK-Türkiye Ekonomik Forumu'na katılmıştır. Forumda Katar'ı temsilen konuşma yapan Katar Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Müsteşarı Sultan bin Raşid Hater iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın güçlü bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca 2021'de 1,8 milyar dolar olan ticaret hacminin 2022'de 2,2 milyar dolara çıktığını, Katar piyasasında 771'in üzerinde Türk şirketinin etkin bir şekilde ticari faaliyetlerini sürdürdüğünü beyan etmiştir. Öte yandan "KİK-Türkiye Ticaret ve Yatırım İlişkileri" başlıklı panelde konuşan Türkiye Cumhuriyeti Ticaret ve Sanayi Bakanlığı müsteşarı, KİK ülkeleri ile Türkiye arasındaki derin ilişkilere dayanan güçlü stratejik gelişmeyi yansıtan forumun önemini vurgulamıştır. Nitekim forumda ticaret, tarım, gıda endüstrileri, altyapı, ulaşım, lojistik, turizm, yatırım, finans, sanayi, enerji, spor ve diğer ilgili alanları kapsayan birçok sektörden iş adamı ve üst düzey bürokrat iş birliklerini artırma fırsatı bulmuştur.²³

Son olarak Aralık'ta Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komitesi'nin dokuzuncu toplantısına katılmak üzere Doha'ya giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'in Gazze'deki katliamının sonlandırılması adına atılacak adımları Katar Emiri Temim ile görüşmüştür. 30 Kasım'daki BAE ziyaretinde de benzer konuları ele alan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Körfez ilişkilerinde "Gazze diplomasisi" yürüterek bölgesel ve küresel barışa ortak katkı sağlanması yönünde adımlar atmıştır.²⁴

²³ "Qatar Participates in the GCC-Türkiye Economic Forum in Istanbul", Ministry of Commerce and Industry State of Qatar, 13 Kasım 2023, https://www.moci.gov.qa/en/mec_news/qatar-participates-in-the-gcc-turkiye-economic-forum-in-istanbul, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2024).

²⁴ Gökhan Erel, "Gazze Diplomasisi ve Türkiye-Körfez İlişkilerinin Geleceği", Anadolu Ajansı, 6 Aralık 2023; Burhanettin Duran, "Erdoğan'ın Katar Ziyareti ve Gazze'de Gidişat", *Sabah*, 5 Aralık 2023.

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

Tahnun bin Zayid'in Ağustos 2021'de gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında normalleşme sürecine giren Türkiye-BAE ilişkileri 2023'te de benzer bir seyir izlemiŐtir. 6 Şubat depremlerinin sonrasında BAE de –Suudi Arabistan gibi– Türkiye'nin yanında duran Ölkeler arasında olmuştur. Bu anlamda Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid Türkiye'yi ziyaret ederek destek mesajı vermiştir. Deprem kapsamında BAE'den Türkiye'ye birÇok defa yardım gönderilmiştir. BAE'nin ekseriyetle hastane kurma bakımından Önemli katkıda bulunduğu gŐzlelenmiŐtir. Bu kapsamda Gaziantep'te 50 yataklı Çadır/seyyar hastane kurulmasının ardından ikinci yardım hastanesi 19 Şubat'ta Hatay'ın Reyhanlı bölgesinde aŐılmıŐtır. Bu konuda aÇıklamada bulunan BAE'nin Türkiye BŐyŐkelŐisi Said Sani Zahiri, Hatay'da aÇılan “Muhammed bin Zayid” isimli Çadır/seyyar hastanenin 200 yataklı olduğunu ve 10'dan farklı bŐlŐmde hizmet vermeye başladığını ifade etmiştir.²⁵ Depremden etkilenen diğer illere de yardım gönderilmiştir.²⁶ BAE Kızılayı aracılığıyla 1 milyar doları aşan maddi destek, arama kurtarma ekibi desteği, 3 bin tona yakın insani yardım desteği, sahra hastanesi ve mobil hastane ile Türkiye'ye destek sağlanmıştır.²⁷

BAE'nin Türkiye'ye deprem kapsamında yaptığı yardımlar sağlık ve insani yardımla sınırlı kalmamıştır. Bu anlamda BAE, deprem nedeniyle zarar gören ve bŐyŐk oranda ŐŐken telekomŐnikasyon altyapısının yeniden inşa edilmesi adına gerekli olan ekipman desteğini depremden etkilenen bölgelere göndermiştir. BAE Devlet Başkanı Muhammed bin Zayid tarafından başlatılan “Gallant Knight 2” kampanyası kapsamında Etisalat firması deprem nedeniyle hasar gören telefon ve iletişim hatlarının onarılması adına 4 bin radyo ve dijital Őniteyi Türkiye'ye teslim etmiştir. Bu alanda toplamda 5,5 milyon dolarlık yardım tedarik eden BAE ayrıca Türkiye'ye yapılacak telefon aramalarının bir hafta boyunca Őcretsiz olmasını sağlamıştır.²⁸

İnsani yardım desteği ile sŐrdŐrŐlen iş birliği ekonomi alanıyla devam etmiştir. Bu kapsamda 3 Mart 2023'te Türkiye Cumhuriyeti ile BAE Arasında

²⁵ “تركيا.. افتتاح ثاني مستشفى ميداني إماراتي للمصابين في الزلزال”, (TÖrkiye Depremden Etkilenenler işin İkinci BAE Seyyar Hastaneyi AŞtı), Anadolu Ajansı ArapÇa, 20 Şubat 2023.

²⁶ “سفير الإمارات بأنقرة: تركيا ستخرج من الزلزال “أكثر قوة””, (BAE'nin Ankara BŐyŐkelŐisi: TÖrkiye Depremden Daha GŐçlŐ Çıkacak), Anadolu Ajansı ArapÇa, 14 Şubat 2023.

²⁷ Rakipoğlu, “Deprem Diplomasisi ve TÖrkiye-Ortadoğu İlişkileri”.

²⁸ “UAE Sends Telecommunication Equipment to Quake-Hit TÖrkiye”, Middle East Monitor, 10 Mart 2023.

Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile taraflar arasındaki ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesi ve kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Bu anlaşma ile taraflar, aralarındaki ticareti zorlaştıran engelleri aşma adına temsilcilerinden oluşan bir ortak komite kurarak iş birliğinin önündeki engelleyici bürokrasiyi aşmaya çalışmıştır.²⁹ Anlaşma ile ticaret hacminin on yıl içerisinde 40 milyar dolara çıkarılması, BAE'de 25 bin³⁰ ve Türkiye'de 100 bin istihdamın sağlanması hedeflenmiştir.³¹ Ayrıca bu anlaşma sonrasında ticaretin geliştirilmesi adına birkaç adım daha atılmıştır. Örneğin Ağustos'ta ihracat kotaları ve kontenjanları artırılmış ve sıfır gümrük vergili tarife kontenjanlar açılmıştır.³² Mart'ta imzalanan anlaşma kısa sürede ticaret sahasına olumlu yansımış ve bu sayede iki ülke arasındaki stratejik iş birliği derinleştirilmiştir. Bu kapsamda Haziran'da Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ile Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek Abu Dabi'ye resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. İki bakan Türkiye'ye yatırım yapılması noktasında BAE'de devlet başkanı ve üst düzey birçok isimle görüşmüştür.³³

Benzer şekilde Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, beraberindeki geniş bir heyetle BAE'ye giderek iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi adına bir dizi görüşme yapmıştır. Ziyaret kapsamında taraflar arasında yatırım, ekonomi, sanayi, savunma, hukuk, yargı, yenilenebilir enerji ve uzay endüstrisi alanlarında toplam değeri 50,7 milyar dolar olan on üç anlaşma imzalanmıştır. Dolayısıyla karşılıklı ziyaretler ve imzalanan anlaşmalar ikili ilişkilerin derinleştiğini ve kapsamlı bir ortaklığa doğru evrildiğini göstermektedir. Nitekim TİM'in aktardığı resmi verilere göre Türkiye'nin BAE'ye ihracatı 2023'ün ilk çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine kıyasla 262 milyon 722 bin dolar artarak toplamda 1 milyar 23 milyar dolara ulaşmıştır.³⁴

²⁹ Salih Okuroğlu ve Muhammet Tarhan, "Türkiye ile BAE Arasında İmzalanan 'Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması' Resmi Gazete'de", Anadolu Ajansı, 27 Nisan 2023.

³⁰ "UAE Trade Minister: 'Sky is the Limit' in Economic Ties with Türkiye", Middle East Monitor, 3 Mart 2023.

³¹ Rachna Uppal, "Turkey, United Arab Emirates Sign Trade Agreement", Reuters, 3 Mart 2023.

³² Deniz Çiçek Palabıyık, "Türkiye ile BAE Arasında İmzalanan Ekonomik Ortaklık Anlaşmasına İlişkin Gümrük Tarifeleri Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 31 Ağustos 2023.

³³ Ragıp Soylu, "Turkey's Simsek to Visit UAE in Bid for Investment Amid Economic Overhaul", Middle East Eye, 21 Haziran 2023.

³⁴ "قفزة نوعية في الصادرات التركية إلى الإمارات العربية المتحدة والمملكة السعودية" (Türkiye'nin BAE ve Suudi Arabistan'a İhracatında Niteliksel Sıçrama), *Daily Sabah Anapca*, 24 Nisan 2023.

Son olarak Ekim’de DEİK tarafından Türkiye-BAE İŞ Forumu düzenlenmiştir. BAE Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Sani Ahmet Zeyudi iki ülkenin geçmişinde elli yıllık iş birliği çabalarının bulunduğunu belirtmiştir. Zeyudi, DEİK’in düzenlediği forumda “BAE ve Türkiye arasında stratejik ortaklıklar ve buna benzer birçok konuda iş birliğinin iyi noktaya taŐındıĐını, son iki yıla bakıldığında BAE üst düzey yöneticilerinin ve Türkiye’deki üst düzey yöneticilerin ziyaretleri neticesinde ortak iradenin sergilenmesiyle (ilişkilerin) daha iyi noktaya taŐındıĐını gördüklerini” ifade etmiştir. Ayrıca geçen dönem kapsayıcı ekonomik iş birliği konusunda bir anlaşma yapıldığını ve iki ülke arasında bu ortaklığın daha iyi noktaya taŐındıĐını, ticari fırsatların ve yatırım fırsatlarının her iki ülke için sonuna kadar seferber edildiğini gördüklerini belirten bakan, ikili ticari ilişkilerin yeni boyutlar kazandığını vurgulamıştır.³⁵

İki ülke arasında iş birliğinin artarak devam ettiği diğer bir alan da enerjidir. Bu anlamda Türkiye ve BAE, hidrojen üretmek ve açık denizde rüzgar santrali kurmak için görüşmeler yapmaya başlamıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Temmuz’da BAE ile 29,7 milyar dolar değerinde olduğu tahmin edilen enerji anlaşmaları imzalamıştır. Enerji Bakanı Alparslan Bayraktar anlaşmanın parçası olarak BAE şirketlerinin gelecekte yıllık 3,5 gigavat güneş enerjisi ve 1,5 gigavat rüzgar enerjisi üretmeyi hedefleyen Türkiye’nin enerji dönüşüm projeleriyle ilgilendiğini ifade etmiştir. İlgili konularda BAE’nin Abu Dabi Kalkınma Fonu’nun ve Avrupalı şirketlerin de meseleye dahil olduğu bilinmektedir. Karadeniz’de bir açık deniz rüzgar çiftliği kurmak için ayrı bir projeyi de tartıştıklarını belirten Enerji Bakanı Bayraktar, Türkiye’nin 2035’e kadar 5 bin megavat rüzgar enerjisi üretmeyi hedeflediğini dile getirerek bu alanda Türkiye’nin BAE’ye yardım edebilecek potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır.³⁶

Öte yandan uzun süre Suriye dosyasında rekabet halinde olan iki aktör normalleşme sonrasında Suriye bağlamında diyaloglarını artırmıştır. Örneğin 4 Ocak’ta BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed ile bir araya geldikten sonra Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Türkiye ve Suriye arasındaki

³⁵ “BAE Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zeyoudi’den ‘Türkiye ile Partnerlik’ Açıklaması”, *Şarku’l-Evsat*, 31 Ekim 2023.

³⁶ Ragıp Soylu, “Turkey and UAE in Talks to Produce Hydrogen and Build Offshore Wind Farm”, *Middle East Eye*, 15 Eylül 2023.

normalleşme girişimleri göz önünde bulundurulduğunda BAE'nin taraflar arasında arabulucu rolü oynadığı tahmini yapılabilir.³⁷

TÜRKİYE-KUVEYT İLİŞKİLERİ

Kuveyt de –diğer Körfez ülkeleri gibi– deprem sürecinde Türkiye'nin yanında bir duruş sergilemiştir. Bu anlamda gerek devlet gerekse sivil toplum faaliyetleri ile Kuveyt, Türkiye'deki depremzedelere yönelik ciddi yardımlar sağlamıştır. Örneğin depremden kısa süre sonra “Kuveyt Yanınızda” adı altında başlatılan kampanya ile 30 milyon dolar tutarında bağış toplanmıştır.³⁸ Deprem sonrasında Kuveyt'in yardımları ile sürdürülen yakın ilişkiler diplomatik mesajlarla devam ettirilmiştir. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan 62. Ulusal/Milli Günü kutlamaları kapsamında Kuveyt devletine tebrik ve kutlama mesajları iletmiştir.³⁹

İki ülke arasındaki iş birliğinin yansıdığı diğer bir alan ekonomidir. Bu anlamda birçok toplantı ve ziyaret icra edilmiştir. Örneğin Şubat'ta Türk ve Kuveyt finans dünyası temsilcileri Kuveyt'te bir araya gelmiştir. Türkiye ve Kuveyt arasında finans ve yatırım alanlarındaki ortak iş birliği fırsatlarını ele almak amacıyla 1-2 Şubat'ta Kuveyt'te düzenlenen ziyarete her iki ülke finans dünyasının üst düzey temsilcileri katılmıştır. Ziyaret kapsamında düzenlenen çalışma yemeğinde Türkiye Bankalar Birliği Başkanı ve Ziraat Bankası Genel Müdürü Alpaslan Çakar, Vakıflar Bankası Genel Müdürü Abdi Serdar Üstünsalih, Türkiye Halk Bankası Genel Müdürü Osman Arslan ve kamu bankalarının üst düzey yöneticileri; Kuveyt Bankalar Birliği ve Kuveyt'in önde gelen banka ve finans kurumlarının üst düzey temsilcileri ile bir araya gelmiştir. Toplantı kapsamında iki ülke arasındaki iş birliği ve yatırım imkanlarının artırılmasına yönelik görüş alışverişinde bulunulmuştur. Türk ve Kuveyt finans dünyası temsilcileri iki ülke arasında başta finans olmak üzere mevcut yatırım imkanlarının geliştirilmesi için atılması gereken adım ve fırsatları ele alırken gelişen yatırım ortamının Türkiye ile Kuveyt arasındaki iş hacmini genişletmeye yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Geliri artan ekonomilerde finans sektörünün reel ekonomide yatırım, tasarruf,

³⁷ “عبدالله بن زايد يزور دمشق. ويؤكد دعم الإمارات وحدة سوريا في لقاءه بشار الأسد” (Abdullah bin Zayid Şam'da: Beşar Esed ile Görüşmesinde BAE'nin Suriye'nin Bütünlüğünü Desteklediğini Yeniledi), CNN Arapça, 4 Ocak 2023.

³⁸ “مليون دينار-حصيلة-الكويت-بجانبيكم-لدعم-مضرري-الزلازل” (Milyon Dinar Depremzedeler için Yanınızda), Al-Rai, 12 Şubat 2023.

³⁹ “الكويت. احتفالات وتهان تركية وعربية بذكرى اليوم الوطني” (Kuveyt, Türk ve Arap Milli Günü'nün Yıl Dönümü Kutlamaları ve Tebrikleri), Anadolu Ajansı Arapça, 26 Şubat 2023.

güvenirlik ve riskleri azaltma gibi hayati görevler üstlendiğinin belirtildiği çalışma yemeğinde bunun beraberinde birçok iş birliği fırsatını da cesaretlendirdiği kaydedilmiştir. Türk ve Kuveyt finans dnyası temsilcileri mevcut potansiyeli hayata geçirmek için daha fazla iş birliği yapılması konusunda hemfikir olduklarını vurgulamıştır. Program kapsamında ayrıca Türk bankalarının üst düzey yöneticileri, Limak tarafından Kuveyt'te inşaat çalışmaları hızla devam eden Kuveyt Uluslararası Havalimanı'nın yeni terminal binası inŐaatını ziyaret ederek yetkililerden bilgi almıştır.⁴⁰

Ekonomik iş birliği adına icra edilen diğer bir gelişme Kasım'da gerçekleşmiştir. Ticaret Bakanı Ömer Bolat, TİM tarafından çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren iş insanların katılımıyla düzenlenen "Kuveyt Genel Ticaret Heyeti Programı" kapsamında Kuveyt'e ziyarette bulunmuştur. Kuveyt Sanayi ve Ticaret Bakanı Muhammed Osman Ayban ile bir araya gelen Bakan Bolat'a 37 farklı sektörden 150 kişilik resmi heyetin eşlik etmesi ziyaretin iki ölke arasındaki ilişkilere ivme katma amacında olduğunu göstermektedir. Nitekim Kuveyt Haber Ajansı'nın haberine göre Bakan Bolat 7 Kasım'da düzenlediği basın toplantısında Türk hükümetinin Kuveyt ile ekonomik bağları genişletme ve karşılıklı büyüme konusundaki kararlılığının altını çizmiştir. Bakana göre Türkiye, ekonomik iş birliğini güçlendirmek ve ikili ticareti artırmak amacıyla Kuveyt'teki yatırımlarını 5 milyar dolara çıkarmayı planlamaktadır. Kuveyt'in Ortadoğu'da ekonomik, finansal ve petrol açısından önemli bir güç merkezi olduğunun altını çizen Bakan Bolat ayrıca Türkiye'nin Kuveyt'ten petrol ithalatını artırma ve ikili tedariki geliştirme konusundaki kararlılığını vurgulayarak iki ölke arasında önemli iş birliği fırsatlarının olduğunu söylemiştir. Öte yandan Türkiye'de yatırım yapan 427 Kuveyt Şirketinin olduğu ve 2 milyar dolara yakın yatırımı hayata geçirdiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin Kuveyt'te başta havalimanı gibi mega projeler olmak üzere 2 milyar dolar değerinde toplamda 50 kadar projeyi üstlendiği de aktarılmıştır. 4 bin kadar Türk Şirketinin Kuveyt'e ihracat yaptığını da ifade eden Bakan Bolat ticaret hacminin 1 milyar dolara yaklaştığını ve hedefin ise 2 milyar dolar olduğunu belirtmiştir.⁴¹

İki ölke arasındaki iş birliğinin artırıldığı son alan güvenlik ve savunma sektörüdür. Bu anlamda Reuters'ın haberine göre Kuveyt ordusu yaptığı açıklamada Kuveyt'in Türk savunma firması Baykar ile TB2 insansız hava araçlarını (İHA) iki

⁴⁰ Elif Ferhan Yeşilyurt, "Türk ve Kuveyt Finans Dnyası Temsilcileri Kuveyt'te Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2023.

⁴¹ "Bakan Bolat: Kuveyt'le Ticaret Artacak", *Hürriyet*, 7 Kasım 2023.

hükümet arasındaki doğrudan müzakereler yoluyla satın almak için 367 milyon dolarlık bir sözleşme imzaladığını belirtmiştir. Açıklamada İHA sayısı ve teslim tarihi bilgilerine ise yer verilmemiştir.⁴² Fakat bilindiği gibi Baykar'ın TB2 İHA'larına yönelik uluslararası talep Suriye, Libya ve Azerbaycan'daki çatışmalarda yer almasından sonra artmıştır. Ukrayna ordusunun Rus güçlerini engellemek için TB2 İHA'larını kullanılmasının ardından ise bu ilgi daha da artmıştır.⁴³ Kuveyt, Bayraktar TB2 İHA'ları için sözleşme imzalayan 28. ülke olmuştur.

TÜRKİYE'NİN UMMAN, BAHREYN VE YEMEN İLE İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Umman ile ilişkilerine dair 2023'te öne çıkan gelişmelerden ilki Ocak 2023'te Muhammed Hekimoğlu'nun Türkiye'nin Umman büyükelçisi olarak atanması olmuştur. 21 Mart'ta Umman Sultanı Heyssem bin Tarık'a güven mektubu sunan büyükelçi, Sultan Heyssem ile kısa bir görüşme gerçekleştirmiş ve iki ülke arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir.⁴⁴ İkinci olarak Türk ve Umman basınlarının aktardıkları resmi haberlere göre Cumhurbaşkanı Erdoğan 20 Nisan'da Umman Sultanı Tarık ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Bu resmi haberlere göre görüşmede ikili arasında bayramlaşmanın yanı sıra bölgesel meseleler ve gelişmeler değerlendirilmiştir.⁴⁵ Siyasi gelişmelerin yanında bilimsel alanda da birtakım ziyaretler gerçekleşmiş ve iş birlikleri geliştirilmiştir. Örneğin Umman'a resmi ziyaret gerçekleştiren TÜBİTAK Başkanı Hasan Mandal, Maskat'ta Yükseköğretim, Bilimsel Araştırma ve Yenilik Bakanı Rahme Mahrukiye tarafından karşılanmıştır. Umman Yükseköğretim Bakanlığının açıklamasına göre görüşmede ortak fikir ve proje üretme konusunda mutabık kalınmıştır. Bakan Mahrukiye, TÜBİTAK Başkanı Mandal ile verimli görüşme gerçekleştirdiğini, verilen bilgiler doğrultusunda TÜBİTAK ile yakında anlaşmaya varılacağını ve bu anlaşmanın Umman için büyük değer taşıyacağını dile getirmiştir.⁴⁶ Son

⁴² "Kuwait Signs Contract with Turkey to Buy \$367 Million Worth of Drones", Reuters, 13 Haziran 2023.

⁴³ Murat Yeşiltaş, "Deciphering Turkey's Assertive Military and Defense Strategy: Objectives, Pillars, and Implications", *Insight Turkey*, Cilt: 22, Sayı: 3, (2020), s. 89-114.

⁴⁴ Türkiye in Oman, X, 21 Mart 2023, <https://twitter.com/TCMuskatBE/status/1638146534872170497?t=zJUdRNndUfcOJ-pZhUcyvw&cs=08>, (Erişim tarihi: 1 Nisan 2024).

⁴⁵ "أردوغان يبحث مع سلطان عمان العلاقات الثنائية" (Cumhurbaşkanı Erdoğan, Umman Sultanı ile İkili İlişkileri Görüştü), Anadolu Ajansı Arapça, 20 Nisan 2023.

⁴⁶ "اتفاقية مرتقبة بين عُمان وتركيا لتعزيز التعاون العلمي" (Türkiye-Umman Arasındaki Bilimsel İş Birliğini Artırmak için Anlaşma İmzalandı), Al-Rouya, 14 Ağustos 2023.

olarak ekonomik ilişkilerde dair de olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda iki ũlke arasında on yıllık bir gaz anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca Umman'ın Türkiye'ye yıllık 1,4 milyar metrekũp doğal gaz satması noktasında mutabakata varılmıştır.⁴⁷

Türkiye'nin Bahreyn ile ilişkilerinde ise siyasi ve ekonomik-enerji iş birlikleri öne çıkmıştır. Diğer Körfez ũlkeleri gibi Bahreyn de 6 Şubat depremleri sonrasında gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda Türkiye'yi desteklemiştir. Ayrıca Bahreyn Dışişleri Bakanı Abdũllatif Ziyani, Bahreyn'deki Türkiye BüyũkelçiliĐi binasına resmi ziyaret gerçekteŐtirenerek Büyũkelçi Esin Çakıl'a taziye mesajlarını iletmiştir.⁴⁸ Öte yandan enerji alanında da birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Manama'daki Türkiye BüyũkelçiliĐi tarafından paylaşılan resmi bildirgeye göre Bahreyn Elektrik ve Su İŞleri Bakanı Yasir bin İbrahim Humeydan, Büyũkelçi Çakıl ve GETAŐ yönetim kurulu başkanının katılımıyla Manama'da ortak anlaşmaya imza atılmıştır. Paylaşılan bildirgede İzmit merkezli GETAŐ Şirketinin Bahreyn'in en büyük güneş panel projesi olarak tanıtılan yeni projeyi ũstlendiĐi yazılmıştır. Projenin maliyeti konusunda ise bilgi verilmemiştir.

Türkiye'nin Yemen politikasına dair 2023'te kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Gerek küresel gündemin Yemen'den uzak kalması gerekse Yemen'deki statükonun sürmesi nedeniyle birçok aktör gibi Türkiye de Yemen dosyasını dış politika öncelikleri arasına almamıştır. Bununla birlikte Türkiye meşru hükũmete yönelik siyasi desteğini sürdürürken tüm tarafları barışçıl çözüme davet etmiş, BM'nin girişimleriyle sağlanan ateşkes çabalarına destek vermiştir.⁴⁹ Bu anlamda Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Umman'ın da katılımıyla Suudi Arabistan'ın ev sahipliğinde Riyad'da gerçekteŐtirilen görüşmeleri memnuniyetle karŐılandıklarını belirterek "Tüm tarafları, Yemen'de kalıcı çözüme ulaŐılmasını teminen, barış sürecine yapıcı bir Şekilde destek vermeye davet ediyoruz" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁰

⁴⁷ Firdevs Yüksel vd., "Bakan Dönmez: Türkiye, Umman'dan Yıllık 1,4 Milyar Metrekũp Gaz Alacak", Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2023.

⁴⁸ "وزير الخارجية يقدم تعازي البحرين في ضحايا زلزال جنوب تركيا" (Dışişleri Bakanı Türkiye'nin Güneyindeki Depremde Hayatını Kaybedenler için Taziye Sundu), Vatan, 8 Şubat 2023.

⁴⁹ Yusuf Bahadır Keskin, "Yemen 2022", *Ortadoğu Yıllığı 2022*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci, (Ortadoğu Yayınları, Sakarya: 2023), s. 221-239.

⁵⁰ "Türkiye, Yemen'de Barış Süreci Görüşmelerini Memnuniyetle KarŐılıyor", TRT Haber, 21 Eylül 2023.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN İLE YAPTIĞI TİCARET (2023,* MİLYON DOLAR)

	İHRACAT	İTHALAT
Suudi Arabistan	2.621	3.038
BAE	5.253	11.531
Katar	1.152	717
Kuveyt	557	110
Umman	526	1.052
Bahreyn	267	178
Yemen	970	8

Kaynak: TÜİK

* Ocak-Kasım verileri kullanılmıştır.

KRONOLOJİ

- 12 Şubat Katar Emiri Sani 6 Şubat depremleri sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden ilk lider oldu.
- 3 Mart Abu Dabi'de Türkiye-BAE Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalandı.
- 19 Mart Riyad'da Suudi Arabistan-Türkiye İş Forumu icra edildi.
- 17-19 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan, BAE ve Katar'ı kapsayan Körfez turu gerçekleştirdi.
- 30 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dünya İklim Zirvesi'ne katılmak üzere Dubai'ye gitti.

TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKALARI 2023

HAYDAR ORUÇ

Ortadoğu Uzmanı

GİRİŞ

Türkiye'nin 2023'te, sorun yaşadığı tüm komşular ve bölge ülkeleri ile normalleşme politikasıyla eş güdümlü olarak İsrail ile normalleşen ilişkilerini konsolide etmeye çalıştığı görülmüştür. Herhangi bir sorun yaşanmayan Filistin ve Ürdün ile ilişkiler de geliştirilerek bölgenin yeniden istikrara kavuşturulması hususunda önemli bir angajmana girilmiştir.

Bölgede ABD ve Çin eliyle ayrı ayrı yürütülmekte olan barış görüşmeleri kapsamında; İsrail ile Lübnan, İsrail ile Suudi Arabistan ve Suudi Arabistan ile İran arasında normalleşme anlaşmalarının gündeme gelmesi ve bazılarının hayata geçirilmesi, İsrail-Filistin meselesinin de mevcut konjonktür içerisinde çözümleneceğine yönelik beklentiyi artırmıştır.

İsrail'deki aşırı sağ destekli Netanyahu hükümetinin Filistinlilere yönelik saldırgan yaklaşım ve eylemlerine rağmen bölgedeki barış ve istikrar özlemi ağır basmış ve yılın son dönemine kadar İsrail tarafının ihlalleri

tolere edilmiştir. Türkiye bu süreçte bir taraftan İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken diğer taraftan Filistinlilerin iki devletli çözümleri kapsamında kendi bağımsız ve egemen devletlerine kavuşması için mücadeleye devam etmiştir.

Ancak İsrail hükümetinin bölgede yaşanan tüm olumlu gelişmelere rağmen kendi radikal ajandalarında ısrar etmesi, Filistinlilerin haklarına yönelik ihlallerin artması ve başta Mescid-i Aksa olmak üzere işgal altındaki Filistin topraklarında bulunan kutsal mekanların statüsünü değiştirmeye yönelik eylemleri nedeniyle hem İsrail'in iç politikasında hem de İsrail'in bölge ülkeleriyle ilişkilerinde yeni sorunlar ortaya çıkmıştır.

7 Ekim'de Hamas'ın gerçekleştirdiği Aksa Tufanı operasyonu ve sonrasında İsrail'in bu saldırıya verdiği irrasyonel karşılık, bölgedeki tüm olumlu gelişmeleri boşa çıkardığı gibi, İsrail'in Gazze'ye yönelik vahŐi saldırılarında Şehri yerle bir ederek on binlerce sivil katletmesi, İsrail ile Filistin arasındaki muhtemel bir barış imkanını da ortadan kaldırmıŐtır.

Türkiye bu sürecin başından itibaren taraflara itidal tavsiye ederek bölgedeki gerilimi azaltmaya çalışmış ancak İsrail'in Birleşmiş Milletler (BM) kararlarını ve uluslararası hukuku tanımaz tavrı nedeniyle sağlıklı iletişim kurulamamıŐtır. Türkiye arabulucu olma çabaları da karşılıksız kalınca pozisyonunu sertleŐtirmıŐ ve İsrail'in katliamlarının cezalandırılması için yeni bir inisiyatif başlatmıştır. Bu durum Ağustos 2022'de imzalanan normalleşme anlaşmasını kadük bırakmıŐ ve elçilerin geri çekilmesiyle birlikte ilişkiler tekrar eski seviyesine gerilemiştir. Hal böyle olunca Türkiye-İsrail ilişkileri yılın başındaki tüm iyi niyetli beklentilere rağmen her bakımdan düşük bir seviyede yılı tamamlamıştır.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Türkiye ile İsrail arasında 17 Ağustos 2022'de imzalanan yeniden normalleşme anlaşması, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un girişimleri ve Bennett ile Lapid liderliğindeki değişim hükümetinin olumlu yaklaŐımıyla mümkün hale gelmiştir. Ancak İsrail'de Kasım'da yapılan seçimlerden sonra hükümet deđiŐmiŐ ve daha önceki yıllarda Cumhurbaşkanı Erdoğan ile anlaşmazlık yaşayan Netanyahu tekrar başbakan olmuştur. Bu durum ise iki ülke arasındaki normalleşmenin devam edip etmeyeceğine yönelik hem bir merak hem de bir tereddüde yol açmıştır.

Ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan, Netanyahu'nun seçim zaferinden sonra kendisine bir mektup göndererek tebrik etmiş ve iki ülkenin ortak menfaatler temelinde ilişkilerini geliştirmesini umduğunu ifade etmiştir.¹ Fakat yeni hükümette Ulusal Güvenlik Bakanı olan Itamar Ben-Gvir'in daha ayağının tozuyla Mescid-i Aksa'ya baskın düzenlemesi üzerine, normalleşmeyi de bozmaya çalışarak ama Ben-Gvir'in provokatif eylemini de görmezden gelmeden kınama mesajı yayımlanmıştır.² Benzer şekilde yeni hükümetin sözde terör operasyonu gerekçesiyle Batı Şeria'da bulunan Cenin Mülteci Kampı'na saldırı düzenleyerek çok sayıda Filistinliyi öldürmesi üzerine de kınama mesajı yayımlanmış ve İsrail makamlarından can kayıplarının önlenmesi için gerekli tedbirleri almaları talep edilmiştir.³

Türkiye, İsrail'e yönelik iyi niyetini 27 Ocak Holokost'u Anma Günü'nde yayımladığı mesajla da göstermiştir. Bu mesajda "Nazi rejimi ve iş birlikçileri tarafından sistematik şekilde katledilen; Yahudiler, Romanlar, engelliler ile hedef alınan tüm gruplara mensup milyonlarca insanı bugün saygıyla anıyoruz" denilmiştir.⁴ Türkiye'nin uzun süredir ilişkisizlikten sonra İsrail'e yönelik sergilediği yapıcı tutum muhataplarınca çok olumlu karşılanmış olacak ki 6 Şubat'ta gerçekleşen Kahramanmaraş depremleri sonrasında Türkiye'ye yardım göndermeyi teklif eden ilk ülkelerden biri İsrail olmuştur. Hem İsrail Dışişleri Bakanı Cohen hem de Cumhurbaşkanı Herzog muhataplarını arayarak başsağlığı dileklerini iletmışler ve derhal arama kurtarma ekibiyle muhtelif yardım malzemelerinin yola çıkacağını bildirmişlerdir.⁵

¹ "Erdoğan Congratulates New Israeli PM Netanyahu on Election Win", *Daily Sabah*, 10 Kasım 2023.

² "İsrail Ulusal Güvenlik Bakanı Itamar Ben-Gvir'in Mescid-i Aksa'ya Baskını Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Ocak 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-1_-israil-ulusal-guvenlik-bakani-itamar-ben-gvir-in-mescid-i-aksa-ya-baskini-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024).

³ "Batı Şeria'daki Cenin Mülteci Kampı'na Düzenlenen Baskın ve Can Kayıpları Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 26 Ocak 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-27_-bati-seria-daki-cenin-mul-teci-kampi-na-duzenlenen-baskin-ve-can-kayıplari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024).

⁴ "Uluslararası Holokost'u Anma Günü Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 27 Ocak 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-29_-uluslararasi-holokost-u-anma-gunu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024).

⁵ "Israel Stands by Türkiye in the Wake of the Devastating Earthquake", İsrail Dışişleri Bakanlığı, 6 Şubat 2023, <https://www.gov.il/en/departments/news/israel-stands-by-turkiye-6-feb-2023>, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024); Isaac Herzog, X, 6 Şubat 2023, https://twitter.com/Isaac_Herzog/status/1622666760380981249?t=LKYHCKG5JkQYksyj8hu8zA&s, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024).

Akabinde ise 150'si asker 240'ı sağlık personeli olmak üzere yaklaşık 400 kişilik bir yardım ekibi Türkiye'ye gelerek çalışmalara iştirak etmiştir. İsrail ekibi Türkiye'de kaldığı süre içerisinde 19 kişiyi enkazdan canlı olarak çıkar-mış ve kurdukları sahra hastanesinde çok sayıda yaralının tedavisini yapmıştır. İsrail'deki resmi makamların ve sivil toplum kuruluşlarının topladığı yaklaşık 400 ton yardım malzemesi de İsrail Büyükelilıği koordinesinde getirilerek deprem bölgesinde kullanılmak üzere AFAD'a teslim edilmiştir.⁶

İsrail'deki Tel Aviv Belediyesi de Türkiye'ye yönelik desteklerini göstermek için belediye binasının üzerine Türk bayrağının renklerini yansıtmıştır.⁷ İsrail Dışışleri Bakanı Cohen de hükümetinin desteğini göstermek maksadıyla Türkiye'ye gelerek deprem bölgesinde incelemelerde bulunmuş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir.⁸

İki ülke arasındaki yumuşamaya rağmen Türkiye, İsrail'in Filistinlilere yönelik ihlallerine tepkisiz kalmamış ve radikal Yahudi yerleşimcilerin Batı şeria'daki Huwara köyünü basıp ev ve arabaları yakmaları ve İsrail güvenlik güçlerinin de Cenin Mülteci Kampı'nı basarak 7 Filistinliyi öldürmeleri üzerine Türkiye Dışışleri Bakanlığı bir bildiri yayımlayarak İsrail'i kınamış ve İsrail hükümetini sorumlu davranmaya davet etmiştir.⁹

Türkiye'nin tüm iyi niyetli çağrılarına rağmen İsrail güvenlik güçlerinin işgal altında tutulan Filistin topraklarındaki hak ihlalleri ve başta Mescid-i Aksa olmak üzere Müslümanların kutsal mekanlarının statüsünü değiştirmeye yönelik eylemleri devam etmiştir. Hatta her sene olduğu gibi bu sene Ramazan döneminde de bu saldırı ve ihlallerde artış yaşandığı gözlenmiştir. Üstelik bu seneki müteceviz davranışların öncülüğünü polis teşkilatından da sorumlu bakan olan Ben-Gvir ekmiştir. Ben-Gvir hemen yılın başında Mescid-i Aksa'ya baskın düzenledikten sonra Netanyahu tarafından bu gibi kışkırtıcı eylemlerde bulunmaması yönünde uyarılmasına rağmen Mayıs'ta

⁶ Dilara Hamit, "Our Hearts are with the Turkish People': Israel Ready to Assist Quake-Hit Türkiye for as Long as Needed", Anadolu Ajansı, 3 Mart 2023.

⁷ Tel Aviv Belediyesi, X, 6 şubat 2024, <https://twitter.com/MayorOfTelAviv/status/1622660090816868352?t=E54A-mtPMyouhZQHAmz-fA&cs=35>, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024).

⁸ "President Erdoğan Receives Israeli FM Cohen", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 şubat 2023, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/142937/president-erdogan-receives-israeli-fm-cohen>, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024).

⁹ "Batı şeria'da Artan Saldırılar ve şiddet Eylemleri Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 7 Mart 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-66_-bati-seria-da-artan-saldirilar-ve-siddet-eylemleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023).

hem de bu sefer daha kalabalık bir ekiple Mescid-i Aksa'ya baskın düzenlemiştir.¹⁰ Bunun üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayımlayarak “İsrail hükümet üyelerinin Harem-i Şerif’in tarihi statüsüne bu şekilde meydan okuması, kışkırtıcı ve faşizan eylemlerde bulunması hiçbir şekilde kabul edilemez. İsrail hükümetini –bir kez daha– Harem-i Şerif’in uluslararası hukuka dayanan tarihi statüsünü ihlal eden her türlü provokatif eylemi derhal sonlandırmaya ve sorumluluk içerisinde davranmaya çağırıyoruz” diyerek tepkisini göstermiştir.¹¹

Türkiye'deki cumhurbaşkanı ve parlamento seçimleri de İsrail'de yakından takip edilmiştir. İsrail hükümetinden sürece dair herhangi bir yorum yapılmazken özellikle hükümete muhalif olan bazı gazetelerde yapılan yorumlarda, Türkiye'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı oluşturulan Millet İttifakı benzeri bir oluşumun İsrail'de de Netanyahu'ya karşı kurulabileceği ve bunun da başarılı olabileceği ileri sürülmüştür. Bu yazıların bazılarında “Türkiye nihayet Erdoğan'ı göndermeye hazır” gibi maksatlı ve yönlendirici yorumlar yapılırken¹² bazılarında da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ekonomik sorunlar ve deprem kaynaklı sıkıntılara rağmen halkı ikna etmeyi başardığına dair tespitlere yer verilmiştir.¹³

İki ülke arasında normalleşmeden bağımsız bir şekilde ilerleyen diğer bir konu ise Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından MOSSAD'ın Türkiye'deki hücrelerine yapılan operasyonlar olmuştur. Hatırlanacağı üzere geçtiğimiz yıl da buna benzer operasyonlar yapılmış ve MOSSAD hesabına faaliyet gösteren ve çoğu yabancı uyruklu kişilerden oluşan hücreler çökertilerek haklarında casusluktan adli işlem başlatılmıştır. Mayıs'ta da benzer bir süreç yaşanmış, MOSSAD'ın Türkiye'de faaliyet gösteren İranlı kişi ve kuruluşları takip etmesi için kurdurduğu casus şebekesi deşifre edilmiştir. Bu şebekenin başındaki FETÖ firarisi şahıs dahil 13 kişi hakkında gözaltı kararı çıkartılmış ve 11'i tutuklanmıştır. Diğer zanlıların aranmasına ise devam edilmektedir.¹⁴

¹⁰ “Türkiye ‘Strongly Condemns’ Israeli Security Minister’s Raid on al-Aqsa Mosque Complex”, *Middle East Monitor*, 21 Mayıs 2023.

¹¹ “İsrail Ulusal Güvenlik Bakanının Harem-i Şerif’e Düzenlediği Baskın Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Mayıs 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-134_-israil-ulusal-guvenlik-bakaninin-harem-i-serif-e-duzenlediği-baskin-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2024).

¹² “Is Turkey Finally Ready to Throw Out Erdogan?”, *Haaretz*, 27 Nisan 2023.

¹³ Efrat Aviv, “The Secret of Erdoğan’s Success”, *BESA Center Perspectives*, Sayı: 2201, 13 Haziran 2023, <https://besacenter.org/the-secret-of-erdogans-success/?swfcp=1&fbclid=IwAR2tdkfm5unAz-bmbu1CbvGhbL6IVS5SY5HszpLzaxb6OTwihobxZT4lPDKY>, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2024).

¹⁴ Mustafa Sait Özkan, “Mossad’ın Casusluk Şebekesi Çökertildi”, *Sabah*, 23 Mayıs 2023.

14 ve 29 Mayıs'ta icra edilen parlamento ve cumhurbaşkanı seçimlerinin ardından tablonun netleşmesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir dönem daha görevde kalacak olmasının kesinleşmesinden sonra İsraili muhatapları kendisini arayarak tebriklerini bildirmiştir.¹⁵ Ayrıca yeni hükümetin belli olmasından sonra İsrail Dışışleri Bakanı Cohen de dışışleri bakanı görevine getirilen Hakan Fidan'ı arayarak tebrik etmiştir.¹⁶

Temmuz'a geldiğinde ise yine MOSSAD'ın Türkiye'deki casus ağıyla ilgili bir haber daha medyaya yansımıştır. Türkiye'de bulunan ve İsrail karşıtı olduğu düşünölen yabancı uyrukluları takip ettiği anlaşılan 56 kişilik yeni bir şebeke MİT ve Emniyet tarafından deşifre edilmiş ve 7 kişi tutuklanarak haklarında yasal işlem başlatılmıştır.¹⁷

Türkiye'deki seçimler geçtikten ve yeni hükümet kurulduktan sonra en çok merak edilen konulardan biri de Türkiye ve İsrail arasında liderler seviyesinde bir görüşme olup olmayacağı idi. Bununla ilgili açıklama ise 20 Temmuz'da İletişim Başkanlığı tarafından yapılmıştır. Yazılı açıklamada İsrail Başbakanı Netanyahu'nun 28 Temmuz'da Türkiye'de olacağı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edileceği belirtilmiştir.¹⁸ Ancak Netanyahu'nun ziyareti geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle daha sonraki bir tarihe ertelenmiştir.¹⁹

Bahse konu görüşme ancak iki liderin BM Genel Kurulunun 78. dönem açılışı için New York'ta buldukları Eylül'de gerçekleşebilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkev'i'nde Netanyahu'yu kabul etmiş ve görüşmede iki ölkeler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler ile İsrail-Filistin ihtilafıyla ilgili son gelişmeler ele alınmıştır.²⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Netanyahu'dan sonra ABD'deki Yahudi kanaat önderlerinden müteşekkil bir heyeti de kabul ederek görüşmelerde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu görüşme

¹⁵ "Netanyahu, Herzog Call Erdogan after Election Victory, Vow to Improve Ties", *The Times of Israel*, 30 Mayıs 2023.

¹⁶ Burak Dağ, "Israel's Top Diplomat Congratulates Türkiye's Newly Appointed Foreign Minister Hakan Fidan", *Anadolu Ajansı*, 6 Haziran 2023.

¹⁷ Abdurrahman Şimşek, "MOSSAD'ın Şeytan Üçgenine 'MİT' Darbesi! Uluslararası Takiple Hayalet Hücreye Darbe", *Sabah*, 3 Temmuz 2023.

¹⁸ "Filistin Devlet Başkanı Abbas ile İsrail Başbakanı Netanyahu Türkiye'ye Gelecek", T.C. İletişim Başkanlığı, 20 Temmuz 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/filistin-devlet-baskani-abbas-ile-israil-baskani-netanyahu-turkiyeye-gelecek>, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2024).

¹⁹ "Israel's PM Netanyahu to Postpone Visits to Cyprus, Turkey", *i24NEWS*, 23 Temmuz 2023.

²⁰ Serkan Kaya, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail Başbakanı Netanyahu'yu Kabul Etti", *Anadolu Ajansı*, 20 Eylül 2023.

kapsamında Ankara-Tel Aviv ilişkilerini derinleştirmek için en kısa süre içerisinde İsrail'e gideceğini söylemiştir.²¹

Eylül içerisinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar da İsraili muhatabı Katz ile telefon görüşmesi yaparak doğal gaz başta olmak üzere enerji alanındaki ikili ve bölgesel iş birliği imkanlarını gözden geçirmiştir. Görüşme sonrasında yapılan açıklamada Bakan Bayraktar'ın en kısa zamanda İsrail'i ziyaret edeceği duyurulmuştur.²²

İki ülkenin liderleri arasında bu şekilde sıcak mesajlar verilirken ve bölgede iki devletli çözümün kabul edilmesi koşuluyla muhtemel bir İsrail-Suudi Arabistan normalleşmesinden bahsedilirken 7 Ekim yaşanan bir gelişme hem normalleşmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkilerini sürdürülemez hale getirmiş hem de İsrail-Filistin meselesindeki mevcut statükoyu altüst etmiştir.

7 Ekim sabahı Hamas'ın askeri kanadı olan İzzettin Kassam Tugayları ve Gazze'de yerleşik diğer direniş grupları tarafından bir yandan İsrail'e yönelik yaklaşık 5 bin roket ateşlenirken diğer yandan karadan, havadan ve denizden saldırılar ile Gazze'yi çevreleyen sınır hatları geçilerek İsrail'e girilmiş ve sınıra yakın askeri karakollar ele geçirilerek direnen İsrail askerleri öldürülmüştür. Ayrıca sınıra yakın bölgelerdeki yerleşim yerleri basılarak ele geçirilenler rehine alınmıştır.²³

Hamas'ın bu saldırısında İsrail yaklaşık 1.200 kayıp verirken aralarında yabancı uyrukluların da olduğu 240 kişi de rehine olarak Gazze'ye götürülmüştür. İsrail'in hiç beklemediği ve bu nedenle de hazırlıksız yakalandığı 7 Ekim saldırısı Hamas tarafından "Aksa Tufanı" olarak isimlendirilmiştir. İsrail istihbaratı, güvenlik teşkilatı ve siyaseti için tam bir fiyasko olan bu saldırı, sonrasında yaşananlardan bağımsız olarak meydana getirdiği etkiler bakımından tarihe geçmiştir.

"İsrail'in 11 Eylül"ü olarak nitelenen bu saldırıya karşı Tel Aviv yönetimi "Demir Kılıçlar" operasyonunu başlatmıştır. Önce hava saldırıyla başlayan süreç akabinde kara operasyonuna evrilmiş ve 2023 sonu itibarıyla İsrail'in

²¹ Matthew Kassel, "Erdogan Meets with Jewish Leaders, Amid Warming Relations with Israel", *Jewish Insider*, 21 Eylül 2023.

²² "Bakan Bayraktar, İsraili Mevkidaşı ile 'Enerji İşbirliğini' Görüştü", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 3 Eylül 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21174>, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2023).

²³ "Hamas'tan 'Aksa Tufanı' Operasyonu: İsrail Savaş Durumu İlan Etti", TRT Haber, 7 Ekim 2023.

Gazze'nin muhtelif bölgelerinde kara hareketi devam etmektedir.²⁴ Bu saldırılar ve kara hareketi kapsamında Şimdiye kadar Gazze'nin yüzde 70'i yıkılmıŐ, 1 Ocak 2024 itibarıyla yüzde 70'i kadın ve çocuklar olmak üzere 21 bin 978 sivil hayatını kaybederken 57 bin 697 kişi de yaralanmıŐtır.²⁵

Türkiye bu sürecin başından itibaren tarafları itidale davet ederek adil bir arabulucu gibi davranmaya gayret etmiştir. Bir taraftan Hamas'ı sivil kayıplar ile kadın ve çocukların esir alınması nedeniyle eleştirirken diğer taraftan da İsrail'i saldırıya orantılı bir Şekilde karşılık vermesi için uyarılmıŐtır. Hatta Hamas'ın rehinelere serbest bırakılması için arabulucu olabileceğini, muhtemel bir ateşkes veya barış planında da Gazze için garantör olabileceğini bildirmiştir.²⁶

Arabuluculuk ve garantörlük teklifleri muhataplarınca kabul görmeyen Türkiye bir taraftan bölge ölkeleri diğer taraftan da uluslararası kuruluşlar ile iletişime geçerek bölgedeki ateŐin söndürölmesi için yoğun çaba harcamıŐtır. Bu kapsamda muhtemel arabuluculuk rolüne hanel gelmemesi için de İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarındaki aşırılığa rağmen 17 Ekim'de el-Ehli Baptist Hastanesi'ne yapılan saldırıya kadar dengeli tavrını sürdürmeye gayret etmiştir. Ancak bu saldırıyla savaşta bile dokunulmaz olan bir hastaneye saldırılması ve 500'e yakın sivilin öldürölmesi üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan tavrı değişikliğine yönelik ilk sinyal gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan kişisel sosyal medya hesabından yaptığı paylaŐımda "İçerisinde kadınların, çocukların, masum sivillerin olduğu bir hastaneyi vurmak, İsrail'in en temel insani değerlerden yoksun saldırılarının son örneğidir. Gazze'de yaşanan ve tarihte benzeri olmayan bu vahşeti durdurmak için tüm insanlığı harekete geçmeye davet ediyorum" diyerek İsrail'e karşı ilk somut tepkisini dile getirmiştir.²⁷ İsrail'in el-Ehli Hastanesi'ne yönelik saldırı-

²⁴ Haydar Oruç, "Filistin DireniŐinde Dönüm Noktası: Aksa Tufanı", *DiriliŐ Postası*, 10 Kasım 2023.

²⁵ "UNRWA Situation Report #59 on the Situation in the Gaza Strip and the West Bank, Including East Jerusalem", ReliefWeb, UNRWA Durum Raporu, 2 Ocak 2024, <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/unrwa-situation-report-59-situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem-all-information-31-december-2023-1-january-2024-2230-enar>, (Erişim tarihi: 24 Ocak 2024).

²⁶ Mesut Özcan ve Soner Doğan, "İsrail-Filistin Sorununa Bir Çözüm Önerisi: Türkiye'nin Garantörlük Teklifi", *ORSAM Bakış*, Sayı: 245, (Aralık 2023).

²⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan, X, 17 Ekim 2023, <https://twitter.com/RT Erdogan/status/1714350684684898721>, (Erişim tarihi: 24 Ocak 2024).

sı Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan açıklamayla kınanmış ve “Sivilleri doğrudan hedef alan, hastaneleri, okulları vuran bir zihniyetin uluslararası hukuk önünde ve vicdanlarda hesap vermesi kaçınılmazdır” denilerek İsrail’e eleştirel tonda ilk mesaj verilmiştir.²⁸

Bu gelişmenin ardından AK Parti’nin 25 Ekim’deki grup toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan “ Hamas, bir terör örgütü değil topraklarını koruma mücadelesi veren bir mücahitler grubudur” diyerek pozisyonu netleştirmiştir. Aynı konuşmasında daha önce duyurduğu İsrail ziyaretini iptal ettiğini de açıklamıştır.²⁹ Akabinde ise 28 Ekim’de Atatürk Havalimanı’nda yapılan “Büyük Filistin Mitingi”ne katılarak İsrail’i eleştirmeye devam etmiş, “İsrail, tam 22 gündür açıkça savaş suçu işliyor. Şimdi İsrail, biz de seni ‘savaş suçlusı’ olarak dünyaya ilan edeceğiz. Bunun hazırlığı içindeyiz. Bunun çalışmasını yapıyoruz ve ‘savaş suçlusı’ olarak İsrail’i dünyaya tanıtacağız” diyerek bu tarihten itibaren İsrail konusunun ne şekilde ele alınacağını göstermiştir.³⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın grup toplantısındaki konuşmasında Hamas’ın terörist olmadığını söylemesi İsrail’de büyük rahatsızlık meydana getirmiştir. İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Lior Haiat sosyal medya hesabından yaptığı açıklamada “İsrail’in Erdoğan’ın sözlerini tüm kalbiyle reddettiğini” ifade etmiştir.³¹ Ayrıca 27 Ekim’de Gazze’ye yönelik kara hareketinin başlamasıyla, güvenlik nedeniyle aralarında Türkiye’nin de bulunduğu bölge ülkelerindeki diplomatik temsilciler geri çağırılmış olmasına rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın İsrail aleyhindeki sözleri üzerine Ankara büyükelçisinin çekildiği açıklanmıştır.³² Bu gelişme üzerine İsrail’in ateşkes çağrularına ve Gazze’ye insani yardımların ulaşmasına izin vermemesi nedeniyle Tel Aviv büyükelçisi

²⁸ “İsrail’in Gazze’de Bir Hastaneyi Hedef Alan Saldırısı Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17 Ekim 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_264_-_israil-in-gazze-de-bir-hastaneyi-hedef-alan-saldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Ocak 2024).

²⁹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Gazze Açıklamaları Dünya Medyasında”, TRT Haber, 25 Ekim 2023.

³⁰ “Gazze, Sadece Orada Hayata Tutunma Mücadelesi Verenlerin Değil, Hepimizin Meselesidir”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 28 Ekim 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/149910/-gazze-sadece-orada-hayata-tutunma-mucadelesi-verenlerin-degil-hepimizin-meselesidir->, (Erişim tarihi: 24 Ocak 2024).

³¹ Itamar Eichner, “Israeli Officials Furious after Erdogan Defends Hamas”, Ynetnews.com, 25 Ekim 2023.

³² Gadi Zaig, “Israel Recalls Diplomats from Turkey, to Rethink Ties to Ankara”, *Jerusalem Post*, 28 Ekim 2023.

de istişareler için geri çağrılmıştır.³³ Böylelikle son normalleşme anlaşması bir buçuk yılını tamamlamadan iki ülke de büyükelçilerini çekmiş ve diplomatik ilişkiler yeniden maslahatgüzar seviyesine düşmüştür.

Türkiye bu tarihten itibaren bir taraftan İsrail'in saldırılarının sonlandırılması için BM'de yoğun bir diplomasi yürütürken diğer taraftan da İsrail'in işlediği savaş ve soykırım suçları ile insanlığa karşı işlemiş olduğu suçlardan dolayı Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Adalet Divanında yargılanması için girişimlerde bulunmaya devam etmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi ile Anadolu Ajansı bünyesindeki Ayrımcılık Hattı ve Teyit Hattı İsrail'in yayımladığı yanıltıcı ve yönlendirici haber ve paylaşımlardaki gerçek dışı bilgileri tespit edip Türkçe ve yabancı dillerde yayımlayarak hem Türk hem de dünya kamuoyuna işin doğrusunu ulaştırmıştır. Böylece İsrail'in algı operasyonlarına engel olunmuş ve küresel vicdanın İsrail aleyhine harekete geçmesine zemin hazırlanmıştır.³⁴

Bunlara ilave olarak Anadolu Ajansı muhabirlerinin sahada çektiği fotoğraflar ve topladığı delillerden derlenen *Kanıt* isimli kitap yayımlanarak İsrail'in işlediği savaş suçları dünya kamuoyunun dikkatine sunulmuştur.³⁵ Hatta bu kitap daha sonra Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Uluslararası Adalet Divanında İsrail aleyhine açtığı soykırım davasının delilleri arasına eklenmiştir.³⁶

Dışişleri Bakanı Hakan Fidan da İslam İş Birliği Teşkilatı'nın (İİT) 11 Kasım'da Riyad'da toplanan olağanüstü zirvesinde alınan karar ile kurulan, İİT ve Arap Ligi'nin oluşturduğu "Gazze Temas Grubu"na³⁷ iştirak etmiş ve grubun Rusya, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya, AB, ABD ve diğer ülkelerin yetkilileriyle görüşmelerine katılarak Türkiye'yi temsil etmiştir.³⁸

³³ "Türkiye Recalls Ambassador to Tel Aviv for Consultations over Israel's Attacks Against Civilians in Gaza", Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2023.

³⁴ Haydar Oruç, "Türkiye'nin Gazze'deki Oyun Bozucu Rolü", *Star Açık Görüş*, 29 Kasım 2023.

³⁵ Barış Gündoğan, "AA'nın 'Kanıt' Kitabı İsrail'in Gazze Katliamını Delillerle Ortaya Koyuyor", Anadolu Ajansı, 4 Aralık 2023.

³⁶ Feyzullah Yarımbaş, "Anadolu Ajansı Fotoğrafları, Güney Afrika'nın İsrail Aleyhine Açtığı Soykırım Davasında da Kanıt Oldu", Anadolu Ajansı, 31 Aralık 2023.

³⁷ "At the Joint Arab-Islamic Extraordinary Summit in Riyadh: Secretary-General Stresses the OIC's Rejection of Forced Displacement Plans and Demands Immediate Cessation of the Israeli Aggression Against the Palestinian People", İİT, 11 Kasım 2023, https://www.oic-oci.org/topic/?tid=39915&t_ref=26753&lan=en, (Erişim tarihi: 24 Ocak 2024).

³⁸ Murat Aslan, "Fidan'ın Filistin için Yoğun Diplomasi Trafiklerinde Son Durak: BM", Anadolu Ajansı, 23 Ocak 2024.

Bu süre içerisinde İsrail de boş durmamış ve Netanyahu istihbarat teşkilatlarına “ Hamas’ın liderlerinin dünyanın neresinde olursa olsun bulunup etkisiz hale getirilmesi” emrini vermiştir. Bu emrin gereği olarak Şin Bet Başkanı Ronen Bar, Hamas liderlerinin Lübnan, Katar veya Türkiye’de bulunup öldürülebileceğini açıklamıştır.³⁹Ancak Türkiye’deki yetkililer bu açıklamalara sert tepki gösterip bunun çok önemli sonuçlarının olabileceğini belirterek MOSSAD’ın Türkiye’de operasyon yapmasına izin verilmeyeceği duyurmuştur.⁴⁰ Bu uyarıların ne kadar ciddi olduğunu göstermek için Türkiye’deki ikamet eden ve muhtemelen MOSSAD’ın hedef alabileceği Filistinlileri korumaya yönelik tedbirler artırılmıştır. Hatta alınan tedbirler kapsamında 33 kişilik yeni bir MOSSAD şebekesi daha deşifre edilerek çökertilmiştir.⁴¹

İki ülke arasındaki yılın son polemği ise Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bir konuşmasında Netanyahu’yu Hitler’e benzetmesiyle yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında “Bu Netanyahu’nun yaptıklarının Hitler’den geri kalır yanı var mı? Yok. Şu an itibarıyla Hitler bunun kadar zengin değildi. Bu Hitler’e göre daha zengin. Batı’dan alıyor destekleri, Amerika’dan her türlü destek geliyor ve bütün bu desteklerle 20 bini aşkın Gazzeliyi bunlar ne yaptılar, öldürdüler. İşte mazlumların yanında olan ses, Müslüman Türkün sesidir” diyerek Netanyahu’yu Hitler’e benzetmiştir.⁴²

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın eleştirilerine hem Netanyahu hem de Herzog sert tepki göstermiştir. Netanyahu “Kürtlere soykırım yapan ve hapiste olan rejim muhalifi gazeteciler bakımından dünya rekorunu elinde tutan Erdoğan, bize ahlak dersi verecek son kişidir” demiştir. Herzog da Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın sözlerini kastederek “Bu sözler kimden gelirse gelsin her Yahudinin ruhunu ve Holokost’ta hayatını kaybeden milyonlarca Yahudinin anısını derinden yaralamıştır” diyerek Türkiye-İsrail normalleşmesi sürecinde sık sık görüştüğü Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Netanyahu hakkındaki haklı eleştiri-

³⁹ “Shin Bet Head: ‘We’ll Kill Hamas Leaders in Qatar, Turkey’”, Jewish News Syndicate, 4 Aralık 2023.

⁴⁰ “Türkiye’den İsrail İstihbaratına Uyarı: Ciddi Sonuçları Olur”, TRT Haber, 4 Aralık 2023.

⁴¹ “İstanbul Merkezli Operasyonda İsrail Adına Casusluk Yaptığı İddiasıyla 33 Zanlı Yakalandı”, *Güneş*, 2 Ocak 2024.

⁴² “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘Kimsesizlerin Kimsesi Olan Bir Türkiye Hayali, 100 Yılın Sonunda Ete Kemiğe Bürünmüştür’”, T.C. İletişim Başkanlığı, 27 Aralık 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-kimsesizlerin-kimsesi-olan-bir-turkiye-hayali-100-yilin-sonunda-ete-kemige-burunmustur>, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2024).

lerini kaldıramadığını ve bu haliyle kendisinin de Netanyahu ile aynı tıynettede olduğunu göstermiştir.⁴³

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

2023 Türkiye-Filistin ilişkileri bakımından çok hareketli ve yoğun temaslarla geçen bir yıl olarak kayda geçmiştir. Özellikle Türkiye'nin İsrail'le yeniden başlatılan normalleşme sürecinin Filistinlilere rağmen yapıldığının düşünülmemesi için azami gayret sarf edilmiştir. Ayrıca İsrail'de Netanyahu liderliğinde kurulan aşırı sağcı hükümetin Filistin politikasındaki katılık ve uzlaşmaz tutumlar nedeniyle Filistin'in ve Filistinlilerin fazla zarar görmemesi için yoğun mesai harcanmıştır.

7 Ekim'den sonra yaşanan süreçte de Türkiye, Gazze'ye ve dolayısıyla Filistin'e en net destek veren ülke olmuştur. Hatta tüm dünya İsrail'in algı operasyonları sebebiyle Hamas'ı ve Gazze'yi gözden çıkarmışken Türkiye onları yalnız bırakmamış ve İsrail'in orantısız saldırılarına ve savaş suçlarına karşı sesini yükselten ilk ülke olmuştur.

Daha yılın ilk günlerinde İsrail'in aşırı sağcı Ulusal Güvenlik Bakanı Ben-Gvir'in –hükümetin bu konuda yasak kararı olmasına rağmen– Mescid-i Aksa'ya baskın yaparak Filistinlileri tahrik etmesini kınayan Türkiye, bunun bir güç gösterisine dönüşmemesi ve İsrail'in Mescid-i Aksa'nın statüsüne saygı göstermesi için gerekli tüm diplomatik girişimleri yerine getirmiştir. Ayrıca bir taraftan İsrail'in Mescid-i Aksa'ya yönelik ihlallerini takip eden Türkiye diğer taraftan Batı Şeria'da devam eden yerleşimci terörüne de dikkat çekerek Filistinlilerin yalnız olmadığı her fırsatta göstermeye çalışmıştır.⁴⁴

Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politika Kurulunun, Cumhurbaşkanı Sözcüsü ve Kurul Başkan Vekili İbrahim Kalın başkanlığında yeni dinamikler çerçevesinde Filistin meselesinin hukuki ve siyasi boyutları ile bölgesel ve küresel aktörlerin pozisyonlarının ele alındığı “Filistin'in Geleceği” konulu bir çalıştay gerçekleştirmesi de Türkiye'nin Filistin'e olan ilgisinin bir göstergesi

⁴³ Tovah Lazaroff, “Benjamin Netanyahu ‘No Different than Hitler,’ Turkey’s Erdogan Claims”, *The Jerusalem Post*, 27 Aralık 2023.

⁴⁴ “İsrail Ulusal Güvenlik Bakanı Itamar Ben-Gvir'in Mescid-i Aksa'ya Baskını Hk.”; “İsrail'in Filistin Topraklarındaki Yasadışı Yerleşim Faaliyetleri Hk.”; “Batı Şeria'da Artan Saldırıları ve Şiddet Eylemleri Hk.”; “Mescid-i Aksa'ya Yönelik Saldırı ve Provokasyonlar Hk.”.

olarak okunabilir.⁴⁵ İbrahim Kalın çalıştaydaki konuşmasında net bir şekilde Türkiye'nin Filistin politikasını şöyle vurgulamıştır:

Filistin meselesi bir toprak meselesi değil adalet ve vicdan meselesidir. Bu konunun sadece bölgenin değil tüm insanlığın ortak meselesi olması itibarı ile uluslararası toplum, hakkaniyet çerçevesinde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Türkiye'nin, Filistinli kardeşlerimizin onay vermediği ve uluslararası hukukun ihlal edildiği hiçbir planı kabul etmesi mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti, Filistinli kardeşlerimizin bu haklı davasında bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da yanlarında olmaya devam edecektir.⁴⁶

İsrail'in her Ramazan ayında olduğu gibi bu sene de mübarek ay sürecince Mescid-i Aksa'ya baskınlar düzenlemesi ve Hamas'ın bu müteceviz eylemlere roketlerle karşılık vermesi üzerine de Gazze'ye hava saldırısı düzenlemesi üzerine Türkiye'den her kademedeki tepkiler yükselmiştir. Bu kapsamda Meclis Başkanı Mustafa Şentop "İsrail'in bu insanlık ve hukuk dışı saldırısını şiddetle lanetliyorum. İnsanlığın zulmü yeneceğine olan kesin inancımızla; kazanan adalet ve onurlu Filistin halkı olacaktır. Duamız ve desteğimiz Gazzeli kardeşlerimiz içindir" derken AK Parti Genel Başkan Vekili Numan Kurtulmuş ise "Kuşatma, ambargo ve abluka altındaki Gazze yine bir Ramazan günü İsrail'in devlet terörünün hedefi oluyor, bir avuç mazlum Filistinli, Siyonist katiller tarafından bombalanıyor. İslam dünyası başta olmak üzere uluslararası camia bu insanlık suçuna sadece seyirci kalıyor. Yeter! Kınamanın ötesinde terör devleti İsrail derhal durdurulmalıdır!" diyerek tepkisini göstermiştir. Cumhurbaşkanı Sözcüsü İbrahim Kalın da yaptığı paylaşımında "İsrail'in Gazze'ye yönelik hukuk ve ahlak dışı saldırılarını lanetliyoruz. İsrail hükümeti günlerdir kasten sürdürdüğü şiddet siyasetine derhal son vermelidir. Filistin halkının yanındayız. Filistinli kardeşlerimize desteğimiz devam edecek. Bu zulüm elbet bitecek!" demiştir.⁴⁷

Mar'ta Suudi Arabistan ve İran'ın tekrar normalleşmesinin sonrasında ABD eliyle Suudi Arabistan ve İsrail'in normalleştirme çabaları üzerine, Türkiye de bölgedeki sorunların çözümüne katkı sağlamak için bazı girişimlerde bulunma arayışına girmiştir. Bunların en önemlisi ise Temmuz'da Filistin Devlet

⁴⁵ Selen Temizer, "İbrahim Kalın'dan 'Filistinlilerin Haklı Davalarını Desteklemeye Devam' Mesajı", Anadolu Ajansı, 5 Şubat 2023.

⁴⁶ Temizer, "İbrahim Kalın'dan 'Filistinlilerin Haklı Davalarını Desteklemeye Devam' Mesajı".

⁴⁷ "İsrail'in Gazze'ye Hava Saldırısına Türkiye'den Kınama Mesajları: 'Filistin Halkının Yanındayız'", Sputnik Türkiye, 7 Nisan 2023.

Başkanı Mahmud Abbas ile İsrail Başbakanı Netanyahu'nun aynı hafta içerisinde Türkiye'ye geleceklerinin açıklanması olmuştur. Bu haber İsrail medyası tarafından Türkiye'nin Filistin ile İsrail liderleri arasında yeni bir müzakere başlatmaya niyetli olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁸ Ancak Mahmud Abbas planlandığı gibi 25 Temmuz'da Türkiye'ye gelirken Netanyahu'nun ziyareti sağlık sorunları nedeniyle ertelenmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Abbas ile görüşmesinin ardından yapılan basın toplantısında Filistin'e verilen desteği tekrar ederken Filistin meselesinin uluslararası toplumun gündeminde yeterince yer almadığını ve bunu değiştirmek için çalışmaya devam edeceklerini ifade etmiştir. Abbas ise mevcut İsrail hükümetinin barışa giden yolları tahrip ettiğini ve uluslararası toplumun İsrail'e yaptıkları için hesap sormakta başarısız kaldığını söyleyerek bu konuda Türkiye'ye güvendiklerini belirtmiştir.⁴⁹

Erdoğan-Abbas görüşmesinden bir gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Abbas ile Hamas Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye'yi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde bir araya getirdiği ve üçlü olarak yapılan toplantıda "Filistin meselesine yönelik tehlikelerle mücadelede ulusal çabaların birleştirilmesi konusunda mutabık kalındığı" açıklanmıştır.⁵⁰

Bölgede bir taraftan normalleşme rüzgarları eserken ve Çin'in bile bölgedeki çıkarları için İsrail-Filistin çatışmasını sona erdirmek üzere arayışta olduğu konuşulurken Netanyahu liderliğindeki hükümet ise gerek iç politikadaki sıkışmışlık gerekse kendi köktendinci ajandaları sebebiyle Filistinlilere yönelik hak ihlallerine devam etmiştir. Bu ihlallerin sonlandırılması için Hamas ve İslami Cihad gibi direniş örgütleri tarafından sık sık uyarılan İsrail hükümeti bu uyarılara kulak vermediği gibi ihlallerini arttırarak devam ettirmiştir. Dolayısıyla 7 Ekim'de Hamas'ın askeri kanadı İzzettin Kassam Tugayları ile Gazze'deki diğer gruplar tarafından başlatılan Aksa Tufanı operasyonu, İsrail'in

⁴⁸ Khaled Abu Toameh, "Is Erdogan Planning to Mediate Between Israel, Palestinians?", *The Jerusalem Post*, 22 Temmuz 2023.

⁴⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin Devlet Başkanı Abbas ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", T.C. İletişim Başkanlığı, 25 Temmuz 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-filistin-devlet-baskani-abbas-ile-ortak-basin-toplantisinda-konus-tu-25-07-23>, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2024).

⁵⁰ Nour Mahd Ali Abu Aisha ve Halime Afra Aksoy, "Filistin Devlet Başkanı Abbas ile Hamas Lideri Heniyye Ulusal Çabaların Birleştirilmesi Konusunda Anlaştı", *Anadolu Ajansı*, 26 Temmuz 2023.

yetmiş beş yıllık işgalinin ve şimdiye kadar işlediği tüm suçların sonucunda aslında bir savunma operasyonu olarak ortaya çıkmıştır.⁵¹

Aksa Tufanı'na yönelik Türkiye'nin ilk tepkisi olarak Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan mesajda “Bölgede sükunetin bir an önce tesis edilmesine büyük önem veriyor, sivil can kayıplarını şiddetle kınıyoruz” denilerek iki tarafa da aynı mesafede mutedil bir tavır sergilenmiştir.⁵² Cumhurbaşkanı Erdoğan da AK Parti kongresinde yaptığı konuşmasında konuya değinerek “Türkiye olarak bu sabah İsrail’de meydana gelen hadiseler ışığında tüm tarafları itidalle hareket etmeye, gerilimi daha da tırmandıracak fevri adımlardan uzak durmaya çağırıyoruz” demiştir. Bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bu süreçte “ dengeli ve aktif bir politika izleyip bölgesel etkinliğini kullanmayı hedeflediği” yorumları yapılmıştır.⁵³ Hemen akabinde Mahmud Abbas ile bir telefon görüşmesi yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan “Türkiye'nin, bölgede çatışmaların son bulması ve bir an önce sükunetin sağlanması için her türlü gayreti gösterdiğini” ifade etmiştir.⁵⁴

7 Ekim'den sonra Türkiye'nin dış politika gündemi neredeyse tamamen İsrail-Filistin meselesinin çözülmesi, Gazze'ye yönelik saldırıların durdurulması ve Hamas'ın terör örgütü olmadığına yönelik açıklamalara odaklanmıştır.⁵⁵ Hatta 17 Ekim'deki el-Ehli Baptist Hastanesinin vurulmasına kadar İsrail ile iletişim kanalları açık bırakılmış ve kriz büyümeden çözülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda hem arabuluculuk teklifinde bulunulmuş⁵⁶ hem de muhtemel bir barış planında Filistinlilere garantör olunabileceği beyan edilmiştir.⁵⁷ Fakat Türkiye'nin bu teklifleri İsrail tarafından kabul görmediği gibi Türkiye'nin yerine Mısır ve Katar arabulucu olarak tercih edilmiştir. Bunun üzerine Türkiye,

⁵¹ Ramzi Mahmud, “ Hamas: Aksa Tufanı, Birinci Dereceden Bir Savunma Operasyonudur”, Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2023.

⁵² Mehmet Şah Yılmaz, “Türkiye'den Gazze'deki Olaylara İlişkin Açıklama”, Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2023.

⁵³ “Türkiye, Hamas-İsrail Savaşına Nasıl Bakıyor, Arabuluculuk Yapabilir mi?”, BBC News Türkçe, 8 Ekim 2023.

⁵⁴ Büşra Soyal, “Türkiye Barış için Devrede: Cumhurbaşkanı Erdoğan Filistin Devlet Başkanı Abbas ile Görüştü”, *Yeni Şafak*, 9 Ekim 2023.

⁵⁵ Gökhan Çeliker, “Türk dış Politikasında Yılın İkinci Yarısında Filistin Meselesi Öne Çıktı”, Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2023.

⁵⁶ “Erdoğan'dan İsrail ve Filistin'e Çağrı: Her Türlü Arabuluculuğa Hazırız”, *Dünya*, 9 Ekim 2023.

⁵⁷ Yücel Acer, “Filistin-İsrail Barışı için Türkiye'nin Garantörlük Teklifi ve Önemi”, *SETA Perspektif*, Sayı: 376, (Ekim 2023).

İsrail'in saldırılarının durdurulması için bir taraftan BM nezdinde diplomasi yürütürken diğer taraftan da İsrail'in uluslararası mahkemelerde hesap vermesini sağlamaya yönelik çalışmalar yürütmüştür.⁵⁸

Dışışleri Bakanı Fidan da İİT'nin 11 Kasım'da Riyad'daki olağanüstü zirvesinde kurulan İİT ve Arap Ligi üyelerinden müteşekkil Gazze Temas Grubuna katılarak gruptaki diğer bakanlarla birlikte İsrail saldırılarının durdurulması için yapılan görüşmelere iştirak etmiştir.⁵⁹ Bakan Fidan sürecin anlatılması ve destek sağlanması için yurt dışındaki temaslarına ilave olarak yurt içindeki paydaşları da muhtelif zamanlarda bilgilendirmiştir. Bu kapsamda bütçe görüşmeleri kapsamında Mecliste yaptığı konuşmasında "Gazze'de işlenen savaş suçları vicdan sahibi herkesin yüreğini dağlamaktadır. Biz öteden beri Filistin halkının sesi olmayı şiar edindik. Bugün de Sayın Cumhurbaşkanımızın liderliğinde tüm imkanlarımızı seferber ederek bu vahşetin durdurulması için çalışmaktayız" diyerek Türkiye'nin pozisyonunu hatırlattıktan sonra "Esasen Filistin meselesinin çözüme kavuşturulmasının önündeki en büyük engel, ABD'nin halihazırda İsrail'e verdiği kayıtsız şartsız destektir. Maalesef, Amerika'nın ve bazı Batılı ülkelerin siyasi sistemleri, İsrail'in hukuk dışı tasarruflarının tümüne kör ve sağır kalma esasına göre dizayn edilmiş durumdadır. Batı'nın bu yaklaşımı, ahlaki pusulanın sapmasına yol açmış, uluslararası sistemi ayakta tutan hukuki ilkeleri ve değerleri zedelemiştir" ifadeleriyle mevcut uluslararası sistemin eleştirisini de yapmıştır.⁶⁰

Türkiye Gazze'de yaşanan insanlık dramının sona ermesi için İsrail'in saldırılarını durdurmaya gayret ederken bir taraftan da Gazze'ye insani yardım malzemeleri göndermiş⁶¹ ve İsrail'in bombardımanları yüzünden iflas eden sağlık sistemi nedeniyle Gazze'den Türkiye'ye getirdiği yaralıların tedavilerini de üstlenmiştir.⁶²

⁵⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2023 Diplomasisi: En Yoğun Gündem Gazze", TRT Haber, 29 Aralık 2023.

⁵⁹ "Bakan Fidan ve Temas Grubu'ndan Oslo'da 'Gazze' Diplomasisi", TRT Haber, 15 Aralık 2023.

⁶⁰ Adem Balta, "Dışışleri Bakanı Hakan Fidan: Öteden Beri Filistin Halkının Sesi Olmayı Şiar Edindik", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2023.

⁶¹ Erman Akıllı, "Gazze'nin İnsan(i) Boyutu: Uluslararası İnsani Yardımlar Üzerine", *Kriter*, Cilt: 8, Sayı: 84, (Kasım 2023).

⁶² "Sağlık Bakanlığı, Gazze'ye Sağlık Hizmeti Vermek için Harekete Geçti", T.C. Sağlık Bakanlığı, 26 Ekim 2023, <https://disab.saglik.gov.tr/TR-100301/saglik-bakanligi-gazzeye-saglik-hizmeti-vermek-icin-harekete-gecti.html> (Erişim tarihi: 25 Ocak 2024).

Türkiye'nin Gazze'ye ve genel olarak tüm Filistin'e desteği şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da devam edecektir. Bu konuda Katar, Mısır, Cezayir ve Malezya gibi Müslüman ülkelerle yakın iş birlikleri sergilenmekte ve üyesi olunan tüm kuruluş ve örgütlerde bu konu dile getirilerek Filistinlilere yönelik destek artırılmaya çalışılmaktadır.

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Ürdün, Suriye'ye komşu olmaları hasebiyle mültecilerden kaynaklı benzer sorunları tecrübe eden ve kamuoylarında yoğun şekilde Filistin hassasiyeti olan ülkeler olmaları nedeniyle de İsrail-Filistin çatışmasının çözümlenmesine gayret eden iki dost ve kardeş ülkedir. Ayrıca Ürdün'ün Mescid-i Aksa'nın hamisi olması da Türkiye'nin bu ülkeyi farklı bir yerde konumlandırmasına sebep olmaktadır.

Buna binaen 2023'te İsrail-Filistin çatışmasında yaşanan gelişmeler ve İsrail'in aşırı sağcı hükümetindeki bazı unsurların Mescid-i Aksa'nın statüsünü değiştirmeye yönelik girişimleri Türkiye ve Ürdün'ü ortak noktada buluşturmuş ve özellikle 7 Ekim'den sonra bölgede yaşananlar iki ülkeyi daha yakın durmaya zorlamıştır.

İsrail ve Filistin bölümlerinde de bahsedildiği gibi Netanyahu liderliğindeki aşırı sağcı İsrail hükümetinin Ulusal Güvenlik Bakanı Ben-Gvir'in yıl içerisinde muhtelif zamanlarda Mescid-i Aksa'ya yaptığı baskınlar sadece Filistin'i rahatsız etmemiş, Türkiye ve Ürdün de bu müteccaviz eylemlerden duydukları rahatsızlıkları peyderpey dile getirmiştir. Hatta Ürdün, Ben-Gvir'in 3 Ocak'taki ilk baskınından sonra Tel Aviv'deki büyükelçisini istişareler için geri çağırarak yaşananları protesto etmiştir.⁶³ Bu gelişmeden sonra Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Ürdünlü mevkidaşı Ayman Safadi bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Görüşmede "Kudüs'teki dini mekanların statüsünün ve kutsiyetinin korunmasının önemine vurgu yapılarak Mescid-i Aksa'nın Müslümanlara ait bir ibadet yeri olduğunu yinelemişlerdir. Haşimi Hanedanının Kudüs'teki dini mekanları himaye rolüne atıfta bulunan Bakan Çavuşoğlu, Türkiye'nin Ürdün'ün bu kutsal mekanları korumaya yönelik çabalarına verdiği desteği dile getirmiştir".⁶⁴

⁶³ "Jordan Summons Israeli Envoy over Ben-Gvir's al-Aqsa Storming", *Jordan News*, 4 Ocak 2023.

⁶⁴ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Ürdün Başbakan Yardımcısı, Dışişleri ve Yurtdışında Yaşayan Ürdünlüler Bakanı Ayman Safadi ile Telefon Görüşmesi Hakkında Not", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5 Ocak 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-urdun-disisleri-bakani-ile-gerceklestirdikleri-telefon-gorusmesi-hk-not-5-1-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 26 Ocak 2024).

Ürdün, dost ve kardeş bir ÷lke olduğunu Türkiye’de yaşanan 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinden sonra da göstermiştir. Ürdün Kralı Abdullah yayımladığı mesajda depremde hayatını kaybedenler için başsağlığı dileklerini iletirken Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı da arayarak yardım teklifinde bulunmuştur.⁶⁵ Hatta Ürdün Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Safadi de hem Ürdün halkının dayanışmasını göstermek hem de Türkiye’de bulunan Ürdünlü kurtarma ve yardım ekibini yerinde görüp moral vermek için KahramanmaraŐta kurulan Ürdün Sahra Hastanesini ziyaret etmiştir.⁶⁶

Ürdün Kralı Abdullah, Türkiye’de Mayıs’ta gerŐekleŐtirilen cumhurbaşkanı ve parlamento seÇimlerinden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan’a bir mesaj göndererek tebrik etmiştir. Kral Abdullah mesajında “ikili ilişkileri iki ÷lke ve halklarının ıkarlarına hizmet edecek ve bölgesel ve uluslararası barış ve refahın gelişmesine katkıda bulunacak Şekilde güçlendirme kararlılığını” vurgulayarak “Cumhurbaşkanı Erdoğan’a başarı, Türk halkına da daha fazla ilerleme ve refah dileklerini” iletmiştir.⁶⁷ Benzer bir Şekilde Ürdün Dışişleri Bakanı Safadi de MİT Başkanı Hakan Fidan’ın yeni hükümette dışişleri bakanı olarak görevlendirilmesinden sonra kendisiyle yaptığı görüşmede tebriklerini iletmiştir.⁶⁸

Arap Ligi’nin Suriye’yi tekrar aralarına almayı konuŐtuĐu bir dönemde bu görüşmelere ev sahipliği yapan Ürdün’ün Dışişleri Bakanı Safadi, Şam’ı ziyaretinin ardından Türkiye’ye gelerek Dışişleri Bakanı Fidan ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde Türkiye ile Suriye arasında başlayan normalleşme sürecinin ele alındığı ve her iki ÷lkede bulunan Suriyeli mültecilerin gönüllü olarak geri dönüşlerini desteklemek için uluslararası bir fon kurulması üzerinde mutabakata varıldığı bildirilmiştir.⁶⁹

27 Temmuz’da Ben-Gvir’in Ocak ayındakinden daha kalabalık bir grupla Mescid-i Aksa’ya baskın düzenlemesi üzerine Türkiye ve Ürdün birer me-

⁶⁵ “King Expresses Condolences over Victims of Earthquake in Turkey, Syria; Directs Aid Delivery to Affected Families”, *The Jordan Times*, 6 Şubat 2023.

⁶⁶ “FM Visits Jordan’s Field Hospital in Turkey’s Kahramanmaraş”, *The Jordan Times*, 16 Şubat 2023.

⁶⁷ “World Leaders Continue to Send Congratulatory Messages to President Erdoğan”, T.C. İletişim Başkanlığı, 30 Mayıs 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/world-leaders-continue-to-send-congratulatory-messages-to-president-erdogan>, (Erişim tarihi: 26 Ocak 2024).

⁶⁸ “Dışişleri Bakanı Hakan Fidan’dan Telefon Diplomasisi”, CNN Türk, 6 Haziran 2023.

⁶⁹ Ezgi Akın, “In Turkey Visit, Jordan’s FM Says Ankara, Amman on Same Page on Syrians”, *Al Monitor*, 4 Temmuz 2023.

saj yayımlayarak İsrail'i kınamıştır. Ürdün Dışişleri Bakanlığı yayımladığı mesajda İsrail'i uyararak bu gibi provokatif eylemlerin ağır sonuçlarının olabileceğini hatırlatırken Türkiye ise İsrailli yetkilileri Mescid-i Aksa'nın statüsünü değiştirmeye yönelik bu gibi eylemleri önleyecek tedbirler almaya davet etmiştir.⁷⁰

7 Ekim'deki Aksa Tufanı operasyonunun ardından İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı ve bilahare bir katliama dönüşen Demir Kılıçlar operasyonundan en fazla etkilenen ülkelerden biri de Ürdün olmuştur. Zira Ürdün nüfusunun yarısından fazlasının Filistin kökenli olmasının yanı sıra İsrail'in Aksa Tufanı'nı bir fırsata çevirerek Gazze'deki ve hatta Batı Şeria'daki Filistinlilerin çevre ülkelere gönderilmesine yönelik planlarında Ürdün'ün de adının geçtiği görülmüştür.⁷¹

Türkiye bu süreçte yürüttüğü yoğun diplomasi faaliyetlerinde Ürdünlü yetkililerle devamlı temas halinde olmuş ve sık sık bir araya gelerek sorunun çözümünde neler yapılabileceği değerlendirilmiştir. TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş da Ürdün Temsilciler Meclisi Başkanı Safadi ile yaptığı telefon görüşmesinde bu konuya değinerek “Gazze'deki gelişmelerin Ürdün'ü yakından ilgilendirdiğini, Siyonistlerin Filistinlileri Mısır'a ve Ürdün'e sürmeyi planladığını” aktarmış ve “böyle bir durumda milyonlarca Filistinliye ev sahipliği yapan Ürdün'ün büyük risk altında olacağını” belirtmiştir.⁷²

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca da İsrail'in Gazze'deki hastaneleri vurmasından sonra bölgede ihtiyaç duyulan tıbbi desteği Ürdün ile ortaklaşa karşılamak için Ürdün Sağlık Bakanı Firas İbrahim Hawari ile görüşmüştür. Bakan Koca görüşmesinde Türkiye'nin Filistinlilere yardımcı olabilmek için Ürdün ile koordinasyon içerisinde ortak çalışma teklifinde bulunmuştur.⁷³

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail saldırılarının durdurulması için yürüttüğü diplomatik girişimler kapsamında en fazla görüştüğü liderlerden biri de Ürdün Kralı Abdullah olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan hem ikili görüşmelerde hem de İİT zirvesi marjında kendisiyle görüşerek

⁷⁰ “Jordan, Türkiye Condemn Israel Minister Storming of Al-Aqsa”, Middle East Monitor, 27 Temmuz 2023.

⁷¹ Tareq Naimat, “Fear in Amman: Where does Jordan Stand on Israel's War on Gaza?”, The New Arab, 20 Ekim 2023.

⁷² Gazi Nogay, “TBMM Başkanı Kurtulmuş, Ürdün Temsilciler Meclisi Başkanı al Safadi ile Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 27 Ekim 2023.

⁷³ “Türkiye ve Ürdün'den Gazze'ye Sağlık Yardımı”, TRT Haber, 19 Ekim 2023.

Gazze'deki durumun bir an önce normale dönmesi için görüş alışverişinde bulunmuştur.⁷⁴

İsrail'in Gazze'de işlediği savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçu nedeniyle Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanması için de iş birliği içerisinde olan Türkiye ve Ürdün aynı zamanda Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Uluslararası Adalet Divanında İsrail aleyhine açtığı soykırım davasını da desteklemektedir.⁷⁵ Bu konudaki iş birliğinin önümüzdeki dönemde de devam etmesi beklenmektedir.

SONUÇ

Türkiye bölge ülkeleriyle normalleşme kapsamında Ağustos 2022'de İsrail ile de yeniden normalleşirken en önemli hedeflerinden biri İsrail-Filistin çatışmasının iki devletli çözüm planı çerçevesinde sona erdirilmesiydi. Bölgedeki hava da bunun için çok müsaitti. Suudi Arabistan ile İran yeniden normalleşirken İsrail ile Lübnan tartışmalı deniz sınırları konusunda anlaşmaya varmış ve Suudi Arabistan'ın iki devletli çözüm planının kabul edilmesi şartıyla İsrail ile normalleşeceğinin yüksek sesle dillendirildiği bir atmosferde Türkiye, bölgedeki diğer paydaşlarla birlikte çalışarak bu meselenin de çözümlenebileceğine inanıyordu. Hatta bu uğurda, yeniden hem de bu sefer aşırı sağcı radikallerin desteğiyle iktidara gelen Netanyahu hükümetinin, Mescid-i Aksa'nın statüsünü değiştirmeye matuf kötü niyetli hamlelerini bile yumuşak bir tonda eleştiriyor ve muhtemel bir barış ortamına halel getirmek için büyük çaba harcıyordu.

Ancak tüm bu iyi niyetli çabalar İsrail'deki yargı reformu gibi tamamen Netanyahu ve şürekasının siyasi ikballerini kurtarmaya yönelik hamleler yüzünden havada kaldı. Zira toplumdaki bölünmüşlüğü ve hükümet aleyhindeki protestoları durdurmak için güvenlik kartına başvuran Netanyahu, Filistinlileri daha fazla ötekileştirdi. İsrarla kutsallara saldırarak ve statüsünü değiştirmeye yönelik adımlar atarak bir taraftan kendi yandaşlarını konsolide etti diğer taraftan da Filistinlilerin öfke ve nefretini arttırdı. Bu sürecin doğal sonucu olarak da 7 Ekim'deki Aksa Tufanı operasyonu gerçekleştirildi.

⁷⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Gazze için Diplomatik Temasları Yoğunlaşıyor", TRT Haber, 13 Kasım 2023.

⁷⁵ Zvi Bar'el, "Damage to Israel's Relations with Its Regional Neighbors will Affect Plans for the 'Day After' in Gaza", *Haaretz*, 29 Kasım 2023.

Aksa Tufanı İsrail'de büyük bir şok etkisi meydana getirdi. Zira İsrail'in tüm hukuk ihlallerine rağmen Hamas'ın böyle bir karşılık vermesi beklenmiyordu. Hem ordu hem de istihbarat bu saldırıyı fark etmemiş ve önleyememişti. İsrail'in imajı ve caydırıcılığı yerle bir olmuştu. Dolayısıyla hem caydırıcılığın yeniden tesis edilmesi hem de başta Filistinliler olmak üzere tüm dünyaya bir ders verilmesi gerekiyordu. Bu konuda ABD'nin sağladığı koşulsuz destek de çok etkili oldu.

Aradan geçen zamanda İsrail'in sadece Aksa Tufanı operasyonunun öcünü almadığı ve sadece Gazze'yi sözde Hamas'tan temizlemekle ilgilendiği anlaşıldı. Bir taraftan Gazze'de sivilleri katledip burayı insansızlaştırmaya çalışırken diğer taraftan Batı Şeria ve Kudüs'te de benzer bir yol takip ederek bütün Filistinlileri topraklarından sürmeye niyet ettiği anlaşıldı.

Türkiye bu süreçte Gazze'ye ve Filistin'e desteğini hiç eksik etmedi. İsrail ile daha yeni normalleşmiş olmasına rağmen bu ülkenin vahşetine göz yummadı. Sürecin başından beri tarafları itidale davet etmesine rağmen İsrail tarafından bunlar karşılık görmedi. İsrail Türkiye'yi hep denklemin dışında tutmaya gayret etti. Hatta İsrail'e yönelik eleştirilerinin artması üzerine gerçek yüzünü göstererek farklı cephelerde Türkiye'ye bedel ödetmeye çalıştı.

Türkiye neredeyse tüm Batı dünyasını karşısına almak pahasına Hamas'ın bir terör örgütü olmadığını söyledi ve İsrail'in de savaş suçu işlediğini ilan etti. İsrail'in algı operasyonlarını boşa çıkartıp aslında sahada yaşananın bir silahlı mücadele değil katliam ve soykırım olduğunu yüksek sesle haykırarak küresel vicdanı harekete geçirdi.

Gazze'yi yerle bir etmesine rağmen sahada somut bir başarı sağlayamayan İsrail, Gazze'deki başarısızlığını savaşı bölgeye yayarak perdeleme niyetine girmiştir. İran'ı ve vekillerini de savaşa çekmek için elinden geleni yapan İsrail, bunun muhtemel sonuçlarını hesap etmeden kendi halkını ve bölgeyi meçhule sürüklemektedir.

Geldiğimiz noktada İsrail, Uluslararası Adalet Divanında soykırım suçuyla yargılanırken İsrail ordusunun işlediği savaş suçlarının sorumlularının da yakın zamanda Uluslararası Ceza Mahkemesi önüne çıkartılarak hesap vermesi söz konusu olabilecektir. Umarız adalet ivedi bir şekilde tecelli eder de kendi ikballeri için bölgeyi ateşe atmaya çalışan bu sapkın güruh hukuk önünde hesap verir. Böylelikle onların tasallutundan kurtulan İsrail'in Filistinlilerle iki devletli çözüm planı kapsamında barış içerisinde yaşaması mümkün hale gelir.

KRONOLOJİ

- 3 Ocak Türkiye Dışışleri Bakanlığı, İsrail Ulusal Güvenlik Bakanı Ben-Gvir'in Mescid-i Aksa baskını nedeniyle kınama mesajı yayımladı.
- 6 Şubat İsrail Cumhurbaşkanı Herzog ve Dışışleri Bakanı Cohen Kahramanmaraş depremleri nedeniyle Türk muhataplarını arayarak taziyelerini bildirdi.
- 10 Şubat 400 kişilik İsraili kurtarma ve yardım ekibi Türkiye'ye geldi.
- 14 Şubat İsrail Dışışleri Bakanı Cohen Türkiye'ye geldi ve deprem bölgesini ziyaret etti.
- 16 Şubat Ürdün Dışışleri Bakanı Ayman Safadi Türkiye'ye geldi.
- 23 Mayıs MİT 11 kişilik MOSSAD Őebekesini deşifre etti.
- 29 Mayıs İsrail Cumhurbaşkanı Herzog ve Başbakan Netanyahu, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak Őeçim galibiyeti nedeniyle tebrik etti.
- 6 Haziran İsrail Dışışleri Bakanı Cohen, Dışışleri Bakanı Fidan'ı arayarak dışışleri bakanlığı görevi için tebrik etti.
- 3 Temmuz MİT, MOSSAD'ın 56 kişilik hayalet ekibini deşifre etti.
- 4 Temmuz Ürdün Dışışleri Bakanı Ayman Safadi Türkiye'ye geldi.
- 25 Temmuz Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas Türkiye'ye geldi.
- 26 Temmuz Mahmud Abbas ve Hamas lideri İsmail Heniyye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın himayesinde Külliye'de bir araya geldi.
- 20 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan New York'taki Türkevî'nde Netanyahu'yu kabul etti.
- 7 Ekim Hamas, Aksa Tufanı operasyonunu gerçekteŐtirdi ve İsrail de karşılık olarak Demir Kılıçlar operasyonunu başlattı.
- 17 Ekim İsrail savaş hukukunu ihlal ederek Gazze'deki el-Ehli Baptist Hastanesi'ni vurdu.
- 25 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan grup toplantısında "Hamas'ın terörist olmadığını" açıkladı.
- 28 Ekim Atatürk Havalimanı'nda "Büyük Filistin Mitingi" düzenlendi.
- 29 Ekim İsrail, Ankara Büyükelçisi İrit Lillian'ın geri çekteğini açıkladı.
- 4 Kasım Türkiye Tel Aviv Büyükelçisi Őakir Özkan Torunlar'ı geri çağırdı.
- 11 Kasım İİT, Riyad'da Gazze gündemiyle olağanüstü toplandı. İİT ve Arap Ligi üyelerinin katılımıyla Gazze Temas Grubu kuruldu.
- 4 Aralık MİT tarafından MOSSAD'ın Türkiye'deki casus ağına operasyon yapıldı.

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2023

FATİH OĞUZHAN İPEK

Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Irak Merkezi Hükümeti ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) arasındaki sorunlar, ABD ile İran yanlısı Şii milislerin gerilimi ve on yıl sonra gerçekleşen yerel seçimler ülkenin ana gündemini belirlediği için Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde yaşanan durağanlık sarmalı bu yıl da devam etmiştir. ABD'nin Irak'ı işgalinden itibaren Bağdat ve Erbil yönetimleri arasındaki rekabet üzerine kurulu bir siyaset izleyen Türkiye, IKBY'nin 2017 bağımsızlık referandumu girişimi sonrasında ise merkezi ve bölgesel yönetimleri birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak gören bir anlayışı benimsemiştir.¹ Türkiye'nin Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğünü savunması devlet politikası olarak sürmektedir.

¹ Mehmet Alaca, "Deep Dive: Iraq, Turkey to Boost Economic Ties, Freeze Political Differences", Amwaj Media, 30 Mart 2023.

Türkiye ile Irak arasındaki ortak konuların iki ana boyutu bulunmaktadır. Birinci boyut iki ÷lke arasında halen çözümlenemeyen veya donmuş sorunlardır. Bu sorunlar su paylaşımı, Irak petrolünün Kerkük-Ceyhan boru hattı üzerinden ihraç edilmesi ve Irak topraklarında PKK terör örgütü unsurlarının varlığı şeklinde sıralanabilir. İki ÷lke arasındaki ortak konuların ikinci boyutu ise stratejik iş birliği beklentisidir. Özellikle iki ÷lkenin “Kalkınma Yolu” projesindeki stratejik ortaklığı ve ekonomik iş birliğini artırmaya yönelik ilgisi stratejik iş birliği beklentilerini artırmıştır.²

Türkiye’nin IKBY ile ilişkilerinde ise Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtseverler Birliği’ne (KYB) farklı tutum takındığı gözlemlenmektedir. KYB’nin PKK ile ilişkisi Ankara’nın IKBY ile ilişkilerinde Erbil ve Süleymaniye merkezli olmak üzere çift boyutlu değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Buna binaen Türkiye’nin IKBY ile ilişkilerinde Ankara-Erbil ve Ankara-Süleymaniye hatlarının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu yıl Ankara-Süleymaniye ilişkilerinde normalleşme çabalarına tanık olmuştur. Erbil yönetimi ile önceki yılların devamı niteliğinde kazan kazan temelinde ilişkiler sürerken Türkiye’nin Irak ile ilişkilerinde Bağdat hükümetinin de dahil olduğu üçlü iş birliği mekanizması oluşturmaya çalıştığı söylenebilir.

Yıl içerisinde iki ÷lke ekonomik ilişkileri açısından önemli gelişmeler yaşandı. Türkiye’nin IKBY’den Ceyhan’a bağımsız petrol ihracatı yaptığı iddiasıyla Irak’ın Uluslararası Ticaret Odası Tahkim Merkezi nezdinde açtığı davanın sonuçlanması Türkiye’nin bu rota üzerinden gerçekleştirdiği petrol ithalatını Mart’tan itibaren durdurmasına sebep oldu. Bu da Türkiye-İrak ticaret hacminin yaklaşık 5 milyar dolar daralmasına yol açtı. Bu nedenle iki ÷lke arasındaki dış ticaret hacminin bu yıl da potansiyelinin altında kaldığı ifade edilebilir. Türkiye’nin Irak’tan kıymetli taşlar kalemindeki ithalatında düşüş yaşanırken mineral yakıtlar kalemi ithalatında artış gerçekleşti. Türkiye’nin ihracatında ise mücevher kaleminde azalış yaşandı.

IRAK MERKEZİ HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER

Irak 2010’dan bu yana ekonomisini canlandırmak maksadıyla çeşitli projeler planlamaktadır. Bunlardan ilki ÷lkenin güneydoğusundaki Basra Körfezi’nde inşaatı devam eden ve üç aşamada bitirilmesi planlanan Büyük Faw Limanı’dır.

² “Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan’ın Kapsamlı Irak Ziyareti”, SETA, 24 Ağustos 2023.

İlk geminin en geç 2025'te yanaşması beklenen bu limanın Süveyş Kanalı'na alternatif olması ve gelen yükleri Avrupa'ya 20-25 gün daha erken ulaştırması hedeflenmektedir. Bunun yanında Irak, Türkiye ile Kalkınma Yolu adını verdiği ikinci projeyi hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu minvalde Irak'ın güneydoğusundaki vilayeti Basra'dan Türkiye sınırına uzanacak modern kara yolları ve demir yollarının tamamlayıcı birer unsur olarak inşa edilmesi gerekmektedir.³ Bu ulaştırma koridorunu ihtiva eden projeye ilişkin ortak çalışma iradesi Irak Başbakanı Muhammed Sudani'nin Mart'ta Türkiye'ye resmi ziyaretinde ortaya koyulmuştur. İki gün süren ziyarette taraflar başta Kalkınma Yolu projesi olmak üzere ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi iradesini beyan etmiştir. Ankara Bildirisi ile bu konuda kritik bir adım atıklarını ifade eden Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bölgenin yeni İpek Yolu haline dönüşecek projenin sadece Türkiye ve Irak için değil Avrupa'dan Körfez'e kadar geniş bir bölge için stratejik önemi haiz bir proje olduğunu açıklamıştır. Ortadoğu'nun en büyük limanlarından biri olacak Büyük Faw Limanı'ndan başlayan Kalkınma Yolu'nun Irak'ta Necef, Bağdat ve Musul'dan geçtikten sonra Mersin Limanı'na ve sonrasında İstanbul üzerinden Avrupa'ya uzanması beklenmektedir.⁴ 17 milyar dolara mal olması beklenen proje yolcu ve emtiaların taşınmasında yüksek hızlı trenlerin kullanılmasını içermektedir. Petrol boru hatları da olacak "Kuru Kanal" koridorununun 2029'a kadar tamamlanması öngörülmektedir. Irak'ın Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak ve bölgesel iş birliği ve iktisadi fırsatları artıracak Kalkınma Yolu projesine ilgisi yüksek düzeydedir. Irak Başbakanı Sudani 27 Mayıs'ta Körfez İş Birliği Konseyi, İran, Türkiye, Suriye ve Ürdün ulaştırma bakanları ile bir araya gelerek bu projenin geliştirilmesini ele almıştır.⁵

Kalkınma Yolu projesinin hayata geçirilmesinde bir dizi engel de çıkabilir. Çin'in Kuşak-Yol projesi ile Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC) projesinin gerçekleşmesi durumunda Kalkınma Yolu'nun getirisi azalabilir. Yine de Kalkınma Yolu, Çin ve Hindistan'ın projelerinin tamamlayıcısı ya da alternatifi olabilir. ABD, Kuşak-Yol projesine dahil olan bazı ülkeleri

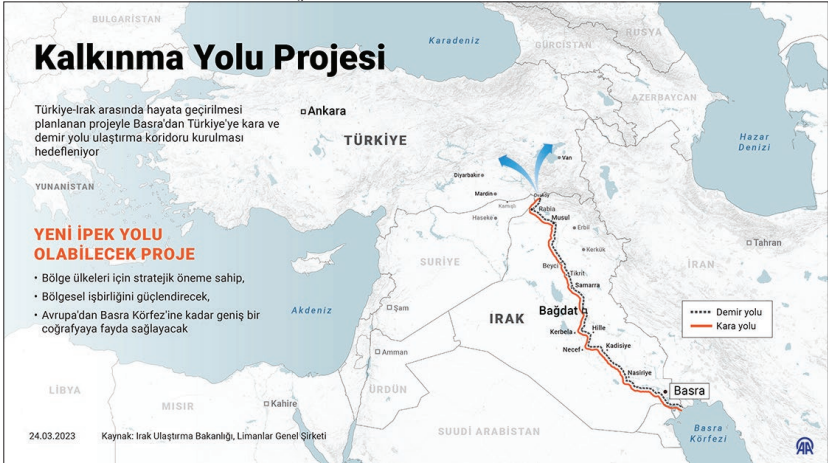
³ İbrahim Karataş, "Irak'ın Kalkınma Yolu Projesi: Riskler ve Avantajlar", ORDAE, 17 Aralık 2023.

⁴ Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kalkınma Yolu Projesi'ni Bölgemizin Yeni İpek Yolu Haline Dönüştüreceğimize İnanıyorum", Anadolu Ajansı, 24 Mart 2023.

⁵ "Iraq Showcases \$17-Billion Development Road Project That will Link Asia to Europe", The National News, 27 Mayıs 2023.

ikna ederek vazgeçirirken Kuşak-Yol projesine alternatif sunulan İMEC'in deniz ve kara üzerinde çok sayıda indibindi noktasının olması taşımacılık bağlamında ekonomik ve pratik değildir. Çin ve Hindistan'ın önerdiği projelerin aksine Kalkınma Yolu bölge ülkelerini kalkındırmayı öncelemektedir. Kalkınma Yolu'na bölge ülkeleri olan Irak, Türkiye, Katar ve BAE yatırım yapmayı taahhüt etmektedir. Körfez ülkeleri projeyi Avrupa'ya ulaşmanın en kısa yolu olarak görürken Türkiye de bir parçası olması nedeniyle projeye destek vermekte ve diğer rotalara soğuk baktığını açıkça beyan etmektedir. Ayrıca Türkiye, Kalkınma Yolu'nu ters rota olarak kullanarak Irak'ın yanında deniz yolu ve nispeten daha pahalı olan hava yoluyla ihracat yaptığı Ürdün ve Körfez ülkelerine kara yolu ve demir yolu vasıtasıyla da ihracat yapma imkanına kavuşacaktır. Kalkınma Yolu'nun hayata geçirilmesinde başka engeller de çıkabilir. Örneğin projenin dışında kalan İran, Basra Körfezi ve Suriye'ye erişimi zorlaştırabilir. Irak'ta siyasi ve ekonomik nüfuz sahibi diğer devletlerin projeye ilişkin tavırları da önem arz etmektedir. Türkiye ve Irak arasında tesis edilecek ticari atılımın önündeki en önemli engel ise terör örgütü PKK'nın Kalkınma Yolu'ndaki ticareti baltalama ihtimalidir. Bununla beraber iki ülke arasındaki ulaşım ve ticaretteki iş birliğinin siyasi ve askeri alanlara olumlu yönde yansımaları ve Irak Merkezi Yönetiminin PKK ile mücadele etme hususunda motive edici unsurlar olması da mümkündür.⁶

Harita 1. Kalkınma Yolu Projesi

Kaynak: Anadolu Ajansı

⁶ Karataş, "İrak'ın Kalkınma Yolu Projesi: Riskler ve Avantajlar".

Türkiye Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın 22-24 Ağustos arasında Bağdat'a düzenlediği resmi ziyaret, Haziran'da cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimlerinin ardından kurulan yeni Türk hükümetinden bakan düzeyinde bir yetkilinin Irak'a yaptığı ilk ziyarettir. Dışişleri Bakanı Fidan'ın ziyareti Irak'taki atmosferi ve iki ülke arasındaki ortak konulara yönelik tutumları değerlendirmek için bir "keşif" ziyareti niteliği taşımıştır.⁷ Ziyaretinin birinci gününde Dışişleri Bakanı Fidan ilk görüşmesini Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin ile gerçekleştirmiştir. Görüşmede ekonomik ve ticari ilişkiler, PKK terör örgütü ile mücadele etmekte Ankara'nın beklentilerinin yanında su konusunda bilimsel ve akılcı temelde iş birliğine dayalı ve kesintisiz işleyen bir diyalogun sürdürülmesinin gerekliliği ele alınmıştır. İki taraf sınır aşan su sorunlarına çözüm bulmak amacıyla kalıcı bir ortak komitenin tesis edilmesi hususunda anlaşmıştır. İkinci günde ise Dışişleri Bakanı Fidan'ın Irak Cumhurbaşkanı Abdullatif Reşit ve Irak Başbakanı Muhammed Sudani ile görüşmesinde ikili ticaretin artırılması, terörle mücadele ve iki ülke arasında sınır aşan suların verimli kullanılması konuları gündem olmuştur.⁸ Dışişleri Bakanı Fidan görüşmelerde Türkiye'nin Irak'a yönelik üç sütunlu yaklaşımını dillendirme imkanı bulmuştur: i) PKK'nın Irak'ın kuzeyindeki varlığı konusunda daha fazla şeffaflık, ii) iki ülke arasında çözüm bekleyen konularda daha fazla ciddiyet, iii) ikili ilişkilerin güvenlik, ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal boyutlarında kazan kazan ilkesinin benimsenmesi.⁹

Dışişleri Bakanı Fidan'ın takip eden görüşmeleri Türkiye'nin sadece Türkmen, Sünni ve Kürt kesimlerle değil Şii kesimin farklı fraksiyonlarıyla da yapıcı ilişkiler geliştirmeye istekli olduğu ve bu yapıcı tavrı sürdürmekte kararlı olduğunu göstermektedir. Üç günde 20'den fazla görüşmeyi içeren yoğun bir diplomasi trafiğinde Irak Temsilciler Meclisi Başkanı Muhammed Halbusi ile görüşen Dışişleri Bakanı Fidan, Sünni kesimden Irak Egemenlik İttifakı lideri Hamis Hançer, Şii kesimin kanaat önderleri ve siyasi parti liderleriyle görüşmüştür. İran'a yakınlığı ile bilinen Fetih İttifakı lideri Hadi Amiri, Kanun Devleti Koalisyonu lideri Nuri Maliki ve Haşdi Şabi (HŞ) Komisyonu Başkanı Falih Feyyad ile de bir araya geldi. Bu

⁷ "Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Kapsamlı Irak Ziyareti".

⁸ "Sayın Bakanımızın Irak'ı Ziyareti, 22-23 Ağustos 2023", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-irak-i-ziyareti-22-23-agustos-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024); "Turkey, Iraq Establish 'Permanent Joint Committee' On Water, Says Top Diplomat", Rudaw, 22 Ağustos 2023.

⁹ "Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Kapsamlı Irak Ziyareti".

görüşmeler Ankara ile HŞ arasında son yıllarda yaşanan gerilimler göz önüne alındığında diyaloga zemin hazırladığı için manidardır. HŞ, Irak'ın kuzeyindeki Türkiye'nin askeri operasyonları ve üslerinin en büyük itirazcısı olmakla kalmadı, HŞ içindeki bazı gruplar Türkiye'ye ait karakolları hedef alan saldırılar da düzenledi.¹⁰ Nitekim 2021'de HŞ çatısı altındaki Asaib Ehli'l-Hak örgütü lideri Kays Gazali "Türk işgali" ne silahla karşılık vereceklerini beyan etti.¹¹ Keza iki taraf arasındaki gerilim 2017'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İran'ın HŞ çatısı altında terör örgütleri üzerinde söz sahibi olduğu açıklamasında tezahür etti.¹² Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Fidan'ın mezkur liderlerle bir araya gelmesi Türkiye'nin diplomasi odaklı yeni bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Öyle ki Fidan, Asaib Ehli'l-Hak örgütü lideri Gazali ile de gayriresmi bir görüşme yürütmüştür.¹³ Bu diyalog Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki karakollarına yönelik saldırıları engellemeye katkıda bulunabilir. Türkiye'nin İran destekli Şii milisler ile diyalog kurma çabası güvenliğin yanı sıra ekonomik boyutu haiz bir gelişmedir. Kalkınma Yolu gibi büyük ticari projelerin sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmesi HŞ çatısı altındaki İran'a yakın milis örgütlerin rızasını da gerektirmektedir.¹⁴

Irak'ta Türkmenlerin statüsü ile yakından ilgilenen Türkiye 1 Mart'ta Irak Bakanlar Kurulu Genel Sekreterliğinin Kerkük'te Türkmencenin resmi kulanımına kısıtlama getirilmesi kararını gözden geçirmeye davet etti. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu kararın Irak'ın kurucu ve asli unsurlarından olan Türkmenlerin temel haklarının ihlalini teşkil etmesinin yanında Irak Anayasası'ndaki hükümlerle de açıkça çeliştiğini açıkladı.¹⁵ Bu arka planda Dışiş-

¹⁰ Mehmet Alaca, "Will Iraq's Shiite Armed Groups Confront Turkey?", Amwaj Media, 14 Eylül 2021.

¹¹ "Iraqi Militia Leader Qais Khazali: Erdoğan Wants to Restore Ottoman Empire, Occupy Northern Iraq; We will Take up Arms Against Planned Turkish Invasion – They Should Learn a Lesson from the Americans in Iraq", Memri TV, 4 Mart 2021.

¹² "Kirkuk is Historically a Turkmen City", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 4 Nisan 2017, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/74615/16-nisan-is-dunyasinin-kaderini-ilgilendiren-bir-secimdir>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

¹³ "الخزعلي يبحث مع وزير الخارجية التركي أهم الملفات المشتركة بين البلدين" (Gazali, Türk Dışişleri Bakanı ile İki Ülke Arasındaki En Önemli Ortak Dosyaları Görüştü), Observer Iraq, 24 Ağustos 2023.

¹⁴ Mehmet Alaca, "Does Turkey Have New Approach to Iran-Backed Groups in Iraq?", Amwaj Media, 15 Eylül 2023.

¹⁵ Anayasa'nın 4. maddesi, Türkmenlerin nüfus yoğunluğunu oluşturduğu idari birimlerde Türkmencenin resmi dil olduğu hükmünü amirdir. Bkz. "Irak Bakanlar Kurulu Genel Sekreterliği'nce Alınan Karar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Mart 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-63_-irak-bakanlar-kurulu-genel-sekreterligi-nce-alinan-karar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

leri Bakanı Fidan ziyaretinde Irak Türkmen Cephesi (ITC) liderleri ve Irak Türkmen toplumunun önde gelenleriyle de görüştü. Bilahare Kuzey Irak'ta temaslarını sürdüren Dışişleri Bakanı Fidan, İKBY Başkanı Neçirvan Barzani ile görüştüktan sonra İKBY Başbakanı Mesrur Barzani ile de bir araya geldi. Dışişleri Bakanı Fidan'a bu ziyaretlerde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar eşlik etti. Bu ziyaretlerin öncesinde Bakan Bayraktar, Ankara'da Irak Petrol Bakanı Hayyan Abdulgani ile İKBY'deki sahalardan petrol ihracatı ve üretim faaliyetlerinin yeniden başlatılması konusunu görüştü.¹⁶ Bakan Bayraktar'ın iştiraki Türkiye'nin İKBY ile enerji ilişkilerini devam ettirme arzusunu göstermektedir. Bakan Bayraktar toplantı sonrasında petrolden doğal gazı Türkiye'nin enerji güvenliğine katkı yapacak birçok projeyi gerçekleştirmek istediklerini açıkladı.¹⁷

Ankara ve Bağdat yönetimleri arasında anlaşmazlık oluşturan ya da çözümlenmesi hususunda Irak tarafından beklenen tavrın sergilenmediği bir diğer durum PKK terör örgütünün bu ülkedeki varlığıdır. Irak Başbakanı Muhammed Sudani'nin bu yıl Mart'ta gerçekleşen Türkiye ziyaretinde ağırlıklı olarak terörizmle mücadele konusu görüşülmüştür. Türkiye, PKK'yı terör örgütü olarak tanıması ve topraklarından temizlemesi hususunda Irak hükümetinden açık ve resmi bir karar duymayı beklemektedir. Irak'ın bu konuda tereddüt etmesinin nedeni ise PKK dosyasını Türkiye'ye karşı baskı ve pazarlık kozu olarak kullanmaya çalışan ABD ve İran'ın gündemlerini etkilemesidir.¹⁸ Dışişleri Bakanı Fidan Irak ziyaretinde Bağdat yönetiminden ortak düşman PKK'ya karşı daha fazla girişimde bulunmasını istemiştir.¹⁹ Erbil yönetimi PKK'ya karşı Ankara ile iş birliğine devam etme mesajları verirken Bağdat yönetimi de yıllardır hiçbir grubun kendi topraklarını komşu ülkelere saldırması için kullanmasına müsaade etmediklerini yinelemiştir. Başbakan Sudani

¹⁶ Bu çalışmada İKBY ile ilişkiler bölümünde detaylandırılan Türkiye ve Irak arasındaki anlaşmazlığa dair Uluslararası Tahkim Mahkemesinin verdiği karara binaen Türkiye, İKBY'den petrol ihracatını durdurdu. Bkz. "Irak Petrol Bakanından Türkiye Açıklaması", Bloomberg HT, 12 Kasım 2023.

¹⁷ "Enerji alanındaki iş birlikleri başta olmak üzere güncel meseleleri görüşmek için bugün Erbil'deyiz. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile petrolden doğalgaza, enerjinin tüm alanlarında arz güvenliğimize katkı yapacak birçok projeyi hayata geçirmeyi hedefliyoruz." Bkz. Alparslan Bayraktar, X, 24 Ağustos 2023, <https://twitter.com/aBayraktar1/status/1694672651808026845>, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2024).

¹⁸ "Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Kapsamlı Irak Ziyareti".

¹⁹ "Hakan Fidan'ın Irak Ziyareti: Gündemde PKK, Petrol İhracatı ve Su Meselesi Var", Euronews Türkçe, 23 Ağustos 2023.

de Irak topraklarından kaynaklı saldırıların önlenmesinde Ankara ile iş birliğine hazır olduklarını ancak tek taraflı askeri operasyonlardan da rahatsızlık duyduklarını vurgulamıştır.²⁰ Türkiye, güney sınırları boyunca yayılan PKK virüsünün son bulması için Bağdat ve Erbil yönetimlerine harekete geçmeleri gerektiğini iletmektedir.²¹ Irak Merkezi Yönetimi terör örgütünün Irak'taki varlığını sınırlandırma noktasında yeterince sorumluluk almadığı için Türkiye sınır ötesi operasyonlarına devam etmek durumunda kalmaktadır.

Türkiye, PKK terör örgütünün Irak'ta zayıflaması amacıyla çok sayıda hava saldırısı düzenledi. 1 Ekim 2023'te İçişleri Bakanlığına terör saldırısı girişimi olduktan sonra Türkiye, Irak ve Suriye'deki terörist hedeflerine karşı hava saldırıları düzenledi. Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) ve Millî Savunma Bakanlığının (MSB) koordineli hareketlerinde terör örgütünün hedef veri tabanına dahil edilen “katalog” hedefleri imha edildi. Türkiye, terörle mücadelede yeni bir sayfa açarak daha pragmatik bir yöntemi uygulamaya başladı. Çift boyutlu yeni yöntem bir yandan terör örgütünün psikolojisinin ve kendine güveninin yok edilmesini hedeflerken diğer yandan terör örgütünün bekasını ABD, Rusya ve İran'a bağlayamayacağını göstermektedir. MİT tarafından belirlenen “yüksek değerde hedefler”e yönelik MSB unsurlarınca “ateşle taarruz” süreci yoğunlaşmaktadır. Etkisiz hale getirilen unsurların basında yankı bulması terör örgütünün içinde “çözülme” süreçlerini başlatarak hareket serbestisinin kısıtlanmasına neden olmaktadır.²²

20 Aralık'ta Ankara'da Türkiye'den Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Millî Savunma Bakanı Yaşar Güler ve MİT Başkanı İbrahim Kalın, Irak'tan Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin, Savunma Bakanı Sabit Muhammed Said Rıza Abbasi ve Millî Güvenlik Müsteşarı Kasım Aracı Türkiye-Irak Güvenlik Zirvesi'nde bir araya gelmiştir. Toplantının ortak gündem maddeleri arasında yer alan “ilişkileri yıpratın PKK sorunu” hususunda Türk tarafı Irak'ın egemenliğine meydan okuyan terör örgütünün Irak topraklarından tasfiye edilmesini istemiştir. Bir diğer ortak gündem maddesi olan “su meselesi”ne ilişkin ise Türk

²⁰ “رئيس مجلس الوزراء، السيد محمد شياع السوداني يستقبل وزير خارجية التركية” (Başbakan Muhammed Sudani, Türkiye Dışişleri Bakanını Kabul Etti), Prime Ministry Media Office, 23 Ağustos 2023.

²¹ “مسور بارزاني: إقليم كردستان لن يكون منطلقاً لتهديد دول الجوار” (Mesrur Barzani: Kürdistan Bölgesi Komşu Ülkeleri Tehdit Etmek için Bir Fırlatma Rampası Olmayacak), Rudaw, 24 Ağustos 2023.

²² Murat Aslan, “Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Yeni Stratejiler”, Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2023.

tarafı kuraklığın artmasının bölge ülkelerinin suyu en verimli şekilde kullanmasını gerektirdiğini Irak tarafına iletmiştir.²³ Ankara ve Bağdat yönetimleri ilişkilerindeki önceliklere farklı bakış açılarıyla yaklaşmaktadır. Ankara'nın önceliği terör örgütü PKK ile mücadele iken Bağdat yönetimi için birincil öncelik Fırat ve Dicle nehirlerinden Irak'a gönderilen su meselesi ve petrol satışı ile bu satıştan elde edilen paranın kontrol altına alınmasıdır.²⁴

Türkiye, Irak'ın ciddi su sıkıntısını gidermesi adına Dicle Nehri'nden bırakılan su miktarını bir ay süreyle artırma kararı almıştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'de yağışların son almış iki yılın en düşük seviyesinde seyrettiğine dikkat çekerek meselenin üstesinden akılcı ve bilimsel iş birliği ile gelinebileceğini beyan etmiştir.²⁵ Ankara su meselesini iki ülke arasındaki müşterek çıkarlara hizmet edecek bir iş birliği alanı olarak görürken Bağdat ise Türkiye'yi baraj inşa etme suretiyle adil olmayan bir tutum takınmakla suçlamıştır. Buna karşılık Türkiye ise Irak'ın su yönetiminde hatalı uygulamaları olduğunu savunmuştur. Küresel iklim değişikliği, mevsimsel problemler, altyapı eksiklikleri, suyun doğru kullanılmaması ve su yönetiminin sağlanamaması gibi nedenlere binaen Irak'ta yaşanan su krizinin çözümü daha çok Bağdat yönetiminin tutumuna bağlıdır.²⁶

İRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLER

Ankara-Erbil hattında bu yıl da üst düzey karşılıklı ziyaretlerle iş birliğine dayalı diyalog devam etti. İlk olarak 26 Ocak'ta IKBY Başkanı Neçirvan Barzani Ankara'yı ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde bir araya geldi. Basına kapalı gerçekleşen toplantıda Ankara'nın Erbil ve Bağdat yönetimleriyle ilişkileri ele alındı. Görüşmeye ilişkin açıklamada bulunan IKBY Başkanlığı toplantıda Irak'ta kurulan yeni hükümet, Erbil-Ankara ilişkileri ve enerji konularının masaya yatırıldığını aktardı.²⁷ IKBY tarafından Türkiye'ye yapılan ikinci resmi ziyarette

²³ Can Efesoğlu, "Türkiye-İrak Güvenlik Zirvesinde İş Birliğini Derinleştirecek Yol Haritası Belirlendi", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2023.

²⁴ "Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Kapsamlı Irak Ziyareti".

²⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kalkınma Yolu Projesi'ni Bölgemizin Yeni İpek Yolu Haline Dönüştüreceğimize İnanıyorum".

²⁶ "Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Kapsamlı Irak Ziyareti".

²⁷ "Ortadoğu Gündemi: 23-29 Ocak 2023", ORSAM, s. 10, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadoğu-gundemi-23-29-ocak-2023.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

İKBY Başbakanı Mesrur Barzani Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya gelerek kendisini seçim zaferi nedeniyle tebrik etti. Dışişleri Bakanı Fidan'ın da katıldığı gürüŐmenin Türkiye ile Irak ve İKBY arasındaki petrol ihracatına dair müzakerelerin başarısızlığa uğradığı bir dönemde gerçekteŐmesi dikkat çekti.²⁸ İKBY petrolünün Türkiye'ye ihracının yeniden başlaması hususunda Ankara ile Bağdat arasındaki açmazı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak ziyaretinin açacağı beklentisi olsa da böyle bir resmi ziyaret birkaç kez tehir edildi. Bu ziyaret gerçekteŐtiĐinde 2009'dan beri Ankara'dan Bağdat'a cumhurbaşkanı düzeyinde ilk resmi ziyaret gerçekteŐmiŐ olacaktır.

6 Şubat'ta meydana gelen depremler nedeniyle Cumhurbaşkanı Erdoğan ile KDP lideri Mesut Barzani telefonda görüştü. Depremlerin yaşandığı günde İKBY hükümeti ve Barzani Yardım Vakfı Türkiye'ye arama kurtarma ve sağlık ekipleri gönderirken İKBY'de faaliyet yürüten çok sayıda sivil toplum kuruluşu da yardım kampanyası başlattı.²⁹ 2018'de Türkiye ile İKBY arasında ikinci bir resmi sınır kapısı olarak açılmasına karar verilen ve Erbil ile Hakkari'yi birbirine bağlayan Zêt-Derecik Sınır Kapısı 10 Mayıs'ta açıldı. Açılış törenine katılan Türkiye'nin Erbil Başkonsolosu Memet Mevlüt Yakut bu sınır kapısının kaçak yolların engellenmesi suretiyle sınır ticaretine katkıda bulunacağı açıklamasında bulundu.³⁰ İlk etapta turistik geçiŐlere açılan sınır kapısının ikinci etap çalışmalarının tamamlanmasının ardından ticari geçiŐlere de açılacağı bildirildi.³¹

Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerinde bu yıl dikkat çeken bir ayrıntı hem Bakü hem de Erbil ile yakın ilişkilere sahip olan Ankara'nın iki taraf arasındaki ilişkilerin gelişmesinde katalizör olmasıdır.³² Şubat'ta Münih Güvenlik Konferansı sırasında İKBY Başkanı Neçirvan Barzani ile bir araya gelen Azerbaycan Cum-

²⁸ "Ortadoğu Gündemi: 19-25 Haziran 2023", ORSAM, s. 11, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/-ortadogu-gundemi-19-25-haziran-2023.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

²⁹ Sudani hükümeti 6 Şubat depremlerinin yıkıcı etkilerinin üstesinden gelmesi için Türkiye'ye 30 bin ton akaryakıt desteğinde bulunmuştur. Bkz. "Ortadoğu Gündemi: 6-12 Şubat 2023", ORSAM, s. 9, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/ortadogu-gundemi-6-12-subat-2023.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024); "Irak'tan Türkiye'ye 30 Bin Ton Akaryakıt Desteği", Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2023.

³⁰ "Türkiye'nin Erbil Başkonsolosu: Derecik-Zet Sınır Kapısı Sınır Ticaretine Katkıda Bulunur", Rudaw, 10 Mayıs 2023.

³¹ "Zêt Sınır Kapısı Bugün Açılıyor", Kurdistan 24, 5 Mayıs 2023, <https://www.kurdistan24.net/public/index.php/tr/story/89014-Zêt-Sınır-Kapısı-bugun-açılıyor>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

³² Mehmet Alaca, "Deep Dive: Iran, Israel, Turkey and the Growing Baku-Erbil Relationship", Amwaj Media, 4 AĞustos 2023.

hurbaşkanı İlham Aliyev, Bakü ve Erbil'in Ankara'nın dahil olduğu üçlü iş birliği mekanizması tesis edebileceklerini belirtmiştir.³³ Türkiye'nin Azerbaycan-İKBY ilişkilerini desteklemesinde İran faktörü etkili olmaktadır. Tahran'ın bölge politikaları sadece Bakü ve Erbil arasındaki iş birliğinin gelişmesine sebep olmamakta aynı zamanda İran'ın Türkiye ile bölgesel rekabeti Ankara-Bakü-Erbil üçgeninde iş birliği mekanizması oluşumuna da zemin hazırlamaktadır. Buna binaen Türkiye, İran ile zaman zaman gerilim yaşayan iki aktörü bir araya getirerek bölgedeki siyasi ve ekonomik eksenini tahkim etmektedir.³⁴ Nitekim İran, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'a destek verirken İKBY'nin ABD ve İsrail ile yakın ilişkilere sahip olmasından ötürü Tahran, Erbil ile gerginlik yaşadığında İKBY sınırları içindeki bazı noktalara hava saldırıları düzenlemektedir.

Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerine PKK terör örgütünün Süleymaniye'deki faaliyetleri olumsuz tesir etmektedir. 15 Mart'ta Duhok'ta PKK'nın Suriye uzantısı SDG'ye ait bir helikopterin düştüğü medyaya yansdı. İKBY Güvenlik Konseyi ve İKBY Başbakanı Mesrur Barzani düşen helikopterin KYB içinden bir grup tarafından satın alınarak SDG'ye verildiğini açıkladı. Bunun üzerine Türkiye 3 Nisan'da Türk Hava Yolları'nın Süleymaniye seferlerini askıya aldı.³⁵ PKK'nın Süleymaniye'deki faaliyetlerine ilişkin açıklamalarda bulunan dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, terör örgütünün Süleymaniye'de Talabani'nin partisini yavaş yavaş kontrol altına aldığını ve bu etki alanını havalimanı ve diğer stratejik yerlere de genişletmeye çalıştığını ifade etti.³⁶ Uçuşların askıya alınmasının ardından 11 Nisan'da dönemin MİT Başkanı Hakan Fidan, İKBY Başbakan Yardımcısı Kubat Talabani ile Ankara'da bir araya geldi. Görüşmede Türkiye'nin, KYB'nin PKK terör örgütü ile ilişkilerinden rahatsızlık duyduğu vurgulanırken Ankara-Süleymaniye ilişkilerinin normalleşmesi için bu ilişkilere son verilmesinin gerektiği de belirtildi.³⁷ Türkiye, Süleymaniye'ye yönelik uçuş yasağını 3 Ocak 2024'e kadar uzattı.

³³ "Azerbaijan-Türkiye-Kurdistan Region of Iraq Trilateral Cooperation Mechanisms Can Be Considered in the Future", Apa, 18 Şubat 2023.

³⁴ Alaca, "Deep Dive: Iran, Israel, Turkey and the Growing Baku-Erbil Relationship".

³⁵ "Ortadoğu Gündemi: 3-9 Nisan 2023", ORSAM, s. 3, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/ortadoğu-gündemi-3-9-nisan-2023.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

³⁶ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu A Haber'de Açıkladı! Esad ile Görüşme Olacak mı?", A Haber, 4 Ekim 2023.

³⁷ "MİT Başkanı Fidan, Talabani'yi Ankara'ya Çağırıldı: PKK'yla İlişkinizi Kesin", Haber 7, 12 Nisan 2023.

KYB'nin PKK ile ilişkilerini ortaya seren bir diğer olay 18 Eylöl 2023'te Süleymaniye'de bulunan Arbat Havalimanı'na yapılan kimliği belirsiz SİHA saldırısı ile tezahür etti. Türkiye Dışışleri Bakanlığı, KYB'ye bağlı "Terörle Mücadele Grubu" mensuplarının PKK/YPG'li teröristlerle birlikte talim yaptıklarını ve bu olayın KYB'ye bağlı bazı güvenlik unsurlarının terör örgütü üyeleriyle iş birliğini ortaya koyduğunu açıkladı.³⁸ ABD öncülüğündeki koalisyonun birkaç ay önce yenilediği havalimanına gerçekteşen saldırı esnasında PKK mensubu teröristlere ileri seviye SİHA eğitimi verildiği ifade edildi. Ayrıca 15 Mart'ta düşen ve SDG'ye ait olduğu iddia edilen ancak 9 PKK'lı teröristin cesedinin çıktığı helikopterin de Arbat Havalimanı'ndan kalkış yaptığı belirtildi.³⁹ Dolayısıyla Ankara-Süleymaniye hattındaki ilişkiler zedelenirken KDP'nin bu ilişkilerin rehabilitasyonu hususunda oynayacağı muhtemel rol gündeme geldi.

17 Ekim'de KYB Başkanı Bafel Talabani ve İKBY Başbakan Yardımcısı Kubad Talabani, Neçirvan Barzani ile görüşerek KYB'nin Türkiye ile ilişkilerini geliŐtirmesinde KDP'nin verebileceği desteği ele aldı.⁴⁰ Ankara ile Süleymaniye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi çabalarının ele alındığı bir diğer görüşme ise KYB Politbüro üyesi Derbaz Kosret Resul ile Türkiye'nin Erbil Başkonsolosu Yakut arasında gerçekteşti. KYB'den yapılan açıklamaya göre görüşmede iki tarafın da siyasi ilişkilerin normalleşmesi konusunda hemfikir olduğu kaydedildi.⁴¹ Bununla birlikte Türkiye'nin Süleymaniye'ye yönelik uçuş yasağını altı ay daha (22 Haziran 2024'e kadar) uzatma kararı alması ise mevzubahis görüşmelerden istenilen sonucun alınamadığı şeklinde yorumlanabilir.⁴²

EKONOMİK İLİŞKİLER

İrak'ın Paris merkezli Uluslararası Ticaret Odası Tahkim Merkezi (ICC) nezdinde Türkiye aleyhine açtığı davalar iki ölke arasında bu yıl ekonomi alanındaki anlaşmazlık konularıydı. Irak 2014'te Türkiye'nin 1973'te açılan Kerkük-Yu-

³⁸ "Süleymaniye'deki Arbat Havalimanı'na Yapılan İHA Saldırısı Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 19 Eylöl 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-230_-suleymaniye-deki-arbat-havalimani-na-yapilan-ih-saldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

³⁹ Baki Yaya, "MİT'ten ABD'ye ve Teröristlerine Gözdağı", GZT, 28 Eylöl 2023.

⁴⁰ "Ortadoğu Gündemi: 16-22 Ekim 2023", ORSAM, s. 11, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/ortadogu-gundemi-16-22-ekim-2023.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

⁴¹ "Ortadoğu Gündemi: 6-12 Kasım 2023", ORSAM, s. 10, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/ortadogu-gundemi-6-12-kasim-2023.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

⁴² "Türkiye, Süleymaniye Seferlerini Askıya Alma Süresini Uzattı", TEBA Ajansı, 23 Aralık 2023.

murtalık petrol boru hattı anlaşmasını ihlal ederek IKBY'den Ceyhan'a bağımsız petrol ihracatı yaptığı iddiasıyla ICC nezdinde tahkim davası açmıştı. Ankara'nın Bağdat yönetiminin "rızası dışında" 2014-2018 arasında IKBY'den petrol ithalatına yönelik açılan bu davada, Irak'ın beş talebinden dördünü reddeden ve Türkiye'nin taleplerinin ise büyük çoğunluğunu kabul eden ICC, 23 Mart'ta Türkiye'nin Irak'a 1,47 milyar dolar tazminat ödemesine hükmetti.⁴³ Türkiye ise 25 Mart'tan itibaren IKBY'den boru hattı aracılığıyla gelen petrol ithalatını durdurdu. Davanın görüldüğü esnada Türkiye, bu boru hattından IKBY'nin yetki alanındaki petrol sahasından günlük 370 bin varil ve Bağdat yönetiminden günlük 75 bin varil olmak üzere takriben 445 bin varil petrol ithalatı yapmaktaydı.⁴⁴ Irak, merkezi hükümet devlet şirketi SOMO'nun Ceyhan'dan petrol ihraç edebilecek tek resmi kurum olduğunu savunmaktadır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar ile Irak Petrol Bakanı Hayyan Abdulgani Irak'ın kuzeyinden petrol ihracatının yeniden başlamasını görüşse de bu hususun çözümü büyük ölçüde Bağdat ve Erbil arasındaki ihtilafların çözümüne dayanmaktadır. İki taraf arasında bölgede çalışan uluslararası petrol şirketlerinin işletme maliyetlerine yönelik ihtilaf bulunmaktadır. IKBY yetkilileri Irak Bütçe Yasası'na göre bir varil petrol çıkarma maliyetinin 6 dolar olarak belirlendiğini ancak kendilerinin çıkarma maliyetinin bölgenin topoğrafyası ve daha önce uluslararası petrol şirketleriyle imzalanan sözleşmeler nedeniyle belirlenen fiyattan çok daha yüksek olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵ Petrol ihracatının yeniden başlaması için ilk aşamada Erbil ve Bağdat'ın anlaşması elzemdir. Buna ek olarak Türkiye'nin bu petrol hattından tekrar ithalata başlanması konusunda bazı talep ve şartlarının olduğu belirtilmektedir. Bu şartlar arasında 1,5 milyar dolarlık tazminatta indirimle gidilmesinin yanı sıra petrol fiyatında indirim yapılması ve Türkiye'ye yönelik ileri sürülen tüm iddiaların düşürülmesi yer almaktadır.⁴⁶

⁴³ "Iraqi Kurdistan Faces End of Era as Independent Oil Exports under Threat", Amwaj Media, 29 Mart 2023.

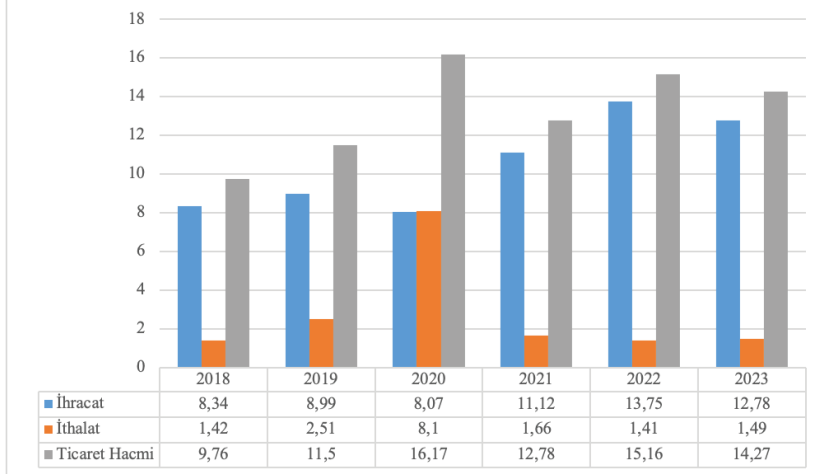
⁴⁴ "Oil Exports from Iraq's KRG Via Türkiye Halted by Ruling", *Daily Sabah*, 26 Mart 2023.

⁴⁵ "Irak Petrol Bakanı: Kuzey Petrolünün İhracatının Devamı Konusunda Türkiye ile Anlaşmaya Varıldı", NTV, 12 Kasım 2023.

⁴⁶ Omar Nidawi, "Can Oil and Water Mix?: Creating Opportunities for Iraq-Turkey Cooperation", Middle East Institute, 31 Ağustos 2023; "هل يحتاج العراق إعادة تصدير نفطه.. العجيزية" "عبر تركيا؟" (Ankara'nın "İmkansız" Şartlarından Sonra Irak'ın Petrolünü Türkiye Üzerinden Yeniden İhraç Etmeye İhtiyacı Var mı?), Al Sumaria, 17 Ağustos 2023.

Türkiye yıllardır bölgede Irak'ın ana ticari ortaklarından biridir. İkili ticaret hacmi 2022'de 15 milyar doları aşmasına rağmen halen hedeflenen seviyenin altındadır. Tarife dışı engel ve kısıtlamalar bu seviyenin gerçekleşmesine ket vurmaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2022'deki 15,1 milyar dolar seviyesinden bu yıl yüzde 6 azalış kaydederek 14,2 milyar dolar seviyesine düşmüştür. İhracat ve ithalat rakamları irdelendiğinde toplam dış ticaret hacmindeki düşüşün Türkiye'nin ihracatındaki azalıştan kaynaklandığı gözlemlenmektedir. 2022'de 13,7 milyar dolara yükselen Türkiye'nin Irak'a ihracatı 2023'te 12,7 milyar dolar seviyesine gerileyerek yüzde 7 azalmıştır. Türkiye'nin Irak'tan ithalatı ise 1,49 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Türkiye-İrak Ticaret Hacmi (2018-2023, Milyar Dolar)

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerinden derlenmiştir.

* TÜİK sitesinde Türkiye'nin Irak'tan ithal ettiği petrol ithalat kaleminde gösterilmediği için Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) verilerine göre Aralık'a kadar 9,3 milyon ton olan bu ithalatın 4-5 milyar dolar civarında olduğu söylenebilir.

Bu yıl Türkiye'nin Irak'a ihracatında 1 milyar dolar azalma yaşansa da Irak 2023'te Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı üçüncü ülke olmuştur.⁴⁷ TÜİK'in 2023 verilerine bakıldığında Irak ile ihracata konu olan doksan dokuz ürün grubu (fasıl) içerisinde ihracatın çeşitli sektörlerde yapıldığı gözlemlenmek-

⁴⁷ "Dış Ticaret Veri Bülteni-Aralık 2023", T.C. Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/data/6593b61b13b876fb4cb76363/Aylık%20Dış%20Ticaret%20Veri%20Bülteni_Aralık_5.pdf, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2024).

tedir. En çok ihracat yapılan sektörler arasında “hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamuller”, “kimyevi maddeler ve mamulleri” ve “mobilya, kağıt ve orman ürünleri” gelmektedir. Irak ile ticaretle bu fasıllar yaklaşık 4,5 milyar dolara tekabül ederken geçtiğimiz yılla kıyaslama yapıldığında “elektrik ve elektronik” faslında önemli farklılıklar görülmektedir. İhracatımızdaki yaklaşık 1 milyar dolarlık azalma “mücevher”, “su ürünleri ve hayvansal mamuller” ve “çelik” fasıllarından kaynaklanmıştır. Geçtiğimiz yıla kıyasla “mücevher” faslında 407 milyon dolardan 274 milyon dolara yüzde 33'lük düşüş yaşanmıştır. “Su ürünleri ve hayvansal mamuller” faslında 772 milyon dolardan 603 milyon dolara yüzde 22'lik düşüş yaşanırken “çelik” faslında ise 817 milyon dolardan 695 milyon dolara takriben yüzde 15'lik düşüş gerçekleşmiştir. İthalat ayağında ise bir önceki yıla göre ciddi bir değişim yaşanmamıştır. İthalatta “mineral yakıt ve yağlar” kaleminde yüzde 32'lik artış kaydedilirken “kıymetli taşlar” kaleminde ise bir önceki yıla kıyasla yüzde 53'lük azalma olduğu görülmektedir (Tablo 1 ve 2).

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAK'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2022-2023, BİN DOLAR)*			
	2022	2023	DEĞİŞİM (2022-2023, YÜZDE)
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamuller	2.332.247	2.123.366	-9,0
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	1.186.755	1.114.238	-6,1
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	1.039.931	1.038.067	-0,2
Çelik	817.555	695.402	-14,9
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	772.192	603.131	-21,9
Elektrik ve Elektronik	574.911	648.867	12,9
Demir ve Demir Dışı Metaller	528.989	488.264	-7,7
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	517.173	525.248	1,6
Mücevher	407.240	274.329	-32,6
Meyve ve Sebze Mamulleri	379.124	147.853	-61,0
Makine ve Aksamları	360.440	368.064	2,1
İklimlendirme Sanayii	256.652	262.394	2,2
Otomotiv Endüstrisi	227.300	277.802	22,2
Halı	196.533	194.889	-0,8
Çimento, Cam, Seramik ve Toprak Ürünleri	183.834	169.296	-7,9

Madencilik Ürünleri	130.826	125.437	-4,1
Yaş Meyve ve Sebze	126.623	266.790	110,7
Tekstil ve Ham Maddeleri	116.651	122.752	5,2
Tütün	110.870	129.316	16,6
Deri ve Deri Mamulleri	78.415	81.766	4,3
Kuru Meyve ve Mamulleri	43.935	41.648	-5,2
Zeytin ve Zeytinyağı	35.400	38.625	9,1

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2023'te 35 milyon dolardan fazla ihracat yaptığımız fasıllara göre yazılmıştır. Ayrıca iki yıl arasındaki değişim hesaplanırken Aralık ayı dışarıda tutulmuştur.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN İRAK'TAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2022-2023, BİN DOLAR)

	2022	2023	DEĞİŞİM (2022/2023, YÜZDE)
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Bunların Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler	769.228	1.015.817	32
Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar, Kıymetli Metaller, İnciler, Taklit Mücevherci Eşyası, Metal Paralar	316.121	148.199	-53
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	65.231	33.722	-48
Deri ve Deri Mamulleri	14.997	9.298	-38
Elektrik ve Elektronik Cihazlar	4.411	13.107	197
Yaş Meyve ve Sebze	1.632	2.135	30
Demir ve Çelik	1.206	12.070	900
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	581	648	11
Çimento, Cam, Seramik ve Toprak Ürünleri	227	162	-28
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	53	183	245
Tütün	63	78	-98

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2023'te 75 milyon dolardan fazla ithalat yaptığımız fasıllara göre yapılmıştır. İki yıl arasındaki değişim hesaplanırken Aralık ayı dışarıda tutulmuştur. Diğer yandan TÜİK'teki ithalat verilerinde petrol ithalatının rakamlara yansıtılmadığı görülmektedir. Bu sebeple Irak'la ilgili fasıllara dair değerlendirme yapılırken petrol ve petrol ürünlerine dair ithalatımızın önemli bir kısmının resmi istatistiklerde dışarıda tutulduğunu belirtmek gerekir. EPDK verilerine göre 2023'te Aralık'a kadar Türkiye, Irak'tan 9,3 milyon ton ham petrol ithal etmiştir.

2023 içerisinde Türkiye ve Irak arasında gerek cumhurbaşkanı/başbakan gerekse bakanlar ve üst düzey bürokratlar nezdinde gerçekleştirilen birçok görüşmede iki ülke ekonomik ilişkileri de önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Bunlardan biri de 30 Ağustos'ta Türkiye Ticaret Bakanı Ömer Bolat'ın beraberindeki iş insanı heyetiyle birlikte Bağdat'ı ziyaretidir. Başta Irak cumhurbaşkanı olmak üzere birçok yetkiliyle görüşen Bakan Bolat'a bu ziyarette Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Mütahhitler Birliği (TMB), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ve Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) temsilcileri ile yaklaşık 50 iş insanından oluşan bir heyet eşlik etmiştir. Bakan Bolat, Türk müteahhitlik firmalarının Irak'taki altyapı, üstyapı ve konut projelerinde yer almaları isteğini iletmıştır. Irak tarafı ise Kalkınma Yolu hattı üzerinde inşa edilecek projelere Türk müteahhitlik firmalarını davet etmiştir.⁴⁸

Türk müteahhitlik firmaları Irak'ta bugüne kadar 33,3 milyar dolar değerinde 1.080 proje üstlenmiştir. Bu rakam Türk firmaları açısından Irak'ı dünyada en fazla proje üstlendikleri 3. ülke konumuna getirmiştir.⁴⁹ Irak'ın onaylanan üç yıllık bütçesinde yatırımlara ayrılan payın büyüklüğü Türk firmalarına bu ülkede önemli fırsatlar sunmaktadır.⁵⁰ Söz konusu ziyarette müzakere konularından biri de Türkiye ile Irak Merkezi Yönetimini doğrudan bağlayacak ikinci sınır kapısının açılması hususudur. 2017'de yapılan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi'nde yeni bir sınır kapısının açılması üzerinde anlaşılrsa da halihazırda bu konuda somut bir ilerleme sağlanamamıştır.⁵¹ Türkiye, ikili ticaret alışverişini artırmak ve İKBY ile sınır kapısına alternatif oluşturmak amacıyla Irak'tan iki ülke arasındaki Ovaköy Sınır Kapısı'nın ivedilikle açılmasını talep etmektedir.⁵²

⁴⁸ Deniz Çiçek Palabıyık, "Bakan Bolat'ın Bağdat Ziyareti, Türkiye-İrak Ekonomik İlişkilerinin Daha da Güçlenmesini Sağlayacak", Anadolu Ajansı, 30 Ağustos 2023.

⁴⁹ Deniz Çiçek Palabıyık, "İrak ile Ekonomik İlişkiler Yeniden Isınıyor", Anadolu Ajansı, 28 Ağustos 2023.

⁵⁰ Enes Duran, "Bakan Bolat: Irak'ın 3 Yıllık Bütçesinde Yatırımlara Ayrılan Payın Büyüklüğü Firmalarımıza Önemli Fırsatlar Sunuyor", Anadolu Ajansı, 29 Ağustos 2023.

⁵¹ Sorwar Alam, "Turkey, Iraq Cooperation Council Vows to Work for Peace", Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2017.

⁵² "Uzmanlar Cevaplıyor: Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Kapsamlı Irak Ziyareti".

TABLO 3. TÜRKİYE’NİN İRAK’TAN PETROL İTHALATI (2022-2023)

	2022		2023		DEĞİŞİM (2022/2023, YÜZDE)
	MİLYON TON	İRAK’IN PAYI (YÜZDE)	MİLYON TON	İRAK’IN PAYI (YÜZDE)	
Ocak	1.172,9	32,77	917,6	26,60	-6,17
Şubat	1.043,6	32,54	610,2	18,92	-13,62
Mart	1.256,4	32,48	843,7	20,48	-12,00
Nisan	1.083,5	27,55	741,3	20,96	-6,59
Mayıs	924,3	24,09	957,9	22,47	1,62
Haziran	1.418,6	33,87	1.065,7	22,08	-11,79
Temmuz	1.064,0	25,44	752,2	18,25	-7,19
AĞustos	1.099,7	25,35	988,1	22,71	2,64
Eylöl	1.076,2	24,75	1.140,0	26,14	1,39
Ekim	860,6	20,47	865,9	20,40	-0,70
Kasım	500,9	12,63	481,6	11,59	-8,23
Toplam	11.500,7	36,83	9.364,2	32,97	-3,86

Kaynak: EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Son iki yıldır Türkiye’nin en çok ham petrol⁵³ ithal ettiği ölke olan Irak bu yıl da bu konumunu sürdürdü.⁵⁴ 25 Mart 2023’te Uluslararası Tahkim Mahkemesinin Türkiye ile Irak arasındaki petrol ticareti konusunda verdiği karar sonrasında IKBY’den Türkiye’ye petrol akışı durdu ve petrol ithalatında gerileme dönemine girildi. Buna karşın Irak, Türkiye’nin petrol ithalatında ikinci ölke konumunu korudu. Bağdat ve Erbil yönetimleri arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle IKBY’den Türkiye’ye petrol ihracatı yeniden başladı.⁵⁵ Irak Başbakanı Muhammed Sudani Birleşmiş Milletler’in 78. Genel Kuruluna katılmak üzere bulunduğu New York’ta petrol akışının kesilmesinin

⁵³ EPDK verilerine göre toplam petrol ithalatı rakamları ham petrol, motorin türleri, fuel oil türleri, havacılık yakıtları, denizcilik yakıtları ve diğer ürünlerden oluşmaktadır. Irak’tan sadece ham petrol ithal edilmektedir.

⁵⁴ EPDK verilerine göre Aralık ayına kadar Türkiye, Rusya’dan 8,9 milyon ton ham petrol ithal etmiştir.

⁵⁵ Söz konusu hattan tedarikin durması Irak’a takriben aylık 1 milyar dolara mal olmuştur. Bkz. Bekir Aydoğan, “Irak’ta Erbil ile Bağdat Arasındaki Sorunlar ve 10 Yıl Sonra Yapılan Seçimler 2023’e Damga Vurdu”, Anadolu Ajansı, 30 Aralık 2023.

Irak için ağır bir maliyete sebep olduğunu, İKBY ve Kerkük petrollerinin Ceyhan Limanı'ndan ihracatının yeniden başlatılması için Türkiye'den sinyal beklediklerini dile getirdi.⁵⁶ Ekonomisi petrol gelirine bağımlı olan Irak, Kerkük-Yumurtalık hattındaki sorun nedeniyle petrol ihracatına yönelik yeni bir boru hattı inşası arayışına girdi. Bu çerçevede Irak Başbakanı Sudani Suriye'nin başkenti Şam'ı ziyaret edip İKBY ve Türkiye'yi Irak petrolünün naklinde devre dışı bırakarak Suriye ve Ürdün üzerinden geçecek bir boru hattı inşasının zeminini aradı.⁵⁷

KRONOLOJİ

26 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İKBY Başkanı Neçirvan Barzani'yi Ankara'da kabul etti.
3 Nisan	Türkiye, Süleymaniye'ye THY uçuşlarını askıya aldı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı söz konusu kararın Süleymaniye'de PKK'nın faaliyetlerinin yoğunlaşması ve terör örgütünün havalimanına nüfuz etmesi çerçevesinde alındığını açıkladı.
25 Mart	Uluslararası Tahkim Mahkemesinin Türkiye ile Irak arasındaki petrol ihracatı konusunda verdiği karar sonrasında İKBY'den Türkiye'ye petrol akışı durdu.
10 Mayıs	Türkiye ile İKBY arasında ikinci resmi sınır kapısı olan Zêt-Derecik Sınır Kapısı açıldı.
22-24 Ağustos	Irak'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Irak başbakanı, Irak dışişleri bakanı ve İKBY başkanı ile görüştü.
30 Ağustos	Ticaret Bakanı Ömer Bolat, iş dünyası çatı kuruluşlarının temsilcileriyle birlikte Irak'ı ziyaret etti. Bakan Bolat Irak cumhurbaşkanı, başbakanı, başbakan yardımcısı ve planlama bakanı, ticaret bakanı ve ulaştırma bakanı ile bir araya geldi.
20 Aralık	Türkiye'den Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve MİT Başkanı İbrahim Kalın, Irak'tan Dışişleri Bakanı Fuad Hüseyin, Savunma Bakanı Sabit Muhammed Said Rıza Abbasi ve Milli Güvenlik Müsteşarı Kasım Aracı Ankara'da Türkiye-İrak Güvenlik Zirvesi'nde bir araya geldi.

⁵⁶ "Ortadoğu Gündemi: 18-24 Eylül 2023", ORSAM, s. 9, https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/ortadogu-gundemi-18-24-eylul-2023.pdf, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2024).

⁵⁷ Murat Aslan, "Türkiye-İrak İlişkileri", *Sabah*, 29 Temmuz 2023.

TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2023

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkiler 2013'te dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye yönelik gerçekleşen askeri darbenin ardından oldukça gergin bir hal almış ve kısa süre içerisinde kopma noktasına gelmişti. 2021'de iki ülkenin bakan yardımcılar düzeyinde başlayan istikşafî görüşmelerin zamanla dışişleri bakanları düzeyine çekilmesi ve 2022'de Katar'da düzenlenen Dünya Kupası kapsamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Mısırlı mevkidaşı Abdulfettah Sisi'nin bir araya gelmesi, normalleşme sürecinin yapı taşları olarak görülürken 2023'te yaklaşık on yıl aradan sonra maslahatgüzar düzeyinde yürütülen diplomatik ilişki seviyesinin yeniden büyükelçilik düzeyine çekilmesi, her iki ülkenin de normalleşme sürecine yönelik kararlılığını göstermesi bakımından önemliydi.

Bununla birlikte yeniden iş birliği kanallarının güçlendirilmesi iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin canlanmasının yanı sıra

devam eden bölgesel krizlerin çözümüne ya da hafifletilmesine yönelik oldukça kritik bir amaca da hizmet etmektedir. Gelineen noktada Ortadoğu ve Afrika'da yaşanan çatışmalar ve siyasi krizler, bölgesel güçlerin iş birliği yapmasını zorunluluk haline getiren unsurlar arasında sayılabilir. Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkilerin gelişerek derinleşmesi, Libya ve Sudan gibi çatışma bölgelerindeki atmosferi stabilize etme çabalarını desteklemesi açısından da önemlidir. Gelişen ikili ilişkiler Kızıldeniz ve Akdeniz gibi iki ülkenin doğrudan ya da dolaylı varlığının bulunduğu bölgelerde de iş birliği imkanlarının güçlendirilmesine olanak sağlayabilir. Bununla beraber 2023 içerisinde iki ülke arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında önemli rol üstlenme potansiyeline sahiptir. Öte yandan bu süreç enerji, ticaret ve yatırım gibi alanlarda iş birliği potansiyellerini maksimize ederek iki ülkenin ekonomik kalkınmasına da katkıda bulunabilir.

Özellikle Libya'da, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan Başbakan Abdulhamid Dibeybe liderliğindeki Ulusal Birlik Hükümetine verdiği destek ve Mısır'ın Tobruk merkezli Temsilciler Meclisine olan yakınlığı, iki ülkenin çatışmanın çözümüne yönelik ortak bir zemin bulmasını zorunlu kılmaktadır. Seçimlerin belirsizliğini koruduğu, farklı bölgelerde faaliyet gösteren silahlı milis grupların siyasi diyalog mekanizmalarını tıkadığı bu Kuzey Afrika ülkesinde iki önemli aktörün pozisyonları hiç kuşkusuz ileriye dönük birleşik Libya için kritik önem arz etmektedir. Libya ve Doğu Akdeniz'deki kriz alanlarının yanı sıra Sudan'da devam eden iç savaş ve siyasi istikrarsızlık, Ankara ve Kahire'nin insani yardım ve siyasi müzakereler konularında aktif rol almasına zemin hazırlamaktadır. Son olarak 7 Ekim 2023'ten itibaren İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları Türkiye ve Mısır arasındaki iş birliği ve koordinasyonu zorunlu hale getirirken bu durum iki ülkeyi İsrail'e karşı ortak hareket etme konusunda teşvik etmektedir.

DİPLOMATİK İLİŞKİLER VE DEPREM DİPLOMASİSİ

2023'te Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkilerde yaşanan önemli gelişmeler arasında diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve karşılıklı insani yardımlaşma gündemleri öne çıkmıştır. Özellikle 2023'ün 6 Şubat'ında Kahramanmaraş merkezli yaşanan büyük depremlerin sonrasında Mısır'ın Türkiye'ye yoğun desteğini sunması ilişkilerin iyileşmesinde önemli bir adım olmuştur.

Mısır Dışişleri Bakanı Semih Şükrü 6 Şubat depremleri sonrasında dayanışma sergilemek ve taziyelerini iletme amacıyla 27 Şubat'ta Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Şükrü'nün bu ziyareti 2013'te diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonra Mısır'dan Türkiye'ye yapılan bakan düzeyindeki ilk ziyaret olmuştur.¹ Ziyaret sırasında Dışişleri Bakanı Şükrü, Adana'yı ve Mısır'a ait bir yardım gemisinin varacağı Mersin Limanı'nı ziyaret etmiş, Türk mevkidaşı ile ikili görüşmelerde bulunmuştur.² Kahire yönetiminin depremden etkilenen bölgelere 650 tonluk yardım malzemesi gönderme kararı alması da bu süreçte yine bir başka iyi niyet göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Mısır'ın bu tutumu ilişkilerin yumuşamasına yardımcı olurken normalleşme ivmesini de hızlandırmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşeceğine dair inançlar bu ziyaret ve beraberindeki adımlarla pekiştirilmiş ve bu dayanışma ruhu Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından “zor günlerde gerçek dostluk ve kardeşlik” olarak nitelendirilmiştir.³

Diplomasi trafiği iki taraflı devam etmiş, Türkiye ve Mısır dışişleri bakanları Kahire'de bir araya gelmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 18 Mart 2023'te Mısır'a tarihi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴ Bu, on yıl sonra bu ülkeye dışişleri bakanı düzeyinde yapılan ilk resmi ziyaret olmuştur. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Mısırlı mevkidaşı Şükrü ile görüşerek iki ülke ilişkilerini güçlendirmek, diplomatik ilişkileri en üst düzeye çıkarmak ve karşılıklı ticaret, turizm ve enerji gibi alanlarda iş birliğini geliştirmek istediklerini belirtmiştir. Ayrıca bölgesel konular ve iki ülke arasındaki yardımlaşmanın önemi de vurgulanmıştır.

Bu ziyaretler 2013'ten bu yana maslahatgüzarlık seviyesinde süren iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin Haziran 2023'te büyükelçilik seviyesine çıkarılmasına da zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda karşılıklı yapılan duyurularla Türkiye'nin Kahire büyükelçisi olarak Büyükelçi Salih Mutlu Şen ve Mısır'ın Ankara büyükelçisi olarak Amr Hamami görevlerine atanmıştır. Bu tarihi

¹ Muhittin Ataman, “Normalleşme Sürecinin Son Cephesi: Türkiye-Mısır İlişkilerinin Gelişmesi”, *Kriter*, Cilt: 7, Sayı: 78, (2023).

² “Mısır Dışişleri Bakanı Shoukry, Deprem Dayanışması için Türkiye'ye Geliyor”, CNN Türk, 26 Şubat 2023.

³ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye ile Mısır Arasındaki İlişkilerin Gelişmesi Her İki Tarafın Yararınadır”, Anadolu Ajansı, 27 Şubat 2023.

⁴ “Türkiye ve Mısır Dışişleri Bakanları Kahire'de Bir Araya Geldi”, *Şarku'l-Evsat*, 18 Mart 2023.

adım o dönem itibarıyla normalleşme sürecinin en önemli çıktılardan birisi olarak değerlendirilebilir.⁵

İSRAİLİN GAZZE SALDIRILARI KARŞISINDA TÜRKİYE-MISIR DİYALOĞU

7 Ekim'den itibaren Gazze'de yaşanan gelişmeler, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarına erişim çabaları, Libya'daki siyasi belirsizlik ve Suriye iç savaşı gibi bölgesel konular Ankara-Kahire ilişkilerine etki eden bölgesel gelişmelerdir. Türkiye ve Mısır'ın bölgesel güç dengelerindeki rolünün yanında İsrail, Yunanistan ve Körfez ülkeleri gibi aktörlerle ilişkileri de Ankara ve Kahire'nin bölgesel politikalardaki ağırlıklarını ortaya koymaktadır.⁶

Hamas'ın 7 Ekim 2023'teki "Aksa Tufanı" saldırısının ardından Ankara-Kahire ilişkilerinde belirgin bir iyileşme sürecinin yaşandığı görülmüştür. İki ülke de İsrail'in Gazze saldırıları karşısında ortak çözüm arayışlarına öncülük etme çabası içerisinde olmuş ve özellikle krizin insani etkilerinin azaltılması konusunda adımlar atmıştır. Bu süreç Türkiye ve Mısır arasında daha önce yaşanan gerilimleri azaltma ve ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliğini artırma yönünde önemli bir adımdır.⁷

Gazze özelinde iki ülke arasındaki etkileşimleri biraz daha açmak gerekirse 10 Ekim 2023'te Mısır sınırlarında İsrail hava saldırılarının gerçekleştiği Refah Sınır Kapısı, Gazze'nin İsrail dışında dışarıya açılan tek kara sınır kapısı olması hasebiyle Mısır'a Gazze'de devam eden çatışma ortamında hem kritik bir sorumluluk yüklemekte hem de Kahire'nin Tel Aviv ile ilişkilerini oldukça hassas hale getirmektedir. Nitekim Mısır gerek Türkiye gerekse diğer ülkelerden gelen yardımları ve diğer insani konularla ilgili eylemlerini Refah Sınır Kapısı üzerinden gerçekleştirebilmektedir.

İsrail'in temel amacının ise bölgedeki Gazzeli sivilleri Sina'ya tahliye ederek bu bölgeyi de kendi topraklarına katmak olduğu ifade edilebilir.⁸ Bu noktada Mısır'ın temel kaygısı ise Gazze'nin güneyindeki İsrail saldırılarının

⁵ "Türkiye ve Mısır'dan Büyükelçi Adımı", CNN Türk, 5 Haziran 2023.

⁶ "The New Arab: Türkiye-Mısır Normalleşmesi ve Bölgeye Olası Etkileri", GDH, 3 Nisan 2023.

⁷ İsmail Numan Telci, "Gazze Krizinin Çözümünde Türkiye-Mısır İttifakı Ne Getirir?", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2024.

⁸ "Mısır'dan Uyarı: İsrail Ordusu Refah'ı İşgal Ederse Camp David Barış Anlaşması Askıya Alınır", Euronews Türkçe, 11 Şubat 2024.

şiddetinin artması ile birlikte oluşan kitlesel göç ve bu göçün Sina bölgesinde oluşturacağı demografik ve güvenlik temelli sorunlardır. Dolayısıyla Gazze'den yoğun göç akışının Mısır için kabul edilemez bir kırmızı çizgi niteliği taşıdığı söylenebilir. Sisi yönetimi bu motivasyonla kendi toprak güvenliğine odaklanarak Gazze'de ateşkesin sağlanması adına en yoğun çabaları sarf eden ülkelerin başında gelmektedir.

Bu aşamada Mısır bir taraftan Camp David'i kullanarak diğer taraftan da Türkiye ile iş birliklerini geliştirerek İsrail'in en azından geçici ateşkese zorlanması noktasında adımlar atmaktadır. Çünkü saldırıların başladığı 7 Ekim'den itibaren bölgesel ve uluslararası kurumlar üzerinden İsrail'i hem politika hem de söylem bazında hedef alan bir aktör olarak Türkiye'nin desteği Mısır'a belli ölçüde esneklik alanı kazandırabilmesinin yanında ateşkes sürecini de hızlandırabilir. Diğer taraftan gelecekte benzer senaryoların yaşanmaması adına hem Gazze'nin yeniden inşası hem de Filistin halkının hakları gözetilerek oluşturulacak yeni bir yönetim için Türkiye'nin süreçteki etkin rolü yine Mısır açısından siyasi sorumluluğun paylaşılması anlamına gelmektedir.

LİBYA VE DOĞU AKDENİZ

2023'te Türkiye ve Mısır arasında özellikle Libya ve Doğu Akdeniz konuları bağlamında önemli gelişmeler yaşanmıştır. İki ülke arasında hem Şubat hem de Mart'ta gerçekleşen ziyaretlerde Libya dosyasının ön planda olduğu, iki tarafın da Libya'daki durum üzerinde uzlaşma aradığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını savunma konusunda Mısır ile iş birliği yapma arzusunun altı çizilmiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na katılmasına Kahire yönetimi destek vermektedir.

Bu kapsamda Libya'da devam eden siyasi belirsizlik ve çatışma ortamı bölgenin istikrarı için de önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Türkiye ve Mısır süreç içinde Libya'da farklı aktörleri destekleseler de her iki ülkenin Libya'nın toprak bütünlüğü ve ulusal birliğine yönelik ortak çıkarlarından söz etmek mümkündür. Özellikle seçim sürecinin desteklenmesi, milis grupların silahsızlandırılması, terhis edilmesi ve yeniden topluma entegrasyonu, Libya'nın yeniden inşası ve ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi gibi konularda Türkiye ve Mısır'ın iş birliği, Libya'nın karşı karşıya olduğu zorlukların üstesinden gelmede hayati öneme sahiptir.

Libya'nın batısındaki aktörlerle güçlü ilişkilere sahip Türkiye ile; paylaştığı geniş kara sınırı ve tarihsel akış içinde geliştirdiği ilişkiler dahilinde Libya'nın doğusunda etkin bir aktör haline gelen Mısır arasındaki potansiyel iş birlikleri, şu anda negatif yönde ilerleyen çatışma ortamının sonlandırılmasında kilit rol üstlenebilir. Öte yandan Gazze'deki sürece benzer olarak iki ülkenin barış ve istikrarı amaçlayan yaklaşım ve çabaları, Libya'da kalıcı barışın sağlanması için gerekli olan uluslararası desteğin artırılmasına da katkı sağlayabilir.

Doğu Akdeniz ise zengin hidrokarbon kaynaklarıyla stratejik öneme sahiptir. Türkiye ve Mısır arasındaki enerji kaynaklarına yönelik iş birliği bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilir. Enerji kaynaklarının keşfi, çıkarılması ve dağıtımını konularında ortaya çıkarılacak ortak inisiyatifler Doğu Akdeniz'de barışçıl ve istikrarlı bir ortamın oluşturulmasına payanda olabilir. Bundan hareketle iki ülkenin enerji kaynakları, deniz yetki alanları ve güvenlik konularında iş birliği yapma potansiyelinin hem bölge hem de her iki ülke açılarından bazı fırsatların kapısını araladığı da söylenebilir.⁹ Buna paralel olarak yıl içerisinde gerçekleşen bazı açıklamalar bu kararlılığı gözler önüne sermektedir.¹⁰ Ayrıca Doğu Akdeniz'deki iş birliğinin daha somut çıktılar üretmesi, 2024'te enerji kaynaklarına erişim, deniz yetki alanları ve göç gibi konularda iki ülkenin ortak çıkarlarının teşvik edilmesine ve bölgesel güvenliğin sağlanmasına önemli katkılarda bulunabilir.

AFRİKA BOYNUZU'NDAKİ REKABET VE İŞ BİRLİĞİ ARASINDA TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

İki ülke arasındaki normalleşme süreci ekonomik bağları güçlendirirken bölgesel politikalarda da önemli örtüşmeler görölmüştür. Afrika Kıtası her iki ülkenin de dış politika öncelikleri arasında yer almakta ve iki ülkenin de bölgedeki etkileri artmaktadır. Gerek bölgesel istikrarsızlık gerekse devlet dışı silahlı aktörlerin yayılımını tetikleyen bölgelerden birisi olarak Afrika Boynuzu, Türkiye ve Mısır'ın nüfuz alanındaki bir bölge olarak görölmektedir. Özellikle Mısır ve Etiyopya arasındaki Rönesans Barajı meselesi, Sudan'daki

⁹ İsmail Numan Telci, "Türkiye-Mısır Normalleşmesi Yeni Bir Bölgesel Konjonktür Doğurabilir mi?", Fikir Turu, 27 Temmuz 2023.

¹⁰ "Dışışleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Mısır Dışışleri Bakanı Sameh Shoukry ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 14 Ekim 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-misir-disisleri-bakani-sameh-shoukry-ile-ortak-basin-toplantisi-14-ekim-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

iç savaş ve Somali'deki siyasi istikrarın güçlendirilmesi Türkiye ve Mısır'ın iş birliği yapabileceği potansiyel alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada iki ülkenin 2023'te zaman zaman ortak ajandalarla hareket ettiği diğer bir bölgenin Afrika Boynuzu olduğu söylenebilir.

Etiyopya bağlamında iki ülke arasındaki ilişkiler özellikle Nil Nehri üzerindeki su kaynaklarının kullanımı konusunda Etiyopya'nın inşa ettiği Büyük Rönesans Barajı nedeniyle zaman zaman gerilimli olmuştur. Türkiye, bölgedeki çeşitli ülkelerle ekonomik iş birliklerini ve kalkınma projelerini destekleyerek yumuşak güç kullanımına önem verirken Mısır için Nil Nehri'nin sularının yönetimi hayati önem taşımaktadır. Etiyopya'nın baraj projesi Nil Nehri'nin akışını değiştirebilecek ve Mısır'ın su güvenliğini tehdit edebilecek bir gelişme olarak görülmektedir. Bu durum Mısır ile Etiyopya arasında uzun süredir devam eden bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Öte yandan Ankara'nın Addis Ababa yönetimiyle ilişkileri genellikle ekonomik iş birliği ve kalkınma yardımları üzerine kurulu olup Etiyopya'nın kalkınma projelerinde Türk şirketlerinin aktif rol alması teşvik edilmektedir. Bu bağlamda altyapı ve inşaat sektörlerinde faaliyet gösteren Türk şirketlerinin yanı sıra son dönemde gelişen Türkiye-Etiyopya siyasi ilişkileri Mısır'ı kaygılandıran noktalardan birisidir.

Afrika Boynuzu bağlamında Türkiye-Mısır ilişkilerinin örtüştüğü bir diğer ülke de Sudan'dır. Sudan'da Nisan 2023'te başlayan ve birinci yılına yaklaşan iç savaş insani bir krize tanıklık edilmektedir. BM verilerine göre toplamda 10 bin Sudanlı hayatını kaybederken 5,6 milyon kişi yerinden edilmiştir. Ayrıca iç ve dış göçler sonucu yaşam alanlarını terk eden sivillerin yüzde 80'i genelde Eritre, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Etiyopya ve Güney Sudan gibi daha tehlikeli çatışma noktalarına geçiş yapmaktadır.¹¹ Türkiye ve Mısır'ın Sudan'daki iç savaşın sona erdirilmesi ve ülkede kalıcı barışın sağlanması yönünde oynayabileceği roller bölgesel istikrar açısından büyük önem taşımaktadır. Ankara ve Kahire yönetimleri Libya'da olduğu gibi yakın tarihte Sudan'daki farklı taraflarla ilişkiler geliştirmiş ve bu ülkede barış ve istikrarın sağlanması için çaba göstermiştir. Sudan'daki çatışmaların çözümüne yönelik olarak Türkiye ve Mısır'ın arabuluculuk çabaları ve insani yardım sağlama konusundaki iş birliğinin Sudan halkının yaşam koşulları-

¹¹ Fuat Emir Şefkatli, "Sudan'daki Çatışmaların Anatomisi", SavunmaTR, 28 Kasım 2023.

nın iyileştirilmesine ve ülkede uzun vadeli bir istikrarın sağlanmasına katkıda bulunacağı söylenebilir.

EKONOMİK İLİŞKİLER VE SAVUNMA SANAYİNDE İŞ BİRLİKLERİ

Türkiye ve Mısır arasındaki ticari ilişkilerde 2018 itibarıyla başlayan kademeli artış 2020’de patlak veren koronavirüs (Covid-19) salgını ile duraklamış ancak 2021’de ticaret hacmi rekor seviyeye ulaşarak 6,1 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2022’de iki ülke arasındaki ticaret hacmi 6,4 milyar dolara ulaşmıştır.¹² Bu rakamın 4,1 milyar dolarını ihracat kalemleri oluştururken Türkiye’nin Mısır’dan gerçekleştirdiği ithalatın 2,3 milyar dolar olduğu görölmektedir. 2023’te ise toplam ticaret hacmi 6 milyar seviyesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca iki ülke arasında vizelerin kaldırılmasıyla turizmde de artış yaşanmıştır.

TABLO 1. TÜRKİYE-MISIR İHRACAT VE İTHALATI (2021-2023)			
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM TİCARET HACMİ
2021	4.034.279.260	2.087.214.567	6.121.493.827
2022	4.052.807.746	2.331.113.283	6.383.921.029
2023	3.004.709.681	3.084.384.881	6.089.094.562

Kaynak: TÜİK

Türkiye-Mısır normalleşmesinde ekonomik ve ticari ilişkiler, bölgesel kriz alanlarında da iş birliği ve kültürel/toplumsal bağlar öne çıkmaktadır. Biraz daha açmak gerekirse normalleşmenin üç boyutu; i) ticaret hacminin artırılması, ii) Doğu Akdeniz, Libya ve Suriye gibi geçmişte karşı karşıya gelen alanlarda iş birliği ve uzlaşmacı yöntemlere başvurulması ve iii) turizm, eğitim ve kültürel etkileşimler açısından ilişkilerin derinleştirilmesidir. Bu noktada iş birliğinin derinleşme potansiyeli barındırdığı alanlardan birisi hiç şüphesiz Türkiye’nin son dönemde önemli bir aktör haline geldiği savunma sanayii sektörüdür.

Ankara için Kahire ile ilişkileri derinleştirme, bölgesel etkinliğini artırma ve dış politikada esneklik kazanmanın yanında Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika’daki stratejik çıkarlarını koruma açısından önemli bir gelişme olarak okunabilir.

¹² TÜİK 2023.

Kahire tarafında ise bu durum dış politikada çeşitlilik oluşturma, Mısır'ı yakından ilgilendiren (Libya, Sudan ve Doğu Akdeniz vd.) bölgelerde iş birliği ve diyalog kanallarını güçlendirme ve ekonomik faydalar elde etme gibi boyutları kapsamaktadır. Bu bağlamda 4-7 Aralık arasında Kahire'de gerçekleşen EDEX 2023 Savunma Sanayii Fuarı iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik ve askeri boyutlarına temas etmesi açısından incelemeye değerdir.¹³ İki ülke arasındaki ilişkilerin farklı alanlarda bir normalleşme eğilimi içinde olduğu bir dönemde Kahire'de gerçekleşen EDEX 2023 fuarında Türkiye'nin önde gelen savunma sanayii şirketleri TUSAŞ ve ASELSAN ile imzalanan mutabakat metinleri farklı alt başlıklar altında açıklanabilir.¹⁴ Öncelikle EDEX 2023, Türk firmalarının yoğun katılım gösterdiği bir fuar olmuştur. Türkiye yaklaşık 25 şirketle fuara en yüksek katılım gösteren ikinci ülke konumundadır.¹⁵

Kahire yönetimi açısından konu ele alındığında Mısır'ın Türkiye'nin gelişmiş savunma teknolojilerinden yararlanarak kendi askeri kapasitesini artırmayı ve dışa bağımlılığını azaltmayı amaçladığı söylenebilir. Bu durumu özellikle İHA/SİHA teknolojileri ve elektronik harp sistemleri gibi alanlarda Türkiye'nin sahip olduğu gelişmiş teknolojiler ve tecrübeleri ile ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca Mısır, Türk şirketleriyle iş birliği yaparak yerli savunma sanayiini geliştirme hedefindedir. Buna paralel olarak ilerleyen tarihte teknoloji transferi ve ortak üretim projelerinin artması beklenebilir. Diğer taraftan Sisi yönetimi, Ankara ile iş birliği yaparak bölgesel rekabet içinde etki alanını artırabilir. Mısır'ın savunma sanayiini geliştirmesi Doğu Akdeniz, Libya ve Suriye gibi kriz bölgelerinde Kahire yönetimine etkili politika üretme olanağı sağlayacağı gibi önemli ölçüde manevra alanı kazanma potansiyeline de sahiptir. Bu yaklaşımın bir diğer uzantısı Kahire'nin diplomasi yoluyla bölgesel müttefiklerini artırma teziyle eş güdümlü ilerlemektedir. Öyle ki Mısır'ın 2021'de Türkiye ile başlattığı normalleşme adımlarının farklı alanlarda iş birliklerine dönüşmesi, Sisi yönetimine ABD ve Rusya gibi büyük güçlere bağımlı pozisyonunu dengeleme ve bağımsız politikalar izleme yönünde avantajlar da sağlayabilir.

¹³ Ferdi Bayat, "Mısır'da Türk Firmalarının da Katılımıyla EDEX 2023 Fuarı Başladı", Anadolu Ajansı, 4 Aralık 2023.

¹⁴ "TUSAŞ, Mısır'daki Savunma Fuarı EDEX 2023'te Ürünlerini Sergileyecek", Defense Here, 2 Aralık 2023.

¹⁵ "TUSAŞ, Mısır'daki Savunma Fuarı EDEX 2023'te Ürünlerini Sergileyecek".

Üçüncü husus ise rakipsiz girdiği son seçimlerde yeniden iktidara gelen Sisi'nin iç politikadaki konsolidasyon ve güçlü meşruiyet arayışıdır. Bilindiği gibi Sisi 2019'da Mısır Anayasası'nda yapılan değişikliklerin ardından yeniden aday olmuştur. Sisi, Ulusal Seçim Kurumuna göre oyların yüzde 89,6'sını alarak göreve gelmiş ancak seçimlere katılım düşük olmuştur.¹⁶ Bazı insan hakları aktivistleri ve muhalif gruplar Sisi'nin seçimlerde herhangi bir rakibinin aday olamaması adına ülkedeki kurumları kullandığı ve engellediğini öne sürmektedir. Böyle bir atmosferde Sisi yönetimi Türkiye gibi bölgesel denklemde yumuşak ve sert güç araçlarına sahip bir ülkeyle iş birliği yaparak dış politikasını görece istikrarlı bir çizgiye getirmek suretiyle iç politikada daha güçlü bir duruş sergileyebilir. Ulusal güvenlik ve dış politika alanlarındaki görece güçlü bir pozisyon, Sisi'ye iç kamuoyunda aradığı meşruiyeti sunabilir. Benzer şekilde Türk savunma sanayii şirketleri ile girilecek ekonomik angajmanlar kısa ve orta vadelerde iki ülke arasındaki ticaret hacmini geliştireceğinden ekonomik etkileşimler de bir diğer önemli unsurdur.

EDEX kapsamında Türk şirketlerinin yoğun katılımı, 2013'ten sonra başlamadan biten potansiyel Türkiye-Mısır ortaklığını yeniden ortaya çıkarılması açısından Türk şirketlerinin bir gövde gösterisi olarak da ifade edilebilir. Çünkü o tarihten sonra halihazırda pazardaki en önemli oyuncular olan Fransa, ABD, Almanya ve Rusya'nın mevcut pozisyonlarını derinleştirdikleri ve güçlendirdikleri gözlemlenmiştir. Mısır'ın savunma sanayii sektöründeki alımlarında yaşıdığı engeller de yine bu ülkelerin ilgili bankalarından Mısır'a sağlanan krediler neticesinde aşılmış ve tek taraflı bir döngü oluşturulmuştur. Ayrıca Kahire yönetiminin son dönemdeki savunma sanayii alımlarında ortak üretim seçeneğini de masaya yatırdığı ve bunun üzerinden alımlarını gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu anlamda Mısır'ın son dönemde Güney Kore ve Almanya ile hayata geçirdiği iş birliği modelleri örnek gösterilebilir. Örneğin Güney Kore ile K2 Black Panther tankının ortak üretimi ve yine Güney Kore'nin K9 Thunder sistemleri için Mısır'da üretim tesisi kurma konusunda iki ülke arasında yapılan görüşmeler Kahire yönetiminin hem savunma alımları hem de üretiminde teknoloji transferine büyük önem verdiğini göstermektedir.¹⁷ Bu bakımdan EDEX kapsamında yapılan anlaşmalar somut alımlardan ziyade

¹⁶ Safiye Karabacak, "Mısır'da Abdulfettah es-Sisi Yüzde 89,6 Oy Oranıyları Yeniden Cumhurbaşkanı Oldu", Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2023.

¹⁷ "Mısır ve Güney Kore, K9 Obüsü ve K2 Tankını Görüşüyor", SavunmaTR, 7 Ocak 2022.

iyi niyet anlaşmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak Batılı şirketlerin pazarda önemli aktörler olduğu düşünüldüğünde Türkiye ile somut ortaklıkların normalleşmeye bağlı olarak ilerlemesi beklenebilir. Çünkü savunma sanayii sektörünün yalnız ekonomik ya da ticari anlamda değil aynı zamanda siyasi bağlamda da ele alınması gerekir.

Son olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin tam anlamıyla normalleşip normalleşmediği konusunda her iki tarafın da somut adımlar atması ve iş birliğini derinleştirilmesi önemli göstergelerdir. Savunma sanayii gibi hassas bir alanda girilen angajmanlar ilişkilerin sadece yüzeysel düzeyde olmadığını, daha stratejik bir boyut kazanma potansiyeli barındırdığını göstermektedir. Türkiye ve Mısır geçmişte yaşanan zorlukların üstesinden gelerek ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu süreçte taraflar arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel iş birlikleri güçlenirken ortak tarihi ve kültürel değerler üzerine inşa edilen ilişkiler günler geçtikçe derinleşmektedir. Bu gelişmeler iki ülke arasında sadece siyasi ve ekonomik anlamda değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanlarda da olumlu yansımalar oluşturmaktadır. Kültürel alışverişler ve karşılıklı anlayışın artması halklar arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmekte ve bölgesel istikrara katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

Türkiye ve Mısır arasında yeniden farklı alanlarda başlayan angajmanlar Ortadoğu'nun genelinde iki ülke arasındaki gerilimlerin azaldığı ve bölgesel ittifakların yeniden düzenlendiği bir dönemde gerçekleşmektedir. Her iki ülke 2023'te düzenlendikleri ziyaretler ve görüşmelerde ilişkilerin bölgesel barış ve istikrarın desteklenmesinde önemli bir rol oynayabileceğini vurgulayarak son yıllarda ilişkilerde yaşanan tarihi anlaşmazlıkları geride bırakmaya hazır olduklarını işaret etmektedir. Bu yaklaşmanın getirdiği sonuçlar ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel çatışma çözümü ve iş birliği alanlarında da potansiyel değişiklikleri kapsamaktadır.

Bu kapsamda 2023, iki ülke arasında bir süredir devam eden normalleşme sürecinde önemli aşamaların kaydedildiği bir dönem olmuştur. Söz konusu gelişmeler iki ülkenin farklı kriz alanlarında ortak hareket etme ve iş birliği yapma istekliliğini ortaya koymuştur. Doğu Akdeniz, Libya ve Afrika Boynuzu'nda 2023'te yaşanan gelişmeler ve Ankara-Kahire ekseninin geçmişe kıyasla daha koordineli hareket etmesi bu durumun göstergesidir. Son olarak 7 Ekim

2023'te Hamas'ın İsrail'e saldırılarının sonrasında İsrail'in orantısız güç kullanıp Filistinli sivilleri de hedef alarak yürüttüğü Gazze'yi işgal girişimi konusunda Türkiye ve Mısır arasında yeni bir iş birliği alanı ortaya çıkmıştır. Türkiye ve Mısır hem savaşın insani yükünün hafifletilmesi hem de İsrail'e saldırılarını durdurması konusunda baskı yapılması hususunda ortak hareket etmeye başlamıştır.

KRONOLOJİ

- 27 Şubat Mısır Dışışleri Bakanı Semih Şükrü 6 Şubat depremlerinin sonrasında dayanışma sergilemek ve taziyelerini iletmek amacıyla Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 18 Mart Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Mısır'a bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi.
- 13 Nisan Mısır Dışışleri Bakanı Semih Şükrü, Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi
- 22 Temmuz *Resmi Gazete*'de yayımlanan büyükelçi atamaları kapsamında Mısır Arap Cumhuriyeti nezdinde Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğine Salih Mutlu Şen atandı. Yine aynı gün yapılan duyuruda Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi Mısır'ın Ankara Büyükelçiliğine Amr Hamami'yi atadı.
- 1-3 Ağustos Mısır Ticaret ve Sanayi Bakanı Ahmed Samir Saleh Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret yaklaşık on yıllık bir aradan sonra iki ülke arasında ticaret bakanları düzeyindeki ilk ziyaret oldu.
- 14 Ekim Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Mısır'a ziyaret gerçekleştirdi.
- 27-28 Ekim Ticaret Bakanı Ömer Bolat, beraberindeki iş insanları heyetiyle Mısır'ın başkenti Kahire'ye resmi ziyarette bulundu.
- 18 Kasım Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Öncü Keçeli tarafından yapılan açıklamada Refah Sınır Kapısı'ndan 44 kişinin Mısır'a geçmesiyle Gazze'den Türk vatandaşlarının Mısır'a tahliyesinin başladığı bildirildi.
- 4-7 Aralık Kahire'de gerçekleşen EDEX 2023 fuarına Türkiye'nin önde gelen savunma sanayii şirketleri TUSAŞ ve ASELSAN katıldı. Fuar kapsamında Türkiye ve Mısır arasında savunma sanayii alanında anlaşmalar imzalandı.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2023

NURBANU BULGUR

Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ofisi

GİRİŞ

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri 2023'te genel olarak önceki yıllara göre daha pozitif bir atmosferde yürüse de Türkiye'nin üyeliği konusunda söz konusu olan olumsuz durum 2023'te de sürmüştür. Ankara ve Brüksel birlikte geleceğe yönelik ciddi adımlar atmadığı sürece üyelik çerçevesindeki ilişkilerin yapboz şeklinde devam edeceği görülmektedir. AB ile ilişkilere dair genel durum bunun nedenini gayet iyi açıklamaktadır. 1999'da Türkiye'nin adaylık sürecinin başlamasının ardından 2005'te üyelik müzakerelerine başlanmıştır. Ancak bazı AB üyelerinin siyasi engellemeleri ve Kıbrıs sorunu gibi nedenlerle ilerleme kaydedilememiştir. 2015-2016 arasındaki göç kriziyle birlikte yapılan mutabakatlar ilişkilerde bir miktar düzelme sağlasa da özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra istenen düzeyde bir iyileşme görülmemiş ve üyelik müzakereleri 2016'dan bu yana durmuş durumdadır. Vize muafiyeti sürecinde yeterince ilerleme kaydedilememiş ve Gümrük Bir-

liği'nin günümüz koŐullarına uyarlanması çalışmaları da AB tarafından siyasi nedenlerle durdurulmuŐtur. Dış politika konularında iş birliği ise uzun bir süredir sadece sınırlı düzeyde söz konusudur.

2023'e gelindiğinde Türkiye'nin AB politikası gündemine bazı yeni başlıklar eklenmiştir: Türkiye'de yaşanan 6 Şubat depremleri ve Ankara-Bürüksel ilişkilerine yansımaları, cumhurbaşkanı seçimi ve etkileri, Türk-Yunan yakınlıŐması, Rusya-Ukrayna savaşı kapsamında Ankara-Bürüksel ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, Gazze soykırımı konusunda karşılıklı eleştiriler, Doğu Akdeniz'de derinleŐen jeopolitik rekabet ve güvenlik alanında iş birliği adımları bunlar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada 2023'te Ankara-Bürüksel ilişkilerinde gündemi belirleyen gelişmelere değinilmekte ve bunun yanı sıra AB'ye üyelik sürecindeki mevcut durum ve ekonomik ilişkilerde yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır.

TÜRKİYE'NİN AB'YE ÜYELİK SÜRECİNDEKİ GÜNCEL DURUM

AB'nin genişleme politikası zorluklarla karşı karşıyadır. Bazı Balkan lkeleri, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova gibi potansiyel adaylar söz konusu olsa da AB'nin genişleme sürecinde aksaklıklar ve ye ülkeler arasında görüş ayrılıkları söz konusudur. Farklı yelik biçimleri konusundaki tartıŐmalar AB'nin mevcut sistemini güncellemesi gerektiğini ortaya koymakta ancak Birlik bu deĐiŐikliklere henüz hazır görünmemektedir. Türkiye uzun yıllardır üyelik için çabalamıŐ ve birçok koŐulu yerine getirmiştir. Ancak AB tarafında Türkiye'nin yeliği yönünde bir iradenin olmadığı grlmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci Türkiye'de ve AB'de meydana gelen bir dizi gelişmeye bağlı olarak zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bu süreçte Türkiye'nin AB normlarına uyumu, ekonomik entegrasyon, demokratik reformlar ve insan hakları konularındaki ilerlemesine odaklanılmıŐtır. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecindeki güncel durumu üzerine değerlendirme Şu başlıklar doğrultusunda yapılabilir:¹

Müzakerelerin Durumu: Türkiye 2005'te katılım müzakerelerine başlamış ancak birçok faktör nedeniyle bu konudaki ilerleme yavaŐlamıŐtır.

Demokratik Reformlar: Türkiye, AB normlarına uyum sağlamak amacıyla bir dizi demokratik reform gerçekleştirmiştir. Ancak bu konuları Ankara'ya

¹ Didem zel Tmer, "2023'te Türkiye'nin AB Ajandası", *Milliyet*, 26 Aralık 2022.

karşı siyasi ajandasının bir aracı olarak görmeye alışkın olan AB tarafı ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi konularda halen Türkiye'ye yönelik eleştiriler yöneltmekte ve bu meseleleri bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Almanya, Fransa, İtalya ve Hollanda gibi AB ülkelerinin İsrail'in Gazze halkına yönelik soykırımına destek veren politikaları insan hakları konusunda samimi olmadıklarını ve bu meseleyi başka ülkelere karşı bir baskı ve iç işlerine karışma aracı olarak kullandıklarını tekrar ortaya koymuştur.

Ekonomik İlerleme: Türkiye, AB ile ekonomik entegrasyonu güçlendirmek adına çeşitli adımlar atmıştır. Gümrük Birliği ve serbest ticaret anlaşmaları gibi ekonomik düzenlemeler ticaretin artmasına katkı sağlamıştır. Ancak Brüksel'in Gümrük Birliği'ni revize etme konusunda Ankara'dan gelen taleplere olumlu cevap vermemesi ve birçok Birlik ülkesinin Türk iş insanlarına vize verme konusunda son dönemde çıkardığı zorluklar Türkiye-AB ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Güvenlik ve Terörle Mücadele: Terörle mücadeledeki çabalar AB tarafından takdir edilmiş olsa da terörle mücadele politikalarının insan haklarına saygı çerçevesinde olması gerektiği yönündeki eleştiriler devam etmektedir. Bu eleştirilere rağmen Türkiye terörle mücadele konusunda kısa ve uzun vadeli planlar belirleyerek istikrarlı bir güvenlik politikası sürdürmektedir.²

Göç ve Vize Serbestisi: Türkiye ile AB arasındaki göç sorunları ve vize serbestisi konuları müzakerelerin kritik noktalarından biridir ve taraflar arasındaki anlaşmazlıklar sürmektedir.

Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci karmaşık ve dinamik bir süreçtir. Hem Türkiye'nin içindeki gelişmeler hem de AB'nin genel politikaları bu süreci etkilemektedir. Her iki tarafın da çıkarlarını gözeterek diyalogu güçlendirmesi ve ortak bir zemin bulması ilişkilerin geleceği açısından önemlidir. Müzakere sürecinin ilk yıllarında yapılan reformlar ilişkilerde kayda değer bir iyileşme sağlamıştır. Ancak 2006'dan itibaren iki tarafta yaşanan sorunlar, karşılıklı ilişkilerde tarafların yıpranmasına ve sürecin durma noktasına gelmesine neden olmuştur. 35 fasıldan oluşan katılım müzakerelerinin son durumuna bakıldığında 16 faslın açıldığı ama sadece 1 tanesinin kapatılabildiği; 8 faslın Kıbrıs meselesi nedeniyle ve 6 faslın ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) tek taraflı iradesinden ötürü bloke edildiği görülmektedir. 5 faslın

² Murat Aslan, "Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Yeni Stratejiler", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2023.

açılmasına dair herhangi bir engelleme olmadığı halde ilişkilerdeki gerileme nedeniyle bunların müzakeresi başlatılmamıştır. Dolayısıyla ilişkilerdeki durağanlık 2023'te de devam etmiştir.

SİYASİ VE GÜVENLİK ALANLARINDAKİ GELİŞMELER

2023'teki Türkiye-AB ilişkileri bu bağlamda incelendiğinde hem iş birliğine fırsat sunan olayların hem de ayrışmalara neden olan birtakım toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin olduğu görülmektedir. Şubat 2023'te meydana gelen yıkıcı depremlerin ardından AB'nin artan desteğiyle Ankara-Brüksel ilişkilerinin yeniden yakınlaşmasına yönelik somut adımlar atılmıştır. Türkiye'nin deprem felaketi nedeniyle zor zamanlar yaşadığı bir dönemde Brüksel'in Ankara ile dayanışma içerisinde olması önemli ve değerlidir. Aynı dayanışma ve iş birliği ruhuyla AB'nin, Türkiye'nin katılım sürecinin önündeki engelleri kaldırması, daha fazla sorumluluk üstlenmesi ve ahde vefa ilkesinin gereklerini yerine getirmesi de Ankara-Brüksel ilişkilerinin daha güçlü bir zemine taşınmasını sağlayacaktır. 6 Şubat depremleri sonrasında ikili ilişkilerdeki olumlu ivmenin sürdürülmesi istenmektedir. Bu sürdürülebilirliğin sağlanması için çeşitli konularda üst düzey diyaloglara devam edilmesi önem arz etmektedir.

6 Şubat depremleri neticesinde dayanışma temelli bir ilişkinin gelişmesi Ankara-Brüksel ilişkilerinin yanı sıra Ankara-Atina ilişkilerinde de bir kırılma noktası olmuştur. Depremler sırasında ve sonrasında Yunanistan'ın Türkiye'ye yardım eli uzatması 2023'te gözlemlenen Türk-Yunan yakınlaşmasının başlıca unsurlarındandır. Bu gelişmenin yanı sıra iki ülke arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmış ve sonrasında ilişkilerin daha ileriye taşınması için yeni iş birliği yöntemleri ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda ticaret, turizm, güven artırıcı önlemler ve kültürel etkileşim gibi devletlerin doğrudan müdahil olmadığı ancak kolaylaştırıcı bir role büründükleri alanlar düzenlenmiştir. AB odaklı bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasıyla AB ile ilişkilerde Atina eksenli itirazların önüne geçildiği ifade edilebilir. Bu durum ise Yunanistan'ın Türkiye "tehdidi" argümanı ile AB zirvelerindeki engelleyici tavrını anlamsız hale getirmektedir. Bu nedenle iki ülkenin 7 Aralık 2023'teki görüşmesi Avrupa ile ilişkiler açısından da önem arz etmektedir.³

³ Murat Aslan, "Türk-Yunan İlişkileri: Bu Sefer Olacak mı?", *Kriter*, Cilt: 8, Sayı: 86, (Ocak 2024).

Türkiye-Yunanistan iş birliğinin de temel bileşenlerinden biri olan Doğu Akdeniz'de gelişen enerji politikaları Türkiye-AB stratejik iş birliğini güçlendiren diğer bir husustur. AB, Türkiye'nin Doğu Akdenizdeki sondaj faaliyetleri nedeniyle 2019'da belirli alanlardaki üst düzey diyalog toplantılarını askıya almıştır. Bu durum ekonomi, enerji ve ulaştırma gibi konularda üst düzey diyalogların gerçekleştirilememesine ve mevcut sorunlara çözüm getirilememesine neden olmuştur.⁴ Ancak AB Konseyi 2023'te Doğu Akdeniz'de istikrarlı ve güvenli bir ortam ile Türkiye ile iş birliğine dayalı ve karşılıklı fayda sağlayan bir ilişki geliştirilmesinin Birliğin stratejik çıkarına olduğunu birçok kez vurgulamıştır. Bu minvalde AB Komisyonunun Komşuluk ve Genişlemeden Sorumlu Üyesi Oliver Varhelyi, Ankara'da Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile 6 Eylül 2023'teki görüşmesinde "pozitif bir gündem" ile diyalog kanallarının açık kalması konusunda anlaşmaya vardıklarını belirtmiştir.⁵

Ankara ile diyalogun geliştirilmesi hususunda AB içerisindeki mevcut görüşler incelendiğinde Türkiye'yi destekleyen ya da Türkiye'den kopuş isteyen siyasi grupların azınlıkta olduğu görülür. Türkiye'ye ikincil statü oluşturulması ve bu yolla AB sisteminin içinde tutulması gerektiğini savunanların ise çoğunluğu oluşturduğu tespitini yapmak mümkündür. Türkiye ise AB üyeliği hedefinden vazgeçmek yerine demokrasi, ekonomik gelişme, çevre ve sürdürülebilir toplumsal kalkınma alanlarında ilerleme kaydederek pek çok alanda güçlenmekte ve Brüksel ile diyaloglarında kazanımlarını artırmaktadır.⁶

Siyasi görüşmelerin/diyalogların yanı sıra Türkiye'nin AB politikasını okuyabileceğimiz diğer bir kaynak Avrupa Komisyonunun yayımladığı 2023 Türkiye Raporu'dur. Avrupa Komisyonu Batı Balkanlar, Ukrayna ve Türkiye dahil olmak üzere on ülke için genişleme raporlarını aynı dönemde açıklamıştır. Türkiye'ye ilişkin olan 141 sayfalık raporda son yıllarda insan hakları, temel özgürlükler, sivil toplum ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda gerileme yaşandığı iddia edilmiştir. Yargı reformlarına rağmen yapısal eksikliklerin giderilmediği ve demokratik gerilemenin devam ettiği ileri sürülmüştür.⁷ 2023

⁴ "Joint Communication to the European Council: State of Play of EU-Türkiye Political, Economic and Trade Relations", Avrupa Komisyonu, (Kasım 2023), s. 1-8.

⁵ "Joint Communication to the European Council: State of Play of EU-Türkiye Political, Economic and Trade Relations", s. 1-5.

⁶ Gülşen Solaker, "Türkiye-AB İlişkileri Hangi Noktada?", T24, 19 Eylül 2023.

⁷ Arzu Çakır, "AB Türkiye Raporu: 'Türkiye'de Demokratik Gerileme Devam Etti'", VOA Türkçe, 8 Kasım 2023.

Türkiye Raporu, Türkiye'nin demokrasi, ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, Cumhurbaşkanlığı sistemi ve komşuluk ilişkileri alanlarındaki sorunlarına odaklanmıştır. Ancak göç ve iltica politikası alanında Türkiye'nin bazı ilerlemeler kaydettiğı ve dünyadaki en büyük mülteci topluluklarından birine ev sahipliğı yapmaya devam ettiğine de değinilmiştir. AB, göçmen politikasında çeşitli reform paketleri hazırlasa da Birliğin temel çelişkilerinden biri bu alanda görölmektedir. AB, Rusya-Ukrayna savaşında mültecilere açık kapı politikası izlemiş ancak konu Suriyeli ve Filistinli mültecilere geldiğinde göçmen sorununu ve İsrail devlet terörünü görmezden gelerek bu konuda bir eylemde bulunmamayı tercih etmiştir.⁸

2023 Türkiye Raporu, Komisyon tarafından ölkemiz için hazırlanan 25. rapor olmasına rağmen AB'nin Türkiye'ye karşı haksız ve ön yargılı yaklaşımını sürdürmesi bölgenin pek çok tehditle karşı karşıya olduğı gelecek açısından endişe vericidir. "Yargı ve Temel Haklar" ve "Adalet, Özgürlük ve Güvenlik" fasıllarının 2009'dan beri bir üye ölkenin siyasi engeli nedeniyle açılmadığı AB'de, üye ölkeler arasında dahi tartışmaların yaşandığı temel haklar konusunda Türkiye'ye yönelik haksız iddiaların olması ise Birliğin çifte standartlı yaklaşımının bir yansımasıdır. Ayrıca Türkiye'nin Gümrük Birliğı yükümlölüklerini yerine getirmemesinin ikili ticaret ilişkilerinin önünde bir engel olduğı iddiasına rağmen bunun aşılmasına imkan verecek güncelleme müzakerelerinin siyasi gerekçelerle engellenmesi de AB'nin benzer çelişkilerinden biridir.⁹

Türkiye'nin ekonomik gelişmişliğine, Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş etme kapasitesine vurgu yapılmasının yanı sıra Gümrük Birliğı'nden bu yana mevzuatını AB müktesebatı ile uyumlu hale getiren Ankara'nın pek çok alanda Birlik standartlarına uyum sağladığının raporda vurgulanması ise izlenen kararlı politikaların bir yansımasıdır. Mevcut uluslararası konjunktürde AB'nin genişleme politikasını hakkaniyetli ve kapsayıcı bir zeminde yürütmesi elzemdir. Ankara-Brüksel ilişkilerinin her alanda güçlendirilmesinin gerekliliğı bizzat AB tarafından da kabul edilen bir gerçektir. Dolayısıyla tek taraflı ve haksız eleştiriler yerine iş birliğı ve diyalog ruhuyla hareket edildiğı takdirde ikili

⁸ Ömer Tuğrul Çam, "AB Mülteci Politikasında Ukraynalılara Ayrıcalıklı Davranıyor", Anadolu Ajansı, 10 Mart 2022; Yusuf Özkan, "Avrupa Birliğı Yeni Sığınma ve Göç Anlaşmasını Kabul Etti", BBC Türkçe, 20 Aralık 2023.

⁹ "Joint Communication to the European Council: State of Play of EU-Türkiye Political, Economic and Trade Relations", s. 14.

ilişkilerin daha sağlam temellere oturtulabileceği ve ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliğinin güçlendirilebileceği her fırsatta vurgulanmalıdır.¹⁰

Bölgesel siyasette etkin bir aktör olan Türkiye'nin AB ile ayrışan dış politikası Birliğin ortak dış ve güvenlik politikası öncelikleriyle çelişmektedir. Dış politika tutumundaki ayrışma özellikle Kıbrıs sorunu, Rusya-Ukrayna savaşı ve İsrail-Hamas çatışması gibi alanlarda belirginleşmektedir.¹¹ Bu konularda diyalogun sürdürülmesi önemlidir. Görüldüğü üzere Türkiye-AB ilişkileri 2023'te de çatışma ve iş birliği ikileminde ilerlemiştir. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ve Komisyon Başkan Yardımcısı Josep Borrell de Kasım 2023'teki açıklamasında Türkiye ile ilişkileri derinleştirmenin tarafların ortak çıkarı olduğunu ve benzerliklerin yanı sıra farklılıkların da bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Birliğin Türkiye ile ilişkilerini güven ve uzlaşma kültürü temelinde geliştirmesinin stratejik bir çıkar olduğunu da vurgulamıştır.¹²

Bu stratejik uzlaşmacı bakış açısı karşılıklı olarak benimsendiğinde siyasi ve ekonomik iş birliklerinin geliştirilmesine de olanak tanıyacaktır. Nitekim yeşil ve dijital yatırımlar, vize başvurularını kolaylaştırmaya yönelik yeni çabalar, ekonomi, enerji, ulaşım, iklim ve sağlık alanlarında yeniden başlatılan yüksek düzeyli diyaloglar ve Gümrük Birliği'nin modernize edilmesine yönelik müzakereler Türkiye-AB iş birliğini güçlendiren etmenler arasında yer almaktadır. Ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mayıs 2023'teki seçim zaferini takiben Ankara-Brüksel ilişkileri gergin kalmaktadır. Öte yandan 2023'te her iki tarafın dış politika tutumlarındaki derin uçurumu vurgulayan Türkiye Raporu da bu durumu açıkça göstermektedir. Özellikle Ortadoğu'ya yönelik politikalar konusunda farklılaşmanın göze çarptığı tespiti yapılmaktadır.¹³

Türkiye-AB ilişkilerinde en keskin ayrışma ise İsrail'in saldırgan politikaları neticesinde vuku bulan Gazze soykırımını konusunda yaşanmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Ekim ayının sonlarına doğru İsrail'e planlanan zi-

¹⁰ "No: 291, 8 Kasım 2023, Avrupa Birliği Komisyonu 2023 Yılı Türkiye Raporu Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-291_-avrupa-birliigi-komisyonu-2023-yili-turkiye-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2024).

¹¹ "Avrupa Komisyonu'ndan Yeni AB-Türkiye İlişkileri Raporu: Hangi Alanlar Ön Plana Çıkacak?", BBC Türkçe, 29 Kasım 2023.

¹² "Joint Communication to the European Council: State of Play of EU-Türkiye Political, Economic and Trade Relations", s. 1-7.

¹³ Mared Gwyn Jones, "Brussels to Revive Ties with Turkey Despite 'Differences' and Stalled EU Membership Talks", Euronews, 29 Kasım 2023.

yaretini iptal etmiş ve parti grubundaki bir konuşmasında Hamas'ın "terörist bir örgüt değil topraklarını ve vatandaşlarını korumaya çalışan bir özgürlük grubu, mücahit bir grup" olduğunu söylemiştir. AB tarafından Türkiye'nin bu tutumu eleştirilmiş olsa da Türkiye tutarlı bir şekilde politikasını sürdürmüştür. Avrupa Komisyonu ayrıca İsrail'e karşı saldırısının ardından terörist örgüt olarak nitelendirdiği Hamas'a destek verme konusunda Cumhurbaşkanı Erdoğan hükümetini sert bir dille eleştirmiş ve Erdoğan'ın söyleminin AB yaklaşımı ile tamamen uyumsuz olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Ankara-Brüksel ilişkilerindeki mevcut zorluklar arasında Türkiye ve AB'nin Hamas ile ilgili söylemlerindeki kopuşların yanı sıra Doğu Akdeniz'de enerji rekabeti, Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin bazı İskandinav ülkelerinin NATO üyeliğine yönelik tutumu, Suriye rejimi ile temaslar ve Libya politikası gibi konular ön plana çıkmaktadır. Bu zorluklar ilişkileri olumsuz etkilemekte ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecindeki mevcut çatlakları daha da derinleştirmektedir.¹⁵ AB'nin, olayları sadece kendi üye devletleri perspektifinden değerlendirmesi ve Ankara-Brüksel ilişkilerinin gelişimini bu koşullara bağlaması sürecin her iki taraf için kısa sürede olumlu sonuçlar doğurmasını engellemektedir.¹⁶ Ancak Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve siyasi ortam ise Birliğin güvenlik politikasını gözden geçirme ihtiyacını ortaya çıkarmış ve Türkiye'nin bu bağlamda önemli bir rol oynayabileceği hususundaki görüşler güçlenmiştir.¹⁷

Türkiye-AB güvenlik ilişkilerine bakıldığında da benzer politik çekişmelerin/çelişkilerin yaşandığı görölmektedir. Kasım 2023'te Türkiye 40 adet Eurofighter Typhoon savaş uçağı satın almak için İngiltere ve İspanya ile görüştüğünü ancak Almanya'nın bu fikre karşı çıktığını açıklamıştır.¹⁸ Anlaşmanın

¹⁴ Jones, "Brussels to Revive Ties with Turkey Despite 'Differences' and Stalled EU Membership Talks".

¹⁵ Aylın Ünver Noi, "AB-Türkiye Siyasi, Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin Durumu Raporu", SETA 5 Soru, 30 Kasım 2023.

¹⁶ "Avrupa Birliği ve Üyelik Sürecimiz: Temel Bilgiler Kitabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, (Şubat 2021), s. 123-127, https://www.ab.gov.tr/siteimages/2021_05/ab_ve_uyelik_surecimiz_temel_bilgiler_kitabi.pdf, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2024).

¹⁷ "Joint Communication to the European Council: State of Play of EU-Türkiye Political, Economic and Trade Relations", s. 11, 15; "2023 Türkiye Raporunun Temel Bulguları", AB Türkiye Delegasyonu, 8 Kasım 2023. https://www.eeas.europa.eu/delegations/turkiye/2023-turkiye-raporunun-temel-bulgulari_tr?s=230, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2024).

¹⁸ Sarp Özer ve Utku Şimşek, "Milli Savunma Bakanı Güler: 40 Tane Eurofighter Uçağı Almayı Planlıyoruz", Anadolu Ajansı, 17 Kasım 2023.

değeri yaklaşık 23 milyar avro olarak belirtilmiştir. Türkiye'nin Eurofighter savaş uçağı satın alma kararına Almanya, İngiltere ve İspanya farklı tepkiler göstermiştir. İngiltere ve İspanya bu talebe olumlu bakarken Almanya ise Türkiye'nin talebine temkinli yaklaşmıştır.¹⁹

Ankara'nın Avrupa'dan Eurofighter Typhoon satın alma kararı Türkiye ile AB arasındaki savunma sanayii iş birliğinin gelişmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu satın alma adımının Türkiye'nin hava savunma kabiliyetlerini önemli ölçüde artırması da beklenen sonuçlar arasındadır. Almanya, İspanya ve İngiltere'nin farklı tutumları Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinin karmaşıklığını da gözler önüne sermiştir. Kasım 2023'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Almanya'ya gerçekleştirdiği ziyarette de iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler ele alınmış ve savunma sanayii iş birliği görüşmelerde önemli bir yer tutmuştur.²⁰

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ve AB arasındaki ticari ilişkiler 1996'dan beri Gümrük Birliği ile düzenlenmektedir. Bu anlaşma sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin karşılıklı olarak gümrüksüz ticaretini öngörmektedir. AB, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı konumundadır. AB, hızla gelişen küresel bağlamda yeşil ve dijital dönüşümleri dayanıklı tedarik zincirleriyle birleştirerek ticari konularda ilerlemenin Türkiye ile ortak çıkar olduğunu ifade etmektedir. Gümrük Birliği'nin sınırlarını göz önüne alarak etkili bir anlaşmazlık çözüm mekanizması ve güvenceleri içeren kapsamlı bir modernizasyonun, Türkiye-AB ekonomik ilişkilerinin tam potansiyelini açığa çıkaracağı vurgulanmaktadır. Bu olumlu yaklaşımın maliyetli negatif bir tutumdan daha kazançlı olacağı belirtilmektedir. Ayrıca yapıcı politik tutum üyelik sürecini canlandırarak adımların atılmasını da sağlayabilecektir. Avrupa Komisyonu da yayımladığı Türkiye Raporu'nda eleştirel yaklaşımına rağmen temelde bu pozitif gündemi ve iş birliğini desteklediğini ifade etmiştir.²¹

Türkiye ile AB arasında 1996'dan beri yürürlükte olan Gümrük Birliği'nin modernizasyon sürecinin başlaması için GKRY dahil tüm üye ülkelerden onay alınması gerekmektedir. Yunanistan ve GKRY Gümrük Birliği'nin

¹⁹ "Türkiye'nin Eurofighter Savaş Uçaklarına İlgisi Devam Ediyor", Euronews Türkçe, 1 Şubat 2024.

²⁰ "Türkiye 40 Adet İstemişti: Almanya'dan Eurofighter Kararı", Ekonomim, 8 Ocak 2024.

²¹ Aslan, "Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Yeni Stratejiler".

güncellenmesine karşı çıkıyor olsa da bu güncelleme özellikle yeşil ekonomi ve dijitalleşme politikaları nedeniyle artık bir zorunluluk haline gelmiştir. AB, 2026'da sıfır karbon düzenlemelerini hayata geçirmeyi hedeflediği sektörlerde Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağı olduğunu ve karşılıklı iş birliğinin önemini vurgulamaktadır. Ancak Gümrük Birliği tarım ürünleri ve hizmetler gibi bazı alanları kapsamamaktadır. AB, Türkiye'ye tarım ürünlerinde ithalat kotaları uygularken Türkiye de AB'ye tarım ürünlerinde gümrük vergileri uygulamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin AB müktesebatına uyum eksikliği de ticari ilişkileri olumsuz etkileyen bir faktördür.²²

Gümrük Birliği'nin kapsamının genişletilmesi ve AB ile hizmet ticaretinin liberalleştirilmesi iki taraf arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek için önemli fırsatlar sunmaktadır. Türkiye'nin AB müktesebatına uyumunun sağlanması da siyasi ve ekonomik ilişkileri güçlendirecektir. Taraflar arasındaki ticari ilişkiler karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. Türkiye ve AB arasında Gümrük Birliği'nin tam anlamıyla uygulanması konusunda olumlu bir iş birliği mevcuttur. Ticaret engellerini ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye'nin gümrük vergileri ve ek vergileri kaldırmaya yönelik çabaları söz konusudur. Türkiye, AB üyesi olmamasına rağmen uzun süredir Gümrük Birliği'nin güncellenmesini talep etmektedir. "AB-Türkiye Siyasi, Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin Durumu" başlıklı raporda 2022'de Türkiye'nin üçüncü ülkelerden gelen 500 ürün grubuna uyguladığı ek vergilerin kaldırıldığı belirtilmektedir.²³ Ancak bu durum Türkiye için önemli bir konudur çünkü AB ile Gümrük Birliği içinde olan ülkelerin malları gümrüksüz olarak Türkiye'ye girebilirken Türkiye ise Birlik üyesi olmadığından üçüncü ülkelerle ayrı ticaret anlaşmaları yapmak zorunda kalmaktadır. 2023'teki mevcut gelişmeler ışığında 2024 yılı için Gümrük Birliği'nin modernizasyonunun yanı sıra tarım, bilim, araştırma, teknoloji ve inovasyon gibi konularda Türkiye ile AB arasında daha fazla diyalog planlanmaktadır. Bu üst düzey diyalogların ekonomik ve ticari iş birliğini güçlendirmeye katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır.²⁴

²² Ata Ufuk Şeker ve Erhan Cihan Ünal, "Gümrük Birliği 29 Yaşında", Anadolu Ajansı, 6 Mart 2024.

²³ "Avrupa Birliği ve Üyelik Sürecimiz: Temel Bilgiler Kitabı", s. 116-120.

²⁴ Selen Valente Rasquinho ve Ata Ufuk Şeker, "AB Komisyonu 'AB-Türkiye Siyasi, Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin Durumu' Raporunu Açıkladı", Anadolu Ajansı, 28 Kasım 2023.

Türkiye'nin AB politikası bağlamında güncel ticaret verileri de önemli birer göstergedir. AB 2022'de yaklaşık 103,1 milyar dolar ile Türkiye'nin ihracatından yüzde 40,5 pay almıştır. Böylece AB, Türkiye'nin toplam ihracatında ilk sırada yer almıştır. Birlik, Türkiye'nin ithalatında da ilk sırada bulunmaktadır. Türkiye 2022'de 364 milyar dolarlık toplam mal ithalatının yaklaşık 93 milyar dolarlık (yüzde 25,6) kısmını AB'den gerçekleştirmiştir.²⁵ Türkiye 2023'te ise AB ülkelerinden en fazla ithalat yapan ülkeler arasında yer almış ve yaklaşık 106 milyar dolarlık ithalat hacmine ulaşmıştır (Tablo 1). Ayrıca Türkiye 104,3 milyar dolar ile AB ülkelerine en fazla ihracat gerçekleştiren ülkeler arasında bulunmaktadır.²⁶

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN AB (27) ÜLKELERİYLE SON ON YILLIK TOPLAM İHRACAT VE İTHALAT VERİLERİ (2014-2023, BİN DOLAR)			
	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM
2023	104.265.811	106.011.883	210.277.764
2022	103.049.092	93.286.795	196.335.887
2021	93.052.536	85.383.160	178.435.696
2020	70.019.687	73.337.528	143.357.215
2019	76.726.197	67.913.046	144.639.243
2018	77.429.204	77.051.249	154.480.453
2017	67.987.331	81.971.589	149.958.920
2016	59.981.415	75.267.734	135.249.149
2015	56.478.648	76.794.546	133.273.194
2014	62.140.352	87.132.342	149.272.694

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2023'te Türkiye-AB ekonomi ilişkileri ülke bazlı ele alındığında ise veriler Almanya'nın hem ihracat hem de ithalatta Türkiye'nin birinci AB ortağı olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ilk üç AB ülkesi sırasıyla Almanya, İtalya ve Fransa'dır. Bulgaristan ve Yuna-

²⁵ "Türkiye'nin İhracatında ve İthalatında AB İlk Sırada Yer Alıyor", *Dünya*, 5 Mart 2023.

²⁶ Güncel veriler için bkz. "Dış Ticaret İstatistikleri (Genel Ticaret Sistemi)", TÜİK, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R?token=8d79727fff862a891ce574d27220bfeb-bf66fedc>, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2024); "AB'nin 2023'te En Büyük Ticaret Ortağı ABD Oldu", *Ekonomim*, 15 Şubat 2024.

nistan gibi komşular da Türkiye'nin ihracat yaptığı AB'ye üye ilk on ülke arasında yer almaktadır.

2023'te Türkiye'nin en çok ithalat ve ihracat yaptığı AB ülkelerine dair verilerde bir önceki yıla göre yaşanan bazı değişim oranları da dikkat çekicidir. 2023'te Türkiye'nin Almanya'dan ithalat miktarında yüzde 19,3, Fransa'dan ithalatında yüzde 22,4 ve İspanya'dan ithalatında ise 35,4'lük artışlar yaşanmıştır. Bu artış oranları önemli bir değişimi işaret etmektedir. Nitekim Türkiye'nin en çok ihracat ve ithalat yaptığı on AB ülkesi arasında yer alan diğer ülkelerin yıllık ihracat ve ithalat verilerindeki değişim en çok yüzde 8 bandında kalmıştır (Tablo 2).

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN EN ÇOK İHRACAT VE İTHALAT YAPTIĞI ON AB ÜLKESİNE DAİR DIŞ TİCARET VERİLERİ (2022-2023, BİN DOLAR)					
	İHRACAT			İTHALAT	
	2023	2022		2023	2022
Almanya	21.080.648	21.141.783	Almanya	28.683.427	24.033.074
İtalya	12.378.821	12.386.045	İtalya	14.993.143	14.082.252
Fransa	10.287.231	9.534.619	Fransa	11.545.469	9.429.702
İspanya	9.773.132	9.654.318	İspanya	9.483.746	7.004.013
Hollanda	7.854.098	8.026.254	Polonya	5.074.013	4.294.369
Romanya	6.949.968	6.947.484	Hollanda	4.420.517	4.497.087
Polonya	5.951.388	5.417.452	Belçika	4.302.133	4.420.585
Belçika	4.367.706	4.778.506	Çekya	3.825.016	2.895.417
Bulgaristan	4.232.470	4.721.645	Romanya	3.685.497	3.335.646
Yunanistan	4.171.549	3.302.681	Bulgaristan	2.407.309	2.693.340

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

SONUÇ

AB Komisyonunun 2023 Türkiye Raporu, Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki sorunları vurgulayarak demokratik eksiklikler ve insan hakları ihlallerine dikkat çekmiştir. Raporda Türkiye'nin dış politika ve güvenlik politikalarının

AB'ye uyumunda azalma olduğu ifade edilmiştir. Türkiye ise raporu haksız ve ön yargılı bularak özellikle dış politika konularında Birliğin tutarsız tavrını ve göçmen politikasında uygulanan çifte standardı reddetmiştir. Raporda Türkiye'nin ekonomik gelişmişliğine de vurgu yapılarak AB standartlarına uyum sağladığı savunulmuş, ilişkilerin iş birliği ve diyalog temelinde güçlendirilmesi talep edilmiştir. Bu doğrultuda Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve vize kolaylığı gibi konulardaki müzakerelerin ilerlemesi için Ankara'nın esnek bir tutum sergilemesi beklenmiştir.

Türkiye ve AB arasındaki gergin ilişkiler yeni bir durum değildir. Ancak değişken güvenlik ortamında gerginliğin azaltılması her iki tarafı ve bölgeyi genel olarak olumlu yönde etkileyecektir. Bunun için her iki tarafın da çatışmalara rağmen iş birliği yapma konusunda bilinçli bir karar alması ve devam ettirmesi gerekmektedir. Aşağıdaki alanlarda yeni adımların atılması önem arz etmektedir:

İlk olarak 2019'dan beri askıya alınan yüksek düzeyli diyalogları yeniden başlatmak yararlı olacaktır. İyi bir başlangıç noktası ise Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın 2-3 Şubat 2024 arasında düzenlenen Avrupa dışişleri bakanlarının yarıyıl içi gayriresmi toplantısı olan Gymnich toplantısına davet edilmesidir. Türkiye'nin Gymnich toplantısına dahil edilmesi enerji, ulaştırma, adalet ve karşı terörizm sektörlerinde iş birlikleri gibi ortak ilgi alanlarında yeniden yüksek düzeyli diyalogların yolunu açabilecektir.

İkinci olarak AB üye devletleri Türk yatırımcılar ve iş insanlarına daha fazla ve uzun vadeli vize vermelidir. Bu, ticareti artırmanın yanı sıra tüm Türk vatandaşlarına vizesiz seyahat konusunda ilerleme kaydetmeye de katkıda bulunabilir. Ancak AB tarafı daha fazla vize verilmesinin Türk vatandaşlarının Batı'ya göç etme olasılığını artırabileceğinden endişeli olduklarını belirtirken Türkiye ise bu konudaki engellerin siyasi sebeplere dayandığı görüşündedir.

Üçüncü olarak AB, Doğu Akdeniz'deki gerilimi daha fazla önlemeyi amaçlayan 2020 planını da canlandırmalıdır. Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki mevcut yeni açılım ile bu süreç hızlandırılabilir.

Son olarak AB, Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı dört milyondan fazla (3,3 milyon Suriyeli) mültecinin bakımındaki yükü hafifletmek ve bu mültecilerin birçoğunun yaşadığı depremden etkilenen bölgeleri yeniden inşa etmeye yardımcı olmak amacıyla Türkiye'ye yaptığı yardımı ciddi oranda artırmalı-

dır. Nihayetinde göç yönetimi konusundaki iş birliği Türkiye-AB ilişkilerini son birkaç yıldır ayakta tutan temel faktörlerden biridir.

KRONOLOJİ

- 3 Ocak AB Başkanı Büyükelçi Faruk Kaymakcı, Almanya Federal Dışışleri Bakanlığında Avrupa ve İklimden Sorumlu Devlet Bakanı Anna Lührmann ile bir görüşme gerçekleştirdi.
- 12-13 Ocak Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) Denetim Komisyonu EŞ Raportörleri John Howell ve Boriss Cilevics Türkiye'yi ziyaret etti.
- 21-22 Şubat AB'nin Komşuluk ve Genişlemeden Sorumlu Komiseri Oliver Varhelyi ve AB Dönem Başkanlığı adına İsveç Uluslararası Kalkınma İş Birliği ve Dış Ticaret Bakanı Johan Forssell, Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'na taziyelerini iletiler.
- 16-17 Mayıs Bakan Yardımcısı ve AB Başkanı Büyükelçi Mehmet Kemal Bozay, İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te düzenlenen 4. Avrupa Konseyi Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katıldı.
- 27 Haziran Dışışleri Bakanı Fidan, Karadağ'da gerçekleşen Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katıldı.
- 6 Eylül Dışışleri Bakanı Fidan Komşuluk ve Genişlemeden Sorumlu AB Komiseri Varhelyi'yi Ankara'da ağırladı.
- 21 Eylül Bakan Yardımcısı Büyükelçi Burak Akçapar 78. BM Genel Kurulu marjında Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci (GDAÜ) Gayriresmi Dışışleri Bakanları Toplantısı'na katıldı.
- 8 Kasım Bakan Yardımcısı ve AB Başkanı Büyükelçi Bozay, Hırvatistan Dış ve Avrupa İşleri Bakanlığı Güneydoğu Avrupa Genel Müdürü Stribor Kikerec ile Ankarada bir araya geldi.
- 17 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan Almanya'ya günübirlik çalışma ziyareti gerçekleştirdi.
- 14-15 Aralık AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye konusu tekrar değerlendirilmek üzere ertelendi.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2023*

GLORIA SHKURTI ÖZDEMİR

Dr., Araştırmacı, SETA

AHMET KAYHAN YILDIZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

2023 Türk iç ve dış politikasını önemli ölçüde etkileyen bir yıl olmuştur. Yıl dahilinde yaşanan 6 Şubat depremleri ve 14 Mayıs seçimleri bu etkiyi kuvvetlendiren iki temel gelişmedir. 6 Şubat depremleri temelde Türkiye'nin iç siyasetine etki etmiş olsa da Türk dış politikası da bu afetlerin ekseninde şekillenmiştir. Öte yandan 14 Mayıs seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan'ın tekrar cumhurbaşkanı seçilmesi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) Cumhur İttifakı ile Mecliste çoğunluğu elde etmesi Türk dış politikasını pozitif yönde etkileyen bir gelişme olmuştur. Seçim sonuçları ile Türk dış politikasında istikrara ve diğer ülkelere dönük stratejik özerkliği hedefleyen bağımsızlık artırıcı politikaların devamlılığına yeşil ışık yakılmıştır.

2023'te Türkiye-ABD ilişkileri, geçmiş yılların bir devamı niteliğinde tarafların politikalarında görülen farklılıkların ve belirli alanlarda sürdürülen

* Bu makalenin büyük kısmı daha önce SETA Yayınları'na ait *2023'te Türkiye* kitabında yayımlanmıştır.

iş birliklerinin sentezi ile karakterize edilebilmektedir. Yıl boyunca liderler arası diyalog kanalları açık tutulmuş ve ikili ilişkilerin pragmatik doğası bu bağlamda kendini göstermiştir. Taraflar arası ilişkilerde görülen bu pragmatik doğa geçmiş yıllarda olduğu gibi 2023'te de dinamikleri tanımlamada geçerliliğini sürdürmüştür. Bu durumun varlığı ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan'ın bir açıklamasıyla tasdik edilmiştir. Sullivan Haziran 2023'te verdiği bir röportajda Türkiye'nin bağımsız bir diŐ politika çizdiğini ama bu durumun taraflar arası yapıcı ilişkileri olumsuz etkilemediğini belirtmiştir. Sullivan açıklamasının devamında, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başkan Joe Biden arasında geçen F-16 satışı konulu görüşmelerin yapıcı ilerlediğini ve bu görüşmelerde Başkan Biden'ın yaklaşımının satışlara dönük olumlu olduğunu belirtmiştir.¹

Süreç içerisinde birçok kritik başlık Türkiye-ABD ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu başlıklara örnek olarak F-16 uçaklarına dair görüşmeler, NATO'nun İsveç ve Finlandiya'nın üyeliğiyle genişlemesi, ABD'nin bölgenin istikrarını bozan PKK terör örgütünün uzantıları ile çalışması, devam eden Rusya-Ukrayna savaşı ve bu savaş dahilinde geliştirilen Tahıl Koridoru Anlaşması gösterilebilmektedir. İkili ilişkilerde her ne kadar devlet liderleri ve diŐiŐleri bakanları arasında pozitif ve üretken bir yaklaşım sürdürülse de ABD Kongresinde Türkiye'ye yönelik devam eden olumsuz algı ve kararlar göz ardı edilemez bir gerçektir. ABD Kongresinin edindiği bu yaklaşımdan dolayı Ankara-Washington ilişkileri istenen yapıcı sonuçlara erişememiŐtir.

7 Ekim'de başlayan İsrail-Filistin savaşı, Türkiye-ABD ilişkilerini etkileyen önemli bir diğer faktör olmuştur. Türkiye ve ABD'nin bu savaşta farklı tarafları desteklemesi ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Özetle tarafların iş birliğine yönelik gösterdiği özverinin yanı sıra çatışan politikalarını ise sürdürmeleri nedeniyle 2023, Türkiye-ABD ilişkilerinde denge yılı olarak karakterize edilebilmektedir. DiŐiŐleri Bakanı Hakan Fidan tarafından yıl içinde kaleme alınan bir makalede Ankara-Washington ilişkileri uzun vadeli stratejik ortaklık ve NATO müttelikliği bağlamında değerlendirilmiştir. Fidan makalesinde, taraflar arasında ayrışan bazı görüşler bulunmasına rağmen bölgesel ve küresel konularda iki devletin çıkar ve görüŐlerinin örtüŐtüĐünü belirtmiştir. Makalede ayrıca gelecekte ortak çıkarları temel alan

¹ Fareed Zakaria, "Interview with National Security Adviser Jake Sullivan; Interview with Copenhagen Consensus Center President and Founder Bjorn Lomborg", CNN, 4 Haziran 2023.

iş birliklerinin artırılacağı ve bunun bir öncelik haline getirileceği belirtilmiştir. Bakan Fidan’a göre bölgesel ve küresel barış ve istikrarın sağlanması için bu gelişmeler hayati bir öneme sahiptir. Ancak iş birliklerinin geliştirilmesi için müttefikler arası dayanışma ruhunun paylaşılması gerekmektedir. Bakan Fidan tarafların birbirinin ulusal güvenliğini zedeleyen değil güvence altına alan politikaları takip etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.²

İLİŞKİLERİ ŞEKİLLENDİREN TEMEL ETKEN: ULUSAL GÜVENLİK ENDİŞELERİ

Dışişleri Bakanı Hakan Fidan’ın açıklamalarından anlaşıldığı üzere ulusal güvenlik Türk-Amerikan ilişkilerinin en temel faktörüdür. 2023 dahilinde bu faktör üç farklı başlıkta sınanmıştır: (i) ABD’nin PKK/YPG terör örgütüne dönük devam ettirdiği destek, (ii) F-16 uçaklarının alımı, (iii) Rusya-Ukrayna savaşı ile İsveç ve Finlandiya’nın üyelikleri özelinde NATO ile ilişkili konular. Yıl içerisindeki gelişmelere bakıldığında bu üç başlığın birbiriyle bağlantılı olduğu ve farklı boyutlarda ikili ilişkileri etkilediği görülebilmektedir. Bunlara ek olarak Doğu Akdeniz’in güvenliği ve Azerbaycan-Ermenistan gerilimi gibi konular da zaman zaman Ankara-Washington ilişkilerini şekillendirmiştir.

ABD’NİN DEVAM EDEN PYD/YPG DESTEĞİ

Washington yönetimi Suriye’de konumlanan SDG terör koalisyonunun temel yapı taşı olan PYD/YPG’ye yıllar boyunca stratejik ve mali yardımlarda bulunmuştur. Biden yönetimi her ne kadar resmi açıklamalarda Türkiye’nin kendini koruma hakkına sahip olduğunu belirtmiş olsa da Türkiye’nin coğrafyada herhangi bir askeri operasyon yürütmesine karşıdır. ABD’li yetkililer bu çelişkili yaklaşımlarını “bölgesel istikrarın bozulabileceğini ve DEAŞ’a karşı edinilen kazanımların tehlikeye girebileceğini” belirterek temellendirmeye çalışmaktadır.³ Buna karşın Türkiye için YPG terör örgütü ulusal güvenliğe direkt bir tehdittir. Bu bağlamda ABD’nin YPG ile hareket etmesi ve terörden beslenen gruplarla ilişkiler ağı kurması Türkiye-ABD ilişkilerini derinden sarsmaktadır.

² Hakan Fidan, “Turkish Foreign Policy at the Turn of the Century of Türkiye: Challenges, Vision, Objectives, and Transformation”, *Insight Turkey*, Cilt: 3, Sayı: 25, (Yaz 2023), s. 18.

³ *2022’de Türkiye*, ed. Muhittin Ataman ve Cem Duran Uzun, (SETA Yayınları, İstanbul: 2022), s. 82.

Resmi kayıtlarda belirtildiği üzere ABD 2023'te terör örgütü YPG'ye mali yardımlarına devam etmiştir. Savunma Bakanlığı 2024 Mali Yılı Bütçe Talebi'nde (Department of Defense's Fiscal Year 2024 Budget Request, FY2024) 398 milyon dolar DEAŞ'a karşı Eğitim ve Donatım Fonu (Counter-ISIS Train and Equip Fund, CTEF) için ayrılmıştır. Bu bütçenin 156 milyon doları terör örgütü PKK/YPG'nin dahil olduğu Suriyeli Gruplar ve Bireylere (Vetted Syrian Groups and Individuals, VSGI) sağlanmıştır.⁴ Konu dahilinde dikkat çeken bir gelişme olarak yıllık bazda hazırlanan bütçede bu yıl bir düşüş yaşanmıştır.⁵

Aynı konu bağlamında 2023'te ABD, 2021 ve 2022 için Terörizm Üzerine Ülke Raporları (Country Reports on Terrorism) yayımlamıştır. Raporlarda SDG terör koalisyonu DEAŞ'la mücadelede ABD'nin ortağı olarak tanımlanmıştır.⁶ Raporda her ne kadar Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelede üstlendiği önemli rol belirtilmiş olsa da metin içerisinde Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği operasyonlara dönük asılsız iddialara da yer verilmiştir. Türkiye Dışışleri Bakanlığı bu iddiaları yalanlamış ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini korumak için gerçekleştirdiği bu operasyonların raporlarca çarpıtılmaya çalışıldığını belirtmiştir.⁷ Yayımlanan son raporda Türkiye'ye karşı temelsiz bir başka iddiaya daha yer verilmiş; Türkiye'de terörle ilişkileri olan bireylerin bu ilişkileri nedeniyle değil siyasi motivasyonlardan dolayı tutuklandığı iddia edilmiştir. ABD'nin Ortadoğu'da sayılı demokratik müttefiklerinden biri olan Türkiye'ye

⁴ "Fiscal Year 2024 Budget Request", United States Secretary of Defense, 15 Mart 2023, <https://comptroller.defense.gov/Budget-Materials/Budget2024>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023); Savunma Bakanlığının mali yıl bütçesini kapsayan Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası (The National Defense Authorization Act, NDAA) henüz kanunlaşmamıştır. Ancak Meclis ve Senato tarafından onaylanan versiyonlar göz önüne alındığında tahsis edilen miktarın değişmeyeceği tahmin edilmektedir.

⁵ Bir önceki yıl FY2023 belgesinde 542 milyon dolarlık CTEF bütçesi içinde VSGI için ayrılan bütçe 184 milyon dolardı. Bkz. "Fiscal Year 2023 Budget Request", United States Secretary of Defense, 28 Mart 2022, <https://www.defense.gov/Spotlights/FY2023-Defense-Budget>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

⁶ "Country Reports on Terrorism 2021", U.S. Department of State, (2021), www.state.gov/wp-content/uploads/2023/02/Country_Reports_2021_Complete_MASTER.no_maps-011323-Accessible.pdf, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023); "Country Reports on Terrorism 2022: Türkiye", U.S. Department of State, (2022), www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2022/turkey, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

⁷ "Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in ABD Dışışleri Bakanlığının 2021 Yılı Terörizm Raporu Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2 Mart 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sc-3-abd-disisleri-bakanliginin-2021-yili-terorizm-raporu-hk-sc.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

karşı resmi bir raporda bu gibi asılsız bir iddianın yer alması ve bir hukuk devletinin yargı organının verdiği kararların “siyasi motivasyonlar” olarak karakterize edilmesi, statükonun çarpıtılmasından öte bir davranış değildir. Türkiye’nin devlet organları ile koordinasyon sağlamadan bu gibi asılsız iddiaların resmi raporlarda yer alması Türkiye-ABD ilişkilerinde gerilimi artırmaktadır. Ayrıca bu durum ABD’nin kurumları arasında var olan tutarsızlıkları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ABD’nin üst düzey bürokrasisi, devletler arası ilişkileri geliştirmeye dönük olumlu bir yaklaşımı benimserken diğer kurumlar ise bu yaklaşıma ters ve tutarsız davranışlar sergilemektedir.

Bu tutarsızlık ABD yönetimi tarafından yayımlanan diğer raporlarda da görülebilmektedir. Örneğin ABD tarafından 2023’te yayımlanan İnsan Ticareti Raporu’na (2023 Trafficking in Persons Report) yapılan bir güncellemeyle Türkiye, çocuk askerler kullanan ülkeler listesine dahil edilmiştir. Bu gibi bir asılsız iddiaya karşılık Türkiye Dışişleri Bakanlığı durumu esefle karşılamış ve iddiaları reddetmiştir. Konu hakkında bakanlık tarafından yapılan açıklamada insan haklarının bir kez daha siyasileştirildiği ve kullanıldığının altı çizilmiş ve ABD makamlarının bilgi kaynaklarının objektifliği hakkında ciddi soru işaretlerinin bulunduğu belirtilmiştir. Açıklamanın devamında ABD makamlarının bu gibi karalama girişimlerinden önce coğrafyada destek sağladıkları PKK/YPG’nin Suriye ve Irak’ta okullara gitmesi beklenen çocukları silahlı hale getirmesi gerçeği ile yüzleşmesi gerektiği iletilmiştir.⁸ 2023’te ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan 2022 İnsan Hakları Raporu’nda (2022 Country Reports on Human Right Practices) da Türkiye’ye karşı asılsız iddialara ve ön yargılara yer verilmiştir. Rapora karşılık, Türkiye Dışişleri Bakanlığı iddiaları kınamış ve külliyen reddetmiştir. Bakanlık tarafından yapılan açıklamada Türkiye’nin terör örgütlerine karşı gerçekleştirdiği mücadelenin çarpıtıldığı söylenmiş ve ABD’nin PKK/PYD/YPG ve FETÖ gibi terör örgütlerine göz yumduğu ve hatta “ortaklık” kurduğu iletilmiştir.⁹

⁸ “No: 226, 16 Eylül 2023, ABD İnsan Ticareti Raporu’nun Türkiye’ye İlişkin Bölümü Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Eylül 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-226_-abd-insan-ticareti-raporu-nun-turkiye-ye-iliskin-bolumu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023).

⁹ “No: 83, 24 Mart 2023, ABD Dışişleri Bakanlığınca Yayımlanan 2022 İnsan Hakları Raporu Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-83_-abd-disisleri-bakanliginca-yayimlanan-2022-insan-haklari-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023); Tüm raporlar için bkz. “İnsan Hakları Raporları”, ABD Büyükelçiliği ve Türkiye’deki Konsolosluklar, <https://tr.usembassy.gov/tr/our-relationship-tr/official-reports-tr>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023).

Türkiye ve ABD arasında gerginliğe neden olan bir diğer gelişme, Mart 2023'te ABD Genelkurmay Başkanı Mark Milley'nin tartışma yaratan sürpriz Suriye ziyareti olmuştur. Milley ziyareti sırasında terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan YPG'nin kontrolünde bulunan Suriye'nin kuzeydoğusuna gitmiştir. Her ne kadar ABD Büyükelçiliği ve Dışışleri Bakanlığı tarafından Milley'nin ziyaret sırasında yalnızca Amerikan askerleri ile bir araya geldiği söylenmiş¹⁰ olsa da bir hafta sonra ABD Merkez Komutanı General Michael Erik Kurilla bu coğrafyayı ziyaret etmiştir. Kurilla'nın ziyareti kapsamında ABD askerlerinin yanı sıra terör örgütü YPG'nin bölgedeki temsilcileri ile de bir araya geldiği raporlanmıştır.¹¹ Bu durum Türkiye'nin ulusal güvenliğine dönük endişelerini daha da artırmış ve ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Biden yönetimi tarafından ikili ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir diğer adım, Başkan Biden'ın Ekim 2019'da ilan edilen ve yıllık olarak uzatılması gereken Suriye'deki Durumla İlgili Ulusal Acil Durum (National Emergency with Respect to the Situation in and in Relation to Syria) kararını 14 Ekim 2023'te yenilemesi olmuştur. Bu kararda Türkiye'nin Suriye'nin kuzeydoğusundaki askeri hareketinin DEAŞ'ın mağlubiyetini engellediği, sivil güvenliği tehlike altına aldığı ve ABD'nin bölgesel güvenliğini tehdit ettiği iddia edilmektedir.¹² Türkiye bu kararı şiddetle kınamış ve coğrafyadaki gelişmelerin ulusal güvenliğine direkt bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir.¹³ Uzatılan bu karar PYD terör örgütünün ABD'den edindiği yardımların önünü açmıştır. Suriye'de var olan istikrarsızlığın daha geniş coğrafyalara yayılmasına neden olabilecek bu karar, Türkiye'nin ulusal güvenliğini de tehdit etmektedir.

¹⁰ Yunus Paksoy, X, 7 Mart 2023, <https://twitter.com/yunuspaksoy/status/1632858068240269317>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); Dildar Baykan Atalay ve Kasım İleri, "ABD'nin Ankara Büyükelçisi Flake Dışışleri Bakanlığına Çağrıldı", Anadolu Ajansı, 6 Mart 2023.

¹¹ U.S. Central Command, X, 11 Mart 2023, <https://twitter.com/i/web/status/1634552733913980930>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

¹² Briefing Room, "Notice on the Continuation of the National Emergency with Respect to the Situation in and in Relation to Syria", White House, 12 Ekim 2023, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/10/12/notice-on-the-continuation-of-the-national-emergency-with-respect-to-the-situation-in-and-in-relation-to-syria-3>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

¹³ Muhammed Enes Callı, "US Activities with PKK Terror Group Affiliates in Syria Threaten Ankara, Turkish President Says", Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2023.

2023'te Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen ve derin gerilime neden olan bir diğer gelişme Suriye'de konuşlanan ABD askeri tarafından bir Türk İHA'sının düşürülmesi olmuştur. Ekim'de vuku bulan bu olayın "personel güvenliğini korumak için" gerçekleştirildiği iddia edilmiş. Ancak tarihsel sürece bakıldığında görülecektir ki Türkiye o günlerde İçişleri Bakanlığı önünde gerçekleştirilen ve terör örgütü PKK'nın üstlendiği bir bombalı saldırıya uğramıştır. Türkiye, İçişleri Bakanlığı önünde gerçekleştirilen bu saldırıya cevap niteliğinde Suriye'de konuşlanan PKK/YPG terör hedeflerine karşı operasyon başlatmıştır.¹⁴ Gerçekleşen olaylar sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan, gelişmelerin Türk milletinin hafızasına kazındığını ve uygun zamanda gerekli tedbirlerin alınacağını vurgulamıştır.¹⁵

F-16 SATIŞ GÖRÜŞMELERİ VE NATO DAHİLİNDEKİ KONULAR

ABD'nin YPG terör örgütüne sağladığı destek Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişse de bu durum ikili ilişkilerdeki diğer başlıklara yansıtılmamaya çalışılmıştır. Örneğin Türkiye'nin olası F-16 alımı ve Rusya-Ukrayna savaşı ile İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliğine kabulünü içeren NATO zeminli konu başlıklarında yapıcı bir yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen bu başlıklar Dışişleri Bakanlıklarının desteğiyle ağırlıklı olarak liderler düzeyinde görüşülmüştür.

Liderlerin Vilnius'ta gerçekleştirdiği görüşmeler bağlamında önemli gelişmelere kapı aralanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan zirve sonrası yaptığı açıklamalarda görüşmelerde F-16 alımlarının masaya yatırıldığını ve Başkan Biden'ın F-16 alımlarını başta Demokrat kanat olmak üzere Kongre muhalefeti yoluyla yönlendireceğinin garantisini verdiğini belirtmiştir. Her ne kadar Washington F-16 satışları ve İsveç'in NATO üyeliğinin birbirinden bağımsız konular olduğunu belirtmiş olsa da süreç içerisinde bu konular arasında bir paralellik kurulmuştur. ABD Kongresinde F-16 satışına karşı olan senatörlerin bu yaklaşımı Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve İsveç'in NATO üyeliği süreciyle şekillenmektedir.¹⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Eylül

¹⁴ "Türkiye Confirms Drone Loss in Syria, Says It Did Not Disrupt Ops", *Daily Sabah*, 6 Ekim 2023.

¹⁵ "Türkiye will Do What is Necessary After US Downing of Drone", *Daily Sabah*, 18 Ekim, 2023.

¹⁶ Rabia İclal Turan, "U.S. State Department: Sale of F-16 Jets to Türkiye, Sweden's NATO Bid are Not Linked", *Anadolu Ajansı*, 9 Eylül 2023.

2023'te G20 zirvesinde gerçekleştirdiği temaslar sonrasında F-16 satışlarının İŖveç'in NATO süreci ile ilişkilendirilmesinden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir.¹⁷

ABD Kongresindeki gelişmelere bakıldığında Dışişleri Bakanı Antony Blinken'ın 20 Ŗubat 2023'teki konuşmasında hükümetin F-16 satışlarını desteklediğini açıklaması bu konu başlığındaki önemli bir gelişme olmuştur.¹⁸ Açıklama sonrasında Türkiye aleyhine konuşmalarıyla tanınan Senatör Menendez'in de dahil olduğu bir grup senatör açıklamalara itiraz etmiştir.¹⁹ Mayıs 2023 seçimleri sonrasında tartışmalarda yumuşama işaretleri gözlemlenmiştir. Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Başkanı Michael McCaul, İŖveç'in NATO üyeliğini onaylamasına bağlı Türkiye'ye dönük olası bir onay sinyali vermiştir. Konu bağlamında Yunanistan'ın ABD'den askeri alımlar için edindiği onaylar da bu yönde bir yumuşamanın göstergelerindedir.²⁰

İŖveç ile aynı zamanda üyelik talebinde bulunan Finlandiya'nın NATO üyeliği ise Türkiye tarafından Mart 2023'te onaylamıştır. Ancak Türkiye'nin ulusal güvenliğini doğrudan tehdit eden gruplar ile ilişkilerinden dolayı İŖveç'in üyeliği bu süreçte ayrı ele alınmıştır. Üçlü bir memorandumun imzalanmasını gerektiren İŖveç süreci, Türkiye'nin ulusal güvenliğinin güvence altına alınması için ertelenmiştir.²¹ NATO Vilnius zirvesi sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İŖveç Başbakanı Ulf Kristersson'un olumlu görüşmeleri sonrasında konu bağlamında önemli gelişmeler yaşanmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, İŖveç sürecini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan İŖveç'in üyeliğine dönük katılım protokolünü Ekim'de imzalayarak Meclisin onayına sunmuştur.²²

¹⁷ Diyar Gündoğan, "Turkish President Erdogan Says He Talked About F-16s with Biden", Anadolu Ajansı, 10 Eylül 2023.

¹⁸ Remarks, "Secretary Antony J. Blinken and Turkish Foreign Minister Mevlut Cavusoglu at a Joint Press Availability", U.S. Department of State, 20 Ŗubat 2023, <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-turkish-foreign-minister-mevlut-cavusoglu-at-a-joint-press-availability>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

¹⁹ Alexander Ward, Connor O'Brien ve Paul McLeary, "Menendez Vows to Block Plan to Sell Fighter Jets to Turkey", *Politico*, 13 Ocak 2023.

²⁰ Joe Gould, Alexander Ward, Matt Berg ve Ari Hawkins, "McCaul Open to Selling F-16s to Turkey- Even If Erdoğan Wins", *Politico*, 25 Mayıs 2023.

²¹ "Turkish Parliament Ratifies Finland's NATO Accession as Sweden Kept Waiting", Reuters, 31 Mart 2023.

²² Muhammed Enes Çallı, "Turkish President Erdogan Signs Sweden's NATO Accession Protocol, Sends to Parliament", Anadolu Ajansı, 23 Ekim 2023.

Bu gelişmeler sonrasında Ulusal Güvenlik Danışmanı Sullivan, ABD Kongresine danışarak F-16 satışının devamına dönük niyetini bildirmiştir. Bu gibi yapıcı bir adıma karşın Senatör Menendez, satışların onayı öncesinde Yunanistan'ın güvenliğinin artırılması için daha fazla tedbirin alınmasını talep etmiştir ki aslında Türkiye tarafından yapılan birçok açıklamada Türkiye'nin Yunanistan'a dönük herhangi bir tehdit oluşturmadığı ve komşuluk ilişkilerine yakışır bir yaklaşımın desteklendiği belirtilmiştir. Böyle bir talep sonrasında Chris Pappas liderliğinde bir araya gelen birkaç Kongre üyesi, Dışişleri Bakanı Blinken'a F-16 satışlarının bazı şartlara bağlanmasını teklif eden bir mektup iletmiştir. Mektupta F-16 satışlarının Doğu Akdeniz'de ABD'nin ulusal güvenlik çıkarlarını veya NATO güvenlik mimarisini tehdit eden/zayıflatan Türkiye'nin istikrar bozucu eylemlerine karşı ABD menşeli silahların transferini durdurma, erteleme veya geri alma mekanizmalarına bağlanması talep edilmiştir.²³ Konu bağlamında Senatör Risch, McCaul ve Meeks çözüme yönelik iyimser bir tutum takınmış olsa da üst düzey bir Beyaz Saray yetkilisinin belirttiğine göre bazı Kongre üyeleri Türkiye'nin İsveç onayını beklemiştir.²⁴ Günümüzde ABD Kongresi tarafından satışlara dair kesin bir karar halen verilememiştir.

Şu anda F-16 satışları ve İsveç'in NATO üyeliği sırasıyla ABD Kongresinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) onay bekleyen bir çıkmaza girmiş vaziyettedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan her iki ülkenin eş zamanlı adımlar atmasının önemini vurgulamış ve Türkiye'nin İsveç'in NATO üyeliğine onay vermesi öncesinde ABD Kongresinin F-16 satışları için olumlu adımlar atması gerektiğini söylemiştir.²⁵

Dikkate değerdir ki Türkiye'nin 40 adet Lockheed Martin Corp F-16 savaş uçağı ve 79 adet modernizasyon kiti alım talebi Ekim 2021 tarihlidir ve günümüzde bu süreç ikinci yılını tamamlamıştır. ABD Kongresinin vereceği olumlu bir karar, taraflar arası ilişkileri önemli ölçüde güçlendirecektir. Ancak unutulmamalıdır ki gelecekte F-16 satışları onaylansa bile mevcut üretim

²³ Chris Pappas, Gus M. Bilirakis, Dina Titus, Nicole Malliotakis, Jr. Frank Pallone ve John P. Sarbanes, "Congress of the United States", 8 Temmuz 2023, <https://pappas.house.gov/sites/evo-sub-sites/pappas.house.gov/files/evo-media-document/07.08.23-letter-to-secretary-blinken-on-turkey-f-16-sale-snapback-mechanisms.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

²⁴ Nilgün Tekfidan Gümüş, "Yılın Pazarlığı F-16 Meselesi", *Hürriyet*, 22 Aralık 2023.

²⁵ "Erdogan Expects Steps from on F-16 Sale for Sweden NATO Accession", *Aljazeera*, 6 Aralık 2023.

takvimlerine bakıldığında Türkiye'nin yeni F-16V'leri edinebilmesi için üç yıl veya daha uzun bir süre gerekmektedir.²⁶ F-16'ların satışı onayında yaşanan her gecikme, ulusal güvenliğini sağlamak isteyen Türkiye'yi alternatiflere yönlendirmektedir. Bu durum ABD Kongresinin vermesi gereken onayın aslında zamanla yarıştığını göstermekte ve kararın zamanında verilmesinin stratejik önemini vurgulamaktadır.

METCEZİRLİ BİR DENİZ: DOĞU AKDENİZ

2023'te çalkantılı Türkiye-ABD ilişkileri aynı şekilde Doğu Akdeniz'de de kendini göstermiştir. Bölge içinde stratejik bir öneme sahip olan Kıbrıs Adası olayların merkezinde yer almıştır. Nisan 2023'te USS San Juan isimli ABD denizaltısının ve sonrasında Mayıs 2023'te USS Arleigh Burke isimli ABD muhbirinin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne (GKRY) bağlı bir limana demirlemesi Türkiye tarafından bölge istikrarı ve taraflar arası barışı olumsuz etkileyen adımlar olarak tanımlanmıştır. ABD'nin GKRY'ye dönük askeri ambargoyu durduran kararı 2023'te de devam ettirmesi, Ankara-Washington ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalarda bahsi geçen uygulamalar sonucu ABD'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve GKRY arasında tarafsızlığını yitirdiği belirtilmiş ve kararlar denge bozucu adımlar olarak tanımlanmıştır.²⁷ Yılın son aylarına gelindiğinde ise İsrail-Filistin savaşı sonrasında ABD'nin 10 Ekim'de USS Gerald R. Ford ve 4 Kasım'da Dwight D. Eisenhower uçak gemisi gruplarını İsrail kıyılarına konuşlandırması Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından eleştirilmiştir.²⁸ Türkiye'nin konu dahilindeki temel endişesi İsrail'in üçüncül aktörler tarafından motive edilerek çatışmaların coğrafyaya yayılması olmuştur.

²⁶ "Turkey (Türkiye): Major Issues and U.S. Relations", Congressional Research Service, 10 Ağustos 2023, s. 24, <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R44000.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

²⁷ "ABD'nin USS San Juan Saldırı Denizaltısının Bir GKRY Limanına Demirlemesi ve GKRY'nin Silahlanma Faaliyetleri Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 9 Nisan 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-94_-abd-nin-uss-san-juan-saldiri-denizaltisinin-bir-gkry-limanina-demirlemesi-ve-gkry-nin-silahlanma-faaliyetleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); "ABD'nin USS Arleigh Burke İsimli Muhribinin bir GKRY Limanına Demirlemesi Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 17 Mayıs 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-131_-abd-nin-uss-arleigh-burke-ismli-muhribinin-bir-gkry-limanina-demirlemesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

²⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bölgede Etkili Tüm Aktörleri Barışın Tesisi için Sorumluluk Almaya Çağırıyoruz", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 10 Ekim 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-bolgede-etkili-tum-aktorleri-barisin-tesisi-icin-sorumluluk-almaya-cagiriyoruz>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

TARAFLAR ARASI DİĞER GÖRÜŞ AYRILIKLARI: KAFKASYA VE FİLİSTİN MESELELERİ

Türkiye ve ABD'nin ulusal çıkarları bölge dahilinde çatışmaktadır ki bu durum taraflar arasındaki ilişkilerde önemli ayrılıklara neden olmaktadır. 2023'te bu durum İsrail-Filistin savaşı sırasında ülkelerin birbirine karşı iki farklı tarafı desteklemesi ile tekrar belirginleşmiştir. Son gelişmeler durumun büyük bir anlaşmazlığa dönüşebileceğini göstermektedir. ABD soykırıma varan askeri operasyonlarına karşın İsrail'e ilk gününden itibaren koşulsuz destek verirken Türkiye çatışmaların ilk gününde tarafları "itidalle hareket etmeye, gerilimi daha da tırmandıracak fevri adımlardan uzak durmaya" davet etmiştir.²⁹ Türkiye ve ABD'nin savaşta sahip oldukları görüş farklılıkları Birleşmiş Milletler (BM) oylamalarında da kendini göstermiştir.³⁰ Taraflar her ne kadar krize dair farklı yaklaşımlara sahip olsa da her iki devlet de sahada yaşanan insani krizin çözümüne dair karşılıklı adımlar atmıştır. Bu kapsamda liderler ve dışişleri bakanları sahadaki gelişmeleri değerlendirmek ve olası çözüm önerilerini tartışmak için sürekli görüşmeler gerçekleştirmiştir ve bu durum yıl sonuna dek devamlılığını koruyabilmiştir.³¹

Öte yandan önceki yılların odak noktalarından biri olan Azerbaycan-Ermenistan çatışması 2023'e gelindiğinde Türkiye ile ABD arasında ana gündem maddelerinden biri olmamıştır. Her ne kadar bakanlıklar arasındaki görüşmelerde bölgede barışın desteklendiğine dair görüş birliği belirtilmiş olsa da Kasım 2023'te ABD bu yaklaşıma ters bir adım atmıştır. ABD Senatosu, eski Sovyet ülkeleri için sağlanan yardımların Azerbaycan'a sözde Ermenistan'ın ulusal bütünlüğü ve güvenliğinin korunması için iki yıllığına sağlanmamasını

²⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail'deki Olaylarda Tarafları, Gerilimi Daha da Tırmandıracak Adımlardan Uzak Durmaya Çağırıyoruz", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 7 Ekim 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-israildeki-olaylarda-taraflari-gerilimi-daha-da-tirmandiracak-adimlardan-uzak-durmaya-cagiriyoruz>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

³⁰ Oylamanın detayları için BM'nin Voting Data veri tabanında "Territories Occupied by Israel-Human Rights", "Palestine Question" ve "Middle East Situation" konu başlıklarına bakınız. Filistin konulu oylamalarda Türkiye'nin çatışmaların durdurulması ve insan haklarının korunmasına yönelik yaklaşımına karşın ABD'nin aynı oylamalarda sürekli olumsuz veya çekimser oy kullandığı görülmektedir.

³¹ "Bakan Blinken'in Türk Dışişleri Bakanı Fidan ile Gerçekleştirdiği Telefon Görüşmesi", ABD Ankara Büyükelçiliği ve Türkiye'deki Konsoloslukları, 17 Aralık 2023, <https://tr.usembassy.gov/tr/bakan-blinkenin-turk-disisleri-bakani-fidan-ile-gerceklestirdigi-telefon-gorusmesi-2>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2023).

içeren yasayı oy birliğiyle kabul etmiştir.³² Bu karar Türkiye ve ABD'nin çatışmalara dönük yaklaşımlarının arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir.

İKİLİ İLİŞKİLERDE OLUMLU GELİŞMELER

Türkiye-ABD ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan başat faktör, taraflar arasında farklı ulusal çıkarların bulunması ve ABD'nin Türkiye'nin ulusal güvenlik endişelerine dönük anlayıştan uzak/duyarsız bir yaklaşım sürdürmesidir. Taraflar arası ilişkileri zora sokan bu gibi etkenlere rağmen iki ülke çeşitli alanlarda pragmatik yaklaşımlarla iş birliklerini sürdürmeyi başarmıştır. Bu yaklaşım sayesinde taraflar sahip oldukları farklılıkları adım adım çözüme kavuşturabilecek yapıcı girişimlere de imza atabilmektedir.

Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Biden 31 Ekim 2021'de Roma'da Stratejik Mekanizma Diyaloğu'nu kurmuştur. Bu sayede (i) taraflar arası görüş ayrılıkları sistematik bir şekilde görüşülmekte, (ii) ilişkilerin geliştirilmesi için gereken diplomatik mekanizma istikrarlı bir şekilde sürdürülmekte, (iii) taraflar arası iş birlikleri artırılmakta ve (iv) endişeler karşılıklı paylaşılabilmektedir. Taraflar arası Stratejik Mekanizma Diyaloğu, 2023 dahilinde 18 Ocak ve 23 Haziran'da gerçekleştirilen dördüncü ve beşinci toplantılarıyla devamlılığını korumuştur.

Bahsi geçen toplantılarda ele alınan önemli konulardan biri, tarafların Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne dönük sağladığı güçlü destek olmuştur. Toplantılar sırasında ABD, Türkiye'nin Tahıl Koridoru Anlaşması'nı genişletmeye dönük çabalarını tanımış ve takdir etmiştir. Bu girişim küresel tahıl fiyatlarının istikrarını korumakta büyük bir katkı sahibi olmuş ve Türkiye ile ABD arasında yapıcı iş birliği fırsatlarını ortaya koymuştur.³³

Türkiye-ABD Stratejik Mekanizma Diyaloğu'nun görüşmelerinde ele alınan bir diğer konu, devletler arası ticaret hacminin artırımı olmuştur. Taraf-

³² "S.3000-Armenian Protection Act of 2023", 118th Congress (2023-2024), 17 Kasım 2023, <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/3000>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); Bryant Harris, "Senate Votes to Stop Azerbaijan Aid Waiver Amid Armenia Invasion Fears", Defense News, 21 Kasım 2023, <https://www.defensenews.com/congress/2023/11/20/senate-votes-to-stop-azerbaijan-aid-waiver-amid-armenia-invasion-fears>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

³³ "U.S.-Türkiye Joint Statement on the Stratejik Mechanism Dialogue", U.S. Department of State, 24 Haziran 2023, <https://www.state.gov/u-s-turkiye-joint-statement-on-the-strategic-mechanism-dialogue>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023); "Türkiye-ABD Stratejik Mekanizması Hakkında Ortak Açıklama", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Ocak 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-18_-turkiye---abd-stratejik-mekanizmasi-hakkinda-ortak-aciklama.tr.mfa, (Erişim tarihi 8 Aralık 2023).

lar ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye ve ticaret fırsatlarını değerlendirmeye yönelik taahhütlerini yenilemiştir. 2019'da Türkiye- ABD ikili ticaret hacminin 100 milyar dolar seviyesine ulaşması hedeflenmiştir. Bu hedefe dönük 2023'te ekonomik ilişkiler olumlu yönde gelişmiş ve bu hacim tarihi bir zirveye ulaşarak 30 milyar doları aşmıştır. İlişkilerin detayları incelendiğinde ticaret hacminde görülen gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin lehine artan bir ticaret dengesi de görülmektedir. Bu durumun devletler arası ticaretin istikrarına ve sürdürülebilirliğine katkı sağlaması beklenmektedir.³⁴

Son olarak 2023'teki Türkiye-ABD olumlu ilişkilerine örnek olarak 6 Şubat depremleri sonrası taraflar arasında yaşanan destek de konu edinilmelidir. ABD mali yardımların yanı sıra arama kurtarma ekipleri aracılığıyla Türkiye'ye yardım gönderen devletler arasında yer almıştır. Bu tür dayanışma ve destek faaliyetleri iki ülke arasındaki iş birliğine dayalı ilişkilerin bir göstergesi olmuştur. Bu yardımlar kriz zamanında karşılıklı dayanışmaya olan ortak bağlılığı yansıtmış ve bağların daha da güçlenmesini sağlamıştır.

SONUÇ

2023'te Türkiye-ABD ilişkileri Ekim'e kadar pragmatik bir çerçevede ilerlemiştir. ABD'nin terör örgütleri ile ilişkileri ve benzeri konularda devam eden görüş ayrılıklarına rağmen taraflar arası iş birliği temelli kanalların açıklığı ilişkilerde olumlu bir atmosferin korunmasını sağlamıştır. Türkiye'nin F-16 alımı talebine dönük Biden hükümetinin destek açıklamaları ve NATO ile ilgili konular tarafları iş birliğine teşvik etmiş ve geçmiş yıllara kıyasla daha olumlu bir ortam oluşturmuştur. Ancak İsrail-Filistin savaşı ve Ankara ile Washington'ın savaşa dönük tutumları Ekim sonrası süreçte ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2024'e bakıldığında İsrail-Filistin savaşı ve F-16 satışları ilişkilerin geleceği için kilit faktörler olacaktır. Bu başlıklar taraflar arası birbirine bağlılığı vurgularken ikili ilişkilerin dinamiklerinin şekillenmesinde önemli bir role sahip olacaktır.

³⁴ "Türkiye Yüzyılında Türk Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Kasım 2023, s. 16, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/turkiye-yuzyili-nda-turk-dis-politikasi-2024-kitapcik.pdf, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

KRONOLOĞI

- 18 Ocak Türkiye-ABD Stratejik Mekanizması Diyalogu'nun dördüncü toplantısı gerçekleştirildi. Taraflar somut ve sonuç odaklı ikili pozitif gündeme bağlılıklarını yineledi.
- Türkiye ve ABD Savunma Bakanlıkları heyetleri F-35 istişare toplantılarının ikinci turunu gerçekleştirdi.
- 21 Ocak Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar "Ukrayna Savunma Temas Grup Toplantısı" kapsamında ABD'li mevkidaşı ile bir araya geldi.
- Şubat ABD 6 Şubat depremleri sonrasında Türkiye'ye yardımlar gönderdi.
- 6 Şubat ABD Dışışleri Bakanı Blinken, Türk mevkidaşı Çavuşoğlu ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde yaşanan depremler nedeniyle başsağlığı dileklerini ilettiler.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başkan Biden ile telefonda görüştü. Başkan Biden halkı adına yaralılara acil şifalar diledi ve depremlerde sevdiklerini kaybedenlere taziyelerini sundu.
- 10 Şubat Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ABD'li mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Bakanlar depremler sonrasında müdahale çalışmalarını desteklemek amacıyla ABD'nin sağlayabileceği ek yardımları değerlendirdi.
- 20 Şubat Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ABD'li mevkidaşı Blinken ile Türkiye'de bir araya geldi. Blinken'a ABD'nin deprem sonrası destek ve dayanışması için teşekkür edildi, ikili ve bölgesel konular ele alındı.
- 5 Mart ABD Genelkurmay Başkanı Mark Milley, Suriye'nin kuzeydoğusuna sürpriz ve tartışmalı bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 13 Mart ABD Merkez Komutanlığı Komutanı General Michael Erik Kurilla, Suriye'nin kuzeydoğusunu ziyaret etti. Kurilla'nın hem Amerikan güçleri hem de SDG adını kullanan terör örgütü PKK/YPG lideriyle görüşmeler gerçekleştirdiği bildirildi.
- 30 Mart TBMM, Finlandiya'nın NATO üyeliğini onayladı.
- 2 Nisan ABD'nin New Jersey Eyaleti Milli Muhafızlarının GKRY Savunma Bakanlığı ile anlaşma imzalaması hakkında Türkiye Dışışleri Bakanlığı açıklama yaptı.
- 4 Nisan Türkiye, Finlandiya'nın NATO'ya katılımına ilişkin onay belgesi yayımladı.

- 9 Nisan ABD'nin USS San Juan saldırı denizaltısının bir GKRY limanına demirlemesi ve GKRY'nin silahlanma faaliyetleri hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklama yaptı.
- 17 Mayıs ABD'nin USS Arleigh Burke isimli muhribinin bir GKRY limanına demirlemesi hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklama yaptı.
- 29 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçim zaferinin ardından ABD Başkanı Biden'dan kutlama amaçlı bir tebrik telefonu aldı.
- 8 Haziran Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ABD'li mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Görüşmede Blinken yeni görevine atanmasından dolayı Bakan Fidan'ı kutladı ve bakanlar çeşitli konuları ele aldı.
- 23 Haziran Türkiye-ABD Stratejik Mekanizması Diyalogu'nun beşinci toplantısı gerçekleştirildi. Toplantıda taraflar karşılıklı çıkar alanlarında güçlü iş birliğini daha da derinleştirme taahhütlerini yineledi.
- 25 Haziran Dışişleri Bakanı Fidan, Blinken ile telefonda görüştü ve bu görüşmede Rusya-Ukrayna savaşı değerlendirildi.
- 9 Temmuz Dışişleri Bakanı Fidan, Blinken ile telefonda görüştü. Bakanlar gerçekleştirilecek olan NATO Vilnius zirvesini ve Rusya-Ukrayna savaşının güncel gelişmelerini değerlendirdi.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD Başkanı Biden ile telefonda görüştü. Görüşmede Ukrayna'nın NATO'daki konumu, İsveç'in NATO üyeliği, F-16'ların teslimi ve Türkiye'nin AB tam üyelik süreci değerlendirildi.
- 10 Temmuz NATO Vilnius zirvesi sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a İsveç'in Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine aktif olarak destek vereceği bilgisi iletildi.
- 11 Temmuz NATO Vilnius zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD Başkanı Biden ile bir araya geldi.
- 5 Ağustos Dışişleri Bakanı Fidan, ABD'li mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Blinken Karadeniz Tahıl Girişimi konusundaki liderliği ve İsveç'in NATO'ya katılım protokolünü TBMM'ye sevk etme taahhüdü dolayısıyla Türkiye'ye teşekkürlerini ilettiler.
- 18 Ağustos Amerikan hükümetinden Şekerbank'a deprem bölgesi için 100 milyon dolar kredi sağlandı.
- 19 Ağustos ABD'nin GKRY'ye yönelik silah ambargosunu kaldırma kararının uzatılması hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı açıklama yaptı.

- 5 Ekim ABD F-16'sı Suriye'de Türk İHA'sını vurdu.
Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ABD'li mevkidaşı Lloyd James Austin ile telefonda görüştü. Görüşmede Suriye'deki son gelişmeler ele alındı. İki savunma bakanı bölgedeki faaliyetlerde Türk ve Amerikan unsurlarının yakın koordinasyonunun önemini vurguladı.
- 6 Ekim Dışışleri Bakanı Fidan, mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Taraflar terör tehditlerinin bertaraf edilmesine yönelik ortak hedeflerin koordinasyonunu ele aldı.
- 7 Ekim Hamas İsrail'e karşı Aksa Tufanı Operasyonu başlattı.
Dışışleri Bakanı Fidan mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Taraflar İsrail-Filistin savaşı hakkında değerlendirmelerde bulundu.
- 12 Ekim Blinken İsrail'e tam destek mesajı verdi.
Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç, ABD Tarafından Suriye Bağlamında "Ulusal Acil Durum" başlığıyla yayımlanmakta olan başkanlık kararnamesinin yinelenmesi hakkında açıklama yaptı.
- 16 Ekim Dışışleri Bakanı Fidan, Blinken ile telefonda görüştü. Taraflar bölgede istikrarın sağlanmasına dönük değerlendirmelerde bulundu. Blinken İsrail'e ikinci kez gitti ve destek mesajı verdi.
- 18 Ekim ABD Başkanı Biden İsrail'e gitti ve tam destek mesajı verdi.
- 23 Ekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İsveç'in NATO'ya Katılım Protokolü'nü imzalayarak TBMM'ye gönderdi.
- 29 Ekim Dışışleri Bakanı Fidan, ABD'li mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Blinken Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılını kutladı ve taraflar İsrail-Filistin savaşı dolayısıyla bölgesel istikrar, rehinelere serbest bırakılması ve Filistin'e gereken yardımları değerlendirdi.
- 3 Kasım ABD Dışışleri Bakanı Blinken İsrail'e üçüncü kez gitti ve destek mesajı verdi.
- 6 Kasım Dışışleri Bakanı Fidan Türkiye'de Blinken ile bir araya geldi. Taraflar insani yardımların Gazze'de yaşayan sivillere ulaştırılmasını sağlamanın kritik önem taşıdığı konusunda mutabık kaldı.
- 15 Kasım Azerbaycan'a askeri ambargo uygulanmasını içeren "Armanian Protection Act 2023" ABD Senatosunda onaylandı.

- 28 Kasım Dışişleri Bakanı Fidan ve ABD'li mevkidaşı Blinken NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı öncesinde bir araya geldi. Taraflar Gazze'deki son gelişmeleri ve İsveç'in NATO'ya üyelik sürecini ele aldı.
- 8 Aralık Dışişleri Bakanı Fidan İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Temas Grubu ile Gazze'de insani ateşkesin sağlanması için Washington'a ziyarette bulundu.
- 14 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD Başkanı Biden ile telefonda görüştü. Görüşmede İsveç'in NATO'ya katılımının yanı sıra Gazze'deki son gelişmeler değerlendirildi ve taraflar Temmuz 2024'te Washington'da gerçekleşecek olan NATO zirvesine giden süreçte yakın temas halinde bulunma konusunda mutabık kalındı.
- 17 Aralık Dışişleri Bakanı Fidan, mevkidaşı Blinken ile telefonda görüştü. Görüşmede Gazze'ye iletilmesi gereken insani yardımın hızı ve ölçüsü hakkında değerlendirmelerde bulunuldu ve İsveç'in NATO üyeliği süreci hakkında görüş alışverişi yapıldı.

TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI 2023

MELİH YILDIZ

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

2023 yılı Türkiye-Yunanistan ilişkileri açısından 2022'de yaşanan yoğun kriz döneminin yerini yumuşamaya bıraktığı bir yıl olmuştur. Türkiye'de 6 Şubat'ta meydana gelen depremlerin ardından Yunanistan'ın göstermiş olduğu destekle başlayan bu yumuşama süreci yıl sonuna kadar devam etmiştir. Tarafların bu süreçte gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretler ilişkilerdeki sorunların çözümüne yönelik kararlılıklarını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Aralık'ta gerçekleştirdiği Yunanistan ziyareti iki ülke ilişkilerinin 2023'te gösterdiği ilerlemeyi yansıtan önemli bir gelişme olmuştur. Yumuşama dönemi iki ülke arasındaki iş birliğini geliştirmeye ve sorunların çözümüne yönelik Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi ile güven artırıcı önlemler ve pozitif gündem toplantıları gibi mekanizmaların da aktifleştirilmesini beraberinde getirmiştir.

Ankara-Atina ilişkilerine yıl boyunca büyük oranda yumuşama atmosferi hakim olsa da taraflar arasındaki önemli anlaşmazlık konularından olan mülteciler ve azınlıklar meselelerinde yaşanan gelişmeler de ilişkilerdeki önemini korumuştur. Atina, mülteciler sorununun kaynaklarından birini oluşturan geri itme politikasını 2023'te de devam ettirmiştir. Bununla birlikte iki ülke arasında yaşanan yumuşama ile birlikte yıl içerisinde bu konuya yönelik iş birliği adımlarının atılmasına başlanmıştır. Azınlıklar meselesine yönelik olarak ise Yunanistan Batı Trakya'daki Türk azınlığın haklarına yönelik kısıtlamalarına devam etmiştir. Türkiye ise Türk azınlığa desteğini sürdürmektedir. Türkiye-Yunanistan ekonomik ilişkilerinde ise genel olumlu atmosfere paralel olarak iş birliğini artırmaya yönelik adımlar atılmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 5,8 milyar dolar seviyesinde gerçekteŐmiŐtir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde Nisan 2022'den itibaren yaşanan yoğun kriz dönemi etkisini 2023'ün başında da devam ettirmiştir. Atina'nın Girit Adası'nın kara sularını 6 milden 12 mile çıkaracağı yönündeki iddialar taraflar arasında 2023'teki ilk ciddi tartışmaya yol açmıştır.¹ Her ne kadar bu durum Ankara-Atina ilişkilerinin yıl boyunca gergin geçeceğinin bir sinyali olarak değerlendirilse de sonraki süreçte yaşanan gelişmeler ilişkilerde hızlı bir yumuŐamayı beraberinde getirmiştir. Yunanistan Başbakanı Kıryakos Miçotakis'in 19 Ocak'ta Dünya Ekonomik Forumu için bulunduğu Davos'ta iki ülke arasındaki sorunların diplomatik yollar ile çözülebileceği yönündeki açıklamaları yumuşamanın ilk göstergelerinden olurken bu yöndeki ilk somut adımlar ise Türkiye'de 6 Şubat'ta meydana gelen depremlerin ardından atılmıştır.² Cumhurbaşkanı Katerina Sakellaropoulou ve Başbakan Miçotakis depremlerin hemen ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak geçmiş olsun dileklerini iletirken Dışişleri Bakanı Nikos Dendias ise 12 Şubat'ta Türkiye'ye bir ziyaret gerçekteŐtirmiŐtir.³ Dendias deprem bölgesine yönelik gerçekteŐtirdiĐi ziyarette Türk mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşmüştür.

¹ "Bakan Akar'dan Yunanistan'a: 6 Milden Fazlasını Kabul Etmeyiz", TRT Haber, 9 Ocak 2023.

² Derya Gülnaz Özcan, "Yunanistan Başbakanı Miçotakis'e Göre Türkiye ile Çözüm Olası", Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2023.

³ Ali Kemal Akan, "Yunanistan'dan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a 'Geçmiş Olsun' Telefonu", Anadolu Ajansı, 6 Şubat 2023.

İki bakan açıklamalarında dayanışma vurgusu yaparak iki ülke arasındaki sorunları diyalog ile çözüme kararlılıklarını vurgulamıştır.⁴

6 Şubat depremlerinin ardından Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde yaşanan bu gelişmeler ilerleyen süreçte de devam ederken bu durumun iki ülke arasındaki iş birliğine de olumlu yansımaları görülmeye başlamıştır. İki ülke dışişleri bakanlarının 20 Mart'ta Türkiye ve Suriye depremlerinin ardından düzenlenen Uluslararası Bağışçılar Konferansı'na katılmak amacıyla bulunduğu Brüksel'de gerçekleştirdikleri görüşmede uluslararası platformlarda birbirlerini destekleme kararı almaları bu duruma örnektir. Bu doğrultuda Türkiye'nin 2025-2026 döneminde Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyelik adaylığını ve Yunanistan'ın da Türkiye'nin Uluslararası Denizcilik Örgütü Genel Sekreterliğine adaylığını desteklemeleri noktasında anlaşmaya varılmıştır.⁵

İki ülke arasındaki bu yumuşama dönemi taraflar arasındaki sorunların çözümüne ve iş birliğine yönelik geliştirilen mekanizmaların da aktive edilmesinde etkili olmuştur. 22 Mart'ta Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar ve Yunan mevkidaşı Konstantinos Fragkogiannis tarafından Ankara'da gerçekleştirilen 4. Pozitif Gündem Toplantısı bu doğrultuda atılmış önemli bir adımdır. Toplantıda pozitif gündem listesinde yer alan 25 başlıkta kaydedilen ilerleme hakkında değerlendirme yapılırken birçok maddenin başarıyla sonuçlandırıldığı açıklanmıştır.⁶

Taraflar arasındaki üst düzey ziyaretler Yunanistan Savunma Bakanı Nikos Panagiotopoulos'un 4 Nisan'da Türkiye ziyaretiyle devam etmiştir. Panagiotopoulos'un ziyareti 2002'den beri Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk Yunanistan savunma bakanı ziyareti olması sebebiyle de önemlidir. Deprem bölgesini ziyaret eden Panagiotopoulos'a Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar eşlik ederken taraflar ilişkilerdeki mevcut atmosferin yansımaları olarak yapıcı açıklamalarda bulunmuştur. Bu doğrultuda Bakan Akar Türkiye ve Yunanistan'ın sorunları gibi dostluğunun da çok boyutlu iki komşu ülke olduğunu belirtirken Bakan

⁴ "Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias Deprem Bölgesinde: İlişkilerimizin Yumuşaması İçin Bir Depreme Daha İhtiyaç Yok", NTV, 12 Şubat 2023.

⁵ Tuğba Altun, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Brüksel'de Yunan Mevkidaşı Dendias ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 20 Mart 2023.

⁶ "Türkiye-Yunanistan IV. Pozitif Gündem Toplantısı Ortak Toplantısı, 22 Mart 2023, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Mart 2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-yunanistan-iv-pozitif-gundem-toplantisi-ortak-aciklamasi--22-mart-2023--ankara.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2023).

Panagiotopoulos ise bölgesel ve küresel ölçeklerde yaşanan istikrarsızlık ortamına dikkat çekerek iki ülkenin bu ortamda gerçekleştireceği iş birliğinin önemine vurgu yapmıştır.⁷

Her iki ülkede Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleşen seçimlerde mevcut yönetimlerin iktidarlarını devam ettirmeleri Ankara ve Atina arasında Şubat'tan itibaren yaşanmaya başlanan bu yumuşama döneminin sürdürülmesinde etkili olmuştur. Yunanistan'da yeni hükümet programının ele alındığı Meclis görüşmeleri sırasında yeni Dışişleri Bakanı Yorgos Yerapetritis Ankara ile ilişkilere yönelik olarak "Uluslararası hukuka saygı ile iş birliği ve diyalog için samimi niyet, Türkiye ile ilişkilerimizde pusulamız olmaya devam ediyor" ifadelerini kullanırken yeni Savunma Bakanı Nikos Dendias da "Komşu Türkiye'ye ilişkin şunu söyleyeyim ki halklarımızın barış içinde birlikte varoluşu için zeytin dalı uzatmaya devam ediyoruz" açıklamasını yapmıştır.⁸ Bu açıklamalar Atina yönetiminin Ankara ile ilişkilerdeki mevcut olumlu atmosferi seçimin ardından da sürdürme kararlılığını gösterirken ilerleyen dönemde atılan adımlar da bu durumun somut örnekleri olmuştur.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Yunanistan Başbakanı Miçotakis'in 12 Temmuz'da NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için buldukları Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta bir görüşme gerçekleştirmeleri normalleşme yolundaki ilişkiler açısından atılmış ciddi bir adım olmuştur. Görüşmede iki ülke arasında çoklu iletişim kanallarının harekete geçirilmesi ve ilişkilerin iyileşmesini sağlayacak güven ortamının oluşturulması amacıyla temasları sıklaştırma konusunda mutabakata varılırken iki ülke arasındaki Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi'nin bir sonraki toplantısının Yunanistan'da düzenlenmesine karar verilmiştir.⁹ Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ile Yunan mevkidaşı Dendias'ın aynı gün Vilnius'ta gerçekleştirdikleri görüşmede de diyalog kanallarının açık tutulmasına ve güven artırıcı önlemler toplantılarının yeniden başlatılmasına vurgu yapılmıştır.¹⁰

⁷ Tasos Kokkinidis, "Greek Defense Minister in First Visit to Turkey since 2002", Greek Reporter, 5 Nisan 2023.

⁸ Derya Gülnaz Özcan, "Yunanistan'da Yeni Hükümetten Türkiye ile Diyalog ve İşbirliği Mesajı", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2023; Mahmut Ekinci, "Yunanistan Savunma Bakanı Dendias'tan Türkiye'ye 'Zeytin Dalı'", NTV, 8 Temmuz 2023.

⁹ "Leaders of Turkey and Greece Vow to Repair Ties after Year of Tension", Reuters, 12 Temmuz 2023.

¹⁰ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Güler, Yunan Mevkidaşı ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 2023.

Bu dönemde gerçekleştirilen yoğun diplomatik temaslara tarafların gerilimleri önlemeye yönelik adımları eşlik etmiştir. Askeri gerilimi önlemek amacıyla planlı tatbikatların karşılıklı olarak iptal edilmesi bu doğrultuda atılan adımlar arasındadır. Bu doğrultuda Atina her yıl Ege Denizi'nde gerçekleştirdiği Kataigis Tatbikatı'nı iptal ederek küçük çaplı bir eğitim faaliyeti gerçekleştirirken Ankara da Denizkurdu Tatbikatı'nı iptal ederek taktik eğitimler gerçekleştirme kararı almıştır.¹¹ Taraflar arasındaki askeri gerilimi azaltmaya yönelik bu girişimler iş birliğini artırmaya yönelik adımlarla desteklenmiştir. İki ülke silahlı kuvvetlerinin Temmuz'da Akdeniz'de gerçekleştirilen Neptune Strike 2023-2 NATO Tatbikatı'na katılımı bu doğrultudaki önemli bir gelişme olmuştur. Tatbikatın senaryosunun Türk ve Yunan orduları arasındaki koordinasyon ve diyalogun artırılması amacıyla bilinçli olarak şekillendirildiği iddia edilmektedir.¹²

Yunanistan'da yaz aylarında meydana gelen yangınlar ve Ankara'nın Atina'ya bu konudaki yardımları da ilişkilere olumlu yönde etki etmiştir. Türkiye Temmuz'da meydana gelen orman yangınlarında Yunanistan'a iki itfaiye uçağı ve bir helikopter göndererek yardım ederken Ağustos'ta meydana gelen yangınlara yönelik ise iki uçak, iki helikopter ve 60 kişilik kara yardım ekibi gönderme teklifinde bulunmuştur.¹³

İki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler Yunanistan Dışişleri Bakanı Yerapetritis'in 5 Eylül'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretiyle devam etmiştir. İki ülke dışişleri bakanlarının gerçekleştirdiği görüşmenin ardından Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın "Yunanistan ile ilişkilerimizde yeni ve olumlu bir döneme girmiş bulunuyoruz" açıklaması tarafların ilişkilerin seyrinden duydukları memnuniyeti yansıtmaktadır. Bununla birlikte özellikle Ege ve Doğu Akdeniz bağlamındaki sorunlar görüşmenin ana gündem maddelerinden birini oluştururken bu sorunların çözümüne yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmesi noktasında mutabık kalınmıştır.¹⁴ İki bakan bu görüşmeden iki hafta sonra

¹¹ "Türkiye Denizkurdu'nu, Yunanistan Kataigis'i İptal Etti", SavunmaSanayiST, 29 Mayıs 2023.

¹² "Greek, Turkish Navy Join NATO Drill in East Mediterranean", *Greek City Times*, 19 Temmuz 2023.

¹³ Ayhan Mehmet, "Yunanistan'dan Türkiye'ye Yangın Söndürme Desteği için Teşekkür", Anadolu Ajansı, 22 Temmuz 2023; Gökhan Çeliker, "Türkiye, Yunanistan'a Yangınlara Mücadele için Yardım Teklifinde Bulundu", Anadolu Ajansı, 22 Ağustos 2023.

¹⁴ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Yunanistan Dışişleri Bakanı Giorgos Gerapetritis ile Ortak Basın Toplantısı, 5 Eylül 2023", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5 Eylül 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-yunanistan-disisleri-bakani-giorgos-gerapetritis-ile-ortak-basin-toplantisi-5-9-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2023).

19 Eylül'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu için buldukları New York'ta tekrar bir araya gelmiştir. Bu görüşmenin temel amacı ise bir gün sonra gerçekleşecek olan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Miçotakis görüşmesinin hazırlıklarının değerlendirilmesi olmuştur.¹⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Miçotakis arasında 20 Eylül'de New York'taki Türkevî'nde gerçekleşen görüşmede ise Başbakan Miçotakis'in "Türk-Yunan ilişkilerinde son aylarda yeşeren olumlu iklimi derinleştirmek üzere çalışmaya devam etmeye karar verdik. Siyasi diyalog, güven artırıcı önlemler ve pozitif gündeme dair gelecekteki görüşme ve temasların düzeyini net bir şekilde belirledik" ifadeleriyle belirttiği üzere ilişkilerde son dönemde yaşanan olumlu gelişmelerin devam ettirilmesine yönelik çalışmaların yoğunlaştırılması vurgusu yapılmıştır. İklim krizi ve düzensiz göç ile mücadele konusundaki iş birliğinin geliştirilmesi de görüşmenin önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır.¹⁶

Ankara ile Atina arasındaki diyalog kanallarını açık tutma girişimleri sonraki süreçte de devam etmiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar'ın Ekim'deki Yunanistan ziyareti sırasında gerçekleştirdiği toplantılar bu doğrultuda atılmış adımlardır. Dışişleri Bakan Yardımcısı Akçapar 16 Ekim'de Atina'da iki ülke arasında pozitif gündem diyalogu kapsamında Yunan mevkidaşı Fragkogiannis ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Pozitif gündem toplantılarının beşincisini oluşturan bu toplantıda taraflar girişimcilik, turizm, enerji ve bilim alanlarında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik ortak hedeflerini beyan etmiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Akçapar'ın 17 Ekim'de Yunan mevkidaşı Aleksandra Papadopoulou ile siyasi istişareler çerçevesinde gerçekleştirdiği görüşmede ise mevcut iletişim kanalları gözden geçirilmiş ve ortak bir anlayışa varmak amacıyla diyalogu sürdürme kararlılığı vurgulanmıştır.¹⁷

İki ülke arasında 2023'te yaşanan yumuşama sürecinde tekrar faaliyete geçirilen bir diğer mekanizma ise güven arttırıcı önlemler toplantıları olmuştur. İlki 2010'da Yunanistan'da gerçekleştirilen toplantıların dördüncüsü 13 Kasım'da Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Olumlu bir atmosferde gerçekleştiril-

¹⁵ "Dışişleri Bakanı Fidan, New York'ta Yunan Mevkidaşı Yerapetritis ile Görüştü", TRT Haber, 19 Eylül 2023.

¹⁶ Servet Günerigök, "Turkish President, Greek Premier Affirm 'Positive Climate' in Relations in New York Meeting", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2023.

¹⁷ Ahmet Gencturk, "Türkiye, Greece Agree to Build on Positive Atmosphere", Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2023.

diği belirtilen toplantıda, üzerinde mutabık kalınan güven artırıcı önlemlerin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla İletişim Noktası (Point of Contact) mekanizmasının kurulması kararı alınmıştır.¹⁸

Şubat'tan itibaren gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler ve görüşmeler kriz içerisindeki Ankara-Atina ilişkilerinde bir yumuşama sağlarken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Aralık ayı başında Yunanistan'a gerçekleştirdiği ziyaret iki ülkenin bu doğrultuda katettiği mesafenin önemli bir göstergesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi'nin beşinci toplantısının gerçekleştirilmesi amacıyla dışişleri, hazine ve maliye, içişleri, kültür ve turizm, milli eğitim, milli savunma, ticaret, ulaştırma ve altyapı bakanlarının da dahil olduğu geniş bir heyetle Atina'ya 7 Aralık'ta bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁹ İki ülke arasında 2010'da Yunanistan'da gerçekleştirilen toplantı ile başlayan Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantıları 2016'da İzmir'de gerçekleştirilen dördüncü toplantının ardından kesintiye uğramıştır. İki ülke ilişkilerindeki bu önemli mekanizmanın tekrar harekete geçirilmesi mevcut yumuşamanın önemli kazanımlarından biri olmuştur. Toplantı sonrasında açıklanan “Dostane İlişkiler ve İyi Komşuluk Hakkında Atina Bildirgesi”nde iki ülke arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve mevcut kurumsal mekanizmalar aracılığıyla ilişkilerin yoğunlaştırılmasına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda önemli bir rol oynayan pozitif gündem ve güven artırıcı önlemler toplantıların da bildiride altı çizilmiştir.²⁰

MÜLTECİLER MESELESİ

Son dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir gündem maddesi olan mülteciler meselesi 2023'te de etkisini sürdürmüştür. Atina yönetimi mültecilerin Yunanistan'a girişini önlemeye yönelik çabalarına devam etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye sınırına 140 kilometre uzunluğunda duvar inşa edilmesi

¹⁸ “Yunanistan ile Güven Artıcı Önlemler Toplantısı'na İlişkin Açıklama”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 13 Kasım 2023, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/66fdb023399d4492bcd42de3e7ad042b>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2023).

¹⁹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Yunanistan'da”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 7 Aralık 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/150457/cumhurbaskani-erdogan-yunanistan-da>, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2023).

²⁰ “Türkiye ve Yunanistan'ın Taraf Olduğu Dostane İlişkiler ve İyi Komşuluk Hakkında Atina Bildirgesi”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 7 Aralık 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiye-ve-yunanistanin-taraf-oldugu-dostane-iliskiler-ve-iyi-komsuluk-hakkinda-atina-bildirgesi-aciklandi>, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2023).

planlanırken bu planın ilk aşaması kapsamında 109 milyon dolara mal olacak 35 kilometre uzunluğundaki çelik çitin inşasına Temmuz’da başlanmıştır.²¹ Yunanistan, sorunun temel kaynağı konumundaki mültecileri geri itme politikasını 2023’te de devam ettirmiştir. Başbakan Miçotakis her ne kadar Mayıs’ta basına yansıyan geri itme görüntülerinin ardından –AB’den gelen uyarıların da etkisiyle– Ege Denizi’ndeki geri itme uygulamalarıyla ilgili olarak “Kesinlikle kabul edilemez” ifadelerini kullanarak konuyla ilgili soruşturma başlatıldığını belirtse de bu uygulama 2023 boyunca sürdürülmüştür.²²

Atina’nın önlem ve çabalarına rağmen Yunanistan’a yönelik mülteci akını 2023’te artarak devam etmiştir.²³ Bu durum Atina’nın Ankara ile ilişkilerdeki olumlu atmosferin de etkisiyle mülteciler meselesinde Türkiye ile iş birliğini geliştirmeye yönelik adımlar atmasını beraberinde getirmiştir. Yunanistan Göç ve İltica Bakanı Dimitris Kairidis’in Eylül’de yaptığı “Türkiye ile özellikle göç konusunda daha iyi iş birliği geliştirmek istiyoruz. Düzensiz göçle birlikte daha iyi mücadele edebileceğimize inanıyorum” açıklaması Atina’nın bu doğrultudaki niyetini yansıtırken Kairidis’in 23 Ekim’de Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaret ise somut adım olmuştur.²⁴ Kairidis, ziyareti sırasında İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya ile bir görüşme gerçekleştirmiş, taraflar göçmen kaçakçılığı ve düzensiz göç ile mücadelede iş birliğini artırma konusunda mutabık kalmıştır.²⁵

AZINLIKLAR MESELESİ

Türkiye ile Yunanistan arasındaki azınlıklar meselesi önceki yıllarda olduğu gibi 2023’te de iki ülke ilişkilerindeki önemli gündem maddelerinden biri olmayı sürdürmüştür. Atina yönetimi 9 azınlık okulunu kapatma kararı alarak Türk azınlığın eğitim hakkına yönelik kısıtlamalarına 2023’te de devam etmiştir. Yunanistan 2011’den itibaren öğrenci yetersizliğini gerekçe göstere-

²¹ Yorgo Kırbağı, “Greece Starts Construction of 35-km Fence on Turkish Border”, *Hurriyet Daily News*, 31 Temmuz 2023.

²² “Yunanistan Başbakanı Miçotakis: Midilli’de Geri İtme Görüntüleriyle İlgili Soruşturma Başlatıldı”, *Euronews Türkçe*, 24 Mayıs 2023.

²³ Anthee Carassava, “Illegal Migration to Greece Surges, Sparking Measures to Shield Borders”, *Voice of America*, 23 Eylül 2023.

²⁴ “Türkiye, EU should Reach New Migration Deal: Greek Minister”, *Hurriyet Daily News*, 11 Eylül 2023.

²⁵ Ahmet Sertan Usul, “İçişleri Bakanı Yerlikaya, Yunanistan Göç ve İltica Bakanı Kairidis ile Görüştü”, *Anadolu Ajansı*, 23 Ekim 2023.

rek sistematik bir şekilde Türk azınlık okullarını kapatmayı sürdürmektedir. 1995'te 231 olan Batı Trakya genelindeki azınlık okulu sayısı 2010'ların başında 194'e ve 2023'e gelindiğinde ise 90'a gerilemiştir.²⁶

Türkiye Batı Trakya'daki Türk azınlığın haklarını korumaya yönelik çabalarını 2023'te de sürdürmüştür. Azınlık meselesi Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Miçotakis'in Temmuz'da Litvanya'da gerçekleştirdikleri görüşmede de olduğu gibi artan ikili görüşmelerdeki ana gündem maddelerinden biridir.²⁷ Dışişleri Bakanı Hakan Fidan da Kasım'da TBMM'de gerçekleştirdiği bir konuşmasında Türkiye'nin Batı Trakya'daki Türk azınlığın Lozan Antlaşması ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan eğitim, dini özgürlük ve vakıfların yönetimi gibi alanlardaki haklarının korunmasını yakından takip ettiğini belirtmiştir.²⁸ Türkiye Batı Trakya'daki Türk azınlığa yönelik desteğini Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Aralık'taki Yunanistan ziyaretinde de göstermiştir. Ziyaret sırasında Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu üyeleri ile bir görüşme gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin Batı Trakya'daki Türk azınlığın uluslararası anlaşmalardan kaynaklı haklarından yararlanabilmelerine yönelik desteğini ifade etmiştir.²⁹

EKONOMİK İLİŞKİLER

2023'te ilişkilerde yaşanan yumuşama tarafların ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmasına da olanak sağlamıştır. 23-24 Kasım arasında İzmir'de gerçekleştirilen Türkiye-Yunanistan Kara Ulaştırması Karma Komisyon Toplantısı bu adımlardan biri olmuştur. İki ülke arasındaki yolcu ve yük taşımacılığının ele alındığı toplantıda Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticaretin geliştirilmesine yönelik protokol imzalanmıştır.³⁰ 2023'te iki ülke arasın-

²⁶ Gülden Banca, "Eğitim Batı Trakya'da Hak Değil, Haksızlığın Adı", TRT Haber, 1 Kasım 2023; Ayhan Mehmet, "Batı Trakyalı Türklerden 9 Azınlık Okulunun Kapatılmasına Tepki", Anadolu Ajansı, 20 Temmuz 2023.

²⁷ Manolis Kostidis, "Erdogan Claims 'Western Thrace' was 'Main Issue' He Raised with Mitsotakis", *Ekathimerini*, 14 Temmuz 2023.

²⁸ "Dışişleri Bakanımız Sayın Hakan Fidan'ın TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'ndaki Hitapları, 20 Kasım 2023, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.disisleri.gov.tr/disisleri-bakanimiz-sayin-hakan-fidan-in-tbmm-plan-ve-butce-komisyonu-ndaki-hitapları-20-11-2023-ankara.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2024).

²⁹ Ferdi Türkten ve Ahmet Sertan Usul, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ziyaretimin Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Yeni Bir Sayfa Açacağına İnanıyorum", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2023.

³⁰ Ayşe Böcüoğlu Bodur, "Türkiye-Yunanistan Kara Ulaştırması Karma Komisyon Toplantısı İzmir'de Yapıldı", Anadolu Ajansı, 28 Kasım 2023.

daki ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik atılan bir diğer önemli adım ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Aralık'taki Yunanistan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi ile Enterprise Greece arasında bir mutabakat zaptının imzalanması olmuştur. İki ülkenin yatırım ofislerinin imzaladığı bu mutabakat zaptı ile karşılıklı yatırımların artırılması ve iki ülke şirketlerinin üçüncü ülkelerde iş birliği yapmasına yönelik zeminin oluşturulması hedeflenmektedir.³¹

TABLO 1. TÜRKİYE-YUNANİSTAN TİCARETİ (2019-2023, MİLYON DOLAR)			
	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM
2019	2.245	1.475	3.720
2020	1.800	1.321	3.121
2021	3.119	2.162	5.281
2022	3.303	2.186	5.489
2023	4.172	1.628	5.800

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir. Bkz. "Ülkelere Göre Dış Ticaret", TÜİK, 29 Aralık 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2024).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Yunanistan ziyareti sırasında ifade ettiği gibi taraflar ticaret hacmini 10 milyar dolar seviyesine çıkarma kararlılıklarını 2023'te de sürdürmüştür.³² Bununla birlikte 2023'te iki ülke arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında yaklaşık yüzde 6 büyüyerek 5,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasında 2023'te gerçekleşen ticaretin bir önceki yıl ile arasındaki dikkat çeken farklılık ise ticaretin Türkiye lehine gelişim göstermesi olmuştur. 2023'te Türkiye'nin Yunanistan'a ihracatında yaklaşık yüzde 26 artış yaşanırken Yunanistan'dan ithalatında ise yaklaşık yüzde 26 azalma olmuştur.

SONUÇ

Şubat 2023'ten itibaren karşılıklı olarak atılan adımlar Türkiye-Yunanistan ilişkilerini içinde bulunduğu kriz döneminden çıkarmıştır. Taraflar yıl

³¹ "Türkiye ve Yunanistan Arasındaki Yatırımlarda Yeni Dönem", TRT Haber, 10 Aralık 2023.

³² "We want to Turn Aegean into a Sea of Peace and Cooperation", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 7 Aralık 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/we-want-to-turn-the-aegean-into-a-sea-of-peace-and-cooperation>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2024).

boyunca sorunların çözümü ve iş birliğinin geliştirilmesine yönelik olarak iletişim kanallarının açık tutulmasına özen göstermiştir. Bu çabalar sonucunda ilişkilerde görece kısa süre içerisinde yaşanan hızlı ilerleme iki ülke arasındaki kronikleşen sorunların çözülebileceğine yönelik beklentileri güçlendirmiştir. Bununla birlikte sorunların çözümüne yönelik güçlü engeller 2023'te de varlığını sürdürmektedir. Bunlardan biri yaşanan yumuşamaya rağmen taraflar arasındaki sorunların merkezi konumunda olan Ege Denizi'ndeki anlaşmazlıkların güçlü bir şekilde varlığını korumasıdır. Yunanistan Savunma Bakanı Dendias'ın yumuşamaya yönelik atılan birçok adıma rağmen 11 Kasım'da Sakız Adası'na gerçekleştirdiği ziyaret sırasında yaptığı "Tüm adalarımız gibi Sakız Adası da uluslararası hukuk ve uluslararası deniz hukukunun kendilerine verdiği kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge ve 12 mile kadar kara suları gibi haklara sahiptir" açıklaması buna bir örnektir.³³ Her ne kadar bu tür örnekler iki ülke arasındaki sorunların çözümünün kolay olmadığını gösterse de 2023 genel itibarıyla tarafların iyi komşuluk ilişkileri kurmak amacıyla önemli adımlar attığı bir yıl olmuştur.

KRONOLOJİ

12 Şubat	Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
20 Mart	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Yunan mevkidaşı Dendias Uluslararası Bağışçılar Konferansı'na katılmak için buldukları Brüksel'de bir görüşme gerçekleştirdi.
22 Mart	Türkiye ile Yunanistan arasındaki 4. Pozitif Gündem Toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi.
4 Nisan	Yunanistan Savunma Bakanı Nikos Panagiotopoulos Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
12 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Miçotakis NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için buldukları Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta bir görüşme gerçekleştirdi.
5 Eylül	Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgos Yerapetritis Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.

³³ "Ο Νίκος Δένδιας στις επετειακές εκδηλώσεις για την Απελευθέρωση της Χίου" (Nikos Dendias Sakız Adası'nın Kurtuluşunun Yıl Dönümü Etkinliklerinde), Orthodoxy News Agency, 11 Kasım 2023.

- 19 Eylül Dışışleri Bakanı Fidan ve Yunan mevkidaşı Yerapetritis Birleşmiş Milletler Genel Kurulu için buldukları New York'ta bir görüşme gerçekleştirdi.
- 20 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Miçotakis New York'taki Trkevi'nde bir görüşme gerçekleştirdi.
- 16 Ekim Dışışleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar Atina'da Türkiye ile Yunanistan arasında Pozitif Gündem Diyalogu kapsamında Yunanistan Dışışleri Bakan Yardımcısı Konstantinos Fragkogiannis ile bir toplantı gerçekleştirdi.
- 17 Ekim Dışışleri Bakan Yardımcısı Akçapar Yunan mevkidaşı Papadopoulou ile siyasi istıŐareler çerçevesinde bir görüşme gerçekleştirdi.
- 23 Ekim Yunanistan G ve İltica Bakanı Dimitris Kairidis Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
- 13 Kasım Türkiye ve Yunanistan arasındaki güven artırıcı önlemler toplantılarının dördüncüsü Türkiye'de gerçekleştirildi.
- 23-24 Kasım Türkiye-Yunanistan Kara Ulaştırması Karma Komisyon Toplantısı İzmir'de gerçekleştirildi.
- 7 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İŞ Birliği Konseyi'nin beşinci toplantısına katılmak amacıyla Atina'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.

TÜRKİYE’NİN RUSYA VE GÜNEY KAFKASYA POLİTİKALARI 2023

ÜNAL TÜYSÜZ

Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Bu çalışma 2023’te Türkiye’nin Rusya ve Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerinde öne çıkan gelişmeleri aktarmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Rusya ile ilişkiler ele alınmış, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra Rusya-Ukrayna savaşı bağlamında yaşanan gelişmelerde Türkiye’nin rolü ve Ankara-Şam ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde de Rusya’nın rolü aktarılmıştır. Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler ve iş birliği iki ülkenin farklı coğrafyalardaki gelişmelere bağlı olarak yaşadığı jeopolitik ayrışmalara rağmen yüksek seviyede devam etmektedir. Bu çerçevede ikili ilişkiler “karşılıklı saygı ve ortak yarar çerçevesi”nde sürdürülmektedir. İki ülkenin bölgesel ve küresel gelişmelere yönelik farklı yaklaşımları olmasına rağmen taraflar arasında açık ve düzenli bir şekilde diyalog yürütülmektedir. Bu kapsamda taraflar arasında gerek lider gerekse bakanlar düzeyinde sık ve düzenli temaslar gerçekleşmektedir. Yaşanan gelişmeler

göz önünde bulundurulduğunda 2023'te taraflar arasında yoğun bir temas trafiği göze çarpmaktadır.¹

Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmeler bu bölgenin Türk dış politikasındaki önemini korumasına sebep olmuştur. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni durum bağlamında Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış görüşmeleri yapılmış ve bu iki ülke arasında yaşanan süreç Ankara-Erivan ilişkilerini de etkilemiştir. Dolayısıyla bölge ülkeleri ile ilişkilere bakıldığında merkezde Azerbaycan'ın olduğu bir süreç göze çarpmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan ile her alandaki ilişkileri ve iş birliği en üst seviyede sürmektedir. Bakü-Erivan ilişkilerine bağlı olarak Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerinde normalleşme süreci başlatmıştır. Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarını kurtarmasının sonrasında bölgede kalıcı barış ve istikrarın sağlanması Türkiye için bölgesel öncelik haline gelmiştir. Gürcistan ise Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapısı olarak görülmekte ve ikili ilişkiler istikrarlı bir şekilde devam etmektedir.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Önemli bir NATO üyesi olan Türkiye, Rusya ile yakın ilişkiler geliştirebilmiştir. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında Batı'nın Moskova yönetimine uyguladığı yaptırımlara katılmaması Ankara'nın Batı'dan bağımsız dış politika izleme kapasitesini göstermekle birlikte Türkiye-Rusya ilişkileri yıllar geçtikçe derinleşerek gelişmektedir. İki ülke liderlerinin Soçi'de gerçekleştirdikleri görüşmeye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın birçok bakanıyla birlikte katılımı Ankara-Moskova ilişkilerinin kapsamındaki çeşitliliği göstermesi açısından önemlidir.² Bu başlıkta iki ülke ilişkilerindeki bazı gelişmeler aktarıldıktan sonra özellikle Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında gerçekleşen tahıl girişimi konusunda yaşanan gelişmeler aktarılmaktadır. Sonrasında ise Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan normalleşme sürecinde Rusya'nın rolüne bağlı olarak 2023 gelişmeleri ortaya koyulmaktadır.

Avrupa'da konvansiyonel silahları azaltmayı hedefleyen anlaşma 1990'da imzalanmış, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1992'de imzalanan

¹ "Türkiye Yüzyılında Türk Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/turkiye-yuzyili-nda-turk-dis-politikasi-2024-kitapcik.pdf, (Erişim tarihi: 1 Ocak 2024).

² Burhanettin Duran, "What Happened at Erdogan-Putin Summit in Sochi?", *Daily Sabah*, 5 Eylül 2023.

Taşkent Antlaşması ile Rusya, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'na (AKKA) taraf olmuştur. Bununla birlikte Rusya dönem dönem bölgesel olarak limitlerin yükseltilmesini veya kaldırılmasını talep etmektedir.³ Tüm bunlara rağmen antlaşmaya taraf olmaya devam eden Moskova yönetimi, Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak Vladimir Putin'in imzaladığı kararname ile antlaşmadan çekilme sürecini başlatmıştır. Rusya'nın antlaşmadan çekilme kararının yürürlüğe girmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada “antlaşmanın diğer taraf devletlerce uygulanmasının imkansız hale geldiği” belirtilerek Rusya'nın “çekilme kararının üzüntüyle karşılandığı” belirtilmiştir. Türkiye, etrafında sürekli çatışmaların olduğu bir ülke olarak ve kuzeyinde Rusya'nın dahil olduğu savaşın devam ettiği bir dönemde silahların kontrolü, silahsızlanma ve yayılmanın önlenmesine yönelik düzenlemeleri önemsemiş ve uluslararası güvenlik açısından değerli görmüştür. Bu yüzden Rusya'nın AKKA'dan çekilmesi endişe ve üzüntü ile karşılanmıştır.⁴

Rusya, mevcut savaş sebebiyle gündemi fazlasıyla meşgul ederken bu ülkeden gelen bir haber tüm dünyanın dikkatini Ukrayna'dan Rusya'ya çevirmiştir. Rus paralı asker grubu Wagner'in lideri Yevgeni Prigojin, Rusya Savunma Bakanlığı ve Rus ordusuna yönelik şikayetlerinden sonra silahlı bir kalkışma başlatmıştır.⁵ Prigojin ile Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu arasındaki gerilim, Wagner şefinin ülkenin askeri yönetiminin istifasını talep etmesi ve birliklerine Moskova'ya “adalet yürüyüşü” düzenlemeleri emrini vermesiyle doruğa ulaşmıştır. Wagner güçlerinin Moskova'nın yaklaşık 200 kilometre yakınlıklarına kadar geldiği süreç, Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko'nun arabuluculuğu sonrasında yatışmıştır.⁶ Bu süreçte Türk ve Rus liderlerin telefon görüşmesi gerçekleşmiş ve Putin silahlı isyan girişimiyle ilgili olarak ülkedeki durum hakkında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bilgi vermiştir. Görüşme sonrasında Kremlin tarafından “Türkiye cumhurbaşkanının Rus

³ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 13, (2010), s. 34.

⁴ “Rusya'nın AKKA'dan Çekilme Kararının 7 Kasım 2023 Tarihinde Yürürlüğe Girmesi Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Kasım 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-289_-rusya-nin-akka-dan-cekilme-kararinin-7-kasim-2023-tarihinde-yururluge-girmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2024).

⁵ “Rusya'yı Sarsan 36 Saat: Wagner İsyanı Nasıl Bastırıldı?”, *Independent Türkçe*, 25 Haziran 2023.

⁶ “Wagner İsyanı Putin Rusya'sı İçin Ne Anlama Geliyor?”, *BBC News Türkçe*, 26 Haziran 2023.

liderliğinin adımlarına tam desteğini ifade ettiği” açıklanmıştır.⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmede aklıselim ile hareket edilmesinin gerektiğini vurgulamış, Rusya’da yaşananlardan kimsenin vazife çıkarmaması gerektiğini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan “Yaşananların en kısa sürede uhuletle ve suhuletle özölmesi için Türkiye olarak üzerimize düşeni yapmaya hazırız” ifadelerini kullanmıştır.⁸ Bu erevede Türkiye, Rusya’daki olaylara karşı Putin yönetiminin yanında olduğunu ve ilgili sorunun bu ülkenin iç iÇi olarak görüldüğünü belirten açıklamalar yapmıştır.

6 Şubat’ta yaşanan “asrın felaketi” sonrasında Rusya, Türkiye’ye insani yardım ve arama kurtarma ekipleri göndermiştir. Rusya Devlet Başkanı Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı arayarak geçmiş olsun dileklerini iletmif ve ülkesinin Türkiye’ye arama kurtarma ve afetle mücadele alanında destek vereceğini aktarmıştır.⁹ Rusya ayrıca Kahramanmaraş ve Hatay’da sahra hastaneleri kurarak yaralı depremzedelere sağlık hizmeti sağlanmasına katkıda bulunmuştur.¹⁰

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI VE TAHİL KORİDORU ANLAŞMASI

Türkiye, Kırım’ın ilhakından itibaren Ukrayna’ya yönelik politikasında istikrarlı bir tutum sergilemiştir. Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesini tanımayan Türkiye 2014’ten itibaren ve mevcut savaş süresince devletlerin toprak bütünlüğünü savunan bir yaklaşım göstermiştir. Karadeniz bölgesinde barış ve istikrarı savunan Türkiye, savaşın başlangıcından itibaren iki tarafın da diyalog kurabildiği ender ülkelerden biri olmasının avantajıyla taraflar arasında arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur.¹¹ Türkiye’nin bu tavrı ve çabası üçüncü ülkeler ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi örgütler

⁷ “Putin ve Erdoğan Telefonda Görüştü: ‘Türkiye, Rus Liderliğinin Adımlarına Tam Destek Veriyor’”, Sputnik Türkiye, 24 Haziran 2023.

⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 25 Haziran 2023.

⁹ “Rusya Devlet Başkanı Putin’den, Cumhurbaşkanı Erdoğan’a ‘Geçmiş Olsun’ Telefonu”, *Yeni Şafak*, 6 Şubat 2023.

¹⁰ “Rusya, KahramanmaraŐta Depremzedeler için Sahra Hastanesi Kurdu”, Anadolu Ajansı, 11 Şubat 2023; “Rusya Sağlık Bakanlığı Türkiye’ye Sahra Hastanesi Gönderdi”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletifim Başkanlığı, 19 Mart 2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/rusya-saglik-bakanligi-turkiyeye-sahra-hastanesi-gonderdi, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2024).

¹¹ Gürkan Demir, “Ukrayna-Rusya Savaşı’nın Birinci Yılında Türkiye’nin Arabulucu Rolü”, Anadolu Ajansı, 24 Şubat 2023.

tarafından destek ve takdir görmüştür. 2023'ün başından itibaren Türkiye, Cumhurbaşkanı Erdoğan özelinde savaşa yönelik barış ve müzakere çağrılarını yinelemiştir.¹² Savaşın birinci yılı hakkında Dışişleri Bakanlığının açıklamasında “Savaşın, müzakereler yoluyla adil ve kalıcı şekilde bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini her platformda vurguluyoruz. İstanbul Tahıl Anlaşması dahil benzer girişimlerle çözüme yönelik çabalara destek oluyoruz” ifadeleriyle Türkiye'nin savaş karşısındaki tutumu açıkça ortaya koyulmuştur.¹³ Bunun yanı sıra dünya gıda güvenliğine yönelik önemli bir katkı ile Karadeniz Tahıl Girişimi Anlaşması'nın imzalanması ve uygulanmasında önemli rol oynayan Türkiye 2023 boyunca anlaşmanın uzatılması için aktif çaba göstermiştir.

22 Temmuz'da Türkiye'nin yoğun mekik diplomasisi sonrasında Rusya ve Ukrayna birbirlerinden ayrı şekilde Türkiye ve BM ile tahıl sevkiyatına ilişkin İstanbul Mutabakatı'nı imzalamıştır. Türkiye'nin öncülüğü ve diplomatik çabası sonucu imzalanan Tahıl Koridoru Anlaşması yine Ankara'nın çabalarıyla farklı zamanlarda uzatılmıştır.¹⁴ 2023'e bakıldığında öncelikle Mart'ta süresi bitecek olan anlaşmanın Türkiye'nin girişimleri ve “her iki tarafla yaptığı görüşmeler” sonucunda uzatıldığı bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklanmıştır. Türkiye'nin gösterdiği çaba BM tarafından memnuniyetle karşılanırken BM Sözcüsü Stephane Dujarric “Karadeniz Tahıl Girişimi'ne diplomatik ve operasyonel destek sağladığı için Türkiye hükümetine teşekkür ediyoruz” açıklamasında bulunmuştur.¹⁵ Türkiye'nin çabalarıyla iki aylığına uzatılan anlaşmanın süresi Mayıs'ta dolmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin girişimleri sonucu anlaşma yine iki aylığına uzatılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada “Ülkemizin gayretleri, Rus dostlarımızın desteği ve Ukraynalı dostlarımızın katkılarıyla, Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması'nın 2 ay daha uzatılmasına karar verildi. Bu kararın tüm taraflara hayırlı olması-

¹² “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 5 Ocak 2023.

¹³ “Ukrayna Savaşının Birinci Yılı Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Şubat 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-56_-ukrayna-savasinin-birinci-yili-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2023).

¹⁴ Gloria Shkurti Özdemir, “Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikaları 2022”, *Türk Dış Politikası Yılı 2022*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023), s. 265.

¹⁵ “BM, Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması için Türkiye'ye Teşekkür Etti”, *Şarku'l-Evsat*, 18 Mart 2023.

ni diliyorum”¹⁶ diyerek anlaşmanın Temmuz’a kadar uzatıldığını ilan etmiştir. Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov da konuya ilişkin açıklamasında “tahıl anlaşmasının Türkiye, Ukrayna ve BM yetkilileri ile yürütülen müzakereler sonucunda uzatıldığını” dile getirmiştir.¹⁷

Rusya-Ukrayna savaşının başlamasından sonra esir takaslarıyla birlikte savaşan taraflar arasında varılan en önemli uzlaşma konusu olan Tahıl Koridoru Anlaşması Türkiye’nin çabalarıyla birlikte 2023’ün Mart ve Mayıs aylarında ikişer aylık olarak iki kez uzatılmıştır. Nihayetinde Temmuz geldiğinde Putin, Rusya-BM mutabakat zaptında öngörülen hedeflerden hiçbirinin gerçekleştirilmediğini belirtmiş ve Rusya’nın uğradığı kayıpları gerekçe göstererek anlaşmanın uzatılmayacağını açıklamıştır.¹⁸ Rusya’nın anlaşmayı uzatmayacağını açıklamasının ardından Türkiye, Moskova’nın tekrar görüşme masasına gelmesi için çaba göstermiştir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Hakan Fidan¹⁹ “Karadeniz Girişimi’nin getirdiği kazanımlar kaybedilmeden sürecin bir an önce tekrar canlandırılmasına yönelik çabalarımızı sürdürüyoruz” açıklamasında bulunmuştur.²⁰ Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Büyükelçi Akif Çağatay Kılıç da yaptığı açıklamada tahıl koridorunun önemine vurgu yaparak yaşanan süreci “durma dönemi” olarak adlandırmış ve “çabalarımız mevcut tahıl koridorunun tekrar aktif olarak çalışması” diyerek Türkiye’nin tutumunu ortaya koymuştur.²¹

Soçi’de Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tahıl Koridoru Anlaşması’nın askıya alınması konusunu gündeme getirmiştir. Rusya, Ukrayna tahılının Afrika yerine Avrupa’ya gitmesine tepki göstermekle birlikte BM tarafından Rusya’ya verilen sözlerin yerine getirilmesinden de şikayetçi olmuştur. Putin bu aşamada anlaşmanın yeniden haya-

¹⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması 2 Ay Daha Uzatıldı”, Anadolu Ajansı, 17 Mayıs 2023.

¹⁷ “Rusya: Tahıl Anlaşmasını Gelecek 2 Ayın Belirleyici Olacağı Anlayışıyla Uzattık”, Anadolu Ajansı, 18 Mayıs 2023.

¹⁸ Yücel Acer, “Rusya’nın Tahıl Koridoru Anlaşması’ndan Çekilmesi ve Anlaşmanın Geleceği”, *SETA Analiz*, Sayı: 392, (Temmuz 2023).

¹⁹ Hakan Fidan, Mayıs’ta gerçekleşen genel seçimlerden sonra oluşturulan yeni kabinede dışişleri bakanı olarak görevlendirilmiştir.

²⁰ “Bakan Fidan: Karadeniz Tahıl Girişimi’nin Yeniden Canlandırılması Türkiye için Öncelik”, Anadolu Ajansı, 26 Ağustos 2023.

²¹ “Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Kılıç: Çabalarımız Mevcut Tahıl Koridorunun Tekrar Aktif Olarak Çalışması Konusunda”, Anadolu Ajansı, 28 Ağustos 2023.

ta geçirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.²² Bununla birlikte Rusya, Türkiye'nin dahil olduğu alternatif bir plan sunmuştur. Bu plana göre Rus tahılının Türkiye'de un haline getirilmesi ve Katar'ın desteği ile üçüncü ülkelere aktarılması hedeflenmiştir.²³ Soçi zirvesi sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya'nın, tahılı fakir ülkelere göndermek istediğini belirterek Türkiye'nin bu kapsamda üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu dile getirmiştir.²⁴ Görüşmelerden sonra Rusya, bu plan üzerinde anlaşmaya varıldığını ve yakın gelecekte teknik çalışmaların başlayacağını duyurmuştur.²⁵ Bu uzlaşının ardından Türkiye'de teknik hazırlıklar tamamlanmıştır. Uzlaşının uygulamaya geçmesi için hazırlanacak çalışma takviminin Erdoğan ve Putin'in bir araya gelmesi sonrasında netleşeceği ve planlamanın yapılacağı ileri sürülmüştür.²⁶

TÜRKİYE-SURİYE NORMALLEŞME SÜRECİ VE RUSYA'NIN ROLÜ

Rusya-Gürcistan Savaşı, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, Suriye iç savaşı, İkinci Karabağ Savaşı ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi Türkiye'nin çevresinde gerçekleşen ve Rusya'nın da taraf olduğu sorunlar dikkate alındığında ikili ilişkileri en fazla etkileyen sürecin Suriye iç savaşı olduğu söylenebilir. Suriye iç savaşı, Türkiye ve Rusya'yı doğrudan karşı karşıya getirmiş ve geliştirilen ikili ilişkilerin bir anda en düşük seviyeye gerilemesine sebep olan savaş uçağı krizinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte ilişkilerin düzeltilmesi sonrasında Türkiye ve Rusya'nın öncülüğünde ve İran'ın katılımıyla Suriye'de barışın tesis edilmesi için Astana süreci başlatılmıştır.

Astana sürecinin bir tarafı olarak Rusya bölgedeki sorunlara çözüm bulmak için ortaklarıyla birlikte çaba göstermenin yanı sıra son dönemde Ankara ve Esed yönetimi arasında arabuluculuk girişiminde de bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2022'de Soçi'de yapılan görüşmeden sonra Türkiye ve Suriye istihbaratlarının bölgede iş birliği yaptığını açıklaması ve sonrasında gerekirse taraflar arasında üst düzey görüşmelerin de yapılabileceğini belirtmesi önemli

²² "Tahıl Koridoru Rafa mı Kalktı, Hangi Alternatifler Gündemde?", BBC News Türkçe, 5 Eylül 2023.

²³ "Rusya'dan Türkiye'ye Alternatif Tahıl Koridoru Önerisi", Euronews Türkçe, 31 Ağustos 2023.

²⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Karadeniz Tahıl Girişiminin Devam Ettirilmesi Gerekliğine İnanıyoruz", Anadolu Ajansı, 4 Eylül 2023.

²⁵ "Rusya: Afrika'ya Tahıl Planında Türkiye ile Anlaştık", DW Türkçe, 7 Eylül 2023.

²⁶ "Tarım Bakanlığı Kaynakları: Rusya'dan Gelecek Olan Tahılın İşlenmesi için Hazırlıklarımız Tamam", Sputnik Türkiye, 23 Kasım 2023.

bir gelişme olarak karşımıza çıkmıştır. Türk ve Suriyeli üst düzey yetkililerin bir araya gelmesi önemli bir sürecin başlangıcı olmakla birlikte bu görüşmenin Rusya'da yapılması Moskova yönetiminin tarafları bir araya getirebilme kapasitesini göstermesi açısından da önemli olmuştur.²⁷

Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov'un ev sahipliğinde 2011'den beri ilk kez üst düzeyde ikili görüşme imkanı bulan Türkiye ve Suriye, savunma bakanları ve istihbarat başkanları düzeyinde bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yapılan ilk görüşmeden sonra Türkiye-Suriye diyalogunun siyasi ilişkileri de ele alacak şekilde geliştirilmesi uzlaşısı ortaya çıkmıştır. Görüşmeler Rusya-Türkiye-Suriye şeklinde üçlü platformda planlanırken İran'ın sürece dahil olmasıyla birlikte dördü formata evrilmiş ve dört ülkenin dışışleri bakan yardımcılarının katılımıyla Moskova'da yeni bir toplantı yapılması planlanmıştır. Fakat Türkiye ve Suriye'de meydana gelen 6 Şubat depremleri sebebiyle görüşmeler ertelenmiştir.²⁸ Görüşmelere ev sahipliği yapan ve tarafları bir araya getiren Rusya'da, toplantının ertelendiğini duyuran Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov "Suriye lideri Esed ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir araya gelebilmeleri için daha çok hazırlık ve görüşme yapılması gerektiğini" vurgulamıştır.²⁹

Bu süreçte Moskova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştiren Beşar Esed "Rusya'nın hem Türk tarafı ile teması hem de Suriye ile iyi ilişkileri var. Rusya'ya güveniyoruz çünkü Türkiye ile temaslarımızı kolaylaştırmak için arabulucu rolü oynadı" şeklindeki açıklamasıyla Rusya'nın Türkiye ve Suriye arasında bir köprü görevi gördüğünü ortaya koymuştur. Bu şekilde Rusya'nın iki ülke ile iyi ilişkilerini taraflar arasında arabulucu rolünü oynamak için kullandığını belirtmiştir.³⁰ Rusya'nın girişimleri sonucu başlayan süreçte Nisan'da dört ülkenin dışışleri bakan yardımcılar düzeyinde bir toplantı gerçekleşmiş ve bu görüşme dışışleri bakanları arasında yapılacak olan toplantı için hazırlık ve zemin yoklaması şeklinde geçmiştir. Toplantıya katılan yetkililer gerçekleşmesi planlanan bakanlar düzeyindeki toplantının gündemini ve iş birliği alanlarını belirlemeye çalışmıştır.³¹

²⁷ Shkurti Özdemir, "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikaları 2022", s. 267-268.

²⁸ "Türkiye-Suriye Normalleşme Süreci: İran'ın da Katılımıyla İkinci Aşamaya Geçiliyor", BBC News Türkçe, 8 Mart 2023.

²⁹ "Rusya'nın Türkiye ve Suriye Arasındaki Normalleşme Sürecindeki Etkisi Çok Büyük", Sputnik Türkiye, 16 Mart 2023.

³⁰ "Rusya'nın Türkiye ve Suriye Arasındaki Normalleşme Sürecindeki Etkisi Çok Büyük".

³¹ "Suriye Konulu Toplantı Moskova'da Başladı", Anadolu Ajansı, 4 Nisan 2023.

Yapılan görüşmeler sonrasında Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, yaptığı açıklamada Türkiye-Suriye ilişkilerinin Rusya'nın aracılığıyla normalleşmeye başladığını dile getirmiştir. Lavrov, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin iyileşmesinin bölgede önemli değişiklikler oluşturacağını belirterek “Bunu her türlü teşvik etmeye ve desteklemeye hazırız” açıklamasında bulunmuştur.³²

Dışişleri bakanları toplantısından önce dört ülkenin millî savunma bakanları ve istihbarat başkanları da bir araya gelerek Suriye'deki güvenlik durumunun güçlendirilmesi ve Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleştirilmesi hususlarında atılabilecek somut adımların ana gündem olduğu bir toplantı gerçekleşmiştir. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada tarafların Suriye'de ve bölgede istikrarın temin edilmesi ve sürdürülmesi için dörtlü formattaki toplantıların devamının önemi vurgulanmıştır.³³ Bu bağlamda yine Moskova'da gerçekleşen dışişleri bakanları toplantısı önemli bir diğer adım olmuştur. Türkiye, Rusya, İran ve Suriye'deki Esed rejimi dışişleri bakanlarının Suriye konulu toplantısı Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Görüşmeden sonra Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada “Bakanların Türkiye ve Suriye arasında devletler arası ilişkilerin canlandırılmasına dair konularda çeşitli açılardan ‘içerikli ve açık bir görüşme’ gerçekleştirdiği” belirtilmiştir. Ayrıca önümüzdeki dönemde mevcut dörtlü formatta üst düzey temasların ve teknik görüşmelerin sürdürülmesi konusunda mutabık kalındığı da dile getirilmiştir. Toplantıdan çıkan en önemli karar ise Türkiye-Suriye ilişkilerinin ilerletilmesi için bir yol haritası hazırlanması kararı olmuştur. Bu kapsamda yol haritasının hazırlanması ve sürecin aşamalı şekilde ilerletilmesi için dışişleri bakan yardımcısı, Savunma Bakanlığı ve istihbarat yetkililerinin katılımıyla dörtlü komite kurulmasına karar verilmiştir.³⁴ Bu komitenin çalışmalarına bağlı olarak hazırlanacak yol haritasına göre devlet liderlerinin bir araya getirilmesi hedeflenmiştir.

Astana görüşmeleri kapsamında taraflar bir araya gelmiş ve Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesi üzerine görüşme yapılmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin'in Suriye Özel Temsilcisi Aleksandr Lavrentyev görüşme sonrasındaki açıklamasında Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesi için dörtlü

³² “Rusya: Türkiye-Suriye İlişkilerinin İyileşmesi, Bölgedeki Durumu Değiştirecek”, Anadolu Ajansı, 14 Nisan 2023.

³³ “Türkiye-Rusya-Suriye-İran Dörtlü Toplantısı Moskova'da Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2023.

³⁴ “Suriye ile Normalleşme Adımları: Dörtlü Formattaki Temaslar Süreci”, NTV, 10 Mayıs 2023.

toplantının gerçekleştirildiğini ve yol haritasının cumhurbaşkanları düzeyinde onaylanması için daha fazla çalışılması gerektiğini vurgulamıştır.³⁵ Masada çok fazla konu olması ve Suriye'nin Türkiye'nin ülkesindeki askeri varlığına bakışı iki ülke arasında temel sorun olarak varlığını korumakta ve taraflar arasında uzlaşı açısından en önemli konu olarak var olmaya devam etmektedir.

TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Rusya, dış politikalarında farklı siyasi gündemlere sahip olmalarına rağmen ticaret, enerji ve turizm gibi alanlardaki ilişkilerini sürdürrebilmek adına siyasi ve ekonomik ilişkilerini birbirinden ayrı tutma çabası göstermektedir. Savaş uçağı dışürme krizi sonrasında keskin bir şekilde gerileyen ekonomik ilişkiler, ilerleyen süreçte ilişkilerin düzelmesine bağlı olarak yükselmeye başlamıştır. Özellikle koronavirüs (Covid-19) salgınının sebep olduğu küresel durgunluk sonrasında tekrar hızlı bir yükselme eğilimi gösteren ekonomik ilişkilerin temel ayağını ikili ticaret oluşturmuştur. Türkiye-Rusya ticari ilişkilerine bakıldığında 2021'de ortaya koyulan 34 milyar dolarlık hacim 2022'de ikiye katlanıp 68 milyar dolar seviyesinde gerçekleşerek bir rekor kırmıştır. Bu süreçte iki ülke ticari ilişkilerinin bu denli gelişmesinde Türkiye'nin Batı tarafından Rusya'ya uygulanan ambargolara dahil olmaması önemli bir etken olmuştur.

Ticaret Bakanlığı verilerine göre Türkiye'nin 2023'te en fazla ithalat yaptığı ülkeler sırasıyla Rusya Federasyonu (45,6 milyar dolar), Çin (44,98 milyar dolar) ve Almanya (28,7 milyar dolar) olmuştur.³⁶ Rusya 2022'de elde ettiği Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülke unvanını 2023'te korumayı bilmiştir. 2023'te dünya ekonomisinde talebin zayıflaması ve küresel ithalat ve ihracat rakamlarının gerilemesine³⁷ bağlı olarak Türkiye-Rusya ticaret hacmi de bir önceki yıla göre azalmıştır. Bir önceki yıla göre rakamlarda gerileme olmasına rağmen iki ülke ticari ilişkilerinde Rusya, Türkiye'nin ithalatında ilk sırada yer almaya devam etmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında tarihi zirve ise 2022'de 9 milyar dolar ile

³⁵ "Rusya: Ankara ile şam Arasındaki Zirve 'Yol Haritası' Hazırlandıktan Sonra Gündeme Gelecek", TRT Haber, 21 Haziran 2023.

³⁶ "Dış Ticaret Veri Bülteni Aralık 2023", T.C. Ticaret Bakanlığı, (Aralık 2023), https://ticaret.gov.tr/data/6593b61b13b876fb4cb76363/Aylık%20Dış%20Ticaret%20Veri%20Bülteni_Aralık_5.pdf, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2024).

³⁷ "2023 Yılı Dış Ticaret Rakamları Açıklandı", T.C. Ticaret Bakanlığı, 2 Ocak 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/2023-yili-dis-ticaret-rakamlari-aciklandi>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2024).

gerçekleşmiştir. 2023'e bakıldığında ise küresel gelişmelerin etkisine bağlı olarak Türkiye'den Rusya'ya yapılan ihracat bu rakamın altında kalmıştır.

İki ülke ticari ilişkilerinde önemli bir gelişme taraflar arasındaki ticarete milli para birimlerinin kullanılmasındaki artış olmuştur. Putin, Soçi'de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi sonrasındaki açıklamasında bu hususu vurgulayarak ikili ticari ilişkilerde dolar ve avro payının sürekli düştüğünü ve bu durumun karşılıklı ticarete yerli para birimi kullanılması konusunda tarafların kararlılığını ortaya koyduğunu belirtmiştir.³⁸ Benzer şekilde Türkiye Ticaret Bakanı Ömer Bolat da açıklamasında 2023'te "ikili ticarete Türk lirası ve ruble kullanımının arttığını" ifade etmiştir.³⁹

Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkileri ikili ilişkilerin önemli bir ayağıdır. Türkiye, Rusya için önemli bir pazar olma özelliğini korurken Rusya da Türkiye için önemli bir enerji kaynağı olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan enerji kaynakları ithal etmesi ticari ilişkilerin merkezinde yer almakla birlikte ülkeler arasındaki ticaret açığının da temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Putin'in Türkiye'yi bir enerji merkezi haline getirmekten bahsetmesi iki ülke arasındaki enerji ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Putin, Ekim 2022'deki açıklamasında "Avrupa'ya yönelik yakıt ve doğal gaz kaynaklarımız için ana rotayı Türkiye üzerinden sağlayarak Türkiye'de doğal gaz merkezi kurulabilir" ifadesini kullanmıştır. Türkiye, Putin'in bu çağrısına olumlu yanıt vermiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rus liderle görüşmesinden sonra "Türkiye'de bir doğal gaz merkezi kurulması yönünde altyapıyı güçlendirdiklerini" belirterek "bu konuda en kısa sürede yol haritasını tamamlayıp uygulamaya yönelik somut adımları atmayı hedeflediklerini" ifade etmiştir.⁴⁰ Soçi'de iki liderin yüz yüze gerçekleştirdiği görüşmeden sonra projeye yönelik adımlara hız verilmiş, Rusya Başbakan Yardımcısı Aleksandr Novak "Ortaklarımızla uygun bir yol haritasının hazırlanması konusunda anlaştık" diyerek projenin 2024'te hayata geçmesini beklediklerini belirtmiştir.⁴¹ Rusya tara-

³⁸ "Putin'den Soçi'deki Zirvede 'Yerli Para Birimi' Vurgusu: Kararlılığımızı Sunduk", TRT Haber, 4 Eylül 2023.

³⁹ "Minister Reveals Expected Volume of 2023 Turkish-Russian Trade Turnover", Report News Agency, 26 Kasım 2023.

⁴⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 5 Ocak 2023.

⁴¹ Emre Gürkan Abay, "Rusya Başbakan Yardımcısı Novak, Türkiye'de Gaz Merkezinin 2024'te Kurulmasını Beklediklerini Bildirdi", Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2023.

findan yapılan bu açıklama sürece yönelik somut durumu ortaya koymuş ve projenin 2024'te gerçekleşmesi ümidi dile getirilmiştir.

Enerji konusu iki ülke ilişkileri açısından önem taşımakla birlikte Rusya'nın İstanbul Başkonsolosu Andrey Buravov, enerji alanındaki anlaşma ve projeleri, Rus-Türk iş birliğinin amiral gemisi ve temeli olarak tanımlamıştır.⁴² Bu kapsamda Türkiye'nin Rusya ile nükleer enerji alanındaki iş birliği hızla devam etmektedir. Türkiye'nin ilk nükleer güç santralının (NGS) Akkuyu'da inşa edilmeye başlanmasının ardından taraflar Sinop'ta bir başka santralin inşa edilmesi olasılığı üzerinde görüşmelerini sürdürmektedir. Enerji alanında ele alınması gereken son nokta ise Rusya'nın Türkiye'de inşa ettiği Akkuyu NGS'ye nükleer yakıt getirilmesi olmuştur. Türkiye'nin enerji dönüşümünde önemli bir adım olması beklenen, enerji arz güvenliğini sağlaması ve ithal enerji bağımlılığını azaltması hedeflenen Akkuyu NGS, Rusya'dan enerji üretiminde kullanılacak taze nükleer yakıtın getirilmesiyle teknik anlamda nükleer tesis statüsüne kavuşmuştur.⁴³

Ekonomik ilişkilerin diğer bir boyutunu Rusya'dan Türkiye'ye gelen turistler oluşturmaktadır. Turizm, Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatma noktasında önemli bir paya sahiptir. Bu yüzden Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı hem iki ülke ilişkilerinin düzeyini göstermesi açısından önemlidir hem de Türkiye'ye önemli bir döviz girdisi sağlamaktadır. 2022'de 5,2 milyon Rus turist ülkemizi ziyaret ederken Türkiye'yi en fazla ziyaret eden ikinci ülke Rusya olmuştur.⁴⁴ 2023'ün ilk dokuz ayında ise Türkiye'ye 5 milyon Rus turist gelmiştir.⁴⁵

TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

AZERBAYCAN

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin düzeyini anlamak için iki ülke liderleri ve siyasetçilerinin görüşme sıklıklarına bakmak önemli bir işaret olmaktadır. Özellikle iki ülke lideri gerek karşılıklı ziyaretler gerekse farklı platformlarda birçok kez bir araya gelmiştir. Türkiye ve Azerbaycan hem ikili ilişkiler hem de

⁴² "Rusya-Türkiye İş Birliğinin 'Amiral Gemisi' Enerji Oldu", TRT Haber, 22 Eylül 2023.

⁴³ "Akkuyu Nükleer Güç Santrali Açıldı: Tesis, Türkiye ve Rusya için Neden Önemli?", BBC News Türkçe, 27 Nisan 2023.

⁴⁴ "Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2023)", T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RF%20%C3%9CLKE%20RAPORU%20%20-%202023.pdf>, (Erişim tarihi: 22 Ocak 2024).

⁴⁵ "Türkiye Yüzyılında Türk Dış Politikası".

üçüncü ülkelere yönelik dış politika anlamında son derece uyumlu bir şekilde hareket etmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev “Türkiye ve Azerbaycan dış politikada bundan sonra da ortak tutum sergileyecektir. Dış politikadaki ortak faaliyetlerimiz bölge için de büyük önem taşıyor. Bölgenin gelişimi, kalkınması, istikrarı ve güvenliği açısından Türkiye-Azerbaycan birliği etkeni çok önemlidir”⁴⁶ açıklamasında bulunarak iki ülke ilişkilerinin durumunu ortaya koymuştur.

Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulundaki konuşmasında “Artık herkesin bildiği gibi Karabağ, Azerbaycan toprağıdır. Bunun dışında bir statünün dayatılması asla kabul edilmeyecektir. Tek millet, iki devlet şiarıyla hareket ettiğimiz Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü koruma yönünde attığı adımları destekleyeceğiz” şeklinde konuşmuştur. Bu konuşma sonrasında Cumhurbaşkanı Aliyev yaptığı açıklamada “Her zaman olduğu gibi bugün de kardeş Türkiye Azerbaycan’ın yanındadır ve hak davamıza destek veriyor. Uluslararası kuruluşlarda her zaman birbimizizin haklı tutumlarını savunuyoruz. Şuşa Beyannameyi ile ilişkilerimiz stratejik müttefiklik seviyesine yükseldi” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷ Bu açıklamalar Türkiye’nin BM gibi kurumlarda Azerbaycan’ın haklarının savunucusu olduğunu ve buna yönelik Azerbaycan’ın Türkiye’ye bakışını göstermektedir. Ayrıca Türkiye’de gerçekleşen cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ilk yurt dışı ziyaretlerini Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Azerbaycan’a yapması Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği önemin bir göstergesidir.

Karabağ’daki Ermeni silahlı örgütlerin Azerbaycan güvenlik güçlerine yönelik silahlı saldırıları sonrasında Azerbaycan ordusu bölgeye yönelik antiterör operasyonu başlatmıştır. Türkiye’nin her zaman Azerbaycan’ı destekler tutumuna uygun bir şekilde Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada “Azerbaycan kendi egemen toprakları üzerinde gerekli gördüğü tedbirleri almak durumunda kalmıştır” ifadesi ile Bakü yönetiminin başlattığı antiterör operasyonunu desteklemiştir.⁴⁸ Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz da bir açıklamasında “Bölgede barış,

⁴⁶ “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Türkiye ve Azerbaycan Dış Politikada Bundan Sonra da Ortak Tutum Sergileyecek”, Anadolu Ajansı, 13 Haziran 2023.

⁴⁷ “Aliyev, BM Genel Kurulu’ndaki Hitabı Dolayısıyla Erdoğan’a Teşekkür Etti”, Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2023.

⁴⁸ “Azerbaycan Tarafından Karabağ’da Başlatılan Askeri Operasyon Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Eylül 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-229_-azerbaycan-tarafından-karabağ-da-baslatılan-askeri-operasyon-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

refah ve kalıcı istikrarın tesisi için Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruma yönünde attığı adımları destekliyoruz” ifadelerine yer vermiştir.⁴⁹ Bu süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan, mevkidaşı Aliyev ile yaptığı bir görüşmede “Türkiye'nin Azerbaycan'ı gönülden desteklediğini” vurgulamıştır.⁵⁰

İki ülke arasındaki iş birliği askeri alanda da kendisi göstermeye devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev iki ülke silahlı kuvvetleri arasındaki iş birliğinin çok iyi düzeyde olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte yapılan görüşmelerde taraflar arasında askeri, askeri-teknik, askeri-eğitim ve diğer alanlarda iş birliğinin daha da geliştirilmesi vurgusu yapılmıştır.⁵¹ 2023'te ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir. İlk olarak Şubat'ta Azerbaycan'ın da katıldığı Cumhuriyet tarihinin en geniş katılımlı tatbikatı olan Kış Tatbikatı-2023 yapılmıştır.⁵² Ayrıca hem Cumhuriyet'in 100. kuruluş yıl dönümü hem de Haydar Aliyev'in 100. doğum yılı sebebiyle Türkiye'de “Haydar Aliyev 2023 Tatbikatı” ve Azerbaycan'da ise “Mustafa Kemal Atatürk 2023 Tatbikatı” gerçekleştirilmiştir.⁵³

Bakü yönetiminin Ankara ile yakın ilişkileri kendisini Türkiye'de meydana gelen deprem felaketi sürecinde de göstermiştir. 6 Şubat'ta meydana gelen “asrın felaketi” sonrasındaki bir açıklamasında Aliyev “Azerbaycan hükümeti ve halkının depremler sonrasında Türkiye'ye insani yardım ulaştırmak için seferber olduğunu” dile getirmiştir.⁵⁴ Gerçekten de felaket sonrasında Türkiye'ye yardım elini uzatan ilk ülkelerden biri Azerbaycan olmuştur. Deprem bölgesine arama kurtarma ekipleri göndermenin yanı sıra insani yardımlar da ulaştıran Bakü yönetimi ayrıca çadır kentler ve konteyner evler kurmuştur. Bunların yanında Azerbaycan Sağlık Bakanı Teymur Musayev depremde yaralananlar için Azerbaycan hastanelerinde 2 bin yatak ayırdıklarını açıklamıştır.⁵⁵ Azerbaycan Dışişleri Bakanı Bayramov da Türk mevkidaşı Çavuşoğlu

⁴⁹ “Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz: Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğünü Koruma Yönünde Attığı Adımları Destekliyoruz”, Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2023.

⁵⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Aliyev ile Telefonda Görüştü”, TRT Haber, 20 Eylül 2023.

⁵¹ Tolga Özgenç, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Azerbaycan ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin İşbirliği Çok İyi Düzeyde”, Anadolu Ajansı, 27 Ağustos 2023.

⁵² “Kars'ta Düzenlenen ‘Kış-2023 Tatbikatı’ Sürüyor”, TRT Haber, 28 Ocak 2023.

⁵³ “Türkiye ve Azerbaycan'dan 100. Yıla Özel Ortak Tatbikatlar”, *Habertürk*, 20 Ekim 2023.

⁵⁴ “Kardeş Ülke Azerbaycan, Kahramanmaraş'ta Çadır Kent Kurdu”, Anadolu Ajansı, 17 Şubat 2023.

⁵⁵ “Azerbaycan Hastanelerinde Türkiye'deki Depremzedeler için 2 Bin Yatak Ayrıldı”, Sputnik Türkiye, 8 Şubat 2023.

ile görüşmesinde depremin etkilerini ortadan kaldırmak için Azerbaycan'ın Türkiye'ye desteğini sürdüreceğini dile getirmiştir.⁵⁶

İki ülkenin yakın ilişkileri ticaret hacmine de yansımıştır. Bu kapsamda Türkiye, İtalya'dan sonra Azerbaycan'ın en fazla ticaret yaptığı ülke olmuştur. İki ülkenin ticaret hacmi 2023'te 7,65 milyar dolara ulaşarak bir önceki yıla göre yüzde 31 oranında artmıştır.⁵⁷ Bununla birlikte taraflar arasındaki görüşmelerde mevcut rakamların daha da artırılması için atılabilecek adımlar görüşülmüştür.⁵⁸

GÜRCİSTAN

Türkiye-Gürcistan ilişkileri istikrarlı bir şekilde sürmektedir. Tiflis yönetiminin iki ülke ilişkilerine verdiği önem üst düzey yetkililerin mesajlarından anlaşılmaktadır. Gürcistan Başbakanı İrakli Garibaşvili “Bağımsızlıktan bu yana Gürcistan ve Türkiye'nin eşsiz bir dostluk ve kardeşlik bağına sahip olduğunu belirtmek isterim. Ülkelerimiz giderek sağlam bir stratejik ortaklığa dönüşen iş birliğini sürdürdü” açıklamasında bulunmuştur.⁵⁹ Gürcistan Parlamentosu Başkanı Şalva Papuaşvili de ülkesinin Türkiye ile stratejik ortaklığa ve iyi komşuluğa büyük değer verdiğini dile getirmiştir. Papuaşvili ayrıca “Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğine ve ülkesinin NATO ve AB ile entegrasyonuna somut destek vermesinin Gürcistan için her zaman güvenilir bir mesaj olduğunu” belirtmiştir.⁶⁰ Gürcistan Dışişleri Bakanı İlia Darçaşvili ise Türkiye'nin kuruluşunun 100. yılına ilişkin yayımladığı mesajda Türkiye'nin, ülkesinin toprak bütünlüğü ve egemenliğine verdiği güçlü desteği son derece önemsediklerinin altını çizip “Gürcistan ile Türkiye arasındaki örnek ilişkilerin daha da gelişeceğine ve stratejik ortaklığımızın birçok alanda önemli rol oynayacağına inanıyorum” diyerek iki ülke ilişkilerine yönelik gelecek beklentisini dile getirmiştir.⁶¹

⁵⁶ “Çavuşoğlu ve Bayramov Deprem Bölgesindeki Durumu Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 16 Şubat 2023.

⁵⁷ “Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Ticaret Hacmi 2023'te 7,65 Milyar Dolar Oldu”, Anadolu Ajansı, 22 Ocak 2024.

⁵⁸ “Bakan Bolat, Azerbaycan Ekonomi Bakanı Cabbarov ile Görüştü”, *Milliyet*, 21 Aralık 2023.

⁵⁹ “Gürcistan Başbakanı Garibaşvili: Türkiye, Küresel Ölçekte Ana Siyasi ve Ekonomik Aktörlerden Biri Oldu”, Anadolu Ajansı, 31 Ekim 2023.

⁶⁰ “Gürcistan Parlamentosu Başkanı Papuaşvili: Gürcistan Türkiye ile Stratejik Ortaklık ve İyi Komşuluğa Büyük Değer Veriyor”, Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2023.

⁶¹ “Gürcistan Dışişleri Bakanı Darçaşvili: Türkiye Güçlü ve İstikrarlı Bir Devlet Kurdu”, Anadolu Ajansı, 31 Ekim 2023.

Türkiye’de yaşanan deprem felaketi sonrasında Gürcistan, Azerbaycan ile birlikte en hızlı yardıma koŐan ülkelerden olmuştur. Ülkemize hızlı bir şekilde arama kurtarma ekipleri ve insani yardımlar gönderilmesinin yanı sıra depremin sebep olduğu yıkımın üstesinden gelinmesi çabasında Gürcistan’ın elinden geldiğince destek vereceğini belirten açıklamalar da yapılmıştır.⁶²

Türkiye’nin Kafkasya’ya açılan kapısı olan Gürcistan ile ilişkiler ticari açıdan da gelişmektedir. Gürcistan Başbakanı Garibaşvili ülkesinin en büyük ticaret ortağının Türkiye olduğunu dile getirmiştir.⁶³ Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) Türkiye-Gürcistan İŞ Konseyi Başkanı Osman Çalışkan, Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticaret hacminin 3 milyar dolar olduğunu aktarmış ve 2024’te ise 5 milyar doların hedeflendiğini belirtmiştir.⁶⁴

ERMENİSTAN

Türkiye-Ermenistan ilişkileri Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinden bağımsız düşünülemez. Bu açıdan Azerbaycan’ın Karabağ’ı Ermenistan’ın işgalinden kurtarması ve toprak bütünlüğünü sağlaması Ankara-Erivan ilişkilerine olumlu yansımıştır. Türkiye ve Ermenistan bu yeni Őartlarda ön koşulsuz olarak ilişkileri normalleştirmek için görüşmelere başlamıştır. Normalleşme adımlarında bir yavaşlama olmasına rağmen iki ülke arasındaki süreç durmamış ve taraflar teknik konuları görüşmeyi sürdürmüştür. Taraflar arasındaki normalleşmenin bir göstergesi olarak Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın yeniden cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan için Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı Göreve Başlama Töreni’ne katılması önemli bir gelişme olmuştur.

İkili ilişkileri normalleştirme girişimleri sonucunda Türkiye ve Ermenistan arasındaki kara sınırının iki ülkeyi ziyaret eden üçüncü ülke vatandaşlarının geçişine açılması, iki ülke arasında direkt uçuşların başlatılması ve doğrudan hava kargo ticaretinin başlatılması konularında mutabakata varılmıştır. Bu kapsamda 2023 itibarıyla öncelikle hava kargo taşımacılığının önündeki

⁶² Mustafa Deveci, “Gürcistan, ‘Asrın Felaketi’nde Türkiye’nin Yardımına KoŐan İlk Ülkelerden Oldu”, Anadolu Ajansı, 12 Şubat 2023.

⁶³ Davit Kachkachishvili, “Gürcistan Başbakanı Garibaşvili: Türkiye, Küresel Ölçekte Ana Siyasi ve Ekonomik Aktörlerden Biri Oldu”, Anadolu Ajansı, 31 Ekim 2023.

⁶⁴ Yunus Türk, “Türkiye-Gürcistan Ticaret Hacminin Bu Yıl 5 Milyar Dolara Ulaşması Bekleniyor”, Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2024.

engeller kaldırılmıştır. Bu şekilde iki ülke arasında doğrudan hava taşımacılığı ile ticaretin önü açılmıştır.⁶⁵

Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış görüşmeleri başladıktan sonra Türkiye tarafından yapılan açıklamalarda bu sürecin desteklendiği ve kalıcı barış anlaşması imzalanmasının bölgede barış ve istikrar sağlayacağına olan inanç vurgulanmıştır. Hatta bölgede kapsamlı bir normalleşme için Ermenistan ve Azerbaycan'ın bir an önce barış anlaşması imzalaması önemli görülmüştür.⁶⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile görüşmesinden sonra iki ülke arasında tam normalleşme hedefiyle başlatılan süreçte güven artırıcı adımların atıldığını ve gelecekte de bu sürecin devam etmesi gerektiğini vurgulamış,⁶⁷ bir başka görüşmesinde ise tarafların bölgede kalıcı barış için diplomatik çabalarını sürdüreceklerini belirtmiştir.⁶⁸ Güney Kafkasya'da ortaya çıkan mevcut durum bölgede barış, istikrar ve iş birliğinin sağlanması için tarihi bir fırsat olarak görülmektedir. Bu yüzden Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanacak barış anlaşması bölgedeki barış, istikrar ve iş birliği için anahtar rolündedir. Fakat taraflar arasında farklı platformlarda yapılan görüşmelere rağmen barış anlaşmasının imzalanmaması Ermenistan'ın önemli bir fırsatı değerlendiremediği yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur.⁶⁹

Ankara-Erivan ilişkilerini normalleştirmek adına görüşmelerin yapıldığı dönemde Ermenistan'da açılan “Nemesis Anıtı” Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Geçmiş dönemde Azeri ve Türk askerlerini ve Türk diplomatları şehit eden teröristler adına Erivan'da anıt dikilmesi kabul edilemez bir adım olarak görülmüştür. Buna karşın Ermenistan Parlamento Başkanı Simonyan ise anıt açılışının devlet politikasıyla ilgisi olmadığını belirtmiştir. Açılışa katılanların muhalefet vekilleri olduğunu ve bu vekillerin iki ülke arasındaki normalleşmeye karşı olduklarını dile getirmiştir. Simonyan “ilişkileri

⁶⁵ Mustafa Deveci, “Diplomatik Kaynaklar: Türkiye Ermenistan'la Normalleşme Çabasında Samimi”, Anadolu Ajansı, 13 Ocak 2023.

⁶⁶ Gazi Nogay, “TBMM Başkanı Şentop, Ermenistan Parlamento Başkanı Simonyan ile Görüştü”, Anadolu Ajansı, 4 Mayıs 2023.

⁶⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile Görüştü”, Sputnik Türkiye, 28 Haziran 2023.

⁶⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile Görüştü”, Euronews Türkçe, 11 Eylül 2023.

⁶⁹ “Ermenistan Fırsatı Değerlendiremedi”, *Milliyet*, 28 Kasım 2023.

normalleştirme yolunda zorluk ve engellerin olacağını ve bunları aşmaları gerektiğini” belirterek ilişkilerin normalleştirilmesi noktasında Ermenistan’ın tutumunu ortaya koymuştur.⁷⁰

Türkiye’de yaşanan deprem felaketi sürecinde Ermenistan’ın tutumu iki ülke ilişkilerine olumlu yansımıştır. Bu süreçte Ermenistan Türkiye’ye hem arama kurtarma ekibi göndermiş hem de deprem bölgesine insani yardımlar ulaştırmıştır. Bu noktada dikkat çeken konu yardımların deprem bölgesine Alican Sınır Kapısı üzerinden kara yoluyla aktarılması olmuştur. İki ülke arasındaki sınır kapısı Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sonrasında kapatılmıştır. Son olarak 1988’de Ermenistan’da meydana gelen deprem sonrasında Kızılay yardımlarının bu ülkeye ulaştırılması için kullanılan bu sınır kapısı yine bir deprem felaketi sonrasında insani yardımların ulaştırılmasına hizmet etmiştir.⁷¹ Bu süreçte Ermenistanlı mevkidaşı Ararat Mirzoyan ile görüşen Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Ermenistan’ın insani alanda ortaya koyduğu iş birliği anlayışının Kafkasya’daki normalleşme sürecine olumlu katkısı olacağını belirtmiştir. Mirzoyan ise açıklamasında “Bu zor zamanlarda Türkiye’de bulunarak bir kez daha bölgede barış inşa etme konusunda ve özellikle Türkiye ile ilişkilerin tamamen normalleşmesi, diplomatik ilişkilerin kurulması ve Ermenistan ile Türkiye arasında sınırın tamamen açılması konusunda Ermenistan Cumhuriyeti’nin isteğini bir kez daha teyit etmek istiyorum” demiştir.⁷²

Yine deprem sonrasında normalleşme sürecinde Ermenistan’ı temsil eden Rubinyan iki ülke arasındaki dayanışmayı vurgulayarak taraflar arasında sürdürülebilir barışın sağlanabileceğini belirtmiştir. Rubinyan ayrıca Çavuşoğlu ile yaptığı görüşmeyle “bir bölümü Ermenistan’da bir bölümü ise Türkiye’de bulunan tarihi Ani Köprüsü’nü birlikte yeniden inşa etme ve sınırın tamamen açılması için normalleşme sürecini hızlandırma konusunda anlaşmaya varıldığını” açıklamıştır. Normalleşme sürecinin Türkiye temsilcisi Büyükelçi Serdar Kılıç da “acıların insanları yakınlaştırdığını ve bu dönemde ilişkilerde

⁷⁰ Nogay, “TBMM Başkanı şentop, Ermenistan Parlamento Başkanı Simonyan ile Görüştü”.

⁷¹ Hüseyin Yıldız, “Ermenistan Sınır Kapısı 35 Yıl Sonra Deprem Bölgesine Yardım için Açıldı”, Anadolu Ajansı, 11 şubat 2023.

⁷² “Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Ermenistan Dışışleri Bakanı Ararat Mirzoyan ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 15 şubat 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-ermenistan-disisleri-bakani-ararat-mirzoyan-ile-yaptigi-ortak-basin-toplantisi--15-subat-2023--ankara.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2024).

yaşanan yakınlaşmanın gelecek dönemde ilişkilerin normalleşmesi sürecinde olumlu etki göstereceğine olan inancını” dile getirmiştir. Kılıç, Rubinyan’ın açıklamasını onaylayacak şekilde “sınırdan geçişlerle ilgili konularda çalışmaların hızlandırılması için mutabakat sağlandığını ve Ani Köprüsü’nün işlerlik kazanması için çalışılacağını” açıklamıştır.⁷³

SONUÇ

Türkiye-Rusya ilişkileri 2023’te yoğun bir diplomasi trafiğine şahit olmuştur. Liderler düzeyinde yüz yüze görüşmenin yanı sıra sıklıkla telefon görüşmeleri de yapılmıştır. Bunun yanı sıra çeşitli platformlarda ve doğrudan taraflar arasında yapılan üst düzey görüşmeler ilişkilerin yoğunluğunun önemli bir göstergesi olmuştur. Yoğun diplomasi trafiğinde ikili ilişkiler ana gündem olmakla birlikte Türkiye, Tahıl Koridoru Anlaşması’nın devamı için Rusya ile görüşmelerde bulunmuştur. Rusya tarafı ise Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesinin bölgeye katkılarının olacağı ve bölgedeki istikrarın herkese fayda sağlayacağından hareketle taraflar arasındaki görüşmelerde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye-Suriye normalleşmesi için Rusya’da farklı düzeyden yetkililerin katılımıyla görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bir yol haritasının belirlenmesine karar verilmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinin ekonomik boyutuna bakıldığında 2022’de ticaret hacminde kırılan rekordun sonra taraflar arasındaki ekonomik iş birliği yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bununla birlikte küresel ticaret hacminde yaşanan daralmaya bağlı olarak 2023’te bir önceki yılın rakamlarına ulaşılamamıştır. Fakat Rusya, Türkiye’nin ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk sırada yer almaya devam etmiştir. İki ülkenin ticarete milli para birimlerini kullanma hedefi somut sonuçlarını vermiş ve ikili ticarete Türk lirası ve ruble kullanımını artarak devam etmiştir. Enerji alanındaki iş birliğine bakıldığında ise Putin’in Türkiye’de enerji merkezi kurulmasına yönelik söylemleri sonrasında bu konuda somut adımların ve ilerlemelerin yaşandığı bir dönem geride bırakılmıştır. Ayrıca Akkuyu NGS’ye Rusya’dan nükleer yakıt getirilmesi sonucu tesisin nükleer tesis statüsü kazanmasına şahit olunmuştur.

Türkiye’nin Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerine bakıldığında ise Azerbaycan ile farklı alanlarda yoğun bir ilişkinin sürdüğü görülmüştür. İki ülke

⁷³ “Ermeni Temsilci Rubinyan: Aramızda Hep Barış Olmasını Temenni Ediyorum”, Anadolu Ajansı, 16 Şubat 2023.

lideri defalarca yüz yüze görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca heyetler arası karşılıklı ziyaretlerin de yoğun olduğu bir yıl geride bırakılmıştır. Türkiye, Karabağ zaferi sonrasında bölgede istikrarın sağlanması için Azerbaycan-Ermenistan anlaşmasının yapılmasını desteklemektedir. Türkiye'nin Ermenistan ile başlattığı normalleşme sürecinde somut adımlar atılmakla birlikte sürecin Bakü-Erivan ilişkileriyle bağlantılı olduğu görölmektedir. Gürcistan ise Türkiye'nin bölgedeki ilişkilerini istikrarlı bir şekilde sürdürdüğü Kafkasya'ya açılan kapısı olmaya devam etmiştir.

KRONOLOJİ

5 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefonda görüştü. Liderler görüşmede enerji, iki ülke ilişkileri, Ukrayna krizi ve Suriye dahil bölgesel konuları ele aldı.
22 Ocak	Doların ikili ticaretteki payını azaltmak için çabalarına devam eden Türkiye ve Rusya ilk kez rubleyle tahıl ticareti yaptı.
31 Ocak	Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov, İran'ın Rusya-Türkiye-Suriye üçlü formatına dahil edilmesi konusunda prensipte anlaşmaya varıldığını duyurdu.
1 Şubat	Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan savunma bakanları Kış Tatbikatı 2023 kapsamında Sarıkamışta bir araya geldi.
11 Şubat	Alican Sınır Kapısı otuz beş yıl sonra Ermenistan'dan deprem bölgesine gönderilen insani yardımların geçişi için açıldı.
15 Şubat	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Ermenistanlı mevkidaşı Mirzoyan ile Dışışleri Bakanlığında görüşme gerçekleştirdi.
16 Şubat	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ile Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov, on bir ili etkileyen depremler sonrasındaki arama kurtarma çalışmalarını ve insani yardımlar hususunda yürütölen operasyonları görüştü.
24 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya lideri Putin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan deprem dolayısıyla sergilediği dayanışma için Putin'e teşekkür etti.
25 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'deki depremlerin ardından taziye ve destek ziyaretinde bulunan Azerbaycanlı mevkidaşı Aliyev'i Vahdettin Köşkü'nde ağırladı.
15 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Aliyev ile görüştü.

- 25 Mart Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadeniz Tahıl Girişimi'nin yeniden uzatılmasıyla ilgili tutumu nedeniyle Rusya Devlet Başkanı Putin'e teşekkür etti.
- 25 Nisan Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı Hakan Fidan, Moskova'da Türkiye-Rusya-Suriye-İran savunma bakanları ve istihbarat başkanları arasında gerçekleştirilen dördüncü toplantıya katıldı.
- 27 Nisan Türkiye'nin ilk nükleer santrali olan Akkuyu NGS yakıtın sahaya teslim edilmesiyle birlikte nükleer tesis statüsünü elde etti. Putin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Akkuyu NGS'nin yapımına katkıları için Rus lidere teşekkür etti.
- 10 Mayıs Türkiye, Rusya, İran ve Suriye dışişleri bakanları Moskova'da toplanarak Suriye konusunu ele aldı. Görüşmede Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Suriyeli mevkidaşı Faysal Mikdad resmi olarak ilk defa bir araya geldi.
- 17 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya'nın Tahıl Koridoru Anlaşması'nı iki ay daha uzatmayı kabul ettiğini açıkladı.
- 28 Mayıs Rusya Devlet Başkanı Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi vesilesiyle hem mesaj yayımlayarak hem de telefonla tebrik etti.
- 3 Haziran Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan yeniden cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan için Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı Göreve Başlama Töreni'ne katıldı.
- 13 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan, cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ilk yurt dışı ziyaretleri kapsamında KKTC'nin ardından Bakü'ye gitti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından resmi törenle karşılandı.
- 24 Haziran Rusya Devlet Başkanı Putin, ülkesinde yaşanan silahlı isyan girişimiyle bağlantılı olarak Rusya'daki durum hakkında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a telefonda bilgi verdi. Kremlin, Türkiye cumhurbaşkanının Rus liderliğinin adımlarına tam desteğini ifade ettiğini açıkladı.
- 28 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile güven artırıcı adımların devamlılığını görüştü.
- 4 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin Soçi'de bu yılki ilk yüz yüze görüşmelerini gerçekleştirdi.

- 11 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile telefonda görüştü. Görüşmede Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve bölgesel konular ele alındı.
- 20 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile telefonda görüştü. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan'ın başlattığı antiterör operasyonu ile ilgili bilgi aldı.
- 25 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in daveti üzerine günübirlik çalışma ziyaretinde bulunmak için Nahçıvan'a gitti.
- 13 Ekim Rusya Başbakan Yardımcısı Aleksandr Novak, Türkiye'de kurulması planlanan doğal gaz transfer merkezine ilişkin yol haritasını hazırladıklarını ve Ankara'ya gönderdiklerini belirtti.
- 29 Ekim Rusya Devlet Başkanı Putin, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıl dönümü vesilesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'a tebrik mesajı gönderdi.
- 3 Kasım Türk Devletleri Teşkilatı'nın 10. zirvesi için Kazakistan'ın başkenti Astana'da bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile bir araya geldi.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI 2023

HACI MEHMET BOYRAZ

Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi

GİRİŞ

Kıbrıs meselesiyle ilintili olarak Türkiye ile bölge ülkeleri ve Avrupa Birliği (AB) arasında son yıllarda kriz silsilesine yol açan Doğu Akdeniz'de 2023 yılı genel itibarıyla sakin geçmiştir. Bunun sebepleri çalışmanın ilgili bölümünde detaylarıyla anlatılmıştır. Ancak görünen o ki Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ikilisinin Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi devre dışı bırakarak oluşturmaya çalıştıkları siyasi mekanizma büyük oranda işlevsiz kalmıştır. Bu mekanizmanın neşvünema bulduğu Doğu Akdeniz Gaz Forumu (EMGF) ve Doğu Akdeniz Boru Hattı (EastMed) projesi isimli iki oluşumun beklenen hedeflere ulaşamaması bu argümanın en somut kanıtları olarak görülebilir. Bunun yanı sıra günlük siyasetin ve her iki taraftaki hükümetlerin üzerinde bir mahiyete sahip olan Türkiye-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ilişkilerinde 2023 boyunca herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Aksine ana vatan ve “serhat vatan” arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik bağları güçlendirmeye yönelik birçok proje hayata geçirilmiştir.

Bu alıŐma 2023'teki gelişmeler ekseninde Türkiye'nin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikasını analiz etmektedir. Anlaşılması kolay bir analiz ortaya koyabilmek için çalışma e bölünmüŐtür. İlk bölümde yıl boyunca Kıbrıs meselesine dair yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. İkinci bölümde önceki yıllara göre sakin geçen Doğu Akdenizdeki gelişmeler incelenmiştir. nc bölümde 2023'te Türkiye-KKTC ilişkilerinde yaşanan ve ikili ilişkilere yön veren belli baŐlı olaylar ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca elde edilen bulgular bir araya getirilerek bir bütün halinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikasına dair 2024 ve sonrasına dair beklentilere de yer verilmiştir.

KIBRIS MESELESİ

Kıbrıs meselesinin adil ve kalıcı bir Şekilde üzülmesine dair 2023'te ciddi bir gelişme yaşanmamıştır. Bilindiği üzere en son 2017'de İsviçre'nin Crans-Montana kasabasında gerçekleşen detaylı müzakerelerden olumlu bir sonuç çıkmamıştır. O zamandan beri KKTC ile GKRY arasında Kıbrıs meselesinin zmne yönelik sadece istikŐafı görüşmeler gerçekleşmiştir. Ancak müzakerelere yeniden başlanması konusunda bu görüşmelerin hiçbirinden sonuç alınamamıŐ ve bu durum 2023'te de tekerrür etmiştir. KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ile Şubat 2023'te GKRY'de gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimini kazanarak göreve başlayan Rum lider Nikos Hristodulidis yıl boyunca sadece gayriresmi ve sosyal buluŐmalarda bir araya gelmiştir.¹ Dolayısıyla taraflar arasındaki siyasi diyalog mekanizmaları bile önceki yıllara kıyasla büyük oranda azalmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) de 2023 boyunca tarafları bir araya getirmeye yönelik ciddi bir girişimde bulunmamıŐtır.

Türk tarafı ile Rum-Yunan tarafı mevcut durum itibarıyla Kıbrıs meselesinin zmne dair farklı konumdadır. Rum-Yunan tarafı meselenin zmyle ilgili olarak adada tek devletin olması gerektiği görüŐünden hareketle federasyon modelinde ısrar etmektedir. Türk tarafı ise en son 2017'deki kapsamlı görüşmelerde de sonuç vermeyen ve artık bir “ıkılmaz sokağı” andıran federasyon modeli yerine iki devletli modelde ısrar etmektedir. Burada önemli bir husus olarak not etmek gerekir ki Türk tarafı Crans-Montana'da gerçekleşen görüşmelerden sonra Rum-Yunan tarafının adadaki statükoyu istismar ettiğine ve Kıbrıs meselesini tamamen Rumların lehine olacak Şekilde zmek istediğine kani olduğu için federasyon

¹ “Dış Politikada 2023 Böyle Geçti”, Bayrak Radyo Televizyon Kurumu, 27 Aralık 2023.

modelini gündeminden çıkarmış ve iki devletli modele yönelmiştir. Bu sebeple iki taraf Kıbrıs meselesinin çözümü konusunda tamamen farklı pozisyonudadır.

Kıbrıslı Türk ve Rum liderlerin yanı sıra Kıbrıs Adası üzerinde garantörlük hakkına sahip olan Türk ve Yunan liderlerin 2023 boyunca yaptıkları açıklamalara bakıldığında da tarafların taban tabana zıt konumda oldukları görülebilir. Türkiye adına Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Haziran'da KKTC'ye yaptığı ziyarette çözüm için Kıbrıs Türklerinin egemen eşitliği ve eşit uluslararası statüsünden taviz vermeyeceklerini vurgulamıştır.² KKTC Cumhurbaşkanı Tatar da yıl boyunca verdiği birçok demeçte benzer bir vurgu yapmış ve egemenlik ilkesinden taviz vermeyeceklerini dile getirmiştir.³ Cumhurbaşkanı Tatar, İsrail'in 7 Ekim 2023'te Gazze'ye başlattığı saldırılardan sonra yaptığı bir açıklamada Gazze'deki insani krize referansla Kıbrıslı Türklerin de benzer bir akıbete maruz kalmaması için Türkiye'nin ada üzerindeki garantörlüğünün şart olduğunu söylemiştir.⁴ Yunan Başbakan Kiriakos Miçotakis ve Rum Cumhurbaşkanı Hristodulidis ise yıl boyunca yaptıkları açıklamalarda kendileri açısından adada tek devletin olduğunu ve iki devletli yapıyı hiçbir şekilde müzakere etmeyeceklerini dile getirmiştir.⁵

TABLO 1. KIBRIS MESELESİNE DAİR SİYASİ LİDERLERİN 2023'TE YAPTIKLARI AÇIKLAMALARDAN KESİTLER

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	Kıbrıs Türklerinin egemen eşitliğinin ve eşit uluslararası statüsünün teyidi bizim için olmazsa olmazdır.
KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar	Egemenlik ilkesinden vazgeçmeyeceğiz. GKRY ile ortak çalışma yapılabilmesi için KKTC'nin eşit iki devletli yapı ve egemenlik isteklerinin dikkate alınması gerekiyor. Şimdi önemli olan iki devletli çözümdür.
Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis	İki devletli tutumun bizim açımızdan tamamen kabul edilemez olduğu açıktır.
GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Hristodulidis	Kıbrıs'ta ikinci bir devletin tanınması gibi bir ihtimal yok.

² "Kıbrıs Türklerinin Egemen Eşitlikleri ve Eşit Uluslararası Statülerinin Teyidi, Bizler İçin Olmazsa Olmazdır", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Haziran 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/147477/-kibris-turklerinin-egemen-esitlikleri-ve-esit-uluslararasi-statulerinin-teyidi-bizler-icin-olmazsa-olmazdir->, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

³ Mustafa Devenci ve Can Efesoğlu, "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'dan Kıbrıs'ta 'İki Devletli Çözüm ve Egemenlik İlkesi' Vurgusu", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2023.

⁴ Melike Pala, "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Türkiye Ada'dan Çekilirse Filistin'dekine Benzer Olayların Yaşanabileceğini Söyledi", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2023.

⁵ "Yunanistan, Kıbrıs'ta İki Devletli Çözüme Karşı Çıktı", Kırım Haber Ajansı, 13 Kasım 2023; "Nikos Hristodulidis: Kıbrıs'ta İkinci Bir Devletin Tanınması Gibi Bir İhtimal Yok", *Kıbrıs Postası*, 15 Eylül 2023.

Tablo 1’de yer alan açıklamalar bile Kıbrıs meselesinin asli taraflarının çözüm konusunda taban tabana zıt bir duruş içerisinde olduklarını görmek için yeterlidir. Bu nedenle Türkiye, iki devletli çözüm modeli ekseninde –son yıllarda olduğu gibi– 2023’te de KKTC’nin diğer devletler tarafından hukuken (*de jure*) tanınması ve uluslararası toplum nezdinde görünür bir aktör olabilmesi için çaba sarf etmiştir. Örneğin Türkiye kendi organize ettiği uluslararası etkinliklerde Kıbrıslı Türk yetkililerin de bulunmasına önem vermiş ve kapsamı uygun olan etkinliklerde Kıbrıslı Türk siyasetçilerin konuşma yapmalarına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte KKTC Cumhurbaşkanı Tatar Eylül’de New York’ta gerçekleşen BM Genel Kurulu görüşmeleri için Cumhurbaşkanı Erdoğan’a eşlik etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da BM Genel Kurulundaki konuşmasında uluslararası toplumu KKTC’yi tanımaya, KKTC ile diplomatik ve siyasi bağ kurmaya davet etmiştir.⁶

Türkiye’nin kamu yayıncısı TRT’nin İngilizce yayın kanalı olan TRT World de KKTC’nin 40. yıl dönümüne özel olarak 15 Kasım itibarıyla “The Forefront Cyprus” (Bağımsızlık Yolu Kıbrıs) isimli bir belgesel serisini yayına koymuştur.⁷ Türkiye, altı bölümlük bu İngilizce belgeselle Rum-Yunan tarafının yıllardır devam eden dezenformasyon faaliyetlerine karşı uluslararası topluma Kıbrıs meselesinin gerçek boyutlarını ve Kıbrıs Türk halkının bağımsızlık hikayesini anlatmaya çalışmıştır.

Öte yandan BM’nin Kıbrıs’ta görev yapan Barış Gücü (BMBG) askerlerinin KKTC hükümeti tarafından 18 Ağustos’ta başlatılan Pile-Yiğitler yolu inşaatına müdahale etmesi, 2023’te Kıbrıs meselesiyle ilgili ön plana çıkan en önemli konu olmuştur. Bu konuyla ilgili detaylı ve objektif bir değerlendirme yapmadan önce 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’ndan beri Türklerin ve Rumların birlikte yaşadığı tek yerleşim birimi olan Pile köyünün BM kontrolündeki Yeşil Hat üzerinde bulunduğunu belirtmek gerekir.⁸ Köyde yaşayan Türkler, KKTC’nin kontrolünde yer alan Yiğitler köyüne geçerken yol üzerinde İngiliz üsleri ve Rum topraklarına temas etmek zorunda kalmakta ve yolun günlük ihtiyaçları karşılayamayacak kadar bozuk olmasından ötürü sürekli sorun

⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan BM Kürsüsünden Tüm Dünyaya ‘KKTC’yi Tanıyın’ Çağrısı”, *Yeni Şafak*, 19 Eylül 2023.

⁷ “The Forefront Cyprus: Seeds of Hatred”, TRT World, 15 Kasım 2023.

⁸ Pile köyü ve bu krizle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Uğur Ekinci, “Kıbrıs’ta Pile Olayının Gösterdikleri”, *SETA Perspektif*, Sayı: 372, (Ağustos 2023).

yaşamaktadır.⁹ Bu nedenle KKTC hükümeti yolu daha kısa ve kullanılabilir hale getirmek için bugüne kadar birçok proje hazırlamıştır. Ancak bunların her biri Rumların baskısı üzerine BMBG tarafından engellenmiştir.

Pile-Yiğitler yolu meselesiyle ilgili adı koyulmamış sorun 2023'te bir adım öteye geçerek krize dönüşmüştür. Buna göre KKTC hükümeti stratejik Maraş açılımından sonra Pile-Yiğitler yolu projesinde de beklenen proaktif adımı atmış ve 18 Ağustos'ta projeyi hayata geçirmek için iş makinelerini bölgeye sevk etmiştir. Ancak bölgede bulunan BMBG askerleri sabah saatlerinde çalışmalara müdahale etmiş ve inşaat çalışmalarının başlayacağı alana beton bloklar yerleştirmiştir. Bunun üzerine KKTC güvenlik güçleri ile BMBG askerleri arasında arbede çıkmıştır. KKTC'nin kararlı duruş sergilemesi üzerine BMBG askerleri bölgeden çekilmek zorunda kalmış ve çalışmalar kaldığı yerden devam etmiştir. Bunun akabinde AB, ABD, BM, Fransa, İngiltere ve Yunanistan gibi fiilen GKRY lehinde bir tutum sergileyen aktörler KKTC'yi kınayan açıklamalar yapmıştır. Türkiye ise Dışişleri Bakanlığı üzerinden yaptığı açıklamada müdahalenin kabul edilemez olduğunu belirterek KKTC'nin yanında olduğunu vurgulamıştır.¹⁰

18 Ağustos'ta yaşanan Pile-Yiğitler yolu kriziyle ilgili iki yorumda bulunulabilir. Birincisi KKTC hükümeti Türkiye'nin desteğiyle başlattığı Maraş açılımından sonra Pile-Yiğitler yol projesini de hayata geçirerek bundan sonra Kıbrıs meselesinde artık bekleyen ve izleyen değil harekete geçen taraf olduğunu ve bedeli ne olursa olsun haklarından hiçbir şekilde taviz vermeyeceğini ortaya koymuştur. İkincisi BMBG; Rumların Pile-Yiğitler yoluna benzer amaçla 2004'te inşa ettiği Pile-Voroklini yol projesine herhangi bir müdahalede bulunmamışken¹¹ KKTC'nin Pile-Yiğitler yoluna müdahale ederek çifte standart örneği sergilemiştir. Kıbrıs meselesinde tarafsız olması beklenen BMBG bu müdahaleyle fiilen Rum tarafının yanında olduğunu ortaya koyarak tarafsızlık yükümlülüğünü ihlal etmiştir. Nitekim Türkiye'de hükümet

⁹ Mehmet Kemal Firik, "KKTC'nin Pile Yolunu Genişletme Projesini Sınır Hattında Yaşayanlar Memnuniyetle Karşıladi", Anadolu Ajansı, 19 Ağustos 2023.

¹⁰ "Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün KKTC Topraklarında Pile-Yiğitler Yolunun Yapımına Müdahalesi Hakkında", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Ağustos 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_201_birlesmis-milletler-baris-gucu-nun-kktc-topraklarinda-pile-yigitler-yolunun-yapimina-mudahalesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

¹¹ "Pile-Yiğitler Yolu Hakkında", KKTC Dışişleri Bakanlığı, 18 Ağustos 2023, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/pile-yigitler-yolu-hk>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

namına Kıbrıs ile ilgili işleri koordine etme sorumluluğu bulunan Cumhurbaşkanđı Yardımcısı Cevdet Yılmaz konuya dair açıklamasında BMBG'nin bu müdahaleyle tarafsızlığına zarar verdiğini ve görev alanının dışına çıkarak yetkilerini aŐtıĐını vurgulamıştır.¹² 28 Eylül'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında yayımlanan bildiri de BMBG'nin bu müdahaleyle tarafsızlık yükümlülüğünü ihlal ettiği belirtilmiştir.¹³ Dolayısıyla Türk tarafı açısından BMBG'nin 18 Ağustos'ta gerçekteŐirdiĐi müdahale ne tarafsızlık ne de uluslararası hukukla baĐdaŐmaktadır.

Harita 1. Pile-Yiğitler Yolu

Kaynak: TRT Haber

¹² Harun Kutbe, "Cumhurbaşkanđı Yardımcısı Yılmaz: Türkiye, Kıbrıs Türklerinin Özden Gelen Haklarının Çiğnenmesine Göz Yummayacaktır", Anadolu Ajansı, 22 Ağustos 2023.

¹³ "Milli Güvenlik Kurulu Bildirisi Yayımlandı", T.C. Cumhurbaşkanlık İletişim Başkanlığı, 28 Eylül 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/milli-guvenlik-kurulu-bildirisi-yayimlandi-28-09-23>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

DOĞU AKDENİZ

Çözülemeyen Kıbrıs meselesi ve bölgede artan jeopolitik ve jeoekonomik rekabet nedeniyle 2010 sonrasında Türk dış politikasının öncelikli konularından biri haline dönüşen Doğu Akdeniz'de 2023 yılı sakin geçmiştir. Bölgedeki jeopolitik rekabetin asli aktörleri olan Türk tarafı ile Rum-Yunan tarafının yıl boyunca buradaki gerilimi artırabilecek ciddi bir adım atmaması önceki yıllardan kalma gerilimin azalmasını sağlamıştır. 2023 boyunca Doğu Akdeniz'deki siyasi suların durulmasında üç faktör etkili olmuştur. Birincisi bölgedeki siyasi denklemin asli aktörü olan ülkelerin iç siyasetlerinde yaşanan gelişmelerdir. Zira kronolojik sıra itibarıyla Şubat'ta GKRY'de cumhurbaşkanı seçimi, Mayıs'ta Türkiye'de cumhurbaşkanı seçimi ve Haziran'da Yunanistan'da genel seçim gerçekleşmiştir. Ayrıca 6 Şubat'ta Türkiye'de iki büyük yıkıcı deprem meydana gelmiştir. Bu sebeplere binaen taraflar yılın ilk yarısında ağırlıklı olarak kendi iç gündemlerine odaklanmak durumunda kalmış ve komşu ülkelerle ikili ilişkileri gerebilecek herhangi bir adım atmamıştır.¹⁴ Benzer şekilde 7 Ekim'de Gazze'ye saldırı başlatan İsrail'de Binyamin Netanyahu yönetimi yılın ikinci yarısında iç siyasetine yönelmiş ve Doğu Akdeniz'deki siyasi denklemi etkileyebilecek somut bir adım atmamıştır.

Doğu Akdeniz'deki gerilimin düşmesinde etkili olan ikinci faktörse Türkiye'nin Mısır ve İsrail ile ikili ilişkilerinde geçen yıl başladığı ve 2023'te devam ettirdiği normalleşme süreçleridir. Türkiye, Doğu Akdeniz'de oyun kurucu bir aktör haline gelebilmenin yolunun bölge ülkeleriyle sorunlarını azaltmak ve iş birliğini artırmaktan geçtiğini bildiği için bölge siyasetinde belirleyici olan Mısır ve İsrail ile ilişkilerindeki normalleşme adımlarına devam etmiştir. Karamsar senaryoların aksine Cumhurbaşkanı Erdoğan 2023 boyunca gerek Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi gerekse (7 Ekim'e kadar) İsrail Başbakanı Netanyahu ile yüz yüze temas kurarak normalleşme süreçlerinin hızlanmasına imkan sağlamıştır. Türkiye'nin bu iki ülkeyle ilişkilerinin görece yumuşamasını sağlayan normalleşme süreçlerinin bir çıktısı olarak Doğu Akdeniz'deki siyasi gerilim de 2023 boyunca gerilemiştir. Ancak burada vurgulamak gerekir ki Türkiye 7 Ekim'de İsrail'in Gazze'ye başladığı saldırılara

¹⁴ Hacı Mehmet Boyraz, "2023'ten 2024'e Doğu Akdeniz Denklemi", *Yeni Şafak*, 12 Ocak 2024.

karşı çıktığı için Ankara-Tel Aviv hattındaki normalleşme süreci fiilen askıya alınmış ve diplomasiyle sınırlı kalan bir sürece dönüşmüştür.¹⁵

Bunların yanı sıra Türk ve Rum-Yunan tarafları 2023 boyunca Doğu Akdeniz’de hidrokarbon kaynakların sondajına yönelik ciddi bir adım atmamıştır. Bu da bölgedeki siyasi suların yıl boyunca sakin kalmasında belirleyici bir faktör olmuştur. Nitekim AB her yıl Türkiye için yayımladığı ülke raporunun 2023 versiyonunda bu duruma “İyi Komşuluk İlişkileri ve Bölgesel İş Birliği” başlığı altında şöyle değinmiştir:

Rapor döneminde Türkiye tarafından Doğu Akdeniz’de izinsiz sondaj faaliyeti gerçekleştirilmemiştir. (...) Diyalogun iyi niyetle sürdürülmesi ve AB’nin çıkarlarına ters düşen, uluslararası hukuku ve AB üye devletlerinin egemenlik haklarını ihlal eden tek taraflı eylemlerden kaçınılması, Doğu Akdeniz’de istikrarlı ve güvenli bir ortamın sağlanması ve AB ile Türkiye arasında iş birliğine dayalı ve karşılıklı yarar sağlayan bir ilişkinin geliştirilmesi için temel bir gerekliliktir.¹⁶

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere AB; Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de hidrokarbon arama, tarama ve sondaj faaliyetinde bulunmamasını olumlu karşılamıştır. Esasen Rum-Yunan tarafı bölgede herhangi bir arama, tarama ve sondaj faaliyetinde bulunmadığı için Türk tarafı da iyi niyet ilkesi çerçevesinde bölgedeki gerilimi artırmama adına herhangi bir arama, tarama ve sondaj faaliyeti içerisinde olmamıştır. Ayrıca Türkiye, hidrokarbon kaynakları konusunda önceliğini Karadeniz’e yönelttiği için bu durum doğal olarak Doğu Akdeniz’e gösterilen ilginin de fiilen azalmasına yol açmıştır.¹⁷ Her halükarda bu sürecin bir neticesi olarak AB, Doğu Akdeniz’deki arama ve sondaj faaliyetleri nedeniyle Kasım 2019’dan beri Türkiye’ye uyguladığı ve en son 8 Kasım 2022’de aldığı kararla 12 Kasım 2023’e kadar uzattığı düşük dozajlı yaptırımlarda yeni bir uzatmaya gitmemiştir. Bu açıdan AB’nin de Doğu Akdeniz’deki gerilimin düşmesinden yana bir politika izlediği söylenebilir.

Önemli bir başka gelişme olarak GKRY, İsrail ve Yunanistan’ın bölgesel rekabet içerisinde oldukları Türkiye’yi Doğu Akdeniz’de dışlamak için Ocak 2020’de anlaşma imzalayarak başlattıkları EastMed ile ilgili 2023 boyunca

¹⁵ Boyraz, “2023’ten 2024’e Doğu Akdeniz Denklemi”.

¹⁶ “Türkiye 2023 Report”, European Commission, 8 Kasım 2023, s. 3 ve 8, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_696%20Türkiye%20report.pdf, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

¹⁷ Boyraz, “2023’ten 2024’e Doğu Akdeniz Denklemi”.

herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Bunun en önemli sebebi ise ABD'nin geçen yılın Ocak ayında yaptığı duyuruyla “çevre dostu olmayan, ticari açıdan canlılık potansiyeli oluşturmayan ve bölgede gereksiz gerilime yol açan” proje şeklinde tarif ettiği EastMed'den desteğini çekmesidir.¹⁸ Bölgedeki siyasi denklemi Türkiye'nin lehine çeviren bu kararın ardından 2025'te hizmete girmesi beklenen EastMed'in akıbeti belirsiz hale gelmiştir. Konuyla ilgili bölgedeki doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılması senaryosu halen gündemde olsa da Ankara'nın özellikle Tel Aviv yönetimiyle ilişkilerinin sağlıklı bir zemine dayanmaması ve Kıbrıs meselesinin uzun bir süre daha bölge siyasetinde belirleyici olacağı dikkate alındığında bu senaryonun gerçekleşme ihtimali oldukça zayıftır.

Şubat 2018'de Doğu Akdeniz'deki tartışmalı deniz yetki alanlarında Türkiye'nin izni olmaksızın arama ve sondaj faaliyetlerinde bulunmak isteyen fakat Türk Deniz Kuvvetlerine bağlı unsurlar tarafından engellenen İtalyan enerji şirketi ENI'nin CEO'su Claudio Descalzi Mayıs 2023'te EastMed ile ilgili önemli bir açıklama yapmıştır. Descalzi, açıklamasında Türkiye'nin 5 Aralık 2019'da Libya ile yaptığı deniz yetki antlaşmasından sonra Doğu Akdeniz'de denizlerin değiştiğini ve Türkiye olmadan EastMed'in hayata geçmesinin imkansız olduğunu söylemiştir.¹⁹ Dolayısıyla mevcut şartlar altında EastMed'in GKRY, İsrail ve Yunanistan'ın tahayyüllerine uygun olarak gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Buna rağmen GKRY Cumhurbaşkanı Hristodulidis, İsrail Başbakanı Netanyahu ve Yunanistan Başbakanı Miçotakis 4 Eylül'de Lefkoşa'da üçlü zirve gerçekleştirmiştir. Bahsi geçen zirveden sadece söylem düzeyinde bir karar çıkmış ve bu üç lider Doğu Akdeniz'de enerji alanında iş birliklerini güçlendirmeye kararlı olduklarını açıklamıştır.²⁰

EastMed özelinde yaşanan durum EMGF için de geçerlidir. Bilindiği üzere bu oluşum GKRY, İsrail, Mısır ve Yunanistan tarafından 2019'da gayriresmi bir yapılanma olarak başlatılmış ve bir yıl sonra uluslararası örgüt haline dönüştürülmüştür. Bu süre zarfında Filistin, Fransa, İtalya ve Ürdün ticari beklentilerle EMGF'nin parçası olmuştur. AB ve ABD'nin siyasi ve

¹⁸ “Statement on East Med Energy Cooperation”, US Embassy and Consulate in Greece, 10 Ocak 2022, <https://gr.usembassy.gov/statement-on-east-med-energy-cooperation>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

¹⁹ “No EastMed Pipeline without Turkey”, ENI Says”, *Cyprus Mail*, 19 Mayıs 2023.

²⁰ “Greece, Israel, Greek Cyprus Reaffirm to Deepen Trilateral Cooperation in Many Fields”, Anadolu Agency, 4 Eylül 2023.

ekonomik açıdan destek verdiği EMGF, üye ülkeler arasında enerji alanında iş birliğini artırma amacıyla yola çıkmış olsa da siyasi açıdan alenen Türkiye'ye karşı bölgesel blok çabasının bir ürünü olmuştur. Ancak üye ülkelerden örneğin İsrail'in Filistin ve Ürdün ile kronik sorunlarının bulunması ya da Türkiye'nin 2022 itibarıyla Mısır'la ilişkilerinde yeni bir sayfa açması gibi faktörler nedeniyle EMGF beklenen amaçlara ulaşamamıştır. 2023 boyunca da EMGF'nin işlevsel kılınmasına dair herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Dolayısıyla EMGF, tahayyül edilenin aksine etkili bir örgüt olma özelliğine şimdilik haiz değildir.

EMGF ile ilgili olarak dönemin Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 31 Ocak 2023'te Budapeşte'de yaptığı konuşmada Türkiye'yi dışlama amacı güden bu tür oluşumlar yerine bölgedeki her aktör açısından kazanç getirilebilecek girişimlerin başlatılması gerektiğini belirtmiştir. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ayrıca daha önce Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı çağırüyı yineleyerek bölgedeki doğal kaynakların hakkaniyet ilkesine uygun şekilde paylaşılabilmesi için KKTC dahil olmak üzere bölgeye mücavir ülkelerin ve bölgede faaliyet gösteren enerji firmalarının katılımıyla geniş kapsamlı bir konferansın toplanması gerektiğini dile getirmiştir.²¹ Kıbrıs meselesinden ve KKTC'nin Türkiye dışında diğer devletler tarafından tanınmamasından ötürü bu çağırının hayata geçmesi zor görünse de Ankara'nın liberal yaklaşımla bölgedeki tüm aktörlerin yararına olabilecek bir tutum içerisinde olması, bölge ülkeleriyle hem yeni sorunlar yaşamak istemediğini hem de bölgesel iş birliklerine açık olduğunu göstermektedir.

Son olarak Türk ve Rum-Yunan tarafları 2023 boyunca Doğu Akdeniz'de çeşitli askeri tatbikatlar icra etmiştir. İlgili taraflar bu tatbikatları icra ederek olası bir askeri ve/ya insani krize hazırlık yaptıkları gibi kendilerine muhatap kitle olarak belirledikleri diğer tarafa karşı "Her an her duruma karşı hazırım" mesajını da vermiştir. Bununla birlikte yıl boyunca gerçekleştirilen tatbikatlar bir bütün halinde değerlendirildiğinde Türk tarafının bölgede icra ettiği tatbikatların nispeten daha fazla olduğu ve bunların yılın ikinci yarısında yoğunlaştığı görölmektedir. Türkiye'nin Mavi Vatan doktrini

²¹ "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Antalya Diplomasi Forumu ve IFAT İş Birliğiyle Budapeşte'de Düzenlenen Panelde Yaptığı Konuşma, 31 Ocak 2023, Budapeşte", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 31 Ocak 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-antalya-diplomasi-forumu-ve-ifat-isbirligiyle-budapeste-de-duzenlenen-panelde-yaptigi-konusma.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

kapsamında Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerini muhafaza edebilmek için KKTC ile 2023 boyunca düzenlediği askeri tatbikatlar arasında şunlar yer almıştır:

- Türkiye ve KKTC; karşılıklı eğitim, iş birliği ve birlikte çalışabilirliği geliştirmek için 11-15 Eylül arasında kara, hava ve deniz unsurlarının katılımıyla Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası isimli bir tatbikat gerçekleştirmiştir.²²
- Türkiye ve KKTC, 23-27 Ekim arasında KKTC'nin ana karası, hava sahası ve kara suları üzerinde ve Türkiye'nin arama kurtarma bölgesindeki uluslararası sularda Şehit Teğmen Caner Gönyeli Arama Kurtarma Davet Tatbikatı'nı icra etmiştir. Tatbikatta iki ülkenin arama kurtarma teşkilatlarının karşılıklı uyumu ve iş birliğinin artırılması amaçlanmıştır. Azerbaycan, Cibuti, Filipinler, Kosova, Katar, Libya ve Sudan da bu tatbikata gözlemci olarak katılmıştır.²³
- Türkiye'nin ev sahipliğinde Antalya Körfezi'nde 17-25 Kasım arasında 8 ülkeden askeri personel, gözlemci ve geminin katıldığı Doğu Akdeniz-2023 Tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Tatbikata Türkiye'nin ilk yerli ve milli üretim savaş gemisi TCG Anadolu ile denizde ve karada hareket edebilen yerli ve milli üretim Zırhlı Amfibi Hücum Aracı (ZAHA) da dahil olmuştur.²⁴
- Türkiye ve KKTC, 4-15 Aralık arasında Özel Kuvvetler birimleri arasındaki iş birliği ve koordinasyon yeteneklerini güçlendirmek için ikili SAT tatbikatını icra etmiştir. Tatbikat kapsamında muharebe sahasında yarıya müdahale eğitimleri ve yakın muharebe atışları gerçekleştirilmiştir.²⁵

²² "Basın Açıklamaları", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 8 Eylül 2023, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/07049f7b1daa4ace95d128629623e3c5>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

²³ "Basın Açıklamaları", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 20 Ekim 2023, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/c24d0987b69a49658cf76bcfa652e38f>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

²⁴ Süleyman Elçin ve Fatih Hepokur, "Doğu Akdeniz 2023 Tatbikatında Muharip Olmayanların Tahliyesi Harekatı Yapıldı", Anadolu Ajansı, 23 Kasım 2023; "Doğu Akdeniz'deki Tatbikatta 'ZAHA' İlk Defa Kullanıldı", Demirören Haber Ajansı, 23 Kasım 2023.

²⁵ "KKTC-Türkiye İkili SAT Tatbikatı 4-15 Aralık Tarihlerinde Gerçekleştirildi", *Kıbrıs Gazetesi*, 18 Aralık 2023.

- Türkiye ve KKTC sahil güvenlik güçlerinin kendi aralarındaki iş birliğini ve tecrübe paylaşımını artırmak için 11-15 Aralık arasında Girne’de ortak liman ve deniz eğitimleri icra edilmiştir.²⁶

Rum-Yunan tarafı ise 2023 boyunca üç büyük askeri tatbikata öncülük etmiştir. Birinci olarak ABD, Fransa, GKRY, Hindistan, İspanya, İtalya, Slovenya, Suudi Arabistan, Ürdün ve Yunanistan 24 Nisan-4 Mayıs arasında Yunanistan’daki Andravida Hava Üssü’nde “INIOCHOS 2023” isimli askeri tatbikatı icra etmiştir.²⁷ Almanya, Avusturya, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Fas, Kanada, Karadağ, Slovakya ve Tunus ise tatbikata gözlemci olarak katılmıştır. Bazı uluslararası medya kuruluşlarının bu tatbikatı haberleştirirken “Elektronik harp ve Türk Hava Kuvvetlerinin olası müdahalesine karşı tatbikat için Türkiye’den uzak konumda bulunan Andravida Üssü seçildi” ifadesine yer vermesi ise dikkat çekicidir.²⁸ Bu durum tatbikatın ev sahibi Yunanistan’ın bölgedeki gerilimi turmandırmak ve komşusu Türkiye’yi tahrik etmek istemediğine bir işaret şeklinde yorumlanabilir.

Bununla birlikte INIOCHOS 2023 tatbikatına katılan bir Hintli askeri personelin Yunanistan Genelkurmay Başkanı Konstantinos Floros ile el sıkışırken çekilen fotoğrafta koluna “Mehmetçik busters” (Mehmetçik avcıları) peçini taktığı görülmüştür.²⁹ Basına yansıdığı halde bu duruma Türkiye’den çok az sayıda medya kuruluşunun tepki göstermesi dikkat çekicidir.³⁰ Bu noktada Hindistan’ın son dönemde Yunanistan ile yakınlaşma stratejisi kapsamında gerek bahsi geçen tatbikata katılarak gerekse ilgili askeri personelinin Türkiye karşıtı bir sembol takmasına müsaade ederek Keşmir meselesinde Pakistan’ın yanında bir politika güden Türkiye’ye karşı siyasi mesaj vermek istediğı yorumunda bulunmak mümkündür.³¹

²⁶ “Türkiye ile KKTC Arasında Ortak Liman ve Deniz Eğitimleri Yapıldı”, TRT Avaz, 19 Aralık 2023.

²⁷ “Indian Air Force to Participate in Exercise INIOCHOS-23 in Greece”, CNBC TV 18, 20 Nisan 2023.

²⁸ “Greece: Iniochos Exercise 2023”, Aviation Report, 30 Nisan 2023, <https://en.aviation-report.com/greece-iniochos-exercise-2023>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

²⁹ “INIOCHOS 2023: Turks React Angriily to Indian Pilots Wearing ‘Mehmetçik Busters’ Patch”, *Greek City Times*, 2 Mayıs 2023.

³⁰ “Hintli SİHA Subayının Taktığı Peç Tepki Çekti: Mehmetçik Busters”, Haber 7, 4 Mayıs 2023.

³¹ “Su-30 MKI Fighters ‘Ready to Roar’ at Iniochos-2023 Drills as Indian Air Force ‘Hits Back’ at Turkey-Pak ‘Akinco’ Axis”, *EurAsian Times*, 24 Nisan 2023.

İkinci olarak GKRY ve Fransa ikili askeri iş birliği anlaşması kapsamında 30 Mayıs'ta Limasol açıklarında savaş gemilerinin katılımıyla ortak askeri tatbikat düzenlemiştir.³² Üçüncü ve son olarak GKRY ve Yunanistan; Fransa ve İtalya ile birlikte 11-15 Eylül arasında Doğu Akdeniz'de EUNOMIA 4-2023 isimli bir askeri tatbikat gerçekleştirmiştir.³³ İlgili askeri kuvvetler bu tatbikatlarda asimetrik tehditlerle mücadele, uçaksavar ve denizaltı savunma operasyonları ve arama kurtarma faaliyetleri gibi çeşitli senaryoları uygulamıştır. Her iki tatbikatta Fransa'nın yer alması Paris yönetiminin Doğu Akdeniz'deki ekonomi politik denklemde ısrarla yer alma niyetinin bir işareti olarak görülebilir.

TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

Türkiye-KKTC ilişkileri günlük siyasetin ve iki ülkedeki hükümetlerin üzerinde bir muhtevaya sahip olduğu için ikili ilişkiler –Türkiye'ye karşı muhalif bir tavır sergileyen Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı dönemi (2015-2020) hariç tutulduğunda– bugüne kadar istikrarlı şekilde ilerleyerek süregelmiştir. Bu durum 2023'te de devam etmiş ve yıl boyunca ikili ilişkileri siyasi açıdan olumsuz etkileyebilecek hiçbir gelişme yaşanmamış, aksine önceki yılların sunduğu dayanak sayesinde ilişkiler daha da yakınlaşmış ve güçlenmiştir.

Türkiye'de yaşanan 6 Şubat depremlerinin hemen ardından KKTC de diğer ülkeler gibi imkanları doğrultusunda çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Örneğin KKTC hükümeti Türkiye'ye önce 6 Şubat'ta 30 kişilik bir arama kurtarma ekibi ve özel donanımlı araç sevk etmiş, daha sonra 82 tır yardım malzemesi göndermiş ve AFAD hesaplarına 13 milyon TL nakdi yardımda bulunmuştur.³⁴ KKTC'den gelen resmi ve sivil yardımlar yıl sonuna kadar devam etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu insani krize kayıtsız kalmadığı için KKTC yönetimine şu sözlerle teşekkür etmiştir:

³² "Rum Yönetimi ve Fransa Akdeniz'de Ortak Deniz Tatbikat Düzenledi", Deniz Haber Ajansı, 30 Mayıs 2023.

³³ "Press Release 14th September 2023 EUNOMIA 4-2023", Ministry of Defence, 14 Eylül 2023, [https://mod.gov.cy/en/announcements/2023/09/14/press-release-to-be-issued-on-14th-september-2023-\(0800\)-eunomia-4-2023](https://mod.gov.cy/en/announcements/2023/09/14/press-release-to-be-issued-on-14th-september-2023-(0800)-eunomia-4-2023), (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

³⁴ "KKTC, Türkiye'deki Deprem Bölgesine 30 Kişilik Arama Kurtarma Ekibi Gönderiyor", Anadolu Ajansı, 6 Şubat 2023; "FeYZioğlu: Depremden Etkilenenler için KKTC'den Türkiye'ye 82 Tır Yardım Gönderildi", Kıbrıs Türk, 14 Şubat 2023.

Tüm KKTC makamlarına ve Kıbrıs Türk halkına bu zor günlerde verdikleri destek için teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Depremın ardından KKTC'den sivil savunma ekipleri ve arama kurtarma ekipleri hemen Türkiye'ye geldi. Halen sahada yoğun bir çalışma içindeler ve sahadaki çalışmalara çok önemli katkılar sağlıyorlar. Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri de yine deprem bölgesinde çalışmalara güçlü bir destek veriyor.³⁵

Türkiye ve KKTC cumhurbaşkanlarının yıl boyunca yaptıkları karşılıklı ziyaretler; siyasi diyalog kanallarının açık kalması, KKTC'nin acil ihtiyaçlarının görüşülmesi ve iki ülkeyi ilgilendiren müşterek gelişmelerin müzakere edilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu çerçevede KKTC Cumhurbaşkanı Tatar neredeyse her ay bir vesileyle Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan da 2023'te iki kez KKTC'yi ziyaret etmiştir. 28 Mayıs'taki cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turu neticesinde yeniden cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan teamüller gereği ilk yurt dışı ziyaretini 12 Haziran'da KKTC'ye yapmıştır.³⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan bunun ardından 20 Temmuz Barış ve Özgürlük Bayramı kapsamında KKTC'yi ziyaret etmiş ve Türkiye'nin desteğiyle inşa edilen yeni Ercan Havalimanı'nın açılış törenine katılmıştır. Bunların yanı sıra Cumhurbaşkanı Tatar, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BM Genel Kurulu münasebetiyle Eylül'de New York'a gerçekleştirdiği ziyarete katılmış ve Türkevi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile basına kapalı bir toplantı gerçekleştirmiştir.³⁷

Türkiye-KKTC ilişkileri 2023'te ticari açıdan da ilerleme kaydetmiştir. 2020'de tüm dünyayı etkileyen koronavirüs (Covid-19) salgınının öncesinde 2019'da 1,5 milyar dolar seviyesine yaklaşan toplam ticaret hacmi küresel salgının yol açtığı kısıtlayıcı tedbirler nedeniyle 2020'de 1 milyar doların altına düşmüştür. Küresel salgının etkilerinin gerilemesiyle birlikte toplam ticaret hacmi yeniden artış trendine girerek 2021'de 1,3 milyar dolara ve 2022'de 2,2 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) ilan ettiği nihai ve-

³⁵ "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun KKTC Dışışleri Bakanı Tahsin Ertuğruloğlu ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 9 Şubat 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kktc-disisleri-bakani-tahsin-ertugruloğlu-ile-yaptigi-ortak-basin-toplantisi-9-2-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

³⁶ "KKTC", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Haziran 2023, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/147495/kktc>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

³⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 22 Eylül 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/139794/cumhurbaskani-erdoğan-kktc-cumhurbaskani-tatar-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

rilere göre Türkiye 2023'te KKTC'ye 2,39 milyar dolar ihracat ve KKTC'den 114,38 milyon dolar ithalat yapmıştır. Türkiye-KKTC ticaret hacmi ise 2022'ye kıyasla yaklaşık yüzde 12 artarak 2023'te 2,5 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye-KKTC ticaretinde yerleşik bir durum olarak toplam ticaret hacmi 2023'te de Türkiye'nin lehine gerçekleşmiştir. KKTC'nin Türkiye dışında hiçbir devlet tarafından tanınmadığı ve bu nedenle diğer ülkelerle resmi yollardan ticaret yapamadığı gerçekliği ile KKTC ekonomisinin Türkiye'nin her yıl gönderdiği kredilere ve hibelere bağımlı olduğu dikkate alındığında³⁸ ticaret hacminin her yıl Türkiye lehine gerçekleşmesi olağan bir durumdur.

TABLO 2. TÜRKİYE-KKTC TİCARET HACMİ (2019-2023, BİN DOLAR)

YILLAR	TÜRKİYE'NİN İHRACATI	TÜRKİYE'NİN İTHALATI	TİCARET HACMİ
2019	1.298.165	62.465	1.360.630
2020	859.850	80.082	939.932
2021	1.238.381	120.566	1.358.947
2022	2.118.351	116.807	2.235.158
2023	2.385.841	114.379	2.500.220

Kaynak: "Dış Ticaret İstatistikleri, Aralık 2023", TÜİK, 31 Ocak 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2023-49630>, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2024).

Türkiye 2023 boyunca KKTC'nin altyapı ve teknik imkanlarını güçlendirmeye yönelik projelere katkı vermeye devam etmiştir. Örneğin Mart'ta Emniyet Genel Müdürlüğü, KKTC Polis Genel Müdürlüğüne tamamı Türkiye'de üretilen silah, mühimmat, zırhlı araç, üniforma ve ekipman hibe etmiştir.³⁹ Bir diğer önemli proje ise yenilenen Ercan Havalimanı'nın yeniden hizmete açılmasıdır. Buna göre Türkiye, KKTC'nin etkili bir turizm destinasyonu haline dönüşmesi hedefi kapsamında ülkenin tek sivil havalimanı özelliğini taşıyan Ercan Havalimanı'nın yenilenmesi için KKTC'ye mali ve teknik yardımlarda bulunmuştur. 450 milyon avro yatırımla yenilenen Ercan Havalimanı, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü standartlarına uygun olarak yıllık

³⁸ "KKTC Yatırım İklimi ve Yatırımcı Beklentileri Anket Raporu", Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı, (2020), s. 8; Ali Erel, "Kuzey Kıbrıs Ekonomisi Nereden Nereye", *Halkbilimi*, Sayı: 55, (2007), s. 52-53.

³⁹ Mehmet Kemal Firik, "Türkiye'den KKTC Polisine Silah, Zırhlı Araç ve Ekipman Desteği", *Anadolu Ajansı*, 30 Mart 2023.

10 milyon yolcuya ev sahipliği yapabilecek hale getirilmiştir.⁴⁰ Havalimanı 20 Temmuz'da Kıbrıs Barış Harekatı'nın yıl dđnümünde bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla hizmete aılmıŐtır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 20 Temmuz'daki Lefkoşa ziyaretinde Türkiye ve KKTC arasında "KKTC Vatandaşlarına Konsolosluk Hizmeti Sunulması Hakkında Anlaşma" ve "KKTC Düzensiz Göçle Mücadele Merkezi Tesisi Sürecinde Türkiye Cumhuriyeti'nce Verilecek Desteğe İlişkin Mutabakat Zaptı" da imzalanmıştır.⁴¹ Bunlardan ilkiyle KKTC'nin temsilciliğinin olmadığı üçüncü ülkelere seyahat eden veya bu ülkelerde ikamet eden KKTC vatandaşlarına Türkiye'nin konsolosluk yardımı sağlaması kararlaştırılmıştır.⁴² İkincisiyle Türkiye, KKTC'de düzensiz göçle mücadele amacıyla bir merkezin kurulmasına destek verme taahhüdünde bulunmuştur.⁴³

Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz 20 Mart 2021'de *Resmi Gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe giren enerji alanında iş birliğini güçlendirme anlaŐması⁴⁴ kapsamında Türkiye'den KKTC'ye kabloyla elektrik sağlanmasına dair başlayan projedeki fizibilite çalışmalarının hızlandığını açıklamıştır.⁴⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan da Haziran'da KKTC'ye ziyaretinde bu konuya değinmiş ve Kuzey Kıbrıs'a elektrik naklinin sağlanmasının Türkiye açısından öncelikli konular arasında bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Bu projenin hayata geçmesi durumunda deniz altına dđşenecek borularla Türkiye'den KKTC'ye elektrik transfer edilmesi ve bu sayede Kıbrıs Türk toplumunun her daim ih-

⁴⁰ Mehmet Kemal Firik, "KKTC'nin Prestijli Projelerinden Ercan Havalimanı'nın Yeni Terminali ve Pisti Hizmette Girecek", Anadolu Ajansı, 19 Temmuz 2023; Mustafa Çalkaya, "KKTC Ercan Havalimanı'nın Yeni Terminali Açılıyor", Anadolu Ajansı, 19 Temmuz 2023.

⁴¹ "Türkiye ile KKTC Arasında 2 Anlaşma İmzalandı", KKTC Cumhurbaşkanlığı, 20 Temmuz 2023, <https://www.kktcb.org/tr/turkiye-ile-kktc-arasinda-2-anlasma-izalandi-11321>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

⁴² "Türkiye, KKTC'nin Temsilciliğinin Olmadığı Üçüncü Ülkelerde KKTC Vatandaşlarına Konsolosluk Hizmeti Verecek", KKTC Dışışleri Bakanlığı, 21 Temmuz 2023, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/turkiye-kktnin-temsilciliginin-olmadigi-ucuncu-ulkelerde-kktc-vatandaslarina-konsolosluk-hizmeti-verecek>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

⁴³ "Öztürkler: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Düzensiz Göçle Mücadele Merkezi Tesisi için Mutabakat Zaptı İmzalandı", *Bağımsız Gazete*, 21 Temmuz 2023.

⁴⁴ "Karar Sayısı: 3722", *Resmi Gazete*, 20 Mart 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-10.pdf>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

⁴⁵ Mehmet Şah Yılmaz ve Büşranur Koca, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz: (KKTC'ye Elektrik Hatı Projesi) Şu Anda Bir Proje Fizibilite Çalışmaları Yapılıyor", Anadolu Ajansı, 13 Eylül 2023.

⁴⁶ "Kıbrıs Türklerinin Egemen EŞitlikleri ve EŞit Uluslararası Statülerinin Teyidi, Bizler için Olmazsa Olmazdır".

tiyaç duyduğu enerji arzının kesintisiz olarak karşılanması planlanmaktadır. Sadece bu bölümde değinilen projeler bile ana vatan Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumunun günlük hayattaki ihtiyaçlarını karşılama konusunda gösterdiği çabasının ne denli önemli olduğunu yeterince özetlemektedir.

Türkiye, Kıbrıs meselesinden ötürü uluslararası ambargoya muhatap olan KKTC ekonomisinin ayakta kalması için her yıl KKTC ile İktisadi ve Mali İş Birliği Anlaşması imzalamakta ve bu çerçevede mali yardımda bulunmaktadır. Bu yardımlar 2023'te de devam etmiş ve 31 Mart'ta iki ülke arasında 2023 Yılı İktisadi ve Mali İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. 7 Haziran'da *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren ilgili anlaşma kapsamında Türkiye, KKTC'ye 6,4 milyar TL'si hibe ve 3,1 milyar TL'si kredi olmak üzere toplam 9,5 milyar TL mali yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir.⁴⁷

Son olarak Türkiye ile KKTC arasındaki teknik iş birliklerini artırma amacıyla 2023'te birçok protokol imzalanmıştır. Kronolojik akışa göre taraflar 20 Ocak'ta sosyal hizmetler, 22 Mayıs'ta sağlık turizmi, 9 Ağustos'ta kültür turizmi ve 5 Ekim'de eğitim alanlarındaki iş birliklerini artırmak için protokoller imzalamıştır.⁴⁸ 2023 boyunca yapılan anlaşmaların ve imzalanan protokollerin ağırlıklı olarak Türkiye'den KKTC'ye tek taraflı maddi ve teknik yardım amacı gütmesi dikkat çekicidir. KKTC'nin yıllardır haksız bir uluslararası ambargoya maruz kalmasının yanında Türkiye'nin sahip olduğu materyal gücün KKTC'nin sahip olduklarıyla kıyas edilemeyecek kadar büyük olması dikkate alındığında bu durum gayet normaldir. Bununla birlikte Türkiye-KKTC arasında 2023'te yapılan iş birliği protokolleri iki tarafın sektörel bütünleşmesi bakımından önemli gelişmelerdir.

SONUÇ

Türkiye'nin 2023'te Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikasını değerlendiren bu çalışma nihayetinde bazı somut neticelere ulaşmıştır. Metnin alt başlık-

⁴⁷ “Karar Sayısı: 7302”, *Resmi Gazete*, 6 Haziran 2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/06/20230607-1.pdf>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023).

⁴⁸ “Türkiye ile KKTC arasında Sağlık Turizmi İş Birliği Protokolü İmzalandı”, *Kıbrıs Postası*, 22 Mayıs 2023; “TC-KKTC Kültür Turizm Alanlarında İş Birliği Protokolü Bugün İmzalanıyor”, *Kıbrıs Postası*, 9 Ağustos 2023; “Türkiye ile KKTC Arasında Eğitim Alanında İş Birliği Protokolü İmzalandı”, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 5 Ekim 2023, <https://www.meb.gov.tr/turkiye-ile-kkct-arasinda-egitim-alaninda-is-birligi-protokolu-izmalandi/haber/31135/tr>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2023); “KKTC ile Türkiye Arasında Sosyal Hizmetler Alanında İş Birliği Protokolü İmzalandı”, *Kıbrıs Postası*, 20 Ocak 2023.

larına uygun olarak bu neticeler kısaca üç başlık halinde değerlendirilebilir. Birincisi Kıbrıs meselesinin nasıl çözüleceği sorusuna Türk tarafı iki devletli model, Rum-Yunan tarafı ise federasyon modeli cevaplarını vermektedir. Bu nedenle iki taraf meselenin çözümü konusunda bir skalanın iki zıt ucunda yer almaktadır. Meselenin paydaşı olan ülkelerin devlet ve/ya hükümet başkanlarının Kıbrıs meselesiyle ilgili 2023 boyunca yaptıkları açıklamalar da yeni bir müzakereye hazır olmadıklarını göstermektedir. Türk tarafının iki devletli modelden ve Rum-Yunan tarafının da federasyon modelinden taviz vermemesi dikkate alındığında Kıbrıs meselesinin yakın vadede çözülme ihtimalinin bulunmadığı somut bir gerçeklik olarak durmaktadır. Bir diğer ifadeyle Kıbrıs meselesi 2024 dahil olmak üzere uzun bir süre daha Türk dış politikasının ajandasında öncelikli konular arasında yer almaya devam edecektir.

Kıbrıs meselesi nedeniyle bir sorun yumağını andıran Doğu Akdeniz’de ise önceki yıllara kıyasla 2023 yılı gayet sakin geçmiştir. Bunda 2023 boyunca bölge ülkelerini iç siyasete odaklanmaya mecbur bırakan gelişmelerin yaşanması belirleyici bir role sahiptir. 2023’teki iyimser senaryoya karşın 2024 ve sonrasında Doğu Akdeniz’deki suların yeniden ısınma ihtimali elbette vardır. Bu nedenle gerek Türk tarafı gerekse Rum-Yunan tarafı 2023 boyunca Doğu Akdeniz’de askeri tatbikatlara devam etmiştir. Doğu Akdeniz’le ilgili önemli bir husus olarak Türkiye’nin bütün bölge ülkeleriyle aynı anda sorun yaşaması mezkur bölgedeki hareket alanını kısıtlamaktadır. Bu sebeple Türkiye’nin özellikle Mısır ile başlattığı normalleşme sürecinin 2024’te de devam etmesi önem arz etmektedir.

Herhangi iki ülke arasındaki sıradan siyasi ve ticari ilişkilerin ötesinde açıkça bir “kader birliği” olarak görülen Türkiye-KKTC ilişkileri ise 2023’te her alanda güçlenmiştir. Kıbrıslı Türkler için ana vatan ve tek sığınak olarak görülen Türkiye’nin Kıbrıs meselesinde dezavantajlı konumda bulunan serhat vatan KKTC’ye siyasi desteği ile teknik ve mali yardımları yıl boyunca kesintisiz şekilde devam etmiştir. Mevcut şartlar sabitken Türkiye ve KKTC arasındaki bağların önümüzdeki yıllarda daha fazla güçlenmesi ve iki tarafın her sahada daha fazla bütünleşmeye yönelik yeni projeler geliştirmesi beklenmektedir.

KRONOLOJİ

- 30 Ocak BMGK, Kıbrıs'ta görev yapan Barış Gücü'nün görev süresini bir yıl uzattı.
- 12 Şubat GKRY'de gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimini Nikos Hristodulidis kazandı.
- 22 Şubat KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, BM Genel Sekreterinin Kıbrıs Özel Temsilcisi ve Kıbrıs'taki BMBG Misyon Şefi Colin Stewart'ı kabul etti.
- 23 Şubat Ersin Tatar ve Nikos Hristodulidis ara bölgede görüştü.
- 31 Mart Türkiye ile KKTC arasında 2023 Yılı İktisadi ve Mali İş Birliği Anlaşması imzalandı.
- 24 Nisan-4 Mayıs ABD, Fransa, Hindistan, GKRY, İspanya, İtalya, Slovenya, Suudi Arabistan, Ürdün ve Yunanistan; Yunanistan'daki Andravida Hava Üssü'nde INIOCHOS 2023 isimli askeri bir tatbikat icra etti.
- 30 Mayıs GKRY ve Fransa, Limasol açıklarında ortak tatbikat düzenledi.
- 12 Haziran Yeniden cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan ilk yurt dışı ziyaretini KKTC'ye yaptı.
- 20 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, Barış ve Özgürlük Bayramı kapsamında KKTC'yi ziyaret etti ve yeni Ercan Havalimanı'nın açılış törenine katıldı.
- 29 Temmuz Ersin Tatar ve Nikos Hristodulidis, ara bölgede bulunan Kayıp Şahıslar Komitesi Antropoloji Laboratuvarı'na ortak ziyaret gerçekleştirdi.
- 18 Ağustos KKTC'nin Pile-Yiğitler yolunu onarmak ve genişletmek için başlattığı inşaat çalışması BMBG askerleri tarafından engellenmek istendi.
- 26 Ağustos GKRY'nin Limasol şehrinde bulunan Köprülü Hacı İbrahim Ağa Camii'ne kimliği belirsiz kişiler tarafından saldırı düzenlendi.
- 4 Eylül GKRY, Yunanistan ve İsrail arasında Lefkoşa'da üçlü zirve gerçekleşti. Zirveden Doğu Akdeniz'de enerji alanında iş birliğini güçlendirme kararı çıktı.
- 11-15 Eylül Türkiye ve KKTC "Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası" isimli bir tatbikat gerçekleştirdi.
- Fransa, GKRY, İtalya ve Yunanistan; Doğu Akdeniz'de EUNOMIA 4-2023 isimli bir tatbikat gerçekleştirdi.

- 23 Eylül KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, New York'ta BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ile görüştü.
- 9 Ekim KKTC ile BMBG arasında Yiğitler-Pile yolunun yapımı konusunda mutabakata varıldı.
- 23-27 Ekim KKTC'nin ana karası, hava sahası ve kara suları üzerinde ve Türkiye'nin arama kurtarma bölgesindeki uluslararası sularda "Şehit Teğmen Caner Gönyeli Arama Kurtarma Davet Tatbikatı" icra edildi.
- 1 Kasım KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, BM Genel Sekreterinin Barış Operasyonlarından Sorumlu Yardımcısı Jean-Pierre Lacroix ile görüştü. Görüşmeye Colin Stewart da katıldı.
- 17-25 Kasım Türkiye'nin ev sahipliğinde Antalya Körfezi'nde 8 ülkeden askeri personel, gemi ve gözlemcinin katıldığı "Doğu Akdeniz-2023 Tatbikatı" gerçekteşti.
- 4-15 Aralık Türkiye-KKTC İkili SAT Tatbikatı kapsamında muharebe sahasında yaralıya müdahale eğitimleri ve yakın muharebe atışları gerçekteŐtirildi.
- 11-15 Aralık Türkiye ve KKTC sahil güvenlik güçleri kendi aralarındaki iş birliğini ve tecrübe paylaşımını artırmak için Girne'de ortak liman ve deniz eğitimi icra etti.
- 17 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ile Dolmabahçe Çalışma Ofisi'nde bir araya geldi.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2023

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

Cumhuriyet'in yüz yıllık tarihi boyunca Balkanlar Türkiye'nin sürekli olarak yakından ilgilendiği bölgelerden biri olmuştur. Türkiye'nin Balkanlarla ilişkilerinin kapsam ve yoğunluğu gerek kendi kapasitesine gerekse bölgesel ve uluslararası şartlara bağlı olarak dönem dönem farklılıklar göstermişse de ana öncelik her zaman bölgenin istikrar ve güvenliği olmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından küreselleşmenin hızlanması ve bölgenin geçirdiği demokratik ve liberal dönüşümlerle Türkiye, Balkan ülkeleri ve toplumlarıyla ilişkilerini çeşitli alanlarda geliştirmek için uygun bir zemin bulmuş, 2000'lerde bölgede çatışmaların sona ermesi ve ülkede sağlanan siyasi istikrar ve ekonomik büyümeyle birlikte Türkiye'nin bu yöndeki faaliyetleri hızla artmıştır. Türkiye'nin Balkanlarda barışın korunmasını ve bölgesel refahın artırılmasını merkeze alan ve bütün aktörlerle iyi komşuluk ilişkilerinin devamını benimseyen yaklaşımı bölge ülkelerinde de olumlu karşılık bulmuştur. Böylece Türkiye'nin özellikle 2010'lardan itibaren

diğer bölgeler ve küresel aktörlerle yaşadığı sorun ve krizlerin aksine Balkanlarla ilişkileri istikrarlı bir biçimde gelişmiş ve derinleşmiştir.¹

2023'te Türkiye-Balkanlar ilişkilerini konu alan bu bölümde bölge ülkeleri² ile ikili ve çok taraflı diplomasi gündeminin yanı sıra Türkiye'nin bölgedeki varlığı ve görünürlüğünün önde gelen unsurları olan ticaret, yatırımlar, turizm, savunma ve kamu diplomasisi alanlarında öne çıkan gelişme ve eğilimler incelenmiştir. Bu bilgiler Türkiye'nin Balkanlarda yıllar boyunca takip ettiği siyasetin 2023'te gösterdiği değişim ve devamlılığı göstermekte ve aynı zamanda bölgeyle ilişkilerin Cumhuriyet'in 100. yılında geldiği noktayı da gözler önüne sermektedir.

İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

2023'te bir önceki yıl kadar yoğun olmamakla beraber Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında birçok üst düzey temas gerçekleştirildi. Bu temaslarda en fazla güvenlik ve ekonomiye ilişkin konu başlıkları ön plana çıktı. Çeşitli platformlarda bir araya gelen Türkiye ve Balkan ülkelerinden yetkililer, bölgeyi ilgilendiren önemli gelişmelerin yanı sıra karşılıklı çıkarlar doğrultusunda geliştirilebilecek iş birliği alanlarını değerlendirdi.

27 Haziran'da Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için bulunduğu Karadağ'da Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bajram Begaj ile görüştü.³ 12 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için bulunduğu Vilnius'ta Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ile bir araya geldi. Görüşmede özellikle Kosova'nın kuzeyinde yaşanan gerginlikler ele alındı.⁴ 28 Kasım'da NATO Dışışleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere

¹ Türkiye'nin Balkanlar politikasına dair güncel değerlendirmeler için bkz. Branislav Radeljić ve Mustafa Cüneyt Özşahin (ed.), *Turkey's Return to the Western Balkans: Policies of Continuity and Transformation*, (Springer, Cham: 2022); Mehmet Uğur Ekinçi, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Balkanlar Politikası", *21'inci Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politikası*, ed. Ramazan Erdağ, (Kadim, Ankara: 2023), s. 175-192; Birgül Demirtaş, "A Century of Turkish Foreign Policy towards the Balkans: Imperial Legacy, Geography and Humanitarian Ties", *A Companion to Modern Turkey's Centennial*, ed. Alpaslan Özerdem ve Ahmet Erdi Öztürk, (Edinburgh University Press, Edinburgh: 2023), s. 367-379.

² Coğrafi olarak Balkanların bir parçası olduğu halde Türkiye ile ilişkilerinde başta Ege ve Doğu Akdeniz'deki meseleler olmak üzere kendine özgü gündem ve dinamikleri bulunan Yunanistan bu bölümde konu edilmemiş, bu ülkeye yalnızca istatistik tablolarında yer verilmiştir.

³ İsmail Özdemir ve Lejla Biogradlija, "Dışışleri Bakanı Fidan, Karadağ'da GDAÜ Zirvesi'ne Katıldı", *Anadolu Ajansı*, 27 Haziran 2023.

⁴ "Rama takım me Erdoğan në Samitin e NATO-s: Folëm për situatën në Kosovë", *Euronews Albania*, 12 Temmuz 2023.

Brüksel'e giden Dışişleri Bakanı Fidan, burada Arnavutluk Dışişleri Bakanı Iğli Hasani ile bir araya geldi. Gündemdeki önemli konuların değerlendirdiği toplantıda taraflar ikili iş birliğinin her alanda güçlendirilmesine vurgu yaptı.⁵

15-16 Ocak'ta Türkiye'yi ziyaret eden Bosna Hersek Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Bisera Turković, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü. Balkanlardaki güncel gelişmelerin ve ikili ilişkilerin değerlendirildiği görüşmelerin ardından düzenlenen basın toplantısında Çavuşoğlu, Türkiye'nin Bosna Hersek'in barış ve istikrarı ile Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesini her zaman desteklediğini vurguladı. Bununla beraber Çavuşoğlu, FETÖ ile mücadelede Bosna Hersek'ten beklenen desteğin henüz alınmadığını kaydetti.⁶ Bosna Hersek'te Ocak ayı sonlarında kurulan yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Elmedin Konaković, 15 Şubat'ta Ankara'da mevkidaşı Çavuşoğlu ile görüştüktan sonra deprem bölgesini ziyaret etti.⁷ 24 Şubat'ta Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin üç üyesi Željka Cvijanović, Denis Bećirović ve Željko Komšić İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirdi.⁸ 2 Kasım'da Bosna Hersek'e giden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Numan Kurtulmuş, burada birkaç gün boyunca çeşitli temaslarda bulundu.⁹ 16 Kasım'da bir kez daha Türkiye'ye gelen Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Konaković, mevkidaşı Hakan Fidan ile bir araya geldi. Görüşmenin ardından iki bakan, özellikle ekonomik açıdan son yıllarda ivme kazanan ilişkileri daha da derinleştirilmesini istediklerini belirtti. Dışişleri Bakanı Fidan, FETÖ ile mücadelede Türkiye'nin beklentilerinin henüz karşılanmadığını hatırlattı.¹⁰

⁵ Tuğba Altun, "Dışişleri Bakanı Fidan, Arnavutluk ve Estonya Dışişleri Bakanlarıyla Görüştü", Anadolu Ajansı, 28 Kasım 2023.

⁶ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Ocak 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-bosna-hersek-disisleri-bakani-ile-ortak-basin-toplantisi-16-1-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁷ Muhammet Tarhan vd., "Bakan Çavuşoğlu: Bosna Hersek Arama Kurtarma Ekibi 26 Kişiyi Enkazdan Kurtardı", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2023.

⁸ "President Erdoğan Receives Bosnia-Herzegovina's Presidential Council", *Daily Sabah*, 24 Şubat 2023.

⁹ Ahmet Nurduhan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Üyesi Cvijanovic ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 3 Kasım 2023; İsmail Özdemir, "TBMM Başkanı Kurtulmuş: Sesimizi Yükselterek İnsanlık Cephesine Katkı Vermeye Çalışıyoruz", Anadolu Ajansı, 3 Kasım 2023.

¹⁰ Muhammet Tarhan ve Can Efesoy, "Dışişleri Bakanı Fidan: Vahim Olan Batılı Ülkelerin Gazze'deki Vahşet Karşısında Tam Bir Sessizliğe Bürünmesidir", Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2023.

2023'te Türkiye'nin Bosna Hersek'teki Sırp aktörlerle ilişkilerindeki ilerleme dikkat çekti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Sırp üyesi Cvijanović ve Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Milorad Dodik ile önce 20 Ağustos'ta Budapeşte'de, daha sonra da 7 Ekim'de Ankara'da olmak üzere iki kere görüştü. Dışişleri Bakanı Fidan'ın da katıldığı toplantılarda Bosna Hersek'in siyasi durumu ve iş birliği konuları ele alındı.¹¹ Sırp aktörlerle son yıllarda geliştirilen yakın ilişkilere karşın Türkiye, ülkede Sırp siyasetçilerin söylem ve eylemleriyle canlı tutulmakta olan ayrılıkçılık ve revizyonizmin karşısındaki tutumunu korudu. 11 Temmuz'da Srebrenitsa soykırımının yıl dönümü vesilesiyle bir anma mesajı yayımlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, soykırımın yaşandığı yirmi sekiz yıl öncesine göre çok daha güçlü hale gelmiş bulunan Bosna Hersek'in bağımsızlığı, egemenliği ve top- rak bütünlüğünü Türkiye'nin daima gözetceğini ifade etti.¹²

3 Ocak'ta resmi bir ziyaret için Sofya'ya giden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, burada başta Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rumen Radev olmak üzere çeşitli yetkililerle enerji alanındaki iş birliği fırsatlarını görüştü. Ziyaret sırasında Türkiye'den Bulgaristan'a on üç yıl süreyle yıllık 1,5 milyar metreküpe kadar doğal gaz aktarılmasına olanak veren bir anlaşma BOTAŞ ve Bulgargaz yetkilileri tarafından imzalandı.¹³ Dönmez, bu anlaşmayı Türkiye'nin bir gaz merkezi olması için atılmış bir adım olarak değerlendirirken Bulgaristan Başbakanı Gılib Donev, anlaşmanın ülkesinin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltacağını ve Türkiye ile enerji alanında geliştirilecek iş birliğinde anahtar rol oynayacağını belirtti.¹⁴ Anlaşma kapsamında Bulgaristan'a gaz sevkiyatı 12 Nisan'da başladı.¹⁵

2 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Bulgar Haber Ajansı'nın Ankara şubesinin açılışı için Türkiye'ye gelen Bulgar mevkidaşı İliyana

¹¹ Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek Heyetini Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 20 Ağustos 2023; "Додик и Цвијановићева са Ердоганом: Потврђена одлична привредна сарадња Српске и Турске", RTRS, 7 Ekim 2023.

¹² Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Srebrenitsa Mesajı: Yaşanan Acıların Tekrarına Asla İzin Vermeyeceğiz", Anadolu Ajansı, 11 Temmuz 2023.

¹³ İhvan Radyokov, "Türkiye ile Bulgaristan Doğal Gaz Alanında İşbirliği Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 3 Ocak 2023.

¹⁴ İhvan Radyokov, "Dönmez: Bulgaristan ile İmzalanan Anlaşmayla Komşu Ülkelere de Gaz Sevkiyatı Söz Konusu Olabilecek", Anadolu Ajansı, 4 Ocak 2023; "Başbakan Gılib Donev: Türkiye İlk Defa LNC Terminallerini Yabancı Kuruma Açtığı için Bu Anlaşma Tarihi", BNR, 3 Ocak 2023.

¹⁵ Firdevs Yüksel, "Türkiye'den Bulgaristan'a Gaz Sevkiyatı Başladı", Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2023.

Yotova'yı kabul etti.¹⁶ 22 Temmuz'da Türkiye'yi ziyaret eden Bulgaristan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mariya Gabriel, Dışişleri Bakanı Fidan ile görüştü. Görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında iki bakan, Türkiye ve Bulgaristan'ın çok katmanlı ve yoğun ilişkilere sahip olduğunu vurguladı.¹⁷ Türkiye-Bulgaristan Turizm Karma Komisyonu'nun dördüncü toplantısı 15 Eylül'de İstanbul'da yapıldı. İki ülke turizm bakanlarının eş başkanlığında düzenlenen toplantıda turizm alanında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik bir protokol imzalandı.¹⁸ Yılın çeşitli zamanlarında düzensiz göç, organize suçlar ve terörizm gibi konuları müzakere etmek üzere Türkiye'ye gelen Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı İvan Demerciev, İçişleri Bakanı Kalin Stoyanov ve Cumhuriyet Başsavcısı İvan Geşev, bakan ve üst düzey bürokratlar tarafından kabul edildi.¹⁹

2 Mart'ta G20 liderler zirvesine katılmak üzere Yeni Delhi'de bulunan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, burada Hırvatistan Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Gordan Grlić Radman ile görüştü.²⁰ 21 Haziran'da yeni Dışişleri Bakanı Fidan, Hırvat mevkidaşı Grlić Radman ile Londra'da bir araya geldi.²¹

26 Haziran'da GDAÜ zirvesine katılmak üzere Karadağ'ın başkenti Podgoritsa'ya giden Dışişleri Bakanı Fidan, burada ülkenin yeni Cumhurbaşkanı Jakov Milatović ile bir araya geldi.²² Karadağ'da bulunduğu sırada Başbakan Yardımcısı ve Boşnak Partisi Genel Başkanı Ervin İbra-

¹⁶ Harun Kutbe, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay Bulgar Mevkidaşı Yotova ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 2 Şubat 2023.

¹⁷ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Bulgaristan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mariya Gabriel ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Ağustos 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-bulgaristan-disisleri-bakani-mariya-gabriel-ile-ortak-basin-toplantisi-22-8-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

¹⁸ "Türkiye-Bulgaristan 4. Turizm Karma Komisyonu İstanbul'da Başladı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 15 Eylül 2023, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-349872/turkiye-bulgaristan-4-turizm-karma-komisyonu-istanbul39da-basladi.html>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

¹⁹ İhvan Radoykov, "Bulgaristan Cumhuriyet Başsavcısı Geşev Türkiye ile Adli İşbirliğini AA'ya Değerlendirdi", Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2023.

²⁰ "Sayın Bakanımızın Hırvatistan Dışişleri Bakanı Gordan Grlić-Radman ile Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Mart 2023, www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-hrvatistan-disisleri-bakani-gordan-grlic-radman-ile-gorusmesi--2-mart-2023--yeni-delhi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

²¹ Zuhul Demirci ve Esra Taşkın, "Dışişleri Bakanı Fidan, Londra'da Çok Sayıda Mevkidaşıyla Görüştü", Anadolu Ajansı, 22 Haziran 2023.

²² İsmail Özdemir ve Lejla Biogradlija, "Dışişleri Bakanı Fidan, Karadağ'da GDAÜ Zirvesi'ne Katıldı", Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2023.

himović'le görüşen Fidan, Karadađ Türk Ticaret Odası'nın açılıő törenine²³ ve Karadađ İslam Birliđi'nin düzenlediği Kurban Bayramı etkinliği-ne de katıldı.²⁴

3 Şubat'ta Kosova Başbakanı Albin Kurti Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekteŐtirdi. Başbakan Kurti ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki görüşmede ekonomi, ticaret, güvenlik gibi alanlardaki ikili iş birliği imkanları değerlendirildi.²⁵ 6 Eylül'de Dışişleri Bakanı Fidan, Ankara'ya gelen Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) Genel Başkanı ve Bölgesel Kalkınma Bakanı Fikrim Damka ile görüştü.²⁶ 13 Kasım'da Türkiye'yi ziyaret eden Kosova İçişleri Bakanı Xhelal Sveçla, İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya ve Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler tarafından ayrı ayrı kabul edildi.²⁷ 8 Aralık'ta TRT World Forum'a katılmak üzere İstanbul'a gelen Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani Sadriu, burada Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme yaptı. Bölgesel ve küresel siyasetin değerlendirildiği görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye tarafından Kosova'nın uluslararası alanda tanınması için verilen desteğin artarak sürdürüleceğini belirtti.²⁸

4 Ocak'ta Üsküp'e bir ziyaret gerçekteŐtiren Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez, burada Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Stevo Pendarovski ve Ekonomi Bakanı Kreshnik Bekteshi ile birer görüşme gerçekteŐtirdi. Görüşmelerde iki ülke arasında enerji iş birliğinin gerekli olduğuna vurgu yapıldı. Bakan Dönmez, Türkiye'nin bölgesel bir enerji dağıtım merkezi haline gelmesi için Kuzey Makedonya'yı birlikte çalışmaya davet ederken

²³ Tuğba Altun ve İsmail Özdemir, "Bakan Fidan: Karadağ ile 250 Milyon Dolarlık Ticaret Hacı Hedefimize Bu Yıl Sonunda UlaŐmayı Öngörüyoruz", Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2023.

²⁴ Lejla Biogradlija ve İsmail Özdemir, "Dışişleri Bakanı Fidan, Karadağ'da Düzenlenen Kurban Bayramı Resepsiyonuna Katıldı", Anadolu Ajansı, 26 Haziran 2023.

²⁵ Kaan Bozdoğan vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kosova ile Sırbistan'ın Barışçıl ve Yapıcı Yaklaşımlar Sergilemesini Bekliyoruz", Anadolu Ajansı, 4 Şubat 2023.

²⁶ Mustafa Deveci, "Dışişleri Bakanı Fidan, Kosova Bölgesel Kalkınma Bakanı Damka ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2023.

²⁷ "İçişleri Bakanımız Sayın Ali Yerlikaya, Kosova İçişleri Bakanı Sayın Xhelal Sveçla ile Bir Araya Geldi", T.C. İçişleri Bakanlığı, 10 Kasım 2023, <https://www.icisleri.gov.tr/icisleri-bakanimiz-sayin-ali-yerlikaya-kosova-icisleri-bakani-sayin-xhelal-svecla-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Kosova İçişleri Bakanı Xhelal Sveçla ile Milli Savunma Bakanlığında Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 10 Kasım 2023, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/c4d3ecc4bfa64c1487083e7e18b9c8ea>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

²⁸ Mustafa Hatipoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kosova Cumhurbaşkanı Osmani-Sadriu ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2023.

Bekteshi ülkesine daha çok Türk yatırımcınının gelmesi için çalıştıklarını belirtti.²⁹ 2 Şubat'ta Gençlik ve Spor Bakanı Mehmet Muharrem Kasapoğlu, Üsküp'te düzenlenen Türkiye-Kuzey Makedonya 6. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu Toplantısı'nın eş başkanlığını yaptı.³⁰ 20 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) dönem başkanlığı kapsamında Türkiye'yi ziyaret eden Kuzey Makedonya Dışişleri Bakanı Bujar Osmani ile görüştü.³¹ 7 Nisan'da Kuzey Makedonya'yı ziyaret eden Kültür Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, burada mevkidaşı Bisera Kostadinovska Stoyçevska ile bir araya geldi. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Kültürel İş Birliği Anlaşması imzalandı.³²

24 Ocak'ta Türkiye'ye gelen Romanya İçişleri Bakanı Lucian Bode, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu tarafından kabul edildi. Görüşmede terör, sınır aşan suçlar ve düzensiz göçle mücadele konularına ağırlık verildi.³³ Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa enerji arz güvenliğinde merkezi konuma gelme hedefi kapsamında 27 Eylül'de BOTAŞ ile Romanya'nın en büyük enerji şirketi OMV Petrom arasında günlük 4 milyon metreküpe kadar doğal gaz ihracatına imkan veren bir anlaşma imzalandı.³⁴

Son yıllarda giderek güçlenen Türkiye-Sırbistan ilişkileri, bu eğilimini 2023'te de korudu. Sırbistanlı yetkililer Türkiye'nin Kosova'ya verdiği askeri desteğe karşı çıkmakla beraber Türkiye'yi gerçek bir dost olarak nitelendirmeyi sürdürdü.³⁵ 20 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başkanlığındaki bir

²⁹ "President Pendarovski Meets with Fatih Donmez, Minister of Energy and Natural Resources of the Republic of Türkiye 4 January 2023", President of the Republic of North Macedonia, 4 Ocak 2023, https://pretsedatel.mk/en/tr_04012023-3, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024); Dzihat Aliju, "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez, Kuzey Makedonya Ekonomi Bakanı Bekteshi ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 4 Ocak 2023.

³⁰ "Bakan Kasapoğlu, Kuzey Makedonya'da 6. Karma Ekonomik Komisyonu Toplantısı'na Katıldı", T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2 Şubat 2023, <https://gsb.gov.tr/haber-detay.html/964>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

³¹ Tuğba Altun, vd., "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: (Kuzey Makedonya ile) Tarihi ve Kültürel Bağlarımız Var", Anadolu Ajansı, 20 Şubat 2023.

³² "Türkiye ile Makedonya Arasında Kültürel İşbirliği Anlaşması İmzalandı", *Yeni Balkan*, 7 Nisan 2023.

³³ Sefa Şahin, "İçişleri Bakanı Soylu, Rumen Mevkidaşı Bode ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 24 Şubat 2023.

³⁴ Fuat Kabakcı, "Türkiye, Romanya'ya Günlük 4 Milyon Metreküpe Kadar Doğal Gaz İhraç Edecek", Anadolu Ajansı, 27 Eylül 2023.

³⁵ Muhammet İkbâl Arslan ve Aysu Biçer, "Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic: (Kosova-Sırbistan Geriliminde) Bir Savaş Öngörmüyorum", Anadolu Ajansı, 20 Ocak 2023.

heyet, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić başkanlığındaki heyetle bir araya geldi. Bölgesel konuların ele alındığı görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan yayımladığı mesajda Türkiye-Sırbistan ilişkilerinin tarihi zirvesinde olduğunu ifade ederken Vučić de bölgenin en önemli aktörlerinden olan Türkiye ile iş birliğini daha da güçlendirmek istediklerini belirtti.³⁶

ÇOK TARAFLI İLİŞKİLER

2023'te Türkiye, Balkanlardaki çok taraflı iş birliği ve diyalog platformlarına katılımını sürdürdü. 27 Haziran'daki GDAÜ zirvesine ülkemizi temsilen katılan Dışışleri Bakanı Fidan, burada yaptığı konuşmada Türkiye'nin bölgenin barış, refah ve istikrarına katkı sağlayan bütün girişimleri desteklediğini ifade etti.³⁷ 29 Ağustos'ta Balkanlardaki önemli bölgesel forumlardan Bled Strategic Forum'a konuşmacı olarak katılan Dışışleri Bakan Yardımcısı Mehmet Kemal Bozay da burada bazı temaslarda bulundu.³⁸

4-5 Mayıs arasında Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA) Parlamento Başkanları Zirvesi ve Genel Kuruluna Balkanlardan Kuzey Makedonya ve Sırbistan meclis başkanlarının yanı sıra Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya parlamentolarına mensup heyetler de katıldı.³⁹ 28. Güneydoğu Avrupa Savunma Bakanları (SEDM) Toplantısı 22 Kasım'da Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenirken toplantıda konuşma yapan Milli Savunma Bakanı Güler Karadeniz'de bulunan mayınların etkisiz hale getirilmesinin en önemli

³⁶ Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 20 Ağustos 2023; Bedrudin Brljavac, "Vučić nakon sastanka s Erdoganom: Razgovarali smo o važnosti očuvanja mira i stabilnosti u regionu", Anadolu Ajansı, 21 Ağustos 2023.

³⁷ İsmail Özdemir ve Lejla Biogradlija, "Dışışleri Bakanı Fidan, Karadağ'da GDAÜ Zirvesi'ne Katıldı", Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2023.

³⁸ Lejla Biogradlija, "Bozay na Bledskom strateškom forumu: Solidarnost znači podjelu tereta", Anadolu Ajansı, 30 Ağustos 2023.

³⁹ "Summit of the Speakers of the Parliaments of the BSEC Member States", PABSEC, 4 Mayıs 2023, <https://www.pabsec.org/news-detail/summit-of-the-speakers-of-the-parliaments-of-the-bsec-member-states-ankara-4-may-2023/549>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024); "61st Plenary Session of the PABSEC General Assembly", PABSEC, 4-5 Mayıs 2023, <https://www.pabsec.org/news-detail/61st-plenary-session-of-the-pabsec-general-assembly-4-5-may-2023/550>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

öncelik olduğunu belirtti.⁴⁰ Bu amaçla Türkiye, Bulgaristan ve Romanya arasında ortak bir girişim başlatıldı.⁴¹

Türkiye bölgesel iş birliği faaliyetlerinin yanında bölgede çıkan krizlerin yatıştırılması doğrultusunda girişimlerde de bulundu. Kosova ile Sırbistan arasında AB'nin arabuluculuğunda yürütülen normalleşme sürecinde kaydedilen adımları memnuniyetle karşılayan⁴² Türkiye Kosova'nın kuzeyinde Sırp sınırların yoğun yaşadığı belediyelere elektrik dağıtımı ve faturaların ödenmesine ilişkin iki taraf arasında süregelen anlaşmazlığın çözülmesi için de çaba sarf etti. Sorunun aşılması yönünde önemli bir adım olarak Çalık ve Limak Holding tarafından işletilen Kosova Elektrik Dağıtım Şirketi (KEDS) ile Elektrosever adlı Sırp şirket arasında bir ticari sözleşme imzalandı.⁴³ 29 Mayıs'ta Kosova'nın kuzeyinde Sırp protestocular ile NATO Kosova Gücü (KFOR) personeli arasında yaşanan hadiselerin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kosova Başbakanı Kurti ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ile telefonda görüşerek tarafları diyaloga davet etti.⁴⁴ Türkiye 24 Eylül'de Kosova'nın kuzeyindeki Banjska köyünde meydana gelen silahlı saldırıyı kınarken bölgede kalıcı barışın sağlanması için bütün tarafları şiddetten kaçınmaya ve sorunları müzakere yoluyla çözmeye çağırdı.⁴⁵

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayımladığı verilere göre Türkiye'nin 2023'te on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 32,3 milyar

⁴⁰ Büşranur Koca, "28. Güneydoğu Avrupa Savunma Bakanları Toplantısı, Ankara'da Yapıldı", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2023.

⁴¹ İhvan Radoykov, "Bulgaristan, Türkiye ve Romanya, Karadeniz'de Mayın Arama Operasyonu Düzenleyecek", Anadolu Ajansı, 20 Ekim 2023.

⁴² "Press Release Regarding the Compromise in Relation to the Agreement and Its Implementation Annex on the Normalization of Relations Between Kosovo and Serbia within the Framework of the EU Roadmap", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Mart 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-79_-a-b-yol-haritasi-cercevesinde-kosova-ile-sirbistan-arasindaki-iliskilerin-normallestirilmesine-dair-anlasma-ve-uygulama-eki-uzerinde-anlasmaya-varilmasi-hk.en.mfa, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁴³ Feyzullah Yarımbaş, "Kosova'nın Kuzeyinde 24 Yıldır Süren Elektrik Dağıtım Anlaşmazlığı Türkiye'nin de Çabalarıyla Aşıldı", Anadolu Ajansı, 10 Aralık 2023.

⁴⁴ Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ve Kosova Başbakanı Kurti ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 1 Haziran 2023.

⁴⁵ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Kosova'nın Kuzeyinde Bu Sabah Meydana Gelen ve Bir Kosovalı Polis Memurunun Hayatını Kaybetmesine Yol Açan Saldırı Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Eylül 2023, https://www.mfa.gov.tr/sc_-10_-kosovanin-kuzeyinde-bu-sabah-meydana-gelen_-saldiri-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

dolar olarak ölçüldü. Bu miktarın 22,6 milyar dolarlık kısmı ihracat ve 9,7 milyar dolarlık kısmı ise ithalat olarak gerçekleşti. 2022'ye kıyasla Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı toplam ihracat yüzde 0,54 artarken bu ülkelerden gerçekleştirdiği toplam ithalat ise yüzde 6,01 azaldı. Böylece Balkanlarla yürütölen ticaretin toplam hacminde yüzde 1,52'lik düşüş kaydedildi. Aynı dönemde Türkiye'nin bütün dünya ülkeleriyle arasındaki ticaret hacminin yüzde 0,09 azaldığı dikkate alındığında Balkanların Türkiye'nin dış ticaretindeki payının az da olsa gerilediği görölmektedir.

2023'te Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle ticaret hacmi toplam dış ticaretinin yüzde 5,24'üne karşılık geldi. Bu ülkeler içinde Yunanistan'a yapılan ihracat 2022'nin aynı dönemine göre yüzde 26,31 artarken Arnavutluk'a yapılan ihracatta yüzde 22,96 oranında düşüş kaydedildi. 2022'ye göre yalnızca Sırbistan, Romanya ve Bosna Hersek'ten yapılan ithalat miktarları artış gösterirken Karadağ'dan yapılan ithalat yüzde 44,01 gibi büyük bir oranda azaldı. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2023'te de devam ederek bölgeyle yürütölen toplam ticaretin yüzde 82,20'si yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti (Tablo 1).

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (TCMB) kesin olmayan verilerine göre⁴⁶ yılın ilk 11 ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 382 milyon dolarlık dış yatırım girişı oldu. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ülkelere giden dış yatırımlar yüzde 135,80 gibi büyük bir artış gösterdi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırım girişı olan Balkan ülkesi 192 milyon dolarla Yunanistan olurken Romanya'ya 76 milyon dolar ve Karadağ'a ise 45 milyon dolarlık doğrudan yatırım yapıldı (Tablo 2). TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2023'ün ilk on ayında Türkiye'den 58 milyon dolar civarında net doğrudan yatırım girişı kaydedilirken Almanya, İsviçre ve ABD'den sonra bu ülkeye en fazla doğrudan yatırımın geldiği ülke Türkiye oldu.⁴⁷

⁴⁶ Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

⁴⁷ Kosova Merkez Bankası'nın kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN BALKAN ÜLKELERİ İLE TİCARETİ (2022-2023)

Ülke adı	2022 (DOLAR)			2023 (DOLAR)			DEĞİŞİM (VÜZDE)		
	İhracat	İthalat	Hacim	İhracat	İthalat	Hacim	İhracat	İthalat	Hacim
	Arnavutluk	990.616.270	74.715.762	1.065.332.032	763.158.920	55.626.773	818.785.693	-22,96	-25,55
Bosna-Hersek	755.419.720	189.420.137	944.839.857	719.599.246	200.910.764	920.510.010	-4,74	6,07	-2,58
Bulgaristan	4.721.644.855	2.693.340.845	7.414.985.700	4.232.470.320	2.407.309.944	6.639.780.264	-10,36	-10,62	-10,45
Hırvatistan	702.017.451	439.648.942	1.141.666.393	667.834.425	282.107.666	949.942.091	-4,87	-35,83	-16,79
Karadağ	168.904.617	35.038.620	203.943.237	171.406.389	19.618.804	197.025.193	5,03	-44,01	-3,39
Kosova	672.483.844	24.420.261	696.904.105	703.056.770	20.606.418	723.663.188	4,55	-15,62	3,84
Kuzey Makedonya	698.150.392	256.257.124	954.407.516	647.381.331	227.638.372	875.019.703	-7,27	-11,17	-8,32
Romanya	6.947.484.394	3.335.646.396	10.283.130.790	6.949.968.043	3.685.497.694	10.635.465.737	0,04	10,49	3,43
Sırbistan	1.771.491.467	573.646.682	2.345.138.149	1.551.081.397	669.778.035	2.220.859.432	-12,44	16,76	-5,30
Slovenya	1.771.776.941	519.498.753	2.291.275.694	2.039.776.378	510.477.287	2.550.253.665	15,13	-1,74	11,30
Yunanistan	3.302.680.717	2.186.642.742	5.489.323.459	4.171.548.923	1.628.288.889	5.799.837.812	26,31	-25,53	5,66
BB6 TOPLAM	5.057.066.310	1.153.498.586	6.210.564.896	4.561.684.053	1.194.179.166	5.755.863.219	-9,80	3,53	-7,32
AB5 TOPLAM	17.445.604.358	9.174.777.678	26.620.382.036	18.061.598.089	8.513.681.480	26.575.279.569	3,53	-7,21	-0,17
TOPLAM	22.502.670.668	10.328.276.264	32.830.946.932	22.623.282.142	9.707.860.646	32.331.142.788	0,54	-6,01	-1,52
BB6= Batı Balkanlar									
AB5= AB üyesi ülkeler									

Kaynak: TÜİK

TABLO 2. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR (YAKLAŞIK DEĞERLER, MİLYON DOLAR, 2021-2023)

ÜLKE ADI	2021 (OCAK-KASIM)	2022 (OCAK-KASIM)	2023 (OCAK-KASIM)
Arnavutluk	0	2	3
Bosna Hersek	2	0	14
Bulgaristan	6	16	18
Hırvatistan	2	0	5
Karadağ	9	25	45
Kuzey Makedonya	26	44	27
Romanya	69	38	76
Sırbistan	0	0	0
Slovenya	8	0	2
Yunanistan	18	37	192
TOPLAM	140	162	382

Kaynak: TCMB

2023 yılı içinde bölgede Türk şirketlerinin müteahhitlik yatırımları öne çıktı. Romanya'da Karadeniz kıyısı ile Podiőor arasında inşa edilecek olan 308 kilometrelik doğal gaz boru hattının ihalesini Kalyon İnşaat kazandı. Proje sözleşmesi Romanya Başbakan Yardımcısı Marian Neacőu ve Enerji Bakanı Sebastian Burduja'nın da katıldığı törenle imzalandı.⁴⁸ Yine Romanya'da ESTA ve Günel adlı iki Türk şirketi Baldana-Targoviőte şehirleri arasındaki yol genişletme projesini,⁴⁹ Gülermak şirketinin yer aldığı iki ayrı uluslararası ortaklık ise Bükreş ve Cluj şehirlerinde yapılacak metro projelerini üstlendi.⁵⁰ Bosna Hersek'te yapımı devam eden Koridor Vc otoyolunun Medakovo-Ozimica bö-

⁴⁸ Mehmet Serkan Eruysal, "Romanya'da Doğal Gaz Boru Hattı Projesini Türk Firması Hayata Geçirecek", Anadolu Ajansı, 18 Haziran 2023.

⁴⁹ Mădălina Podaru, "CNAIR ői o firmă din Turcia (cu sucursală la Moscova) au semnat contractul pentru modernizarea DN 71 Băldana-Tărgoviőte, őosea cu traseu prin mijlocul localităőilor. PSD promitea modernizarea őoselei în Programul de guvernare 2017-2020", economedia.ro, 16 Ocak 2023, <https://economedia.ro/cnair-si-o-firma-din-turcia-cu-sucursala-la-moscova-au-semnat-contractul-pentru-modernizarea-dn-71-baldana-targoviste-sosea-cu-traseu-prin-mijlocul-localitatilor-in-paralel-de-la-bucuresti-la-targo.html>, (Eriőim tarihi: 20 Nisan 2024).

⁵⁰ "Gülermak Konsorsiyumu Romanya'da İki Dev İhale Kazandı", hayat.ro, 1 Mart 2023, <https://www.hayat.ro/haber/gulermak-konsorsiyumu-romanyada-iki-dev-ihale-kazandi-5319.html>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

lümünün ihalesini Cengiz İnşaat kazandı.⁵¹ Limak Şirketler Grubu tarafından Üsküp'te inşa edilen Diamond Mall adlı alışveriş merkezi, Kuzey Makedonya Başbakanı Dimitar Kovaçevski ve bakanların katıldığı törenle hizmete açıldı.⁵² Aynı ülkede inşa edilecek olan Koridor 8 ve 10d otoyol projelerinin inşaatı ENKA-Bechtel ortaklığınca üstlenildi.⁵³

2023'te Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki seyahatlerin artırılması ve kolaylaştırılması için bazı adımlar da atıldı. Bu yıl ilk kez Türkiye'den Bulgaristan'ın Plovdiv (Filibe) kentine doğrudan uçuşlar başlatıldı; fakat yaz döneminde talep eksikliğinden dolayı uçuşlar durduruldu.⁵⁴ Yıl içinde ayrıca Türk Hava Yolları'nın yanı sıra Pegasus da Karadağ'a doğrudan seferler başlattı.⁵⁵ Türkiye-Bulgaristan kara yolu sınırında yıllardır yaşanan yoğunluğun hafifletilmesine yönelik çalışmalar iki ülkenin iş birliğiyle devam ettirilirken ikinci bir demir yolu geçiş noktasının kurulması için bir mutabakat zaptı imzalandı.⁵⁶

ASKERİ İLİŞKİLER

2023'te Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinin gündeminde askeri konular dikkat çekici bir biçimde öne çıktı. Kosova'nın 2022'deki anlaşmayla Türkiye'den satın aldığı Bayraktar TB2 marka insansız hava araçları (İHA) Mayıs'ta Kosova Güvenlik Gücü envanterine dahil edildi.⁵⁷ Kosova ayrıca Türkiye'den OMTAS tanksavar füzesi, ALKAR 120 mm otomatik havan sistemi, Vuran taktik tekerlekli zırhlı araç ve MKE PMT-76-57A makineli tüfeği gibi farklı

⁵¹ David Arminas, "Cengiz Wins Corridor VC contract in Bosnia", worldhighways.com, 21 Mart 2023, <https://www.worldhighways.com/wh12/news/cengiz-wins-corridor-vc-contract-bosnia>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

⁵² Dzihat Aliju, "Limak, Kuzey Makedonya'da Alışveriş Merkezi Açtı", Anadolu Ajansı, 20 Ekim 2023.

⁵³ "ENKA, 1,3 Milyar Euroluk Proje ile Makedonya'yı Avrupa'ya Bağlayacak", inbusiness.com.tr, 9 Mart 2023, <https://www.inbusiness.com.tr/sectorler/insaat-gayrimenkul/2023/03/09/enka-13-milyar-euroluk-proje-ile-makedonyayi-avrupaya-baglayacak>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

⁵⁴ Mehmet Kadir Kılınç, "Pegasus'un Yeni Hattı Sabiha Gökçen-Filibe Oldu", Anadolu Ajansı, 4 Ocak 2023; "Plovdiv-İstanbul Uçak Seferleri Düşük Talep Nedeniyle Durduruldu", BNR, 28 Haziran 2023.

⁵⁵ Ergin Garip, "Pegasus'un Karadağ Uçuşları Başladı", Anadolu Ajansı, 19 Temmuz 2023.

⁵⁶ İhvan Radoykov, "Bulgaristan-Türkiye Sınırında Yük Geçişleri Kolaylaştırılıyor", Anadolu Ajansı, 5 Haziran 2023.

⁵⁷ Mustafa Talha Öztürk, "Kosovo Security Forces Receive Turkish Bayraktar Drones", Anadolu Ajansı, 6 Mayıs 2023; Eren Bektaş, "Kosova Bayraktar TB2'lerini Teslim Aldı", Anadolu Ajansı, 16 Temmuz 2023.

tipte silah ve askeri teçhizat temin etti.⁵⁸ Romanya Silahlı Kuvvetlerinin 18 adet TB2 satın almak üzere Baykar şirketiyle 321 milyon dolarlık sözleşme imzaladığı açıklanırken⁵⁹ Arnavutluk Başbakanı Rama 2022’de imzalanan anlaşma uyarınca TB2’lerin çok yakında ülkesinin silahlı kuvvetlerine kazandırılacağını belirtti.⁶⁰ 2023 içerisinde Kuzey Makedonya da Türkiye’den 18 adet Boran obüsü sipariş etti.⁶¹

Türkiye’nin Kosova ordusunun güçlendirilmesine yaptığı katkılar Sırbistan tarafından tepkiyle karşılandı. Kosova’nın silahlandırılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia eden Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić, bu sebeple Türkiye’den İHA satın almaktan vazgeçtiklerini açıkladı.⁶² Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Miloš Vučević de güçlü bir jeopolitik oyuncu olan Türkiye ile ilişkileri olabildiğince iyi seviyede tutmak istediklerini, ancak Türkiye’nin Kosova’yı ciddi anlamda silahlandırmasının endişe verici olduğunu kaydetti.⁶³ Savunma ve güvenliğe ilişkin konuları doğrudan müzakere etmek üzere 25 Ekim’de bu ülkeyi ziyaret eden Milli Savunma Bakanı Güler, yaptığı açıklamalarda Türkiye’nin Balkanlardaki sorunlara tarafsız bir biçimde yaklaştığını, ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini ve Sırbistan ile askeri alanda her türlü iş birliğine açık olduğunu ifade etti.⁶⁴ Ziyaretin ardından Cumhurbaşkanı Vučić iki ülke ilişkilerinin yüksek sevi-

⁵⁸ “Roketsan’dan Kosova’ya OMTAS Füzesi İhracatı”, SavunmaSanayiST, 21 Mayıs 2023, <https://www.savunmasanayist.com/roketandan-kosovaya-omtas-fuzesi-ihracati>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024); “Kosova’dan ALKAR ve VURAN tedariki”, SavunmaSanayiST, 21 Mayıs 2023, <https://www.savunmasanayist.com/kosovadan-alkar-ve-vuran-tedariki>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024); “MKE’den Kosova’ya PMT-76-57A ihracatı”, SavunmaSanayiST, 21 Mayıs 2023, <https://www.savunmasanayist.com/mkeden-kosovaya-pmt-76-57a-ihracati>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

⁵⁹ Elisabeth Gosselin-Malo, “Romania Awards \$321 Million Contract for Turkish TB2 Combat Drones”, Defense News, 25 Nisan 2023.

⁶⁰ Fatjon Cuka ve Furkan Abdula, “Arnavutluk: Bayraktar TB2’ler Çok Yakında Silahlı Kuvvetlerimizin Bir Parçası Olacak”, Anadolu Ajansı, 12 Aralık 2023.

⁶¹ “Kuzey Makedonya’dan BORAN Obüsü SipariŐi”, timebalkan.com, 15 Ocak 2023, <https://timebalkan.com/kuzey-makedonyadan-boran-obusu-siparisi>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

⁶² “Vučić: Severe Consequences? Serbia will Not Support the Coup”, b92.net, 25 Haziran 2023, <https://www.b92.net>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

⁶³ “Vucevic: Serbian Army is Much Stronger, They Offered Us Bayraktars, Too-But We will Get Something Better”, telegraf.rs, 19 Temmuz 2023, <https://www.telegraf.rs/english/3716864-vucevic-on-donation-of-turkish-drones-to-pristina>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

⁶⁴ Lejla Biogradlija, “Sırbistan, Türkiye ile İlişkilerini Geliştirmek ve Siyasi Diyalogu Devam Ettirmek İŐtiyor”, Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2023; Burcu Çalık Göçümlü, “Bakan Güler, Sırbistan Savunma Bakanı Vucevic ile Görüştü”, Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2023.

yede devam ettiğini tekrarlarlarken⁶⁵ Savunma Bakanı Vučević Türkiye ile farklı görüşleri bulursa da ortak amaçlarının bölgede barış ve istikrarı sağlamak olduğunu ve Güler'in Kosova'daki Sırpların güvenliğine dair verdiği mesajların kendilerini rahatlattığını söyledi.⁶⁶

2023 yılı savunma bakanları düzeyinde başka birçok ikili görüşmeye sahne oldu. 2 Mart'ta Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Hırvatistan Savunma Bakanı Mario Banožić, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından kabul edildi. Görüşmede askeri eğitim ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliği konuları ele alındı.⁶⁷ Milli Savunma Bakanlığının ev sahipliğinde 25-28 Temmuz arasında on altıncısı düzenlenen Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı'na (IDEF 2023) Balkanlardan Bosna Hersek, Kosova ve Kuzey Makedonya savunma bakanları katılırken Milli Savunma Bakanı Güler bu bakanlarla görüşmeler gerçekleştirdi.⁶⁸ 6 Ekim'de Romanya Savunma Bakanı Angel Tîlvăr Ankara'da Güler tarafından kabul edilirken iki ülke arasında Askeri Çerçeve Anlaşması imzalandı.⁶⁹ 17 Ekim'de Kosova'yı ziyaret eden Güler, bir dizi resmi görüşme gerçekleştirdi. Görüşmelerde Kosova Güvenlik Gücünün eğitimi ve tecrübe aktarımı konularına yoğunlaşıldı.⁷⁰

Kosova'da 29 Mayıs'ta yaşanan olayların ardından NATO Müşterek Kuvvet Komutanlığının talebine istinaden Kırklareli 65. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığına bağlı bir komando taburu ihtiyat birliği olarak Kosova'ya gönderildi. 10 Haziran-31 Ağustos arasında KFOR'a bağlı olarak görev yapan birlik daha sonra yurda döndü.⁷¹ Yaklaşık 600 kişiyle KFOR'a en fazla

⁶⁵ Biogradlija, "Sırbistan, Türkiye ile İlişkilerini Geliştirmek ve Siyasi Diyalogu Devam Ettirmek İstiyor".

⁶⁶ "Meeting between Ministers of Defence of Serbia, Türkiye", Republic of Serbia Ministry of Defence, 25 Ekim 2023, <https://www.mod.gov.rs/eng/20608/sastanak-ministara-odbrane-srbije-i-turske20608>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁶⁷ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Akar, Hırvat Mevkidaşı Banozic ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 2 Mart 2023.

⁶⁸ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Güler, Kosova, Moritanya ve Güney Sudan Savunma Bakanları ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 2023; "Bakan Güler'in Yoğun 'IDEF 2023' Diplomasisi", TRT Haber, 26 Temmuz 2023.

⁶⁹ Sarp Özer, "Türkiye ve Romanya Arasında 'Askeri Çerçeve Anlaşması' İmzalandı", Anadolu Ajansı, 6 Ekim 2023.

⁷⁰ Eren Beksaç, "Milli Savunma Bakanı Güler, Kosova Cumhurbaşkanı Osmani ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2023.

⁷¹ Sefa Şahin, "NATO'nun Talebiyle Kosova'ya Gönderilen İhtiyat Birliği Türkiye'ye Dönüyor", Anadolu Ajansı, 5 Eylül 2023.

personel katkısı sağlayan ikinci ülke olan Türkiye, 1999'dan bu yana görev yapan bu kuvvetin komutasını ilk kez 2023'te devraldı. Tümgeneral zkan UlutaŐ, bir yıl sürecek olan KFOR komutanlığı görevine 10 Ekim'de başladı.⁷² Kosova sorununa yönelik dengeli bir yaklaşım izleyen Türkiye'nin KFOR komutanlığını devralması hem Kosova hem de Sırbistan yetkilileri tarafından memnuniyetle karşılandı.⁷³

Türk Silahlı Kuvvetleri AB'nin Bosna Hersek'teki EUFOR Althea Operasyonuna katkı sağlamayı sürdürürken Türk Hava Kuvvetlerine bağlı bir birlik NATO GeliŐtirilmiŐ Hava Polisliği kapsamında dört aylık süreyle Romanya'da konuşlandırıldı.⁷⁴ Yıl içerisinde ikili anlaşmalar kapsamında Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ, Kosova ve Kuzey Makedonya'ya nakdi askeri yardımlarda bulunuldu.⁷⁵ Türkiye'nin 2019'da imzalanan Askeri ve Mali İŞ Birliği Anlaşması erevesinde Karadağ'a hibe ettiği üç askeri araç 25 Eylül'de Karadağ İçişleri Bakanı Filip AdĐi'in katıldığı törenle teslim edildi.⁷⁶ Bosna Hersek ordusuna ait tank ve zırhlı araçların bakım ve onarımı da Türkiye'den giden personel tarafından yapıldı.⁷⁷

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Coğrafi, sosyal ve kültürel yakınlığından dolayı Balkanlar Türkiye'nin kamu diplomasisi ve kültürel diplomasiyi en etkin biçimde yürüttüğü bölgelerden biridir. Balkanlarda Türk ve Müslüman toplulukların kültür ve geleneklerinin korunması, yaşam Şartlarının iyileştirilmesi, beŐeri sermayenin artırılması, tarihi

⁷² Eren Beksaç, "Türkiye, NATO'nun Kosova'daki Barış Gücü'nn Komutasını Devraldı", Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2023; "Trquia sot merr drejtimin e KFOR-it n Kosov", klankosova.tv, 10 Ekim 2023.

⁷³ Eren Beksaç, "Kosova Başbakanı, KFOR'un Komutanlığını Ekimde Devralacak Tümgeneral zkan UlutaŐ'ı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 12 Eylül 2023; Mustafa Talha ztrk ve Lejla Biogradlija, "Sırp Yetkililer, Türkiye'yi Balkanlar'da Dengeleyici G Olarak Görüyor", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2023.

⁷⁴ Sarp zer, "Türk Jetlerinden NATO Hava Sahasının Korunmasına Katkı", Anadolu Ajansı, 6 Aralık 2023.

⁷⁵ "2023 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, (Temmuz 2023), https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/KMDBRP_2023.pdf, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁷⁶ Lejla Biogradlija, "Türkiye'nin Gönderdiği 3 Askeri Araç Karadağ'a Ulaştı", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2023.

⁷⁷ Lejla Biogradlija, "Milli Savunma Bakanlığından Bosna Hersek Savunmasına Destek", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2023.

mirasın yenilenmesi ve Türkiye ile bağların güçlendirilmesi gibi amaçlarla bölgede Türkiye'den birçok kurum ve kuruluş faaliyet göstermektedir.

Balkanlarda kamu diplomasisi alanında faaliyet gösteren en köklü kurumlardan olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) sağlık, tarım-hayvancılık ve eğitim gibi alanlarda kalkınma yardımlarını, sosyal, kültürel ve sınıfsal etkinlikleri ve tarihi eserlerin restorasyonunu kapsayan çok sayıda proje gerçekleştirdi. TİKA tarafından restorasyonu tamamlanan Üsküp Sultan Murad Camii, Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy'un katıldığı törenle açıldı.⁷⁸

Balkanların sekiz ülkesinde on dört kültür merkezi bulunan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) Türkçe dil öğretimine devam ederken YEE ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yılın çeşitli zamanlarında Türkiye'yi tanıtıcı etkinlikler düzenlendi. Romanya devleti tarafından YEE'ye ikili ilişkilerin güçlendirilmesindeki katkılarından dolayı Devlet Üstün Onur Nişanı verildi.⁷⁹ Türkiye Maarif Vakfı tarafından Arnavutluk'un İşkodra kentinde ana sınıftan liseye kadar eğitim öğretim verecek bir okul açıldı.⁸⁰ Balkanların altı ülkesinde eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren vakfın Bulgaristan'da da bir okul açmaya yönelik hazırlıklarda bulunduğu açıklandı.⁸¹ Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü de Kuzey Makedonya'da Türklerin yaşadığı köylerdeki içme suyu sorununu çözmek için çalışmalarda bulundu.⁸² Önceki yıllarda olduğu gibi Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) Balkan ülkelerinden öğrencilere Türkiye'de burslu öğrenim görme imkanı sağlarken Diyanet İşleri Başkanlığı din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini devam ettirdi.

2023 yılı içinde üst düzey siyasetçiler de Balkanlardaki Türk ve Müslüman topluluklarla doğrudan temaslarda bulundu. Örneğin 12 Nisan'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Bulgaristan'ın kuzey illerinde yaşayan soydaşlarla buluş-

⁷⁸ "Bakan Ersoy, Üsküp'te Restore Edilen Sultan Murat Camisi'nin Açılışına Katıldı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 7 Nisan 2023, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-341744/bakan-ersoy-uskupte-restore-edilen-sultan-murat-camisi39nin-acilisina-katildi.html>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁷⁹ "Bükreş Yunus Emre Enstitüsü'nden Çifte Kutlama", gazetebalkan.ro, 28 Eylül 2023, <https://gazetebalkan.ro/2023/09/28/bukres-yunus-emre-enstitusunden-cifte-kutlama>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁸⁰ Fatjon Cuka ve Furkan Abdula, "Türkiye Maarif Vakfı, Arnavutluk'un İşkodra Şehrinde Okul Açtı", Anadolu Ajansı, 9 Ekim 2023.

⁸¹ Utku Şimşek ve Selma Kasap, "Türkiye Maarif Vakfı, Türkiye Yüzyılı'nda Kendi Eğitim Modelini İhraç Etmeyi Hedefliyor", Anadolu Ajansı, 16 Haziran 2023.

⁸² Dzihat Aliju, "Türkiye, Kuzey Makedonya'daki Türk Köylerinde Yaşanan İçme Suyu Sorununa Çözüm Arıyor", Anadolu Ajansı, 19 Eylül 2023.

mak üzere bu ÷lkeye gitti.⁸³ 22 Mayıs'ta AK Parti tarafından organize edilen Büyük Rumeli Buluşması adlı etkinlikte konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin bir emanet olarak gördüğü Balkanlardaki kardeşlerinin her zaman yanında olduğunun altını çizdi.⁸⁴ Balkan ÷lkelerinden çok sayıda Türk ve Müslüman siyasetçi ve sivil toplum temsilcisinin katıldığı etkinlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Şentop ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu da birer konuşma yaptı.⁸⁵

Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarından biri de turizmdir. Türkiye'nin bölgenin tamamına uyguladığı kısa süreli vize muafiyetinin, artan kültür ve tanıtım faaliyetlerinin ve bölge toplumlarıyla güçlenen ilişkilerin sonucu olarak Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısı 2000'ler boyunca düzenli biçimde arttı. Yalnızca 2020-2021 döneminde yaşanan koronavirüs (Covid-19) salgını sebebiyle Türkiye'ye Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısında da –dünyanın diğer bölgelerinden gelen yabancı ziyaretçi sayısında olduğu gibi– büyük bir düşüş meydana geldi. Küresel salgın karşısında alınan tedbirlerle ve normalleşme adımlarına bağlı olarak Türkiye'ye bölgeden gelen ziyaretçi sayısı 2021'in son aylarından itibaren hızla arttı. Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerine göre 2023'te Balkan ÷lkelerinden Türkiye'ye gelen toplam ziyaretçi sayısı yıllık bazda tarihteki en yüksek seviyesine ulaştı (Tablo 3).

SONUÇ

Üst düzey toplantı ve ziyaretlere bakıldığında 2023'te Türkiye-Balkanlar ilişkilerinin bir önceki yıla nazaran daha sakin seyrettiği söylenebilir. 6 Şubat'ta yaşanan deprem felaketinin ve Mayıs'ta gerçekleştirilen genel seçimlerin de etkisiyle Türkiye ile bölge ÷lkeleri arasında yoğun bir gündem yaşanmamıştır. Yine de coğrafi ve sosyal yakınlığın yanı sıra bölgeyle önceki yıllarda artarak güçlenen ilişkilerin sonucu olarak Türkiye-Balkanlar ilişkileri bu makalede bahsi geçen pek çok gelişmeye sahne olmuştur. Siyasi bakımdan bölge ÷lkeleriyle hiçbir kayda değer sorun yaşanmazken birçok alanda diyalog ve iş birlikleri ilerletilmiştir.

⁸³ Muhammet Tarhan ve Ihvan Radoykov, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Bulgaristan'da Bohçalar Kasabasındaki Şehitler Anıtını Ziyaret Etti", Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2023; "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Bulgaristan'ın Şumnu Kentinde Soydaşlarla İftarda Buluştu", TRT Avaz, 12 Nisan 2023.

⁸⁴ Mustafa Hatipoğlu vd., "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye'nin Camlarını Kıran Teröristi Bulmanız, Gereğini de Yapmanız Lazım", Anadolu Ajansı, 22 Mayıs 2023.

⁸⁵ "Foto Galeri: İstanbul'da Büyük Rumeli Buluşması Yapıldı", Anadolu Ajansı, 22 Mayıs 2023.

TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI UYRUKLU ZİYARETÇİ SAYISI (2020-2023)

ÜLKE ADI	2020	2021	2022	2023
Arnavutluk	49.667	89.748	145.032	142.482
Bosna Hersek	61.651	131.347	200.698	177.893
Bulgaristan	1.242.961	1.402.795	2.882.512	2.893.092
Hırvatistan	16.566	29.464	61.327	66.948
Karadağ	11.441	20.812	29.417	29.844
Kosova	70.462	145.931	193.823	174.681
Kuzey Makedonya	115.483	182.045	266.184	251.066
Romanya	269.076	496.178	886.555	990.005
Sırbistan	129.284	238.852	357.787	311.738
Slovenya	8.108	18.580	48.622	53.600
Yunanistan	136.305	157.723	569.795	686.480
TOPLAM	2.111.004	2.913.475	5.641.752	5.777.829

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

2023'teki gelişmelere bakıldığında Türkiye'nin uzun zamandır takip ettiği Balkanlar siyasetini aynen devam ettirdiği rahatlıkla söylenebilir. Türkiye bir yandan bölgedeki varlığını ve nüfuzunu artırmaya çalışırken diğer yandan bölgedeki tarihi, sosyal ve siyasi hassasiyetlerinin farkında, dengeli ve yapıcı bir yaklaşımla hareket etmektedir. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Türkiye çeşitli kurum ve mekanizmalar aracılığıyla bölgeyle kapsamlı ve sürekli bir etkileşim halinde olmuştur. Bölgedeki ülke ve toplumların tamamıyla iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine öncelik vermiş, bölge çapında karşılıklı anlayış ve iş birliğinin güçlendirilmesi için gayret sarf etmiştir. Balkanlarda barış ve istikrarın korunmasına verdiği önemi daima vurgulayan Türkiye taraflara eşit mesafede yaklaşarak sorunların diyalog yoluyla çözülmesini teşvik etmiştir. Yıllardır sürdürdüğü bu politika sayesinde Türkiye Balkanların genelinde güvenilir ve dengeleyici bir güç konumuna gelmiştir. Bu durumu daha önce olduğu gibi 2023'te de Balkanlardaki birçok siyasi aktör dile getirmiştir.⁸⁶

⁸⁶ Stümeyye Dilara Dinçer ve Lejla Biogradlija, "Bosnalı Hırvat Lider Komsic: Türkiye Bölgede Herkesin Güvenini Kazanmış Bir Ülke", Anadolu Ajansı, 7 Haziran 2023; Mehmet Şah Yılmaz ve Aleyna Çil, "TRT World Forum'da 'Daha İyi Bir Gelecek için Balkan Ülkeleri Arasındaki İlişkileri Güçlendirmek' Oturumu Yapıldı", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2023; Mustafa Talha Öztürk ve Lejla Biogradlija, "Sırp Yetkililer, Türkiye'yi Balkanlar'da Dengeleyici Güç Olarak Görüyor", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2023.

Türkiye 2023'te bölgenin barış ve istikrarına katkı sağlamak için ikili ve çok taraflı diplomasiyi aktif bir biçimde kullanmıştır. Bosna Hersek'le yürütölen temaslarda Boşnaklara verilen destek sürdürölmekle beraber Sırp aktörlerle diyalog ve iş birliği arayışlarının da devam ettiği görölmektedir. Sırbistan ve Kosova ile yürüttüğü ilişkilerde de benzer şekilde hareket eden Türkiye karşılıklı çıkarlar üzerinden her iki tarafla da iş birliğini sürdürme gayreti içinde olduğunu göstermiştir. Kosova ile askeri alanda yürütölen iş birliği Sırbistan'da bazı tepkilere yol açmakla birlikte yürütölen ikili diplomasiyle Belgrad'ın kaygıları önemli ölçüde giderilmiştir.⁸⁷ Kosova'nın kuzeyine elektrik dağıtımıyla ilgili sorunun aşılması yönünde Türkiye iki taraf nezdinde diplomatik çaba göstermiştir. Yıl içinde Bulgaristan ve Romanya ile imzalanarak yürürlüğe koyulan enerji anlaşmaları, bölgenin enerji arz güvenliği bakımından rahatlatıcı olmuştur. Bölgesel iş birliği platformlarına aktif katılım sağlayan Türkiye, Balkan ölkelerinin gerek Avrupa-Atlantik kurumları gerekse bölgede kurulacak mekanizmalar çerçevesinde geliştireceği ortaklıkları desteklemeyi sürdürmüştür.

1990'lardan beri uluslararası misyonlara katılım ve ikili anlaşmalar yoluyla Balkanların güvenliğine askeri alanda katkı sağlayan Türkiye bu rolünü 2023'te de devam ettirmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin son yıllarda savunma sanayii alanında gösterdiği ilerlemeye de bağlı olarak bölgeyle askeri alanda yürüttüğü ilişkilerin gitgide yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Türk şirketlerince geliştirilen yeni teknoloji ve ürünler bölge ölkelerinin ilgisini çekerken Türkiye de bölge ölkelerinin savunma kapasitelerinin etkin ve verimli bir biçimde artırılmasına katkı sağlamak istediğini göstermektedir. Hibe ve ihracatlar yoluyla Türkiye'nin Balkanların savunmasındaki rolünün artmasıyla bölgedeki siyasi varlık ve nüfuzunun daha da güçleneceğine dair yorumlar yapılmaktadır.⁸⁸

2023'te Türkiye ile Balkan ölkeleri arasında ekonomik ve sosyal alanlardaki ilişkilerin giderek derinleştıği görölmektedir. Bu eğilimin somut göstergeleri olarak Türkiye'nin bölgedeki varlığı ve görünürlüğünde önemli rol oynayan kurum ve kuruluşların devam eden faaliyetlerinin yanı sıra bölgeye giden yatırımlarda kaydedilen artış ve koronavirüs salgınının ardından turizm faaliyetlerinin yeniden canlanması örnek verilebilir. Türkiye, yoğun dış politi-

⁸⁷ Öztürk ve Biogradlija, "Sırp Yetkililer, Türkiye'yi Balkanlar'da Dengeleyici Güç Olarak Görüyor"; Gökhan Çeliker, "Sırbistan Savunma Bakanlığından Türkiye'ye 'Bölgesel Süper Güç' Övgüsü", Anadolu Ajansı, 24 Kasım 2023.

⁸⁸ Samir Huseinović, "Turske igre dronova", Deutsche Welle, 25 Temmuz 2023.

ka gündeminde ön planda görünmese bile geçmiş yıllarda kurduğu kurum ve mekanizmalar sayesinde bölgedeki ekonomik pozisyonunu ve sosyal bağlarını güçlendirmeye devam etmektedir.

Türkiye'nin Balkanlara yönelik yıllardır izlediği dengeli ve yapıcı politikaları karşısında bölge aktörleri de Ankara ile ilişkilerine verdikleri önemi çeşitli vesilelerle göstermektedir. 6 Şubat'taki depremlerin ardından Arnavutluk, Kosova ve Kuzey Makedonya'da birer günlük ulusal yas ilan edilirken⁸⁹ bütün Balkan ülkeleri Türkiye'ye destekte bulunmak için harekete geçmiştir. Depremlerden hemen sonra harekete geçen arama kurtarma ekiplerinin yanı sıra bölgede yürütülen kampanyalarla toplanan insani yardımlar Türkiye'ye gönderilmiştir.⁹⁰ Arnavutluk Başbakanı Rama 16 Şubat akşamı düzenlenen "Türkiye Tek Yürek" isimli yardım kampanyasına telefonla bağlanarak ülkesi adına 1 milyon avro başı yaptığını açıklamıştır.⁹¹

Türkiye'de 28 Mayıs'ta gerçekleşen cumhurbaşkanı seçiminin ikinci turunun ardından Balkanlardaki bütün ülkelerden siyasi liderler gerek telefonla gerekse sosyal medya üzerinden Recep Tayyip Erdoğan'ı tebrik ederken Türkiye ile aralarındaki ilişkilere verdikleri önemi vurgulamıştır.⁹² Örneğin Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi'nin Boşnak üyesi Bećirović yayımladığı mesajda şu ifadelere yer vermiştir:

Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanlığına yeniden seçilmeniz dolayısıyla Bosna Hersek vatandaşları ve şahsım adına içten tebriklerimi iletiyorum. Bu

⁸⁹ Furkan Abdula ve Fatjon Cuka, "Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'da, Depremler Nedeniyle 1 Günlük Yas Uygulamaya Girdi", Anadolu Ajansı, 13 Şubat 2023; Eren Beksaç, "Kosova'nın Türkiye'deki Deprem Bölgesine Yardımları Sürüyor", Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2023.

⁹⁰ "Balkan Ülkeleri Türkiye'ye Arama Kurtarma Ekipleri Gönderiyor", Anadolu Ajansı, 6 Şubat 2023; Lejla Biogradlija vd., "Batı Balkan Ülkeleri Türkiye'deki Depremzedeler için Yardım Kampanyaları Başlattı", Anadolu Ajansı, 7 Şubat 2023; Ahmet Nurduhan vd., "Balkan Ülkelerinden Türkiye ve Suriye'deki Deprem Bölgelerine Yardımlar Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 10 Şubat 2023; Lejla Biogradlija ve Ahmet Nurduhan, "Sırbistan ve Bosna Hersek'ten Deprem Bölgelerine Yeni Yardım Tırları Gönderildi", Anadolu Ajansı, 16 Şubat 2023; "Niset drejt Turqisë edhe një ekip i kërkim-shpëtimimit i FSK-së", klankosova.tv, 10 Şubat 2023, <https://klankosova.tv/niset-drejt-turqise-edhe-nje-ekip-i-kerkim-shpetimit-i-fsk-se-foto>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024); Fatjon Cuka ve Furkan Abdula, "Arnavutluk'tan Deprem Bölgesine Yardım Tırı", Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2023; Furkan Abdula, "Kuzey Makedonya'dan İki Yardım Tırı Deprem Bölgelerine Yola Çıktı", Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2023; "Bulgaristan, Şiddetli Depremin Ardından Türkiye'ye Yardım Gönderen İlk Ülkelerden Biri", BNR, 6 Şubat 2023.

⁹¹ "Türkiye Tek Yürek Kampanyasındaki Miktar 115 Milyar TL'yi Aştı", Bloomberg HT, 16 Şubat 2023.

⁹² "Dünya Liderleri, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Seçim Başarısı Nedeniyle Tebrik Etti", Anadolu Ajansı, 28 Mayıs 2023.

sorumluluk dolu görevi başarıyla ve özveriyle sürdüreceğinize ve Bosna Hersek ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostane ve yakın ilişkilerin karşılıklı fayda ve bütün vatandaşlarımızın çıkarları doğrultusunda gelişmeye devam edeceğine inanıyorum. Bu vesileyle Bosna Hersek'e sunduğunuz dostane ve sürekli desteğiniz için sizlere derin teşekkürlerimi bir kez daha arz ederim.⁹³

Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi'nin Hırvat üyesi KomŐić, Erdoğan'a hitaben "Zafer haberiniz Bosna Hersek'te bizim için aynı zamanda iki dost ülke arasındaki mükemmel iŐ birliğinin devamı anlamına gelmektedir. Dostluđumuzun ve ittifakımızın gelecekte daha da güçleneceğine dair inancımız tamdır" derken⁹⁴ Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi'nin Sırp üyesi Cvijanović yayımladığı tebrik mesajında karŐılıklı menfaatler doğrultusundaki ortak projelerin ve iŐ birliğinin yeni dönemde de devam edeceğine inandığını belirtmiŐtir.⁹⁵ Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Dodik ise Erdoğan'a yönelik "Milyonlarca seçmen size oylarını, ümitlerini ve güvenini sundu. Seçmenlerin bu kararı sadece Türkiye Cumhuriyeti için değil bütün dünya için önemlidir" ifadelerini kullanmıŐtır.⁹⁶

Sırbistan Cumhurbaşkanlığının resmi hesabından paylaşılan mesajda Cumhurbaşkanı Vučić Őu sözlerle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı tebrik etmiŐtir:

Değerli dostum Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesini tebrik eder, ülkesinin daha fazla kalkınması ve vatandaşlarının refahı için azmini önümüzdeki dönemde de devam ettirmesini dilerim. Sırbistan, ikili ilişkilerimizin karşılıklı saygı ve samimi dostluk zemininde daha da güçlendirilmesi için kararlılığını sürdürmektedir.⁹⁷

⁹³ "BiH Presidency Member Dr Denis Bećirović Congratulated President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdoğan on the Presidential Election Win", Presidency of Bosnia and Herzegovina, 29 Mayıs 2023, <https://www.predsjednistvobih.ba/cest/default.aspx?id=97961&langTag=en-US>, (EriŐim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁹⁴ "BiH Presidency Member Őeljko KomŐić Congratulated President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdoğan on Presidential Election Win", Presidency of Bosnia and Herzegovina, 29 Mayıs 2023, <https://www.predsjednistvobih.ba/cest/default.aspx?id=97975&langTag=en-US>, (EriŐim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁹⁵ "The Serb Member and BiH Presidency Chairwoman Őeljka Cvijanović Congratulated President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdoğan on the Presidential Election Win", Presidency of Bosnia and Herzegovina, 29 Mayıs 2023, <https://www.predsjednistvobih.ba/cest/default.aspx?id=97966&langTag=en-US>, (EriŐim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁹⁶ Gorana Jakovljević, "Dodik čestitao pobjedu Erdoganu: Istorijska pobjeda, vađna za svijet ne samo za Turkiye", Anadolu Ajansı, 28 Mayıs 2023.

⁹⁷ Aleksandar Vučić, X, 28 Mayıs 2023, <https://twitter.com/predsdednikrs/status/1662882238646632449>, (EriŐim tarihi: 17 Ocak 2024).

Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Pendarovski, Türkçe yayımladığı mesajda şu ifadeleri kullanmıştır:

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı, Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı seçimindeki zaferinden dolayı tebrik ediyorum. Ortak çıkarlara dayalı, çeşitli alanlardaki mükemmel ikili ilişkilerin, iktisadi iş birliğinin ve NATO bünyesindeki müttefikliğin geliştirilmesine devam etmeye hazırız.⁹⁸

Karadağ'ın yeni seçilen Cumhurbaşkanı Milatović “Cumhurbaşkanlığınız süresince Türkiye'yi yeni başarılarla taşımanızı dilerim! İki dost ülke arasındaki iş birliğini ilerletmek için sizinle birlikte çalışmayı dört gözle bekliyorum”⁹⁹ sözleriyle Erdoğan'ı tebrik ederken Kosova Cumhurbaşkanı Osmani Sadriu “Siz Türkiye'yi yeni başarılarla doğru yönlendirmeye devam ederken mükemmel iş birliğimizi ilerletmek için birlikte çalışmayı dört gözle bekliyorum. Kosova ve Türkiye arasındaki ortaklık güçlenerek devam etsin!”¹⁰⁰ mesajını paylaşmıştır. Bulgaristan Cumhurbaşkanı Radev,¹⁰¹ Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis,¹⁰² Slovenya Cumhurbaşkanı Nataša Pirc Musar¹⁰³ ve Hırvatistan Başbakanı Andrej Plenković¹⁰⁴ de yayımladıkları mesajlarla Erdoğan'ı kutlarken Türkiye ile aralarındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesine yönelik temennilerini dile getirmiştir.

Birbirinden farklı kimlik ve siyasi görüşlere mensup liderlerin yayımladıkları bu mesajlar Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yürütülen lider diplomasisinin bölge çapında olumlu karşılık bulduğu ve Türkiye'nin Balkan ülkelerinin tamamı tarafından önemli bir bölgesel aktör olarak görüldüğü şeklinde değerlendirilebilir. Söz konusu mesajlara ilaveten Bulgaristan, Karadağ, Kosova ve Kuzey Makedonya cumhurbaşkanları ile Bosna Hersek Devlet

⁹⁸ Stevo Pendarovski, X, 29 Mayıs 2023, <https://twitter.com/SPendarovski/status/1663131137537986563>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

⁹⁹ Jakov Milatović, X, 29 Mayıs 2023, <https://twitter.com/JakovMilatovic/status/1663062140700196871>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

¹⁰⁰ Vjosa Osmani, X, 28 Mayıs 2023, <https://twitter.com/VjosaOsmaniPRKS/status/1662879259021418497>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

¹⁰¹ President.bg, X, 29 Mayıs 2023, <https://twitter.com/PresidentOfBg/status/1663086927854043136>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

¹⁰² Klaus Iohannis, X, 29 Mayıs 2023, <https://twitter.com/KlausIohannis/status/1663047464767692801>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

¹⁰³ Nataša Pirc Musar, X, 29 Mayıs 2023, <https://twitter.com/nmusar/status/1663050915262103552>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

¹⁰⁴ Andrej Plenković, X, 29 Mayıs 2023, <https://twitter.com/AndrejPlenkovic/status/1663065260004192257>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

Başkanlığı Konseyi'nin her üç üyesi 3 Haziran'da gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı göreve başlama töreninde de bizzat hazır bulunmuştur.¹⁰⁵ Törene devlet başkanı düzeyinde katılım sağlayan beş Avrupa ülkesinin tamamının Balkan ülkesi olması Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinin mevcut durumunun bir başka dikkat çekici göstergesi olmuştur.

KRONOLOJİ

3 Ocak	Türkiye ile Bulgaristan arasında doğal gaz anlaşması imzalandı.
16 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Ankara'da Bosna Hersek Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Bisera Turković ile görüşti.
3 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ankara'da Kosova Başbakanı Albin Kurti'yi kabul etti.
24 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul'da Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri Željka Cvijanović, Denis Bećirović ve Željko Komšić ile bir araya geldi.
27 Haziran	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Podgoritsa'da düzenlenen GDAÜ zirvesine katıldı.
22 Temmuz	Dışişleri Bakanı Fidan Bulgaristan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mariya Gabriel ile Ankara'da bir araya geldi.
20 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan Budapeşte'de Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ile görüşti.
27 Eylül	Türkiye ile Romanya arasında doğal gaz anlaşması imzalandı.
22 Kasım	28. Güneydoğu Avrupa Savunma Bakanları (SEDM) Toplantısı Ankara'da düzenlendi.
8 Aralık	Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul'da Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani Sadriu ile görüşti.

¹⁰⁵ "Milletimiz, Cumhuriyet'in İkinci Asrını Türkiye Yüzyılı ile Taçlandıracaktır", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 3 Haziran 2023, <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/147380/-milletimiz-cumhuriyet-in-ikinci-asrini-turkiye-yuzyili-ile-taclandiracaktır->, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2024).

TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2023

MUSTAFA ONUR YALÇIN

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Doğu Asya coğrafyası 2023'te yaşanan bölgesel ve küresel gelişmelerle araştırmacılar için önemli bir çalışma sahası olmayı sürdürmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde çatışmalar, sorunlar ve gelişmeler devam ederken Doğu Asya ülkeleri hem uluslararası değişimlere hem de kendi çevrelerindeki aktörlerle etkileşim içinde olmayı sürdürmektedir. 2023 yılı ise bölge aktörleri açısından birkaç önemli sorun çevresinde hareketli geçmiştir. Özellikle Washington-Pekin rekabeti ekseninde ABD'nin bölgedeki önemli müttefikleri ile Çin arasındaki çekişmeler, 2023'te sıklıkla bahsedilen konular arasında olmuştur.

2023 Türkiye açısından ise hem yaşanan depremler hem de genel seçim gibi önemli gündem maddeleri ile oldukça yoğun geçmiştir. Doğu Asya bölgesi ve özellikle bu bölgedeki bazı aktörler ile olan ilişkiler, 2023'te de aktif bir şekilde sürdürülmüş, yer yer mevcut hali daha ileri taşıma çabası içine girilmiştir. 2019'dan bu yana sıklıkla bahsedilen Yeniden Asya Girişimi çerçevesinde Tür-

kiye'nin Asya Kıtası'na olan genişleme perspektifine yönelik çeşitli adımların yine 2023'te de atılmaya devam edildiği görölmüştür. Türkiye'nin Doğu Asya politikasının 2023'te ne yöne doğru evrildiğini ve gelecek projeksiyonlarını anlamak için bölge aktörleri ve örgütleri ile olan ikili ilişkilerinin nasıl şekillendiğine ve küresel olayların bölgedeki etkilerine bakmak faydalı olacaktır. Bu amaçla 2023 gelişmeleri Çin, Japonya, Güney Kore ve Güneydoğu Asya Birliği Üye Ülkeleri (ASEAN) perspektifinden incelenirken aynı zamanda küresel gelişmelerin bu aktörler ile Türkiye arasındaki ilişkilere nasıl yansıdığına bakılmıştır.

YENİDEN ASYA GİRİŞİMİ

Yeniden Asya Girişimi, 26 Aralık 2019'da Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından Ankara'da düzenlenen etkinlikte duyurulan ve Türkiye'nin gelecek yıllardaki dış politika vizyonunun önemli bir hattını çizen çalışmadır. Girişim, dönemin Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından Türkiye'nin kendi çıkarlarını korurken uluslararası kalkınma ve barış için aktif rol alma hedeflerini içeren bir açılım olarak açıklanmıştır.¹ Bu açıdan Yeniden Asya Girişimi, bölgenin dünya siyasetinde önemli bir merkez haline gelişi argümanlarını Türkiye perspektifinden pekiştirirken girişimci ve insani dış politika vizyonu olarak belirtilen yeni hedeflere entegre edilerek sunulmuştur.

2023'te de bu inisiyatif perspektifinde gelişmeler, ziyaretler ve ilişkiler ağı derinleşmeye devam etmiştir. Girişimci ve insani dış politika vurgusu temel olarak küresel ve bölgesel aktörlerle barışçıl bir zeminde iletişim kurarak insani değerleri ortaya koyma nosyonu üzerinden rasyonelleştirilmektedir. Yeniden Asya da Dışışleri Bakanlığı nezdinde bu vizyonun önemli bir parçası olarak görölmeye devam etmektedir. Bu vizyonun izleri Türkiye'nin uzun yıllardır üstlenmeyi amaçladığı iki kıta arasındaki birleştirici role kadar sürülebilir. Asya'nın gelecek yıllarda küresel üretimin çok daha büyük bir kısmına ev sahipliği yapma olasılığı ilgili literatürde sıklıkla tekrar edilen bir argümandır. Mevcut göstergelerin de bu argümanları güçlendirmesi ile birlikte Türkiye'nin muhtemel fırsatları ve iş birliği olanaklarını değerlendirme politikasının temelde Yeniden Asya Girişimi'nin asıl katalizörü olduğu söylenebilir.² Ayrıca mevcut küresel yönetim mekanizmalarının bir reforma duyuduğu ih-

¹ "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası", T.C. Dışışleri Bakanlığı, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2022).

² "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası".

tiyaç literatürde sıklıkla dile getirilirken Türkiye'nin buna benzer dış politika vizyonlarını çeşitlendirme ve genişletme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.³

Bölgedeki ülkeler ve uluslararası aktörlerle bu yıl da iletişimini sürdürmeye ve ilerletmeye odaklanan Türkiye'nin Asya açılımlarının önemi, 2023 genel seçimleri sonrasında kurulan yeni Dışişleri Bakanlığı kabinesi tarafından da sıklıkla dile getirilmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha detaylı incelenen bu söylemlerin ortak noktası Çin, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerin dışında ASEAN üyesi devletlerle de ikili ve çoklu ilişkilerin artırılması yönündedir. Ayrıca bu durumun genellikle çift taraflı bir ihtiyaç ve hedeften doğduğunu belirtmek gerekir. Örneği ASEAN üyesi ülkelerin, tedarik zincirlerini genişletmek ve yeni ticaret anlaşmalarını oluşturmak için Türkiye gibi ülkelere ihtiyacı olduğu kadar Türkiye'nin de Güneydoğu Asya bölgesine açılımı açısından ASEAN gibi bir aktöre ihtiyacı vardır. Görüldüğü üzere Yeniden Asya vizyonunun sadece Türkiye açısından değil ASEAN ve diğer bölgesel aktörler için de ekonomi ve güvenlik bağlamında potansiyeli bulunmaktadır.

Yeniden Asya Girişimi ile beraber aynı zamanda bürokrasi, özel sektör ve akademi arasında da bölgeye ilginin artmaya devam ettiği görülmektedir. DEİK gibi kurumlar –açılım koordinatörlüğünün teşvik ettiği üzere– bölge ülkelerinin iş dünyasından temsilcilerin katılımıyla etkinlikler düzenlemiş ve ilişkilerin derinleşmesine katkı sunmuşlardır.⁴ Ayrıca akademi de bölge üzerinde araştırmalar içeren Türkçe ve başka dillerde birçok çalışma yayımlanmaya devam etmektedir. Üniversiteler ve araştırma merkezleri tarafından sürdürülen lisansüstü programlar, çalıştay ve konferanslar ile birlikte yeni araştırmacıların da bölgeye olan ilgisi pekiştirilmektedir.

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

2023 bir önceki yılda olduğu gibi Türkiye-Çin ilişkileri açısından hareketli geçmiştir. İki ülke arasındaki diyalogun 2023 yılı itibarıyla elli iki yılı geride kalmıştır. 1971'e kadar uzanan ilişkilerin bu yıl da aynı ivme ile devam ettiği görülmektedir. İkili ilişkiler 2010'dan beri "stratejik iş birliği" düzeyinde sür-

³ İsmail Erkam Sula, "Değişen Dünya Düzeninde Orta Güçler ve Türkiye için Dış Politika Önerileri", Panorama, 3 Aralık 2023, <https://www.uikpanorama.com/blog/2023/12/03/es-2>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

⁴ "Türkiye-Vietnam İş Forumu Ankara'da Düzenlendi", DEİK, 30 Kasım 2023, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-vietnam-is-forumu-ankara-da-duzenlendi>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

dürölmektedir.⁵ Ancak son yıllardaki gelişmelere bakıldığında iki ölle arasındaki ilişkiler, siyasi ve ekonomik açıdan inişli çıkışlı bir hal sergilemiştir. Her ne kadar iki tarafta da bahsi geçen stratejik ortaklığı sürdürmenin pragmatik bir eylem olacağı konusunda hemfikir olsalar da küresel gelişmelere ve bölgesel sorunlara farklı perspektiflerden yaklaştıkları için inişler ve çıkışlar yaşamışlardır. İlişkiler bu iniş çıkışlar arasında genellikle dış politika bürokrasisinin üslubuna uygun ve bazı konular dışında gerilmeden ilerlemektedir. Örneğin Uygur sorunu ve Türkiye'nin Suriye'de bulunması gibi konularda iki ölle ayrı taraflarda kalırken ekonomik meseleler ve küresel sorunlara yaklaşımda ise tarafların daha sık aynı eksende buldukları görölmektedir.

Daha önce de bahsedildiği gibi Çin, Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi'nin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Gerek Türk bürokrasisindeki söylemler gerekse ekonomi dünyasındaki gelişmeler sıklıkla bu durumu doğrular nitelikte olmuştur. Geçtiğimiz Ekim'de Çin'de düzenlenen ve Kuşak-Yol Girişimi'nin (Belt and Road Initiative, BRI) tartışıldığı bir iletişim forumunda konuşan Türkiye Pekin Büyökelçisi İsmail Hakkı Musa bahsi geçen vurguyu tekrarlamıştır. Yeniden Asya politikaları ile bölgedeki ortaklarıyla karşılıklı faydaya dayalı yeni iş birlikleri fırsatı arayan Türkiye için Çin'in doğal olarak bu perspektifin merkezinde olduğunu belirtmiştir.⁶ Kuşak-Yol Girişimi ile küresel ekonomik ağını genişletmeye çalışan Çin ile yeni açılımla Asya temelli politikalar izlemeye çalışan Türkiye'nin bu iki büyük projesinin birçok noktada keşiştiğini söylemek mümkündür.

İki ölle arasındaki diyalogun 2023 özetine baktığımızda öncelikle Türkiye'nin 6 Şubat'ta yaşadığı deprem felaketinden bahsetmek gerekir. Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremler sonrasında uluslararası yardım çağrısına ilk cevap veren ölkelerden biri Çin olmuştur. Çağrıya karşılık arama kurtarma konusunda tecrübeli ve gerekli donanıma sahip bir ekibi depremlerden etkilenen bölgeye yollamıştır. Çin Uluslararası Kalkınma İş Birliği Ajansı (CIDCA) Başkan Yardımcısı Ding Boqing, Çin hükümetinin Türkiye'ye destek amacıyla acil durum insani yardım mekanizmasını devreye soktuğunu açıklamıştır. Ayrıca CIDCA aracılığıyla Türkiye'ye 40 milyon yuan (5,8 milyon dolar) acil durum mali yardımı sağlanacağı belirtilmiştir. Çin Kızılhaçı da Türk Kızılaya

⁵ "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Kasım 2023.

⁶ "Pekin Büyökelçisi Musa: Çin, Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi'nin Merkezinde Yer Alıyor", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2023.

200 bin dolar acil durum insani yardımı aktaracağını duyurmuş ve depremlerin etkilediği bölgelerdeki yardım çalışmalarını yakından takip ettiklerini ve ihtiyaç halinde daha fazla yardım sağlamaya hazır olduklarını bildirmiştir.⁷ Dönemin Pekin Büyükelçisi Emin Önen ise Çin'in deprem bölgesine yolladığı yardımlardan dolayı resmi teşekkürlerini ilemiştir.⁸ Ayrıca TÜBİTAK ve Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı ile birlikte depremlerden sonra izlenecek stratejiler ve kullanılacak teknolojiler hakkında bilimsel araştırmaları desteklemek için ortak proje çağrısı yayımlanmıştır.⁹

Genel olarak belirli bir standartta ilerleyen ikili ilişkilerde bazı önemli sorunlar söz konusu olduğunda ayrışma ve gerginlik yaşandığı da olmuştur. Uygur sorunu uzun yıllardır söylemsel düzeyde dahi Türkiye ve Çin'in uzlaşma oluşturamadığı sorunlardan biridir. 2023'ün başlarında Türk hükümeti, Çin'in Sincan bölgesindeki Uygur Müslüman azınlığın haklarıyla ilgili olarak Pekin'e yönelik son derece açık eleştirilerini dile getirmiştir. Eski Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Aralık 2022'de düzenlediği yıl sonu basın toplantısında Pekin'in "Uygur haklarını savunma" politikasından "rahatsız olması" nedeniyle Türkiye ile Çin arasındaki ikili ilişkilerin kötüleştiğini söylemiştir.¹⁰ Pekin'i, Türk büyükelçisinin Sincan'ı serbestçe ziyaret etmesine izin vermediği ve bunun yerine ziyaretin şartlarını dikte etmeye çalıştığı için açıkça eleştirmiştir. Temmuz 2023'te ise Çin'in yeniden atanan Dışişleri Bakanı Wang Yi, Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile "karşılıklı stratejik güveni artırmak ve iş birliğini derinleştirmek" amacıyla Ankara'da bir araya gelmiştir.¹¹ Sincan'daki Uygur toplumunun durumu gündemde kalırken Türkiye'nin söylemini yumuşattığı ve iki ülke arasındaki daha güçlü ekonomik ve siyasi ortaklıktan kaynaklanan karşılıklı kazanımları vurguladığı görülmektedir. Wang Yi'nin görüşmelerinde özellikle enerji, ticaret ve turizm gibi çeşitli sektörlerde koordinasyonun geliştirilmesi amacıyla Türkiye ile Çin arasındaki iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi üzerinde yoğun-

⁷ "Çin'den Türkiye'ye İlk Yardım Ekibi Yola Çıktı", Anadolu Ajansı, 7 Şubat 2023.

⁸ "Çin'in Arama Kurtarma Ekibi Türkiye'ye Hareket Etti", Anadolu Ajansı, 7 Şubat 2023.

⁹ "TÜBİTAK-Çin Ulusal Doğal Bilimler Vakfı (NSFC) İkili İş Birliği Programı Deprem Araştırmaları Çağrısı", TÜBİTAK, 14 Nisan 2023.

¹⁰ "China's 'Unease' Over Türkiye's Support for Uyghur Has Hurt Ties: Foreign Minister Cavusoglu", Anadolu Agency, 29 Aralık 2022.

¹¹ "Bakan Fidan, Çin Dışişleri Bakanı Wang ile Görüştü", TRT Haber, 26 Temmuz 2023.

laşılmıştır.¹² Ayrıca iki ÷lke arasındaki önemli diplomatik temaslar arasında Çin'in Ortadoğu Temsilcisi Zhai Jun'un ziyareti de bulunmaktadır. Bölgesel konular hakkındaki fikir alışverişinin yanında Gazze meselesi de bu görüşmede tartışılmıştır.¹³

Türkiye açısından 2023'ün önemli olaylarından biri olan ve Mayıs'ta gerçekleşen genel seçim Çin mediasında da yakından takip edilmiştir. Daha önceki seçimler üzerinden yapılan analizler, farklı senaryoların iki ÷lke ilişkilerine nasıl yansıtacağı gibi konular Çin mediası ve akademisinde detaylıca tartışılmıştır.¹⁴ Ayrıca seçim sonuçlandıktan sonra Devlet Başkanı ři Jinping, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yeniden seçilmesinden ötürü bir tebrik mektubu ilemiştir.¹⁵ ři'nin tebrik mektubu ve mesajının içeriği ise Çin ile mevcut ilişkilerin stabil kalması açısından da değerlendirilmektedir.¹⁶

Enerji konusunda ise Sinop'ta ikinci nükleer enerji santralının inşası için Rusya ve Güney Kore, Trakya bölgesindeki üçüncü nükleer santral için ise Çin ile temaslar gerçekleştirilmiştir. Akkuyu Anonim şirketi (JSC) Başkan Yardımcısı Anton Dedusenko, Akkuyu tesisindeki çalışmaların bitmek üzere olduğunu ve birinci aşama kurulum inşaatının bu yıl sonuna kadar tamamlanmasını beklediklerini belirtmiştir. Ayrıca Rosatom'un yeni nükleer santral projeleri konusunda Türkiye ile görüşmelere açık olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Çin Devlet Enerji Yatırım şirketi Türkiye Proje Başkanı Wang Xiaohang da Türk firmalarıyla enerji konusunda ciddi iş birliğine vurgu yapmıştır. Ankara'nın nükleer enerji alanında attığı adımları memnuniyetle karşıladıklarını söyleyen Wang, Türkiye'nin gelecekte önemli bir

¹² Buğra S÷sler, "Renewed Momentum in Turkey-China Relations", China Foresight Forum, LSE IDEAS, 15 Eylül 2023, <https://blogs.lse.ac.uk/cff/2023/09/15/renewed-momentum-in-turkey-china-relations>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

¹³ "Bakan Hakan Fidan, Çin'in Ortadoğu Temsilcisi Jun'u Kabul Etti", NTV, 13 Kasım 2023; "Sayın Bakanımızın Çin Halk Cumhuriyeti Orta Doğu Sorunu Özel Temsilcisi Zhai Jun'u Kabulü", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 13 Kasım 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-cin-halk-cumhuriyeti-ortadoğu-sorunu-ozel-temsilcisi-zhai-jun-u-kabulu-13-11-2023.tr.mfa> (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

¹⁴ "Çin, Türkiye'deki Seçimler Hakkında Ne Düşünüyor?", Independent Türkçe, 12 Nisan 2023.

¹⁵ "Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Yeniden Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Seçilmesi Vesilesiyle Tebrik Mektubunu Gönderdi", Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 29 Mayıs 2023, http://tr.china-embassy.gov.cn/tur/sgxw/202308/t20230810_11125255.htm, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

¹⁶ "Xi Congratulates Erdogan on Reelection as Turkish President", *Global Times*, 29 Mayıs 2023.

nükleer enerji ülkesi olacağına inandıklarını da eklemiştir.¹⁷ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar ise Türkiye’nin üçüncü nükleer santral projesi için Çin ile yürütülen anlaşmada önemli mesafe katedildiğini ve önümüzdeki dönemlerde sonuçlanabileceğini açıklamıştır.¹⁸

Ayrıca yenilenebilir enerji konusunda da bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bölgesel yakınlık nedeniyle yenilenebilir enerji gelişmeleri konusunda sıklıkla Avrupa ile dirsek temasında olan Türkiye açısından bu konudaki küresel rekabette önemli bir aktör olan Çin’in denkleme katıldığı görülmektedir. Avrupa ve Çin’in Türkiye’nin yenilenebilir enerji geçişine katılımı arasındaki temel fark ise her ikisinin de ticaret ve yatırım ile ilgilenmesine rağmen ilkinin yatırım ve ticaret için kural koymada aktif olması, ikincisinin kural koymada geç kalmasıdır. Çin’in kural belirleme sürecine dahil olduğu yerlerde bile, çoğunlukla Avrupa’nın çerçevesine uygun davranması Türkiye’nin yeşil geçişine AB’nin katılımını azaltmamıştır. Türkiye aynı zamanda Çin destekli konsorsiyumların rüzgar ve güneş enerjisi sektörlerindeki ihalelerini nasıl kaybettiklerinden de anlaşılacağı üzere Çin’in yeni ortaya çıkan yenilenebilir enerji sektöründeki yatırımlarını sınırlamayı tercih etmiştir. Bu, Türkiye’nin AB ile Çin arasındaki iş birliği-rekabet ilişkisinde etkin olduğunu göstermektedir. Bu tercihler Türkiye’deki iç siyasi ve ekonomik kaygılarla da şekillenmektedir.¹⁹

İkili ilişkiler her ne kadar birçok boyutta devam etse de bazı kritik sorunların dışında Türkiye ve Çin arasındaki en önemli konu ekonomik ve ticari ilişkilerdir. Bu kapsamda Tablo 1 iki ülke arasındaki ticari dengeye dair birtakım veriler içermektedir.

¹⁷ “Türkiye in Talks with Russia, S. Korea and China for Nuclear Plant Construction”, *China Daily*, 29 Mayıs 2023.

¹⁸ “Türkiye’nin 3. Nükleer Santral Planı: ‘Anlaşma Kesinleşirse Çin’in Yurt Dışındaki En Büyük Yatırımı Olacak””, *BBC News Türkçe*, 15 Eylül 2023.

¹⁹ Ceren Ergenç, Sırma Altun ve Derya Göçer, “Renewable Energy in Turkey as a Moment of the EU-China Competition-Collaboration Nexus in Green Markets”, *Heinrich Böll Stiftung*, 28 Şubat 2023, <https://tr.boell.org/en/2023/02/28/renewable-energy-turkey-moment-eu-china-competition-collaboration-nexus-green-markets>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

TABLO 1. TÜRKİYE-ÇİN TİCARETİ (MİLYON DOLAR, 2019-2023)

YILLAR	2019	2020	2021	2022	2023
İhracat	2,58	2,86	3,37	3,20	3,30
İthalat	18,49	23,02	29,90	41,30	44,90
Toplam Ticaret Hacmi	21,08	25,88	32,46	44,50	48,20

Kaynak: TÜİK

TÜİK verileri incelendiğinde iki ülke arasındaki toplam ticaret hacminin beş yıl öncesine göre iki kattan daha fazla arttığı görülmektedir. Fakat bu artışın halen Çin lehine ilerlediği ve ihracat-ithalat dengesinin açılmaya devam ettiği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Çin ile imzaladığı stratejik ortaklık ve ekonomik politikalar her ne kadar bu makası daraltmaya yoğunlaşıyor olsa da 2023'te bir önceki yıla göre makas açılmış ve hedef gerçekleştirilememiştir. Fakat bu hedef elbette 2024 için devam etmektedir.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli konuları arasında (daha önce bahsedildiği gibi) Kuşak-Yol Girişimi ve Orta Koridor bulunmaktadır. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşının yaşanmasıyla birlikte Orta Koridor'un önemli olduğu sıklıkla gündeme gelmiştir. Wang Yi'nin Temmuz ziyaretinde, Türkiye'nin bu girişimlerle uyumlaştırılması gibi konular da yer almıştır.²⁰ Bu projelerle birlikte iş dünyasında da Çin ile olan etkileşimin artırılması 2023'te önemli başlıklardan biri olmuştur. Bu bağlamda Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) ve TÜSİAD'ın Çin Uluslararası Ticareti Destekleme Konseyi (CCPIT) ortaklığında düzenlediği 2. Türkiye-Çin İş Konferansı Pekin'de yapılmıştır.²¹ Konferanstaki önemli başlıklardan biri de iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin sürdürülebilir olması için dengeli bir ticaret yürütülmesinin gerekliliği olmuştur. Bu durum iş dünyasının da Tablo 1'de paylaşılan verilerin ilerleyen zamanlarda Türkiye aleyhine sonuçlar doğurma olasılığının farkında olduğunu göstermektedir.

Ekonomik ilişkiler anlamında yılın önemli gelişmelerinden biri ise İletişim Başkanlığı aracılığıyla duyurulan Çinli otomobil üreticilerinden bazılarının Türkiye'de üretime başlayabilecekleri olmuştur.²² Bu gelişmenin altında

²⁰ Gülru Gezer, "Normalleşme Sürecindeki Temel Sınamalar", Independent Türkçe, 31 Temmuz 2023.

²¹ "Türkiye-Çin İş Konferansı, Pekin'de Düzenlendi", *İstanbul Ticaret Gazetesi*, 30 Kasım 2023.

²² "Çin ile Türkiye'den Otomobil Üretimi Anlaşması", T.C. İletişim Başkanlığı, 16 Ekim 2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/cin-ile-turkiyeden-otomobil-uretimi-anlasmasi-16-10-2023, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

yatan temel motivasyonlardan biri Türkiye'nin Kuşak-Yol Girişimi'ne entegrasyonunun artırılması ile birlikte Çin'in Avrupa pazarına çok daha rahat ulaşması olduğu söylenebilir. Zira Türkiye'nin Çin'in tedarik zincirine eklenmesi takdirde Avrupa'ya ulaştırılması planlanan Çin malları açısından önemli bir konumda olduğu görülmektedir.²³

2023'te yaşanan bu gelişmeler bir arada incelendiğinde siyasi alanda bazı temel sorunların dışında çok çatışmayan bir Türkiye ve Çin portresi ortaya çıkarken ekonomik alanda ise Çin lehine artan ticaret hacminin yanı sıra ticari diyalogun da geliştirilme çabası göze çarpmaktadır. Bu durum 2024 projesiyonu açısından her iki ülke için fayda potansiyeli barındırsa da Türkiye'nin özellikle ekonomik iş birliği açısından daha dengeli bir ticaret akışına ihtiyacı olduğu dikkat edilmesi gereken bir gerçektir.

TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİ

Türk-Japon diplomatik ilişkilerinin geçmişi neredeyse bir asır öncesine uzanmaktadır. İki toplum arasındaki ilk temasların gerçekleştirildiği 19. yüzyılın sonlarından bugüne kadar iki ülke arasındaki diyalog temelde “dostluk” nosyonu ile tanımlanmıştır. 2013'ten bugüne kadar on yıldır stratejik ortaklık seviyesinde sürdürülen ilişkiler 2023'te de önceki dönemlere paralel ilerlemiştir. İki ülke uluslararası sorunlara insani yardımlar, kültürel entegrasyon ve ekonomik iş birlikleri alanlarında sıklıkla bir araya gelmiştir. Ayrıca 2024'ün iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 100. yılı olması nedeniyle bu yılın ziyaretleri ve gelişmelerine çeşitli özel hazırlıklar da yansımıştır.

Japonya kendisi de doğal afetlerle sık sık mücadele etmek zorunda kalan bir ülke olarak, 2023 yılının başlarında gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlere ilk olarak yardım gönderen ülkelerden biri olmuştur.²⁴ Ekip dışında materyal yardımlar konusunda da adım atan Japonya²⁵ ayrıca depremler sonrasında da yardımlarını farklı alanlarda sürdürmüştür. Bu tür doğal afetler konusunda tecrübeli olan ülke, depremler sonrasında oluşan enkazın çevre dostu bir şekilde geri dönüştürülmesini finanse edeceğini belirtmiştir.

²³ “Türkiye ‘Tedarik Zinciri Yatırımı’ için Çin'in Radarında”, *Dünya*, 9 Ekim 2023.

²⁴ “Japonya, Uluslararası Acil Kurtarma Ekibi'ni Türkiye'ye Gönderiyor”, TRT Haber, 6 Şubat 2023.

²⁵ “Türkiye Cumhuriyeti'nde Meydana Gelen Deprem Dolayısıyla Acil Yardım Ulaştırılmasına İlişkin Açıklama”, Türkiye Japonya Büyükelçiliği, 15 Şubat 2023, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_ja/11_000001_00795.html, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) öncülüğünde yürütölen geri dönüştürme faaliyetleri için Japon hükümeti, BMKP ile 130 milyon liralık bir anlaşma imzalamıştır.²⁶ Bunun yanında tecrübe aktarımı amacı ile Türkiye'nin çeşitli illerinde üniversiteler ve kamu kurumları ile bir araya gelen uzmanlar, gelecekte yaşanabilecek depremler konusunda konferanslar vermiştir.

Diplomatik ziyaret açısından ise 2023'te iki ölle arasında çeşitli sebeplerden farklı bürokratik seviyelerde görüşmeler gerçekleşmiştir. 2023 genel seçimi sonrasında Japon başbakanı ve bürokratlardan mevkidaşlarına tebrik mesajları iletilmiştir. Başbakan Kişida, tekrar cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan'ı, seçim sonuçları dolayısıyla tebrik etmiş ve 2024'ün diplomatik ilişkilerinin tesis edilmesinin 100. yılı olması nedeniyle ilişkilerin yeni yüzyılında daha da ileri götürölmesi temennilerini iletmiştir.²⁷ Aynı şekilde Japon Dışişleri Bakanı Hayaşı de yeni mevkidaşı Fidan'ı göreve gelmesi sebebiyle tebrik etmiştir.²⁸ Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Yamada Kenji, cumhurbaşkanlığı yemin töreninde bulunmuş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı kutlayarak ilişkilerin 100. yılı ve gelecek projeksiyonları hakkında demeçler vermiştir.²⁹

Ayrıca 8 Eylül'de G20 liderler zirvesi için Hindistan'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Japonya Başbakanı Kişida Türkiye-Japonya liderler zirvesini gerçekleştirmiştir. Zirvede öne çıkan konular arasında Ekonomik Ortaklık Anlaşması müzakerelerinin sonuçlandırılması ve Türk-Japon Teknoloji Üniversitesi'nin açılışı gibi başlıklar bulunmuştur. Ayrıca küresel sorunlar konusunda da fikir alışverişı yapılmış ve Rusya-Ukrayna savaşı da görüşme sırasında ele alınmıştır.³⁰

2023'te yaşanan önemli bir gelişme, iki ölle arasında kısa süreli bir gerginliğe sebep olmuştur. Çeşitli medya kuruluşlarında tekrar eden bir habere göre

²⁶ "Japonya, Türkiye'nin Deprem Enkazı Geri Dönüştürme Tesislerini Finanse Ediyor", UNDP, 16 Ağustos 2023, <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/japonya-turkiyenin-deprem-enkazi-geri-donusturme-tesislerini-finanse-ediyoy>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

²⁷ "Başbakanımız Sayın KISHIDA Fumio'nun, Cumhurbaşkanınız Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN'ın 28 Mayıs 2023 Tarihinde Gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Kazanması Vesilesiyle Yolladığı Tebrik Mesaj", Türkiye Japonya Büyökelçiliği, 30 Mayıs 2023, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_ja/11_000001_00857.html, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

²⁸ "Japonya Dışişleri Bakanı Hayaşı, Fidan'ı Tebrik Etti", Anadolu Ajansı, 7 Haziran 2023.

²⁹ "Japonya'nın Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Yamada: Türkiye-Japonya Dostluğu Güçlenecek", Anadolu Ajansı, 6 Haziran 2023.

³⁰ "Japonya-Türkiye Liderleri Görüşmesi", Türkiye Japonya Büyökelçiliği, 8 Eylül 2023, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_ja/11_000001_00917.html, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

Japon iç istihbarat servisi olan Kamu Güvenliği İstihbarat Ajansının, terör örgütlerinin sıralandığı resmi web sitesindeki listeden PKK çıkarılmıştır. Normalde “başlıca uluslararası terör örgütleri” başlıklı listede bulunan PKK, bir güncelleme sonrasında listeden kaldırılmıştır. Kısa süreli bir tartışmaya neden olan bu olay sonrasında resmi kanallardan gelen açıklama ile birlikte kurumun yaptığı bir güncellemeyle birlikte PKK'nın yeniden listeye alındığı görülmüştür.³¹

Geçtiğimiz yıl ekonomik ilişkiler açısından incelendiğinde her yıl sıklıkla dile getirilen dostane ve ılımlı diyalog vurgusunun ticari rakamlara pek yansımadağı görülmektedir. Her ne kadar çeşitli yeni girişimler olsa da son beş yılın rakamlarında radikal bir değişiklik görülmemektedir (Tablo 2).

TABLO 2. TÜRKİYE-JAPONYA TİCARETİ (MİLYON DOLAR, 2019-2023)					
YILLAR	2019	2020	2021	2022	2023
İhracat	491	434	433	664	645
İthalat	3.520	3.585	3.593	4.641	5.600
Toplam Ticaret Hacmi	4.011	4.019	4.386	5.300	6.120

Kaynak: TÜİK

TÜİK verilerine göre hazırlanan Tablo 2’de toplam ticaret hacmi son iki yılda ufak sıçramalar ile yukarı yönlü seyretse de istenilen rakamlardan halen uzaktır. Ayrıca ithalat rakamları artmaya devam ederken ihracat rakamlarında bir miktar azalma görülmüştür. İthalat ve ihracat dengesindeki makas Türkiye aleyhine artmaya devam etmektedir. Ancak iki ülkenin de bu yıl yaptığı çeşitli temaslar, Türkiye’nin bu durumu tersine çevirme amacını sürdürdüğünü ve Japonya’nın da ekonomik iş birliklerini artırma hedeflerini koruduğunu göstermektedir. Ticaret Bakanı Ömer Bolat ve Japonya Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanı Yasutoshi Nişimura ortak yaptıkları bir bildiri ile ticaret ve yatırımın karşılıklı gelişmesi için Ekonomik Ortaklık Anlaşması müzakerelerinin hızlandırılması konusunda fikir birliğine vardıklarını açıklamıştır.³² Ekonomi konusundaki önemli gelişmelerden biri ise DEİK ve Japonya İş Federasyo-

³¹ “PKK, Japonya’da Kamu Güvenliği İstihbarat Teşkilatının Terör Örgütleri Listesine Alındı”, Anadolu Ajansı, 7 Aralık 2023.

³² “Türkiye ile Japonya’dan Ticaret ve Yatırımlara İlişkin Ortak Bildiri”, Bloomberg HT, 5 Eylül 2023.

nu tarafından ortak düzenlenen Türkiye-Japonya İŞ Konseyi Ortak Toplantısı'nın Ekim'de İzmir'de gerçekleştirilmiş olmasıdır. Toplantıya Türkiye'ye yatırım yapan özel sektör temsilcilerinin yanı sıra Türk ve Japon üst düzey bürokratlar da katılım sağlamıştır.³³ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar ile Japonya Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanı Nişimura iki ülke arasında enerji alanında geliştirilebilecek olası iş birliklerini değerlendirmek üzere İstanbul'da bir araya gelmiştir. Görüşmenin genel teması enerji hakkında olurken iki bakan arasında Türkiye-Japonya Enerji Forumu'nun başlatılmasına ilişkin bir bildiri imzalanmıştır.³⁴ Genel olarak iki ülke arasındaki ekonomik gelişmeler Tablo 2'de gözükten verilerin her iki taraf için iyileştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır.

TÜRKİYE-GÜNEY KORE İLİŞKİLERİ

2012'den beri stratejik ortaklık seviyesinde seyreden İki ülke ilişkileri 2023'te de çeşitli bürokratik ziyaretler, yeni görüşmeler ve ticari anlaşmalarla sürdürülmüştür. Sıklıkla dostluk ve iyi niyet söylemleri ile yürütölen diyalog geçtiğimiz yıl 66. yılını geride bırakmıştır.

Çin ve Japonya gibi Güney Kore de 6 Şubat depremlerinde Türkiye'ye desteğini göstermiştir. Depremler sonrasında Güney Kore yönetimi 5 milyon lira değerinde acil insani yardım ve 110 kişilik arama kurtarma personeli ile Türkiye'ye destek olacağını belirtmiştir. Devlet Başkanı Yoon Suk Yeol'un talimatı ile hazırlanan yardımlar afetin hemen ardından Türkiye'ye yollanmıştır.³⁵ İki ülke arasındaki insani yardım diplomasisinin geçmişi Türkiye'nin 20 bin asker yolladığı Kore Savaşı'na (1950-1953) dek uzanmakta ve bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. Güney Kore Dışışleri Bakanı Park Jin, Temmuz'da gerçekleŐtirdiğı ziyaretinin ardından yaptığı konuşmada Türkiye'nin savaş sırasındaki eylemlerini fedakarlık ve özveri olarak nitelendirmiş, Güney Kore'nin bu durumu da unutmadığını belirtmiştir.³⁶ Ayrıca dönemin Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu 21

³³ "26. Türkiye-Japonya İŞ Konseyi Ortak Toplantısı", DEİK, 10 Ekim 2023, <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-26-turkiye-japonya-is-konseyi-ortak-toplantisi>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

³⁴ Firdevs Yüksel, "Türkiye ile Japonya, 'Türkiye-Japonya Enerji Forumu'nun Başlatılmasına İlişkin 'Ortak Bildiri' İmzaladı", Anadolu Ajansı, 5 Eylül 2023.

³⁵ "Güney Kore'den Türkiye'ye 110 Kurtarma Personeli", TRT Haber, 7 Şubat 2023.

³⁶ "Güney Koreli Bakan Türkçe Konuştu: Türkiye'nin Fedakarlık ve Özverisini Unutmadık", TRT Haber, 29 Temmuz 2023.

Şubat'ta Güney Kore Cumhurbaşkanı Özel Temsilcisi Jang Sung Min'i ağırlayarak deprem yardımı ve sergiledikleri dayanışma için teşekkür etmiştir.³⁷

Temmuz'da gerçekleştirilen ziyarette siyaset, ekonomi, kültür, eğitim ve spor gibi birçok alanda iki ülkenin stratejik ortaklıklarını güçlendirmeyi amaçladıkları belirtilmiştir. Bakan Park Jin, mevkidaşı Fidan ile yaptıkları toplantıda ise ikili ilişkiler, çeşitli somut iş birlikleri, Kore Yarımadası ve bölgesel durumlar hakkında fikir alışverişinde bulduklarını söylemiştir. Ayrıca iki bakanın ortak basın bildirisinde göze çarpan bir diğer konu, küresel sorunlara ve özellikle Rusya-Ukrayna savaşına dair iki ülkenin de barışın tesis edilmesinin aciliyeti konusunda hemfikir olduklarını belirtmeleridir.³⁸

Ekonomik gelişmeler konusunda ise iki ülke arasındaki ticaretin son beş yıllık projeksiyonu Tablo 3'te yer almaktadır.

TABLO 3. TÜRKİYE-GÜNEY KORE TİCARETİ (MİLYON DOLAR, 2019-2023)					
YILLAR	2019	2020	2021	2022	2023
İhracat	886	1.050	853	1.050	1.040
İthalat	5.650	5.610	6.870	9.000	9.400
Toplam Ticaret Hacmi	6.536	6.660	7.723	10.050	10.400

Kaynak: TÜİK

Son iki yılda toplam ticaret hacminde ciddi bir değişikliğin yaşanmadığı görülmektedir. 2023'teki ithalat rakamları Güney Kore lehine bir miktar artarken Türkiye'nin ihracatında ise küçük bir miktar düşüş gözlemlenmiştir. Yine de son beş yıl göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ticaret dengesinin pek değişmediği, ithalat ve ihracat arasındaki makasın da Türkiye aleyhinde kalmayı sürdürdüğü görülmektedir. Her ne kadar 2023'te görüşülen anlaşmalar, 2024 ve sonrasında bu hacmi artırıp dengeyi değiştirebilecek potansiyeli barındırsa da iki ülke arasındaki iyi niyet ve dostluk söylemlerinin ekonomik gelişmelere beklenildiği kadar sirayet etmediği ortaya çıkmakta-

³⁷ "Sayın Bakanımızın Güney Kore Cumhurbaşkanı Özel Temsilcisi Jang Sung Min ile Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Şubat 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-guney-kore-cumhurbaşkanı-ozel-temsilcisi-jang-sung-min-ile-gorusmesi-21-2-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

³⁸ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Kore Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Sayın Park Jin ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 29 Temmuz 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-kore-cumhuriyeti-disisleri-bakani-sayin-park-jin-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

dır. Ancak Temmuz ziyareti sırasında yaptığı temaslarında Bakan Park Jin, Türkiye’de faaliyet gösteren Koreli şirketlerin sayısının 160’a yakın olduğunu belirterek başarılı iş birliklerinin geleceği konusundaki potansiyelden bahsetmiştir.³⁹ Ayrıca iki ülke arasındaki savunma sanayii yatırımları da ekonomik ilişkiler açısından önem arz etmektedir. Park Jin, Avrasya Tüneli ve Çanakka- le Köprüsü gibi altyapı çalışmalarının yanı sıra iki ülkenin savunma sanayii girişimlerinin de önemini tekrarlamıştır. Yılın ilerleyen aylarında Milli Savunma Bakan Yardımcısı Alpaslan Kavaklıoğlu ile Güney Koreli mevkidaşı Shin Beom-chul’un buluşması da bakanın söylemlerini pekiştirmektedir. Bakanlar görüşmede ALTAY tanklarının geliştirilmesi gibi iki ülkenin savunma şirketleri arasında ileriye dönük ve karşılıklı yarar sağlayan iş birliğini sürdürme konusunda mutabık kalındığını belirtmiştir.⁴⁰ Bu bağlamda ekonomik ilişkilerin geleceğine önceki yılın söylemlerinde olduğu gibi oldukça ılımlı ve pozitif bakıldığı söylenebilir.

TÜRKİYE-ASEAN İLİŞKİLERİ

ASEAN kurulduğu 1967’den bu yana bölgenin en önemli örgütlerinden biri olmuştur. Türkiye ise sadece yakın zamanda duyurduğu açılımla değil 2019 öncesinde de hem ASEAN örgütü hem de üye devletlerle ayrı ayrı temaslarını sürdürmüştür. Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland’ın aralarında imzaladıkları beş maddelik bir anlaşma ile kurulan ASEAN, bugün hem bölgeden yeni üyelerin hem de sektörel diyalog ortakların katılımıyla oldukça kapsamlı ve geniş bir örgüt haline gelmiştir. ASEAN’ın sektörel diyalog ortaklarından biri olarak Türkiye’nin örgüt ve bölge ülkeleri ile ilişkileri çoğunlukla ekonomik temelli olmuştur. Ayrıca Türkiye, 2010’da Vietnam’da katıldığı toplantıyla birlikte örgütün Dostluk ve İş Birliği Anlaşması’na taraf olmuştur.

2023’te ise ASEAN bürokrasi, özel sektör ve yerel yönetimler bazında birçok görüşme gerçekleştirmiştir. Yeniden Asya Girişimi kapsamında TİKA tarafından yürütülen ve planlanan projeleri görüşmek üzere toplanan bir heyet Laos ve Kamboçya’da çalışma ziyaretleri düzenlemiştir. TİKA, Güneydoğu Asya ülkelerine yaptığı bu ziyaretle birlikte potansiyel iş birliği alanlarını

³⁹ Mehmet Şah Yılmaz, “Güney Kore, Türkiye’yi Avrupa’daki En Önemli Ekonomik Ortaklarından Biri Olarak Görüyor”, Anadolu Ajanı, 31 Temmuz 2023.

⁴⁰ Melike Pala, “Türkiye ve Güney Kore’den Savunma Sanayi Alanında ‘İşbirliğini Güçlendirme’ Mesajı”, Anadolu Ajanı, 25 Eylül 2023.

genişletmeyi hedeflemektedir.⁴¹ Dışişleri Bakanı Fidan ise 12 Temmuz'da Endonezya'nın başkentinde beşincisi düzenlenen ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısı'na katılmıştır.⁴² Bakan Fidan toplantıda Türkiye ve ASEAN'ın bölgelerindeki ekonomik büyüme için önemli merkezler olduğu, her iki aktörün de bölgelerinde barışçıl ve refah içindeki ilerlemelerinin, iş birliği ile birleştirildiğinde küresel sorunlar üzerinde kalıcı ve olumlu bir etki bırakma potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir.⁴³ Ayrıca yerel yönetimler seviyesinde ise Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) öncülüğünde Adana Sanayi Odası, Aydın Ticaret Odası, Eskişehir Sanayi Odası ve Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası iş birliğinde devam eden ASEAN ile Türkiye Arasında İş Diyalogu Platformu Kurulması Projesi kapsamında on üye ülkeden ilgili kurum/kuruluş ve özel sektör temsilcilerinin katılımıyla Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirilmiştir.⁴⁴ Toplantıdaki Bakan Fidan'ın katıldığı Ortak Sektörel İş Birliği Komitesi'nde alınan iş birliğini hızlandırma kararlılığının iktisadi ve ticari alandaki ilişkilere de yansımaları beklentisi dile getirilmiştir. Zira iki aktör arasındaki ticari ilişkiler düşünüldüğünde Türkiye'nin dış ticaret açığının büyük bir kısmı bu bölge ile gerçekleştirilenlerden kaynaklandığı için TOBB'un bu temenniyi tekrarlama nedeni daha net anlaşılmaktadır. Bölgeyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedeflendiği için ilerleyen yıllarda Türkiye tarafında bürokrasi, özel sektör ve DEİK gibi kurumlar Türkiye-ASEAN ilişkilerinde önemli roller oynayacaktır.

SONUÇ

Türkiye'nin bu çalışmada bahse konu aktörlerle ilişkileri göz önüne alındığında siyasi ve diplomatik temaslara kıyasla ekonomik hedeflerin 2023'te

⁴¹ "TİKA Güneydoğu Asya Ülkelerinde İş Birliği Alanlarını Geliştiriyor", TİKA, 20 Ekim 2023, https://tika.gov.tr/detail-tika_guneydogu_asya_ulkelerinde_is_birligi_alanlarini_gelistiriyor, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

⁴² "Sayın Bakanımızın Beşinci ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısı'na Katılımı ve Endonezya'yı İkili Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Temmuz 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-171_-sayin-bakanimizin-besinci-asean--uclu-toplantisi-na-katilimi-ve-endonezya-yi-ikili-ziyareti-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

⁴³ Muhammet Tarhan ve Tuğba Altun, "Türkiye ve ASEAN'ın Çok Daha İleri Seviyede İş Birliği Yapması Gerektiğine İnanıyoruz", Anadolu Ajansı, 15 Temmuz 2023.

⁴⁴ "Ali Kopuz, ASEAN Heyeti ile İstanbul'da Bir Araya Geldi", KUTSO, 14 Kasım 2023, <https://www.kumluatso.org.tr/tobb-haber/ali-kopuz-asean-heyeti-ile-istanbulda-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2024).

de ön plana çıktığı görülmektedir. Yeniden Asya Girişimi'nin halen diri tutulması ve bölgeye yönelik girişimlerin devam etmesinin, Türkiye'nin Asya'ya yönelik dış politika vizyonunun önceki dönemlerdeki eksikliğini gidermede başarılı olduğu söylenebilir.

2023'e bakıldığında Türkiye Çin, Japonya ve Güney Kore gibi bölgenin önemli ülkelerinin yanında ASEAN gibi bir aktörle ilişkilerini stabil ve olumlu atmosfer içinde yürütmeyi başardığı söylenebilir. 6 Şubat'ta yaşanan deprem felaketi sonrasında bölge ülkelerinden gelen yardımlar ise diplomatik ilişkilerdeki dayanışma ve dostluk söylemlerini artırmıştır.

Ekonomik ilişkiler açısından ise bu bölgedeki aktörlerle girilen ticari ilişkiler, Türkiye'nin dış ticaret açığının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu yıl gerçekleştirilen görüşmelerin temaları incelendiğinde de bu durumu iyileştirmeye yönelik çalışmaların Türkiye'nin Asya politikalarında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

KRONOLOJİ

12 Temmuz	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Endonezya'da beşincisi düzenlenen ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısı'na katıldı.
26 Temmuz	Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Wang Yi Türkiye'yi ziyaret ederek cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı ile görüştü.
29 Temmuz	Dışişleri Bakanı Fidan, Kore Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Jin ile ortak basın toplantısı gerçekleştirdi.
8 Eylül	Liderler zirvesi için Hindistan'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Japonya Başbakanı Fumiyo Kişida Türkiye-Japonya liderler zirvesini gerçekleştirdi.
10 Ekim	DEİK ve Japonya İş Federasyonu tarafından Türkiye-Japonya İş Konseyi Ortak Toplantısı İzmir'de gerçekleştirildi.
29 Kasım	Türkiye-Çin İş Konferansı Pekin'de düzenlendi.
30 Kasım	Türkiye-Vietnam İş Forumu Ankara'da düzenlendi.

TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKALARI 2023

AHMET TURAN

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

2023 Türkiye açısından hem iç siyasette hem dış politikada yoğun gündemlerin yer aldığı önemli bir yıl olmuştur. İç siyasetin kaderinin tayini açısından önemli gelişmeler olan 6 Şubat depremleri ve cumhurbaşkanı seçimini geride bırakılırken önceki yılın bakiyesi olan Rusya-Ukrayna savaşına İsrail’in soykırıma varan eylemlerle Gazze’yi işgal girişimi eklenmiştir. Bu bağlamda 2023 Türkiye diplomasisi açısından oldukça aktif bir döneme tekabül etmektedir. Ayrıca bu yıl, geçmişin muhasebesi ve geleceğin tasavvuru açısından önemli bir dönemeç olan Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yıl dönümü olması hasebiyle de son derece dikkate değerdir.

6 Şubat 2023’te on bir ilde meydana gelen ve “arın felaketi” olarak literatüre giren Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem sonrasında Türkiye’nin uluslararası yardım çağrısına hızlıca cevap verilmiş, NATO ve Avrupa Birliği (AB) dahil olmak üzere 90 ülkeden 11 bin 500’e yakın profesyonel arama kur-

tarma personeli on bir ildeki arama kurtarma çalışmalarına iştirak etmiştir.¹ Depremlerin akabinde Türkiye'nin mimarı olduğu ve küresel anlamda etkinlik kazanması için mücadele verdiği Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde "Afet-Acil Durum Yönetimi ve İnsani Yardım" teması altında Ankara'da olağanüstü toplanmıştır.² 28 Mayıs'ta yeniden cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan 3 Haziran'da Mecliste düzenlenen törende yemin ederek resmen görevine başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın göreve başlaması için düzenlenen trene aralarında Orta Asya'daki Türki cumhuriyetlerin cumhurbaşkanları ve Pakistan baŐbakanının da bulunduğu, 50'si devlet ve hükümet başkanı olmak üzere, 81 ülkeden toplam 100'e yakın st düzey yabancı konuk katılmıştır.³

İ ve dış politikalar arasındaki etkileşimin önemine vurgu yapan neoklasik realist varsayımdan yola çıkarak mezkur gelişmelerin Türkiye'nin dış politikasına yansıtacağı bir gerçektir. Öte yandan Türkiye'nin önceki yıl ilan ettiği "Türkiye Yüzyılı" vizyonu bu gelişmeler ışığında daha da anlam kazanmaktadır. Yeniden seçildikten sonra kabinesini Türkiye Yüzyılı vizyonuyla eş güdümlü hale getiren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özellikle dış politikadan sorumlu ekibin başına gelecek isim konusundaki tercihi yeni dönemde yeni bir misyonun habercisi olmuştur. Bu kapsamda Milli İŐtiharat Teşkilatı (MİT) Başkanı Hakan Fidan, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklanan yeni kabinede dışişleri bakanlığı görevine getirilmiştir.⁴ Türkiye artık yeni dönemde sahadaki etkinliğini masadaki yetkinliği ile harmanlayarak bölgesinde ve dünyada oyun kurucu aktör olarak varlık göstermektedir.

Bu alıŐma Türkiye'nin 2023'te Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile ilişkilerini ele almaktadır. Çalışmada Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile siyasi, ekonomik ve kültürel

¹ *Asrın Felaketi: 6 Şubat 2023 KabramanmaraŐ Depremleri*, (Cumhurbaşkanlığı İletifim Başkanlığı Yayınları, İstanbul: 2023), s. 7.

² "Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Toplandı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 16 Mart 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/144260/turk-devletleri-teskilati-olaganustu-zirvesi-toplandi>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023).

³ "Liderler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 'Göreve Başlama Töreni'ne Katıldı", TRT Haber, 3 Haziran 2023.

⁴ Mehmet Şah Yılmaz, "Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'nin Yeni Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Oldu", Anadolu Ajansı, 3 Haziran 2023.

ilişkileri üst düzey temaslar, dış ticaret istatistikleri ve kültürel iş birliği projeleri verileri ışığında irdelenmektedir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye 2023'te gerçekleştirdiği dış politika hamleleri ve inisiyatif aldığı girişimler ile uluslararası arenada adından defaatle söz ettirmiştir. Dış politikadaki bayrak değişiminden şüphesiz ki Türkiye'nin Orta Asya politikası da payını almıştır. Bu kapsamda Dışişleri Bakanı Fidan yeni dönemde Ankara'nın, bölgede barış ve güvenliği tesis etme, dış ilişkileri yapısal zemine oturtma, refah ortamını geliştirme ve kendi küresel hedeflerini ilerletme gibi dört temel stratejik hedef doğrultusunda hareket edeceğinin mesajını vererek yeni dönemdeki Türk dış politikasını şöyle özetlemiştir:

Hedefimiz, dış ilişkilerimizin yapısal bir zemine oturtulmasıdır. (...) Medeniyet köklerimizi kucaklayan vizyoner Türk Devletleri Teşkilatı girişimi bu kurumsallaşmaya bir örnektir. Büyük Türk dünyasında heyecan yaratan bu atılımımızı daha ileri entegrasyon aşamalarına taşıyacağız. Benzer girişimleri İslam dünyasının dayanışmasını artırmak için de hayata geçireceğiz.⁵

Dışişleri Bakanı Fidan'ın TDT'ye yaptığı kurumsal vurgu Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerinde de yankı bulmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, 2023'ü hem Orta Asya ülkeleri hem de Pakistan ile yoğun etkileşimin yaşandığı dönem olarak geride bırakmıştır.

2023'te Türkiye-Kazakistan ilişkileri karşılıklı üst düzey ziyaretlerin ışığında gelişimini sürdürmüştür. İki ülke lideri arasındaki ilk görüşme TDT'nin Ankara'daki olağanüstü zirvesi esnasında gerçekleşmiştir.⁶ TDT olağanüstü zirvesinde konuşan Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından Türk devletlerinin mükemmel bir birlik ve dayanışma örneği sergilediğini ifade etmiştir.⁷ Zirveden yaklaşık altı ay sonra Dışişleri Bakanı Fidan, Kazak mevkidaşının daveti üzerine

⁵ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın 14. Büyükelçiler Konferansı Açılışında Yaptığı Konuşma, 7 Ağustos 2023, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Ağustos 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-14-buyukelciler-konferansi-acilisinda-yaptigi-konusma--7-agustos-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2023).

⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 16 Mart 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/144256/cumhurbaskani-erdogan-kazakistan-cumhurbaskani-tokayev-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 4 Aralık 2023).

⁷ "Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev, TDT Olağanüstü Zirvesi'nde Konuştu", TRT Avaz, 16 Mart 2023.

Türkiye'nin dışışleri bakanı sıfatıyla ilk kez Astana'da resmi temaslarda bulunmuş ve görüşmelerde ekonomi, ticaret, savunma sanayii, ulaştırma, altyapı ve enerji arz güvenliği gibi stratejik ortaklığın tüm boyutları ele alınmıştır.⁸ Görüşmelerde Kazakistan Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Murat Nurtileu, Hakan Fidan'ı Türk dünyasının ata yurdu Kazakistan'da ağırlamanın mutluluğunu dile getirmiş ve Türkiye'nin Avrasya Kıtası'ndaki rolüne ve saygınlığına vurgu yapmıştır. Bildiride ayrıca İsrail-Filistin çatışmasında acil ateşkes çağırısı yapılmıştır.⁹ 2023'te iki ülke lideri arasındaki ikinci görüşme ise yine TDT'nin 10. zirvesi kapsamında Astana'da gerçekleşmiştir. 2-3 Kasım 2023'te Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev'in davetine icabet ederek "Türk Devri" temasıyla düzenlenen TDT'nin 10. zirvesine katılmıştır. Zirve sonunda 156 maddelik Astana Bildirisi kabul edilmiş, bildiri metninde Türk dünyasının değerleri ile çıkarlarının bölgesel ve uluslararası alanda daha fazla tanıtılması ve bu hususta yekpare bir yaklaşımla geliştirilmesiyle ilgili noktalar ön plana çıkmıştır.¹⁰

Türkiye, Özbekistan ile önceki yıllarda yakaladığı ivmeyi 2023'te de sürdürmüştür. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbek mevkidaşı ile aynı yıl içinde çeşitli mecralarda beş kez bir araya gelmiştir. Bu veri Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın diğer üst düzey ziyaretleri ile mukayese edildiğinde daha da anlam kazanmaktadır. İki ülke liderinin 2023'teki ilk görüşmesi 15 Mart 2023'te Ankara'daki TDT olağanüstü zirvesinde gerçekleşmiştir.¹¹ Ardından liderler Macaristan devletinin Kuruluş Günü kutlamaları dolayısıyla buldukları Budapeşte'de baş başa ve heyetler arası görüşmeler yapmıştır.¹² Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Özbek mevkidaşı Mirziyoyev 2-3 Kasım'da TDT'nin 10. zirvesinde üçüncü kez bir araya gelmiştir. Söz konusu zirvede Özbekistan cumhurbaşkanına Türk dünyası birliğinin güç-

⁸ "Sayın Bakanımızın Kazakistan Ziyareti", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 11 Eylül 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kazakistan-ziyareti-11-9-2023-astana.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2023).

⁹ Meiramgul Kussainova, "Kazakistan Dışışleri Bakanı Nurtileu: Türkiye ile İlişkiler 'Genişletilmiş Stratejik Ortaklık' Düzeyine Yükseltildi", Anadolu Ajansı, 11 Eylül 2023.

¹⁰ "TDT Zirvesi'nin Ardından: 'Türk Devri'", TRT Avaz, 9 Kasım 2023.

¹¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15 Mart 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/144229/cumhurbaşkanı-erdogan-ozbekistan-cumhurbaşkanı-mirziyoyev-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2023).

¹² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile Görüştü", Sputnik Türkiye, 20 Ağustos 2023.

lendirilmesine önemli katkılarından dolayı “Türk Dünyası Yüksek Nişanı” takdim edilmiştir.¹³

Cumhurbaşkanlarının dördüncü görüşmesi Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT) kapsamında gerçekleşmiştir. EİT'nin 16. zirvesine katılmak üzere 8 Kasım'da Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e giden Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan cumhurbaşkanı ile görüşmesinde ikili iş birliğinin geliştirilmesine yönelik atılacak adımların yanı sıra İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarının ulaştığı nokta ve sivillere insani yardım ulaştırma çabaları ele alınmıştır.¹⁴ İki lider arasındaki nihai görüşme ise 1 Aralık 2023'te Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 28. Taraflar Konferansı (COP28) kapsamında Expo City Dubai'de düzenlenen Dünya İklim Eylemi Zirvesi'ndeki ikili temaslar kapsamında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, görüşmede iki ülkenin gelecek dönemde her alanda iş birliğini artırmaya devam edeceğini vurgulamıştır.¹⁵ Zira bir yıl içerisinde art arda gerçekleşen zirve toplantıları Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ifadelerini destekler niteliktedir.

Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik aktif politikaları, diğer Türk cumhuriyetleri gibi Kırgızistan'a da yansımıştır. 2023'te Türkiye ile Kırgızistan arasında liderler düzeyindeki ilk temas TDT olağanüstü zirvesinde gerçekleşmiştir. Zirve kapsamında Türkiye'yi ziyaret eden Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde ağırlanmıştır.¹⁶ Liderler arasındaki ikinci üst düzey ziyaretin de yine diğer bir TDT zirvesinde gerçekleşmesi artık teşkilatın kurumsallaşma yolunda ne kadar mesafe kaydettiğinin de bariz göstergesidir. Astana'da TDT'nin 10. zirvesi kapsamında bir araya gelen cumhurbaşkanları Türkiye-Kırgızistan ilişkileri, terörle mücadele, bölgesel ve küresel meseleler ile İsrail-Filistin çatışmasını değerlendirmiştir.¹⁷

¹³ “Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'e “Türk Dünyası Yüksek Nişanı” Takdim Edildi”, TRT Avaz, 3 Kasım 2023.

¹⁴ Mustafa Hatipoğlu, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev ile Görüştü”, Anadolu Ajansı, 8 Kasım 2023.

¹⁵ Ferdi Türkten, “Cumhurbaşkanı Erdoğan COP 28 Kapsamında İkili Temaslarda Bulundu”, Anadolu Ajansı, 1 Aralık 2023.

¹⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov ile Görüştü”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15 Mart 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/144238/cumhurbaskani-erdogan-kirgizistan-cumhurbaskani-caparov-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2023).

¹⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov Görüşmesine İlişkin Açıklama”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2 Kasım 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ve-kirgizistan-cumhurbaskani-caparov-gorusmesine-iliskin-aciklama>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

Görüşmede Kırgız lider, kendisi ve halkı adına Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı münasebetiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ve kardeş Türk halkını tebrik etmiş, iki ülke arasındaki stratejik iş birliğinin aktif olarak geliştiğini ifade etmiştir.¹⁸

Türkiye'nin Türkmenistan ile ilişkileri açısından da 2023 yılı önemli bir aşama olmuştur. Orta Asya'daki diğer Türk devletleri ile olduğu gibi Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinde de ilk üst düzey temas TDT olağanüstü zirvesinde gerçekleşmiştir. Zirve kapsamında Ankara'ya gelen Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı ve eski Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov burada Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelmiştir.¹⁹ Zirveden kısa süre sonra 4 Nisan'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve eşi Emine Erdoğan'a mektup gönderen Berdimuhamedov Türkmenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinde "tek millet, iki devlet" ilkesinden hareket ettiklerini beyan etmiştir.²⁰ 11 Ekim 2023'te Dışişleri Bakanı Fidan Aşkabat'ı ziyaret etmiş, görüşmelerde iki ülke dışişleri bakanları arasında 2024-2025 dönemini kapsayacak bir İş Birliği Programı imzalanmıştır.²¹ Dışişleri Bakanı Fidan'ın Aşkabat ziyaretini Türkmenistan cumhurbaşkanının Ankara ziyareti takip etmiştir. 26 Ekim 2023'te Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhamedov'u Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde resmi törenle ağırlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan'ın enerji kaynakları açısından dünyanın en önemli ülkelerinden birisi olduğunu ve iş birliği mekanizmaları sayesinde enerji güvenliği adımlarını önemsediklerini ifade etmiştir.²²

Türkiye-Tacikistan ilişkileri kademeli olarak önemli gelişim kaydetse de henüz arzu edilen ivmeyi yakaladığı söylenemez. Buna rağmen iki ülke de her fırsatta iş birliğine vurgu yapmaktadır. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman, millet iradesinin yeniden tecellisi ile tekrar cumhurbaşkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan'ı tebrik etmiştir. Tacik lider Cumhurbaşkanı Erdoğan'a gönderdiği tebrik mesajında seçim sonuçlarının halkın cumhurbaşkanının

¹⁸ "Astana'da Sadır Caparov ile Recep Tayyip Erdoğan Arasında Görüşme Gerçekleşti", Kırgız Ulusal Haber Ajansı (Kabar), 3 Kasım 2023.

¹⁹ "Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Toplandı".

²⁰ Merdan Velhanov, "Berdimuhamedov: Türkmenistan, Türkiye ile İlişkilerinde "Tek Millet-İki Devlet" İlkesinden Hareket Ediyor", Anadolu Ajansı, 4 Nisan 2023.

²¹ "Sayın Bakanımızın Türkmenistan Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Ekim 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkmenistan-ziyareti-11-10-2023-askabat.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2023).

²² "Türkiye ile Türkmenistan Arasında 13 İşbirliği Anlaşması", TRT Haber, 26 Ekim 2023.

politikalarına verdiği geniş desteğin göstergesi olduğunu vurgulamıştır.²³ Öte yandan Türkiye'nin Tacikistan ile ilişkilerine dikkat kesilmesi Tacik siyasetler tarafından da takdirle karşılanmaktadır. Nitekim ikili ilişkilerin tesisinin 31. yıl dönümünü değerlendiren Tacikistan'ın Ankara Büyükelçisi Eşrefcan Gulov, Tacikistan ve Türkiye'nin, uluslararası ve bölgesel siyasetin birçok önemli meselesinde ortak bir konuma sahip olduğunu ve uluslararası arenada birbirlerinin girişimlerini ve yapıcı tutumlarını desteklediklerini ifade etmiştir.²⁴ İki ülke açısından bu ortak tutumun sürdürülebilirliği zamanla diğer alanlarda da kendini gösterecektir.

Türkiye'nin Taliban sonrası Afganistan politikası Afganistan'daki krizlerin aşılması için uluslararası topluma kazandırılması ilkesi ile yürütülmektedir. Ankara'nın söz konusu hedefi Taliban yönetiminden kaynaklı sebepler yüzünden çeşitli engellerle karşılaşabilmektedir. Buna rağmen Türkiye her platformda Afganistan'daki krizlerin aşılması için adımlar atmanın önemi- ne dikkat çekmektedir. Ancak 2023'ün ilk ayında gerçekleşen EİT Bakanlar Konseyinin 26. Toplantısı'na üye ülke Afganistan'dan herhangi bir katılım gerçekleştirilmemiştir. Toplantıda Afgan hükümetini tecrit etmenin Afgan halkının acılarını daha da ağırlaştıracağı ifade edilmiştir.²⁵ Dışişleri Bakanı Fidan Ağustos 2023'te Afganistan'daki Taliban geçici hükümetinin Başbakan Yardımcısı Vekili Molla Abdulgani Birader'i kabul etmiştir.²⁶ Ekim'de ise Afganistan geçici hükümetinin Dışişleri Bakan Vekili Emirhan Muttaki'yi kabul eden Fidan'ın söz konusu görüşmelerinin içeriği ile ilgili herhangi bir bilgi paylaşılmamıştır.²⁷ Öte yandan uluslararası toplum tarafından olabildiğince tecrit edilen Taliban geçici hükümeti ile iletişim kanalının açık tutulmasının Afgan halkının yararına olduğunu belirtmek gerekir.

²³ "Dünya Liderlerinden Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Tebrik Telefonu", Sputnik Türkiye, 29 Mayıs 2023.

²⁴ Dildar Baykan Atalay, "Tacikistan'ın Ankara Büyükelçisi Gulov: Tacikistan ile Türkiye Arasındaki Kardeşçe İlişkilerin Geleceği Parlak", Anadolu Ajansı, 29 Ocak 2023.

²⁵ "Transcript of the Press Briefing by the Spokesperson on Thursday", Ministry of Foreign Affairs Government of Pakistan, 26 Ocak 2023, <https://mofa.gov.pk/transcript-of-the-press-briefing-by-the-spokesperson-on-thursday-26-january-2023>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2023).

²⁶ "Bakan Fidan, Afganistan'daki Taliban Geçici Hükümetinin Başbakan Yardımcısı Vekili Birader ile Görüştü", NTV, 10 Ağustos 2023.

²⁷ "Sayın Bakanımızın Afganistan Geçici Hükümet Dışişleri Bakan Vekili Emirhan Muttaki ile Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30 Ekim 2023, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkmenistan-ziyareti-11-10-2023-askabat.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2023).

Türkiye-Pakistan ilişkileri 2023'te de gelişimini sürdürmüştür. 16 Şubat 2023'te Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif'i kabul etmiştir.²⁸ Diğer yandan 2023'te Pakistan iç siyaseti bir dizi türbülansa sahne olmuştur. 9 Ağustos'ta Pakistan Cumhurbaşkanı Arif Alvi, Başbakan Şerif'in bu yıl yapılması planlanan genel seçimler öncesinde Ulusal Meclisin feshedilmesi talebini onaylamış ve Pakistan Ulusal Meclisi resmi olarak feshedilmiştir.²⁹ Parlamantonun feshinden üç gün sonra ise Pakistan Başbakanı Şerif ile ana muhalefet lideri Raja Riaz'ın yeni başbakanın belirlenmesine yönelik görüşmeleri sonucunda Belucistan Halk Partisi (BAP) Senatörü Anvarul Hak Kakar, geçici hükümetin başbakanı olarak atanmıştır.³⁰ Geçici hükümetin başbakanı olan Kakar, Kasım 2023'teki EİT liderler zirvesine de katılmıştır. Zirve sonrasında Anadolu Ajansı'na değerlendirmelerde bulunan Kakar, Türkiye ve Pakistan'ın geleneksel olarak muhteşem ilişkileri olduğunun altını çizmiştir.³¹ Pakistan Cumhurbaşkanı Alvi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıl dönümü dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan'a tebrik mesajı göndermiş ve Erdoğan'ın Gazze konusunda cesur bir duruş sergilediğini takdirle vurgulamıştır.³²

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ikili siyasi ilişkilerindeki dikey ivmenin ekonomik ilişkilere yansması kademeli olarak gerçekleşmektedir. 2023'te Türkiye'nin ekonomik açıdan ilerlemesinin "asrın felaketi" olarak nitelendirilen 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinin yol açtığı finansal tahribatın gölgesinde geliştiği söylenebilir. BM 6 Şubat'ta meydana gelen depremlerin Türkiye'ye maliyetinin 100 milyar dolardan fazla olacağını tahmin etmiştir.³³ Bu bağlamda ülkenin ekonomik kapasitesinin tercihini içerideki hasarın onarımından yana kullanması doğal bir tutumdur. Ancak Mayıs'ta gerçekleşen

²⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Başbakanı Şerif ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 16 Şubat 2023, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/142980/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-basbakani-serif-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2023).

²⁹ "Pakistan'da Parlamento Feshedildi", TRT Haber, 9 Ağustos 2023.

³⁰ "Pakistan'da Senatör Anvarul Hak Kakar, Geçici Hükümetin Başbakanı Olarak Atandı", TRT Haber, 12 Ağustos 2023.

³¹ Muhammet Nazım Taşcı vd., "Pakistan Geçici Hükümet Başbakanı Kakar: Türkiye ve Pakistan'ın Geleneksel Olarak Muhteşem İlişkileri Var", Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2023.

³² Muhammet Nazım Taşcı, "Pakistan Cumhurbaşkanı Alvi: Erdoğan, Gazze Konusunda Cesur Bir Duruş Sergiledi", Anadolu Ajansı, 28 Ekim 2023.

³³ "Turkey Earthquake Damage Set to Exceed \$100 bln: UN Agency", Reuters, 7 Mart 2023.

seçimlerde milletin mevcut iktidara ve cumhurbaşkanına güven tazelemesi, depremlerin yol açtığı yaraların sarılmasını hızlandırmanın yanı sıra Türkiye'nin ihracatındaki yükselen seyrin de sekteye uğramamasını sağlamıştır.

Türkiye-Kazakistan ilişkileri kapsamında gerçekleşen görüşmelerde ekonomik ilişkilere vurgu varlığını sürdürmüştür. Dışişleri Bakanı Fidan Eylül'deki Kazakistan ziyaretinde Türkiye'nin Kazakistan'daki en büyük yabancı yatırımcılardan olduğunu vurgulamış ve 10 milyar dolar ticaret hacminin artık uzak bir hedef olmadığını belirtmiştir. Bakan Fidan aynı zamanda ikili ticaret hacminin 2022'de bir önceki yıla kıyasla yaklaşık yüzde 60 artış kaydettiğine dikkat çekmiştir.³⁴ Nitekim 2023 verileri de dışişleri bakanının iddialarını destekler niteliktedir. 2023'ün onuncu ayı itibarıyla Türkiye'nin Kazakistan'a gerçekleştirdiği ihracat önceki yılki ihracatının toplamından yüzde 53 daha fazladır. Buna karşın ithalatta ise geçen yıla yakın istatistikler ortaya çıkmıştır (Tablo 1).

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İHRACAT RAKAMLARI (2018-2023, MİLYON DOLAR)							
	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2018	695	951	377	467	177	145	462
2019	900	1.232	442	745	157	156	550
2020	986	1.154	418	787	174	208	620
2021	1.288	1.842	749	984	258	259	773
2022	1.606	1.878	903	1.100	389	270	819
2023*	2.457	1.572	1.023	826	335	209	442

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

Ekonomik göstergeler Kazakistan ile aynı düzeyde olmamasına rağmen yükselen seyrin Türkiye-Özbekistan ilişkileri açısından da geçerli olduğunu gözler önüne sermektedir. 2023'te EİT'nin 16. zirvesinin Özbekistan'ın ev sahipliğinde gerçekleşmesi ikili ilişkilerin ekonomik boyutuna daha fazla odaklanılmasının isabetli olacağına işaret etmektedir. Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatı bu yılın ilk on ayının sonunda geçen yılın aynı dönemine oranla yak-

³⁴ Sümeyye Dilara Dinçer ve Can Efesoğlu, "Dışişleri Bakanı Fidan: Kazakistan ile 10 Milyar Dolarlık Ticaret Hacmi Artık Uzak Bir Hedef Değil", Anadolu Ajansı, 11 Eylül 2023.

laŐık yüzde 2 artış göstermiştir. İhracattaki artışa paralel olarak Türkiye'nin Özbekistan'dan ithalatında ise yaklaşık yüzde 29 azalma görölmektedir.

Türkiye-Kırgızistan ekonomik ilişkilerinin geleceği açısından 2023 yılı oldukça umut verici gelişmelere sahne olmuştur. İki öлке arasındaki toplam ticaret hacmi 2022'de ilk defa 1 milyar doları aŐmıŐken 2023'te onuncu ayın sonunda önceki yılın toplamındaki ticaret hacmine göre yüzde 20'lik artış yaşanmıştır. Ocak 2023'te Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneğinin (MÜSİAD) Kırgızistan Şubesinin resmi açılışı münasebetiyle düzenlenen törende Türkiye'nin Kırgızistan Büyökelçisi Ahmet Sadık Doğan söz konusu ivmenin önemini vurgulamış ve Türkiye'nin Kırgızistan ile ikili ticaretini Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın belirlediği hedef doğrultusunda 2 milyar dolara çıkarmak için gayret gösterileceğini ifade etmiştir.³⁵

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÖLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İTHALAT RAKAMLARI (2018-2023, MİLYON DOLAR)

	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2018	1.602	870	64	380	265	12	331
2019	1.404	1.140	77	345	198	24	306
2020	1.181	970	91	319	149	27	269
2021	1.595	1.800	86	711	196	33	315
2022	3.515	1.683	120	967	171	32	432
2023*	2.978	1.041	210	1.510	98	22	368

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

2022'de olduğu gibi 2023'te de Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinin rotasını belirleyen faktör ekonomi olmuştur. Bu bağlamda iki öлке arasındaki toplam ticaret hacmi 2023'ün ilk on ayı itibarıyla önceki yıla oranla yüzde 13 artmıştır. Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhamedov'un Ekim'deki Türkiye ziyaretinde ekonomiye ısrarla yaptığı vurgu önemlidir. Ankara ziyaretinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinde (TOBB) Türk iş dünyası ile de bir araya gelen Türkmenistan devlet başkanı, Türkmen tarafı-

³⁵ "Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaret Hacmi 1 Milyar Doları Yakaladı", TRT Haber, 13 Ocak 2023.

nın Türkiye ile ticari ve ekonomik ilişkileri nitelik bakımından yeni düzeye çıkarmayı amaçladığını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz'ın yanı sıra Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır'ın da katıldığı söz konusu forumda Berdimuhamedov, iş birliği görüşmelerinin 6-8 Aralık'ta Türkmenistan'da organize edilecek Türk İhraç Ürünleri Sergisi çerçevesinde sürdürülebileceğini ifade etmiş ve bir sonraki Türkiye-Türkmenistan İş Forumu'nun Aşkabat'ta düzenlenmesini önermiştir.³⁶

Türkiye-Tacikistan ekonomik ilişkileri önceki yılda olduğu gibi doğal akışta ilerlemiştir. Ekim 2023 itibarıyla Türkiye'nin Tacikistan'a ihracatı 2022'ye paralel şekilde gelişmiştir. Buna karşın Türkiye'nin ithalatında önemli oranda azalma kaydedilmiştir. Afganistan ile ticari ilişkiler açısından da benzer bir durum geçerlidir. Ancak Tablo 1'den de görüldüğü üzere Taliban sonrası Afganistan ile gelişmelerde ekonomik ilişkilerin artma hızının yavaşladığı söylenebilir. Türkiye'nin Pakistan ile ekonomik ilişkilerine gelince Pakistan'ın iç siyasetindeki çalkantılı durumun ikili ticaret verilerine yansıdığı görülmektedir. Nitekim önceki yılda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1 milyar doları aşmasına rağmen 2023'te aynı hedefe ulaşılması zor görülmektedir. Ancak Pakistan geçici hükümet başbakanı Kakar'ın da vurgu yaptığı iki ülke arasında büyüyen stratejik ortaklığın³⁷ Pakistan'ın iç siyasette istikrarı yakalaması sonrasında yeniden yükselişe geçeceği muhtemeldir. Bu bağlamda 2024'ün ilk aylarında ülkede yapılacak seçimlerin sonrasında ikili ekonomik ilişkiler açısından umut verici gelişmelerin yaşanacağı söylenebilir.

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Ankara'nın iç politikada ilan ettiği Türkiye Yüzyılı vizyonunun dış politikadaki yansımaları Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile kültürel ilişkileri bağlamında daha belirgin tezahür etmektedir. Özellikle bölgedeki Türk devletleri ile ilişkilerde ortak dil, din, tarih ve kültüre yapılan yoğun vurgu ikili kültürel ilişkilerin gelişimi açısından önemlidir. Hatta Türkiye bir adım öteye giderek bu vurguyu kurumsallığa taşımakta, mezkur tutumunu TDT bünyesinde de sürdürmektedir. Zira TDT'nin 10. zirvesinin "Türk Devri" mottosuyla düzenlenmesi bu ortak yaklaşımı gözler önüne sermektedir. Diğer yandan Orta

³⁶ Can Efesoğlu, "Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov: Türkmen Tarafı Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yeni Düzeye Çıkarmayı Amaçlıyor", Anadolu Ajansı, 26 Ekim 2023.

³⁷ "Pakistan Başbakanı Kakar: Türkiye Bölgesel ve Küresel İlişkilerde Önemli Bir Rol Oynadı".

Asya ülkelerinin 6 Şubat depremleri sonrasında Türkiye'ye verdikleri destek ikili kültürel ilişkileri daha da pekiştireceğinden söz konusu yardımlar da bu başlık altında incelenmektedir.

Türkiye'nin Kazakistan ile kültürel ilişkileri ikili ilişkilerin diğeri boyutları açısından kaldıraç niteliğindedir. Dışışleri Bakanı Fidan'ın Eylül'deki Astana ziyareti esnasında Kazak mevkidaşı Nurtileu, ikili kültürel ilişkilerin gelişimi için atılan adımları şöyle özetlemiştir:

Ülkelerimizin kültürel ve insani ilişkilerini güçlendirmek ve bu alanda projeler hayata geçirmek konusunda anlaştık. Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinin şubelerinin Kazakistan'da açılması konusunu masaya yatırdık. Türkiye'de okuyan öğrencilerimizin sayısı son yıllarda hızla arttı. Şu anda 8 bin 100 öğrencimiz, Türkiye'de eğitim görüyor. Ayrıca iki ülke arasındaki uçak seferleri 40'tan 93'e çıktı. Başkentlerimiz arasında doğrudan uçuşlar başlatıldı. Diğeri şehirlerimiz arasında da doğrudan uçuşların açılması planlanıyor. Bunların hepsi iki ülkeyi yakınlaştıran faaliyetlerdir.³⁸

Öte yandan Kazakistan 6 Şubat depremlerinde hem arama kurtarma ekibi hem de maddi bağışlar ile Türkiye'ye destek veren Orta Asya ülkelerinin başında gelmektedir. Depremin hemen ardından Kazakistan hükümeti Türkiye'ye 1 milyon dolar acil nakdi destek ve 55 tonluk aynı yardımda bulunmuştur. Bunun yanı sıra yaklaşık 100 kişilik Kazak ekip Gaziantep, Nurdağı ve Hatay'da arama kurtarma çalışmalarında yer almış ve Türkiye'nin Astana Büyükelçiliği tarafından AFAD'a aktarılmak üzere açılan deprem yardım hesabında, Kazakistan'dan 15 milyon dolara yakın bağış toplanmıştır.³⁹

Türkiye-Özbekistan ilişkileri açısından da ortak kültür ikili ilişkilerin önemli bileşenlerindedir. Her iki taraf da sürekli kültür vurgusu yaparak konunun önemine dikkat çekmektedir. Eylül 2023'teki Türkiye ziyareti esnasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Numan Kurtulmuş tarafından kabul edilen Özbekistan Dışışleri Bakanı Bahtiyar Saidov Türkiye'nin Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olduğunu her zaman hatırladıklarını ve bunu hiçbir zaman unutmayacaklarını ifade etmiştir. Söz konusu görüşmede Meclis Başkanı Kurtulmuş, kültürel alanda da ortak

³⁸ Kussainova, "Kazakistan Dışışleri Bakanı Nurtileu: Türkiye ile İlişkiler 'Genişletilmiş Stratejik Ortaklık' Düzeyine Yükseltildi".

³⁹ "Türk Cumhuriyetleri, Yardımlarıyla Depremde Türkiye'nin Yanında Oldu", Anadolu Ajansı, 7 Mart 2023.

projeler oluşturarak ortak hedefe doğru yürümenin önemine değinmiştir.⁴⁰ Özbekistan 6 Şubat depremleri sonrasında 100 kişilik arama kurtarma ve 71 kişilik askeri sağlık ekibinin yanı sıra deprem bölgesinde günde 10 bin kişiye yemek dağıtmıştır. Ayrıca çeşitli yardım kampanyaları sonucunda Özbekistan'da Türkiye için 600 bin dolardan fazla bağış toplanmıştır.⁴¹

Orta Asya'daki Türk devletleri ile ortak kültür vurgusu Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde de öne çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıl dönümü kapsamında değerlendirmelerde bulunan Kırgızistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Moldogaziyev, Kırgızistan ve Türkiye'nin ortak tarih, kültür, dil ve gelenek gibi derin bağlarla birbirine bağlı iki devlet olduğunu ve Kırgız-Türk halklarının ilişkilerinin Osmanlı devletine kadar uzandığını ifade etmiştir.⁴² 6 Şubat depremleri sonrasında Türkiye'nin Bişkek Büyükelçiliği ve Kırgızistan Maliye Bakanlığınca açılan banka hesaplarına Türkiye için 2 milyon doların üzerinde bağış toplanmış, 150 tonun üzerinde çeşitli yardım malzemeleri gönderilmiştir.⁴³

Türkiye-Türkmenistan ilişkilerine gelince iki ülke arasındaki kültürel bağların diğer Türk devletleri açısından da kılavuz olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu durum iki devletin yetkililerinin de gözünden kaçmamakta ve her fırsatta dile getirilmektedir. Nitekim Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı ve eski Devlet Başkanı Berdimuhamedov, Nisan 2023'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'a gönderdiği mektubunda Türkmenistan ve Türkiye'de yaşayan halklar arasındaki kardeşlik bağlarının istikrarlı bir şekilde güçlendirilmesinin, diğer devlet halkları arasında güçlü ve olumlu bağların gelişmesine katkıda bulunacağını vurgulamıştır.⁴⁴ Ayrıca 6 Şubat depremleri sonrasında Türkmenistan da arama kurtarma ekibinin yanı sıra 120 tonun üzerinde çeşitli yardım malzemeleri göndermiştir.⁴⁵

⁴⁰ Duygu Yener, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Özbekistan Dışişleri Bakanı Bahtiyar Saidov ve Beraberindeki Heyeti Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 26 Eylül 2023.

⁴¹ "Türk Cumhuriyetleri, Yardımlarıyla Depremde Türkiye'nin Yanında Oldu".

⁴² Nazir Aliyev Tayfur, "Kırgızistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Moldogaziyev: Türk Kardeşlerimizle İlişkilerimizi Güçlendireceğimize İnanıyorum", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2023.

⁴³ "Türk Cumhuriyetleri, Yardımlarıyla Depremde Türkiye'nin Yanında Oldu".

⁴⁴ Merdan Velhanov, "Berdimuhamedov: Türkmenistan, Türkiye ile İlişkilerinde 'Tek Millet-İki Devlet' İlkesinden Hareket Ediyor".

⁴⁵ "Türk Cumhuriyetleri, Yardımlarıyla Depremde Türkiye'nin Yanında Oldu".

Türkiye'nin Tacikistan ile kültürel ilişkilerinin gelişimi 2023'te de istikrarını korumuştur. Bu kapsamda Ekim 2023'te "Doğa Dostu Şehir ve Duyarlılık" ana temasıyla Kahramanmaraş'ta gerçekleşen EXPO 2023'e katılım için iş birliği protokolü imzalanmıştır.⁴⁶ Türkiye'nin Afganistan ile kültürel ilişkileri 2023'te siyasi ve ekonomik ilişkileriyle paralel olarak aynı temkinli tutumu paylaşmaktadır. Taliban sonrasında uluslararası toplum tarafından da tecrit edilen Afganistan dışı dönük tutumunda önceki yıllardaki yaklaşımını sürdürmemektedir. Türkiye-Pakistan arasındaki kültürel ilişkilerde de yine aynı olmasa bile benzeri durumun var olduğu söylenebilir. Ancak bu vaziyet Pakistan'ın iç siyasetindeki türbülans ile açıklanabilir.

SONUÇ

2023, Türkiye açısından hem içeride hem dışarıda yaşadığı gelişmeler açısından oldukça aktif bir yıl olarak tarihe geçmiştir. 6 Şubat depremleri sonrasında uluslararası toplumun hemen yardıma koşması Ankara'nın önceki yıllarda ilan ettiği "Girişimci ve İnsani Dış Politika" vizyonu kapsamında yaptığı yardımların yansımaları niteliğindedir. Öte yandan bu yılın diğer bir anlamı ve önemi ise Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yaşına erişmesidir. Bu minvalde Ankara dost ve kardeş ülkelerden tebrikleri kabul etmiş, mazi ile atı arasındaki köprünün temellerini atacak politikalar için kolları sıvamıştır. Diğer yandan mevcut iktidarın güven tazeleyerek halk tarafından yeniden teveccüh görmesi 2023 iç siyaseti açısından önemli gelişmelerdendir. Bu bağlamda yeni kabinede dışişleri bakanlığı görevinin eski MİT Başkanı Hakan Fidan'a tevdi edilmesi çeşitli çevreler tarafından bilinçli bir stratejinin ürünü olarak değerlendirilmiştir.

Dışişleri Bakanı Fidan'ın yeni dönemde dört temel üzerine inşa ettiği dış politika vizyonunun önemli bileşenlerinden biri olan dış ilişkileri kurumsal zemine oturtma girişiminin en belirgin tezahür ettiği alanlardan biri Türkiye'nin Orta Asya politikası olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından saptanan TDT'yi uluslararası ilişkilerin önemli aktörlerinden biri haline getirme hedefi 2023'te yaşanan gelişmelerle doğru orantılıdır. 6 Şubat depremleri sonrasında derhal inisiyatif olarak olağanüstü şekilde toplanan TDT

⁴⁶ "Tacikistan Cumhuriyeti ile EXPO 2023 ve Ekonomik İş Birliği Protokolü İmzalandı", EXPO 2023, <https://expo2023.org/tacikistan-cumhuriyeti-ile-expo-2023-ve-ekonomik-is-birligi-protokolu-izmalandi>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2023).

zirvesinin beklenmedik gelişmeler karşısında verdiği reaksiyonlar umut verici olmuştur. Diğer yandan 2023'te ikinci kez ve toplamda ise onuncu kez toplanan TDT zirvesi Türkiye'nin hedeflediği dış ilişkilerin kurumsallaşmasına zemin hazırlamaktadır.

2023'te Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ilişkilerinin siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları gözden geçirildiğinde ikili siyasi ilişkilerin yükselen seyrinin devam ettiği gözlemlenmektedir. Buna karşın her ne kadar ikili ekonomik ilişkilerde de benzer yaklaşım varlığını korusa da ekonomik ilişkiler henüz siyasi ilişkiler ile aynı düzeyde bir paralellikten uzaktır. Kültürel anlamda ise süregelen tarihsel bağ katlanarak devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin iç siyaset, savunma ve ekonomide güçlü varlığının dış politikası açısından da oldukça elzem olduğu ve 2023'te de aynı gözlemin geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

KRONOLOJİ

24 Ocak	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bakanlar Konseyi 26. Toplantısı'na katılmak üzere Özbekistan'a gitti.
16 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif'i Ankara'da kabul etti.
16 Mart	TDT olağanüstü zirvesi "Afet-Acil Durum Yönetimi ve İnsani Yardım" teması altında Ankara'da gerçekleştirildi.
11 Eylül	Dışişleri Bakanı Fidan Türkiye'nin dışişleri bakanı sıfatıyla ilk kez Kazakistan'ı ziyaret etti.
26 Ekim	Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhamedov Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
11 Ekim	Dışişleri Bakanı Fidan Türkmenistan'ı ziyaret etti.
2-3 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan TDT'nin 10. zirvesine katılmak üzere Kazakistan'ı ziyaret etti.
8-9 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan EİT'nin 16. zirvesine katılmak üzere Özbekistan'ı ziyaret etti.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2023

TUNÇ DEMİRTAŞ

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi
Araştırmacı, SETA

GİRİŞ

2023'te oldukça dinamik çerçevede seyreden Türkiye'nin Afrika politikasında kıtada yer alan ülkeler ile ilişkilerinde sahip olduğu ivme korunmuştur. Türkiye'nin Afrika politikası çerçevesinde insanı merkeze alan yaklaşımı; dengeli bir çerçevede kazan kazan anlayışı, karşılıklı saygı ve samimiyet temelindeki ilişkileri, gönül dilini kullanarak oluşturduğu muhabbet, kıta ülkelerinin toplumlarının gönüllerini kazanarak ve yanlarında olarak meşru hükümetler ile iş birliklerinin yanı sıra iç işlerine karışmama prensibi üzerinden 2023'te devam etmektedir. Bu temel anlayışlardaki süreklilik, Türkiye'nin Afrika politikasındaki istikrar ve kararlı politikasının yansıması olarak görülmektedir.

Her ne kadar Afrika politikası olarak ifade edilse de kıtanın farklı bölgelerinde hatta her bir ülkede yaşanan gelişmelere yönelik farklı politikalar izlenebilmektedir. Nitekim Sahra Altı Afrika alt bölgesel sisteminin alt-alt bölgesel sisteminde yer alan Batı Afrika, Orta Afrika, Sahel, Doğu Afrika ve

Güney Afrika bölgelerinde yaşanan çeşitli olaylar karşısında kıtaya yönelik temel anlayışlarını göz ardı etmeden ulusal çıkarlar ve kıta ülkelerinin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda destek veren Türkiye birçok konuda Afrika ile ilişkilerini sürdürmektedir. Bu kapsamda 2023'te kıtada meydana gelen gelişmelerin Afrika'ya ve Türkiye'nin dış politikasına yönelik etkileri çerçevesinde insani boyut ön planda tutularak güvenlik ve savunma, ekonomik ve siyasi konulara ilişkin girişimler bu çalışmada analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı küresel sistemde yaşanan gelişmelerin de etkisi dikkate alınarak Türkiye'nin 2023'te Afrika politikasının değerlendirmesini yapmaktır. Bu kapsamda çalışma Türkiye-Sahra Altı ilişkileri ve Türkiye-Kuzey Afrika ilişkileri olarak farklı iki ayırım çerçevesinde incelenmiştir.

TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRIKA İLİŞKİLERİ

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'nin genel anlamda 2023 yılı dış ticaret verilerine bakıldığında 617,4 milyar dolar değerinde bir hacim öne çıkmaktadır.¹ Bu hacim içinde Afrika'nın tuttuğu alan 31,5 milyar dolar olarak göze çarpmaktadır. Yani toplam dış ticaret hacminin yüzde 5,1'i Afrika Kıtası'na yönelik gerçektelemiştir. Bu veriler içinde Sahra Altı Afrika'nın payı 10,7 milyar dolar olarak görülmekte² ve bu rakam toplam dış ticaretin yüzde 1,7'sini ve Afrika'ya yönelik dış ticaretin ise yüzde 34'ünü oluşturmaktadır.

Türkiye-Sahra Altı Afrika ekonomik ilişkileri bağlamında TÜİK verilerine bakıldığında 2022'ye göre genel anlamda 2023'te dış ticaretin yüzde 17 azaldığı görülmektedir (Tablo 1). Daha önceki yıllardaki verilerle kıyaslandığında ise 2023'teki azalış dikkat çekmekte ve bu durumun birçok sebebinin olması muhtemeldir. Nitekim 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli depremlerde yaşanan ve "asrın felaketi" olarak adlandırılan elim doğđal felaketin ortaya çıkardığı tablo ve deprem nedeniyle yıkıma uğrayan şehirlerin yeniden inşasına yönelik harcamalar söz konusu olduğundan bu durum Türkiye'nin ekonomik olarak istenen ilerlemeyi gösterememesine sebep olmuştur. Bunun dış-

¹ "İstatistik Veri Portalı, Dış Ticaret İstatistikleri", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=84ySAuGYkUqOJVSVW41QQa98XyjAEmzzb7C332oCA1oygNU-Y78EH9cLs/PS6irVC>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024); "Ülke Gruplarına Göre İthalat, 2013-2024", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=wEJ5oPBBKjGXBAYHpYAO-ANvpGNg1ausPnxoco63MPwo7PUAiVD1whqUttBofY9Tf>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2024).

² "Ülke Gruplarına Göre İthalat, 2013-2024".

şında geçtiğimiz yıllarda yaşanan ekonomik sorunların düzeltilmesine yönelik 2023'te atılan adımların henüz istenen seviyeye ulaşmamış olması da sebepler arasında ifade edilebilmektedir. Ancak bir yıllık süreçten ziyade 21-22 Ekim 2021 arasında düzenlenen Türkiye-Afrika III. Ekonomi ve İş Forumu³ kapsamında ortaya koyulan kısa ve uzun vadeli hedefler bağlamında değerlendirme yapılacak olursa 2021 verileri ve son on yıllık süreç ile karşılaştırıldığında 2023 dış ticaret hacmi verilerinde 2021'e göre yüzde 1 artış ve 2013'e göre ise yüzde 55 artış görülmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE- SAHRA ALTI AFRIKA TİCARET GÖSTERGELERİ (2013-2023)						
YILLAR	İTHALAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	İHRACAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)
2023	3,0	-11,7	7,7	-18,9	10,7	-17,0
2022	3,4	21,4	9,5	17,8	12,9	35,6
2021	2,8	12,0	7,8	77,0	10,6	53,0
2013*	2,5	-	4,4	-	6,9	-

Kaynak: “İstatistik Veri Portalı, Dış Ticaret İstatistikleri”; “Ülke Gruplarına Göre İthalat, 2013-2024”.
*2023 verileri Ocak-Ekim dönemini kapsamaktadır.

Türkiye-Afrika ilişkilerinin ekonomik boyutunda tarım, hayvancılık, bankacılık ve finans, ulaşım, altyapı ve kalkınmaya yönelik çeşitli iş birlikleri de gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Afrika'da Sudan'dan sonra ikinci şubesini Somali'de açan Ziraat Katılım Bankası'nın faaliyete başlaması iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini geliştirmeye yönelik önemli bir avantaj sağlama potansiyeline sahiptir. Nitekim Türkiye 2011'den bu yana Somali'nin uluslararası izolasyondan çıkması, Somali ve Afrika Boynuzu'nda güvenliğin sağlanması ve devletin kurumsal kapasitesinin artırılmasına yönelik desteklerini sürdürmektedir. Ayrıca Somali'nin küresel finans ve bankacılık sistemine entegre olması için de 2023'te Ziraat Katılım Bankası ile desteğini sürdürmüştür. Aynı zamanda Ziraat Katılım, Somali'de elli yıllık aradan sonra şube açan ilk uluslararası banka olmuştur. Yeni süreçte Somali'nin finans sektöründe başarılı reformlar uygulaması bankacılık sektörünün gelişmesiyle yeni yatı-

³ “Türkiye-Afrika III. Ekonomi ve İş Forumu”, DEİK, <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-turkiye-afrika-iii-ekonomi-ve-is-forumu>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2023).

rımları beraberinde getirecektir. Bu kapsamda katılım bankacılığı üzerinden daha fazla yatırım ve kalkınma fırsatlarına yönelik beklentiler bulunmakla birlikte bu durumun orta vadede Somali’de halkın ekonomik refaha ve daha güvenli ve huzurlu bir ortama erişmesine de olanak sağlaması beklenmektedir. Ayrıca katılım bankacılığı sisteminde yer alan “murabaha” adı verilen faizsiz sistemin, Somali gibi nüfusun neredeyse tamamı Müslüman olan bir ülkede faaliyet gösterecek olması önemlidir. Bu sistemde faizin bulunmamasının yanı sıra mantalitenin tam anlamıyla ticaret üzerine kurulması bölgesel yatırım açısından da önem kazanmaktadır.⁴

Somali’de bankacılık sektöründe yaşanan bu gelişmenin Türkiye’den Somali’ye gerçekleşecek yatırımlarını artırmasının yanı sıra iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin büyümesine de vesile olması beklenmektedir. Somali’deki bankacılık ve finans altyapısına Ziraat Katılım’ın kişisel veri güvenliği konusunda da katkı sağlaması beklenmektedir. Zira Somali’de Şebab terör örgütüyle yoğun mücadele devam etmektedir. Bu terör örgütünün yerel bankacılık sistemi içinde bölge halkı, iş adamları ve devlet yetkilileri gibi bireylerin mal varlıkları hakkında bilgilere erişebilmesi ve bu kişilerden haraç toplaması söz konusudur. Ziraat Katılım Bankası’nın Somali’de faaliyete başlaması bu süreçte yaşanan olumsuzlukların önüne geçilebilmesi ve Şebab’a sağlanan çeşitli avantajların ortadan kaldırılması için önemli bir fırsat sağlanmaktadır.⁵

SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye-Afrika ilişkilerinde 2023’te zirve diplomasisinin yanı sıra Dışışleri Bakanlığı, büyükelçiler ve diğer kamu kurumları yetkilileri düzeyinde çok sayıda ziyaret ve toplantı gerçekleşmiştir. Yılın ilk haftalarında Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve ve Ruanda’ya ziyaretler düzenlemiştir.⁶ Bu ziyaretlerle bahse konu ülkelerle ikili ilişkilerin gelişimine katkı sağlanmıştır. Bu bağlamda kıtada Türkiye’nin önemli ortaklarından biri niteliğinde olan Güney Afrika’nın Cape Town şehrinde başkonsolosluk açt-

⁴ Eda Nur Yıldız, “Tunç Demirtaş, Ziraat Katılım ve Afrika İlişkilerini Merhaba Afrika için Değerlendirdi”, Merhaba Afrika, 10 Kasım 2023, <https://merhabaafrika.com/tunc-demirtas-ziraat-katilim-ve-afrika-iliskilerini-merhaba-afrika-icin-degerlendirdi>, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2024).

⁵ Yıldız, “Tunç Demirtaş, Ziraat Katılım ve Afrika İlişkilerini Merhaba Afrika için Değerlendirdi”.

⁶ Tunç Demirtaş, “Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Afrika Turu: Türkiye Kıtının Dört Bir Yanında”, SETA Odak, 9 Ocak 2023, <https://www.setav.org/odak-disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-nun-afrika-turu-turkiye-kitanin-dort-bir-yaninda>, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2024).

lığını gerçekleştiren Çavuşoğlu'nun bu ziyareti iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin artmasını mümkün kılmaktadır.⁷

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Zimbabve ziyareti Türkiye'den bakan düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret niteliğinde olmuştur. Bu ziyaret siyasi olduğu kadar ekonomik açıdan da önemlidir. Zira “Herkesle dost, kimseye düşman olmayan” mottosu⁸ ile hareket eden Zimbabve'nin güvenlik sorunları arasında ekonomik ve gıda güvenliği bulunmaktadır.⁹ Türkiye'den tarım makineleri, gıda ve hijyen ürünleri ithal eden Zimbabve, Türkiye için önemli bir pazar olma potansiyeli barındırmaktadır. Bunun yanı sıra 2021'de Türkiye'de büyükelçiliğini açan, Antalya Diplomasi Forumu'na katılan ve aynı yılın sonunda Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne katılan Zimbabve'nin bu ziyaretlerine karşılık iade-i ziyaret niteliğinde Çavuşoğlu bu ülkeyi ziyaret etmiştir. Çavuşoğlu'nun ziyareti aynı zamanda ülkedeki güvenlik sorunları ile mücadeleye yönelik iki ülke arasında savunma sanayii alanında iş birliği gerçekleştirme fırsatını da mümkün kılacaktır. Zira Batı'nın ambargo uyguladığı Zimbabve'nin¹⁰ bu kapsamda Türkiye'den göreceği destek ile ilişkilerin daha ileri boyuta taşınması potansiyeli bulunmaktadır. Son olarak Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Zimbabve Dışişleri ve Uluslararası Ticaret Bakanı Frederick Shava ile Harare'de Protokol İş Birliği Mutabakat Zaptı (MoU) imzalamıştır.¹¹

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Ruanda ziyareti ise ikili ilişkilerin savunma, eğitim, ekonomi, enerji, inşaat, finans ve sağlık gibi birçok sektörde gelişmesine katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Doğu Afrika'nın yüz ölçümü açısından küçük ama siyasi açıdan büyük etkiye sahip ülkesi olan Ruanda ile Türkiye'nin siyasi ilişkilerinin ve ortaklık alanlarının gelişmesi ve derinleşmesi oldukça önemlidir.¹²

⁷ Demirtaş, “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Afrika Turu: Türkiye Kıtının Dört Bir Yanında”.

⁸ Merve Aydoğan ve Felix Tih, “Zimbabwe: Friend to All, Enemy to None”, Anadolu Ajansı, 17 Nisan 2021.

⁹ *Evaluation of the Zimbabwe Livelihoods and Food Security Programme*, (Food and Agriculture Organization of the United Nations, Roma: 2022), s.ix.

¹⁰ “EU Arms Embargo on Zimbabwe”, SIPRI, 18 Şubat 2022; “Sanctions Against Zimbabwe”, Government Offices of Sweden, (2023), <https://www.state.gov/zimbabwe-sanctions>, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2024).

¹¹ “Bakan Çavuşoğlu Zimbabve Dışişleri Bakanı Shava ile Görüştü”, Demiroren Haber Ajansı, 11 Ocak 2023.

¹² Demirtaş, “Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Afrika Turu”.

Bunların dışında Türkiye’de 6 Şubat 2023’te gerçekleşen ve “asrın felaketi” olarak adlandırılan Kahramanmaraş merkezli depremlerde Afrika lkeleri Türkiye ile önemli bir dayanışma göstermiştir. Etiyopya ve Sudan gibi Türkiye ile yakın siyasi ilişkileri bulunan ülkelerden gelen deprem arama kurtarma ekiplerinin desteğinin yanı sıra Afrika’nın birçok ülkesinden imkanlar dahilinde deprem bölgelerine yapılan yardımlar ve bağışlar Türkiye’nin Afrika ile ilişkilerinde yeni bir boyut açmıştır. Zira Türkiye’nin uzun yıllardır Afrika ülkelerine yönelik insani yardımları ve zor zamanlarda “veren el” statüsünün Türkiye’ye geri dönüşü bu elim olay sonucu grlmŐtr. Bu sefer Afrika’dan Türkiye’ye uzanan yardım elleri ilişkilerin daha sıkı Şekilde ilerlemesini mümkün kılmaktadır. Bunun yanında Ankara’da bulunan Afrika Kordiplomatiği adına Afrika lkeleri büyükelçileri AFAD’ı ziyaret ederek Şahsi maaŐlarından verdikleri sembolik miktarları depremzedeler için bağışlamıştır.¹³

2023’te Sudan’da meydana gelen iç savaş karşısında Türkiye, savaşan her iki taraf ile istıŐarelerde bulunarak lkeadaki krizin bir an önce son bulmasına yönelik görüşmeler gerçekleştirmiştir. Sudan’da akan kardeş kanının bir an önce durdurulması için Türkiye’nin giriŐimlerine yönelik Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdülfettah Burhan ve savaş öncesinde Sudan Egemenlik Konseyi başkan yardımcısı ve Hızlı Destek Kuvvetleri komutanı görevlerini üstlenen Muhammed Hamdan Dagalo ile ayrı ayrı birkaç defa telefon görüşmeleri gerçekleştirmiştir.¹⁴ Sudan ile geçmişten gelen önemli bağlara sahip olan ve bu ülkede önemli yatırımları bulunan Türkiye’nin yaşanan savaşta bir taraf olmadan ve insan ayırmadan sürdürdüğü iletişim önemlidir. Zira küresel sistemin dnŐmnn¹⁵ bir yansımasının Afrika’da gerçekleşmesi, küresel ve bölgesel aktörlerin Sudan’da da çıkarları için çeşitli gruplar ile iş birlikleri yapması ülkenin ve bölgenin daha fazla istikrarsızlaŐmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda

¹³ Elif omoğlu lgen, X, 15 Şubat 2023, <https://twitter.com/UlgenElif/status/1625824982029766656>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

¹⁴ Mehmet Yusuf Melikoğlu, “Erdogan Holds Phone Calls with Sudanese Leaders, Stresses Protection of Turkish Citizens Amid Tensions in Country”, Anadolu Ajansı, 20 Nisan 2023; Kaan Devci-oğlu, “Türkiye-Sudan Relations in Post Bashir Era”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 15, Sayı: 3, (2023), s. 213.

¹⁵ Murat YeŐiltay ve Ferhat Pirini, *Küresel Sistemin Dönüşüm Sürecinde Türkiye’nin Büyük Stratejisi*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

Türkiye'nin Sudan'da gerçekleşen savaşa yönelik yatıştırıcı ve iletişime açık şekilde izlediği politikalar bölgesel güvenliğe katkı sağlamaktadır.

Doğu Afrika'da önemli bir ülke olan Etiyopya'da Dışişleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar, başkent Addis Ababa'da Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Demeke Mekonnen ile görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁶ Ayrıca Doğu ve Güney Afrika ile İlişkilerden Sorumlu Genel Müdür Büyükelçi Elif Çomoğlu Ülgen; Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (IGAD) İcra Sekreteri Workneh Gebeyehu ve Cibuti Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Mahmud Ali Yusuf ile Cibuti'de görüşmüştür.¹⁷ Bu bağlamda 2023'te Türkiye'nin Doğu Afrika'nın alt bölgesel sistemi olan Afrika Boynuzu'na yönelik ilgisi ve angajmanı dikkat çekmektedir. Bölgede yaşanan gelişmelerde aktif rol üstlenen ve sorunların/krizlerin çözümüne yönelik çaba sarf eden Türkiye'nin bölgede istikrara katkı sağlayan bir güç olarak varlık göstermesi söz konusudur. Bu noktada Türkiye'nin tek başına Somali'den ziyade bölge ülkeleri ile sürekli olarak iletişim halinde olması önemli avantaj sağlamaktadır. Ancak yine de Somali'nin 2023'te Türkiye ile siyasi olarak çokça yakın ilişkiler sergilediği görülmektedir.

Bu kapsamda Somali İstişare Grubu (QUINT) olarak bilinen ve Somali'nin istikrarının sağlanması için toplanan Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), İngiltere, ABD ve Türkiye dördüncü toplantısını Ankara'da gerçekleştirmiştir.¹⁸ Ayrıca Somali, Türkiye'nin güvenlik ve kalkınma gibi konularla birlikte siyasi olarak da en önemli ortaklıklarının olduğu Afrika ülkeleri arasındadır. Nitekim 2023'te Türkiye'nin önceki dönem Mogadişu Büyükelçisi İbrahim Yağlı ve TURKSOM Komutanı Tuğgeneral Sebahattin Kalkan'ın 25 Eylül'de Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud'u ziyaret ederek ülkenin güvenliği ile ilgili son gelişmeleri istişare etmesinin¹⁹ bir ay sonrasında Somali cumhurbaşkanı İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Somali'nin güvenliği ve istikrarının tüm bölgeye sirayet etmesi söz konusudur.

¹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, X, 2 Mayıs 2023, https://x.com/TC_Disisleri/status/1653445140797587461?s=20, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2023).

¹⁷ "Cibuti'de Depremzedeler için Özel Pul Basıldı", *Konya Postası*, 8 Mayıs 2023.

¹⁸ "Somali İstişare Grubu'nun (Quint) Ankara'daki Dördüncü Toplantısına İlişkin Ortak Açıklaması, 11 Ekim 2023", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Ekim 2023, [https://www.mfa.gov.tr/somali-istisare-grubu-nun-\(quint\)-ankara-daki-dorduncu-toplantisina-iliskin-ortak-aciklamasi--11-ekim-2023.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/somali-istisare-grubu-nun-(quint)-ankara-daki-dorduncu-toplantisina-iliskin-ortak-aciklamasi--11-ekim-2023.tr.mfa) (Erişim tarihi: 12 Nisan 2024).

¹⁹ Gökhan Kavak, "Somali Cumhurbaşkanı Mahmud, Türkiye'nin Yardımlarından Duyduğu Memnuniyeti Dile Getirdi", *Anadolu Ajansı*, 26 Eylül 2023.

Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşen Somali Cumhurbaşkanı Mahmud'un ülkedeki terörün bitirilmesine adına Türkiye ile iş birliğinin devamlılığına yönelik görüşme gerçekleştirdiği bilinmektedir.²⁰

Güney Afrika bölgesine yönelik Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Afrika Cumhurbaşkanı Cyril Ramaphose ile Birleşmiş Milletler 78. Genel Kurulu'nda New York'ta ikili görüşme gerçekleştirmiştir.²¹ Bununla birlikte Dışışleri Bakan Yardımcısı Ahmed Yıldız ile Zambiya Dışışleri ve İş Birliği Bakanlığı Müsteşarı Etambuyu Anamela Gundersen başkanlığındaki heyetler, Türkiye ve Zambiya arasındaki siyasi istişarelerin üçüncü turu kapsamında bir araya gelmiştir.²² Dolayısıyla Doğu Afrika'da olduğu kadar 2023'te Güney Afrika ile de iş birliğini artıran Türkiye'nin kıtaya yönelik kapsamlı bir bakış açısına sahip olması ve farklı alt bölgesel sistemler ile iş birliğini derinleştirmeye yönelik adımlar atması dikkat çekmektedir.

SAVUNMA VE GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

2023 yılı Afrika'da güvenlik açısından oldukça hareketli geçmiştir. Afrika'da çeyrek asra yakın zamandır inşa edilen ortaklıklar sonucunda elde edilen karşılıklı kazanımların korunması, devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının yoğun çabalarının boşa gitmemesi için barış, güvenlik ve istikrar ortamının sağlanması/korunması oldukça önemlidir. Kıtada stratejik ve özerk bir politika izleyen Türkiye açısından Doğu Afrika, Sahel Kuşaağı, Orta Afrika, Batı Afrika ve Güney Afrika'da yaşanan güvenlik sorunları, istikrarsızlıklar ve krizlerin kıtadaki kazanımlarını etkileme riskleri bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'nin son yıllarda dış politikada güvenlik riskleri bağlamında geliştirdiği savunma sanayii ürünleri, terörle mücadeleyle yönelik uluslararası bölgesel örgütlenmeler ile iş birlikleri, ikili iş birlikleri ve uzun yıllardır terör örgütleriyle mücadelesinden kaynaklı sahip olduğu tecrübelerin transferleri kıtadaki savunma ve güvenlik iş birliklerine etki etmektedir.

²⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Somali Cumhurbaşkanı Mahmud ile Görüştü", TRT Haber, 27 Ekim 2023.

²¹ Serkan Kaya, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ramaphosa ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2023.

²² "Türkiye ve Zambiya Arasında Gerçekleştirilecek Siyasi İstişareler Hk." T.C. Dışışleri Bakanlığı, 5 Kasım 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-287_-turkiye-ve-zambiya-arasinda-gerceklestirilecek-siyasi-istisareler-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2024).

TABLO 2. AFRIKA ÜLKELERİNE GERÇEKLEŞTİRİLEN SAVUNMA SANAYİİ ÜRÜNLERİ İHRACATINDA ÖNE ÇIKANLAR

ÜLKE	KARA KUVVETLERİ	HAVA KUVVETLERİ	DENİZ KUVVETLERİ
Uganda	Katmerciler Hızır TTZA		
Fas	Nurol Ejder Yalçın TTZA	Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Nijer	MKE Bora-12 keskin nişancı tüfeği PMT76 makineli tüfek	Baykar Bayraktar TB2 SİHA Hürkuş uçağı	
Gana	Otokar Cobra I & II TTZA ASELSAN şahin gözü elektro optik ACAR gözetleme radarı		
Somali	MKE PMT76 makineli tüfek PMT76 makineli tüfek BMC Kirpi TTZA BMC AKTAN tankeri Hızır 4X4 TTZA	Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Çad	MKE Bora-12 keskin nişancı tüfeği PMT76 makineli tüfek Nurol Ejder Yalçın TTZA Nurol Yörük TTZA		
Kenya	Katmerciler Hızır TTZA		
Moritanya	MKE Bora-12 keskin nişancı tüfeği PMT76 makineli tüfek		
Senegal	MKE KNT76 keskin nişancı tüfeği Ejder Yalçın TTZA Ejder TOMA Cobra II TTZA		
Tunus	BMC Kirpi Nurol Ejder Yalçın Katmerciler- tank taşıyıcı lowbed treylar Katmerciler akaryakıt tankeri ASELSAN elektro optik (görüntüleme) sistemleri	TUSAŞ Anka SİHA	
Burkina Faso	MKE Bora-12 keskin nişancı tüfeği PMT76 makineli tüfek MEMAT mayın imha İKA	Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Mali	MKE Bora-12 keskin nişancı tüfeği PMT76 piyade tüfek	Baykar Bayraktar TB2 SİHA	

Nijerya	Asisguard SONGAR silahlı drone Canik M2 QCB 12.7 mm ağır makineli tüfek Cobra TTZA	ASELSAN Aselpod hedefleme podu T129 ATAK taarruz helikopteri	Açık deniz karakol gemisi
Cezayir	Otokar Cobra TTZA		
Ruanda	Otokar Cobra TTZA	Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Etiyopya		Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Fildiő Sahilleri	Otokar Cobra II Nurul Ilgaz		
Orta Afrika Cumhuriyeti	Otokar Cobra TTZA		
Libya	BMC Kirpi II TTZA BMC Vuran TTZA Katmerciler 4x4 zırlı ambulans Katmerciler KIRAÇ kriminal inceleme aracı	Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Cibuti		Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Togo	MEMAT mayın imha IKA	Baykar Bayraktar TB2 SİHA	
Gambiya	Katmerciler Hızır TTZA		

Kaynak: Tunç Demirtaş, “Türkiye’nin Afrika Politikası 2022”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2022*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023), s. 352.

Bu kapsamda Sahra Altı Afrika’nın çeşitli alt bölgelerinde yaşanan güvenlik sorunları ve krizler, Türkiye’nin iç işlere karışmama prensibine dikkat ederek sorunun ya da krizin çözümüne katkı sağlamak amacıyla çeşitli girişim ve görüşmelerde bulunmasını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Somali, Etiyopya ve Sahel bölgesi gibi çeşitli coğrafyalarda meydana gelen gelişmeler, Türkiye’nin kıtadaki kazanımlarını olumsuz etkileme risklerini barındırmaktadır. Bu nedenle Türkiye’nin kıtada çeşitli ülkeler ile savunma ve güvenlik alanlarında iş birlikleri kaçınılmaz olmuştur. Bu kapsamda Temmuz 2023’te Nijer’de²³ ve Ağustos 2023’te Gabon’da²⁴ meydana gelen askeri müdahaleler

²³ Tunç Demirtaş, “Nijer Krizinin Türkiye’ye Yansımaları: Bölgesel Güvenlik ve Ekonomik Ortaklık”, *Kriter*, Cilt: 8, Sayı: 82, (Eylül 2023).

²⁴ Tunç Demirtaş, “Afrika’daki Gelişmelerin Anlamı: ‘Afrika Baharı’ mı yoksa ‘Darbeler Baharı’ mı?”, SETA, 31 Ağustos 2023, <https://www.setav.org/odak-afrikadaki-gelistmelerin-anlami-afrika-bahari-mi-yoksa-darbeler-bahari-mi>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2023).

başta olmak üzere Batı Afrika, Doğu Afrika ve Orta Afrika'da meydana gelen istikrarsızlıklar ve terör olayları çeşitli ülkelerin Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerine ilgisini de canlı tutmuştur.

2023'te Türk savunma sanayiinin öne çıkan bir gelişmesi HAVELSAN'ın Afrika'da genişlemesi olmuştur. HAVELSAN'ın ürettiği bulut altı insansız hava aracı BAHHA'nın ilk ihracatı 2023'te Afrika'ya yapılırken²⁵ Türk savunma firması Savunma Teknolojileri Mühendislik A.Ş. (STM) tarafından üretilen milli gözcü İHA sistemi ismi açıklanmayan iki Afrika ülkesine ihraç edilmiştir.²⁶ Yine adı açıklanmayan bir ülkeye Anadolu Tersanesi tarafından 2 çıkarma gemisinin tedarikine ilişkin anlaşma imzalanmıştır.²⁷ Bunlarla birlikte Türk savunma ve havacılık sanayii, 2023'te ihracat rakamlarında yeni bir rekora imza atmıştır. Bu kapsamda toplam ihracatın bir önceki yıla göre yüzde 27,1 artışla yaklaşık 5,5 milyar dolara ulaşması söz konusu olmuştur.²⁸

Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mozambik Savunma Bakanı Artur Chume ile Türkiye-Mozambik arasında Askeri Çerçeve Anlaşması'nı imzalamıştır.²⁹ Bu anlaşma Mozambik açısından önemli olmasının yanı sıra Türkiye ile ikili ilişkilerin gelişmesi açısından da oldukça büyük öneme sahiptir. Zira Mozambik'teki terör saldırıları ülkenin ekonomisinin kötü etkilenmesine neden olmaktadır. Her ne kadar Somali'de adından sıkça söz ettiriyor olsa da Şebab terör örgütünün Mozambik'e de etki etmesi söz konusudur. Bu bağlamda Şebab iki büyük çok uluslu enerji şirketi olan TotalEnergies ve ExxonMobil'in Cabo Delgado eyaleti açıklarındaki doğal gaz sahası projelerini durdurarak ülkenin idari ağını sekteye uğratmıştır. Bu projelerin dondurulması Mozambik ekonomisine yönelik yüksek beklentileri de dondurmıştır. Şebab terör örgütünün yanı sıra DEAŞ'ın da ülkedeki varlığı Mozambik'in güvenlik alanında iş

²⁵ "Turkish Defense Industry Sets New Record with \$5.5B in 2023 Exports", *Daily Sabah*, 3 Ocak 2024.

²⁶ Muhammed Şamil Altun, "Milli Gözcü İHA TOGAN, Afrika Ülkelerinin Envanterinde", *Defence Turk*, 8 Eylül 2023.

²⁷ Ayşe Erbaş, "Anadolu Tersanesi, Afrika Ülkesiyle İhracat Anlaşması İmzaladı", *Defence Turk*, 15 Aralık 2023.

²⁸ Göksel Yıldırım, "Savunma ve Havacılıktan 2023'te İhracat Rekoru", *Anadolu Ajansı*, 2 Ocak 2024.

²⁹ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mozambik Savunma Bakanı Artur Chume'yi Askeri Törenle Karşıladi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 6 Eylül 2023, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHarber/93a3862ec46541cfa4cc3a6c04d7df5d>, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2024).

birliği yaptığı ũlkeleri çeşitlendirmesine yol açmıştır. Tũrkiye de bu kapsamda Mozambik ile askeri anlamda iş birliği gerçekleştirmiştir.³⁰

Öte yandan Şebab ile mũcadele kapsamında Tũrkiye'nin uzun yıllardır Somali'ye vermiş olduğu desteklerden biri de askeri eğitim olarak öne çıkmaktadır. Somali'nin istikrarı için Tũrkiye'nin askeri eğitim ũssünde eğitilen 12. Gorgor Tugayı 2023'te TURKSOM'dan mezun olmuştur.³¹ Yine Somali'nin istikrarına ilişkin Tũrkiye, BAE, Katar, ABD ve İngiltere'nin oluşturduğu QUINT adı verilen grup ile iş birliği sũrdũrũlmektedir. Ayrıca Tũrkiye, Sudan'da Nisan'da başlayan kriz ve çatışma karşısında barış ve istikrarın sağlanmasına yũnelik çabalara da ũnemli destek vermiştir. Tũrkiye, Sudan'da herhangi bir gruba silah yardımı yapmamakla birlikte hem bu ũlkede hem de bũlgede barışın sağlanmasına yũnelik aktif çaba sarf eden bir ũlke olarak gũrũlmektedir.

TOPLUMSAL VE KũLTũREL İLİŞKİLER

Tũrkiye ile Afrika ũlkeleri arasındaki toplumsal ve kũltũrel ilişkiler karşılıklı olarak inşa edilen ortaklığın en temel taŐıyıcıları arasındadır. Bu kapsamda ikili ilişkiler bağlamında insani yaklaşımı gũz ardı etmeden ve toplumlar arası ilişkileri de ũst seviyede tutarak ortaklığın daha çok pekiŐtirildiĐi dikkat çekmektedir. Hatta 2021'de ũũncũsũ gerçekleştirilen Tũrkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi kapsamında sonuç bildirgesi çerçevesinde Afrika Kũltũr Evi Derneği'nin Afrika Birliği ile mutabakat zaptı imzalaması sũz konusu olmuştur.³² Afrika Kıtası'nda ve Tũrkiye'de kadının gũlendirilmesine yũnelik girişimleriyle Tũrkiye'nin Afrika'daki varlığına katkı sunan Afrika Kũltũr Evi'nin bu mutabakat zaptı AB'nin bu kapsamda imzaladığı ilk memorandumdur.³³

Öte yandan Gũney Afrika Cumhuriyeti'nde Pretorya ũniversitesi'nde ilk "Maarif Tũrkiye alıŐmaları Merkezi"nin açılması da 2023 yılı içinde gerçekleşmiştir. Gũney Afrika'daki tek Tũrk Araştırmaları Merkezi konumundaki vakıf iki ũlke arasındaki akademik çalışmaları teşvik edici bir ni-

³⁰ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Gũler, Mozambik Savunma Bakanı Artur Chume'yi Askeri Tŕrenle KarŐıladı".

³¹ Tunç Demirtaş, "Tũrkiye-Afrika İlişkileri", *2023'te Tũrkiye*, ed. Murat YeŐiltat ve Nebi MiŐ, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023), s. 176.

³² "New York'ta Afrika Kũltũr Evi Derneği ile Afrika Birliği Arasında Mutabakat Zaptı İmzalandı", *Yeni Şafak*, 20 Eylũl 2023.

³³ "New York'ta Afrika Kũltũr Evi Derneği ile Afrika Birliği Arasında Mutabakat Zaptı İmzalandı", *Yeni Şafak*, 22 Eylũl 2023.

reliğe sahiptir.³⁴ Öte yandan medya ayağı da son yıllarda Türkiye-Afrika ilişkileri kapsamında dikkat çekici boyuta ulaşmıştır. Nitekim Afrika'da yaşayan yerel halklar ve Türkiye arasında ortak bir anlayış geliştirilmesi için TRT-Afrika Yayın Birliği (AUB) 1. Yayıncılık Zirvesi 2023'te düzenlenmiştir. Bununla birlikte yine TRT Afrika yayın platformu da yayın hayatına başlamıştır.³⁵ Nitekim Türkiye'nin Afrika'daki çeşitli ülkelerde göstermiş olduğu başarı ve olumlu algıları yaymak ve duyurmak için bu tarz girişimlerin önemi yadsınamaz boyuttadır. Dolayısıyla Türkiye'nin yumuşak gücünün sahada Afrika halklarına duyurulması için medya sektörünün de öne çıkması 2023 itibarıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca TRT World Forum kapsamında "Paylaşılan Hedefler, Paylaşılan Kazanımlar: Afrika'nın İstikrar ve Refah Arayışı" temalı panel İstanbul'da düzenlenerek Afrika'ya yönelik Türk medyasının ilgisi de gösterilmiştir.³⁶ Son olarak kıtada yaşanan insani krizler ve savaşlara yönelik olarak Türkiye'nin yaklaşımı 2023'te de değişmemiştir. Bu bağlamda Sudan'dan Çad'ın doğusuna gerçekleşen göçe yönelik bin adet çadır yardımı gönderimi Türkiye'nin insani krizlerin çözümüne yönelik desteği olarak kendisini göstermektedir.

TÜRKİYE-KUZEY AFRIKA İLİŞKİLERİ

2023'te Türkiye'nin Kuzey Afrika ile ilişkileri bağlamında dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır. Libya bağlamında iç siyasetin ve askeri gelişmelerin görece sakin geçmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca Afrika Kıtası'ndaki diğer alt bölgesel sistemde yaşanan gelişmelerin artması dikkatin Libya'daki gelişmelerden ziyade Sahra Altı Afrika'daki gelişmelere kaymasına neden olmuştur. 2023'te Muhammed Tekale'nin Libya Yüksek Devlet Konseyi başkanı seçilmesi, Necla Menguş'un İsrail'le gizli görüşmesi ve Libya'da Türkiye ile Ulusal Birlik Hükümeti arasındaki enerji anlaşmalarının askıya alınması gibi olaylar yaşanmıştır. Türkiye-Libya ilişkilerindeki önemli bir kırılma noktası ise Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Halid Mişri'nin görevini Muhammed Tekale'ye devretmesi olarak dikkat çekmiştir. Bu süreçte Ulusal Birlik Hükümeti Başbakanı Abdul-

³⁴ "Bakan Çavuşoğlu, Pretorya'da Maarif Türkiye Çalışmaları Merkezi'nin Açılışını Gerçekleştirdi", Merhaba Afrika, 10 Ocak 2023, <https://merhabaafrika.com/bakan-cavusoglu-pretoryada-maarif-turkiye-calismalari-merkezinin-acilisini-gerceklestirdi>, (Erişim tarihi: 14 Nisan 2024).

³⁵ Filiz Kınık Öz, "TRT'nin Yeni Dijital Haber Kanalı 'TRT Afrika' Yayın Hayatına Başlıyor", Anadolu Ajansı, 29 Mart 2023.

³⁶ "Thriving Together: Responsibilities, Actions and Solutions", TRT World Forum, (2023).

hamid Dibeybe ile yaşanan güç mücadelesi sonrasında Türkiye'nin Tekale ile iyi ilişkiler geliştirme çabası yaşanmıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Tekale'yi kabul etmiştir.

Libya ile ilişkilerde önemli bir diğer gelişme Derne'de meydana gelen sel felaketine ilişkindir. Derne'yi vuran ve binlerce kişinin ölümüne neden olan sel felaketinden sonra Libya'ya yardım elini uzatan ilk ÷lke Türkiye olmuştur. Ayrıca Türkiye, Libya'da meydana gelen bu felaket kapsamında arama kurtarma ekiplerini göndermiş ve ayırım yapmaksızın Libya halkının yanında olduğunu göstermiştir.³⁷

Mısır bağlamında ise 2023'te Türkiye ile ilişkilerde kritik gelişmelerin, değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda ilk büyük ve önemli gelişme olan 2022'de Katar'da düzenlenen Dünya Kupası sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi'nin tokalaşmasının ardından 6 Şubat 2023'te Türkiye'de meydana gelen depremlerin ardından Mısır'ın başağlığı mesajı, Türkiye ile dayanışması ve yardımları ile iki ÷lke ilişkileri dönüşüme uğramaya devam etmiştir. Karşılıklı yapılan Dışışleri Bakanlığı düzeyindeki ziyaretler ve Stratejik İş Birliği Konseyi kurma konusundaki anlaşma ikili ilişkilerin ilerlemesinde önemli gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır.³⁸

Cezayir bağlamında ise 2023, ikili ilişkilerin ekonomi başta olmak üzere kültürel, uzay çalışmaları, enerji, sağlık, medya ve siyaset gibi çeşitli alanlarda geliştirilmek istendiğini gösteren anlaşmalara sahne olmuştur. Kasım 2023'te gerçekteşen Türkiye-Cezayir Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi İkinci Toplantısı'na Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Cezayirli mevkidaşı Abdülmecid Tebbun başkanlık etmiştir. Bu toplantıdan sonra iki ÷lke arasında on iki anlaşma imzalanmış ve ikili ilişkilerde derinleşmeye yönelik adımlar atılmıştır.³⁹

Türkiye-Tunus ilişkileri bağlamında 2023 içinde dikkat çeken önemli gelişmelerden biri kültürel alanda yaşanmıştır. Bu kapsamda Tunuslu sanatçı Lütfi Boşnak Türkiye'de yaşanan depremler sonrasında depremzede aileler için bestelemiş olduğu şarkısını Tunus Kültür Sarayı'nda seslendirmiştir. Tu-

³⁷ Kutluhan Görücü, "Türkiye-Libya İlişkileri", *2023'te Türkiye*, ed. Murat Yeşiltay ve Nebi Miş, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023), s. 143.

³⁸ Can Acun, "Türkiye-Mısır İlişkileri", *2023'te Türkiye*, ed. Murat Yeşiltay ve Nebi Miş, (SETA Yayınları, İstanbul: 2023), s. 149.

³⁹ Zeynep Rakipoğlu ve Mehmet Yusuf Melikoğlu, "Türkiye ile Cezayir Arasında 12 Anlaşma İmzalandı", *Anadolu Ajansı*, 21 Kasım 2023.

nus Kültür Bakanlığının Türkiye ve Suriye'deki depremzedeler için düzenlemiş olduğu konserlerden elde edilen gelirler depremzedelere bağışlanmıştır.⁴⁰

SONUÇ

2023 itibarıyla Türkiye-Afrika ilişkilerinin müspet hali devam etmektedir. Türkiye'nin Afrika politikasında izlemiş olduğu politikalar ve dinamikler süreklilik göstermektedir. Hem Sahra Altı Afrika hem de Kuzey Afrika ile ilişkilerde 2023'te olumlu gelişmeler yaşanmakla birlikte küresel sistemdeki genel sorunların Türkiye-Afrika ilişkilerine olumsuz yansımaları görülmemiştir. Bu kapsamda 2022'ye kıyasla tek durağan görünüm ekonomik ilişkiler kapsamında dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye'nin Afrika politikasının temel taşıyıcısının ya da bakış açısının ekonomi temelli olmadığı dikkate alındığında bu durumun aşılabileceği ve ilişkilerde sorunlu konulara yol açmayacağını belirtmek gerekmektedir. Ayrıca kültürel ve toplumsal alanlarda meydana gelen olumlu gelişmeler ve dayanışma örnekleri Türkiye-Afrika ilişkilerinin artan ivmede olduğunu göstermektedir.

Güvenlik konusu ise 2023'te Afrika açısından oldukça öne çıkmıştır. Bu kapsamda savunma sanayii ürünleri ile birlikte askeri iş birliği anlaşmaları kıta ülkelerinin güvenliğinde alternatif bir aktör olarak Türkiye'yi öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki ilişkilerin savunma ve güvenlik alanlarında gelişmesi önümüzdeki yıllarda da beklenmektedir. Hatta bu durumun diğer alanlarda da iş birliklerinin artmasına yol açması da beklentiler arasındadır. Siyasi ilişkiler bağlamında ise son çeyrek yüzyıllık dönemde olumlu ilişkilerin devamlılığı söz konusudur. Koronavirüs (Covid-19) salgınından sonra dünya sürekli olarak kaos halinde olsa da Türkiye-Afrika ilişkilerindeki olumlu seyir ilişkilerin farklı bir düzlemde ilerlediğini gösterir niteliktedir.

⁴⁰ Mehmet Akif Turan, "Tunuslu Sanatçı Türkiye'deki Depremzedeler için Şarkı Besteledi", Anadolu Ajansı, 1 Mart 2023.

KRONOLOJİ

- 8-14 Ocak Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve, Ruanda ve Gabon'a ziyaretler gerçekleştirdi.
- 9 Ocak Libya Mahkemesi, Türkiye ile Ulusal Birlik Hükümeti arasında ilk olarak Ekim 2022'de imzalanan enerji arama anlaşmasını askıya aldı.
- 10 Ocak Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Pretorya Üniversitesi'nde ilk "Maarif Türkiye Çalışmaları Merkezi" açıldı.
- 11 Ocak Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Zimbabve Dışışleri ve Uluslararası Ticaret Bakanı Shava ile Harare'de Protokol İş Birliği Mutabakat Zaptı imzaladı. Tarihte ilk kez Zimbabve bir Türk bakanı ağırladı.
- 20 Ocak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ile Sudan Kabine Bakanı Hüseyin Osman Elderi iki ülke arasında tarım ve hayvancılık alanında iş birliği mutabakat zaptı imzaladı.
- 27 Şubat Mısır Dışışleri Bakanı Semih Şükrü, ülkesinin dayanışmasını iletmek üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
- 18 Mart Dönemin Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Mısırlı mevkidaşının daveti üzerine Kahire'ye ziyaret gerçekleştirdi.
- 20 Nisan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdülfettah Burhan ve dönemin Sudan Egemenlik Konseyi Başkan Yardımcısı ve Hızlı Destek Kuvvetleri Komutanı Muhammed Hamdan Dagalo ile ayrı ayrı telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 26 Nisan Cumhurbaşkanı Erdoğan, 6 Şubat depremlerinde sahada yardım faaliyetlerinde bulunan Etiyopya arama kurtarma birimi lideri Büyükelçi Adem Muhammed'e "Üstün İnsani Hizmet Nişanı" sertifikası verdi.
- 3 Mayıs Dışışleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar, Addis Ababa'da Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Demeke Mekonnen ile görüştü.
- 8 Mayıs Doğu ve Güney Afrika ile İlişkilerden Sorumlu Genel Müdürü Büyükelçi Elif Çomuoğlu Ülgen; Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (IGAD) İcra Sekreteri Workneh Gebeyehu ve Cibuti Dışışleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Mahmud Ali Yusuf ile Cibuti'de görüştü.
- 9 Mayıs Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdülfettah Burhan ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 4 Temmuz Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır Arap Cumhuriyeti, aralarındaki diplomatik ilişkilerin büyükelçilik düzeyine yükseltildiğini duyurdu. Türkiye, Kahire büyükelçisi olarak Salih Mutlu Şen'i, Mısır ise Ankara büyükelçisi olarak Amr Hamami'yi atadı.

- 30 Ağustos Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Muhammed Tekale'yi Ankara'da ağırladı.
- 6 Eylül Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mozambikli mevkidaşı Artur Chume ile Türkiye-Mozambik arasında Askeri Çerçeve Anlaşması'nı imzaladı.
- 10 Eylül Hindistan'daki G20 zirvesinin oturum aralarında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Mısır Cumhurbaşkanı Sisi görüştü.
- 19 Eylül Ziraat Katılım Bankası Somali'de faaliyete başladı.
- 20 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Afrika Cumhurbaşkanı Cyril Ramaphose ile Birleşmiş Milletler 78. Genel Kurulunda New York'ta ikili görüşme gerçekleştirdi.
- 21 Eylül 17-18 Aralık 2021'de düzenlenen 3. Türkiye-Afrika Zirvesi sonuç bildirgesi çerçevesinde Afrika Birliği, Afrika Kültür Evi ile mutabakat zaptı imzalandı.
- 11 Ekim Somali İstişare Grubu (QUINT) 4. Toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi.
- 13 Ekim 4. Türkiye-Afrika İş ve Ekonomi Forumu gerçekleştirildi.
- 20 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başbakanı Dibeybe ile İstanbul'da görüştü.
- 27 Ekim Hasan Şeyh Mahmud İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
- 7 Kasım Sudan'dan Çad'ın doğusuna gerçekleşen göçe yönelik 1.000 çadır yardımı gönderildi.
- Dışişleri Bakan Yardımcısı Ahmed Yıldız ile Zambiya Dışişleri ve İş Birliği Bakanlığı Müsteşarı Etambuyu Anamela Gundersen başkanlığındaki heyetler, Türkiye ve Zambiya arasındaki siyasi istişarelerin üçüncü turu kapsamında bir araya geldi.
- 11 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, Arap Birliği-İslam İşbirliği Teşkilatı Ortak Zirvesi münasebetiyle Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile bir araya geldi.

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2023

MERVE ZORLU

Doktora Adayı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

MUSTAFA YETİM

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2023 yılı bir önceki yıla kıyasla Latin Amerika için iç siyasetin daha fazla gündemde olduğu bir yıl olmuştur. Bölge ülkelerinde yaşanan tartışmalı seçimler, şiddet olayları, siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik sıkıntılar bölgenin gündemini oluşturmuştur. Türkiye'nin Latin Amerika ile ilişkileri 2022'ye kıyasla sınırlı kalsa da Ankara yumuşak güç politikasını ve insani diplomasi açılımını yıl içinde devam ettirmiştir. Ancak geleneksel olarak bölgenin yılda en az üç kez ziyaret edilmesi 2023'te sekteye uğramıştır. Ticaret Bakanı Mehmet Muş ve Türk iş insanlarından oluşan bir heyet Venezuela ziyaretini gerçekleştirirken 2023'te siyasi temaslar bölgede daha çok Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve diplomatik misyonlar aracılığıyla yürütülmüştür. Diğer yandan bölge ülkelerinden Türkiye'ye bazı önemli ziyaretler gerçekleşmiş ve uluslararası toplantılarda görüşme fırsatları ortaya çıkmıştır. Ekonomik ilişkilerde ise dünya genelinde yaşanan ekonomik küçülme, bölge ülkeleri ile Türkiye

arasındaki dış ticarete de yansımıştır. Bu bağlamda 2022'de yakalanan başarılı ivmenin 2023'te kısmen yavaşladığı gözlenmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

2023'te Latin Amerika'da seçimler, ekonomik sorunlar, çetelerle mücadele ile Şiddet olayları, sınır anlaşmazlıkları ve gıda güvensizliği öne çıkan başlıklar olurken iklim değişikliği de kendine gündemde önemli bir yer bulmuştur. Arjantin ve Ekvador'daki başkanlık seçimleri bölgesel gelişmelerin odak noktasını oluşturmuştur. Arjantin'de solcu aday Sergio Massa ile aşırı sağcı aday Javier Milei'nin karşı karşıya geldiği seçimler iki turda gerçekteŐmiŐ ve Milei yüzde 55,65'lik oy oranı elde ederek dört yıl boyunca Arjantin'in başkanlığını yürütmeye hak kazanmıştır. Aşırı sağ yaklaşım bugüne kadar Arjantin siyasi hayatının iktidar alanlarından dıŐlanarak kendine yer bulamamıŐtır. Nitekim seçim öncesine kadar Milei'nin liderlik ettiği Özgürlük Gelişimi Partisi'nin (Avanza Libertad) ülkede siyasi bir güce sahip olmadığı görülmektedir. Ancak Milei, siyasetteki iddialı politikaları ve farklı söylemleriyle dünya çapında dikkatleri üstüne çekmeyi baŐararak ülkesinde başkanlığı elde etmiştir.

Bu bağlamda seçimin gerek ülke basını gerekse dünya basınında tartışma meydana getirme sebeplerinden birisi Arjantin siyasi geleneğindeki deĐiŐimin sinyalleridir. Ülkedeki mevcut enflasyon ve durgunluk halkta protesto oyuna neden olarak kronik yetersizlikleriyle düzen partilerinin reddine neden olmuştur. Nitekim Milei, 24 seçim bölgesinin 20'sini önde tamamlayarak Arjantin tarihine en çok oy alan siyasi aktör olarak geçmeyi başarmıştır. İkinci tartışma ise seçimlere dolandırıcılık ve usulsüzlük karıŐmasına yönelik iddialarla ortaya çıkmıştır. Ancak nihai oy sayımı sağlandıktan sonra oylarda küçük farklılıklar tespit edilse de sonuç değişmemiştir.¹

Ekvador'daki seçimler ise ülkedeki güvenliği ve sosyolojik yapıyı tehdit eden güçlü çetelerin Şiddetinin gölgesinde gerçekteŐmiŐtir. Koronavirüs (Covid-19) salgını ile siyasi yozlaşma sorunlarını fırsat bilen karteller ve çeteler, Ekvador'da uyuŐturucu ticaretini yoğunlaŐtırarak ülkeyi güvensizliğe sürüklemiŐtir. Bu bağ-

¹ Martin Mosquera, "Argentina's Crossroads Election Reminds Us to Never Underestimate the Far Right", *Jacobin*, 19 Kasım 2023; "Elecciones 2023: cómo quedaron los resultados del balotaje tras el escrutinio definitivo", *Ámbito*, 29 Kasım 2023; "Arjantin'in Yeni Seçilen Cumhurbaşkanı Javier Milei İlk İcraatleriyle Dikkat Çekiyor", *LAMER Bizim Amerikamız*, 2 Ocak 2024, <https://latinamerika.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/70/2024/03/bizim-amerikamiz-2-ocak-2024.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Nisan 2024).

lamda ülkede 2023'te siyasi şiddet endişelerinin gölgesinde bir seçim dönemi yaşanmıştır. Başkan adayı olan Fernando Villavicencio 9 Ağustos'ta miting esnasında suikasta uğrayıp öldürülünce ülkenin kronik sorunu olan çetelerin devam eden hükmü sebebiyle Ekvadorlular ekonomik krizden yüksek düzeyde etkilenmiş olsalar da barış ve güvenlik noktasında birleşmişlerdir. Seçim sonucunda ise Daniel Noboa sosyalist rakibini geride bırakarak ülkenin en genç başkanı olmuştur.²

Bölgede dikkat çeken diğer bir husus ise Meksika ve Brezilya'nın küresel ekonomideki yükselişi olmuştur. Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) verileriyle desteklenen bu yükseliş, iki ülkenin diğer büyük ekonomilerle rekabetini güçlendirdiğini göstermektedir. Nitekim küresel salgının ardından hızla toparlanan Meksika, 2022'ye göre gayrisafi yurt içi hasılasını (GSYH) 400 milyar dolar artırmış ve 2023'teki ekonomik büyümesiyle küresel ekonomide 12. sıraya yükselmiştir. Brezilya ise 2023'teki GSYH'sini 2,23 trilyon dolara çıkararak dünyada 9. sıraya yerleşmiştir. Bu yükselişler iki ülkenin bölgedeki ekonomik güç konusunda halen öncül konumda olduğunu doğrulamaktadır. IMF verilerine göre 2023'te Latin Amerika'nın toplam GSYH'si 6,5 trilyon dolardır. Brezilya ve Meksika ekonomisi ise bu miktarın yüzde 39,9'unu temsil etmektedir.³ Şili, Arjantin, Uruguay ve Peru'da ise ekonomik yavaşlama devam etmiştir.⁴

2023'te bölge için önemli gündemlerden bir diğeri ise iklim değişikliği ve el-Nino hava olayı olmuştur. Kayıtların tutulmaya başlandığı 1950'den itibaren yaşanan kurak dönem Panama Kanalı'nda küresel ticareti etkileyen yeni kararların alınmasına neden olmuştur. Kuraklık öncesinde günlük 36 gemi geçişi kapasitesine sahip olan kanalın kapasitesi önce 31'e ve sonra 25'e düşürülmüş; Şubat 2024'te ise 18'e düşürülmesi planlanmıştır.⁵ Bölgede iklim değişikliğine yönelik 2023'teki diğer bir atılım ise 1995'te kurulan Amazon İş Birliği Anlaşması Örgütü'nün (ACTO) on dört yıldır ilk kez bir araya gelmesidir. Brezilya, Peru, Kolombiya ve Bolivya devlet başkanlarının katıldığı zirveye Guyana,

² "Ekvador'da İş İnsanı Daniel Noboa, Ülkenin En Genç Devlet Başkanı Seçildi", BBC Türkçe, 16 Ekim 2023.

³ "Latin America and Caribbean", IMF, <https://www.imf.org>, (Erişim tarihi: 21 Temmuz 2023).

⁴ "Arjantin'in Yeni Seçilen Cumhurbaşkanı Javier Milei İlk İcratleriyle Dikkat Çekiyor".

⁵ "Panama Kanalı'nda Kuraklık: Günlük Gemi Geçişi 25'e İndirildi", BBC Türkçe, 1 Kasım 2023.

Surinam, Venezuela ve Ekvador'dan da üst düzey yetkililer katılım sağlamıştır. Üyeler yağmur ormanlarının geleceği için atılacak adımlarda iş birliğini günde-
me almış ve Güney Amerika'daki orman kayıplarını önlemek için birlikteliğin
gerekliliğine vurgu yapmıştır. Söz konusu toplantı ele alınan konu başlıkları
itibarıyla 2025'te Brezilya'da gerçekleşecek olan Birleşmiş Milletler (BM) İklim
Zirvesi'nin provası mahiyetinde değerlendirilebilir.⁶

Bölgedeki gelişmelerden bir diğeri Essequibo bölgesinde Venezuela ve Gu-
yana arasındaki sınır anlaşmazlığı konusudur. Bölge için Venezuela tarafından
referandum düzenleme kararı alınması Guyana'da toprak bütünlüğüne tehdit
olarak algılanmıŐtır. Akabinde uluslararası aktörlerin de sürece dahil olduğu
bir toplantıyla iki ülke sorunu barışçıl yöntemlerle çözme kararı almıştır. An-
cak Venezuela lideri Nicolas Maduro'nun toprak iddiaları nedeniyle sorunun
nasıl çözülebileceği belirsizliğini korumaktadır. Lula da Silva'nın Brezilya'daki
başkanlığı ile yeni bir değişim yaşanmıştır. Hakkında tutuklama kararı ve ül-
keye giriş yasağı olan Venezuela Devlet Başkanı Maduro, Silva'nın söz konusu
kararı kaldırmasıyla 2019'dan beri ilk kez Brezilya'ya ziyaret düzenlemiŐtır.
Haiti'de ise 2022'deki çete olaylarına bağlı Şiddetin 2023'te de devam ettiği
görölmüştür.⁷ Dominik Cumhuriyeti güvenlik endişesi sebebiyle bu ülke ile
arasındaki sınırı kapama kararı almıştır. Kolombiya'da ise altmıŐ yıldır süren
çatışmaların ardından son aktif isyancı grup olan Ulusal Kurtuluş Ordusu
(Ejército de Liberación Nacional, ELN) ile ateşkes imzalanmıştır.⁸

Latin Amerika için bölgesel gündemlerden ziyade iç siyasi karışıklıklar
ile geçen 2023'te bölgenin Türkiye ile ilişkileri de bir önceki seneye kıyasla
sınırlı kalmıştır. Ancak kurulan güçlü siyasi bağlar sayesinde Venezuela ile
hem siyasi hem de ekonomik alanlarda temaslar devam ederken 2023'te
özellikle kültürel temasların ve Türkiye'nin insani dış politikasının bölge ile
ilişkilerde hakim olduğu görölmüştür. Bu bağlamda özellikle TİKA'nın böl-
gedeki yeni girişimleri öne çıkmıştır. Türkiye'nin insani diplomasisinin bir
yansıması olarak 6 Şubat depremlerinde bölge ülkeleri duyarsız kalmamıŐ
ve dayanışma mesajları göndermiştir. Ekonomik alanda ise 2023'te sınırlı

⁶ "Güney Amerika'daki Sekiz Ülke Amazon'daki Ormansızlaşmaya Karşı İşbirliği Yapacak", BBC Türkçe, 9 Eylül 2023.

⁷ "Haiti'de 2023'ün İlk 6 Ayında 3 Bin 500 Kişi Öldürüldü", TRT Haber, 1 Eylül 2023.

⁸ "Kolombiya: Hükümet Ülkenin Son Aktif İsyancı Grubu ELN ile Ateşkes İmzaladı", BBC Türkçe, 5 Temmuz 2023.

bir gerileme yaşanmasına rağmen Türkiye ve bölge ülkeleri ekonomik potansiyeli ortaya çıkarma amacına sadık kalmıştır.

SIYASİ TEMASLAR VE BÖLGEYE KATKILAR

2023’teki ilk siyasi temas 3 Şubat’ta Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Arjantinli mevkidaşı Santiago Cafiero’nun İstanbul’daki görüşmesiyle gerçekleşmiştir. Görüşmenin akabinde ortak basın açıklaması gerçekleştiren bakanlar ekonomi, enerji ve kültür gibi konular ele alınarak ilişkilerin geliştirilmesinin amaçlandığını vurgulamıştır. Sonrasında iki ülke arasında Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Alanlarında İş Birliği Protokolü’nün imzalandığı açıklanmıştır. 15 Nisan’da ise Panamalı mevkidaşı ile İstanbul’da görüşme gerçekleştiren Çavuşoğlu ekonomi, kültür, eğitim ve ulaştırma gibi alanlarda iki ülke arasındaki iş birliğinin ele alındığını, görüşme gündemlerinde Filistin ve Ukrayna’daki güncel gelişmelerinin de değerlendirildiğini aktarmıştır.

TİKA ise bölge ile siyasi ilişkileri geliştirmede 2023’te de önemli bir kaldıraç olmuştur. Bolivya Gıda Bankası’na dağıtım faaliyetlerinde kullanılması için araç ve gıda temininde bulunan Türkiye, Latin Amerika’daki gıda güvenizliğinin çözüme kavuşması için çözümler üretmeye çalışmıştır. Bolivya’da büyük takdir toplayan bu desteklere ek olarak proje kapsamında yardımların Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yıl logosunu taşıyan araçlarla ilgili yerlere aktarımı planlanmıştır.⁹ Bölgede sağlıktan eğitime birçok alanda katkı sağlayan TİKA 2023’te Paraguay’da turizme sağladığı desteklerle de faaliyet alanlarını genişletmiştir. Paraguay’da UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesi’nde yer alan tek tarihi varlık Cizvit Harabeleri’dir. TİKA tarafından buraya Turist Danışma ve El Sanatları Satış Ofisi kurulmuş ve böylece Paraguay turizmine önemli bir katkı sağlanmıştır.¹⁰ 2015’ten beri kalkınmaya ilişkin iş birliği projeleriyle Meksika’da faaliyet gösteren TİKA 2023’te Meksika Ulusal Dünya Kültürleri Müzesi’nde Türkiye’nin kültürel çeşitliği ve tarihsel zenginliğinin tanıtılabileceği Türkiye Salonu’nun açılışını gerçekleştirmiştir.¹¹

TİKA gibi Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın (YTB) da bölge ile Türkiye’nin ilişkilerini kültürel temelde güçlendirmeye zemin

⁹ “TİKA Bolivya’da Gıda İsrafını Önlenmesi için Altyapı Desteği Sağladı”, TİKA, 4 Aralık 2023.

¹⁰ “TİKA, Paraguay’ın Tarihi Bölgesinde Turizm Ofisi Kurdu”, TİKA, 14 Temmuz 2023.

¹¹ “TİKA, Meksika Ulusal Dünya Kültürleri Müzesi Bünyesinde ‘Türkiye Salonu’nu Açtı”, Anadolu Ajanstı, 24 Aralık 2023.

hazırladığı bilinmektedir. Bu bağlamda YTB'nin, bölgenin Osmanlı'dan aldığı tarihi göçü de dikkate alarak 2023'te Los Turcos Göç Araştırma Destek Programı'nı sürdürdüğü ve böylece saha araştırmalarına destek sağladığı görülmüştür.¹² Bugüne kadar dünyanın farklı kentlerinde 15 defa düzenlenmiş olan Türkiye Güzellikleri Sergisi ise 2023'te ilk kez Latin Amerika'da Kito'da açılmıştır.¹³ Ekvadorlular tarafından büyük ilgi gören sergi Türk kültürünün Latin Amerikalılara tanıtımında önemli bir adım olmuştur.

Guatemala ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin 150. yıl dönümü için 2023'te ülkenin Dışişleri Bakanı Mario Bucaro, çinilerle süslenen Türk çardağı ve Mustafa Kemal Atatürk heykelinin açılışını yaparak hem ilişkilerin yıl dönümünü hem de Cumhuriyet'in 100. yılını kutlamıştır. Görüldüğü üzere TİKA ile eş güdümlü olarak Cumhuriyet'in 100. yılı 2023'te Latin Amerika ilişkilerinde önemli bir tema olmuştur. Bu bağlamda bölgede siyasi iş birliği alanında önemli bir oluşum olan Şili, Kolombiya, Bolivya, Ekvador ve Peru'nun üyeliklerinden oluşan And Parlamentosu 2023'te kuruluşunun 44. yıl dönümü etkinlikleri kapsamında Cumhuriyet'in 100. yılı için özel oturum düzenlemiştir. Bölge ülkelerinin Türkiye'ye verdiği önemin de bir göstergesi olan bu jest kapsamındaki oturumda Türk temsilciler, ülkenin Latin Amerika ve Karayipler açılımını, Gazze'ye yönelik saldırıları ve Tahıl Koridoru Anlaşması'nı daha adil bir dünya için atılabilecek adımları ele almıştır. Etkinlikte ayrıca Türkiye'nin Bogoto büyükelçisi, Türkiye Maarif Vakfı Bogoto temsilcisi ve TİKA Kolombiya koordinatörünün katılımıyla Maarif Vakfı ve And Parlamentosu arasında eğitim alanında iş birliğine yönelik anlaşma imzalanmıştır.¹⁴

Türkiye'de meydana gelen 6 Şubat depremlerine yönelik birçok ülkeden insani yardım ve destek mesajları gelmiştir. Latin Amerika ülkeleri de bu bağlamda Türkiye'ye desteklerini iletmiştir. Meksika, Venezuela, Arjantin, Bolivya, Kolombiya, Guatemala, Kosta Rika, Brezilya ve Panama yardım ve dayanışma sağlayan bölge ülkelerinden olmuştur. Ekim 2023'te Ankara'da gerçekleşen terör saldırısına yönelik de Latin Amerika ülkelerinden destek

¹² "YTB 2023 Yılında Dünyanın Dört Bir Yanında Faaliyetlerine Devam Etti", YTB, 29 Aralık 2023; "Latin Amerika'daki Osmanlı Torunları 'El Turcolar' Başarılarıyla Ülkelerinin Gururu", TRT Haber, 24 Nisan 2023.

¹³ "Ekvador'da 'Türkiye Güzellikleri' Sergisinin Açılışı Yapıldı", Anadolu Ajansı, 12 Aralık 2023.

¹⁴ "Cumhuriyet'in 100. Yılı Nedeniyle And Parlamentosu'nda Özel Oturum Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 2 Kasım 2023.

mesajları gelmiştir. Kolombiya, Ekvador, Peru, El Salvador, Paraguay, Brezilya, Guatemala ve Meksika Türk hükümetine ve halkına dayanışma dileklerini ileterek terörü kınama bildirimleri yayımlamıştır.¹⁵

Türkiye için bölge ile dayanışmanın sembolü olarak değerlendirilebilen bir diğer husus Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) “dostluk köprüsü” listesinde birçok Latin Amerikalı ülkenin yer almasıdır. 2023’te bu listede yer alan ülke sayısı 147’ye çıkarken daha önceki yıllarda bulunmayan bölge ülkelerinden El Salvador, Trinidad ve Tobago da listeye eklenmiştir.¹⁶ Bu durum parlamento düzeyinde de bölgeye yönelik ilgiye işaret etmektedir.

2023’te uluslararası toplantıların buluşma noktası haline gelen İstanbul’da “Filistin için Tek Yürek” zirvesi 15 Kasım’da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın eşi Emine Erdoğan’ın ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Birçok devlet lideri eşinin iştirak ettiği zirveye Filistin açılımında Türkiye ile ortak kaygı-ları paylaşan Latin Amerika’dan da Brezilya ve Venezuela devlet başkanlarının eşleri video mesaj göndererek destek sağlamıştır. TRT World Forum 2023 ise 8-9 Aralık’ta yine İstanbul’da gerçekleşmiştir. “Birlikte Gelişmek: Sorumluluklar, Eylemler ve Çözümler” temasıyla toplanan foruma birçok ülkeden katılım sağlanırken Meksika Dışişleri Bakanı Jorge Castaneda bizzat iştirak ederek konuşma yapmıştır.¹⁷ Dolayısıyla İsrail’in Gazze işgaline yönelik sert tepki gösterilmesi ve Filistinlilerin uluslararası alanda haklarının savunulması konusunda bölge ülkelerinin önemli oranda Türkiye ile örtüşen siyaset izledikleri görülmüştür. Siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra Filistin meselesindeki ortak tutum Türkiye ile Latin Amerika arasındaki olası güçlü ilişkilere de katkı sağlamaktadır.

Türkiye’nin bölgedeki ülkelerle siyasi ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan Venezuela 2023’te de ön planda olmuştur. 2022’ye kıyasla görüşmeler sınırlı kalsa da Venezuela lideri Maduro Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın seçim zaferini sosyal medyada dikkat çeken paylaşımlarla kutlamış ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde düzenlenen göreve başlama törenine bizzat iştirak eden Latin Amerikalı tek devlet başkanı olmuştur. 21 Temmuz’da ise Dışişleri Ba-

¹⁵ “Latin Amerika Ülkeleri Ankaradaki Terör Saldırısını Kınadı”, TRT Haber, 2 Ekim 2023.

¹⁶ “TBMM’de ‘Dostluk Köprüsü’ Kurulan Ülke Sayısı 147’ye Ulaştı”, Anadolu Ajansı, 24 Kasım 2023.

¹⁷ “İstanbul, 2023’te Uluslararası Toplantıların Buluşma Noktası Oldu”, TRT Haber, 26 Aralık 2023.

kanı Hakan Fidan ve Venezuelalı mevkidaşı Yhan Gil önemli bir görüşme gerçekleştirerek ortak basın toplantısında ikili ilişkilerdeki uyuma dikkat çekmiştir. Çok yönlü çalışmaların gerçekleştirilmesinin gündeme alındığı görüşmede Gil, Türkiye'nin Venezuela tarafından barışın ve kalkınmanın garantisi olarak görüldüğünü belirtmiştir. Görüşmenin gündemi genel olarak ekonomik iş birliği, küresel barışın temini, gıda güvenliğinin sağlanması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur.¹⁸

TİCARİ İLİŞKİLERDEKİ GELİŐMELER¹⁹

2023'ün ilk önemli ticari gelişmesi 23 Ocak'ta Ticaret Bakanı Muş'un iş insanlarından oluşan 90 kişilik bir heyetle Venezuela'yı ziyareti ile gerçekleşmiştir. Ziyaret kapsamında iki ülkenin iş birliği bağlarını güçlendirmek amacıyla Türkiye-Venezuela Çok Sektörlü Ticaret Misyonu Toplantısı düzenlenmiştir. Türk iş insanlarının oluşturduğu heyet 150'yi aşan Venezuelalı iş insanıyla görüşme gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşmeler 2022'de Erdoğan ve Maduro arasında düzenlenen toplantılarda belirlenen taahhütlerin bir sonucu olarak görülebilir. Ayrıca Venezuela Devlet Başkanı Maduro'nun da katılımıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ve Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nin Uluslararası Üretken Yatırım Merkezi (CIIP) arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır.²⁰ Söz konusu görüşmeler ve adımlar her iki ülkenin ticari alışverişinin artırılması ve konuyla ilgili imzalanan anlaşmaların uygulanmasının teşvik edilmesi açısından önem taşımaktadır.

2022'de Erdoğan ile Maduro arasında turizmin geliştirilmesi için imzalanan mutabakat zaptına istinaden 2023'te İzmir'de düzenlenen 17. Uluslararası Turizm Ticaret Fuar ve Kongresi'ne Venezuela Turizm Bakanı Ali Ernesto Pad-

¹⁸ Tuğba Altun, Faruk Hanedar ve Gökhan Çeliker, "Venezuela Dışişleri Bakanı Gil: Türkiye'yi Barışın ve Kalkınmanın Garantisi Olarak Görüyoruz", Anadolu Ajansı, 22 Temmuz 2023; "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Venezuela Dışişleri Bakanı Yvan Gil ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Temmuz 2023, <https://www.mfa.gov.tr/dis-isleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-venezuela-dis-isleri-bakani-yvan-gil-ile-ortak-basin-toplantisi-21-7-2023-istanbul.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

¹⁹ Bu bölümün yazımı sırasında 2023'ün Kasım ve Aralık ekonomik istatistikleri açıklanmadığından ekonomik verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacı ile 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılı içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim) verilerle sınırlandırılmıştır.

²⁰ "Ticaret Bakanı Mehmet Muş Venezuelada", T.C. Ticaret Bakanlığı, 23 Ocak 2023, <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-mehmet-mus-venezuelada>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024); "Ticaret Bakanı Muş'un Venezueladaki Temasları", Anadolu Ajansı, 25 Ocak 2023.

ron Paredes ve heyeti iştirak etmiştir. Türkiye’nin de Venezueladaki Uluslararası Turizm Fuarı’na katılmasını memnuniyetle karşılayan Paredes İzmir’deki fuar vasıtasıyla Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Son beş yılda Türk Hava Yolları’nın iki ülke arasındaki uçuşları haftada 1 iken 2023 itibarıyla 8’e yükselmiştir. Bu gelişme ülke halkları arasındaki etkileşimi güçlendirirken iş fırsatlarıyla iki ülkenin ekonomik ilişkilerini geliştirmeye de imkan sunabilecektir.²¹ İki ülke arasındaki bir diğer ekonomik gelişme 21 Temmuz’da dışişleri bakanları düzeyindeki görüşmede Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma’nın imzalanmasıdır. Bu anlaşma iki ülke arasında ekonomik alanda imzalanan üçüncü anlaşma olmuştur.

Bölgenin en öncül ekonomik oluşumu Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Türkiye için 2023’te de dış ticaretteki merkezi yerini korumaya devam etmiştir. Ancak Tablo 1 ve 2’de görüldüğü üzere 2022’de MERCOSUR üye ülkelerine gerçekleştirilen ihracat 1 milyar 724 milyonu bulurken bu rakam 2023’te gerileyerek 1 milyar 295 milyona düşmüştür. Ayrıca bu ülkelerle olan ithalat ve ihracat arasındaki dengesizlik de devam etmiştir. Nitekim Türkiye’nin MERCOSUR ülkelerine ithalat hacminin, ihracat hacminin yaklaşık 3,6 katı seviyesinde yani 4 milyar 694 milyon dolar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yıllar içinde MERCOSUR ülkeleriyle ihracata oranla artış gösteren ithalat, Türkiye ekonomisi için Latin Amerika ülkeleri ile ticaret bağlamında olumsuz bir durum olarak not edilebilir.

**TABLO 1. TÜRKİYE’NİN MERCOSUR ÜLKELERİNE İHRACATI
(2016-2023, MİLYON DOLAR)**

ÜLKE	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Brezilya	274,2	314,8	391,7	394,4	435	897	907	674,8
Arjantin	103,2	129,0	152,6	132,2	110	191	309	148,9
Venezuela	15,4	35,1	90,9	94,0	193	231	337	299,9
Uruguay	29,5	33,1	36,7	33,4	39	89	123	133,3
Paraguay	15,0	23,7	33,2	35,2	40	75	48	37,9
TOPLAM	437,3	535,5	705,1	689,2	817	1.483	1.724	1.295

Kaynak: TÜİK

²¹ “Venezuela’nın Öncelikli Hedefi Türkiye’den Turist Çekmek”, TRT Haber, 10 Aralık 2023.

**TABLO 2. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI
(2016-2023, MİLYON DOLAR)**

ÜLKE	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Brezilya	1.503	1.932	2.830	2.226	2.669	3.292	4.558	3.567
Arjantin	273,6	382,1	305,7	247,3	403	389	844	563,8
Venezuela	51,5	111,6	984,5	19,0	37	394	692	303,0
Uruguay	196,5	327,7	426,4	242,4	186	218	170	248,0
Paraguay	259,6	294,9	107,1	34,2	3,5	6,5	13,9	11,9
Toplam	2.284	3.048	4.654	2.768	3.300	4.300	6.278	4.694

Kaynak: TÜİK

Üye ülkeler içinde Brezilya ile olan ticari ilişkilerin 2023'te de diğer ülkelere kıyasla açık ara farkını koruduğu görölmektedir. Ancak ithalat ve ihracat arasındaki derin fark Brezilya ile siyasi ilişkilerin yanında ekonomik ilişkilerin de geliştirilmesini hayati kılmaktadır. Ayrıca 2023'te düşen ticaret hacmi Silva iktidarıyla ekonomik ilişkilerin güçlenmesine yönelik beklentiyi henüz karşılamamıştır. Venezuela ile ticaret hacmi ise tablolarda göröldüğü üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından hedeflenen 3 milyar dolarlık hacme 2023'te de ulaşamamıştır. Ayrıca Venezuela ile ithalat ve ihracatta önemli bir düşüş yaşandığı görölmektedir. Bu durum iki ülke arasındaki güçlü siyasi bağların ekonomi alanına yansımadığını göstermektedir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ticari anlaşmaların uygulamaya geçirilerek somut çıktılarına dönüştürülmesi başlıca gereklilik olmaktadır. Paraguay ile ticaret hacminde de –Venezuela'daki gibi– bir gerileme söz konusu olurken Uruguay örneğinde ise hem ithalat hem de ihracat alanında gelişme kaydedildiği görölmüştür. Arjantin ile ticaret hacminde bir gerileme yaşansa da bu ülkedeki iktidar değişimi Türkiye tarafından olumlu beklentileri gündeme getirmiştir. Ancak seçimlerin yıl sonunda gerçekleşmiş olması 2023'ü etkilememiş ve 2024'e ilişkin beklentileri güçlendirmiştir.

**TABLO 3. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE İHRACATI
(2016-2023, MİLYON DOLAR)**

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Orta Amerika ve Karayipler	697,3	967	1.200	1.347	1.195	1.993	2.574	2.205
Güney Amerika	898,9	1.067	1.441	1.442	1.464	3.038	3.125	2.103

Kaynak: TÜİK

**TABLO 4. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI
(2016-2023, MİLYON DOLAR)**

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Orta Amerika ve Karayipler	794,8	763,1	696,7	677	829	902	1.300	1.215
Güney Amerika	3.357	4.712	6.778	4.357	4.903	6.344	9.363	5.984

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Orta Amerika ve Karayipler ile Güney Amerika bölgelerine yönelik ithalat ve ihracat değerlerinin yer aldığı Tablo 3 ve 4'te görüldüğü üzere –tıpkı MERCOSUR ülkeleri ile ticaret hacminde yaşandığı gibi– artış eğilimli ivme 2023'te sekteye uğramıştır. 2022'de bölgeyle olan 16 milyar 362 milyon dolarlık dış ticaret hacmi 11 milyar 507 milyon dolara gerileyerek yaklaşık yüzde 30 küçülmüştür. Geçmiş yıllarda yakalanan yükseliş trendi sebebiyle beklenmeyen bu durum küresel ekonomideki daralmanın ve ekonomik büyümenin gerilemesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bir önceki yıla göre değişmeyen durum ise bölgeden ithalatın ihracata oranla halen yüksek olmasıdır. Ancak 2022'de ithalat, ihracatın 1,8 katı iken bu oran 2023'te beklentiyi karşılamasa da 1,6 kata gerilemiştir. Buradan ticaret hacmindeki daralmanın görece ithalat alanında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ticaret hacminin yüzde 70'ini oluşturan Güney Amerika ve dolayısıyla MERCOSUR ülkeleri ise Türkiye için halen stratejik yerini korumaktadır.

**TABLO 5. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMI
(2016-2023, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2016	12,0	5,4
2017	10,8	15,5
2018	10,3	26,9
2019	10,0	33,8
2020	11,0	23,0
2021	11,0	27,0
2022	12,0	35,0
2023	16,6	37,6

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı

Genel ticaret hacmindeki daralmaya keskin bir etkisi olmasa da Şili ile yaşanan gerileme eğilimi Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Venezuela gibi bu daralmanın diğer bir orneğini oluşturmaktadır (Tablo 6). Özellikle ihracat alanında yaşanan 233,9 milyon dolarlık kayıp bu gerilemenin temel nedeni olmuştur. Diğer taraftan dikkat çeken bir etkisi olmasa da Türkiye'nin Küba ile ticaret hacmi 2022'deki artış eğilimini düşük oranlarda da olsa korumuştur (Tablo 5). Ekvador ise 2022'deki kaybın aksine 2023'te özellikle ihracat alanındaki 16,4 milyon dolarlık artış ile yeniden yükselme göstermiştir (Tablo 7).

TABLO 6. TÜRKİYE-ŞİLİ DIŞ TİCARET HACMİ (2016-2023, MİLYON DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2016	204,6	180,6
2017	222,1	218,2
2018	343,9	316,6
2019	201,0	293,0
2020	237,0	227,0
2021	302,0	511,0
2022	225,0	488,0
2023	190,9	254,1

Kaynak: TÜİK

TABLO 7. TÜRKİYE-EKVADOR DIŞ TİCARET HACMİ (2016-2023, MİLYON DOLAR)

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2016	86,8	32,1
2017	88,9	31,7
2018	65,8	45,4
2019	51,0	48,0
2020	138,0	33,0
2021	129,0	46,0
2022	52,0	65,0
2023	54,9	81,4

Kaynak: TÜİK

SONUÇ

Türkiye-Latin Amerika ilişkileri 2022'deki olumlu tabloyu geliştirmese de siyasi bağlamda ilişkileri konsolide etme eğiliminde olmuştur. Nitekim Türkiye'nin bölgeye yönelik en önemli açılımlarından olan kamu diplomasisi enstrümanları siyasi temasların sınırlılığını aşmak adına ciddi derecede kullanılmıştır. Bu bağlamda TİKA'nın hem faaliyet alanlarını genişlettiği hem de farklı ülkelerde faaliyetlerde bulunduğu gözlenmiştir. 2023'te bölgede yaşanan iktidar değişikliklerinin etkisinin ise henüz ilişkilere net olarak yansımadağı görülmüştür. Diğer taraftan bölge ülkelerinin 2023'te Türkiye'deki gelişmeleri dikkatle izlediği ve deprem gibi doğal afetler ve sert iklimde geçen seçim sürecine yönelik mesajlar paylaştıkları gözlenmiştir. Bu bağlamda deprem sürecindeki dayanışma örnekleri ve Türkiye'deki Mayıs seçimleri sonrasında Venezuela gibi bazı Latin Amerika ülkelerinin verdiği destek mesajları ikili ilişkiler açısından kayda değer noktalar. Küresel ve bölgesel alanlarda ise Filistin konusunda ve İsrail'in Gazze işgali karşısında ortaya çıkan benzer kaygılar ve tutumlar Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere farklı boyut ekleyen bir süreç olmuştur.

Ekonomik ilişkiler incelendiğinde ise 2023'ün beklentileri ve belirlenen hedefleri karşılamadağı söylenebilir. 2022'ye kadar küresel salgının getirdiği bazı olumsuz dönemleri bir tarafa koyduğumuzda genel olarak artış eğiliminde olan bölgeyle ticaret hacminin 2023'te kısmi gerileme yaşadığı görülmüştür. Bu durum bölge ülkelerindeki ekonomik sıkıntılardan, siyasi istikrarsızlıklardan, Türkiye'deki seçim süreci ve deprem nedeniyle yaşanan gelişmelerden ve genel olarak küresel ekonomide Ukrayna merkezli yaşanan gelişmelerden yüksek olasılıkla etkilenmiştir Nitekim bölge ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin yaklaşık olarak bir önceki yıla göre yüzde 30 gerilediği görülmüştür. Ancak bölgeye yönelik toplam ticaret hacmindeki yüzde 52'lik payı ile MERCOSUR ülkeleri Türkiye için önemini korurken yüzde 70'lik pay ile genel olarak güney ekonomileri ve spesifik olarak Brezilya bölgeye ekonomik yönelimin mihenk taşını oluşturmaya devam etmiştir.

KRONOLOJİ

- 23 Ocak Ticaret Bakanı Mehmet Muş ve Türk iş insanlarından oluşan bir heyet Venezuela ziyareti gerçekleştirdi.
- 3 Şubat Dışışleri Bakanı avuőoĐlu ile Arjantinli mevkidaşı Santiago Cafiero İstanbul'da görüştü.
- 15 Nisan Dışışleri Bakanı avuőoĐlu ile Panamalı mevkidaşı Janaina Tewaney Mencomo İstanbul'da görüşme yaptı.
- 3 Haziran Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın göreve geliő töreni kapsamında Venezuela Devlet Başkanı Maduro Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
- 21 Temmuz Dışışleri Bakanı Hakan Fidan ve Venezuelalı mevkidaşı Yhan Gil ortak basın toplantısı gerçekleştirdi.
- 7-9 Aralık Venezuela Turizm Bakanı Ali Ernesto Padron Paredes 17. Uluslararası Turizm Ticaret Fuar ve Kongresi için İzmir'e geldi.
- 8-9 Aralık Meksika Dışışleri Bakanı Jorge Castaneda TRT World Forum 2023 için İstanbul'a geldi.

TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2023

BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi
Araştırmacı, SETA

GİRİŞ

2023 yılı Türkiye açısından pek çok açıdan oldukça önemli bir yıl olmuştur. Yılın ilk yarısı Mayıs'ta yapılan cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimleri gündemi ile meşgul olurken ikinci yarısında ve aslında yılın tamamında 29 Ekim'de Cumhuriyet'in 100. yılının dolacak olmasının etkileri hissedilmiştir. Hem seçimler hem de 100. yıl her sektörde olduğu gibi enerji sektöründe de önemli gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük hidrokarbon keşfi olan Sakarya Gaz Sahası'nın üretime başlaması 2023'te gerçekleşirken Cumhuriyet tarihinin en büyük enerji yatırımı olan Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin (NGS) resmi olarak nükleer tesis statüsüne kavuşması da yine 2023'te meydana gelen önemli gelişmelerdir.

Petrol ve doğal gaz ithalatı önceki yıllara benzer şekilde sürerken her iki kaynağın ithalatında da gerileme gerçekleşmiştir.¹ Uzun yıllardır Türkiye'nin

¹ Ham petrol ithalatı kastedilmiştir.

enerji ithal ettiği ve yakın enerji ilişkilerine sahip olduğu Őlkelerle temaslar bilhassa yılın ikinci yarısında devam ederken yeni enerji iş birliklerinin yapılması hedeflenen Őlkelerle de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde öncelikle Türkiye'nin 2023 yılı enerji ithalatı incelenmiş ve ardından yıl boyunca enerji diplomasisinde yaşanan gelişmeler derlenmiştir.

2023 YILI ENERĐİ İTHALATI VE ENERĐİ DİPLOMASİSİ²

2023, Türkiye'nin en fazla tükettiği enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın Sakarya Gaz Sahası'nın açılması ve Gabar Sahası'nın da aralarında bulunduğu petrol üretim sahalarının devreye alınması neticesinde ulusal üretimin arttığı bir yıl olmuştur. Buna karşılık üretimin halen ihtiyacın sınırlı bir kısmını karşılayabilmesi nedeniyle enerji ithalatı devam etmiştir. On iki aylık doğal gaz ithalatı incelendiğinde bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla daha az doğal gaz ithal edildiği görülmektedir. 2023'te toplam 50,3 milyar metreküp olan gaz ithalatı 2022'ye göre yüzde 7,83 azalmıştır. Bununla birlikte farklı Ölkelerden ithal edilen gaz miktarı kendi içinde deĐiŐkenlik göstermiştir. Örneğin Azerbaycan'dan ithal edilen gaz miktarı 2022'ye göre yaklaşık yüzde 18 daha fazladır. İnan'dan yapılan doğal gaz ithalatı ise 2023'te 2022'de gerçekleştirilen ithalata kıyasla yüzde 42'den fazla azalmıştır. Benzer şekilde en fazla doğal gaz ithal edilen Ölke olan Rusya'dan alınan gaz miktarında da az da olsa gerileme kaydedilmiştir. Spot piyasalar üzerinden ABD, Mısır ve Nijerya'dan daha az doğal gaz ithal edilmiŐken diğer Ölkelerden ithal edilen doğal gazda ise yüzde 60'tan fazla artış gerçekleşmiştir (Tablo 1).

2023'te yapılan ham petrol ithalatı incelendiğinde doğal gaza benzer şekilde bir önceki yıla kıyasla azalma gerçekleştiği görülmektedir; toplam 31,4 milyon ton olan ithalat bir önceki yıl ithal edilen ham petrolden yüzde 6,24 daha azdır. Bir önceki yıldan farklı olarak en fazla ham petrol ithal edilen Ölke Rusya olurken onu Irak izlemiŐtir. Irak'tan ithal edilen ham petrol yüzde 21'den, Rusya'dan ithal edilen ham petrol ise yüzde 10'dan fazla gerilemiştir. Benzer şekilde Nijerya, NorveÇ ve Libya'dan ithal edilen ham petrolde de düşüş kaydedilirken Kazakistan ve Suudi Arabistan'dan ise 2022'ye kıyasla daha fazla ham petrol ithal edilmiştir. Diğer Ölkelerden yapılan ham petrol ithalatında ise yüzde 65 artış gerçekleştiğini belirtmek gerekir (Tablo 2).

² EnerĐi ithalatı için kamuya açık paylaşılan veriler kullanılmıştır. Kömür ithalatı ise düzenli olarak açık eriŐimle paylaŐılmamaktadır.

TABLO 1. DOĞAL GAZ İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (2022-2023, MİLYON METREKÜP)

ÜLKE/DÖNEM	2022	2023	2022-2023 DEĞİŞİM (YÜZDE)
Azerbaycan	8.705	10.257	17,82
İran	9.405	5.405	-42,53
Rusya	21.575	21.340	-1,08
Cezayir	5.261	5.987	13,79
Nijerya	818	468	-42,78
ABD	5.642	4.011	-28,90
Mısır	2.231	1.319	-40,87
Diğer Ülkeler	936	1.508	61,11
Toplam Gaz İthalatı	54.573	50.297	-7,83

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası aylık ve yıllık sektör raporlarından derlenmiştir.

TABLO 2. HAM PETROL İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (2022-2023, TON)

ÜLKE/DÖNEM	2022	2023	2022-2023 DEĞİŞİM (YÜZDE)
Irak	12.515.895,845	9.873.576,02	-21,11
Rusya	12.000.979,011	10.707.120,65	-10,78
Kazakistan	4.245.417,494	5.744.293,37	35,30
Suudi Arabistan	1.664.258,096	1.915.772,56	15,11
Nijerya	1.189.695,381	1.080.340,80	-9,19
Norveç	306.976,237	279.389,61	-8,98
Libya	812.319,577	555.826,57	-31,57
Diğer Ülkeler	750.656,32	1.238.816,40	65,03
Toplam Ham Petrol İthalatı	33.486.197,959	31.395.135,97	-6,24

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Ham petrolün yanı sıra petrol ürünü de ithal eden Türkiye'nin en fazla satın aldığı petrol ürünü açık ara farkla motorindir. 2023'te ithal edilen motorin miktarı doğal gaz ve ham petrolden farklı olarak bir önceki yıla göre yüzde 27,5 artmıştır. Motorin ithalatının en fazla yapıldığı ülke –bir önceki yıl olduğu gibi– yine Rusya olurken ithal edilen motorin miktarı yaklaşık 3 katına yükselmiştir. Bunun yanında Rusya'dan

ithal edilen motorin miktarı toplam motorin ithalatının yaklaşık yüzde 82'sini oluşturmuştur.

RUSYA İLE İLİŞKİLER

Türkiye için geleneksel diplomasinin önemli aktörlerinden biri olan Rusya 2023'te enerji diplomasisinin en yoğun yürütüldüğü ülke olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında savaşan iki ülke arasındaki tarafsız tutumu ile arabuluculuk misyonu üstlenen Türkiye, dünyanın en önemli enerji ihracatçılarından biri olan Rusya'nın savaş sonrasında hızlanan alternatif arayışları ile daha da önem kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin (AB) en fazla doğal gaz ithal ettiği ülke ve dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısı olan Rusya, savaş sonrasında Ukrayna'yı baypas etme planlarını yeniden gündemine almıştır. Uzunca bir süredir AB pazarına Ukraynasız ulaşmanın yollarını arayan Kremlin yönetiminin girişimleri geçmişte sıkça AB bürokratları tarafından engellenmiş, son olarak 2019'da AB'nin baskıları sonucunda Ukraynalı Naftogaz ve Rus Gazprom arasındaki gaz transit anlaşması beş yıl süreliğine yenilenmiştir. Ancak Rusya'nın savaş sonrasında uzun dönemli kontratlarına aykırı hareket ederek Ukrayna üzerinden AB üyesi ülkelere gaz sevkiyatını çok büyük ölçüde azalttığı ve 2024'ün sonunda bitecek olan anlaşmayı yenilemek istemediği bilinmektedir. Bu noktada Kremlin için boru gazı ihracatında Türkiye alternatifi öne çıkmaktadır.

Türkiye halihazırda Rusya'dan Mavi Akım ve TürkAkım doğal gaz boru hatlarıyla gaz ithal etmektedir. Doğrudan Türkiye'nin ulusal ihtiyacına yönelik gaz taşıyan Mavi Akım'dan farklı olarak TürkAkım'ın iki boru hattından biri Türkiye'ye, diğeri de Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz ihraç etmektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2022'nin son aylarında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a Türkiye'de bir doğal gaz ticaret merkezi kurmayı ve Rus gazını bu merkez aracılığıyla Avrupa ülkelerine ihraç etmeyi teklif etmiştir. Türkiye'nin enerji ticaret merkezi olma hedefiyle örtüşen bu teklif ile bahse konu doğal gaz merkezinin kurulmasına yönelik görüşmeler yıl boyunca iki ülke arasındaki görüşmelerde gündem olmuştur. TürkAkım boru hatlarının kapasitesinin artırılması, Türkiye'de doğal gaz depolama tesisleri kurulması, mevcut tesislerin kapasitelerinin artırılması ve yeni boru hattı inşa edilmesi gibi alternatifleri barındıran proje yalnızca iki ülke arasında değil bölgedeki diğeri enerji

ihracatçısı ülkelerle de görüşülmekte ve bu sayede çok katımlı bir piyasa oluşturulması hedeflenmektedir.

Yılın ilk aylarında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin arasında gerçekleşen telefon görüşmelerinde doğal gaz ticaret merkezinin kurulmasına yönelik niyet tekrarlanmıştır.³ 7 Nisan'da mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile Ankara'da bir araya gelen Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov merkezin kurulmasına yönelik alınan kararın ne kadar yerinde olduğunun anlaşıldığını ve merkez aracılığıyla yalnızca doğal gaz değil diğer enerji kaynaklarının da dünya pazarlarına iletilmesinin planlandığını ifade etmiştir.⁴

30 Temmuz'da Rusya Devlet Başkanı Putin yaptığı açıklamada gündemlerinde Türkiye'de doğal gaz ticaret merkezinin kurulmasının yer aldığını, gaz ticareti için elektronik ticaret platformu oluşturulmasıyla Türkiye'nin halihazırda sahip olduğu transit ülke rolünün pekiştirilmesinin planlandığını belirtmiştir.⁵ Ardından 4 Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Soçi'de bir araya gelen Putin, Gazprom'un merkezin oluşturulmasına yönelik hazırlanan yol haritasını BOTAŞ ile görüşüğünü bildirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise bahse konu enerji ticaret merkezinin İstanbul Finans Merkezi bünyesinde Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. çatısı altında faaliyet göstereceğini açıklamıştır.⁶

Ekim'de Moskova'da düzenlenen Rus Enerji Haftası'nda gaz merkezinin kurulmasına yönelik iradenin sürdüğü ortaya koyulmuştur. Rusya Enerji Bakanı Nikolay Şulginov elektronik platformun kurulmasına yönelik çalışmaların sürdüğünü, eski enerji bakanı ve Başbakan Yardımcısı Aleksandr Novak ise Rusya'nın Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya 63 milyar metreküp doğal gaz ihraç edebileceğini açıklamıştır. Putin de zirvedeki konuşmasında merkezin önceliğinin Avrupa'ya gaz ihraç etmek olduğunu, Azerbaycan'ın projeye katılmakla ilgilendiğini ve Avrupa'da bu merkez üzerinden gaz ithal etmek isteyen alıcıların bulunduğunu belirtmiştir.⁷ Novak, Kasım'da Türkiye'ye yaptığı

³ "Putin-Erdoğan Görüşmesine Dair Ankara ve Moskova'dan Açıklama", Euronews Türkçe, 5 Ocak 2023.

⁴ "Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov Türkiye'de", *Habertürk*, 7 Nisan 2023.

⁵ "Putin: Türkiye'de Doğal Gaz Merkezi Kurulması Gündemimize", *Dünya*, 30 Temmuz 2023.

⁶ Emre Gürkan Abay, "Türkiye'de Kurulacak Doğal Gaz Merkezi Rusya için Stratejik Önem Taşıyor", Anadolu Ajansı, 8 Eylül 2023.

⁷ Emre Gürkan Abay, "Rusya Enerji Bakanı Şulginov: (Türkiye'de Doğal Gaz Merkezi Projesi) Mevcut Eğilimi Korumuyoruz", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2023; Emre Gürkan Abay, "Putin, Türkiye'de Kurulması Planlanan Gaz Merkezine Çok Sayıda Ülkenin İlgi Gösterdiğini Söyledi", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2023.

ziyaret kapsamında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar ile yaptığı grşmenin ardından gaz merkezi için yol haritasının hazır olduğunu, kısa süre içinde Türkiye'den bir heyetin St. Petersburg'a gitmesiyle projenin uygulanmasına yönelik anlaşmanın imzalanacağını açıklamıştır. Son olarak Aralık'ta Rus devlet kanalına yaptığı açıklamada Novak, gaz merkezinin 2024'te hayata geçirilmesinin planlandĐını ifade etmiştir.⁸

Yıl boyunca iki ülke arasındaki enerji diplomasisinin bir diğer önemli gündemi Akkuyu NGS olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük enerji yatırımı olan ve her biri 1.200 MW gücündeki toplam 4 reaktörlü santralin devreye alma ve inşa çalışmaları yıl boyunca devam ederken her iki ülkeden de santralin Türkiye ve iki ülke ilişkileri için önemine değinen açıklamalar yapılmıştır. İlk reaktörün devreye alınması çalışmaları kapsamında 27 Nisan'da Rusya'dan Türkiye'ye nükleer yakıt çubukları getirilmiştir. Yakıt çubuklarının teslim alınması ile tesis resmi olarak nükleer tesis statüsüne kavuşmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in video konferans ile katıldığı törende iki ülke ilişkilerinde enerjinin önemine vurgu yapılmıştır.⁹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar, Ekim'de yaptığı açıklamada devreye alma çalışmalarının sürdüğü santralin birinci reaktörünün Ekim 2024'te elektrik üretimine başlayacağını duyurmuştur.¹⁰

AZERBAJCAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye için enerji diplomasisinin bir diğer önemli aktörü olan Azerbaycan ile ilişkiler –Rusya'ya benzer şekilde– hem iki ülke arasındaki enerji iş birliğinin önemi hem de AB'nin alternatif arayışları eksenlerinde gelişmele-re sahne olmuştur. şubat'ın başında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Hazar gazının Türkiye'ye ve Türkiye aracılığıyla AB'ye ihraç edilmesini sağlayan Güney Gaz Koridoru'nun Bakü'de düzenlenen 9. Danışma Kurulu Toplantısı'na katılmıştır. Toplantıya Enerjiden Sorumlu AB Komisyonu yesi Kadri Simson, İtalya, İngiltere, Yunanistan, Ukrayna ve ABD'nin de aralarında yer aldığı çok sayıda ülkeden bakan ve üst düzey temsilci katıl-

⁸ "Türkiye ve Rusya Anlaştı! Doğal Gaz Merkezi için Yol Haritası Tamam", NTV, 27 Kasım 2023; "Rusya, Türkiye'de Gaz Merkezi için Tarih Verdi", NTV, 27 Aralık 2023.

⁹ "Akkuyu Nükleer Gc Santrali'ne İlk Yakıt Töreni–Erdoğan: Türkiye Nükleer Gc Sahibi lkeler Ligne Yükseldi", NTV, 27 Nisan 2023.

¹⁰ "Akkuyu Ngs'nin İlk Reaktörü 29 Ekim 2024'te Devreye Girecek", TRT Haber, 5 Ekim 2023.

mıştır. Ev sahibi Cumhurbaşkanı Aliyev konuşmasında enerji güvenliğinin gün geçtikçe daha da önemli hale gelerek ulusal güvenliğin önemli bir unsuru olduğunu vurgularken Güney Gaz Koridoru'nun kapasitesinin artırılacağını açıklamıştır. 2027'ye dek TANAP'ın 16 milyar metreküp olan gaz taşıma kapasitesinin 30 milyar metreküpe, TAP'ın da 10 milyar metreküpten 20 milyar metreküpe çıkarılması hedeflenmektedir.¹¹

Enerji Bakanı Dönmez toplantıdaki konuşmasında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iyi ilişkiler ve iki ülkenin sergilediği siyasi irade sayesinde Güney Gaz Koridoru'nun hayata geçirilebildiğini ifade ederken AB'nin enerji güvenliğinde oynadıkları role vurgu yapmıştır. Dönmez, Türkiye'nin iki ülke arasında hidrokarbon alanındaki iş birliklerini hem Azerbaycan'a hem de üçüncü ülkelere fayda sağlayacak şekilde yenilenebilir enerji gibi diğer enerji alanlarında da faaliyet gösterecek şekilde genişletilmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Enerji bakanı başta Türkmenistan ile doğal gaz alanında yapılan görüşmeler olmak üzere bölgedeki diğer ülkelerle de ortak projeler geliştirilmesinin değerlendirildiğini belirtmiştir.¹² Toplantı sonrasında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) arasında Hazar Denizi'ndeki müşterek hidrokarbon çalışmalarının geliştirilmesi için de bir anlaşma imzalanmıştır.¹³

Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycanlı mevkidaşı Aliyev ile iki ülke arasındaki iş birliğinin kararlılığını gösteren bir başka etkinlikte bir araya gelmiştir. Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden Nahçıvan'a iletecek olan İğdır-Nahçıvan doğal gaz boru hattının temel atma törenine katılan iki lider Avrupa başta olmak üzere bölgedeki diğer ülkeler için arz ettikleri öneme değinmiş ve onlara fayda sağlamak konusunda kararlı olduklarını belirtmişlerdir.¹⁴

¹¹ "Aliyev: En Az 100 Yıl Yetecek Kadar Doğal Gaz Rezervimiz Var", *Dünya*, 3 Şubat 2023.

¹² "Türkiye, AB'nin Arz Güvenliğinin Artırılması İçin En Uygun Güzergah", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21109>, (Erişim tarihi: 3 Şubat 2023).

¹³ Ruslan Rehimov, "Bakan Dönmez, Doğal Gaz Dağıtım Merkezi Çalışmalarında Son Noktaya Geldiklerini Bildirdi", *Anadolu Ajansı*, 4 Şubat 2023.

¹⁴ "İğdır-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Temeli Atıldı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 25 Eylül 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21179>, (Erişim tarihi: 25 Eylül 2023).

İRAN VE İRAK İLE İLİŞKİLER

Yıl boyunca Türkiye-İran enerji ilişkileri sınırlı sayıdaki gelişmeye sahne olmuştur. Türkiye, İran'dan doğal gaz ithal etmeye devam ederken yılın ilk ayında son yıllarda tekrar eden ve artık geleneksel hale gelen İran'ın doğal gaz arzında kesintiye gittiği bilgisi BOTAŞ tarafından kamuoyu ile paylaşılmıştır. 7 Ocak'ta yapılan açıklamada teknik bir arıza nedeniyle 1 Ocak 2023 itibarıyla Gürbulak-AĞrı noktasından Türkiye'ye giriş yapan İran gazının yüzde 70 oranında kısıntıya uğrayacağı, arızanın en kısa sürede giderilmesi için İran tarafıyla görüşmelerin sürdüğü ve kısa sürede gaz akışının normale dönmesinin beklendiği ifade edilmiştir.¹⁵ BOTAŞ tarafından ikinci bir açıklama gelmezken daha sonra Dışışleri Bakanlığından edinilen bilgiye göre gaz akışındaki kısıntı yaklaşık iki ay sürmesinin ardından normale dönmüştür.¹⁶

8 Mart'ta Ankara'da İranlı mevkidaşı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile görüşen Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu görüşme sonrasında düzenlenen basın toplantısında enerji konusundaki iş birliğinin artırılması dahil çok sayıda konuyu ele aldıklarını ifade etmiştir.¹⁷ Son olarak 24 Temmuz'da Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hicabi Kırlanç, İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Muhammed İslami ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede iki ülke arasındaki uzun süreli ilişkiler değerlendirilirken Muhammed İslami, Türkiye'nin nükleer enerji kullanan ülkeler arasında yer alacak olmasından ötürü tebriklerini iletmiştir. 1970'lerde başlayan nükleer enerji çalışmalarının ardından 2013'te ülkenin ilk ve tek NGS'sini devreye alan İran'ın¹⁸ Türkiye'ye nükleer enerji konusunda tecrübelerini aktarmaya hazır olduğunu ileten Muhammed İslami iki ülke arasında iş birliği yapılmasından memnuniyet duyacaklarını belirtmiştir.¹⁹

¹⁵ "07.01.2023 tarihli BOTAŞ Kamuoyu Duyurusu", BOTAŞ, 7 Ocak 2023.

¹⁶ "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İran Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 8 Mart 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-iran-disisleri-bakani-ile-yaptigi-ortak-basin-toplantisi-8-3-2023.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 3 Şubat 2024).

¹⁷ "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İran Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı".

¹⁸ "Country Nuclear Power Profiles 2022 Edition-Islamic Republic of Iran", International Atomic Energy Agency, <https://cnpp.iaea.org/countryprofiles/IranIslamicRepublicof/IranIslamicRepublicof.htm>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2024).

¹⁹ "İran ve Türkiye Arasında Nükleer İş Birliği Görüşmesi", Mehr Haber Ajansı, 25 Temmuz 2023.

Irak 2023'te Türkiye'nin enerji konusunda ihtilaf yaşadığı bir ülke olmuştur. Bilindiği üzere Türkiye, 1976'da faaliyete açılan Türkiye-İrak ham petrol boru hattı ve ona paralel olarak 1987'de inşa edilen ikinci boru hattı olan Kerkük-Yumurtalık ham petrol boru hattı ile Irak'tan ham petrol ithal ederken Ceyhan Limanı üzerinden bu petrolün uluslararası piyasalara ulaşmasını sağlamaktadır. Irak yönetimi 2014'te Paris merkezli Uluslararası Tahkim Mahkemesine yaptığı başvuru ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nden (IKBY) Türkiye'ye yapılan petrol ihracatına karşı çıkmıştı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez 29 Mart 2023'te yaptığı açıklamada Irak'ın yaptığı 5 başvurudan 4'ünün reddedildiğini, Türkiye'nin ise 6 talebinden 5'inin kabul edildiğini belirtmiştir. Basında Irak'ın 30 milyar dolar tazminat talep ettiği, buna karşılık mahkemenin ise Türkiye'nin Irak'a 1,4 milyar dolar tazminat ödemesine karar verdiği bilgisi yer alırken Bakan Dönmez ise tazminatın söz konusu olmadığını ifade etmiştir.²⁰

Kararın ardından Irak yönetimi petrol sevkiyatını durdurmuştur. OPEC'in ikinci en büyük üreticisi olan Irak'ın petrol akışını durdurması petrol fiyatlarının artmasına ve ülkede faaliyet gösteren enerji şirketlerinin zor durumda kalmasına neden olmuştur.²¹ Ceyhan Limanı'ndan petrol ihracatının durdurulmasının Irak'ta yaklaşık 5,5 milyar dolarlık zarara neden olduğu tahmin edilmektedir.²²

İhracatın durdurulması üzerine Türkiye ve Irak arasında çeşitli görüşmeler yapılmış, Irak yönetimi ve IKBY arasında anlaşma sağlanmasının ardından petrol akışının yeniden başlatılmasına hazır olduğu Türkiye tarafından bildirilmiştir. 22 Kasım'da Bağdat'ta Irak Başbakanı Muhammed Şiya Sudani ile görüşen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar petrol ihracatının yeniden başlatılması ve iki ülke arasındaki enerji konulu iş birliklerinin geliştirilmesi konusunda görüş alışverişinde bulunmuştur.²³ Ancak 2023 sonuna dek petrol akışının yeniden başladığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁰ "Türkiye'ye 1,4 Milyar Dolar Ceza Söz Konusu Değil", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 29 Mart 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21135>, (Erişim tarihi: 3 Mart 2024).

²¹ "Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nden Türkiye'ye Petrol İhracatının Durdurulmasıyla Petrol Fiyatları Yükseldi", BBC News Türkçe, 28 Mart 2023.

²² "Petrol İhracatının Durması Irak'a 5,5 Milyar Dolar Kaybettirdi", NTV, 30 Ağustos 2023.

²³ Haydar Karaalp, "Irak: Türkiye'ye Petrol İhracatının Yeniden Başlatılması için Çözüm Bulmaya Hazır", Anadolu Ajansı, 22 Kasım 2023.

DIĞER ÜLKELERLE İLİŞKİLER

2023 yılı enerji diplomasisi açısından Rusya-Ukrayna savaşının etkilerinin devam ettiği bir yıl olmuştur. AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar sonrasında Kremlin'in gaz arzını büyük ölçüde askıya alması Birlik üyesi ülkelerin alternatif arayışlarını hızlandırmıştır. Altyapısı uygun olan Fransa ve İspanya gibi ülkeler sıvılaŐtırılmıŐ doğal gaz (LNG) ithalatını artırmaya yönelmiştir. Henüz altyapısı olmayan Almanya da LNG ithal etmek üzere çalışmalara başlamış, bir yandan yeniden gazlaŐtırma terminalleri inşa ederken diğer yandan süreci hızlandırmak adına yüzer depolama ve yeniden gazlaŐtırma terminallerini (FSRU) devreye almıştır. Ekonomisi görece daha zayıf olan bazı Balkan ülkeleri ise farklı alternatifler aramaya başlamıştır. Bu noktada 7 farklı boru hattı ve 5 adet LNG ithalat terminali ile çok sayıda ülkeden doğal gaz ithal etme imkanına sahip olan Türkiye, AB üyesi ülkeler için önem kazanmıştır.

3 Ocak'ta Türkiye ile BulĐaristan arasında doğal gaz iş birliğine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre BOTAŞ, Bulgargaz'a on üç yıl süreliğine LNG terminalleri aracılığıyla yıllık yaklaşık 1,5 milyar metreküp doğal gaz transfer edecektir. BulĐaristan enerji bakanı tarafından "tarihi bir belge" olarak nitelendirilen anlaşma ile yalnızca BulĐaristan'ın değil ülke ile bağlantısı olan diğer Avrupa ülkelerinin de gaz arz güvenliğine katkı sunulması planlanmakta ve Türkiye aracılığıyla çok sayıda ülkeden gaz ithal etme imkanı sağlanmaktadır.²⁴ Anlaşma kapsamındaki ilk gaz sevkiyatı 12 Nisan'da Marmara Ereğlisi LNG Terminali'ne ulaşan Amerikan LNG'si ile BulĐaristan'a iletilmiştir.²⁵

30 Ocak'ta Türkiye ile Umman arasında ilk kez doğal gaz ticaretine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Umman'dan Türkiye'ye on yıl süreliğine yıllık yaklaşık 1,4 milyar metreküp LNG ihraç edilmesine yönelik anlaşmanın ilerleyen süreçte uzatılması planlanmaktadır. BOTAŞ ile Oman LNG arasında imzalanan anlaşmanın Avrupa ülkeleri başta olmak üzere çok sayıda ülkenin alternatif tedarikçi aradığı bir süreçte yapılması ayrıca önem arz etmektedir.²⁶

²⁴ "Türkiye ile BulĐaristan, Doğal Gaz Alanında İŞ Birliği Anlaşması İmzaladı", Anadolu Ajansı, 3 Ocak 2023.

²⁵ Firdevs Yüksel, "Türkiye'den BulĐaristan'a Gaz Sevkiyatı Başladı", Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2023.

²⁶ Firdevs Yüksel vd., "Bakan Dönmez: Türkiye, Umman'dan Yıllık 1,4 Milyar Metreküp Gaz Alacak", Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2023; "Türkiye ile Umman Arasında Tarihi Anlaşma", BOTAŞ, 30 Ocak 2023.

Mayıs içerisinde Sakarya Gaz Sahası'nın geliştirilmesine yönelik İtalya'nın önde gelen petrol ve doğal gaz altyapı hizmetleri şirketlerinden biri ile anlaşma yapılmıştır. TPAO ve İtalyan SAIPEM arasında yapılan anlaşma kapsamında sahanın ikinci faz geliştirilmesi çalışmalarında hizmet alınacak ve 2024'ün ikinci yarısından itibaren denizin 2 bin 200 metre derinliğinde 175 kilometre uzunluğunda ikinci bir boru hattı inşa edilecektir.²⁷ Şirket, 2021'de imzalanan sözleşme ile Sakarya Gaz Sahası'ndan çıkan doğal gazı karaya ulaştırılan ilk boru hattının inşasını da gerçekleştirmiştir.²⁸

6 Şubat'ta Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen ve on bir ilde yıkıcı etki oluşturarak çok sayıda vatandaşın hayatını kaybetmesine neden olan depremler ve 14 Mayıs seçimleri dolayısıyla dış politika ve enerji diplomasisi gündemi bir süreliğine askıya alınmıştır. Seçim sonrasında devam eden gündemde Temmuz'un ikinci yarısında gerçekleştirilen Körfez turu öne çıkmıştır. İlk durak olan Suudi Arabistan'da aralarında enerji ve maden sektörlerinin de yer aldığı çok sayıda alanda iş birliklerinin geliştirilmesi adına mutabakat zabitleri imzalanmıştır. Mutabakat zabitlerini Türkiye adına Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar imzalarken en kısa sürede somut projeler için de imza atma temennisini paylaşmıştır.²⁹ Turun diğer durakları olan Katar'da iki ülke arasındaki ekonomik iş birlikleri ve ticaret hacminin artırılması kararı alınırken BAE'de de enerji, ulaştırma ve altyapı gibi çok sayıda alanda iş birliklerinin derinleştirilmesi kararı alınmıştır.³⁰

Yine Temmuz'da Fransız TotalEnergies şirketi ile Türk Rönesans Holding arasında Türkiye'de yenilenebilir enerji alanında yatırım yapılmasına yönelik iş birliği anlaşması imzalanmıştır. İmza törenine katılan Bakan Alparslan Bayraktar Türkiye'nin yüksek yenilenebilir enerji potansiyelinin uluslararası iş birliklerini cezbedici bir unsur olarak öne çıktığını vurgulamıştır. İlk etapta yüzde 100 yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşacak 1.000 MW'lık kurulu

²⁷ "İtalyan Enerji Altyapı Şirketi Saipem, Sakarya Gaz Sahası'nda Boru Hattı İnşa Edecek", *Habertürk*, 18 Mayıs 2023.

²⁸ Zeynep Beyza Kılıç, "Sakarya Gaz Sahası'ndaki Deniz Altı Boru Hattı Döşeme İşini Saipem Yapacak", *Anadolu Ajansı*, 17 Kasım 2021.

²⁹ Mümin Ataş, "Türkiye ve Suudi Arabistan Arasında Yatırım, Savunma Sanayii, Enerji, Savunma ve İletişim Alanında Anlaşmalar İmzalandı", *Anadolu Ajansı*, 18 Temmuz 2023.

³⁰ "Türkiye ile Suudi Arabistan Arasında 5 Yeni Anlaşma İmzalandı", *İHA*, 18 Temmuz 2023; "Körfez Turunda 3 Ülkeyle İş Birlikleri Güçlendirildi", *TRT Haber*, 20 Temmuz 2023; "Erdoğan'ın Körfez Turunda 3 Ülkeyle İş Birliğini Güçlendiren Anlaşmalar İmzalandı", *Dünya*, 20 Temmuz 2023.

gücü hedefleyen ortaklık kısa sürede hedefi 5.000 MW'a yükseltmeyi düşünmektedir. İki şirketin yetkilileri de yaptıkları açıklamalarda iş birliklerinin yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmayacağını, diğer ülkelerde de ortaklaşa yatırım yapmayı planladıklarını ifade etmişlerdir.³¹

Ağustos'ta bir diğer AB üyesi olan Macaristan ile doğal gaz anlaşması imzalanmıştır. 21 Ağustos'ta imzalanan anlaşma ile Türkiye ilk kez sınır komşusu olmayan bir ülkeye gaz transfer edecektir. BOTAŞ ile Macaristan devlet şirketi MVM CEEnergy arasında imzalanan anlaşmaya göre Türkiye'nin LNG terminallerine ulaşan doğal gazın 2024'ten itibaren Macaristan'a iletilmesi planlanmaktadır.³²

Eylül'de ise sırasıyla Japonya, Romanya ve Moldova ile çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. 5 Eylül'de Japonya ekonomi, ticaret ve sanayi bakanı ile Türkiye Cumhuriyeti enerji ve tabii kaynaklar bakanı iki ülke arasında enerji forumu kurulmasına yönelik anlaşma imzalamış, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, doğal gaz ve yeni yakıtlar alanında iş birliklerinin geliştirilmesi kararı almıştır.³³ Ardından 27 Eylül'de Türkiye'den Romanya'ya doğal gaz ihraç edilmesine dair bir anlaşma imzalanmıştır. BOTAŞ ile Romanya OMV Petrom arasında imzalanan anlaşmaya göre 1 Ekim 2023'ten 31 Mart 2025'e dek Türkiye'den Romanya'ya günlük 4 milyon metreküpe yakın doğal gaz ihraç edilmesi planlanmaktadır.³⁴ Son olarak 28 Eylül'de Avrupa'da ve Moldova'da faaliyet gösteren önemli şirketlerden biri olan East Gas Energy Trading ile Moldova'ya gaz ihraç edilmesi için bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre 1 Ekim itibarıyla Moldova'ya günlük yaklaşık 2 milyon metreküp doğal gaz ihraç edilecektir.³⁵

Yılın son çeyreğinde Cezayir ile önemli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 29 Ekim'de BOTAŞ Yönetim Kurulu Başkanı Abdülvahit Fidan, Cezayir'de ulusal petrol ve doğal gaz şirketi Sonatrach Genel Müdürü Rachid Hachichi ile bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmede iki ülke arasında uzun yıllardır devam

³¹ "Rönesans Holding ve Total Energies'ten Enerji İş Birliği", Bloomberg HT, 21 Temmuz 2023.

³² "Türkiye'den Macaristan'a Doğal Gaz İhracatı", NTV, 21 Ağustos 2023

³³ "Türkiye-Japonya Enerji Forumu'nun Başlatılmasına İlişkin Ortak Bildiri'yi İmzaladık", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 5 Eylül 2023, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21175>, (Erişim tarihi: 5 Eylül 2023).

³⁴ "BOTAŞ'tan Romanya'ya Doğal Gaz İhracatı", BOTAŞ, 27 Eylül 2023.

³⁵ "BOTAŞ'tan Dev Bir İhracat Anlaşması Daha", BOTAŞ, 28 Eylül 2023.

eden enerji iş birliğinin artırılması kararı alınmıştır.³⁶ Ardından 21 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Cezayir'de düzenlenen Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi İkinci Toplantısı'nda eşlik eden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar, Cezayir enerji bakanı ile temaslarda bulunmuştur. Toplantı sonrasında BOTAŞ ve Sonatrach arasında 1988'den bu yana süren ve Ekim 2024'te sonra erecek olan LNG ticaretine konu anlaşma yenilenmiştir. Yıllık 4 milyar metreküp olan LNG tedarikinin 4,4 milyar metreküp olarak güncellenmesine ve 2027'ye dek uzatılmasına karar verilmiştir.³⁷

SONUÇ

2023 Türkiye'nin bölgesinde enerji politikası açısından öneminin pekiştiği bir yıl olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında Rusya'dan yoğun bir şekilde enerji ithal eden AB'nin alternatif tedarikçilere yönelmesi yönündeki çağrılarını üye ülkelerde de karşılık bulurken bölgedeki diğer enerji ihracatçısı ve ithalat altyapısına sahip devletler öne çıkmıştır. Bilhassa doğal gaz konusunda Türkiye'nin de komşu olduğu ve halihazırda gaz ithal ettiği ülkelerin de alternatif tedarikçiler arasında zikredildiği bilinirken Türkiye de 7 doğal gaz boru hattı ve 5 LNG terminali ile daha da önem kazanmıştır. Bu özelliği ile Balkanlar ve Doğu Avrupa'da yer alan çok sayıdaki ülke için doğal gaz arzının çeşitlendirilmesi arayışlarına Türkiye ile iş birliği yapılması cevap olmuştur. Gaz arzının güvenliğini artırmak isteyen Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Moldova Türkiye ile gaz ithalat anlaşmaları imzalamıştır. 2024'te diğer bölge ülkeleriyle de benzer anlaşmaların yapılması planlanmaktadır.

Türkiye'nin kendi enerji arz güvenliğini artırma yönündeki çabaları da 2023 boyunca devam etmiştir. Seçim sonrasında yılın ikinci yarısında yeniden start verilen dış politikadaki canlanma süreci, Körfez ülkeleriyle normalleşen ilişkiler ve imzalanan mutabakat zabitleri bunun en somut örneğidir. İmzalanan zabitlerin 2024'te somut anlaşmalara dönüşmesi beklenirken devam eden Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye'nin enerji konusundaki önemini artırmaya devam edeceği de öngörülmektedir.

³⁶ "Türkiye ve Cezayir Arasındaki Enerji İş Birliği Güçleniyor", BOTAŞ, 3 Kasım 2023.

³⁷ "Cezayir ile LNG Anlaşması 2027'ye Uzatıldı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 21 Kasım 2023, <https://enerji.gov.tr/haberdetay?id=21202>, (Erişim tarihi: 18 Mart 2024).

KRONOLOJİ

- 3 Ocak Türkiye ile Bulgaristan arasında yıllık yaklaşık 1,5 milyar metreküp-
lük doğal gaz transferi sağlayacak iş birliği anlaşması imzalandı.
- 30 Ocak Türkiye ile Umman arasında on yıl boyunca yıllık 1,4 milyar metre-
küp-
lük LNG tedarik edilmesine yönelik anlaşma imzalandı.
- 2 Şubat Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Bakü'de düzenle-
nen Güney Gaz Koridoru 9. Danışma Kurulu Toplantısı'na katıldı.
Ziyarete TPAO ve SOCAR arasında Hazar bölgesinde hidrokarbon
yataklarının geliştirilmesine yönelik anlaşma imzalandı.
- 2 Mart Türkiye rüzgar enerjisi kurulu gücünde Avrupa'da 6. sıraya yükseldi.
- 27 Nisan Akkuyu NGS'nin birinci reaktörü için yakıt çubukları teslim alındı
ve böylece tesis resmi olarak nükleer tesis ünvanını almış oldu.
- 18 Temmuz Türkiye ile Suudi Arabistan arasında, aralarında enerjinin de bulun-
duğu çok sayıda alanda mutabakat zaptı imzalandı.
- 20 Temmuz Türkiye ve Katar arasındaki ekonomik iş birlikleri ve ticaret hac-
minin artırılmasına, BAE ile de enerji, ulaştırma ve altyapı gibi çok
sayıda alanda iş birliklerinin derinleştirilmesine karar verildi.
- 21 Ağustos Türkiye ile Macaristan arasında doğal gaz ihracat anlaşması imza-
landı.
- 5 Eylül Türkiye-Japonya Enerji Forumu'nun kurulmasına yönelik anlaşma
imzalandı.
- 25 Eylül Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden Nahçıvan'a iletecek olan
İğdır-Nahçıvan doğal gaz boru hattının temel atma töreni gerçek-
leştirildi.
- 27 Eylül Türkiye ile Romanya arasında doğal gaz ihracatına yönelik anlaşma
imzalandı.
- 28 Eylül Türkiye ile Moldova arasında doğal gaz ihracatı için anlaşmaya va-
rıldı.
- 21 Kasım BOTAŞ ile Cezayir ulusal gaz şirketi Sonatrach arasındaki uzun dö-
nemli LNG kontratı 2027'ye dek uzatıldı.

Türk Dış Politikası Yıllığı elinizdeki kitapla birlikte 15. sayıya ulaştı. Türk dış politikasına ilişkin değerli bir arşiv niteliği kazanan bu seri, Türkiye'nin başta Avrupa ve Ortadoğu olmak üzere dünyanın farklı bölgelerine yönelik politikalarını ve bu bölgelerdeki ülkelerle ilişkilerini önemli gelişmeler ışığında okuyucusuna aktarıyor. Bunu yaparken de alanında uzman akademisyenlerin analizleriyle okuyucunun söz konusu gelişmeleri doğru yorumlamasına katkıda bulunuyor.

Bilimsel yöntem ve esaslarla hazırlanan tüm makaleleriyle elinizdeki eser titiz bir çalışmanın ürünü. Alanının en istikrarlı ve kapsamı itibarıyla tek örneği olan *Türk Dış Politikası Yıllığı* araştırmacılar, akademisyenler, bürokratlar ve siyasetçilerin dış politika konusundaki başvuru kaynağı olmayı sürdürüyor. 2023 yılılığının da okurlarımıza faydalı olması dileğiyle.

